

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XVII. KÖTET.

BUDAPEST

1888

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

~~2004~~ FH 215/75

A MAGYAR NYELVÖR

1888. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

Aizenpreisz Ágoston	35	Gagyí Samu
Alexics György		Gámán Zsigmond
Bakoss Lajos		Gecser Béla
Balassa József		Glósz Gizella
5 Balogh Péter		Gonda Béla
Baráth Ferenc	40	Gösy Géza
Barbarics Róbert		Gresits Miksa
Bartók Jenő		Gubica Iván
Barts József		Gyarmathy József
10 Bertalanffy Tódor		Halász János
Bécsi Sándor	45	Halász Ignác
Belányi Tivadar		Héjas Pál
Bélteki Kálmán		Herman Ottó
Beöthy Zsolt		Hévizi Pál
15 Blahovics Pál		Horváth János
Bunyitay Vince	50	Horváth István
Czékus László		Illésy János
Czinke István		Jeszenszky
Chalupka Rezső		Józsa János
20 Chernel István		P. Juhász László
Chobot Ferenc	55	K. M.
Csapodi István		Kalmár Elek
Császár Lajos		Káply Lajos
Csomár István		Kaposy István
25 D. K.		Karácson Imre
Demjén Kálmán	60	Katona Lajos
Dirner Gusztáv		Karsa Ferenc
Dobozi		J. Kemény Lajos
Domokos Kálmán		Kohn Sámuel
30 Dongó Gy. Géza		Kokas János
Frecskay János	65	Kolumbán Samu
Feleki Sándor		Komáromy Lajos
M. Forgon Lajos		Korda Imre
Földváry László		Korponay Ilona

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GYÜJTŐK.

	Kováts János Sándor		Simonyi Zsigmond
70	Kováts S. János		Somogyi Gyula
	Kőrösi Sándor		Steuer János
	Kubinyi Ferenc		Südy József
	Kulcsár Endre	105	Szalay Gyula
	Lakath Sándor		M. Székely János
75	Lakatos V. József		Szente Bálint
	Lázár Béla		Szerelemhegyi Tivadar
	Liptai Gyula		Szigetvári Iván
	Macskásy Sándor	110	Szilágyi Sándor
	Moldován Gergely		Szilasi Móric
80	Munkácsy Sándor		Szinnyei József
	Nagy Miklós		Spuller Gyula
	Nagy Sándor		Szölössy József
	Nagyszigethy Kálmán	115	Tirpák Irén
	Négyesy László		Tolnai József
85	Németh Ambrus		Tóth D.
	M. Németh Sándor		Tóth P. Celesztin
	Osdolai László		Török Gy.
	Paal Gyula	120	Trencsény Lajos
	Paszlavszky Sándor		Ujhelyi Géza
90	Paulay Ödön		Ujlaki István
	Pollák Miksa		Ujlaki J.
	Radics Béla		Vasverő Rajmond
	Reinsburg György	125	Veres Ferenc
	Révész Ernő		Versényi György
95	Révy Ferenc		Vikár Béla
	Riedl Frigyes		Viski K. Bálint
	Saad Béla		Vitéz József
	Sebők Henrik	130	Vozáry Gyula
	Seemann Gábor		Zilahi György
100	Seper Lászlóné		Zolnai Gyula.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
ucca 6. sz.*

XVII. kötet.

1888. JANUÁR 15.

I. füzet.

A BIRTOKOS SZEMÉLYRAGOZÁSRÓL.

(Akadémiai székfoglaló.)

I.

Ismeretes a magyar nyelvnek azon sajátsága, hogy a birtokviszony kifejezésénél a birtokos személyét megjelöli a birtokon. Nemkülönben tudvalévő dolog az is, hogy a birtoknak többségét szintén kifejezi. Első és második személyű birtokosra (illetőleg birtokosokra) mutató személyragunk egy-egy van (*-m, -d; -nk, -tok, -ték, -lük*); ellenben harmadik személyű birtokos (illetőleg birtokosok), valamint a birtok többségének jelölésére többféle jellel rendelkezik a nyelv.

Az iskolai grammatikák azt tanítják, hogy a 3. személyű birtokos személyragjai az egyes számban: *-a, -e* vagy *-ja, -je*, a többes számban: *-ok, -ök* vagy *-jok, -jök* (*-uk, -ük* v. *-juk, -jük*); a birtok többségének jelei pedig: *-i, -ai, -ei* és *-jai, -jei*. Mai nyelvtudatunk szerint csakugyan így áll a dolog, s az iskolában be is érhetjük ezen tény constataálásával; legfőljebb még azt tehetjük hozzá, — a mennyire megállapítható, — hogy az egy célra szolgáló jelek közül milyen jellemű szavakhoz járul az egyik, milyen jelleműekhez a másik.

Azonban a nyelvtudománynak ennyi nem elég. A tudomány nem érheti be a tényeknek, jelenségeknek egyszerű constataálásával, hanem tudni akarja mindennek a miértjét is. A jelen esetben is vallatóra fogja a nyelvet, hogy miért van ez a többféleség. Kezdetről fogva megvoltak-e ezen egy célra szolgáló, de alakilag különböző jelek? Miből és hogyan keletkeztek? Külön-külön töről fakadtak-e, vagy talán az egyik a másiktól lett?

A vallatóra fogott magyar nyelv azt válaszolja ezen kér-

désekre, hogy a többféleség már réges-régen megvolt. Tanúságot tesznek róla a legrégibb nyelvemlékek és oklevelek. Sőt ezek, valamint a nyelvjárások is, még nagyobb többféleséget mutatnak. Pl. a codexekben gyakoriak az efféle személyragos alakok: *füsti* NádC. 96. 584, *kési* NádC. 668, *testi* EhrC. 30,*) *hiti* CornC. 165, *szereteti* WeszprC. 39, *életi* EhrC. 61 | *elméjek* EhrC. 74, *erejek* BécsiC. 11, *földjek* CornC. 161 | Pázmánynál: *dücsösségek, betegségek, kincsek, esetek* NyK. XV. 193 | a nyelvjárásokban: *pénzi* (Ujmajor, Somogy m.) Nyr. VIII. 179; *éli* Nyr. XI. 227; *bögyi, béli* (Göcsej) Nyr. II. 42; *födi* (Szlavónia) Nyr. V. 64 | *lovik, ökrök, házik* (KKHalas) Nyr. XV. 115; *helik, tüzik* (Göcsej) Nyr. II. 371; *odvarik* (Moldvai csáng.) Nyr. III. 53; *késik, lábik* (Göcsej) Nyr. II. 133; *szemik, körmik, asztalik* (Csik m.) Nyr. VII. 272; *talpik, böcsületik, kezik* (KKHalas) Nyr. VIII. 84 | *lánykájik* (Székelység) Nyr. VIII. 515; *apjik, karjik, kertjik* (Moldvai csángóság és keleti székelység) Nyr. IX. 492; *szöllejek, ajtajik* (KKHalas) Nyr. XV. 115; *gazdájik* (Ormánság) Nyr. II. 87; *küettyik* (Hetés) Nyr. II. 133 | *házo, ökrö, kezé* (Örség) Nyr. VII. 418; *fejő, fizetése* (Göcsej) Nyr. II. 178; *áro, tögyö* (Örség) Nyr. VII. 271; *czérnájo* (Göcsej) Nyr. II. 43; *kertjé* (Örség) Nyr. VII. 418; *kapájo, kürtjő* (Örség) Nyr. VII. 271 | *halgya* (Örség) Nyr. VII. 418; *ággya, habgya* (Felső-Bácska) Nyr. XII. 217; *sirgya* (Göcsej) Nyr. II. 422; *párgya* (Sárköz) Nyr. II. 240; *zsebgye* Nyr. II. 177; *döggye* (Ujmajor, Somogy m.) Nyr. VIII. 179; *kalaptya* (Örség) Nyr. VII. 418; *szándéktya, aptya* (Felső-Bácska) Nyr. XII. 217; *halgyok* (Örség) Nyr. VII. 418; *gyámgyik, aptyik* (Ujmajor, Somogy m.) Nyr. VIII. 179. — Ezen dialektikus személyragokról könnyű kimutatni, hogy nem egyebek, mint a köznyelvben használatosaknak alaki változatai, tehát nem külön ragok. Hogy azonban a köznyelvnek fönnebb elősorolt személy- és többesszám-jelölői minő eredetűek és egymással minő viszonyban állanak, nevezetesen: hogy a *j*-vel valók és a *j* nélkül valók egymásnak alaki változatai-e csak, vagy pedig más-más eredetűek, arra nézve hiába vallatjuk a magyar nyelvet: nem adhat semmi fölvilágosítást.

*) A codex neve után álló szám a Nyelvemléktár illető kötetének lapszáma.

Nincs tehát egyéb hátra, mint a rokon nyelveket fogni vallatóra. Azok sok mindent el tudnak mondani réges-régen volt dolgokról, csak legyen a ki ügyesen vallassa őket.

Hogy a személyragok eredetileg nem lehettek egyebek, mint enklitikus személynévmások, az — úgy hiszem — nem szorul bizonyításra. Azt sem kell hosszasan magyarázgatnom, hogy a személyragok a személynévmásoknak nem mostani (részint különféleképen elváltozott, csonkult, kopott, részint pedig tovább képzett) alakjából, hanem az eredeti egyszerű névmási alaptövekből lettek.

Budenz az összes rokon nyelvek és dialektusaik egybevetésével rekonstruálta ezen egyszerű alaptöveket, s kiderítette, hogy a 3. személyű névmásnak eredeti kezdő consonansa *d* volt; ez aztán az egyes ugor származéknyelvekben különféleképen fejlődött tovább: az egyikben a törvényszerű hangfejlődésnél fogva *l* lett belőle, a másikban *l*-vé keményedett; ismét másutt a *t* hang *s*-vé, majd ez meg *h*-vá gyöngült, sőt végre el is enyészett, mint pl. épen a magyarban.

Midőn aztán ezt a névmást vagy a birtokos, vagy az alany, vagy a tárgy személyének jelölése céljából más szavakhoz függesztették, jellemző consonansa (*d*) mint rag a szó végére vagy (az eredeti végvocalis megőrzésével, esetleg más rag hozzájárulásával) a szó belsejébe kerülven, másféle fejlődésnek indult. Tudjuk ugyanis, hogy a belső (szóközépi) és a végső (szóvégi) consonansok másképp fejlődtek, változtak, mint a szókezdők. Tudjuk továbbá azt is, hogy a magyar + vogul-osztják-| zürjén-votják nyelv-egységben az eredeti belső és végső *d* meglehetősen sok esetben *l*-vé fejlődött, míg ellenben a többi ugor nyelvek megőrizték (vagy esetleg mássá fejlesztették) az eredeti *d* hangot. Pl. mord. *ned*: m. *nyél* | finn *täyde*: m. *tele* | finn *löydä*:- m. *lel*- sat. (Vö. Budenz: Verzweig. d. ugr. spr. 27.) Ez a *d*-ből fejlődött *l* azután némely esetekben még tovább is fejlődött, t. i. *l* (= *ly*)-vé, s ebből *j* lett; pl. finn *uude*: zürj. *vil*: m. *új*.

Ilyen változáson ment át az eredeti *-d* (*-dx*, *-dö*) sing. 3. személyrag is; t. i. először *l*-vé fejlődött, s ilyen alakban találjuk az osztB-ban, pl. *sem* (= m. szem): *seme-l* (= szeme.) A magyarban a fejlődés tovább haladt, s az *l*-ből *l* (*ly*)-en át *j* lett; vagyis a 3. személy ragja, mely eredetileg *-dx*,

dű volt, a *d:l:l:j* hangfejlődés útján haladva a magyarban *-jű, -jű* alakot öltött. Így pl. *nap-ja* Budenz szerint érthető régibb *napo-lu, napo-la, napo-ja* alakból. (Az *l:j* hangfejlődésre nézve vö. *csalán: csójány, kazal: kaszaj, kulcs: kujcs, saláta: sajáta, tapló: tofjő, széles: széjös* sat.).

De hol van a *-jű, -jű* ezekben: *hala, széme*? Erre is megadja a nyelvtudomány a feleletet: ott van beleolvadva a szótőnek végvocalisába. A nyelvnek egész életében romboló erőt látunk működni, mely a szónak legkevésbébbé hangsúlyos (mondhatni: hangsúlytalan) részét: a végét pusztítja. A consonansok még csak ellene tudtak szegülni (bár nem mindig) ennek a romboló erőnek, de a vocalisokat kivétel nélkül vagy elpusztította az eredeti szóalak végéről, vagy legalább meggyengítette őket. Így lett a hajdani *álmü, szerelmü* szavakból *álm, szerelm* (azután segédhangzóval: *álom, szerelém*); a régi *feketee*-ből *fekete*; a *migé*-ből *még*. (Vö. Simonyi: A régi nyelvmelékek olvasásáról. Nyr. VIII. 481; IX. 3, 53, 102; Balassa: A szóvégi őnhangzók a magyarban. NyK. XIX. 133.)

A rokon nyelvek, továbbá az Árpád-kori oklevelekben előforduló magyar szavak, valamint az eredetibb ragokkal és képzőkkel való alakok tudvalevőleg arról tanúskodnak, hogy eredetileg minden magyar szónak töve vocalisvégű volt. Így a *hal* és a *szēm* szónak is eredetibb, teljesebb alakja *halu, szēmü* volt (vö. f. *kala, silmü* sat; továbbá: *hala-t, hala-k, hala-s; szēmü-t, szēmü-k, szēmü-s* stb.). Ehhez a magánhangzó-végű alakhoz járultak a személyragok:

halu-m, halu-d, halu-jű

szēmü-m, szēmü-d, szēmü-jű.

Idő folytán aztán az említett romboló erő elpusztította a szóvégi rövid vocalist, s lett: **haluj, szēmuj*; vagyis a ragnak megmaradt *j*-je diphthongust alkotott a szótő végvocalisával. (A dialektikus *pénzi, béli, levi, böcsületi* sat. alakok *-i*-je világosan megelőző *i*-s [*j*-s] diphthongusra vall. Vö. Balassa id. cikkét, NyK. XIX. 133.) Azonban a magyar nem kedveli a diphthongusokat, különösen nem a szó végén, s azért az itteni *uj, üj* kettőshangzókat is összevonta egy hosszú vocalissá: *é*-vé; s ez azután (gyakori használatú lévén) a hangzó-illeszkedés törvényének megfelelőleg a mélyhangú szavak végén *á* hangúvá lett, tehát: **halá, szēmé*. A fejlő-

désnek ezen stadiumát tüntetik föl az Érdy- és a Jordánszky-codexbeli hosszú vocalis-végű alakok, mint: *azzonyaa, kezee, lelkee, mesteree, testee, terdee, feyedelmee, ystenee* sat. (NyK. XV. 64.), továbbá a ragos alakok: *halát, halán, szemét, szemén* sat. Idővel aztán a szóvégi hosszú vocalis (minthogy rákövetkező consonans nem védte) a rendes hangfejlődés szerint *a*, *e*-vé rövidült: *hala, széme*.

Itt egy kissé meg kell állapodnunk. — Az *aj, ej* diphthongusból lett hosszú vocalist *é*-nek (nem *ê*-nek) írtam; úgy szintén *é*-nek (és nem *ê*-nek) olvasom a codexekből idézett személyragos alakok *ee*-jét is. Ezért magyarázattal tartozom. Kérdés ugyanis, hogy a mai *←e* személyrag hogyan hangzott akkor, mikor még a ragtalan alakban is hosszú volt. Vajjon *é*-nek hangzott-e, vagy *ê*-nek? Mert tudjuk, hogy a régi magyar nyelvben nemcsak a rövid zárt *ê*-nek megfelelő hosszú *é* hang volt meg, hanem megvolt a nyílt *e*-nek megfelelő *ê* is, mely ma már a köznyelvben nincs meg, csak a nyelvjárásokban. (Vö. a régi nyelvbeli *ê*-re nézve: MNy. V. 389; Nyr. I. 32; IX. 7, 388; X. 23.) A régi *ê* hang helyén a mai köznyelvben kivétel nélkül *é*-t találunk, de a megrövidült v. megrövidülő alakban előtűnik a hangnak eredeti nyíltsága, vagyis az *ê*-ből lett *é* megrövidülve nem *ë*, hanem *e*, pl. *szén, néki, véle*: VDisp. *szên, nêki, vêle*, azért megrövidülve: *szenet, neki, vele* (nem *ë*, hanem *e*). Ebből már most igen nagy valószínűséggel azt a következtetést lehet vonni, hogy „a mely szavak és szóalakok mai hosszú *é*-je némely alakokban vagy némely vidékeken nyílt *e*-vé rövidül, vagyis a mely szavak és alakok ma hosszú *é*-t és rövid nyílt *e*-t mutatnak egymás mellett, azokat régente mind hosszú nyílt *ê*-vel ejtették.“ (Nyr. IX. 9.) A személyragos alakok pedig ma „hosszú *é*-t és rövid nyílt *e*-t mutatnak egymás mellett“ (pl. *testét: teste*), tehát ebből az következne, hogy a személyrag hajdanában *←ê* volt. Következne, mondom; mert a fönnebbi következtetés kétségkívül helyes ugyan általánosságban, de azért úgy vélem, hogy még sem szabad minden megszorítás nélkül alkalmaznunk. Nevezetesen nem szabad föltétlenül alkalmaznunk a szóvégi rövid nyílt *e* hangokra, mert ezeknek keletkezésénél a rendes rövidítésen kívül még más valami is közreműködhetett. Tudjuk ugyanis, hogy a köznyelv (egy-két kivételt leszámítva) az *ê* hangot a szó

végén meg nem tűri, hanem *e*-re változtatja; ennélfogva lehetséges, hogy a szóvégi *e* előbb *ē* volt, mely *é*-ből rövidült; s így nem kell, nem is szabad valamennyi szóvégi rövidült *e* hangot eredetibb *é*-ből fejlettnak tartanunk. Már pedig az *<e* személyrag a szó végén áll, tehát ép úgy rövidülhetett *é*-ből, mint *ē*-ből. Hogy pedig nem az utóbbiból, hanem *é*-ből rövidült, azt a következő adatok határozottan bizonyítják: 1) Bizonyítja az, hogy az *<e* személyrag mind a régi nyelvben, mind a nyelvjáráásokban *<i*-vel váltakozik; ez pedig nem fejlődhetett *é*-ből, hanem csakis *é*-ből, még pedig olyan *é*-ből, melynek megelőzője *i*-s diphthongus volt. De ugyanannak az *é*-nek másik természetes rövidülése: *ē*, mely aztán az imént említett oknál fogva *e*-vé fejlődött. — 2) Fontos bizonyíték a debreceni nyelvjárás gyakorlata is. E nyelvjárás, mint tudjuk, az eredeti *é*-t *é*-vé, az eredeti *é*-t pedig *i*-vé fejlesztette; már pedig e nyelvjárásban is dívik az *<e* személyragnak *<i* változata, különösen a továbbbragozott alakokban. Tehát ez is eredetibb *é*-re vall. — 3) A nyelvemlékek közül különösen kettőnek tanúságtétele veendő számba, t. i. a Bécsi és a Münchener codexé, mert ezekben az *e* hang nyíltsága vagy zártsága többnyire meg van jelölve. Ezek pedig arról tanúskodnak, hogy a személyrag a rövidülés előtt *<é* volt, mert a továbbbragozott alakban a legeslegtöbb esetben (mikor ugyanis a jelölés el nem maradt) *é*-vel van írva, s ez a jegy zárt hangot jelöl. — 4) Heltai Gáspár, ki az *ē* és az *é* hangokat következetes pontossággal különbözteti meg, az *<e* személyragnak megfelelő hosszút (a továbbbragozott alakokban) kivétel nélkül *é*-nek írja. — 5) Erdősi (Sylvester) János a személyragot a továbbbragozott alakokban kivétel nélkül *i* hangúnak jelöli (csak a hosszúság jele nincs mindig fölébe téve); már pedig tudjuk, hogy ez az *i* nála a Heltai-féle *é*-nek felel meg. — Mindezen egybehangzó tanúvallomásokból azt kell következtetnünk, hogy az *<e* személyrag nem *<é*-ből, hanem *<é*-ből rövidült. *)

*) Simonyi, ki legbehatóbban foglalkozott a régi magyar ki-ejtéssel (Nyr. VIII. 481; IX. 3, 53, 102), az *<e* személyrag olvasásában kissé ingadozik. A HB-beli *gimilcetöl*, *timnucebelevl*, *kegilmet* sat. személyragos szavakat ugyanis egy helyütt így olvassa: *gyimil-csetöl*, *timnucébélöl*, *kégyilmét* sat, s hivatkozik a *söréből* (MünchC. 17.) alakra, de hozzáteszi: „igaz, hogy uo. 18. ez is van: *gimöl*-

Már most azonban azt kérdezhetné valaki, hogy: ha a **halx-jx*, *szēm-jx*-féle szavak végéről a személyrag elenyészett, vagyis beleolvadt a szótőnek véghangzójába, miért van az, hogy a *nap-ja*, *kert-je*-félékben a folyton működő romboló erő ellenére is épségben maradt ugyanaz a rag? A jelen dolgozatnak egyik célja ezen kérdésre felelni. De előbb lássuk a többi magyarázatot.

A birtokosok többségét úgy fejezi ki a nyelv, hogy a személyraghoz hozzáteszi a rendes többesképző *-k-t*, pl. HB. *ise-mu-c*, *uro-m-c*. E szerint a 3. szem. ragnak eredetibb többes számi alakja *-lxx*, *-lxx* volt, pl. **halx-lxx*, *szēm-lxx*. Ezen szóközépi helyzetben azután a rag *-l-je* (Budenz magyarázata szerint) másképp fejlődött, mint az egyes számban, t. i. *v-vé*. Ezen hangváltozásnak példái: *külül* v. *külöl* (Rég.), *küllü*, *küllü* (dial.): *kivül*; *belül*: *bevül* és *bévül*; *hideglelés*: *hideglövés*; *csalány*: *csóvány*; *silány*: *sivány*. Így a *-lxx*, *-lxx* ragból is *-vxx*, *-vxx* lett: **halx-vxx*, *szēm-vxx*, azután összevonódva: **halók* v. *halúk*, *szēmök* v. *szēmük*, végre megrövidülve: *halok* v. *haluk*, *szēmök* v. *szēmük*.

Ezen magyarázat, a mennyiben az *<ok*, *ök* v. *<uk*, *ük* ragra vonatkozik, teljesen kielégítő. De itt ismét egy kérdés merül föl, t. i. az, hogy a *-jok* *-jök* (*-juk*, *-jük*) rag ezzel azonos-e; és ha azonos, mért fejlődött másképen; ha pedig nem azonos vele, milyen eredetű?

A birtok többségének jelei mai nyelvtudatunk szerint — mint mondtam, — ezek: *-i*; *-ai*, *-ei*; *-jai*, *-jei*, pl. *hajó-i-m*, *gyűrű-i-m*; *ház-ai-m*, *nép-ei-m*; *gond-jai-m*, *kert-jei-m*. Azonban a *házaim*, *népeim*-félékben az *a*, *e* nem a többes-jelölőhöz, hanem a szótőhöz tartozik: *háza-i-m*, *népe-i-m*; e szerint a többes-jelölő ezekben is csak *-i*. Ezen *-i* Budenz magyarázata szerint az ugor *-d* pluralis-képzőből lett (a már említett hangfejlődés útján: *d* — *l*, *l*, *j*), úgy hogy pl. *házaim*, *népeim* megelőző **háza-jx-m*, *népe-jx-m* alakból fejlődött. A *-jai*, *-jei*

ét; és már a HB-ben *i* is: *intetvinec*, *ildetuitol*!¹⁴ (Nyr. IX. 10.) Más helyütt meg (Nyr. IX. 148.) így olvassa a fönnebb idézeteket: *gyimilcsétül*, *timnúcébélöl*, *kégyilmét*, s ezeken kívül: *bűnét*, *néménék* sat; ellenben: *vízét*, *színét* sat; szóval a személyragot a szó végén *é*-nek, a továbbragozott alakban pedig *é*-nek olvassa. Ezt most csak megemlítem, mert más alkalommal részletesebben szándékozom foglalkozni az egész HB. olvasásával. Sz. J.

pedig szerinte combinált pluralis-képző, melynek utótagja azonos a *házaim*, *népeim*-beli *-i*-vel; előtagja pedig az ugor *-g*-ből fejlődött *-j*, mely eredetileg dualis-jelölő volt, de aztán a dualis-kategória elhomályosultával szintén pluralis-jelölőül szolgált, részint magában, részint még a tulajdonképeni pluralis-képzővel megtoldva. Ilyen combinált pluralis-képzés több rokon nyelvben található, nevezetesen a finnben, a lappban, az osztjákban és a votjákban. „Nem kell tehát — teszi hozzá Budenz — a *botjaim* stb. *-ja* magyarázatára azon különös fölfogáshoz folyamodnunk, hogy az = *-ja* 3. birtokos-rag. Ennek legfeljebb úgy volna némi értelme, hogy nem mint birtokos-rag, hanem mint mutató névmásból lett artículus-féle határozó rag szerepe. Ámde akkor miért nincs az egyes számban is, pl. *botja-m* e h. *boto-m* ?” (Jegyzetek az ugor-magyar összehasonlító nyelvtanhoz 58. §.)

SZINNYEI JÓZSEF.

RITKA SZÓK ÉS SZÓLÁSOK.

Olvasóink ismerik az *évad*, *gyaponik*, *kisádkodik*, *kollog*, *jug-szél*, *top* és *lotu* szokat, melyek arról nevezetése, hogy mind a régiségben, mind a népnyelvben ritkák, és több százados feledés homályából csak korunkban kerültek ismét napfényre (l. Nyr. XIV. 367). Ezekhez hasonló a következők is, melyeket figyelemkeltésül s további fölvilágosítások reményében közlök:

Codexeinkben a forró láznak sajátos neve van: *gyujtokvány*, *gyojtokvány*, *gyojtokány*, mely később csak elvétve lép föl *gyujtovány* hideglelés' alakjában. Pedig ama régi szó most is él még csekély hangbeli változással, Tótfalun a szentendrei szigeten így: *gyujtovány láz*. (Ezt Alexander Bernát ottani nyaralásakor sokszor hallotta.)

Lévszt. Ez a szó csak az Ehrenfeld codexnek néhány helyén maradt fenn, s jelentése a. m. opprobrium, scandalum, gyalázat, szégyen. Olvasása és elemzése csak pár évvel ezelőtt lett biztossá, midőn a Németujvári Glossákban (magyar jegyzetek egy XVII. századbeli latin kéziratban) megtaláltuk a hozzá való *lévság* szót, melynek jelentése ugyanaz. A népnyelvből csak nem rég kerültek elő a *léság*, *léságos* szók, melyek 'herniát, huros betegséget' jelentenek Pozsony

és Komárom megyékben. Ezeket Zolnai Gyula (Nyr. XVI.) nagyon elmésen magyarázta a német *leibschad* szóból; de nem lehetetlen, hogy avval a régi *lévsággal* függnek össze, vagy legalább hogy ennek hatása alatt vette föl a német szó a *léság* alakját. Egyébiránt megtaláljuk a *lévzat*, *lévság* szóknak alapszavát is, de megint csak egy forrásban, Temesvári Pelbártnak a XVI. század legelejéről fönmaradt latin szentbeszédeiben (Szilády: Temesvári Pelbárt élete 71). Ott ugyanis azt olvassuk: „Scurra, leccator vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*“, vagyis: a bolondozó, trágárbeszédű embernek a mi nyelvünkön *lévbeszés* a neve. Ez tehát nyilván a. m. rút-beszédű, gyalázatos beszédű. Itt a *beszés* melléknév is unikum, mert sehol egyebüttl nem találjuk; a beszédet jelentő *besze* főnév is csupán a Bécsi és Müncheni codex négy helyén maradt fön, ott is csak tárgyraggal: *beszét*, úgy hogy csak a ‚beszédet‘ rövidítésének látszhatnék, ha ama *beszés* tanu nem bizonyítaná hiteles voltát.

Fraktura. Az irodalomban tudtomra csak Pápai Páriz szótárában kerül elő, hol így van értelmezve: „machinatio, dolus“. Hogy Pápai a népnyelvből vette, bizonyítják a következő adatok: „*Frekturás*: különös fogásu ember“ (Székely közl. Nyelvőr XIV. 335). „*Faktorás*: szigorú, kemény ember, mérges ember“ (Füzes-Abonyból, Nyr. VIII. 568). Úgy látszik a latin *factura* és *practica* szók összezavarásából keletkezett.

Kagymában, kotymában. Csak egy-két irónknál fordul elő a XVII. s XVIII. században, s a. m. ‚hebehurgyán‘. Csak Sándor István említ egy *kotymás* melléknevet: „qui nec sibi, nec aliis prodest.“ tehát ‚mihaszna‘, s talán ‚hebrencs, hóbortos.‘ De a nép, legalább Turkeven, még ígét is képezett belőle: *elkatymalta* (talán *elkatymálta*) elhányta-vetette (Nyr. V. 227).

Ollott, ollottság. Csak néhány régi szótárunk említi; elentésük: ‚gyapjatlan. kopasz, kopaszság‘. (*Ollott* juh: apicae oves, Calepinusnál. *Ollottság*: alopecia Cal., Pápai s Major szót.). De ime a drávidéki tájnyelv ma is él vele; a Nyelvőrben azt olvassuk: „*Ollik*: vedlik; de csak a szárnnyasokra alkalmazzák: *ollott* pie, *ollott* réce“ (V. 522). Lehet, hogy volt egy koppasztást, nyírást jelentő *ollani* ige is, melynek származéka az olló neve!

Örmény. Adataink szerint csak Geleji Katona I. említi:

„*Órmény*, az őrléstől, hogy-már *örlemény*“ (Titk. 1120). Azonkívül nagykörösi oklevelekben van így nevezve a sódaráló, sóőrő: *sóörmény* (RMK. V. 352). Hogy G. Katona „darálót“ ért-e rajta, nem bizonyos; vö. XII. observatócskájában (CorpGramm. 313): „*Órvény* pro *őridővény*.“ Úgy látszik az *örmény* az *örvény* mellékalakja, s belőle magyarázható az *Eurmenes* folyónév, mely 1219-ben fordul elő; továbbá a Tihany melletti *Eurmenus*, *Eormenes* helység neve (1297, 1412 sat.), melynek mai alakja *Örvényes*. Az *örmény* szónak ma is megvan származék igéje: „*Örménlik*: örvény módra kavarog, pl. az emberek a vásárban“ (Nyr. X. 139).

Áj. Csak XIII. századbeli latin oklevelekben maradt fenn s ott így van értelmezve: parvula vallis, praecipitium, azaz kicsike völgy, hegynyílás. Azonosnak látszik vele az az az *áj* szó, mely Deésakna vidékén erdőnevekben szerepel: Nagy-áj, Szilas-áj (Nyelvőr I. 381). Továbbá az a vas megyei tájszó, melyet Kresznerics szótára *álly*-nak ír s így magyaráz: „Őr táján, Vas megyében, a szántóföldeket nem hold számra, hanem állj-számra nevezik. Így egy állj, két állj a. m. egy köz, két köz.“ Különben ezzel az ájjal egy lehet még az a másik *áj* vagy *aj*, mely „rovást, rovátkot, nyilást“ jelent. (Fölajazni = fölpöckölni, kifeszíteni. *Ajas*: fecskefarku, a mi fecskefark módjára van nyitva, Udvarhelyt.)

Szintén csak oklevélből, még pedig egyetlen egyből ismerjük a *fánya* szót, mely úgy látszik „fás helyet“ jelent: „Meta exit ad lignum ffanya vocatum“ 1272. (Jerney). A Tájszótárban pedig ezt olvassuk: „*Fányolni*: valamely puszta helyett kertet csinálni s azt igen vékony gyenge kerítéssel keríteni körül. Kézdiszéki szó.“

Ájong. Egyetlenegy írónknál találtuk, Czeglédinél a XVII. században. („Apostata a miséző pap . . .; holott urunk tiszta . . . bort adott tanítványinak, de a miséző így *ájong*: Deus . . . da nobis per hujus vini et aquae mysterium divinitatis esse consortes“ Czegl: Dág. II. 189). Nem lehet értelmét egész biztosan megállapítani, de a szövegből úgy látszik, hogy „tétovázást“ jelent. Ennélfogva nem lehetetlen, hogy azonos a székely *ajang* igével, mely nemcsak a. m. „vonakodik, szégyenkedik“, hanem Czuczor és Fogarasi szótára szerint máig is „habozást, kételkedést“ jelent.

A Thököly *gyülep*-e szintén Erdélyben maradt fenn,

jülep alakjában. Szász Károly és Gyulai Pál szíves értesítése szerint a málnaszörpöt sat. maiglan *málna-jülep*-nek nevezik.

Eny: ,rejteik, ótalom‘; a XVI. s XVII. században olvassuk két-három íronál. Pl. Félegyházinál (Tan. 459): „A szelidek enyében nyugosznak az hitetlenek is.“ Lépesnél (PTük. II. 221): „Vannak hegyeid, kiknek enyekben meg-ótalmazhatod magadot.“ Most egy szegedi halász mondását közli Herman Ottó, melyben ugyanez a szó fordul elő (A magyar halászat könyve 782): „A pumaharcsa tőkében, *fa-enyhében* lakozik.“ A halász bizonyára így ejtette: *faennyében*. Mert ennek semmi köze az *enyh* szóhoz, melyet csak a nyelvújítás korában csináltak az *enyhit* igéből, mely régenté így hangzott: *ehnyit*. Ellenben a mi *eny*-ünkből származik a székely *enyett* névutó, mely a. m. ,alatt‘ és ,helyett‘; továbbá az *enyészt* ige, mely a régieknél még elrejtést jelent; végre az elavult *enyegét*, mely szintén a. m. ,rejteget, takargat.‘ Dr. Róna S. szóbeli közlése szerint a halasi nép az *eny-hely* szót is használja, s forró nyári napokon pl. a kazal árnyékába kívánczók azt mondják: ,Menjünk valami enyhelyre.‘ Kíváncsatos volna, ha erről további értesítést kaphatnánk. Lehet, hogy ez a népies szó adott alkalmat az irodalmi *eny(h)hely* használatba vételére.

De habár ennek az *eny*-nek nincs köze az újabban csinált *enyh* szóhoz, vannak más érdekes példáink rá, hogy egy-egy olyan szót, melyet a nyelvújítás korában s még hozzá szabálytalan képzéssel és csonkítással alkottak, utóbb megtalálunk olyan nyelvemlékekben, melyekről a nyelvújítók semmit sem tudtak. Ilyenkor tehát véletlenül olyan szókat alkottak, melyek valaha csakugyan léteztek s éltek. Ezeknek egyike az *alag*, melyet Barczafalvi alkotott, nem is sejtve, hogy 1210-ben az Al-Német nevű helységet még Alag-Németnek is nevezték (illetőleg Olug-Németnek; vele együtt vannak említve a Fel-Német s Közép-Német nevű ,teuton‘ gyarmatok a Várad Regestrom 116. pontjában).

A jelen században csinálták a *terjed* igéből a *terj* és *terjes* szókat; s ime XVII. századi íróknál is megtaláljuk őket: A hegyoldalba plántáltatott szőlő jobb bort terem, mint a *terjen* és a kövér földben plántáltatott szőlő (Madarász: Evang. 191). A hegynek közepibe mintegy *terjes* keb-

lességébe mind megannyi lövészerszámokat helyeztettek“ (Szalárdi: Krón. 548).

A népnyelv azonban nemcsak szókat, hanem ragozási alakokat és sajátos mondatszerkezeteket is megőriz néha századokon át, mikor az irodalomban rég elenyésztek. Erre nézve csak egy-két példát említek. Csak az Ehrenfeld codexben és annak is csak egy helyén fordul elő ez a furcsa kifejezés: *veletekkel össze*; s utóbbi időben több oldalról értesültem, hogy a székely köznéptől gyakran hallani ilyeneket: *velemmel együtt, veleddelel együtt*. Geleji Katona mondja (XXX. observ.): „Ez is egy kiváltképpen való szép szólás a mi nyelvünkben: meg kell nekem tégedet *vernelek, tanítanolak, ruháznolak* etc.“ Ezt az alakot eddig Geleji csinálmányának tartottuk; de Szász Károly szives volt figyelmeztetni, hogy ez Erdélyben a nép ajkán valósággal élő szólamód. Egyáltalán úgy látszik, hogy Erdélyben maradt fenn legtöbb efféle nyelvtani régiség. Azt is állítgatják például, hogy a székely nép még ma is él az *irand* igealakokkal, mely különben mindenütt kihalt az élőbeszédből; de erre nézve határozott és hiteles értesülésünk eddigelé nincsen.

SIMONYI ZSIGMOND.

MAGYAR ELEMEEK AZ OLÁH NYELVBEN.

nád: arundo, canna (LexB.): rohr (Iszer: Wörtb.):
nád. Csak Magyarországon.

nebeletuit (LexB. L. *beletuesk*).

nebićuluit (LexB. L. *bićuluesk*).

nebiruit (LexB. L. *biruesk*).

nebizuit (LexB. L. *bizuesk*).

neëngädui (LexB. L. *ëngäduesk*).

nefägädui (LexB. L. *fägäduesk*).

negëndit (LexB. L. *gënd, gëndesk*).

neläku (LexB. L. *läkuesk*).

nemäzali (LexB. L. *mäzülesk*).

nepećetluit (LexB. L. *pećetluesk*).

nesërguincä: indiligentia, negligentia, ignavia, inertia (LexB.): unfleisz, unbetriebsamkeit (Iszer: Wörtb.): szorgalmatlanság. (L. *sërguesk*).

netagädui (LexB. L. *tägäduesk*).

neziľuit (LexB. L. *ziľuesk*).

nemes, ěemesě, ěemiě : nobilis, vir nobilis (LexB.) : *nemes*. „Toc grofi űi n e m e űi din Sibij: Valamennyi gróf ěs n e m e s Szebenběl (Hasd: Etym. 771. Cip: Arch. 434. 532. 534). Vlahi *lěkuesk* pre pěměnturj n e m e ű e ű f: Az oláhok n e m e s i fělděn laknak“ (ST. 47). Vě. Cih: Dict. II. 518. NyKězl. XIV. 448.

nemeěug; ěemesug, ěemeěag (Arad m.): nobilitas, conditio nobilis (LexB.): adel, adelstand, adelige wěrde (Iszer: Wěrtb.): *nemessěg* (Hasd: CuvB. II. 3.). Vě. Cih: Dict. II. 518.

nopsam : *napszěm*. Szalonta kěrnyěkěn (Bihar m.).

notararěě, notarěě, *) notarěě, notarěě : *notarius* (MJ: Sprach. 394.): *nětěros*. Igen elterjedt szě Magyarorszěgěn. Měg a szerbek is ismerik.

ěaklěě : *nyaklě*. Gyakori szě a magyarorszěgi rěszeken.

ěalkěě : *nyalka; nyalkěs*. Běszke, fěnhějězě legěnyrěl mondjěk Arad s Bihar megyěben. (Vě. Jern: Kět. I. 147.).

ěam : natio, gens, populus; genus, stirps, familia; propinquitas, cognatio, consanguinitas, gentilitas (LexB.): tribus (Nyr. XV. 211): nation, volk; familie, geschlecht, stamm; verwandtschaft, anverwandtschaft, sippschaft (Iszer: Wěrtb.): *nem*. Lěpten-nyomon talělkozunk vele az olěh nyelvmlěkekben. Szintěn egyike azon szavaknak, melyek a legrěgibb iděben kerěltek ět. Ismerik mindenfelě a Duněn innen. Ma napsěg helyěbe az űj csinělměnyt, a *ěinte* szět haszněljěk. A l e s a n d r i Vazul hires śdějěban, mellyel a Montpellierben śsszegyělt latin těrzsě kěltěk kězt az elěě dějat nyerte el, ěgy ěnekel:

„Latina *ě i n t a e rěěině*

ěntr'-ale lumej *ě i n t e* marj :

a latin *nem* (těrs) kirělyně a vilěg nagy *nemzetsěgei* kězt; pedig, ha ezt olěhul akarta volna mondani, ěgy kellett volna ěrnia :

„Latinul *ě a m e k r a j*

ěnntr'-ale lumej *ě a m u r j* marj.“

Persze ez olěhul, a szegěny Pěter ěs Pěl, a tudatlan, bocskoros pěsztorněp nyelvěn van mondva s nem a finom, modern roměn nyelvěn. Ha a latinosětěs e měrtěkben halad,

*) (MJ: Sprach.) Molněr Jěnos: Deutsch-Walachische sprachlehre. Běcs. 1788.

a mint megindult, tartanunk kell tőle, hogy elkövetkezik az idő, a mikor szükség lesz napjaink irodalmi termékeit lefordítani, ha azt akarjuk elérni, hogy a nép alsó rétegei is megértsék. De nem folytatom tovább, mert Szilasi, az egykori kolozsvári tanár még rám találná olvasni eme szavait: „Milyen csodabogár lenne a mi szegény oláh irodalmi nyelvünk, ha legtudósabb íróink az említettem szavak közül (érti az idegeneket) némelyeket török turbánban hagytak volna meg, másokat török-görög fezen, másokat pedig magyar sarkantyúban és csizmában!” (Ren. II. 161).

nákräväläü, nekräväläü : faucale, focale, linteum, col-lare, vulgo : collipendium (LexB.) : halsband, halstuch, halsbinde (Iszer : Wörthb.) : *nyakravaló*.

ňävojaš, ňävoješ : *nyavalyás*. Szitkolódásszerű kifejezésekben használják Arad s Bihar megyében (Vö. Jern : KÚt. I. 147).

ňehezä : *nehéz*. Szalonta környékén (Bihar m.); de csak is így : „Mij *ňehezä* : *Nehezemre* esik.”

ňimaš : ager compascuus, pascuum comune : *nyomás* (Arad m.). Vö. *imaš*.

nimurik : *nyomorék*. Arad s Bihar megyében (Vö. Jern : KÚt. I. 147).

odorbiräü : administrator rei familiaris, provisor (LexB.) : hofrichter (Iszer : Wörthb.) : *udvarbíró*. Vö. Cih : Dict. II. 518.

ogaš, űogaš : orbita (LexB.) : geleis, radspur (Iszer : Wörthb.) : (kocsikerék)*vágás*. Magyarországon széltiben.

ojagä, ujjagä (LexB.) : verre, bouteille (Cih : Dict. II. 518) : *üeg, üveg*.

okä, ukä : *ok*. „Känd era auzitü o k a venitulu j lu j Jakovü, zise : osulü mjeu ši Karña mja eši : Mikor hallotta volt Jákob jövetelének o k á t mondá : csontom és húsom vagy (Pal. 86). Mulczia pekatelor lu j o k a j durere j lu j : Bűneinek sokasága fájdalmának o k a (Dos : Psalt. Előb. 42. Cip : Anal. 119). Chs. nu aratä, kum are fi ačēja u k a jartäčuněj päkatelorü nästre : Chs. nem mutatja meg, hogy lehessen az bűneink bocsánatának o k a (Bar : CatCalv. 17. 31. 51. 56. 57. 67). (Käsätoria) päte sä räsēpi pentru u k ä dirjaptä, kumuj kurvija : (A házasság) szétbontható igaz o k miatt, a milyen a kurválkodás“ (uo. 72. 75.). Ma napság leginkább Bihar és Szathmár megyében hallható.

okos: rationalis, rationabilis, ratione praeditus; prudens; sciolus, argutator (LexB.): vernünftig, klug; überklug, naseweis (Iszer: Wörtb.): *okos*. Még Moldvában is járja (Jern: KÚT. I. 147).

okoság: *okosság*. Arad s Bihar megyében.

okság: argutia (LexB.): klügelei (Iszer: Wörtb.): okoskodás; *okság*. Vö. Jern: KÚT. I. 147.

oltoesk (l. u l t u e s k.).

orás, űorás: urbs, oppidum (LexB.): stadt (Iszer: Wörtb.): *város*. „A graec. ὄστω“ erősíti szótárunk (LexB.). El van terjedve az egész dunáninnen oláhságban, a nyelvemlékekben is töménytelen sokszor kerül elő; sőt még az albánban is megtaláljuk: *varróš* s az újgörögben: *βαρρόσι*, a mely nyelvekbe valószínűleg a szerb (*varoš*), vagy a török vitte be, a hol a szó így hangzik: *vârouch*. Vö. Cih: Dict. II. 519. NyKözl. XIV. 448.

orbale, orbane: erysipelas, gutta rosacea (LexB.): rothlauf, rose (Iszer: Wörtb.): *orbáncz*. Vö. Cih: Dict. II. 519.

ormedijä: comitatus (LexB.): *vármegye*. (Vö. varmedijä).

ostog: *asztag*. Mondják itt-ott Bihar megyében.

pälaškä, pälaskä: *palaszk*. A szó kétségtelenül szláv eredetű s Cihac, mikor a *pläskä* alakot szlávznak állítja, helyesen ítél; azonban, hogy a *pälaskä* szót is oda iktatja (Dict. II. 266) vagy a görög elemekhez (Dict. II. 603), ebben nem érthetünk együtt vele, mert a *palaczk* első tagjában levő közbe szúrt *a* hang a magyar hangtörvények módosításáról tanúskodik.

palcäü (LexB. Iszer: Wörtb.), **pälcäü**: *pälcza*. Gyakori.

paler, päler, palir: architectus; operariorum praefectus (LexB.): polier, baumeister; aufseher über die arbeiter (Iszer: Wörtb.): *pallér*. Vö. Cih: Dict. II. 519.

palinkä, pälinkä: *pälinka*. „Adućec vin šë p a l i n k ä: Hozzatok bort és p ä l i n k ä t (Pop: Trand. 80). Duhäñirjaš, n-am duhan; bjaš p ä l i n k ä, da n-am b a ñ: Dohányoznám, nincs dohányom; innám p ä l i n k ä t, de nincs pénzem“ (Arad megyei népdal.). Leginkább a magyarországi részeken járja, azért tartom a magyar hatás eredményének.

pandur, pändur: *pandur*. „Fracëlor, p a n d u r i l o r, daci-ne voj năuă paée: Barátaink, p a n d u r o k, hagyjatok minket békébe“ (Pop: Trand. 81. 55). Vö. Cih: Dict. II. 519.

pantlikä, päntlikä : taenia, fasciola, ligula (LexB.) : band, bandel (Iszer : Wörtb.) : *päntlika*.

papistä : *pápista*. „Päna sä skimbä trupuluj Chs. ši vi-nulì sënzele luj, kumü ënvacä papišti: A kenyér Chs. testévé válik és a bor vérévé, a mint a pápisták tanítják“ (Bar : CatCalv. 59.). Képzése **papistaš, popistaš**. Vö. Cih : Dict. II. 520.

parsek : scrinium vitrarium; scrinium, abacium (LexB.) : glassschrank; schrank (Iszer : Wörtb.) : *pohárszék*.

pasos, pásus, paksus : literae, syngraphus commeatus liberi, vulgo : literae passuales (LexB.) : *passzus, pakszus*. „Akoloj zëna bätrenä ši-c ja pasosul ñin mënä: Ott van az öreg tündér, s kiveszi kezedből passzusodat“ (Hasd : CuvB. II. 712.).

päjzan : *pajzän*; szeleburdi, szeles. Gyerekről mondják Arad megyében.

pälank, palänk, pälant, palankä : septum tabulinum (LexB.) : breterzaun (Iszer : Wörtb.) : *palänk, palánt*. A szó alapja a klat. *planca* : tabula plana, a melyből a magyar hangtörvények alapján lett : *palänk*. Nem fogadhatjuk el tehát Cihac nézetét, a ki szláv eredetűnek tartja (Dict. II. 239.).

päpirus, popirus, piporus : papyrus (Al : Gramm. 240.) : *päpiros*. „D'ar fi éerju piporus ši bädica notaruš, totuš nu s-ar pufa skrije traju nostru ñin prunđije: Ha az ég papiros volna s a szeretöm nótáros, még akkor se lehetne megírni, hogy éltünk mi gyermekkorunk óta“ (Bihar megyei népdal). Gyakori szó a magyarországi részeken.

pärgäluesk, përgäluesk, pärgälesk : torreo, frigo (LexB.) : brennen, sengen, pregeln (Iszer : Wörtb.) : *përgel*.

pärgar, përgar : *polgár*. A régiségben igen sokszor fordul elő. „Au rämas Stänilä de žudekatä de nainfa pärkälal buluj, ši de nainfa žudeculuj ku 12 pärgarj: Stanila elvesztette perét a porkoláb s a 12 polgárból álló törvényszék előtt“ (Hasd : CurB. I. 59. 1591. év. 132. 356. Hasd : Arch. I. 70. Cip : Anal. 96.).

pärkälab : administrator, curator, provisor : praefectus carceris (LexB.) : amtmann, besorger; kerkermeister (Iszer : Wörtb.) : *porkoláb*. Szintén minduntalan találkozunk vele a régiségben. Vö. Cih : Dict. II. 520.

pärkan : ora, margo (LexB.) : rand, kante (Iszer : Wörtb.) : *pärkány*. Cihac (Dict. II. 245) szlávnak mondja. Kétes.

pecarj : custos canum (LexB.) : hundsvoigt (Iszer : Wörtb.) : *pecsér*. Vö. Cih : Dict. II. 520.

petetlää (LexB.) : siegel, petschierstöckel (Iszer : Wörtb.) : *pecsétlő*.

petetluesk : sigillo, obsigillo, signo, obsigno (LexB.) : siegeln, versiegeln, petschieren (Iszer : Wörtb.) : *pecsétel* (Mall : Szót. 52). A régiségben s a mai nyelvben sokszor. A szó alapja : *petet* : pecsét szláv eredetű s a magyarban is, oláhban is (ószl. *pečati* : sigillum); de már a *petetluesk* képzés a magyarból került az oláh nyelvbe s nem a szlávoktól, a hogy Cihac hiszi (Dict. II. 249). Vö. NyKözl. XIV. 449.

pedig : *pedig*. A szorosan vett magyarországi részeken elég gyakran hallható.

pej : badius, spadix, gilvus (LexB.) : *pej*(ló).

perelesk : (be)*perel*. Szalonta környékén (Bihar m.).

petesä : redingote fourrée hongroise, polonaise (Cih : Dict. II. 520) : *bekes*.

përä : actio, accusatio, delatio; calumnia; lis, vadimonium, controversia, processus (LexB.) : anklage, angabe, anzeigung, verklagung; prozesz, rechtshandel (Iszer : Wörtb.) : *per*. Számtalan adat áll rendelkezésünkre a voroneczi codextól indulva ki (Nyr. XV. 211), a mely bizonyítja, hogy e szó, valamint a belőle képzett denominális képzés, a régiségben s a mai nyelvben közkeletű volt. Cihac (Dict. II. 244) szlávnak állítja. Vö. NyKözl. XIV. 449.

përäs (LexB.) : ankläger, verkläger (Iszer : Wörtb.) : *peres*. Szintén általánosan ismert szó a nyelvemlékekben s mindenfelé a dunáninnen oláhságban. Vö. NyKözl. XIV. 449.

përlää : labrum lintearium (LexB.) : laugenschaff (Iszer : Wörtb.) : szapulókád; *párló*(kád). Vö. Nyr. XVI. 122.

përtikurj (tbbsz.) : *portéka*. Erdélyben járja. Vö. Pop : Trand. 205.

përzolesk, pärzolesk : uro, comburo, ustulo, igne tollo (LexB.) : sengen, verbrennen (Iszer : Wörtb.) : verheeren, verbrennen, besonders, wenn die haare, oder die stoppel auf dem felde angezündet werden (MJ : Sprach. 285) : *perzsel*. „Sărăkā inima me, mare fok arile la je; dar pufa foku jeşi, mare dal ar përzoli : Szegény szívem, mekkora tűz ég

benne; ha az a tűz kitörhetne, beh nagy hegyet meg perszelne“ (Arad megyei népdal.).

piculă: hatos; *picula*. „Kă tana ăe plată are: pe cină zele trej picule: Miféle fizetése van a katonának: öt napra három piczula“ (GazT. 1887. 44).

pićokă, pićăkă, pićăjkă (LexB.), **pićărkă** (LexB.): pomme de terre, topinambour (Cih: Dict. II. 520): krumpli; *pićsoka*. Vö. Hasd: CuvB. II. 2.

piksis, piksuş: pyxus, theca, arcuła; pyxis pulveris nicotianae (LexB.): *pikszis*.

pildă: exemplum, parabola, paradigma (LexB.): beispiel, exempel; gleichnisz, sprichwort (Iszer: Wörtb.): *péllda*. Annyi a példa e szóra a régiségből s a napjainkban beszélt oláh nyelvből, hogy bátran fölmentve érezzük magunkat a példázástól. Vö. Cih: Dict. II. 521. NyKözl. XIV. 449.

pingălesk: *pingál*. Itt-ott Arad megyében.

pinf: fringilla caelebs (Cih: Dict. II. 521): *pinty*.

pisălău: Szalonta környékén (Bihar m.) egy kideszkázott hely az istállóban, melyre a lovak állanak: *pisáló*.

piskălesk: *piszkál*. Arad s Bihar m.

pisok: *piszok*. Bihar megyében itt-ott.

poďas: baggage (Cih: Dict. II. 521): *poggyász*.

pokolesk: *pakol*. Arad s Bihar megyében járja.

pokroc: *pokrócz*. Ugyanott. Hallottam a mőczoktól is (Torda-Aranyos m.).

poltură, potură: *pollura* (Arad m.).

ponosluesk: queror, conqueror, querulor, accuso (LexB.): klagen, sich beschweren (Iszer: Wörtb.): *panaszol*. „Nute poc ponoslui spré mine: Sie können sich über mich nicht beklagen (MJ: Sprach. 413). Dumnezeu ştiu aćjasta, şi le ponoslui pentru neaskultarja lor, si-j skăse de ăn rajă: Az isten tudta ezt és megbüntette őket, hogy nem hallgattak rá s kiűzte a paradicsomból (Hasd: CuvB. I. 1620. év. Cip: Anal. 152. Cip: Arch. 518. Bar: CatCalv. 11). Se ponoslueşte şi să plinze: Panaszolkodik és siránkozik“ (ST. 155.) Cihac (Dict. II. 276.) a szláv elemek közé iktatja.

pontoş: *pontos*(an). „Am ăndăluit tărzău şi megis am *irkăzit* pontoş: Későn indultam s mégis pontosan érkeztem meg“ (Arad, Békés, Bihar s Csanád m.).

poprikas, päprikaš : *paprikás* (étel). Magyarországon széltiben ejtik.

porcijes : contribuens, contributioni subjacens (LexB.): contribuent, steuerpflichtige (Iszer: Wörtb.): adófizető; *porciós*.

porozäü : arena scriptoria, pulveres scriptorii (LexB.): *porozó*. Vö. Cih: Dict. II. 521.

posomant, posomont : limbus (LexB.): tresse, borte, possament (Iszer: Wörtb.): *paszománt*. Vö. Cih: Dict. II. 522.

poštä : 1) res veredaria, cursus publicus, vulgo: *posta* (LexB.): post (Iszer: Wörtb.): *posta*. 2) puskaserét; *posta*. Vö. Cih: Dict. II. 522.

poštamjester : magister rei veredariae, vulgo: postae magister (LexB.): *postamester*.

prem (MJ: Sprach. 365), **prim** : limbus (LexB.): bräme, gebräm, bram; aufschlag auf dem ärmel (Iszer: Wörtb.): *prém*.

präbäluesk, probäluesk : tento, experior, periculum facio (LexB.): versuchen, erproben, beweisen (MJ: Sprach. 284): *próbál*.

puđilaräs : pugillares, codicilli (LexB.): *bugyeláris*. Vö. *budilaräs*.

puškäluesk, puškälusk : frequenter jaculo (LexB.): oft schieszen (Iszer: Wörtb.): *puskál*. Szalonta környékén (Bihar m.) hallottam.

puspand, puspan : buxus semper virens (LexB.): buchsbaum (Iszer: Wörtb.): *puszpáng*.

puton, putinä : trimodium, oenophorum (LexB.): butte, boding (Iszer: Wörtb.): *puttony*. Cihac (Dict. II. 301) szláv eredetűnek vallja.

rabläü : *rabló*. Szalonta környékén (Bihar m.).

radas : zugabe: *rádás*. Vö. Cih: Dict. II. 303. 522.

raf : *ráf*. Arad s Bihar m.

rajtä : cri de celui qui fait la ronde, tournée, tour (Cih: Dict. II. 522): *rajta*.

ramä : margo, ora (LexB.): rahme, rahmen (Iszer: Wörtb.): *ráma*. Vö. Cih: Dict. II. 304.

ranc : *ráncz*. Itt-ott Bihar megyében.

rast : tympanites (LexB.): bauchwassersucht, trommel-sucht (Iszer: Wörtb.): *rászt*. Vö. Cih: Dict. II. 523.

ratotă, ratută : *rântotta*. Magyarországi részeken, sőt sok helyütt Erdélyben is.

razalău : Szalonta környékén (Bihar m.) *reszelön* csinált tészta, melyet levesbe főznek.

răgularăs : regularis (LexB.) : *regurdlis*.

răntăs : farina tosta cibo incocta (LexB.) : einbrenne (Iszer : Wörtb.) : *rântás*. Vö. Cih : Dict. II. 522.

răntuesk : susdeque jacto, projicio, disjicio (LexB.) : herumschmeiszen, herumwerfen (Iszer : Wörtb.) : *rânt*.

răspău, răspălău : scobina, lima (LexB.) : raspel (Iszer : Wörtb.) : *rúspo* ; *rúspoló*.

răspăluesk : râper, limer (Cih : Dict. II. 522.) : *rúspol*.

răsălău, răzălău : scobina (LexB.) : reibeisen (Iszer : Wörtb.) : *reszelő*. Vö. Cih : Dict. II. 523.

răsăluesk, răzăluesk : rado, tero (LexB.) : reiben (Iszer : Wörtb.) : *reszel*. Az aradmegyei oláhság nyelvében a *reszel* ige annyit is tesz : *lopni, csenni*. Maga a *răzălău* szó szintén ilyen értelemben is járatos : *gazember, lopó, tolvaj*. Vö. Cih : Dict. II. 523.

răfîsă : rétes. Szalonta környékén (Bihar m.).

răvas, răbuş (Hasd : Etym. 428) : talea, crena (LexB.) : kerbstock, kerbholz ; briefchen ; passierzettel (Iszer : Wörtb.) : *rovás*. Igen elterjedt szó. A régiségben is közönséges. Vö. NyKözl. XIV. 450.

rekes : *rekesz*. Szalonta környékén (Bihar m.) olyan be-rekesztett része a pataknak vagy bármilyen más víznek, a melyben kendert áztatnak.

rekestuesk, răkăstuesk : *rekeszt*. Ugyanott.

rezaş, răzăs : copropriétaire (Cih ; Dict. II. 523) : *részes*. Különösen a régiségben gyakori.

rějă : scabies, scabities, agra, impetigo, porrigo (LexB.) : krätze (Iszer : Wörtb.) : *rüh*. Vö. Cih : Dict. II. 523. NyKözl. XIV. 450.

rjezăs : spiritus cremati (LexB.) : branntweingeist (Iszer : Wörtb.) : *rezes*.

rět : pratum (LexB.) : wiese (Iszer : Wört.) : *rét*. „A venit pe un rět frumos: Egy szép r é t re jött (Pop : Trand. 32. 129. 137). Jo bine f-oj cène; zěua 'n rět ku răurele: Jól foglak tartani: nappal a r é t e n harmattal“ (GazT. 1886. 22. 1887. 6. 26). Vö. Cih : Dict. II. 523. NyKözl. XIV. 450.

rif : ulna, cubitus (LexB.): elle (Iszer: Wörtb.): *réf, rőf*.
Vö. Cih: Dict. II. 607.

rigău : *rigó*. Vö. Pop : Trand. 183.

riškaša : oriza (LexB.): *riskása*. Vö. Cih: Dict. II. 523.

rojť : *rojť* (szálak) a gatyánál. Arad s Bihar m.

roštej : crates (LexB.): *rostély*. Vö. Cih: Dict. II. 319.

rozoliš : *rozsolis* (pálinka). Arad m.

ALEXICS GYÖRGY.

AZ OLÁH HELYESIRÁS AZ AKADEMIA ELŐTT.

A szerénység nem tartozik korunk főjellenvomásai közé. Az ifjú merészen lép föl ott, a hol a szerénység megszépítné az ő orcáját, és szerény ott, a hol a bátorság egy csizmasarokkal felemelné az ő tekintélyét és magasságát.

Alexics György az Akadémiában ily címen értekezett: „Magyar elemek az oláh nyelvben.” Ezen értekezése aztán napvilágot lát a Magyar Nyelvőr idei ötödik és következő füzetében.

Ebben még nincs gáncsolni való; sőt mondhatjuk, hogy ezen ténye teljes elismerést érdemelne rendes körülmények között, mert igen kevesen vannak, a kik román irodalmi kérdésekkel foglalkoznak magyar közönség előtt.

Alexics azonban a magyar tudományos Akadémiában ezeket mondja: „Az értekezésemben előforduló oláh szavak leírásában nem szegődtem sem az etimologiai, sem az oláh irodalomban ma napság járatos fonétikai íráshoz. Nem pedig azért, mert sem az egyiket sem a másikat nem találom elég helyesnek az oláh nyelv egyes hangjainak megtestesítésére” (Nyr. XVI. 204).

Ez igen magasan van tartva. Ez azt jelenti, hogy a román nyelvészet minden eddigi eredménye Alexics György szempontjából az ő tudománya mellett vagy alatt vagy szerint épen semmi.

A fiatal nyelvész „itt hallottam, ott hallottam” csodabogár magyar elemeivel a legközelebbi alkalommal fogok foglalkozni. Mert szerintem az például nem német elem a magyar nyelvben, hogyha valamely német magyar beszéd közben kinyújában német szót ejt ki az ajakán s azt egy közelálló fiatal nyelvész véletlenül meghallja; az német elem annak a németnek a szájában, a ki magyarul nem tud, de nem a magyar nyelvben.

Tehát ezuttal csak épen azon helyesírásról fogok szó-

lani, a melyet Alexics György teremtett, mint megfelelőbbet az oláh nyelv hangjainak szemben a ma napság járatos oláh helyesírással.

Ha Alexics csak maga gyönyörködik az általa összehcsinált helyesírásban, nem szólalnék föl. Munkálata azonban az Akadémia előtt fordult meg, nem csak hogy komoly lapban lát napvilágot, hanem fiatal tudósok fölkapják a fiatal nyelvész tudományát s így akarnak közönséget csinálni neki.

Igy Réthy László „Az oláh nyelv és nemzet megalkakulása” című munkájában ezeket írja: „A rumen szavak leírásában általában Alexics György fonétikai helyesírását követjük, a ki azt „Magyar elemek az oláh nyelvben” című munkájában hozza forgalomba.” Ez által Réthy munkája értékből fölötte sokat veszít.

Hermann Antal „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn” vállalatában így ír: „Wir wollen noch bemerken, dass Réthy für die orthographie das von unserm Mitarbeiter G. Alexi zusammengestellte system einer streng (!!) phonetischen (!) genauen transscription acceptirt hat, das auch in unserer zeitschrift zur anwendung kommt.”

E két fiatal tudós azt hiszi, hogy Alexics György valami emberfölötti munkát végzett akkor, midőn azon „streng” fonétikai helyesírását megcsinálta és nem tudják, hogy olyan helyesírást mindenki csinálhat, a ki ír és olvas és tízig el tud számlálni.

Meglátjuk mindjárt. Addig míg néhány szót!

Ugyan mi lett volna akkor, hogyha Alexics György ezeket mondja a magyar Akadémiában: „Új helyesírást csináltam a francia nyelv számára, mert a ma napság járatost nem találok helyesnek a francia nyelv egyes hangjainak megtestesítésére.” Nincs magyar *ly-e*, *ty-je*, *zs-je* sat. Azért ezeket így fogom kiírni *l*, *l*, *z*, *z*. Es aztán azon ábécével a markában így olvassa gyakorlatait a fiatal nyelvész: „Ze ön pti šapo. Nuzavon ön per, ki e bon. Az Akadémiában bizonyára összenéznek a tudósok és alaposan aggódnak a fiatal nyelvész jövője iránt.

Hogyha előállana valaki már most a francia Akadémiában és azt mondaná: „Nem szegődtem a magyar szavak leírásában a magyar irodalomban ma napság járatos helyesíráshoz, mert azt nem találok elég helyesnek a magyar nyelv egyes hangjainak megtestesítésére” és elkezdene ott így beszélni: „Eccző yót hó nem vót egy kiráj, a ki kevés legén vót, mert küjjel termőszettő a foghagymát a kertőn. — Aggyon isten jócokát, jegészséget neki.” Vagy pedig így franciásan: „Coutia tairemtaitai, dai cépe laiañe!” A francia tudósok bizonyára azt mondanák: Csak tessék a ma napság járatos magyar helyesírással dolgozni, szeretnők azt meg-

ismerni; mert az nyelvészeti szempontból értékkel bírhat s tanulhatunk belőle valamit, a míg az ön csinálmánya még mint kuriosum sem érdekel minket, nem lévén annak semmiféle gyakorlati vagy nyelvészeti haszna.

És hogyha a francia tudósok nem nyilatkoznának úgy, mi volna akkor? Bekövetkeznék az az eset, hogy ad normam Alexics, előáll egy más fiatal nyelvész az Akadémiában és nagy igazán ezt mondja: Alexics György falujában lehet, hogy úgy beszélnek oláhlul, mint a hogy ő mondja, ámde az én falumban másképen szól a nóta; csináltam tehát én más helyesírást a magam faluja számára. És az a munka jogosultan addig folyhatna, a míg minden falunak meg volna a maga helyesírása. És vajjon itt megtudnánk állapodni? Nem! Alexics György falujában mindjárt két, vagy több pártra oszolnék a nép és azok a pártok vitatnák egyes szavaknak a kiejtését. Volna tehát minden faluban kéthárom helyesírás; de az egyes hangok azon helyesírásokban még akkor sem tudnának minden tekintetben érvényesülni, elhelyezkedni. Mert ha szabad A-nak helyesírást csinálni, szabad az B-nek is, és C-nek, X-nek és Z-nek, valameddig írástudóra akadunk ebben az imperiumban, miután tudvalevőleg ezen mesterséget nem bírja bérben sem Alexics, sem senki tulajdonát ez idő szerint az nem képezi.

Mi következik ebből? Föltétlenül az, hogy némely fiatal nyelvész még nem ismeri azt az örök igazságot, hogy egyetlen nép sem beszél úgy, mint a hogy ír és egyetlen nép sem ír úgy, mint a hogy beszél; sok hangot hall olyant az ember, a mely az írásban nem érvényesül, és viszont sok hangot ejtenek ki másképen, mint a mily alakban az írásban kifejezést nyernek.

Ámde leckéket ne adjunk senkinek. A fiatal nyelvészek nem szorultak arra. A fiatal nyelvészek, a mit tanultak és tudnak, azt félreteszik, s csinálnak olyant, a mit nem tudnak, csakhogy munkájuk az újdonság látszatával birjon.

Lássuk most már — Alexics György helyesírását, hogy az mennyiben különbözik a manapság járatos oláh helyesírástól, s hogy vajjon a támadó különbség lényeges-e avagy nem?

Hangoztatott szisztémát nagyító üveggel sem fődöztünk föl benne; azért rendszerről nem beszélhetünk. A hogy jött a tolla hegyére. úgy potyogtak le az új helyesírási rendszer elsatnyult sovány betűi a papírra. Mi is tehát csak úgy bánunk el velük, a hogy azok előnkbe kerülnek.

A magyar s-nek megfelelő betűt a manapság járatos oláh helyesírás szerint így írjuk le ş; Alexics szerint pedig így ș. Alexics hihetőleg azért találta helyesebbnek fölül tenni a jelt, hogy a betűt az eső meg ne verje. Az újabb nyelvészet terén ez is ok lehet.

E két hang *ı*, *ă* nincs meg a magyarban. Az oláhok így írják le: *ă*, *ê*; Alexics pedig így *ă*, *ë*. Tehát a baj nem a hangoztatásban, hanem a mai román irodalomban használt jelekben van; Alexics pontjai a betűk fölött sokkal inkább megfelelnek a román nyelv hangrendszerének. Hanem Alexics ezen két hang alakjának meghatározásánál korlátozott fölfogással járt el. Ezen két cyrill betű egyetlen latin betűvel nem fejezhető ki, mert nem egy hangból nyerik származásukat. Jelesen, az *ı*-hang nem mindig *a*-ból származik, hogy azt mindig *ă*-val írhasuk le, a hogy Alexics teszi, hanem származik *e*-ből is, mint például: *remân*; a mai helyesírásban tehát nagyon helyesen ekkor az *e* betűt látják el azzal a félköröcskével s adják meg ez által a cyrill betű által kifejezett -hangot. A fönnbbi szót Alexics így írja: *rămën*. Ugyan hogy fogja e szóban föltalálni az összehasonlító nyelvész a latin *remaneat*? E szót *rëmân*, ha így mondjuk ki: remân, vagy *remân* (magyar é-vel), még mindig helyesen hangoztattuk a szót, de így *râmen* (magyar á-vel) nem mondottunk semmit. Ebből az következik, hogy a manapság járatos román helyesírásban a cyrill *ı* betű helyesen van *ă* és *ê*-vel kifejezve, a szerint, a mint az *a*-ból, vagy *e*-ből származik.

Így vagyunk az *ă* hanggal is. Ezen hang származik *a*, *e*, *i*, *o*, *u*-ból; a ma napság járatos román helyesírásban tehát azon betűt látják el az *ă*-nak megfelelő ezen *a* jeggyel, a melyből származott. Tehát e hangot így fejezi ki: *ă*, *ê*, *î*, *ô*, *û*. Alexics mindezekre az *ê*-t találta fel. Mért épen ezt? Azért. Így a román azt mondja: *înflu*, *ripă*, *mână*, *fontână*, *gât*, *vënd*, de nem mondja, mert nem mondhatja, mint Alexics, *ênflu*, *rëpă*, *mënă*, *fëntnă*, *gët* sat. Ilyen satulyba befojtani a nyelv szellemét még nagy filologusoknak sem sikerült. Ha a román ember a fönnbbi szavakat így hangoztatná: *înflu*, *ripă*, *mană*, *fontână*, *gât*, *vënd*, tehát azon hangot, a melyből származik, akkor sem vétne a román nyelv hangjai ellen oly mértékben, mint Alexics, a ki mindenüvé *e*-t tenne.

Alexics a magyar *zs*-t így csinálja *ž*; a román helyesírásban ezen hangot *j*-vel fejezzük ki. Így: *joc* (tánc), *jug* (járom). Alexics szerint *žok*, *žug* sat. A fiatal nyelvész kell hogy tudja, hogy a magyar *zs* a románban a *j*; mert az a meglágyított, meghosszabbított latin *i*-ből keletkezett; vagy is a latin *j*-t *zs* hanggá változtatta, mint például: *jidoz*, *judec*, *june* (zsidoz, zsudek, zsune). Kell hogy tudja, hogy ugyanezen hang származik még a *g*-ből is, ha utána *e* és *i* következik, mint például: *geme* (zsemé), *ginere* (zsinere). De soha sem származik *z*-ből, hogy az *ž*, vagy is *zs* lehessen. Valóban igen nagy nyelvész volna Alexics, hogyha egyetlen példát tudna fölmutatni, a mely azt tanúsítaná, hogy a románban a *zs* hang *z*-ből ered, vagy eredhet.

Alexics György beviszi a román helyesírásba a két magyar betűt: *k*, *j*. A *k*-val nincs mit csinálnunk, mert nem betűje a latin alfabetumnak; a szolgálatot helyette teljesen megteszi a latin *c*. Így a román nem írhatja *kap*, a midőn *cap* saját nyelvi törvényei szerint helyesen van kifejezve. De hát miért nem hagyta meg a latin *c*-t? Azért, hogy magyar *c* és *cs*-t csinálhasson belőle a román hangrendszerben *c* (*c*) *é* (*cs*). Azonban ezt szintén helytelenül cselekszi. A román nyelvben a magyar *c* soha sem származik a latin *c*-ből, hanem a latin *t*-ből, azért az oláhok helyesen írják így le *t*. Nem mondjuk tehát *cară* (czára), hanem *țară* vagy *țeră*, *cot*, többesben *coti*, *tot*, többesben *toți*, nem *koč* és nem *loc*. A magyar *cs*-t kár volt nekik így csinálni *é*, mert ott, a hol a latin *c* *c*-nek hangzik, a románban *cs*-nek; valamint felesleges volna az olaszban a *cs* hangra még külön jeleket használni.

A magyar *j* nem létezik a román nyelvben, hanem csak úgy mint az *i* betűnek a meglágyítása némely esetben. A grammatika föllállította erre vonatkozólag az ő szabályait. Így *doi*-ban az *i* magyar *j*-hangot fog adni, mert két magánhangzó között meglágyíttatik.

Mernék egyébiránt fogadni, hogy Alexics új helyesírását csak azért csinálta, hogy bevigye abba a magyar *gy*, *ly*, *ny* és *ty*-hangokat így *d*, *l*, *n*, *t*. Ezekért lett fölforgatva az egész román helyesírás. Ezen hangok a román helyesírásban soha sem érvényesültek. Mutassa ki Alexics ezen hangok használatát cyrill betűkkel; hisz emlékeink a XVI-ig századtól fogva mind nagyobb és nagyobb számmal fordulnak elő. A mióta román írás létezik, ily hangok megtestesítésére betűket nem használtak. Tisztán a dunai román dialektust értem. És miért nem használtak? Azért, mert ezen hangokat, illetőleg a *d*, *l*, *n*, *t* hangoknak meglágyítását igen szűk körben használják, nem használja a többség. Ezen hanglágyítás tehát nem általános sajátság, használja Alexics György faluja, meg a szomszéd, meg nem tudom hány, de nem használja egész Havasalföld, Moldva nagy része Magyarország románságának több mint fele. Ha tehát a többség ily hangokat nem is használt s nem használ; hogyha az irodalomban azon hangok soha sem érvényesültek, nem lehet fölfogni sem, miért kerülne fölül az Alexics György helyesírása mint egy kisebbségé és miért fejezné ki az inkább és helyesebben a román nyelv hangjait, mint a manapság járatos oláh helyesírás, a mely a nagy többség beszéde szerint alakult.

Alexics György különben itt is félszegen járt el. Mert hogyha már ilyen dologba belekeveredni merészelt, miért nem ölelte föl az összes hanglágyításokat? miért nem vette föl a *g*-t és az *m*-et is a kérdéses betűk sorába; mert hisz

a *g*- szintén *gy*- és az *m*-, *ny*- hangot ad épen mint a macedo-román dialektusban? Így *micre*, *mie* (mnyere, mnyie), *ghindă* (gyindă). És miért nem világosítja föl olvasóit, hogy ezen jelzett betűk után *e* és különösen *i* következnek?

De nem folytatom tovább. Hogyha Alexics azt mondja a magyar Akadémiában: „Ime Akadémia, miután nem bírod az oláh nyelvet, én az oláh nyelv hangjait a magyar nyelv hangjaival magyarázom meg!” ezen senki sem botránkozott volna meg; volt már példa arra, hogy magyar betűkkel és hangokkal nyomattak ki oláh könyveket és azért nem volt semmi baj! Am akkor tessék a magyar ábécé összes jegyeit a maguk alakjukban értékesíteni; tehát az *ń* legyen = *ny*, a *ś* = *zs* sat; de ne okoskodják sokat, ne csináljon egy galimathíást, egy faragott képet, a mely se nem oláh, se nem magyar, se nem szláv, hanem olyan valami, a minek épen-séggel semmi értéke sincs, vagyis olyan, a milyent minden gyermek faraghat bicskájával az iskolai padra, a melyen ül.

Milyen az az oláh nyelv, a mely az Akadémiában szerepelt Alexics jóvoltából? Nem tudom Alexics hová való, Arad megyei lesz bizonyára, mert ott sok magyar elemet „hallott” az oláh nyelvben. Az a nyelv olyan, mintha Alexics György Arad megye valamelyik hiujában kapta volna a füstön; olyan, mintha valamely kútnak iszapjából vonta volna ki. Egy oly nyelv az, melynek lábára Alexics keztyűt húzott, derekára sarkantyút vágott, fejére cilindert, teste pedig egészen meztelen! S dicsekedett, mint az egykori cigány, hogy ezen alakot ő öltöztette föl.

Most megalakul a Néprajzi Társaság. Alexics résztvett az alakuló gyűlésen, tehát annak bizonyára tagja lesz. Majd előfog állani abban a néprajzi társaságban és azt fogja mondani: Uraim! Bikszádon az oláh menyecske elől és hátul viseli a katrincát, Holló községben kereken. Én azt nem tartom oláh menyecskék alakjának megfelelő viseletnek; azért azt mondom, hogy az oláh menyecskék a katrincát viseljék a fejükön. És ezt épen olyan joggal mondhatja, és ezen javaslatát épen olyan joggal fogadhatnák el, mint a milyen joggal fogadták el helyesírását, a mely semmihez nem hasonlít a világon. Nem volna-e nevetséges, ha akadna mindjárt két egyéniség, a kik a katrincát a fön viselnék.

A helyesírást nem körmöt rágva csinálták a népeknél. A nyelv történetével fejlődött az is. Szinte négy század multja van a románok között; egy Akadémia örködik fölötte, egy nép használja a századok eredményeit. A kik eddig a román nyelvvel foglalkoztak, elismerték, hogy annak hangrendszerét vagy a latin, vagy az olasz nyelv hangrendszerével lehet megmagyarázni. Valamely nyelv hangrendszerét leginkább azon nyelv hangrendszerével lehet megmagyarázni, a melyből az származott.

Alexics ettől elütő szabályt állít föl. Ő azt állítja, hogy a román nyelv hangrendszerét sem a magyar, sem az olasz, sem a latin, sem a szláv nyelv hangrendszerével nem lehet megmagyarázni: csak azzal a gallimathiasszal, a melyet ő kotyvalt össze.

Nem vitatkozom vele. Tanácslom azonban, hogy a különben értékkel bíró magyar munkákat ily csodabogarakkal ne plántálják be; mert bizonyára nem az oláh nyelv, hanem a könyv fog veszteni értékéből.

MOLDOVÁN GERGELY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Követ = költ, kelt. Budenz József (MUSzótár 13—15.) azt állítja, hogy a *követ*: sequitur nem egyéb, mint a *kel*, *köl* igének causativuma s e helyett való: *kölet*, azaz: 'teszi, hogy keljen'. A *követ*-beli *v* hang, folytatja, az eredetibb *l*-ből változott át épen úgy, mint *külül*-ből lett *kivül*. A jelentés kiegyeztetésére pedig fölhozza a népnyelvi szólást: Elkövette a pénzét' = elkövetelte.

Hogy *kelt*, *költ* egy részről s más részről *követ*, vagyis hogy *köv* és *kel* valóban egységes szók, a fölhozottaknál világosabban bizonyítja az a népnyelvi használat, melyet gyermekkoromban számtalanszor hallottam s melyet e szófejtés olvasása visszaidézett emlékezetembe. Így hangzik: 'Kicsit zséngés a kalács, nem volt jól megkövesztve a tészta.'

Hiszem, hogy másutt is él még s járatos a megkeleszt ige ily alakban; Baján legalább, a mint visszaemlékezem, a 'kött (kelt) tészta'nak' legalább az én családomban 'kövestett tészta' volt a neve.

SZARVAS GÁBOR.

Dal. Egyes szók is, mint a hajfésülés és sok más egyéb, alá vannak vetve a divatnak. A melyik egykor nagy keletnek örvendett, később majd egészben majd részben kiment a forgalomból; mások meg, a melyek kezdetben mondhatni csak tengették élüket, divatba jöttek s mindenkinek ajkán megfordultak. Ez utóbbiak közé tartozik a cimbéli *dal* szó is. Csak a XVI. század vége felé találkozzunk először vele s a Bécsi kalendárium kivételével csupán a szótárak említik, de ők is oly fukarkodva, mint ha mostoha gyermekkel volna dolguk. A latin *cano* s származékainak magyar egyértékesei közt hiába keressük. Calepinusnál egyszer, a *p r a e c e r t a t i o* szó alatt fordul elő: 'Harczias *dal* kezdés'; Molnárnál pedig a magyar részben: '*Dal*: cantus, modulamen' ez egyetlen származékával: '*daloloc*: modulator, cano'.

Mégis meg kell javítani magunkat. A föntebbieken

kívül ugyanis még kétszer találkozunk említett két szótár-íróknál a *dal* szóval. Calepinusnál: „Tonsae: evező, *dal* evező; Decemscalmus: tíz *dal*gűsos.” Molnárnál: „*Dalgűs*: scalmus; Decemscalmus: tíz *dal*gűsos. Tonsae: evező, *dal*-evező.”

Hogy ez a két *dal* nem egy ágról való, eléggé kétségtelen, mert se az evezőre se a gűzsra rá nem lehet fogni, hogy *dal* fakad belőlük. A második kölcsönvett szó s a török uralom idejében került át, a nélkül azonban, hogy meghonosodhatott volna; s a szótárakon kívül, a melyeknek elseje, Calepinus, több akkorta járatos török szót vett föl könyvébe, másutt nem is találkozunk vele.

Mallouf török-francia szótára e török szót: *dal* így adja vissza franciául: *branché, rameau*, vagyis magyarul: ág. *Dal* és *gűzs* e szerint, úgy látszik, hogy szinonimák s az utóbbi az előbbinek magyarázatául van odacsatolva, mint *sellye*-szék, *sőlya*-cipellő sat. (Vö. scalmus; der pflock, in dem das ruder sich bewegt; ruderpflock. Tehát maga a *gűzs* is = scalmus). SZARVAS GÁBOR.

Csék. Ballagi „Teljes szótára” négy jelentését tudja e szónak: „1) Nagyobb fajta hímállat nemző vesszeje; 2) a virág hímzála; 3) az állat lábszárának kisebb csontja; más-kép: csülök; 4) kereplő, zörgetyűs gyermekjáték.” A „Magyar-német szótárban” is megtaláljuk e négy jelentést, nevezetesen az utolsót következő német magyarázattal: „die klapper, kinderklapper”.

Tudni vágytam, honnan vette idézett két forrásunk ezt a *csék* = klapper szót, mert Czuczor-Fogarasiék nem tudnak róla semmit. Sorra vettem tehát visszafelé menve szótárainkat. Itt közlöm a nyomozás eredményét.

K r e s z n e r i c s: „*csék*: crepundia MA.”

S á n d o r I s t v á n: „*tsék* szerek, tsergő szerek: crepundia. Gyermeki játék eszközök.”

B a r ó t i S z a b ó: „*tsék*, *tsetseze*: tsergető, gyermek mulató játék.”

B o d - P á p a i: „*tsék*: crepundia, klapperwerk, kinderspiel. — *Tsetseze*: crepundia, kinderspiel, klapperwerk.”

P á p a i P á r i z: „*Tsék*: crepundia. — *Tsetseze*: crepundia.”

M o l n á r A l b e r t (4. kiadás): „*Czéc*: crepundia, kinderspiel. — *Czeczeze*, idem, von gleicher bedeutung.”

M o l n á r A l b e r t (3. kiadás): „*Czec*: crepundia. — *Czecz*ze*, idem.”

M o l n á r A l b e r t (2. kiadás): „*Czéc*: crepundia.”

Meg kell ezekhez még jegyeznünk, hogy a kérdésbeli szó se Molnár első kiadásában, se az ő, valamint a későbbi szótárak latin részében nem fordul elő.

Nem is kell kérdeznünk; az adatok önmaguktól beszélnek s elmondják a tényt, a mint következik.

Ballagi *csék* szavát Molnár második kiadása így irta le: *czecz*. Ezt, Molnár helyesírását véve irányadóul, a ki a mai *c* hangot a latin eredetű magyar szókban *c*-vel, különben pedig *tz*-vel, a mai *cs*-t ellenben következetesen *cz*-vel írja, így kell olvasnunk: *csécs*. E *czecz*-ből a harmadik kiadásban — ilyesmi a XIX. században akármelyik budapesti szedővel is könnyen megeshetik, annál könnyebben megeshetett a XVII. században Heidelbergae-ben egy német szedővel — véletlenül lemaradt a vég *z* jegy s a szó *czéc* alakban került be a szótárba. A negyedik kiadás a harmadiknak másolata lévén, úgy vette föl a szót az új kiadásba, a mint az előbbiben írva találta: *czéc*. Pápai, a ki bizonyára addiglan nem ismerte s csak itt találkozott vele először, a harmadik kiadásnak, a mely forrása volt, e neki érthetetlen *czéc* szavát, a régiek írásmódját tartva szem előtt s a kezdő *cz*-t *cs*-nek, a vég *c*-t pedig *k*-nak olvasván, a korabeli helyesírással *tsék* alakban vette föl szótárába s előbbi helyéről (1) czeber, 2) czeecz, 3) *czéc*, 4) czeecz*ze, 5) czeczes, 6) czecezés, 7) czeh, 8) czehelec, 9) czekély Molnár), a melyre érdemetlennek mutatta magát, alászállította s mint az igazságos tanító a hanyag tanulóval szokott tenni, jó messze lebuktatta: 1) tseber, 2) tseh, 3) tsehelek, 4) *tsék*, 5) tsekély. Ballaginak tehát Pápai Páriz volt az ő Ábrahámja: Pápai-Ábrahám nemzé Bod-Izsákot, Bod-Izsák nemzé Baróti-Jákobot, Baróti-Jákob... és így tovább, a mint az evangyéliomos könyvben olvasható.

A 'Teljes Szótár' *csék*-jével egy rovásra való a fönt idézett: *tsétseze*, *tsétseze* is. Láttuk, hogy Molnár harmadik kiadásában ez áll: *czéc*: crepundia, s nyomban következik utána: *czecz*ze*: idem. Molnár Albert harmadik kiadásában a * jegy helyén egy határozatlan betű áll, melyről el nem dönthető, hogy *c*-e vagy *e*. Hogy azonban *c*-nek s nem *e*-nek olvasandó, vagyis hogy *czeczce* s nem *czeczeze* a szó, világosan kitűnik abból, hogy mind a jelentés, mind az alfabetikus rend követelése szerint nyomban a *czéc(z)*-re kell következnie, a mint MA. harmadik s negyedik kiadásában következik is: 1) czeber, 2) czeecz 3) *czéc*: crepundia: 4) *czeczce*, idem, von gleicher bedeutung, 5) czeczes, 6) czecezes hasa az disznónac, 7) czecezés; holott ha *czeczeze* volna, a 6) és 7) szám vagyis a 'czecezes hasa az disznónac' és a 'czecezés' között kellene állnia.

A *csék*, *csécseze*: kinderspiel is tehát a *kög*, *linkábás* sat. szavak számát szaporítja, a melyekkel szótáriróink a nyelv kincses házát meggazdagították.

Hogy a MA. második kiadásabeli *czecz* csakugyan *csécs*-nek olvasandó, vagyis hogy a harmadik és negyedik kiadás-

beli *cséc* sajtóhiba, világossá válik egy későbbi íróból, a ki e szót a mai helyesírással írta le: „Becsülendőt böcstelen dibdáb *csécsért* elád (Land: Újsegítség 81). Az aprólékos *csécsért* ne cseréllyük el a megmaradandót (uo. 90).

SZARVAS GÁBOR.

Tanítok. S i m o n y i Zsigmond „Az állandó határozók” című cikkében (Nyr. XVI. 534—539) a többi közt ezt mondja: „A rokonértelmű szólások szerkezete hatással lehet egymásra, sőt egészen egyenlővé válhatnak. Ilyenkor a gyakrabban használt szerkezet hasonítja magához a ritkább vagy éppen elszigetelt kifejezést, s a megszokott, kényelmes szerkezetek átmennek olyan szólásokba is, melyek azelőtt más, eltérő észjárás szerint alakultak.” Aláírjuk; aláírjuk minden szavát a hozzácsatolt példákkal egyetemben. De nem írjuk alá a következőt: „Még két szerkezetet említek, mely újabb időben, a múlt század óta indult változásnak. Rendszerint még mai nap is azt mondjuk: „mesterségre tanítani a fiút”; az újabb, ma még kevésbé használt szerkezet pedig ez: „mesterséget tanítani a fiúnak”. E szerkezet legmagyarosabb íróinknál is előfordul, s már csak azért sem érthetünk egyet azokkal, kik hibáztatják őket. Nem idegen hatással van itt dolgunk, hanem egész természetes analógiával. A tanítást lehet úgy fölfogni, mint az ügyesség vagy tudomány átadását, úgy hogy: „mesterséget tanítok a fiúnak” = mesterseget adok neki”.

Itt egy kis hiba csusszant belé az okoskodásba. Az igaz, hogy a rokonértelmű szólások szerkezete hatással van egymásra, a szokottabb, a használtabb nem egyszer magához idomítja a ritkábban használtat; de hogy „mesterséget adok a fiúnak” volna az a szokottabb, járatosabb, melyhez ama másik: „mesterségre tanítom a fiút” idomult volna, azt, úgy gondolom, a t. cikkirónak se volt szándékában, hogy elhitesse velünk. Minthogy pedig a „tanítok valakinek valamit” szólásnak más példaképét nem idéz, méltán kérdezhetjük: hol itt az analogia hatása?

Mondja: „Nem idegen hatással van itt dolgunk, hanem egész természetes fölfogással.” (Természetes fölfogás mind a kettő: „Az újjamat dugom a gyűrűbe”; és: „A gyűrűt dugom az újjamba”; vagy: „A fejemet teszem a kalapba”; és: „A kalapot teszem a fejembe”; de a magyar szemlélet szerint mégis csak az utóbbi helyes: „A gyűrűt az újjamba dugom. A kalapot a fejembe vágom”; az előbbi pedig természet-volta ellenére is a magyaros észjárás szerint idegen volna, hogy: „Az újjamat a gyűrűbe dugom. A fejemet a kalapba vágom.”)

A „Mesterséget tanítok a fiúnak” szólást nem teszi jóvá, magyarossá az a bemutatott öt példa, se a példák elibe

csatolt megjegyzés, hogy e szerkezet legmagyarosabb írónknál is előfordul. Én részemről, mikor szemem előtt lebeg a német: „Ich lehre dem knaben das handwerk“, nem idéztem volna követendő példaképül azt, a ki ilyet tud magyarul mondani: „Ne tegyétek hozzá magatokat: Gebt euch nich mit dem ab. No öreg, hozd ki te is egészségedet: Nun alter, bring auch deine gesundtheit“ (Kazinczy); se azt, a kinek a hőse úgy él, „mint a kék isten Bajorországban: wie der blaue herrgott in Baiern. Úgy jött neki: es kam ihm so vor. Kérem tisztelettel beszélni róla!“ (Jókai). A mi pedig Brassait és Aranyt illeti, tisztelt nyelvésztársam ismeri, a mit a római költő a „bonus Homerusról“ mond; ide is illik.

Egyébiránt, hogy nem okokkal, hanem példákkal dolgozzunk, kérdezem a „Mesterséget tanítok a fiúnak“ pártfogóját, vajjon helyeselné-e, ha divatba jönnének az ily mondasok: „Nehéz a medvének tánczot tanítani. Ne taníts a halnak uszást. Majd megtanítok neked keztyűben dudálni!“ S aztán, ha majd egykoron ez lesz a használtabb szerkezet, helyes lesz-e ezt is mondani: „Oktass nekünk azt, a mit hasznosnak tartasz. Mért duzzogsz, hisz csak hasznodat akarom, mikor jót intek neked?“

SZARVAS GÁBOR.

Elház. Jónat. S i m o n y i Zsigmond a Nemzet karácsonyi számában úgy nyilatkozik, hogy bizonytalanságban van a „sarokháznak“ *elház* nevezetére nézve. Nálunk oly házat neveznek „elháznak“, a melynek L alakja van. Ez bizonyossága annak, hogy írástudó emberek találták ki s kapták föl a nevezetet.

Közlök itt ez alkalommal egy különös szót, a melyet nálunk (Hajdú-Böszörményben) mindenki ismer. Sokszor hallani itt ilyenforma mondást: „Akkor nagy jó n a t b a n voltam.“ Ebben a *jónat* oly értelmű, mint ha az illető azt mondaná: Nagyon kedvetlen, bosszús hangulatban voltam.

SZENTE BÁLINT.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. K é r d é s. Nem vagyok merev purista, nem tartozom ama kiváltságos, túlbuzgó hazafiak közé, a kik még a meghonosult idegen szókat sem akarják megtúrni nyelvünkben s a kik még oly nemzetközi szavaktól is irtóznak s magyarokkal akarnák erőnek erejével helyettesíteni, milyenek: *szonáta*, *meteor*, *politika* sat; de a józan, mérsékelt nyelvtisztításnak magam is barátja vagyok s a mely esetben könnyű szerrel lehet s a tartalmi szabatosság kára nélkül megtehetjük, hazafias kötelességnek tartom, hogy az idegen szó és kifejezés helyett eredetit használjunk.

Én, a kinek hivatásom különösen a latin nyelv és irodalommal való foglalkozást teszi feladatommá s a kinek kötelességem tanítványaim fordításait vezetni s ellenőrizni, e most körvonalozott elvet tartván szem előtt, míg egy részről óvakodom a szorosan római viszonyokon nyugvó s azokból fejlődött nevezetek magyarosításától, milyenek: *dictator*, *consul*, *praetor*, *ensor* sat, addig más részről azon intézmények és szokások nevezeteit, a melyeket hasonló vagy közel hasonló fokban megtalálunk a mi korunkban is, a hol csak lehetséges magyarul, magyar szóval iparkodom kifejezni.

Természetes azonban, hogy ez sokszor sok nehézséggel jár s nem minden esetben sikerül; néha pedig épen felakadok. Ez történt meg velem legújabbán, midőn a következő latin szókat kellett volna magyarul visszaadnunk: *circus*, *gladiator*, *pugil*. Ez utóbbit *ökölvívónak* fordítottuk, de nem tudom helyesen-e; a két elsőre nézve azonban megtartottuk a latin nevezetet, minthogy sem a *körönd* vagy *lovarda*, sem a *viador* szókat nem tartom szabályos képzéseknek.

Kérem a t. szerkesztőséget, ha e tekintetben becses tanácsával utbaigazítani sziveskednék.

Felélet. Többször volt alkalmunk kinyilvánítani, hogy a mi tisztünk kiválóan az ellenőrzés s nem új szók alkotása; midőn tehát a kérdésbeli szók megmagyarosítására nézve elmondjuk nézetünket, csupán azt tesszük, a mire föl voltunk szólítva: tanácsolunk s ajánlataink korántse foglalják magukban ama követelést, hogy utasítás számba menjenek.

Az utolsóval, az *ökölvívó*-val kezdjük. Ezt azért nem helyeselhettük, mert az eszköz (itt *ököl*), a mellyel vívunk, *-vel* raggal jár; helyesen tehát így kellene szerkesztve lennie: *ököllel vívó*. Mi egészen megfelelőnek tartjuk az *öklöző* szót.

A *circus*-ra, különösen a római viszonyokat tartva szem előtt, egészen ráillik s megérdemelné, hogy új életre ébresszük az elavult *kégy* (*kígy*, *kéd*) szót, melyet a régi irodalom ugyan e jelentésben alkalmazott is: „Az császár nagy mesterséggel *kégyet* alkottatott vala, kiben az bajt vínák. Ez *kégyben* nagy sokakat meggyőz vala az császár bajvívó óriás vitéze“ (Erdy codex 594). Vagy lehetne, minthogy a *baj* annyit is jelent mint: *pugna*, *bajkör*, *bajhely*.

A *gladiator* magyar egyértékese régi íróink egynemelyikénél a *bajnok*. Minthogy azonban ennek értelme idővel általánosodott s a mai nyelv rendesen „kämpfer, held“ jelentésben használja, helyébe léphetne a szintén ez értelemben használt régi *bajvívó*, vagy pedig *bajnokló*, *bajló* (vö. a következő rovatban a *bajlani* igét), vagy akár *viadalos*.

2. Kérdés. Egy nyelvtani használatra nézve, mely a Nyelvőr első kötetében tárgyalatott, kívánván magamat

tájékoztatni, lapozgatás és olvasás közben egy oly helyre akadtam, a mely barbarismusokat sorol fel. Németes vagy latinos használatnak van feltüntetve a t ö b b e s s z á m alkalmazása a több vagy minden birtokosnak meglevő egy birtok kifejezésére, pl. „A háború, mely *szíveikkel* elvadítja. Saját *testeikkel* akarták az utat elzárni. Üljünk *lovainkra*“ (138).

Hosszabban elmélkedvén ezen kérdés felett, azon eredményre jutottam, hogy e szabályt megtartva, vétenénk az értelmesség és szabatoság ellen. Ugyanis ha, mint az ott felállított szabály kívánni akarja, így kellene mondanunk egyes számban s ez volna a helyes használat: „A katonák felültek *lovukra*‘: az olvasó tévútra vezetettnek, mert az egyes szám után itélve azt gondolhatná, hogy az összes katonaságnak csak egy lova volt. Így, ha én, mint történetész a germanokról beszélve írnam, hogy „*feleségökkel és családjokkal* együtt mentek a csatába“, minden olvasó először csak egy feleségre és egy családra gondolna, azaz hogy a germánoknak egy közös feleségök és családjok volt.

Én tehát ezen szabályt, mint olyant, a mely kétértelműséget okoz nem tekinthetem elfogadhatónak, s míg e tekintetben alapos kételyeim el nem oszlattatnak, a helytelenített használathoz ragaszkodva, jövőre is mindenkor csak így fogok írni és beszélni: „A háború *szíveinkkel* elvadítja. A katonák *lovaikról* leugráltak.“

Felelet. A dolog egyszerű. Valamely használat helyességére nézve az uralkodó szokás dönt. Az uralkodó nyelvszokás pedig, melyet az egész hiteles mult s az idegen hatástól ment népnyelv igazol, így kívánja, hogy beszéljünk: „Ézért a *körmötökre* koppintanak. *Testünk-lelkünk* didergett a nagy hideg miatt. A lázadók *fejükkel* adóztak pártütésükért. Ilyesmit nem kötünk a ti *orrotokra* sat. Eredeti magyar észjárás szerint, a kinek e g y s z e m e, e g y k e z e, e g y l á b a van, az *fél*szemű, *fél*kezű, *fél*lábú, s itt hiábavaló, haszontalan az okoskodás, hogy ‘fél’ az e g y egésznek s nem a kettőnek egyik egyenlő része, hogy tehát hibásan mondjuk *fél*kezű egykezű helyett, mikor valakinek e g y e g é s z k e z e hiányzik. Ezt így kívánja, így parancsolja a nyelvszokás s nincs ellene följobbezés.

A mi pedig a kétértelműséget illeti, ha így beszélek: „A görögök *feleségeiknek* külön lakosztályt szabtak ki. A lovaszok *lovaikkal* az istállóba tértek‘ sat. ép úgy megvan a kétértelműség, mint ama másik esetben; mert nem tudjuk, e g y feleségről, e g y lóról vagy többről van-e a szó. Ily esetben részint a tárgyismeret oszlattja el a kétértelműséget, részint az író vagy beszélő dolga, hogy egy és más fordulattal elejét vegye a tévovázásnak.

Ugyane kétértelműség, hogy csak a hozzánk legközelebb állókat említsük, megvan a német és latin nyelvben

is: „Die brüder haben ihre häuser verkauft.“ Ebből meg nem tudjuk, minden testvérnek külön egy-egy, vagy pedig mind-egyiknek több háza volt-e; sőt azt se tudjuk az ő házuk vagy házaik, vagy pedig huguké, vagy hugaiké, vagy épen sógoraiké voltak-e. S így van ez a latinban is. De azért sem ennek, sem amannak nem okozott ez valami galibát s nem jutott eszükbe, hogy például oly esetben, midőn többnek külön-külön ugyanaz az egynemű birtoka megvan, egyes számban használja a birtokszót, mint azt a magyar nyelv teszi s hogy például a német a magyar módjára így beszéljen: „Die leute steckten *ihren kopf* zusammen.“

3. Kérdés. Egy ismerősünk, a ki túl a Dunáról szakadt hozzánk, beszéd közben ezen szólamot használván: „diós *mácsik*“, midőn ezen az egész társaság felkaczagott volna — a magyarul „metélt“ néven ismeretes téstát nevezte ugyanis a tót *mácsik* szóval — az illető egyén ezt a többiek ellenében magyarnak és jónak állítá, nemcsak, hanem helyesebbnek is, mint a metélt, úgy okoskodván, hogy metélt lehet a kenyér, kolbász, posztó, vászon és más dolog is.

Ezen kérdés felett vita fejlődván, nevezett ismerősünk annyira ment, hogy azt merészelte állítani, miszerint túl a Dunán beszélnek oly helyesen, sőt talán helyesebben, mint a nagy alföldön.

Daczára, hogy a jelenvoltak egyhangulag kétségbe vonták, sőt határozottan tagadták ennek igazságát, több hibás német szót hozván föl azon vidék nyelvéből, pl. „Túl a Dunán magyar iszik klázlíbul, a rozsprádlit megeszi cín-tálbul“: nevezett úr makacsul ragaszkodott fenti állításához, hivatkozván a többiek ellenére a Nyelvőrre mint fórumra.

Ennélfogva felkérjük a t. szerkesztőséget, méltóztassék elhatározni:

- 1) Milyen szó a *mácsik*, magyar-e vagy tót?
- 2) Helyesebb-e mint a közönségesen használt *metélt*?
- 3) Szébb és szabályosabb-e a dunántúli beszéd, mint az alföldi?

4) Általában melyik a legszabályosabb tájnyelv, melyik felel meg leginkább az irodalomnak és a nyelvtannak?

Felelet. 1) A *mácsik* nem tót, hanem eredeti magyar szó; régente így hangzott: *mácsik*.

2) Nem helyesebb, de nem is helytelenebb mint a *metélt*: egyik oly jó, mint a másik.

3) A dunántúli beszéd épen oly szép és szabályos a dunántúliaknak, mint az alföldi az alföldieknek.

4) Minden tájbeszéd, a mely természetesen fejlődött, s ilyennek kell tekintenünk a dunántúlit is, az alföldit is, szabályos és helyes. Az, hogy közelebb vagy távolabb áll az irodalmi nyelvtől, szabályosságát se nem emeli, se nem csökkenti.

4. Kérdés. Úgynevezett „szépiróink“, kik „révedező“ szemmel nézik, mint „imbolyog“ a nád a „zizegő“ sás között, míg messzebből madarak „sírám“-ja hallik, le nem írhatnának két lapnyi cikkecskét a nélkül, hogy a megidézőjelezt vagy hozzájuk hasonló választékos kifejezések egyikét ki-felejténék belőle.

Nem volna ellenük semmi kifogásom, ha mértékével élnének velük, vagy legalább határozott értelmet kötnének az ilyen választékosságokhoz. De azt kell hinnem, hogy ők e kifejezéseket csakis választékosságokul spékelik bele szép-prózájukba.

Ezt annak ötletéből írom, hogy a tizennégy elbeszélő írta „Almanach“ 154. lapján azt olvasom, hogy (a gyermekek) „úgy *imbolyogtak* a fák között; miként ha két lilomszál hagyta volna el tövét és indult volna utnak“ Érttem, hogy a lilomhoz való hasonlításra vonatkozhatik az imbolygás, de a gyermekek talán inkább *bolyongtak* az erdőben, míg a lilom talán csak a tövén imbolyoghat.

Legyen olyan kegyes a t. szerkesztő úr, állapítaná meg, mi az *imbolyogni* ige tulajdonképeni jelentése és helyesen használja-e az idézett helyen Hevesi József.

Különben Hevesi az Almanach-ban egy pár paraszt „Pál és Virginia“ szentimentális történetét beszéli el s e szentimentális hangulatának tudnám be, hogy alább így beszélteti a tiszamenti parasztasszonyokat: „De hogyan *nélkülözhetnék* mi Gergelyt.“ De erre most nem akarok rátérni.

Felelet. Az *imbolyog* szót Arany használja: „Mértékre imbolygott a beszéded rudja, de a mit cselekvél, dőre, hebehurgya“ (Buda halála II. 19. verssz.) s tundtunkkal másnál nem fordul elő. Etimonját s jelentését határozottan meg nem mondhatjuk; lehet, hogy ugyanazon gyökérből hajtott ki, melyből a *himbál*, *himbáldozdik*.

Ha más példaképe nem volt a novella írójának, mint Arany idézett helye (imbolyog a rúd), akkor aligha helyesen alkalmazta „bolyong“ jelentésben a kérdésbeli szót. (L. „A szerkesztőség kérdései“ 4. pontját.)

SZARVAS GÁBOR.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

Tudásunk korlátolt; ismereteink még ama szakban is, a melynek művelését főladatul tűztük ki magunknak, a melylyel kiválóan foglalkozunk, hézagosa, hiányosa. A nyelvnek rengeteg, messze kiterjedt a birodalma. Egy ember, ha még oly kitartó, még oly nagy is az ereje, át nem járhatja; ha még oly éles is a szeme, messze elnyúló térségeit be nem láthatja. Hogy tájékozhatjuk magunkat, hogy eligazod-

junk benne, egymás támogatására, kalauzolására van szükségünk.

E rovatot a magunk számára nyitottuk meg; megnyitottuk azon célból, hogy homályos vagy kétséges nyelvi jelenségekre nézve a közönséghez forduljunk fölvilágosításért, s megnyitottuk azon reményben, hogy kérdéseinkre, ha nem is minden, de legalább több esetben megkapjuk a várt fölvilágosítást. E reményünk azonban még legszerényebb óhajtásunk szerint se teljesedett. Az eredmény legtöbbszörte még ama csekély várakozásnak se felelt meg, a melyet a tekintetben tápláltunk. Számos kérdésünkre igen sok esetben hallgatás volt a válasz. E hallgatásnak pedig korántsem az volt az oka, hogy a fölített kérdésre biztos, határozott felelet nem volt adható, hanem oka, mi legalább más magyarázatát adni neki nem tudunk, az a nagyúri kicsinylés, az a nálunk uralkodó balnézet, hogy művelt, tanult emberre nézve derogál, hogy ily a p r ó s á g o k é r t tollat fogjon a kezébe s mert méltóságunk alattinak tartjuk, hogy ily pár sornyí h a s z o n t a l a n s á g, s e m m i s é g alá, a mire akár-melyik tanulatlan paraszt is megfelelhet, nevünket oda fügesszük.

S a mit itt mondunk, az nem gyanításon alapszik, hanem egyenes tapasztalás eredménye. Találkoztunk eggyel is mással is, s ez nem csupán egy ízben, hanem akárhányszor is megtörtént, a kik maguk jó szántából, minden fölshóllítás nélkül jöttek eléink s készségesen közölték velünk, hogy: „Kérem ez meg ez, a mit a Nyelvörben ekkor meg ekkor tetszett kérdezni, a mi vidékünkön egészen közönséges“; s midőn megkértük, hogy ezt szíveskedjék leírni s neve alájegyzésével hitelesíteni, a válasz rendszeren az volt rá, a mit már föntebb mondtunk: „Csak nem lépek ilyen semmiséggel a nyilvánosság elébe!“ S nem egy ilyen „nálunk egészen közönséges használat“, a melyre nézve fölvilágosítást kértünk, válaszolatlan maradt, s ha szóbelileg nem értesültünk volna megváltáról, azt kellett volna következtetnünk, hogy egyáltalában nincs használatban.

Pedig e „semmiségek“ a magyar nyelvtudományra nézve sokszorta fölötte fontos adatok, a melyeknek fontosságát még növeli az a körülmény, hogy mint ritkaságok s csupán egyes személyeknek sajátságai, egynémelyike pedig csakis egyes személyeknek, rendszeren az írástudatlanoknak s öregebbeknek birtoka, ki vannak téve, ha ideje korán meg nem mentjük, a pusztulás veszélyének.

Újra előállunk tehát többször ismételt kérdésünkkel s bizalommal fordulunk a hazafiakhoz, mindazokhoz, a kik szívükön viselik a magyar nyelv művelődését, fölvirágzását, a kik előtt nem csupán hangzatos szó, üres szóolás-mondás az arany igazság, hogy „nyelvében él a nemzet“, szíveskedjenek

kérésünket kellő méltatásban részesíteni s kérdéseinkre, a melyekre nézve fölvilágosítással szolgálhatnak, a kért választ megadni. Egy levelező lap nem drága czikk, két három percznyi idő nem nagy veszteség; ennyibe kerül az egész. S ha volna is benne, ez csekély veszteség ama szolgálathoz képest, a melyet vele nyelvünk ügyének teszünk.

A „Magyar nyelvtörténeti szótár“, tizennégy évi szakadatlan munka gyümölcse, a melyet a M. T. Akadémia tetemes áldozatok árán készítettet, most kerül a sajtó alá. A régiségnek sok oly szava és kifejezése van, a melyeknek kellő, biztos magyarázatát a mai irodalmi nyelv meg nem adhatja; de, a mint ezt jelen füzetünk második cikke több példával kimutatja, a mire nézve az irodalmi nyelvhez hiába fordulunk magyarázatért, ha megkérdjük, nem egyszer kész felvilágosítással szolgál egyik-másik tájszólásával a népnyelv.

Midőn tehát ez alkalommal a Nyelvtörténeti szótárban előforduló ama régi szók és kifejezések közlését megkezdjük, a melyeknek jelentése vagy homályos és kétséges vagy bizonyos tekintetben hitelesítésre szorul, újabb okunk van hangsúlyozva ismételni kérésünket: Méltassa a művelt magyar közönség kellő figyelemre ezekre vonatkozó s más rendbeli kérdéseinket; s a ki egyik-másikra tájékozó magyarázattal, fölvilágosítással szolgálhat, habár röviden s csak pár sorral is, szíveskedjék azt a Nyelvőr hasábjain közzé tenni.

Kérdéseink.

1) Élnek-e s mely tájakon a következő, részben megmagyarázatlan, részben ingatag jelentésű, vagy ritkább szók?

El-ájít, csak MA. latin részében: „Exsterno: el-rémítöm, el-ajítom.“

El-ájultani, csak MA. szótáraiban: „Elájultom: exsterno“.

Fül-ajító, csak C. s MA.: „Posticum: fwl ayto“ C. „fül ayto“ MA.

Aggaték, csak GKat.-nál mint szóképzési példa: „Nomen verbalek *ék*-vel... akadék, raggaték, aggaték, ragaszték“ (CorpGramm. 312).

„*Hamusztá*: sublestus; schlecht. gering, plump, nichts-würdig.“ Így PPB. szótára toldalékában. Újabb szótáraink szerint a. m. aluszékony, rest, tunya.

Ilét (az *alél* míveltetője): „Rutt búzzal fuit, alet, izzaszt“ (Zvon: PázmP. 331).

Álétosik, a. m. ájuldozik (Zvon: Post. I. 756).

Álkuzás, a. m. alkuvás (MonTME. V. 23).

Áraszat, a. m. áradat? „Ki vadászna ily nagy áraszatton?“ (Gvad: Időt. 57).

Árányít, illetőleg „*írányít*“, a. m. vél, gondol, arányoz; a délmagyarországi Tört. és Rég. Értesítő IV. k. 37. lapján.

Ármány nem fordul elő, csak *ármányos*.

Asszonyiádkodni v. *asszonyálkodni*: effeminari (Helt: Krón. 151).

Asztár, valami vászonféle (Vectrans. 14).

Avad: evesedik? „Ha a seb nem avad“ (Cseh: OrvK. 37). „Elavadni: degenerare, deficere, everti“ PP.

Meg-avat: „Vedd a tehénhusnak oldalosát és avasd meg eczetben“ (1601-i Szakácskönyvből idézi MF., ki így fordítja: humectat, macerat).

„*Ásztom*: ich netze, *ásztani*; netzen“ Adámi: Spr. (azaz *ásztani* = áztatni). XIII. századi oklevelekben is többször találunk *Kenderasztó* azaz „kenderáztató“ nevű piscinákat.

Babosgat, annyi mint dédelget. A NSzótár szerint: *bábosgat*.

Babutizál Calepinus szerint annyi mint: balbutio, dadog, motyog. Meliusnál: *babatizál*.

El-bágyul, egyetlen-egyszer fordul elő Meliusnál *elbágyod* jelentésben.

Bajlani, annyi mint: bajt vívni, küzdeni. „Isten könnyörülj mirajtunk, kik az tüled vött hitért és nevedért bajlunk“ (Thaly: VÉnek. I. 96).

Bakol: támad, merészkedik, bocken? *Kák*: károg, kákol? Ha annak refutálására valamely Jesuita bakolhat, bár ne kák-ja is, nagy Apollonak tartatik (Czegl: Japh. 75).

Baka-selyem? (Vectrans. 10.)

Bakó: carnifex, tortor; henker. Csupán a szótárak ismerik.

Bakos. Egyetlen egyszer fordul elő az Érdy codexben „gladius, schwert“ jelentésben. Lehet írás vagy sajtóhiba is *dakos* (dákos: pugio, dolch) helyett.

Be-bamol, *be-bámol*, *be-bomol*, *el-bamol*, *el-bámol*. Csak *b* és *el* igekötőkkel fordulnak elő „beföd, elföd, eláraszt“ jelentéssel.

Bambo: pata? „A ló az orvoslásra felemelt bambojával az agarat homlokban pattantya“ (Keresztúri).

Bánol: foglalkozik, bánik. „Ha ennek előtte ilyen lóval nem bántottál“ (Cseh).

Bányol. „Pénzt bányol“ — pénzt ver (Kónyi).

Barkács. A Nagy szótár szerint „lépes mézzel kereskedő“. Baróti Szabónál: *barkácsol*: „föl alá járkál, cselleg“. A szót csak Szalárdi használja s ő is csak egyszer: „Vadász, barkács embereket szereti.“

Föl-bástol? „Már ugyan mint egy részenként fel bástollyátok is az Luther porló kövéhez köszörült elméteknek bárdjaival“ (Balásfi).

Becsü: choenix [[nomen mensurae duos capientis sextarios Cal.]. „Az gabonának betsüje egy denáron: choenix tritici denario (Sylv: UjTest. II. 142). Choenix, ez kis mér-

ték vala, mellynél egy napra való abrakot adnak vala az abrakosoknak. Az isteni jelenésről való könyvben *betsünek* fordítám“ (Sylv: Told.).

Beleget: permulceo, stillen, besänftigen. „Azt beszélí az gonosz bölcsőben belegetett proféta“ (Pázm: Préd. 417). A jó házi gazdaságra s a cseléd csitításra, néha rengetésre, néha belegetésre osztjátok a jó órákat“ (Balásfi).

Belence? „Lakatgyártók az ő mesterségökkel készített pallost, sarkantyút, belencéket nekünk alább tartozzanak adni“ (KecskTört. II. 298).

Bélya: albusz, weisz. „Mikor isten a barmokat teremté, ki volt akkor hamis tanító? Talám a barna vagy a bélya“ (Keresztúri).

Benge: knospe. „A bimbót nyitó fák bengéi“ (Gvadányi).

Bereg? „Az hársfának az belső bergének nedvessége az égést nyilván meggyógyítja“ (Melius).

Bese: haliaetus, meeradler. „Madarak, kikkel nem illik élnie: keselyőt, héját, bešet“ (JordC.).

Bikos? „Kintornáló bikosok“ (Balásfi).

Fa-bíró? „Költsége lett fabírónak utjában 1 ft. 53 d.“ (Török-magyar eml. I. 369).

Fej-bíró? „Pálffy Balás szegedi fejbíró“ (Monumenta Hist. III. 11).

Köz-bíró: arbiter; schiedsrichter. „Köz bírót, fogott embert válasszanak“ (Comenius).

Szék-bíró. „Fő directorrá tészik vagy szék birájává vagy tábla fiává“ (Felvinczi).

Széna-bíró? „Tatár Mátyás szénabírónak adtam 20 d.“ (Török-magyar eml. I. 183).

Tőke-bíró? „Hamis eszes a vagy tőke bíró az olyan, a ki az igazat meg itéli ugyan, de az ártatlant meg nem oltalmazza“ (GKatoná).

Bóda, bolda: manubrium, griff. „Az régi atyák az kardot bodájánál fogva maroklották“ (Prágai).

Bofinta: simplex, einfach. Gyönyörűségeket nem kóstolt, szelid, bofinta, kevéssel elégedik meg“ (Füsüs).

Boháj: pannus vilis; grobes tuch. „Bohayba, foltos ruhába vannak“ (Mellius).

Boklyó: obbla, flasche, ein erdnes trinkgeschirr PPB.

Bolyó, bolyók, balyók: stolidus, tölpel. „Ugy kell bollyo királynak“ (Helt: Krón. 64).

Boncs? „Jobb volna minékünk, hogy semmivé lennénk avagy hogy kövek közt egy boncsban tétetnénk s a tenger mélységében örökké vetetnénk.“ (Csengetyű).

Foglaló-bor, foglalt-bor. „Foglaló bort is exigálják ezek től (KárCsal.). Foglalt bort annuatim az várhoz tartoznak adni“ (uo.).

Kastélyos-bor: vinum rubellum MA. [schillerwein].

Nyers-bor : merus, ungemischter wein. „Nyers bort ijutt mindenik“ (Nyr. X. 469).

Szegény-bor : vinum asperum Nomencl.

Zevellics-bor : vappa Kreszn.

Nyúl-borsó ? „A kinek hüvelykéje vagyon mint a borsónak, annak nyúl borsó neve“ (Melius).

Oláh-borsó : phaseolus PPBl.

Parás-borsó ? „Mintha az kőfalra háznak az paras borsót“ (Marg : Imáds. 38).

Boza : scherbet. „Kenyeret nem ettetek, bort és bozát nem ittatok (JordC. 263). És verseket énekelnek, kik az bozán isznak“ (Szék : Krón. 67).

Bozda ? „Lábait rongyolta bozda [bodza ?] betegsége“ (Kónyi).

Bozonyos ? „Babonás, ördögös, bozonyos lábak“ (Melius).

2) Mondanak-e valahol ilyen személyragos plurálist : *birká-jai-m, eké-jei-m* ?

3) Minő vidékeken van használatban s mi a jelentése ezen igének : *kótyog*. A tudósító sziveskedjék egypár oly mondatot s szólást közleni, a melyben e szót alkalmazni szokták.

4) Ismerik-e valahol ezt az igét : *imbolyog* ? Mi a jelentése, ing, inog, jobbra-balra hajlik vagy bolyong ?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Elbeszélések.

A z é n l a k o d a l m a m.

Farsangba vót a lagzim. Kemény tél vót, jó tudom, de én még is a harmadik határ dűlőjére mentem sárga meg kék földér, hogy a falalt megszépíccsem. Csütörtöki szent napon jártak akkor is jánynézőbe, rittig úgy mim most is. A farsang első csütörtökén én is hozzâ láttam a dologho, mer jó tuttam, hogy a mi házunk se marad néző nélkül, mer a mikor ezelőtt való héten tánc vót a kocsmába, Gara Jancsi egyre vélem járta a táncot. A kézbevaló kis kendőm is elvitte. Én hát bizony szépen kitapasztottam a falalt, azutánon sárga meg kék földvel farkas fogakat csinátam az ódalára. Édes anyám hijába szót ki rám, hogy hagyjam mán el aszta babrálást, mer a Balázs bíró gazda házát a nélkül is megtalálík ; mer én bizony nem mentem be addig, még meg nem láttam, hogy két idegeny ember tart a szomszédunkba. Képüket nem láthattam a setétől, de járásán is megesmertem, hogy az Gara Jancsi. Kaptam magam és befutottam a házba. Ötözni kesztem, mer a szoknyingom merő sár vót. A lãdãbú kivettem a feteke szoknyingom, aszt ötöttem magamra, meg a rozsnai kötőmet kötöttem élémbe. Varkocsom végibe is kötöttem pãntlikãt, hogy lusta ne legyenek.

Anyám mingyân eszrevette, hogy én valamibe töröm fejem, mer bement apámho és aszonta hozzá;

— Haja-e kend gazduram! én az gondolom, esmeg kérők vannak a szomszédba, mer Marisunk ugyancsak szette lábát a falal alúl; mos meg egyre igazgati magát.

— Hât akkor bizony férhez aggyuk.

— Tégedet is tizennyóc esztendős korodba vettelek el. Vagy még a mi jányunk nincsen annyi esztendős? Szâmijuk ki annyok! Annak, hogy a jég elverte az egész határt, aratás előtt múlt hat esztendeje; előtte való esztendőbe attuk el aszta jó riska telenet, melyiktű az a szép üszönk maratt. Ez mân hét esztendő. Az előtt való esztendőbe hótt meg a te apád; mer jó tudom, túle kaptuk a riskát. Ez mân tiz esztendő. Előtte való esztendőbe vitte el a víz az ásztatóbúl a kendert és te egész télen búsultá; mer nem vót mit fonní. Ez mân tizenegy esztendő. Ettűl szâmitva négy esztendő előtt vettük meg a szomszédunk telkit; mer még azon termett az a kender. Ez mân tizenöt esztendő. Két évvé azelőtt takartam be a ház tetejét. Ez mân tizenhét esztendő. Most ezelőtt való évbe gyűtt Marisunk a vilâgra; mer jó tudom, hogy épen azér takartam be a házat, mer a kis Maris böcsőjére hullt az eső.

— A biz a, férhez adó mân a mi jányunk. Igaz a, hogy mihelyst a jánynek egy fűlén át a másik fűlégig ér a varkocsa, mân férhez lehet adni.

Ebbűl tuttam meg, hogy hâny esztendős vottam, mikor férhő mentem.

Én épen vacsorát kesztem főzni, mikor szomszédunk Gulyás Pesta nálunk gyűtt. A maga mógya és rendivel megköszöntötte apámékat, egyet reszelt a torkân, osztány így keszte a mondókáját:

— Megkövetem a gazduramat és házát, nagy szóm vóna nékem kigyelmetekhez és kigyelmetek szép jányához Marisho. Szend nemes falujának nemes gazdájá Gara János ide küdött engem, hogy megtudakójam kentektű, szabad légyen e néki Isten nevébe az ő segicségével lábát e szent küszöbön áttehesse és kentek szép jányát megkérje, mân mint illik hitves târsúl magának.

Apâm erre aszonta:

— Ha Isten nevébe az ő szent akaratyábú gyűn, hât csak gyűjjék békivel.

A szomszéd arra elment, de nem sokára esmeg elgyűtt, de már Gara Jancsit is elhoszta magával. Én mikor Jancsit megláttam, el akartam futni, de mintha a földhöz nyöttem vóna, nem mozdúlt a lábam helyibű, Jancsi addig nem is nézett rám, a még apâm akaratyát nem tudakóta ki. Apâm aszonta, hogy néki bizony nincs ellenire, ha nékem kedvem van hozzája menni. Akkor ki kűtek a komorába minket. Jancsi megkérdezte tőlem, ha tünâm-e én űtet megszeretni. De mân erre hogy montam vóna, hogy nem, mikor mân úgy is régóta szerettem. Nyomba meg is csókolt a lelkem, úgy ment be apâmnek hírvűl vinni, hogy rengyén van mân minden.

— Hât akkor âlgyon meg az Isten benneteket! monta rá apâm. Jancsi meg kicsapott egy huszast az asztalra, én meg felkaptam és

úgy szalattam, mint a nyúl véle a kocsmába pályinkájér. De mán hogy is ne szalattam vóna, mikor abbúl tudik meg, hogy szapora lába lesz-e az új menyecskének. Nem is álltam vóna én az úton szóba senki emberfijával. A zsidót is úgy ódalba ütöttem, hogy nyekkent belé, mer mán szunyokált a mérőbe.

— Aggyék frissen pályinkát, mondok neki.

Ő meg eszeveszetten kap a tőcsér után, osztángon maj ece-tet adott pályinka helyébe.

— Mi te Maris! talán csak nincs jánynéző nálatok, hogy úgy siecc.

— Hát ha vóna is, mi gongya rá.

Asztán futottam véle haza szaporán; otthon is termettem egy lélegzetre. Még as se gondóták hogy ott vagyok, mán itt vótam.

(Torna m. Torna-Ujfalú.) TIRPÁK IRÉN.

Párbeszédek.

— Jó most kének?

— Lyánta jobb vót.

— Tanálji ki Maris nene, hun vótam.

— Én kitanálom, ha kê mégmondja.

— Csak buró, buró, aggyíg kízöl, míg rá ereszkedik az eső.

— Mán lajhálódik.

— Hun van az a külyök? Hun kútyorog mégést? Mótétül várok rája és nem gyün.

— Ott tarangál a kapu előtt.

— Gyüji kê minálunk.

— Majd továbbat, most nincs értékem.

— Mégést itt van kê, minek gyütt ide, nem hitta sënki.

— Érisszën, mert úgy megütöm, hogy nem is fog fájni.

— Mőre ment Estyi bátya?

— Nem tom, sēhun sē látom.

— Tán becsukták?

— Őtet nem, csak az ajtót.

— Bajval érünk haza.

— Igënës az út, csak mēnnyën elére.

— Mēmmē csak torzsonkodik.

— Hugy ne vóna haragos az embër, ha mindég nyivasztják, ingerlesztik.

— Osszegubajzodtak és jól meggazsnakolták egymást.
— Egyik most is sivalkodik.

— Sihessi ké, gyovonnyi megyünk.
— Mëk mingyá, csak várji ké egy kicsit.

— Adjí ké kinyeret mëg egy falás szalonnát.
— Elég má.
— Akkor elég, ha ütnek.
— Mënji ké, në zavádzáljon.

(Hont m. Kovár.)

KUBINYI FERENCZ.

Történetké.

— Hát aszt hallotta-ë kigyelmed, hogyan járt a sepsei öreg tisztölendő a vándollóval?

— Nem én!

— Pedig az ám csak a valami! Hát az úgy történt, hogy a sepsei öreg pap az úton mindönkit megszóllított, nem bánta jaz, ha szégén, ha gazdag; ha gyereök, ha jöreg. Éccër összetalálkozik egy vándollóval. Asz mondi neki igyöñ:

— Micsoda mestörembör maga igyöñ?

— Hát lakatos igyöñ.

— Túdom, tudom. Hát honnan gyün igyöñ?

— Én most Batinárul gyüvök igyöñ.

— Túdom, tudom igyöñ. Hát hova igyekszik?

— Mëgyëk Eszékre igyöñ.

Az öreg pap mindig csak asz mondi: Túdom, tudom.

— Hát mi ja neve igyöñ?

— Es sez igyöñ.

— Túdom, tudom igyöñ. Régën vót má otthun igyöñ?

— Bizoñ annak má jó ideje.

— Túdom, tudom.

A vándolló is mëgharagszik, utójára osztán asz mondi:

— Igyöñ a vén tērëmtëttét! Igyöñ ha tuggya, hát mit kërgye.

Osztán ott hatta az öregët, min Szempál az olájokat.

(Baranya m. Csúza.) DEMJÉN KÁLMÁN.

Karácsonyi kántálás.

Paradicsom kükertyibe	Jobbkezibe aranyalma,
Aranyszünyeg leterítve.	Balkezibe aranvessző.
Azon van ëggy aranböcső,	Megzúdittya aszt a vesszőt,
Abba fekszik a zúr Jézus.	Zúg a mező, zeng az erdő.

(Kolozs m. Szucsák.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Gyermekjátékok.

(A gyermekek körbe állanak; egyik közülük a középen áll; forognak és énekelik:)

- Ó te szegény juhász legény,
Hun van a té nyájad, szegény?
— Az ény nyájom a tilosba,
Magam még az áristomba.
Száj kedves komám asszony,
Száj kedves komám uram,
Könyörűj még rajtam.

(A ki a középen áll megcsókol egyet a körben állók közül s az lép helyébe).

(Fehér m. Felső-Alap.)

BALASSA JÓZSEF.

Tájszók.

D r á v a m e l l é k i e k .

- s á n y h u t t: rosszul táplált rossz kinézésű; soványú. „Azér ujon sányhutt, mer mindég mér-gős.”
- s a v a n y ó: savanyú. „Savanyó minta zegrős” (kapás szőlő).
- s a m u: ostoba, ügyetlen. „Nem héba bolondos samu vagy.”
- s ó g o r: nász. (A nász megszólítást sohasem használják.)
- s ó r ó: sarló. „Ujan dütt a buza, hogy muszaj sóróval learatni.”
- s ó r ó s: sarlóalakú vizimadár.
- s a p a k o n n i: panaszkodni. „Maj ésapakodom néki a bajomat, taláng maj enged egy kis fácsikát szénni.”
- s ě h ó t t, s ě e l e v e n: felette megrémült. „Mikor a nagy füstöt még láttam, sē hótt sē eleven nem vótam, aszt tudtam, a zén búzám ég.”
- s ě r ě m o n t a: szőlővenyige. „Egész éjjē tűzētünk, a sērēmontát mind elégettünk.”
- s ó z n i: hinteni. „Cukrot, sózott a csörgére. Sózzál még homokot a kerecsbe, mer még kövér. Zabot is sóztam a бүккőny közé.”
- s o r t v e t: közmunka szolgálatot tesz. „Vigye ē kēd a tisztelendő uramat Tardára (Dárdára), legalább ē vetē kēd a sorát.”
- s o r t y a: torsa. „Belē szakatt nádsortya a lábamba.”
- s t r a b b a: ügetve. „Ějen strapoló ló nincs, mast is ēgy strabba gyűttem haza a városrú.”
- s i t ě t: sötét. „Sītēt van, nem látok, gyujcsál rózsám vélágot.”
- s o m f o r d á l: ólalkodik. „Mindég ēre somfordál, nem tudom mire leseskődik.”
- s ě v, r ě v: sí, rí. „Mindég sēv, rēv, hogy vēgyek nekī cīrás könyvet.”
- s u p e r ó n i: a ladik összeeresztését mohval bedaggatni. „Ma mégsuperoli a csiklīmet a majsztor, hónap már festhetōm.”
- s o r t y a: torsa, tarló. „Belē

szakatt a nád sortya a lábamba.
 szédölög: csavarog. „Ott szédölög a part alatt, nem mén a dógára.”
 szégyöntelen: szemtelen. „Nem szégyől kibunni a szégyöntelen a zuccára.”
 szegetet: sziget. „Ma adik el a szegeti fődeket.”
 szármánt: töltött káposzta. „Aggyon ké BERNÁT három font hust szármántnak.”
 szacsakó: szárcsa (nádi csibe). „A papikám hozott három szacsakó fiacsakót.”
 száfol: gyaláz. „Minek száfolz té engömet, nem bántottalak én tégödet? Héba száfolod a lovamat, ussém adom alább.”
 szik: tojás szék. „Vad récze

tojásakat talátam, de má minnek vérés vót a sziki.”
 szelles: félrészeg. „Bizonyosan szeles vót má még, azér beszét ujan furákat.”
 szeszés: ecetesedni kezdő bor. „Éz a bor megromlik, mer má is van szesze.”
 szenvedhetős: tűrhető. „A zű kárja csak szenvedhetős, de mit mondjak én, a kinek mélyen zabom vót, mos még akár meggyujcsam, ugy évágtá a jég.”
 zahán: tepszi. „Két szahán rétest sütem.”
 szuszmita: mafla. „Oh bizony szuszmita lány vagy.”
 széprécia: rendetlen. „Má még mit törté el té széprécia.”
 szihanyos: nedves. „Nehéz kirugatni eszt a buzát, mer szihanyos.”

(Kopács.)

CSÁSZÁR LAJOS.

(Szentesiek.)

kuka: siketnéma.
 kuka: gamó, horgas fa, melyel a kötél-dohányt felakasztják.
 szergyiafa: vízszintes vékony gerendák, melyekre a dohányt a kukával felaggatják, akár a szabad ég alatt, akár a pajtában.
 bukoli: egy csomó összenyomott nyers föld, melybe a szusztorát szúrják.
 szusztorá (Szentes), pap (Csongrád), bába (Csongrád): kenyérberakásnál a bukoliba szúrt vékony fácska, a végén zsíros rongy, melyet meggyűjtanak, hogy a kemencébe világítson.
 vízlóca (kat.), korsópad (ref.): egy lóca a pitarban, a vizes kanták számára.

gerenděj: az eke főgerendája.
 vánkus: a talyiga tengelye fölött levő vastagabb fa, melyen a gerendely vége nyugszik.
 vezér: a talyiga rúdja (t. i. az eke talyigájáról van szó).
 cságatyú: görbe vas, mely a vánkus bal végéből a vezérbe hajlik, a hol rajta lyukak vannak és egy szög, úgy hogy a csás kereket elébb vagy hátrább lehet váltani.
 csikojtó: három szem lánccs és egy karika, ú. n. perecz a tézsla végén, melynél fogva a másik tézslával összeakaszt-hatni, ha több pár ökör van. „Hogy mént el Kis Örsi ahho a szentesi legényhő!” kérdezte egyik kunszentmártoni a másiktól. — „Hosszan nyúlik annak

- a csikojtója! (sok pár ökröt foghat egymás elé) — felelt a másik.
- kisefa, keresztös: kettős hámfá, mely le- és felakasztható. Ezekre vetik az istrángot.
- sípóka: a négyszögű deszkavályú, melyen a liszt a malomkő alól lefolyik.
- héhé: gereben (Kunszenmárton).
- meghéhéte a kendért: meg-gerebenezte (Kécskén is).
- domója (kat.), cipója (ref.), gyürkéje (Orosháza), dúcca (Erdély): van a kenyérnek — forradása.
- táragy: tályog; innen: táragygyükkér, egy fű, melylyel a tályogos lovat gyógyítják. „Hogy a táragy fussa el!”
- pranda: ronda.
- szemetél, szēmzik, keserég, csöpörég: az eső.
- csozë: elzüllött rongyos emberek, kik a piacon lézengenek foglalkozás nélkül; városszerte ismert alakok, kikből mindenki gúnyt űz. E név másokra alkalmazva a legnagyobb sértés. „Te csozë. Olyan leszel mahónap, mint egy csozë.” E szót Szentesen az ötvenes évek óta hallani.
- rajos ember: méhes. „Var annak méze: mer rajos ember a!” (Orosháza).
- szépszeméjű: szép ábrázatú, tekintetű.

NÉGYESV LÁSZLÓ.

Veszprémmegyiek.

- ágyás: a szérűn egymásra borított kéve-négyszög, a mit egyszerre elnyomtatnak.
- beágyaz: a kévéknek ágyásba való összehordása.
- bevetényi: a kenyeret kemencébe rakni.
- bödön: odvas faderék-rész, melyet kiskutakra tesznek, hogy a víz fölszállhasson benne.
- bödönyösfa: odvas fa.
- cipellő: cipő.
- csobojó: köralakú, két oldalt lapos vizztartó edény; aratáskor használják.
- ébódul: eltéved.
- ekelű: V alakú faeszköz, melyen az ekét vonatják.
- elá: a gabnaszál a nagy szárazságban.
- evádú: elvállal.
- falura meggy: mondják, mikor ünnepnap rokont mennek látogatni.
- faluz: falun jár, kószál.
- favágittó: favágó hely, ahol egyúttal a fa is van.
- főszög: a falu főlső része.
- gádor: az eresz alatt huzódó, néha kikövezett része az udvarnak.
- görhes: a kinek csak a csontja meg a bőre.
- gyövőtiñ: vetemények, káposzta, burgonya közt elfutó gyom.
- ház: szoba; pl. ész ház, hátusó ház.
- hidas: disznó hizlaló ól, mely lábakon áll.
- hókoiñ: balta féle.
- imád: kínál, ajál.
- kehe: rendesen lóra mondják. „A kehi bántja.”
- kehű: köhög.
- kusza: a szántóföldön összegereblyélt kuszált rész.
- langalló: lángos.

leveles: az erdők alját fedő
összel lehullott levél.

limbus: sok esőzés miatt tá-
madt süppedékes hely az uta-
kon.

m a g l ó: a szaporításra használt
öreg disznó.

m ě g ě g g y ě s ű n y i: akkor
történik, mikor az öregek holta
után összemennek a testvérek
és megegyeznek, kinek meny-
nyit fizessen az, a ki az apai
házon marad.

m ě g é t e t: megmérgez.

m ě g g y i l k ú: gyilokkal meg-
sért, a nélkül hogy a halál
okvetetlen vele járna. „A pénzt
is évette, még meg is gyilkúta;
most is fekszik bele.”

m ě g g i b ě r ě d i k: megdermed;
pl. a kéz a nagy hidegben,

m o c s ó j j a: kenderáztató négy-
szögletes gödör.

ő k r é s z: akárkinek a neve, ha
esetleg ökröket őriz.

ő k r ő s: az ökrök mellett tar-
tott pásztor.

p o m p o s: kis kenyér.

p o s z k a: valami kisebbre (gye-

(Olaszfalu.)

rekre, malacra) mondják, ha
betegség miatt lésóványkodott.

s á l l i k: a ló hágatás előtt.

s u t t o m: a falu völgyben fekvő
alsó része.

s z a n k ó: gyerekek való szán-
ka. A mibe lovat fognak, az:
s z á n.

s z a r v a l á s: összezsavart széna-
csomó, a mit elől és hátul két-
oldalt raknak a kocsira, hogy
megállja a rakodás.

s z ě g e d í s: oldalnyilallás. „Szúr
a szégedís.”

t a k a r o d á s: gabna behordás.

t o k m á n y: kaszakötartó.

t ő r e k: szalma-törredék, melyet
a finomabb polyvával törek-
rostával vesznek ki.

v a k a r c s: kisebb kenyér, mit
a teknő fenekén összevakart
tésztából sütnek.

v i n d ő: kettős földelő zsírtartó
edény.

v o n y o g ó: fanyelű vaskampó,
takarmány huzogatásra.

v ő r s ő n y ő g: civakodik, pöröl.
z s é t ě r: fejőke.

GUBICA IVÁN.

Kalotaszegiek.

b o l y ó k a: krumpli.

d u d: ének.

f ě r s i n g: köntös.

f ő l d i m o g y o r ó: krumpli.

i n n e n g s ő: innenső.

i p p e n d: épen.

k ě s z k ě n ő: kendő.

m ě n ě k: megyek.

p é n g y e l: szoknya.

p ú r ó: bivalyborjú.

r á t ó: csupor.

s u j t i v e r é s: vesszővel való
ütés v. verés.

s z é b b: szebb.

s z ú s z i n k: láda.

s z ü t y ő k e: tarisznya.

t á m l o m, t á m p l o m: templom.

(Bánffy-Hunyad.)

REINSBURG GYÖRGY.

Néprománcok.

B e r n á t R ó z a.

Bernátéknál csuhajla,
Nem terem a birsalma;
Bódi szilva terem ott,
Bernát Róza lakik ott.

Bernát Róza hová mégy?
Gyulayék virágír!
Hogy a szemed ki nem ég,
Fényes nappal hova mígy?

Bernát Róza hires jány,
Míder van a derekán.
Ha van is megilleti,
Van a ki őt szereti.

Bernát Róza tükörje,
Kipattant az üvegje,
Mibe nézi meg magát?
Ölelik a derekát.

Mekkérdezik az anyát,
Sajnájja-je a jányát?
Hogy sajnánám a szajhát,
Megölelte Lajoskát.

(Tisza-Szt-Imre.)

KÖRÖSI SÁNDOR.

N é p d a l o k.

Baracz' fának fehér apró virága,
Török fírer tűzött ajjú subája.
Egész éjjel húztam én aszt magamra,
Bodros szoknyám mégis ki vót alúla.

Gajnok Jucza koszorús új szoknyája,
Habot ver az a csúzai úcczába.
Kékpántlika libeg-lobog utánna,
Török fírer szíve nagy fájdalmára.

Fírer úrnak fáj-e még a szíve?
Hogy elhatta kedves szeretője?
Hogyne fájna, mikor maj meg hasad!
Kék jácintus bimbó nekű marad.

(Baranya m. Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
ucca 6. sz.

XVII. kötet.

1888. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

A BIRTOKOS SZEMÉLYRAGOZÁSRÓL.

(Akadémiai székfoglaló).

II.

Hunfalvy Pál több ízben (NyK. VII. 412; XI. 95; Nyelvtudomány és nyelvtanítás 18—29. 1.) foglalkozott a birtokos személyragozással.

„A *botjaim* sat, *botjaink* sat. alakokban — úgymond — feltet-
sző a *ja*, s alig merjük a *bot-ja* birtokos ragjával egynek tartani:
mert mi dolga lehetne az első és második személyű alakokban?“
(Nytud. és nytan. 18). Azután: „Ez a *ja* azonosnak látszik azon
ja-val, melyet a tárgyas igeragozás és a birtokos névragozás egyes
számú harmadik személyében találunk (*tud-ja*, *bot-ja*). Vékony hangú
szókban az *a*, *ja* rendszeren *e*, de őnhangzó végű szókban *je*, melyből
csak *j* marad meg, mint *szem-e*, *béké-je*, *szem-e-i-m*, *béké-j-i-m* . . .
Mondhatjuk *szemim*, *kezim* is, mint mondhatjuk *nyomorúságim* is; de
ezekben mintegy valaminek híjját érezzük, s teljesebbek: *szemeim*,
kezeim, *nyomorúságaim*, *napjai*. Szóval, az *a*, *ja*, *e*, *je* harmadik sze-
mélybeli jelelőnek látszik: vajjon az-e valóban?“ (Uo. 26).
A felelet: „Az osztják és vogul nyelv tanúsága kétségtelenné teszi,
hogy a *ja* vagy *a*, meg *je* vagy *e* a magyar birtokos ragú szavak-
ban csakugyan harmadik személybeli jelelők, s hogy ezen jelelők
által válik a birtokos ragú névszó hasonlóvá a tárgyas ragú ige-
szóhoz.“ (Uo. 27).

Az osztjákban és a vogulban ugyanis azt találta Hun-
falvy, hogy a magyar *-ja*, *-je*-nek megfelelő 3. személyrag
megvan a több birtokot kifejező személyragos alakok vala-
mennyiijében; nevezetesen:

M a g y a r	{	szemem	szemed	szeme
		szemeim	szemeid	szemei.
É j s z. v o g.	{	semem	semen	semã
		semanem	semanen	semani.

Déli v o g.	{	šamem	šamen	šamā
		šamānem	šamānen	šamānel
Éjsz. osztj.	{	semem	semen	seme/
		sem/am	sem/an	sem/al.
Déli osztj.	{	semem	semen	seme/
		semedem	semeden	semedet.

Hunfalvy tehát az *-ai*, *-ei* és *-jai*, *-jei*-beli *-a*, *-e*, *-ja*, *-je*-t a rokon nyelvek adataira támaszkodva a 3. személy ragjával azonosnak tartja. Hogy pedig a nyelv ezen 3. személyre mutató exponenst miért alkalmazza az 1. és 2. személyű birtokosra vonatkozó alakokban is, annak következőképen adja okát:

„Azon nyelvek közt, melyekben az igének tárgyi ragozását megtaláljuk, a mordvin és szamojéd a tulajdonságnevekhez is ragasztják az alanyi személyeket, pl. a szamojéd a *sava* (jó) szóból s a mordvin a *mazl* (szép)-ből ezeket alkotják:

<i>savam</i> jó vagyok	<i>mazl-an</i> szép vagyok
<i>savan</i> jó vagy	<i>mazl-at</i> szép vagy
<i>sava</i> ő jó	<i>mazl</i> ő szép
<i>savava'</i> jók vagyunk	<i>mazl-tama</i> szépek vagyunk
<i>savada'</i> jók vagytok	<i>mazl-tada</i> szépek vagytok
<i>sava</i> ők jók	<i>mazl-hi</i> ők szépek.

Ha ez lehetséges volna a magyarban, így mondanánk: *javok*, *szépek* = jó vagyok, szép vagyok, *javasz*, *szépesz* = jó vagy, szép vagy. Egyszersmind világosan látnók, mi nagy a különbség a *szépek* = szép vagyok, és *szépem* között. S ugyane különbség van a *tudok* és *tudom* közt. Amaz azt teszi: én tudó vagyok; ez meg azt teszi: én annak tudója vagyok, vagy azt tudni enyém. A birtokos ragú szók mind ez utóbbi szerint értelmezhetők; tehát *szépem* = én a szépnek birtokosa vagyok, azaz: a szép enyém. Valamint tehát a tárgyi ragozásban vagy rejtve (az *m*, *d*-ben) vagy nyíltan (a *ja* és megfelelőjében) a tárgy jelelője okvetetlen ott van, azonképen kell a birtokos névragozásban is előfordulnia, mivel különben a névszó nem birtokomat, hanem enmagamat jelentené. *Házam* azt teszi: a ház enyém, én a ház birtokosa vagyok; ellenben *ház-ok*, ha úgy szólhatnánk, mint a szamojéd vagy mordvin nyelv, azt tenné: én ház vagyok. A birtokos névragozás tehát ez okból a tárgyi igeragozással egyez meg, azaz, a birtokos névragozásban is a tárgyi jelelő fordul elő, csak is ezzel fejezhetvén ki a nyelv azt, hogy a névszó által jelentett dolog nem subjectum, hanem objectum.“ (NyK. VII. 414).

Ezen utóbbi okoskodásra Munkácsi (Budenz-Album 272) nagyon helyesen azt jegyzi meg, hogy

„a birtokos személyragozásban nincs szükség, hogy a tárgy külön kifejeztessék; hiszen akárhány nyelv bizonyíthatja, hogy pusztán avval, hogy a névszóhoz a személyragok járulnak, ki van már fejezve a birtokosság is; vö. finn *käte-ni, käte-si, käte-nsä* kezem, kezed, keze, vagy török *ata-m, ata-ñ, ata-sı* atyám, atyád, atyja, melyekben semmi objectum-jelölőt nem látunk.“

Nekem azonban még más ellenvetésem is van. Azt kérdezem ugyanis, hogy: ha a Hunfalvy-tárgyalta alakokban azok a kérdéses elemek objectum-jelölők, mi jelöli bennök a pluralist? A magyar nyelvi alakokban még csak ott van a vélt objectum-jelölő és a személyrag között a pluralis-képző *-i*, de a rokon nyelvek megfelelő alakjaiban a személyrag és a szótő között Hunfalvy elemzése szerint nincsen egyéb, mint az objectum-jelölő exponens. Föl lehetne ugyan tenni azt is, hogy ezen objectum-jeles többesi alakok már úgyis meg lévén különböztetve az egyes-számiaktól, melyekben nincsen objectum-jelölő, a nyelv vagy nem tartotta szükségesnek a többség külön megjelölését, vagy ha megvolt, lassanként teljesen elhanyagolta. De akkor ismét azt kérdezhetni, hogy: ha a birtokos személyragozásban elmaradhatatlan az objectum-jelölő exponens, — mint Hunfalvy véli, — miért nem találjuk még csak nyomát sem ennek az exponensnek az egyes-számi alakokban?

Ha már most teljes elfogulatlansággal vizsgáljuk a szóban forgó alakokat, nagyon egyszerű következtetésre jutunk. Állítsuk pl. egymás mellé az éjsz. osztják *semem, semen, semel* és *semlam, semlan, semlal* alakokat. Mi köztük az alaki különbség? Az, hogy az utóbbiaknak hangteste egy consonanssal bővebb az előbbiekéénél. — Mit jelöl vajjon az a consonans? Bizonyára a két csoport közötti jelentésbeli különbséget. — És miben áll ez a jelentésbeli különbség? Abban, hogy az előbbiek egy birtokot, az utóbbiak pedig több birtokot fejeznek ki. Tehát? — Tehát az *-l* a pluralis jele.

Ezt a föltevést a rokon nyelvek egyéb adatai határozottan megerősítik. Az ugor nyelveknek minden ismerője tudja, hogy mind a déli, mind az éjszaki ágban *-d* a többesszámnak egyik képzője, mely részint eredeti alakjában, részint az illető nyelvbéli hangfejlődés szerint elváltozva fordul elő.

A finnben, mordvinban, vogulban, osztjáokban, lappban többé-kevésbé rendes használatú, s a többi nyelvekben is találhatók világos nyomai. Az osztjáokban szó végén és rákövetkező consonans előtt *-t*, vocalis előtt pedig eredeti *-d* alakjában jelenik meg, pl. osztB. *pog* fiú: *poget* fiúk, ill. all. *pogeda* | osztIrt. *kerap* hajó: *kerabet* hajók, dat. *kerabeda* | osztS. (a rendes *d*:*l* hangváltozásnál fogva *-l*, *-l* alakban): *vont* hegy: *vondal* hegyek; *iki* öreg: *ikił* öregek. Ugyanezen *-d* és *-l* többesképző van a Hunfalvy-idézte személyragos többesi alakokban is. A 3. személy ragjával való egyezése csak látszólagos; egyszerű oka az, hogy a személyrag — mint tudjuk — szintén eredeti *-d*-ből fejlődött.

A vogul alakokban még csak látszólagos egyezést sem találunk. Ott t. i. a 3. személy ragja *<ä* (*semä*, *šamä*), és az egyes sz. *semem*, *semen*, *šamem*, *šamen* alakokkal ezen többes-számiak állanak szemben: *semanem*, *semanen*, *šamanem*, *šamanen*, tehát a személyragok előtt nem *<ä(a)*, hanem *<an(e)* van, melyet a 3. szem. *<ä*-jével nem lehet azonosítani, s az előbbieket után nem is lehet egyébnek tartani, mint valaminek pluralis-jelölőnek. (Vö. az *<an*-ra nézve: Budenz, Ugr. Sprachstud. II. 71, és Munkácsi magyarázatát, Budenz-Album 272).

Mind ezekből, úgy hiszem, eléggé kiviláglik, hogy a magyar *<ai*, *ei* és *-jai*, *-jei*-beli *<a*, *e* és *-ja*, *-je*-nek (mint objectum-jelölőnek) a 3. személyraggal való azonosságát nem lehet a rokon nyelvek fönt idézett személyragos alakjainak analogiájával bizonyítani, minthogy Hunfalvy-adta magyarázatuk nyilvánvaló félreértésen alapszik.

Hunfalvy magyarázatához közel jár a Munkácsi Bernáté (Budenz-Album 270):

„Számba kell vennünk, — úgymond — hogy az egyes 3. személy *-ja* magánhangzós végzetű s hogy e magánhangzó korántsem tekinthető pusztán, értéknélküli tövégzetnek, hanem — mint minden hasonló esetben tapasztaljuk — eredetibb hosszú hangzó, illetőleg valamely elenyészett mássalhangzó elem képviselője. Sőt tekintve, hogy a *lova*, *háza*, *szeme* alakokban semmi nyoma egy a *tő* után közvetlenül föllépő *j*-nek, azt kell hinnünk, hogy a 3. személy jele voltaképen nem is a *-j*-ben, hanem a végső magánhangzóban lapangó mássalhangzóban keresendő. Ilyen személy-jelölő mássalhangzónak az osztB. *seme-l* szeme, vog. *seman-l* szemeik alakokból ítélve *-l* (ugor *-d*) vehető fel, mely a szóvégen épen úgy eleshetett, mint

ez analogiákban: *hangya*: hangyál; *csana*: esanál, csalán; *kana*: kanál; *harka*: harkály; *serege*: seregély sat. A *háza*, *házuk* alakok e szerint ezek helyett valók: *ház-l*, *ház-ls-k* (*ház-vs-k*, *házok*) s a *nap-ja*, *nap-juk* is e helyett: *nap-j-l*, *nap-j-s-ls-k* (*nap-j-s-v-s-k*), melyekben a 3. szem. funkcióját az *-l* teljesíti. Kérdés immár, mi funkciója van hát a *-j*-nek? Megfelelnek erre a magy. *vár-ja*, *vár-juk*, *vár-játok*, *vár-ják* alakok, melyeknek *j*-je egész világosan a harmadik személyű tárgyat („őt”) jelöli s eredete szerint *l* (ill. *d*) volt; vö. vog. *kietl-l-em*, *kietl-l-en* sat. küldöm, küldöd őt. Véleményünk szerint tehát a magy. *napja*, *napjuk*; *napjaim*, *napjaid*, *napjai* sat. alakokban egy hajdani determinatív személyragozás romjait kell fölismernünk; *j*-jük az ugor *dx* „az, ő” mutató névmás mása, ugyanaz a *várja*, *várjuk* sat. alakok *j*-jével s egyeredetű a mordvin determinált névragozás *t* (*s*) exponenseivel, — a valódi többesjelölő pedig pusztán az *i* (*-ja*’i e h. *-laj-s*, *-lsj-s*, *-daj-s*) hangban lappangó ugor *j* képző. Tekintve, hogy ma is előfordulnak a magyarban egymás mellett *szeme*: *szemje*; *lába*: *lábja*; *kertük*: *kertjük*; *utaim*: *útjaim*; *utódaid*: *utódjaid*; *szándékaink*: *szándékjaink* s több más szón is *j*-s és *j* nélküli alakok, föl lehet vennünk, hogy a magyar személyragozásnak eredetileg következő schémája volt minden szón:

Határozatlan személyragozás:

<i>útam</i> ,	<i>útad</i> ,	<i>úta</i> ;	<i>útunk</i> ,	<i>útatok</i> ,	<i>útuk</i> .
<i>útaim</i> ,	<i>útaid</i> ,	<i>útai</i> ;	<i>útaink</i> ,	<i>útaitok</i> ,	<i>útaik</i> .

Határozott (determinált) személyragozás:

* <i>útjam</i> ,	* <i>útjad</i> ,	<i>útja</i> ;	* <i>útjunk</i> ,	* <i>útjatok</i> ,	<i>útjuk</i> .
<i>útjaim</i> ,	<i>útjaid</i> ,	<i>útjai</i> ;	<i>útjaink</i> ,	<i>útjaitok</i> ,	<i>útjaik</i> .

Mivel a magyar nyelv újabb történetében a determinatiónak egy másik neme, az artículus (*az*, *a*) fejlődött ki, igen természetes, hogy a determinatiót kevésbé világosan kifejező *-ja* képző értékének el kellett homályosodnia, úgy hogy egyaránt használatoassa vált akármilyen — értelmileg determinált, vagy nem determinált — szón. Megvan annak is a maga oka, hogy alakilag mért tartotta magát fenn épen a többesben s az egyes számi harmadik személyben. Ezekben ugyanis a pluralis, illetőleg a 3. szem. exponense hangbelileg megfogytokozván, a mellettük úgyszólván értéktelenül szereplő testesebb *j* képző igen alkalmassá vált, hogy amazok funkcióit átvegye, — ellenben nem volt erre semmi szükség az *utam*, *utad*, *uto-muk*, *uta-tok* alakokban, hol a személyjelölők egészen ép hangtestükben maradtak meg A különbség tehát Hunfalvy felfogása és a miénk közt csak az, hogy míg H. a *j*-ben objectum-jelölőt lát, mi ezt egyszerűen determináló elemnek tekintjük, mely egy-eredetű ugyan azon *j*-vel, mely a *vár-ja* alakban objectumot jelöl, de itt semminemű objectum-functiót nem végez.“

Munkácsi magyarázatát elfogadja Balassa József is; csak annyit tesz még hozzá, hogy

„a harmadik személyben a *j* megmaradását elősegítette az igeragozás indicativusának és imperativusának 3. személye: *írja*,

kérje, hol az egész *-ja*, *-je*-t érzi a nyelv személyragnak. Másrészt a hangzóra végződők a hiatus elkerülése kedvéért is megőrizték, s ez is hathatott arra, hogy a többieknél, leginkább az explosivára végződőknel is megmaradjon.“ (NyK. XIX. 146.)

Meg kell vallanunk, hogy Munkácsi föltevése első tekintetre igen tetszetős; azonban ha jobban szemügyre vesszük, azt találjuk, hogy ennek is vannak némi foggyatkozásai.

A kiindulás helyes. Magam is avvalló vagyok, hogy a *-ja*, *-je* rag vocalisa korántsem tekinthető pusztá, értéknélküli tövégzetnek, mert számos adat bizonyítja, hogy a viszonyítatlan szóalak végén megmaradt rövid vocalisban (mely a viszonyított szóalakban hosszú) valamely jelentős elem lappang. Munkácsi föltevése szerint a *-ja*, *-je* ragnak vocalisában a 3. személy jele lappang, a *-j* pedig determináló elem. Ezen föltevés ellen magában véve nem lehetne kifogást tenni, mert tudjuk, hogy az ugor nyelvekben a személyragok csakugyan társulnak determináló elemekkel. (Vö. pl. a mordvin determinált birtokos személyragozást: Budenz: Mordvin nyelvtan 48; vö. továbbá: Budenz: Ugrische Sprachstudien).

Ámde a jelen esetben a *-j*-nek egykori determináló szerepéhez, s általában ezen állítólagos determinált személyragozásnak hajdani megvoltához némi kétség fér. Mindenekelőtt figyelembe kell vennünk, hogy a determinálónak vett *jə*, *jə* mindig csak a harmadik személyű és a többes-számi alakokban fordul elő, míg a Munkácsi-föltételezte **ítjam*, *ítjad*, *ítjunk*, *ítjatok* alakoknak egyáltalában semmi nyomuk a nyelvben. Munkácsinak erre vonatkozó magyarázata nem elégít ki; mert ha a nyelv a nála említett oknál fogva (t. i. „a pluralis, illetőleg a 3. szem. exponense hangbelileg megfoggyatkozáván“) szükségét érezte a determináló elem megőrzésének, -- miért vannak mégis fölötte nagy számmal olyan személyragozású szavaink, melyeknél a determináló elem soha sem fordul elő a 3. személyben és a pluralisban sem, noha az illető exponensek hangbelileg épen úgy megfoggyatkoztak ezeknél is, mint amazoknál? Igaz, erre azt lehet felelni, hogy a nyelv nem mindig következetes. Tudom; de itt e következetlenség annál föltűnőbb, mivel a nyelv azon állítólagos determináló elem alkalmazásában máskülönben a legnagyobb következetességgel jár el. T. i. ha a *-j* megvan az egyes sz. 3. személyben, megvan a többi említett alakban

is; ha pedig nincs meg az egyes sz. 3. személyben, nincs meg a többiben sem; sőt ha kétféleség van az egyes sz. 3. személyben (*utóda : utódja*), kétféleség van a többiben is (*utóduk : utódjuk, utódaim : utódjaim* sat.) Nem úgy tetszik-e, mintha az egyes sz. 3. személy után igazodnék a többi?

Azonban már maga az alap is, melyre Munkácsi egész föltevését építi, nagyon gyenge. Csupán azért gondolja t. i., hogy a 3. személy jele nem a *-j*-ben keresendő, mert „a *lova, háza, szeme* alakokban semmi nyoma egy a *tő* után közvetlenül fellépő *-j*-nek.” — Korántsem akarom azt állítani, hogy ez a mai *<a, e* nem fejlődhetett volna eredetibb *<u, ü, <a, el*-ből, mint Munkácsi véli. A fölhozott analogiák ellen azt a kifogást lehet ugyan tenni, hogy nem egészen találók, minthogy bennök hosszú vocalis van a végconsonans előtt, míg a szóbanforgó személyragos alakokban a személyrag előtti vocalis rövid. Ez azonban csak lényegtelen kifogás, melynek meggyengítésére kész vagyok magam szolgáltatni az eszközt. Hogyan lett ugyanis a *hangyál*-ból *hangya*? Bizonyára nem a nominativusból, hanem valamely ragos alakból, pl. a tárgyesetből, mely *hangyált*-nak hangzott, azután lett *hangyát* (vö. *talált : talát, használt : hasznát*), s ebből a *hangyát* alakból vonták el a *hangya* nominativust, mire analogiáku szolgálhattak az effélék: *árvát : árva, fajlát : fajta, orcát : orca* sat. A többi is ily úton-módon keletkezhetett. Már most a Munkácsi-föltételezte **ház-l, szem-ü-l* személyragos alakokban az *l* előtt nem volt ugyan hosszú vocalis, de a ragos alakban az *l* kiesése után pótló nyúlás állhatott be (vö. *aszalt : aszát, legelt : legét*), t. i. a **házalt, szemelt* alakból válhatott **házat, szemet*, s ebből mások analogiájára *háza, szeme* nominativus. Igen, de hát azon töveknél, melyek nem *a, e (ë)*-re, hanem más vocalisra, pl. *o, ö*-re végződtek? Még azoknál is megengedem ezen hangfejlődés (t. i. *<ol, öl : ó, ő : a, e*) lehetőségét, bár édes-kevés példa van rá, s ahhoz az egy-néhányhoz is fér némi kétség. (Vö. *konkoly : konka* Nyr. I. 380; *oltol* MünchC. 299 : *olta, óta.*) — Van azonban a fölhozott analogiák ellen lényegesebb kifogásom is. A *hangyál : hangya, harkály : harka* sat. eff. elvonások azon érdekes nyelvi jelenségek közé tartoznak, melyeket hamis analogiáknak szokás nevezni. Simonyi, ki ezen jelenségekről nagyon érdekes és tanulságos értekezést írt, helyesen jegyzi meg, hogy

ezek „bizonyos szempontból a nyelvérzék tévedéseinek nevezhetők.” (Az analogia hatásairól, főleg a szóképzésben. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből IX. köt. XII. szám, 34. l.) Hozzá még a Munkácsi fölsorolta példák száma fölötté csekély, s legföljebb még csak egy-kettővel szaporítható. Azért én az ilyen csekély számú kivételes jelenségeket egyáltalában nem tartom alkalmasaknak arra, hogy velők oly nyelvi jelenséget magyarázzunk, mely a nyelvnek egész életében rendes fejlődésének mutatkozik. Inkább megfordítva: az általános használatú személyragos alakok (*házá* : *háza*, *lovát* : *lova*, *szemét* : *szeme*) mintájára alakulhattak ama kivételesek.

Mind ez azonban még nem bizonyítja azt, hogy szóvégi <a, e ne fejlődhetett volna eredetibb <sl, šl-ből; de én, mint már mondtam, nem is akarom ezen hangfejlődés lehetlenségét vitatni, sőt ellenkezőleg: kimondom, hogy én ezen hangfejlődés lehetőségét sokkal találóbb analógiákkal tudnám igazolni, mint azok, melyekre Munkácsi hivatkozik.

Itt azonban nem a pusztá lehetőségéről van szó, hanem arról, hogy melyik hangfejlődés mellett szól több és nyomósabb ok: az <sl, šl vagy az <sj, šj-ből való fejlődés mellett-e? Más szóval: -l (-ls, -lš)-e vagy -j (-js, -jš)-e a 3. személy ragja? Munkácsi az előbbi vitatja, ámde föltevését — mint mondtam — egyes-egyedül arra alapítja, hogy „a *lova*, *háza*, *szeme* alakokban semmi nyoma egy a tő után közvetlenül fellépő -j-nek.” Ennek ellenében én azt merem mondani, hogy ha -ja -je személyragunk egyáltalában nem volna is, s a 3. személy ragjának föltehető eredeti ugor alakjáról egyáltalában semmit sem tudnánk is: mégis okvetetlenül azt kellene föltennünk, hogy a *lova*, *háza*, *szeme*-félék végén valamikor -j-nek kellett lennie. Ezen állításom igazolására számos bizonyítékot hozhatnék föl. Idézhetném a történeti multnak 3. személyű <a, e végű alakját (*ada*, *kére*), melynek <aj, ej-féle diphthongusból eredését nemcsak a rokon nyelvek bizonyítják, hanem kétségtelenné teszi már maga a magyar nyelvbeli első személyű mélyhangú alak (*adék*) é-je is. Hivatkozhatnám a föltételes módbeli megfelelő alakra (*adna*, *kérne*), mely hasonló eredetű. Fölhozhatnám a lativusi <á, é-nek megrövidült <a, e alakját, melyről teljes bizonyossággal ki tudjuk mutatni, hogy <aj, ej-féle diphthongusból lett (vö. *oda* :

odébb, tova : tovább; bele : belé HB.; *messze : messzi; neki*) sat. Azonban mind ezen bizonyítékokat, a többi említetlen hangyottakkal egyetemben mellőzhetem, mert fölöslegessé teszi őket az az egyetlen egy adat, hogy a magashangú szavak <e személyragja mind a régi nyelvben, mind a nép nyelvében gyakor helyütt <i-vel váltakozik. A ki a magyar nyelv hangfejlődését ismeri, az tudja, hogy azon hang, mely a szó végén részint e-vé, részint i-vé rövidült, nem lehetett más, mint é, még pedig olyan é, mely megelőző i-s diphthongusból (üj-ből) vonódott össze. (Vö. Balassa id. értekezését: NyK. XIX. 133.)

SZINNYEI JÓZSEF.

MAGYAR ELEMÉK AZ OLÁH NYELVBEN.

saf : vase de bois (Cih : Dict. II. 527) : *sáf*.

šajtän : cric (Cih : Dict. II. 527) : *sajtó*.

šalatä, šälatä, sälatä : lactuca sativa (LexB.) : salat (Iszer : Wörtb.) : *saláta*. Vö. Cih : Dict. II. 524.

šalän : perca lucioperca (Cih : Dict. II. 527) : *süllő*.

šanc : vallum, moenia (LexB.) : schanze, graben (Iszer : Wörtb.) : *sánc*. „Nime nu mă va 'ntiri, să fugü la ăetăci, ku šancurj, ku tare străž : Senki se fog rávenni, hogy meneküljek sáncos és erős strázsákkal (ellátott) városokba (Dos : Psalt. 196. 360). Te vor ămpreszura pre tine Vrăsmăsi těj ku šanc : Körülvesznek téged ellenségeid sáncokkal“ (Evang. 78). Vö. Cih : Dict. II. 385. NyKözl. XIV. 451.

šanfä, šamfän (Arad m.) ; *šanfä* : tentipellium (LexB.) : leisten, stiefelleisten (Iszer : Wörtb.) : *sámfa*. Vö. Cih : Dict. II. 527.

šar : *sár*. „Ziăec, kä nu ăinstic šarurile ši lemnul : Azt mondjátok, hogy nem tisztelitek a képet (t. i. a mely romlandó, mulandó, *sár*) és a fát“ (Bar : CatCalv. 28).

šarga : *sárga* ; lónév. „Popa ăin Vaŭa Re sus pă šarga să guje : Vaŭa Re-ből (szóról szóra : a rossz völgyből) a pap föltápáskodott a sárgára“ (Arad megyei népdal). Vö. Cih : Dict. II. 527.

šauăän : mineur, tailleur de sel gemme (Cih : Dict. II. 528) : *sóvágó*.

šajnälesk : *sajnál*. Arad s Bihar m.

sárgaé : *sárgás*; lóról mondják. Ugyanott.

sárkan : *sárkány*. Így nevezik az olyan terhes felleget, melyből felhőszakadás lesz; aztán a gyerekek a papiros-sárkányt. Ugyanott.

szik : *aluta* (membrana) inaurata, argentata (LexB.): vergoldetes, versilbertes alaunleder (Iszer: Wörthb.): *sík*. Vö. Cih: Dict. II. 388.

sikluesk : *auro*, *argento* obduco (LexB.): vergolden, versilbern (Iszer: Wörthb.): *síkol*. Vö. Cih: Dict. II. 308.

síklus, **suklus** : *síklus*. „Aéestü pämëntü azjunze ŷ de arzinci *šuklusš*: Ez a föld megér 400 ezüst siklust“ (Pal. 63. 66).

sing : *sing*; ölf. Szalonta környékén (Bihar m.).

sinor, **zinor** : *funiculus*, *linea*, *zona* (LexB.): schnur (Iszer: Wörthb.): *sinor*, *zsinor*. „Bade, lagä klopote pe boj ku *šinäre*: Galambom, köss az ökrökre *zsinorokkal* kolompot“ (GazT. 1886. 198).

sipka : (Cih: Dict. II. 385) : *sipka*. A magyarországi részekén; sőt itt-ott Erdélyben.

sir : *series*, *ordo* (LexB.): schnur, Reihe (Iszer: Wörthb.): *sor*. El van terjedve mindenfelé a dunáninnen oláhok közt. A nyelvemlékekben képzéseivel együtt lépten-nyomon rábukkanunk.

A „Lexicon Budense“-től kezdve napjainkig minden oláh nyelvész a lat. *series*-től származtatja; még Cihac is (Dict. I. 275.) ezzel hozza kapcsolatba. E szó mint magyar kölcsönvétel él a kisoroszbán: *šor*, a mi már egy figyelmeztető jel a kutatóra nézve, a mely ítéletét némileg a kölcsönadó fél javára hajlítja. Ha azonban az oláh nyelv hangtörvényeinek vallomását is meghallgatja, nyugodt lelkiismerettel mondhatja ki ítéletét: *sir* az oláhban magyar kölcsönvétel, mert a hangtörvények alapján a lat. *series*-ből az oláh nyelv csak egy *särjä*, *šerjä* alakot teremthet. Vö. NyKözl. XIV. 451.

sirjag : *longa series*; *caterua* (LexB.): lange Reihe; *schaar*, *haufen* (Iszer: Wörthb.): *sereg*. Nagyon közönséges szó a régiségben s a mai nyelvben. Vö. Cih: Dict. II. 528.

sireglä, **sirjeglä** : *clathri gestatorii* (LexB.): schragen (Iszer: Wörthb.): *saroglya*.

siret : *glando plumbea* (LexB.): schrot; *zwirnband* (Iszer: Wörthb.): *serét*.

širof; šorof (Arad s Bihar megye): cochlea (LexB.): schraube (Iszer: Wörtb.): *soróf*.

širotešće (?): *siratőest*. A lakodalom előtt lévő estét nevezik így a Szamos mentén. Vö. Pop: Trand. 179.

sogor (LexB.): schwager (Iszer: Wörtb.): *sógor*. „Fru-mâsa nu-m prja plăce, kă prja mulc șogorj ăm faće: A szép lány nincs igen ínyemre, mert sok sógort csinál nekem“ (GazT. 1886. 38. Szolnok-Doboka m.). Igen elterjedt szó nálunk Magyarországon.

šohan, šuhan: *sohun* (sehol). „Fata dă mēna k-un cāran, kare nu-l vede șo h a n: Kezet ad a lány egy parasztnak, a kit nem látott șo h a (GazT. 1886. 173. Szolnok-Doboka m.). Ku mēndra, kare o am, n-oj veđa rajul șu h a n: Ezzel a mostani szeretőmmel șo h a se látom a paradicsomot“ (uo. 1887. 261. Naszód vidéke).

šojm: falco (LexB.): falke (Iszer: Wörtb.): *sójom*. „Romanū se ędzieletničija ku ogarj, ku šojmj: Román agarakkal, s ó l y m o k k a l szokott meg“ (Hasd: CuvB. I. 933. 1620. év. II. 445. 545. 715. Hasd: Etym. 673). Vö. Cih: Dict. II. 528. NyKözl. XIV. 451.

šokrlat: **sakárlát*; skárlát. Egy 1588-iki szláv oklevélben (Hasd: CuvB. I. 258).

šoltar: *zsoltár*. Szenczi Molnár Albert zsoltárainak fordításában a címlap így hangzik: „A luj Szvent David kraj ši Prorokul, o szutyě si csincsdzecs dē Soltari kari au szkrisz ku menile luj Viski János en Boldogfalva 1697.: Szent Dávid király és próféta száz ötven zsoltára, melyeket saját kezével írt Viski János Boldogfalván 1697-ben“ (Dos: Psalt. Bevez. 41).

šoltuz: autrefois maire (Cih: Dict. II. 391): *soltész*. A régiségben igen gyakori.

šontorog: claudus, claudicans (LexB.): **sontorog*. Kriza (Vad rózsák 494) a székelyeknél élő *csontorog* szóról emlékszik meg: *csontorogfa* megcsonkított, töredezett élőfa; *csontorogló* = béna ló sat. Vö. Cih: Dict. II. 529. Jern: KÚt. I. 149.

šoš: sudes, vallus, columna (LexB.): *sas*; kapúfélfá, faragott nagy faoszlop.

špikälän: acus lardarius (LexB.): spicknadel (Iszer: Wörtb.): *spékelő*.

spikáluesk : lardo trajicio (LexB.): spicken (Iszer: Wörtb.): *spékel*.

šporolesk : *spórol*. Arad s Bihar m.

štolnā : canalis fodinae (LexB.): stollen (Iszer: Wörtb.): *stolna*; *bánya szádája*.

štrážamešter, štrážamješter: vigiliarium magister (LexB.): wachtmeister, feldwebel (Iszer: Wört.): *štrážsamester*.

štrofáluesk (LexB.): *štrófol*; büntet.

šugar : gracilis (LexB.): schlank (Iszer: Wörtb.): *súgár*.
Vö. Cih: Dict. II. 529.

šuldeň : hornus, hornotinus (LexB.): heuriger hase oder ferkel (Iszer: Wörtb.): *süldö*. Vö. Cih: Dict. II. 528.

šuleu : lucio perca (LexB.): schiel, sander, landbarsch (Iszer: Wörtb.): *süllö*.

šunkā : petaso, perna (LexB.): schinken, schunken, hamme (Iszer: Wörtb.): *sonka*. Vö. Cih: Dict. II. 397.

supulesk : *supol*. Arad s Bihar m.

šurā : horreum (LexB.): scheuer, scheune, stadel (Iszer: Wörtb.): *sür*; *csür*. Igen elterjedt szó mindenfelé Magyarországon. Vö. Cih: Dict. II. 529.

šurluesk (LexB.); **šurālesk** (Szalonta környékén): mit sand ausreiben; ausschelten, ausmachen (Iszer: Wörtb.): *suroł*.
Vö. Cih: Dict. II. 529.

šutehazā : domus pistoria (LexB.): *sütőház*.

šuteň : pistor (LexB.): *sütő*.

sakfiű; sjakfiű (LexB.): *szekfiű*. „Frunzä verde de sak fiű: Szekfiűnek zöld levele“ (Fam. 1887. 294. Mármaros).

samā : summa, numerus; modus; facultas, possibilitas; ratio; attentio (LexB.): summe, anzahl, zahl; masz; rechen-schaft, verantwortung; mittel; acht, achtsamkeit (Iszer: Wörtb.): *szám*. A nyelvelmékek tanúsága szerint már a legelsőben, a voroneci codexben jelentkezik (vö. Nyr. XV. 211); azóta mind sűrűbben találkozunk vele. Ma napság mindenütt föl-lelhetjük a dunáninneri oláhok nyelvében. Vö. Cih: Dict. II. 524—525. NyKözl. XIV. 450—451.

sāmādas : ratio, rationes, computus (LexB.): rechnung, rechen-schaft (Iszer: Wörtb.): *számadás*.

samadāň : *számadó*. Arad s Bihar m.

sāmādušag : *számadoság*. Arad m.

sāmālesk (Arad s Bihar m.); **sāmāluesk, asāmāluesk**:

additionner, compter, compter parmi, mettre au nombre de, adjoindre, assimiler, comparer, réfléchir sur qch. (Cih: Dict. II. 525): *számol.*

samés: receveur des contributions, secrétaire de la préfecture (NyKözl. XIV. 451): *számos*; számtartó. Vö. Cih: Dict. II. 525.

samtartău; **santartău**: rationarius, vulgo: rationista (LexB.): rechnerführer, renntmeister (Iszer: Wörtb.): *szám-tartó.*

sarkă: *szarka*. A magyarországi részekén.

săbas (LexB.): äuszere, äuszere gestalt (Iszer: Wörtb.): *szabás.*

săbău: sartor (LexB.): schneider (Iszer: Wörtb.): *szabó.* „Am hajne la s ä b ä ũ s ä n-azung s ä le port jău: Van ruhám a szabónál, ne érjem meg, hogy viselhessem“ (Pop: Trand. 30).

săkalăs, săkalus: *szakállas*. „I  npr stija pre departe ku pu  ile  i ku s ä k a l ä   e l e: Messzir l sz tsz rt k  ket pus-k kkal  s s z a k   l l o s o k k a l“ (Hasd: CuvB. I. 403. 404. 1620.  v). V . Cih: Dict. II. 322.

s las: habitatio, habitaculum; hospitium, diversorium (LexB.): wohnung, quartier, herberge (Iszer: W rtb.): *sz ll s.* T m nytelen p ld val igazolhatom e sz nak, valamint k p-z seinek nagy kelend s g t a r gis gben s a napjainkban  l  ol h nyelvben. V . Nyr. XV. 221. Cih: Dict. II. 544. NyK zl. XIV. 450.

s l sluesk: colloco quempiam; hospicio quempiam recipio; deversor; hospitor; devertor, diverto, devertor (LexB.): beherbergen (MJ: Sprach.): *sz ll sol.* Szint n igen gyakori a nyelvel kben s a mai nyelvben. V . Cih: Dict. II. 524. NyK zl. XIV. 450.

s l u: hospes, hospitus, deversor (LexB.): einquartierte, gast (Iszer: W rtb.): *sz ll .* „De-astar  din sk p tat un s   l   u gre  mja pikat: Az este alkonyat  ta egy komor v e n d   g e m j tt“ (Pop: Trand. 60). V . Cih: Dict. II. 524.

s luesk (LexB.): einkehren, sich einquartieren (Iszer: W rtb.): *sz ll.* „Jat -m  la  -am venit,  n  e lok am s luit: Ime mire jutottam, milyen helyen s z   l l t a m meg“ (Pop: Trand. 34. ST. 41. 89).

s lm zak: *szalmaz k*. Arad s Bihar m.

s rguesk, s rguesk: studeo, nitor, conor, operam, cona-

tum, studium, industriam adhibeo, imprendo (LexB.): sich befeilszen, bestreben, bemühen (Iszer: Wörtb.): *szorg*; *szorog*. A régiségben s a mai nyelvben egyaránt nagyon ismert szó még származékaiban is. Vö. Cih: Dict. II. 526.

sársam, sersam: 1) *szerszám*; 2) lószerszám. Magyarországon általánosan el van terjedve. Vö. Cih: Dict. II. 526.

sekíráš: *szekeres*. „Mihailü se fäéja sekírášu de enbla ku karul ku 4 kaj: Mihály szekeresnek állott be s négy lovas szekérrel járt“ (Hasd: CuvB. I. 387. 1620. év).

sídäläü (LexB.): brustriemen (Iszer: Wörtb.): *szügyelő*.

sikriü, sekriü: scrinium, armarium (LexB.): *szekrény*. Közönséges a nyelvemlékekben is. Vö. Cih: Dict. II. 525.

simbriješ: mercenarius (LexB.): miethling, söldner (Iszer: Wörtb.). E szó alapja a *simbrijä*: gehalt, sold, lohn, melyből a magyar alakította a maga *szimbora* s később: *cimbora* szavát. Az oláh **simbriješ** forma azonban már magyar kölcsönvétel s valószínűleg még abból a korból való, mikor még a *szimborás* (cimborás) dívott.

širj; sur (Arad m.): laena, lacerna (LexB.): köperneck, bauernkittel (Iszer: Wörtb.): *szűr*.

sirsäbäü: *szürszabó*. A magyarországi részekben.

sivärä: *szivar*. Általános nálunk mindenfelé.

sobä: fornacula (LexB.): ofen, heizofen (Iszer: Wörtb.): *szoba*. Arad s Bihar megyében azonban csak *zimmer* jelentésben járja. Vö. Cih: Dict. II. 612. Nyr. XVI. 385.

sobočag: *szabadság*. Hazatérő, szabadságramenő oláh katonáktól hallottam.

sobolaüä, sobolanä: *szobalány*. Aradon s a megyében itt-ott használatos.

solgäbiräü: vice-judex nobilium (LexB.): stuhlsrichter (Iszer: Wörtb.): *szolgabíró*. „Domnule solgäbiräü, slobozem drägucul mjäu: Szolgabíró uram, bocsásd szabadon a kedvesemet“ (Pop: Trand. 86. 87. 40).

sopaläü: *szapuló*(edény). Szalonta környékén (Bihar m.).

sorgoš: urgens, necessarius (LexB.): dringend, nothwendig (Iszer: Wörtb.): *szorgos*. Vö. Cih: Dict. II. 526—527. NyKözl. XIV. 451.

špelinderj: columna ignominiae, palus publicus ignominiae (LexB.): pranger, schandpfahl, schandklotz (Iszer: Wörtb.): *pelengér*.

sué : *pellio* (LexB.): *kirschner* (Iszer: Wörtb.): *szűcs*.
Vö. Cih: Dict. II. 527.

sudalmä : *maledictum, convicium* (LexB.): *fluch, lästerung* (Iszer: Wörtb.): *szidalm, szidalom*. Általánosan ismert szó a régiségben s a mai nyelvben. Vö. Cih: Dict. II. 527. NyKözl. XIV. 451.

sudujesk : *maledico, convicior, blasphemo* (LexB.): *fluchen, lästern* (Iszer: Wörtb.): *szid*. Szintén igen gyakori szó a nyelvemlékekben s a mai oláh nyelvben is teljesen meggyökerezett. Vö. Cih: Dict. II. 527. NyKözl. XIV. 451.

sukujesk (LexB.): *gewöhnen, pflegen* (Iszer: Wörtb.): *szok-ik*. Járatos még: **sukä** (LexB.): *brauch, gebrauch, gewohnheit* (Iszer: Wörtb.): *szokás*. Vö. Cih: Dict. II. 527.

surjet' (LexB.): *lese, weinlese* (Iszer: Wörtb.): *szüret*.

surukluesk : *ad egestatem, angustias adducor* (LexB.): *in die nothwendigkeit versetzt, bemüsziget werden* (Iszer: Wörtb.): **szorgol; megszorul*.

surzuesk : *augeo, adaugeo, addo, superaddo; quaero, adquireo, paro, comparo, lucrifacio* (LexB.): *dazu geben, darauf geben; erwerben, anschaffen* (Iszer: Wörtb.): *szerez*. Vö. Bar: CatCalv. 53.

sušig : *szükség*. „Kasa văstră de multe-j sušig ată: Házatok sokban szenved szükséget“ (Fam. 1887. 294. Mármaros). Gyakori szó Arad s Bihar megyében is.

suvejkä : *radius textorius* (LexB.): *weberschiffchen, weberschützen* (Iszer: Wörtb.): *szövőke; vetélő*.

tag : *tág*. Arad m.

tagoš : *tágas*. Ugyanott.

tajug, täjug : *tályog* (a lónál). Szalonta környékén (Bihar megye).

taler : *thalerus imperialis* (LexB.): *thaler* (Iszer: Wörtb.): *tallér*. Általánosan ismert szó a régiségben s a mai nyelvben.

talpä : *planta, solea; basis, pedamentum* (LexB.): *sohle, fuszsohle; grund, gestell, basis* (Iszer: Wörtb.). A nyelvemlékek s a mai nyelv vallomása arról tanúskodik, hogy az oláhban teljesen meggyökerezett; sőt a *'fuszsohle'* fogalmat más szóval nem is tudjuk takarni. Közmondásszerű kifejezésben is használják, pl. „Mälajul ëj talpa käši: A málé a ház föntartója (talpa).“ Vö. Cih: Dict. II. 530—531. NyKözl. XIV. 452.

taskä (LexB. Iszer : Wörthb.): *táska*. Vö. Cih : Dict. II. 403.

tarsek : *társzekér*. Arad m. A végső tag elkopására vö. *ten!* : *tengeri*; *hazbutä* : házibutyor.

tägädaš : *tagadás*. Ugyanott.

tägäduesk : nego, inficior, inficias eo, diffiteor (LexB.): läugnen, verläugnen, verneinen (Iszer : Wörthb.): *tagad*. Régiségéről bizonyoságot tesz az, hogy már a voroneci codexben találkozunk vele (Nyr. XV. 211—212). Elterjedéséről pedig csak annyit jegyzünk meg, hogy a dunáninneni oláhság nyelvében mindenfelé ismerik. Legjobban igazolja állításunkat az a körülmény, hogy a nyelv a „tagadás“-t nem is tudja nélküle kifejezni. Csak a legújabb idők emberei iparkodnak azon, hogy kiszorítsák a lat. *negare*-val. A nép azonban szívósan ragaszkodik a megszokott *tägäduesk* szóhoz, az újtól pedig határozottan idegenkedik. Latin eredetét a következő szóval mutatja ki a LexB. „A Lat. t e g o.“ Vö. Cih : Dict. II. 529—530. NyKözl. XIV. 451—452.

tägädän : inficiator sanctissimae trinitatis (LexB.): verläugner der heiligen dreifaltigkeit (Iszer : Wörthb.): *tagadó*. Vö. Cih : Dict. II. 530.

tälhar, tälharj : fur, latro (LexB.): rauber, dieb (Iszer : Wörthb.): *tolvaj*. A szabályszerű hangtörvények alapján e magyar szóból *tolvaj* az oláhban *tälhaj, tulaj* vagy *tälhaž, tulaž* válhatik. Hogy ez nem történt meg, én annak tulajdonítom, hogy a nyelv a végső *-aj* tagot valószínűleg *-ar* képzőnek érezte (vö. *melegágy* : *melegarj*).

Igen régi kölcsönvétel az oláhba, a nyelvemlékek legalább ezt mondják. Még azt az érdekes jelenséget akarom megjegyezni, hogy a Belényes környéki magyarság visszakölcsönözte e szót az ott lakó oláhoktól: „Ne higgyen neki bíró uram, mert ő nagy *tolhá r*.“ Vö. Cih : Dict. II. 539.

tälhäršag (LexB. Iszer : Wörthb.): brigandage, pillage, volerie (Cih : Dict. II. 530): *tolvajság*.

tälpäluesk (LexB.): besohlen (Iszer : Wörthb.): *talpal*. Vö. Cih : Dict. II. 530.

tämäduesk : sano, curo, medeor, sanitati restituo; convalesco, consanescio, resanescio, valetudinem recupero (LexB.): *támad*. Közönséges a régiségben, a mai nyelvben meg épen mindenfelé ismeretes. Vö. Cih : Dict. II. 531.

tămbălău : cris de joie, d'allégresse, grand bruit, hourvari (Cih : Dict. 531): *tomboló*.

tănźjală ; **tănźaŋă** (Arad s Bihar m.): temo anterior (LexB.): vorderdeichsel (Iszer: Wörtb.): *tengely*. „Tâte plugurile ară, numaj al meŋ e 'n kămară, tăn ŋelile sub părete: Minden eke szánt, csak az enyém van a kamarában s a tengelyek a fal alatt (GazT. 1887. 26. 13). Hjerilă la bďirăŋ, grinďălăŋ  n f g d ŋ ŝi ŋugu la sokru m    ŝi t n ŋala-m b ut j  : A vasak a bir n l, a gerendely a fogad ban s a j rom az ipamn l, a tengelyt meg  n ittam be“ (M c n pdal. Torda-Aranyos m.).

t r b nc , **t r b nc ** : brouette, tombereau (Cih : Dict. II. 431): *torbonca*; *targonca*.

t r s  (LexB. Iszer: W rtb.): *terhes*. „ n mulc voju nevoile tale k ndu ver  fi t r s : Szaporítani fogom nyavaly idat, mikor *terhes* l ssz“ (Pal. 9. 10. 12. 41).

t rhat (LexB.): charge, faix. poids (Cih : Dict. II. 552). M r egyszer volt alkalmunk tapasztalni, hogy egy magy. accusativusi alak mint lesz az ol hban nominativuss  (l. *k put*); ez a sz  is ebbe a kategori ba tartozik. Alapja a magy. egyessz m  accus. *terhet*, a mely a szerbbe is  tment: *teret*. V . NyK zl. XVII. 85—86.

t r m : halle, salle (Cih : Dict. II. 532): *terem*.

t rkat : varius, versicolor, maculosus, scutulatus (LexB.): bunt, scheckig (Iszer: W rtb). „Are  i sue pre t rkate ŝi pistrue ŝi pre ŝute: A kosok megh gj k a t rk kat, bont kat  s a buta sz rv akat“ (Pal. 94). Nem fogadhatom el a Cih c f lhozta egy rt keket: *tarka*, mert ebb l az ol hban: *tark * keletkezhetik csak s ebb l: *tarf * s *tar e*. M g egy accusativusi alakra: *tark t* se gondolhatunk, mivel mell knevekn l ez az eset nem fordul el . An  l kevésbb  vehetj k sz mba a LexB. aj nlotta sz rmaztat st: „Hisp. *tarquesado* denotat: caesi m.“  n azt hiszem, hogy a nyelv e magy. mell kn vb l *tarka* igei er t  rzett ki ŝ  gy tov bb k pezv n participialis alakot adott neki (v . *ud* (nedves t): udat (nedves); *pistr c* (tark tok): *pistr cat* (tark s); *tulbur* (zavar): *tulbur t* (zavaros) sat.).

tar e : equus maculosus (LexB.): scheck, scheckiges pferd (Iszer: W rtb.): *tarka*.

térchea-bérchea (tarfä-bjarfä, farkä-bjarkä?): pèle-mêle, vétille, fadaise (Cih: Dict. II. 531): *tarka-barka*.

tärnac, tERNac: porticus, prostas (LexB.): gang (Iszer: Wörtb.): *tornác*. Vö. Cih: Dict. II. 533.

täü: lacus (LexB.): teich, see, weiher (Iszer: Wörtb.): *tó*. „Ačeja če-mi čjarkē rāulū, fārā de vjaste sǎ-j sǎrbē tā ul.: Azokat, kik gonoszul reám törnek, nyelje el őket a tó, hogy hirük se maradjon (Dos: Psalt. 202). Če-sa nekat mēndra ēn tā ul ku trestijǎ: Belefűlt a szeretőd a nádas tóba (Pop: Trand. 16. 43. 135. 171). Bădică, de doru tăü me topesk ka inu 'n tăü: Kedvesem, epekedésemben elolvadok mint a len a tóban (GazT. 1886. 185. 1887. 46). D'ākēt ēn carǎ strǎ-jinǎ sǎ bej apǎ đin fēntēnǎ, maj biŋe ēn loku tăü sǎ bej apǎ đintr-un tăü: Minthogy idegenben kútból igyál vizet, jobb szülőföldeden tóból innod vizet“ (Arad m. népdal). Vö. Cih: Dict. II. 532. NyKözl. XIV. 452.

tānā: orca, dolium (LexB.): tonne (Iszer: Wörtb.): *tonna*. Vö. Cih: Dict. II. 533.

teglā, feglā (Arad s Bihar m.): tegula, later (LexB.): ziegel, ziegelstein (Iszer: Wörtb.): *tégla*.

teglāzāü: ferramentum (instrumentum) laevigatorium (LexB.): bügeleisen, plätteisen (Iszer: Wörtb.): *téglázó* (vas).

teglāzuesk: laevigo instrumento laevigatorio (LexB.): bügeln, ausbügeln (Iszer: Wörtb.): *tégláz*. Vö. Pop: Trand. 188.

tekerāü: cheville à tourniquet, guindeau (Cih: Dict. II. 532): *tekerő*.

tekāruesk (LexB. Iszer: Wörtb.); **fikārjesk** (Arad s Bihar m.): guinder, hisser (Cih: Dict. II. 532): *teker*. Az aradmegyei oláh paraszt rászól fiára, a ki még nem tud elég ügyesen banni a gyepővel: „Da fikärešte 'nkâe kočija: For ditsd már erre a kocsit.“

tekenāü: *tekenyő*. Szalonta környékén (Bihar m.).

telekiü, telekiā: *telekkönyv*. Arad s Bihar m.

telet': *telek*. Mindenfelé járja a magyarországi részeken. A Bánságban már *grund*-nak nevezik.

temeteü: *temető*. „Krēsmārică, đ-oj muri, nu mă 'ngrăpǎ 'n temeteü: Korcsmárosné, ha meghalok, ne temess a temetőbe“ (GazT. 1886. 20). Vö. Pop: Trand. 182.

temetiš: *temetés*. „Katică, fistuleşte-m kolopu i guba, kǎ

mă duk la temetiș: Katica, tisztítsd ki a kalapomat és a gubámat, mert temetésre megyek“ (Arad m.).

tent' (LexB.). Így nevezi az alföldi oláhság a *kukoricát*. En e szó eredetijének a magy. *tengeri*-t hiszem. Igaz, hogy szabályszerű fejlődés útján nem igazolhatom állításomat; de ha számba vesszük azt a körülményt, hogy a szóvégek minden nyelvben a legjobban ki vannak téve a kopásnak s hogy ilyen jelenség van még az oláh nyelvben (vö. *hazbută*: házi-butyor), véleményünk nem fog tévesztettnek látszani.

tilinkä; tulinkä, filinkä, fulinkä (Arad m.): tibia puel-latoria e cortice saligneo (LexB.): pfeife aus weidenrinde (Iszer: Wörtb.): *tilinka*; tilinkó. Vö. Cih: Dict. II. 533.

tikseü: *tüszö*. „Un tikse plinü de galbeni pre o masë arunkë: Egy aranyokkal telt tüszőt az asztalra dobott“ (Hasd: CuvB. I. 380. 1620. év).

tilos: *tilos*. „D'i ée aj lăsat kaj 'n *legelău* tilos?: Mért engedted a lovakat tilos legelőre?“ (Arad m.).

timarj; fimarj: cerdo coriarius, pellarius (LexB.): lederer, gerber (Iszer: Wörtb.): *timăr*. Vö. Cih: Dict. II. 533.

timsän (LexB.): alun (Cih: Dict. II. 533): *timsó*.

tindeü: *kendö*. „Lakrimile din ot pikă, jo le șterg ku t inde ü: Könyeim szememből folynak, én letörölöm a kendőmmel“ (GazT. 1886. 165). Vö. *kindäu*.

tist: munere fungens, superior, officialis; provisor, curator (LexB.): beamte, amtmann, vorgesetzte (Iszer: Wörtb.): officier: *tiszt*. „Său dat slobozena la tisturj să pota [?] zudekatele lor făce ă limbă latinăskă: Megadták az engedelmet a tiszteknek, hogy ítéletüket latin nyelven tarthassák (ST. 83. 73. 93. Stan: Pov. 8. 9). Ți la tisturj sa rugat și akasă laü lăsat: A tisztetekhez könyörgött és haza eresztették“ (Pop: Trand. 32. 115). Vö. Cih: Dict. II. 533. NyKözl. XIV. 452.

fistălesk: *tisztál*; tisztít. „Măj Flăre! fistălește *sobile*: Flóra! tisztítsd ki a szobákat“ (Arad s Bihar m.).

fistan: *tisztán*. Szathmár megyében hallottam.

tistărtăü: *tiszttartó*. A magyarországi részeken járja.

fistas: *tisztás* (purus). Arad s Bihar m.

fistășag: *tisztaság*. Szalonta környékén (Bihar m.).

tistuşug: *tisztesség, tisztség*; hivatal. „Un *enkormanitorj* ad perdut tistuşug u prin porunkă lui Klaudiü ănpărăt [?]:

Egy kormányzó elvesztette tisztségét Claudius császár parancsára“ (ST. 75).

titulus (LexB.): titel (Iszer: Wörtb.): *titulus*. „Am pus si titulusul unde lam gäsit si židovješte: Oda tettem a cim et is, a hol zsidóul megtaláltam“ (Cip: Anal. 114. 1683. év).

todoman, tudoman: protestatio, intercessio (LexB.): widerspruch (Iszer: Wörtb.): *tudomány*. Arad s Bihar megyében „tanúság“ jelentésben is hallottam, pl. „T o d o m a n sã-m fic âmeñ, kã m-o *sudujit*: T a n ú i m legyetek emberek, hogy összeszidott.“ Vö. NyKözl. XIV. 452.

1) **tok, fok**: theca, involucrum, capsula (LexB.): *tok*. Vö. NyKözl. XIV. 452.

2) **tok**: acipenser, sturio (LexB.): gemeine stör (Iszer: Wörtb.): *tok*. Vö. Cih: Dict. II. 533.

toléerj: infundibulum (LexB.): trichter (Iszer: Wörtb.) *tölcsér*. Vö. Cih: Dict. II. 533. NyKözl. XIV. 452.

toldas: *toldás*. Arad m.

tolfiš: *töltés*; gát, országút. Arad s Bihar m.

tolvajšag: *tolvajšág*. Arad m.

tongănesk: pulso, personare facio; sono, persono (LexB.): schallen, ertönen (Iszer: Wörtb.): *kong*. Vö. Cih: Dict. II. 533.

topankã: *topánka*. Arad s Bihar m.

trãhanã; *tãrhanã*: pãte rãpée pour la soupe (Cih: Dict. II. 533): *tarhonya*.

tronf: color precipuus (LexB.): handgeld; trumpf, adut im kartenspiele (Iszer: Wörtb.): *tromf*. Vö. Cih: Dict. II. 534.

tronfoluesk: colorem regnantem postulo; praestringo (LexB.): handgeld geben; jemanden abschnalzen, durchziehen; im kartenspiele trumpf, adut ausspielen. adutiren (Iszer: Wörtb.): *tromfol*.

trucoš: *trucos* (Mall: Szót. 56).

trufoluesk (LexB. Iszer: Wörtb.): plaisanter, badiner (Cih: Dict. II. 534): (meg)*tréfál*.

tulaj: *tolvaj*; jaj, segítség. A Bánság kivételével Magyarországon szeltiben használják.

tulipan: tulipa (LexB.): tulpe (Iszer: Wörtb.): *tulipán*. Vö. Pop: Trad. 40.

tulságoš: *túlságos*. „Adău-j t u l s á g o š mare: Az adó t ú l s á g o s nagy“ (Arad m.).

tuluk : *tulok*. A magyarországi részeken.

tuzerj: *fuzerj*, *fiuzerj*: negotiator, mercator; negotiator boarius (LexB.); händler (Iszer: Wörtb.); *tözsér*. Vö. Cih: Dict. II. 626.

tisău : *tüszö*. Arad m. Vö. *tikseñ*.

tuză : *köz*. „Multă tuză are omu ku cîledu: Sok baja (köze) van az embernek a családdal“ (Arad s Bihar m.).

ALEXICS GYÖRGY.

SZEMORVOSI TANÁCSOK A HELYESÍRÁS TEKINTETÉBEN.

Szellemi foglalkozásunk java része olvasásban telik el, tehát szemünknek finom nézésre való fölhasználásával jár. Az írás is főképen mint olvasás jó számba. Magát az írás műveletét gondolkozásunk vezetése mellett inkább mechanikus módon végezzük, míg ismeretlen írás és nyomtatás olvasása figyelmesebb nézést kíván.

Az írás egyénenként változik s minőségén nem változtathatunk; a nyomtatásra nézve azonban megkövetelhetjük, hogy jó olvasható legyen. Azonban ez tulajdonképen nem a nyelvész dolga. Nem is erről akarok itt szólni, hanem helyesírásunknak olyan kérdéseiről, melyek a nyelvészen kívül a szem egészségtanával foglalkozókat is közelről érdeklik.

Az olvasni tanuló gyermek bötüről bötüre menve külön-külön ismerkedik meg a szavak könyvbeli képével. Az olvasásban jártas ember szemére a szóképek egészükben hatnak. Gyors egymásutánban vonulnak el szemünk előtt olvasmányunk alkotó részei s fölismerjük őket mintegy a körvonalairól s a fogalmak összefüggésének hatása alatt, a nélkül, hogy minden egyes bötüvel külön kellene törődnünk. Úgy vagyunk az olvasással is, mint mikor ismerőseinket már távolról megismerjük; egész megjelenésével hat ránk, mielőtt még szemét, orrát, szakállát sat. jól megláthatnánk.

Újabb időben a szellemi foglalkozás roppant fejlődése nagy terheket ró az ember szemére. Ennek tulajdonítják, hogy a látás romlásának esetei gyakoriabbak, mint hajdanában. Természetes dolog tehát, hogy a szellemi foglalkozás leggyakoribb módját, az olvasást, a szemorvos kritikái szemmel nézi, fürkészi ártalmait s gondolkozik, miben és hogyan lehetne segíteni, az olvasást megkönnyíteni.

Megkönnyíti az olvasást, ha az olvasmány áttekintett területét nem csupa összefüzdött egynemű bötük alkotják. Célszerű, ha kiváló alakok vannak köztük, a szóképek pedig könnyen elkülönítve fölismerhetők. Azért célszerű pél-

dául a német helyesírásban, hogy gyakoriak benne a nagy kezdőbötűk; az angolban meg az, hogy még az összetett fogalmakat is egymás mellé illesztett rövid szavú jelzős kifejezésekkel jelöli. Evvel azonban semmiképen sem akarunk arra a következtetésre jutni, hogy talán mink is nagy kezdőbötűvel írjuk főneveinket, vagy pedig, hogy helyes volt a nyelvújítás szócsonkító gazdálkodása. A mint látni fogjuk, erre nincs is szükség.

A szép-prózára nézve stilsztikáink a sok tagú körmondatok alkotását is tanítják s klasszikus íróink műveiből magvas tartalmú, de végük érhetetlen példákat idéznek. Ügyvédek és orvosaink aztán azt tanulják ebből, hogy a művészi összerovás, szép kifejezések és minden egyéb stilsztikai szépség és magvas tartalom figyelmen kívül hagyásával, csakis a vége érhetetlen szakasz után való pont helyezést, a szorosabb összefüggéstől föl nem tételezett hosszú mondatot tartják meg. Az olvasás szempontjából az ilyen megszakítás nélküli mondatok, kivált a magyarban, melyben nagy kezdő bötűket nem használunk, rendkívül fárasztók. Pedig a magyar stilsznak nem is természete a hosszú mondatok szerkesztése. A természetes magyar stilus az alárendelt mondatoknál jobban szereti a mellérendelt mondatfüzést. A mellérendelt mondatok pedig könnyen fölbomlanak külön mondatokra s ponttal való megszakítással nagy bötűvel kezdek. A rövidebb mondatok nagy kezdő bötűi az olvasásban megadják azt a könnyítést, mit a németben a főnevek nagy kezdő bötűi vagy a régi magyar könyvekben a rendszertelenül alkalmazott nagy bötűk művelnek. Az iskolának tehát ebben az irányban is hatnia kellene. Am tanítsa az iskola a művészi körmondatok szerkesztését, de utaljon rá, hogy az egyszerű magyar stilsznak a rövidebb mondatok sajátos sajátosságai, mint a furfangosan *hogy*-ozott végtelen hosszú összetett mondatok.

Már inkább a könyvnyomtatás mechanikai föladata, hogy gyakoribb új bekezdésekkel szaggassák meg az olvasmányt s ne terjedjenek egész lapokra a bekezdés nélküli szakaszok.

Sokat hangoztatott vádszerű állítás, hogy a magyar nyelvnek nagyon hosszúak a szavai. Az pedig a szemre csakugyan fárasztó, mikor a szökepeket nem tekintheti át gyorsan, hanem végig kell bötüzní. Csakhogy ha közelebbről nézünk szemébe e vádnak, eloszlik rettenetessége. A magyar nyelv tőszavai általában rövidek, akár csak az angoléi. Tulajdonképen csak igei származású kifejezéseink hosszúak, ezek azonban oly kifejezők, hogy szívesen megkegyelmezzünk nekik. Van azonban nyelvünkön egy kolonc, melyet a német szófüzés akasztott rá. Ez az összetett szavak kedvelése. Ez a bal szokás rőfnyi szavakba olvasztja össze jelzős és bir-

tokos jelzős kifejezéseinket. Nem is sérti már fülünket az *állampénztár, államrendőrség, államvasút, pénzügyminisztérium, aranyjáradékkötvény, fölségfolyamodvány, hadosztályparancsnokság, dunagőzhajórészvénytársaság, szívbillentyűelégtelenség* sat. De ha fülünk hozzá is szokott, valljuk meg őszintén, szemeinket bizony bántják az effélék.

Szeretek a magyar orvosi nyelv ügyével foglalkozni. Ha megtámadom Bugát csonkitott szavait, megszoktam már azt az ellenvetést, hogy hiszen nagyon hosszúra ki kell nyújtani őket, ha ki akarjuk a csonkításokat pótolni, pl. *szíabellob* h. *szívbelsőhártyagyulladás, izlob* h. *ízcsületgyulladás*. Azt kellene hinni, hogy a régi magyar könyvekben csakugyan ilyen rőfösek a műszavak. De az öreg Pápai-Páriz Pax corporis-a egészen mást bizonyít. A birtokos kifejezések igen jól beválnak magyaros műszavaknak, pl. *vesék nyaralydi, májnak dagadása, az orr vére folyása* sat. A német persze mindent összetett műszóval fejez ki; de minek kövessük a példáját, ha a mi nyelvünknek más a természete.

Az összetett szavak kedvelésének kell azt is fölrónunk, hogy valóságos jelzős kifejezéseket is egybe írunk. Pedig mi különbség van pl. *főstött ajtó* és *tölgyfaajtó, kerek gyűrű* és *karikagyűrű, hosszú lánc* és *aranylánc* jelzője között? Mi szükség van a többtagú jelzők összeírására, pl. minek írjuk egybe az ilyeneket: *nagyfejű, selyemszoknyás, seketchajú, magastermetű*?

Miért tekintjük továbbá összetett szónak, ha valamelyik határozó gyakrabban összekeverül ugyanavval az igével; miért legyen összetétel pl. *észrevesz, abbanhagy, félreért, nekifog, hozzászoktat, beleköl, egybevdg*? Evvel rátérünk az igekötők összeírására. Az igekötők közt, igaz, vannak önállóságukat vesztett határozók, de nagyobbára mégis csak valóságos élő határozók; igéjükkal való egybe olvasztásra szükség nincs; hiszen, ha a szórend változik, minden baj nélkül el is szakadnak igéjüktől, pl. *megtesz* és *nem lesz meg, meg nem tesz*. Azt hiszem, az igekötők összeírása is német hatás az *aberufen, niederschreiben* példájára. Különben, ha már szorosabb kapcsot érzünk az igekötő és igéje között, mint más ige-határozó és igéje között, követhetnénk a régi írásmódot, a hogy a Pax corporis kötőjellel fűzi össze az igekötőt igéjével, pl. *el-mégyen, fel-akad, meg-szakad, ki-rág* sat. Igaz, Pápai-Páriz nem igen nézi, igéjével köti-e össze az igekötőt, vagy más következő szóval, ha pedig hátra kerül, az előtte való szóhoz függeszti, pl. *meg-ne fulassza, kössék-meg, úgy ájul osztán-el* sat.

Azt mondtam, hogy a szavak összetételének gyakori alkalmazása nem magyaros; de azért nem vonhatom kétségbe, hogy összetett szavaink vannak. Ezeket azonban, akár birtoki, akár tárgyi viszony van az összetétel tagjai között,

szintén régi módra kötőjellel fűzném össze; csakis az egészen összeolvadt, rész szerint nem is érzett összetételeket írnám egybe. Ha az angolban nem lazítja meg az összetartozó szavak összefüggését, hogy egyszerű jelzőkül állanak egymás mellett, a magyarban sem gyöngytené meg sem az igekötők nyomatékosító hatását, sem az összetett fogalmak egyöntetűségét a kötőjegy közbe iktatása. Hiszen az *a ki*, *a mi*, *a mely* névmások még kötőjel nélkül is egységesek.

Az összetétel útján hosszúvá vált szóképzések kötőjellel való megszagztatása az olvasást igen megkönnyitené; azért orvosi szempontból igen ajánlatos volna.

10. Az olvasás megkönnyítésén lendítene a közép *ö* megjelölése is; kivált a *vetültek*, *vetették*, *vétettek*, *vételték*-féle hasonló szók könnyű fölismerését tenné lehetővé. Arra az ellenvetésre, hogy az apró pontokra való figyelés csak inkább erőltetné a szemet, arra kell utalnom, a mit főtebb mondottam, hogy hiszen a szók összeségükben mint szóképek hatnak a szemre, a nélkül, hogy az olvasónak külön vizsgálnia kellene, miben különböznek. Már pedig a pontozás tetemesen megváltoztatja a szókép alakját, hiszen tudjuk, hogy az ékezett bötös szavak ékezetének elmaradása mennyire megakasztja az olvasást. Van egy ismerősöm, kinek szép írása van, de az a szokása, hogy az ékezettel nem igen törődik s ez okból írását nehéz folyékonyan olvasni.

Az olvasást nagyon megkönnyíti, ha a helyesírás egyöntetű, nincs tarkázva más törvényt követő nyelvek szavaival. Azért a szem higiéniéje (hygiene) tekintetében csak ajánlatos, hogy az idegen szavakat is magyaros helyesírással írjuk, ha csak nem idézéssel van dolgunk, mikor már az idézés maga is figyelmeztet az idegen szóképekre.

Az elmondottakban nem a nyelvészek, hanem a szemorvos és iskola-orvos szempontjából beszéltem. De, azt hiszem, semmi olyast nem mondottam, a mit a nyelvészek is el ne fogadhatnának. Hiszen csak a szem higiéniéje szempontjából csoportosítottam, a mi vagy még-volt, de ki-vesztett idegen hatás alá került ortográfiánkból, vagy a mire úgy is megvan a hajlandóság.

CSAPÓDI ISTVÁN.

AZ OLÁH HELYESÍRÁS.

Moldován Gergely föl van háborodva; fölháborította Alexics György vakmerősége. Hogyne? Ez a fiatal ember bejárja a Királyhágón inneni oláh vidékeket, a Bánságot, benéz Erdélybe; fülel, hallgatódzik s följegyzí gondosan magának a szavakat, a melyek az oláh nép beszédébe a magyarból jutottak át. S ez nem elég, hanem a nélkül, hogy fölsőbb helyről az imprimaturra megkapta volna a fölhatal-

mazást, ki is nyomatja azokat; aztán, ez a fő, más kést mer használni, ha szalonnát és málét metsz magának, mást, ha dohányt vág és ismét mást, ha borotválkozik.

De hagyjuk a metaforákat s beszéljünk érthetőbb szavakkal; lássuk az okokat, a melyek kritikusunkat fölháborították.

Oktatással kezdi. Elmondja, mily szép a szerénység s mennyire illik a fiatal emberhez. Újság ugyan nincs benne semmi, mert minden iskolás gyermek tudja, a ki gimnáziumba jár; megvan minden latin gyakorlókönyvben, s ha jobb tanuló, szépen le is tudja fordítani: „Juvenem modestia decet”; de tudomásul veszem s kijelentem, hogy a mint eddig követtem, ezután is iparkodom követni. Megengedi tehát oktatóm, hogy én is egy kis igazítással álljak elő.

A mint szavaiból kiolvasható, ő a szókölcsönvétel menétét úgy képzei magának, hogy az idegen ajkú, midőn nem saját anyanyelvén szól, hanem más nyelven kényszerül beszélni, a maga nyelvének szavait keveri bele a neki idegen nyelv szavai közé, s ezeket a halló bevési lelkébe és saját nyelve elemei közé iktatva átidomítja s meghonosítja. Ebben egy kis tévedés van. Egy példával fogom fölvilágosítani a dolgot: Hogy került teszem azt a *labirintus* szó a görög, innen a latin s aztán a többi művelt nyelvbe? Úgy-e, hogy egy egyiptomi ember elment Görögországba s ott szóba hozván hazája nevezetességeit, fölemlítette „Ro-h’unt” (Rope-ro-h’unt, Lope-ro-h’unt) templomát is, s ezt aztán a görögök a maguk nyelvéhez idomítva *λαβύρινθος*-nak nevezték; vagy nem inkább megfordítva, hogy a görög utazók, a kik Egyiptomba jártak, látva e csudálatos épületet, megkérdezték, mi az, s hallva nevezetét emlékezetükbe vésték és később honfitársaikkal is megismertették? A tény az, hogy a műveletlenebb ember valamely neki eladdig ismeretlen műveltségi cikket látva, legelőször is megkérdi, hogy mi az s mi a neve; az aztán magától következik, hogy a hallott nevezetet saját nyelvébe átülteti. Azok a szók tehát, a melyeket én mint a magyarból került oláh szókat följegyeztem, koránt sem olyanok, a melyeket oláhul beszélő magyaroktól, hanem igenis született oláhoktól, még pedig nagyobb részt olyan oláhoktól hallottam, a kik vagy keveset vagy éppen semmit se tudnak magyarul. Mindegyik magyar kölcsönvételhez munkámban külön-külön odatettem, hol járatos s hogy otthonosítva van-e azon a földön vagy csak ritkábban használatos.

Nyissa föl bírálóm Miklosichnak e tárgyra vonatkozó műveit s látni fogja, hogy a szláv nyelvek idegen elemei közt föl van véve pl. *antal*, *antalo*k, *felelovati*, *hintov*, *kebzuvati* (FremdW.) sat; a magyar nyelv szláv elemei közé: *cseter*, *osztováta*, *kabala*, *eplény*, *kalínca*, (SlavElemMagy.) sat; látni fogja, hogy a német nyelv elemeinek sorában ilyen

szók is ott vannak: *pekesche*, (magy. *bekes*), *pafrica*, *schab-racke*, *fant* (olasz: *fante*) sat.

Forgassa M u n k á c s i Bernát értekezését: „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben“ (NyKözl. XVII. 66—126); vizsgálja Cs o p e y László munkáját: „Magyar szók a rutén nyelvben“ (NyKözl. XVI. 270) s csak arra az eredményre jut, hogy a provinciálizmusokra s az általános keletű átvételekre egyforma súly van fektetve. De maradjunk csak a mi portánknál. Vegye kezébe H u n f a l v y Pál „Magyar szók a rumuny nyelvben“ című gyűjteményét (NyKözl. XVI. 438—453), a melyben szintén elég olyan magyar kölcsönvétellel fog találkozni, a melyek csak egyes tájak nyelvéhez vannak tapadva. Tanulmányozza C i h a c nagy alkotását: „Dictionnaire d'étymologie daco-romane“ (II. kötet), a melyben a provincialistikus értékű kölcsönszók csak úgy hemzsegnék. Kutassa az „Etymologicum magnum Romaniae“ eddig napvilágot látott füzeteit s abban is észreveheti, hogy az ilyen fajta kölcsönvételeknek is helyet szorítottak. Nézzen be más idegen nyelvekbe, ott is csak azt tudatják vele, hogy ezeknek szorgos összegyűjtése éppen úgy érdekében áll korunk nyelvtudományának, mint azoknak, melyek több százados multtal dicsekedhetnek. És mit tettem én, mikor e „csodabogár“ magyar elemekre ügyet vetettem? Azt, a mit az egész tudományos világ, a mit az előbb említettem kiváló nyelvészek, lejegyeztem s lelkiismeretesen megmondottam, hogy ezt vagy azt a magyar szót itt hallottam s azt tudom róla, hogy azon a helyen teljes polgárjogot nyert vagy csak elvéve néha-néha ejtik. De bírom tudós recenziensem szíves ígérését, hogy ezekkel az én „itt hallottam. ott hallottam csodabogár“ magyar elemeimmel a legközelebbi alkalommal fog foglalkozni, s én megvallva, a legnagyobb örömmel várom az időt, a melyben ez ígérését be fogja váltani.

Most már áttérhetünk a helyesírás kérdésére. Erre nézve a következőket kell előre bocsátanom.

A jelen század kezdetéig a cirill írás volt egyedül használatos az oláh irodalomban. Egyes kísérletek történtek ugyan az átalakításra, de ezek már a kísérletnél megfeneklettek s mondhatni, a latin írásnak csak is félszázados multja van. Ha azonban az átalakított latin helyesírást vizsgáljuk, folytonos kísérleteknél alig tapasztalunk egyebet. Már Diez megjegyzi: „K o p i t a r zählte im Jahre 1829 nicht weniger als dreizehn Arten der lautbezeichnung, theils auf das phonetische, theils auf das etymologische princip gegründet und diese haben sich seit der zeit noch vermehrt“ (Gramm. I. 467) s mert ez írásútvesztőből a nyelv s a kiejtés még se tudott kibontakozni, szükségesnek találta a tizenhárom ortográfiahoz önmaga alkotni egy tizennegyediket is, a melyik az oláh kiejtésnek jobban megfeleljen. Miklosich

az oláh nyelvről írt munkáiban szintén teremtett külön jegyeket az oláh kiejtés hű visszatükrözésére.

Sinkai, Clein, Major Péter, a kiknek nevéhez van kötve a latin betűk behozatala az oláh nyelvbe, megteremtettek egy írást, a mely az oláh nyelv latinságát tüntesse föl, mert a szerintők éktelen cirill jegyek, melyek eddig békóiba tartották, ezt nem fejezték ki. Igen ám, de ők nem vizsgálták meg, hogy e betűknek minő értékű hangok felelnek meg a latin alfabetumban, nem vették figyelembe az oláh nép kiejtését, a mely pedig egyedül lehetett volna irányadó az új jegyek megalkotásában. Utódjaik pedig tovább haladtak az általuk vágott ösvényen, azt az épületet, a melyet ők emeltek, betetőzték s odáig jutottak, hogy egy olyan nyelvet irtak le, a mely sohasem volt oláh s a milyen nem is lehetett soha. Laurian, Cipariu alkotásai a nyílt sebet csak jobban elmérgesítették, végre magunk is megsokaltuk a folytonos érvágásokat. Beláttuk, hogy így tovább nem mehet s jött egy ifjú generáció, élén a nagy képzettségű Maiorescuval, hadat izent az etimologikus írásnak és híveinek s zászlajára kitűzte a fonetikai írás behozatalát. Térjünk vissza az egyedüli egészséges alaphoz, a nép nyelvéhez, vessük sutba elődeink minden alkotását s álljunk a többi művelt nemzetek sorába. kik a hagyományos copfot, ezt az etimologikus írást levetik vagy törekszenek levetni. Ez az írásmód is azonban még nagyon messze áll az élettől, a kiejtés megtestesítésétől, inkább alaki különbség van közte s a régi közt, a jelszó azonban még mindig a régi: írásunkban is tüntessük ki, hogy mi a nagy Traján maradékai vagyunk, hogy a mi nyelvünk latin nyelv. Igazán ábrándos fölfogás: egy nép, a melyik írásában se akarja megtagadni nemes eredetét. Nem akarják vagy nem tudják számba venni, hogy a betű csak jegy, értéke egy kiejtett hangnak s hogy az mindegy, vajjon a hármát így irom: 3. III, γ, c, ƿ vagy nem tudom én miféle jellel. Mért fejezné ki jobban az oláh nyelv szellemét a latin *o* mint a cirill *o*? És mi az a nyelvszellem? Egy olyan kis manó, a melyik mindegyikünk nyelve alatt ül vagy kiejtésünkéből, papírra vetett s leírt szavainkból kandikál ki? Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy mi oláhok, ha a betű bármiféle anyagból is van gyúrva, mégis csak betű marad, írjunk pl. cirill írással. Nem. A népek valamint a mértékben, az időben, a pénzneben egységre törekszenek, úgy az írásjegyekben is. A művelt nemzetek, a tudomány a latin írást szemelték ki az egység képviselőjének, annak adtak elsőbbséget valamennyi fölött s azért érthetetlen is, hogy pl. ha szlávul vagy törökül akarok megtanulni, mért vagyok kényszerülve olyan jegyeket elsajátítani, a melyeket legfeljebb az illető népek tudósainak kell ismerniök.

T. recenzensem azt írja: „A helyesírást nem körmöt rágva csinálták a népeknél. A nyelv történetével fejlődött az is.“ Hát ebben teljes igaza van, mert körmöt rágva bizony helyesírást nem csinálhatunk, a mit jó lett volna megjegyezni az eddigi oláh ortografiák alkotóinak; ahhoz idő kell, hosszú évtizedek lassú eldöcögése, sok küzködés, sok munka. Tudjuk ezt mi is nagyon jól s érezzük ez igazságnak kérlelhetetlen voltát. Amde ne engedjük kisiklani markunkból ezt a szép mondást s szabjuk rá az oláh nyelv testére. Már mondtam föntebb, hogy az oláh nyelvet évszázadokon át cirill betűkkel írták s hiú képzelődés az a hit, hogy a cirill írást csak úgy erőszakkal ránk tukmálták s hogy egykor mi is használtuk a latin betűket. Az a cirill írás velünk nőtt, nyelvünket soha más írással nem testesítették meg. Ha tehát az írás a népekkel fejlődik, lassan-lassan bontakozik ki pályáiból, akkor szó sincs többé, hogy a mai oláh írásmódok ortográfia számba menjenek, akkor nem egyebek mint transkripciók, s az igazi oláh ortográfia a cirill írás. Az én alkotásom se kér több jogot, az sem vágyik az ortográfia névre, megelégszik a szerény transkripcióval, a mivel meg kell elégedniök valamennyi latin hangjeggyel író oláh írásrendszereknek.

Diez, Miklosich s más tudósok átlátták, hogy, ha olvasóikkal világosan meg akarják értetni az oláh nyelv hangjainak értékét, nem szegődhetnek egyik rendszer hirdetőihez se, kénytelenek szakítani mindenik párttal, s maguk teremteni újat. Én is csak azt cselekedtem, a mit ezek a tudósok is, hogy nem ismertem el egyik oláh írásmódnak helyességét se jelen alakjában, nem fogadhattam el mint az oláh kiejtés élő megtestesítőit, mert nem azok s magamévá tettem előzőim nézetét, kik önmaguk teremtettek egy külön írásrendszert, a mely kívül áll valamennyi oláh helyesíráson; egy olyant, a melyik, ha nem is tökéletesen, de legalább a mennyire lehet a rendelkezésére álló eszközökkel adja vissza annak a nyelvnek hangjait, a mely az oláh ember szájából hallatszik.

Íme egész bűnömnek története.

Minden írás a világon először csak fonetikai volt. A nyelv mint minden élő fejlődött tovább, az írás azonban nem tartott vele lépést, elmaradt tőle s így képe lett egy olyan kiejtésnek, a mely régen elhangzott; festette a fát, a milyen az századokkal előbb volt s új hajtásai, friss terebélyes ágai előtt szemet hűnyt. A népek tanulnak, megalkotják nyelvük grammatikai szabályait, szókincsüket osztályozzák; kimutatják egyikről is másíkról is, hogy idegen helyről szakadt hozzájuk. Kutatásaikat beviszik írásukba is. Eredetük szerint iparkodnak leírni egyes szókat. E kettőnek összeegyeztetéséből, hogy az írás nem nő egyöntetűen a nyelvvel s hogy

hozzá még a nyelv elemeit származásuk szerint törekszenek leírni, keletkezik az etimologikus írás, a mely tehát az emberi szellemnek magasabb fokát tükrözteti vissza, mikor a tudomány már végigbarázdálta ekéjével a nyelv mesgyéjét. Az így származott írásnak azonban, eltekintve minden más hibától, van egy igen nagy hátránya, az t. i., hogy nem praktikus, mert attól az írni s olvasni tanuló gyermektől már bizonyos tudományos műveltséget kíván meg. Ehhez hozzájárul, hogy nem mindenki képezheti ki magát tudóssá vagy magas niveaun álló intelligens emberré s megtanulván úgy a hogy a rendkívül sok szabályokhoz kötött etimologikus írást, minduntalan hibákat ejt benne. A tudomány előrehaladásával ez írás megteremtői felfödöznek, hogy ebben vagy abban tévedtek, hogy ez vagy az a szó ide tartozik s nem amoda, írjuk tehát ezentúl így s nem mint eleddig. Az a szegény iparos ember, a ki gyermekkorában megtanulta nagy nehezen az írás mesterségét, nem tarthat lépést a tudomány fejlődésével s így attól lemaradva még mindig a régi módon ír, a minek eredménye aztán, hogy az élőírással az ő helyesírása egy előző kornak emlékét személyesíti meg. Föülükerekedik benne a kiejtés ereje, a mely írásában is útát tör magának; ebből pedig az következik, hogy az etimologikus írás felé törekvő népnél az írásnak szoros egy- sége soha se jöhet létre. A hány ház, annyi szokás. Egy tudományos, művelt kasztnak a birtoka ez az írás s nem az egész nemzeté; egyes emberek monopoliuma, a kik maguk se tudnak elbánni vele s nem közkincese az összes társadalmi osztályoknak. Az etimologikus írást legjobban hasonlíthatnám egy hatvan éves vén kisasszonyhoz, a ki ismerősenek tizennyolc éves kori arcképét küldi el.

Az írásnak az élő nyelv hű fotografiájának kell lennie; a mit kiejtek, annak megtestesítője, a mit mondok, annak meg- személyesítője. Nő együtt a nyelvvel, alakja együtt változik a nyelvvel. Ha én azt írom le, a mit gondolok, a természetes kö- vetkeztetés nem lehet más, mint úgy írom le gondolatomat, a hogy kiejtem s nem megfordítva. Én csak olyan ruhát viselhe- tek, a mi testemre van szabva; fölvehetem azt is, a melyik jó volttt éves koromban, de repedezni fog rajtam s foszlányokká szakadozni. Nem írhatok egyebet, mint a mit gondolok; nem is írom le máskép, mint a hogyan kiejtem. Ez az észszerű okosko- dás. Hogy egyik vagy másik szónak hol kell szülőanyját keres- nem, azzal egy csöppet se törődöm. Kimondom: az én oláh or- tografiámnak alapja, teszem, az erdélyi nyelvjárás; a mit hallok benne, annak mind életet adok. Vegyük hát vállatőrá.

A magánhangzók közül csak a két tompa gutturális hang az ɾ és ʁ okoz nehézséget s a kettős hangok. Hogy az előbbi kettőt leír hassam latin betűkkel, az etimológiához folya- modom tanácsért, a melyik azt mondja nekem: az ɾ hang száz

eset közül kilencvenben *a*-ból származik; e szerint kivétel nélkül *a*-val írom, s' hogy fölébe milyen jegyet teszek, félholdat, karikát vagy két pontot, az teljesen mindegy. A közmegegyezés később meg fogja határozni. Térjünk vissza azonban tanácsadónkhoz s kérdjük meg ítéletét az *ä* hangra vonatkozólag: az hang származik *a*, *e*, *i*, *o*, és *u*-ból, az előbbi kettőből leginkább, az utóbbiakból már csak elvétele. Én kimondtam az elvet: úgy írok a mint beszélek; egy hangra, tekintet nélkül az eredetre, csak egy jegyet alkalmazok. Ha következetesen keresztül akarom vinni szándékomat, nincs más választásom mint az *a* és *e*. Az *a*-t lefoglaltam az *ä* hang számára, nem marad egyéb hátra, mint az *ä*-re minden esetben az *e*-t alkalmazni s azt valami jeggyel, legyen az két pont, karika vagy félhold, az ismét mindegy, megkülönböztetni.

Az ikerhangzókkal nem végezhetünk oly könnyen. Csak két eset foroghat fenn: vagy minden ikerhangzót egy jeggyel írok le vagy kettővel. Az eldöntés ismét a megegyezéstől van függővé téve.

Vizsgáljuk most a mássalhangzókat. A *b*, *d*, *f*, *g*, *h*, *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *s* (sz), *t* és *v* hangok az oláh írásmódokban is eredeti értékükben meg vannak hagyva, így hát nincs mit időznünk hosszasan náluk s áttérhetünk először a sziszegő hangokra. Az én t. bírálóm azt mondja: „A román nyelvben a magyar *c* sohasem származik a latin *c*-ből, hanem a latin *t*-ből“ (25. l.). Moldován, mikor ezt a „soha sem-et leírta, azt hiszem nem gondolta meg a dolgot eléggé jól, mert a *facă*: facies; *ghiață*: glacies sat. szavak; aztán Cihac szótárának II. kötetében s az én munkámban elősorolt *c*-vel kezdődő szók, ha valamennyire is ügyet vetett volna rájuk, talán visszatartották volna ilyen határozott hangon mondott ítélettől. Én e jegynek az oláhban a magyar *c* hangnak szerepét adtam, noha annyit tudtam, hogy az oláh nyelv latin elemeiben rendszerint *t*-ből ered, ha ezt *e* vagy *i* követi; de a *t* jegyet én már a *t* hang szolgálatába fogtam, s így újabb terhet nem róhatok reá, meg aztán elébb mondtam ki, hogy úgy írok, a mint beszélek. A *cs* hangot az oláh írásmódok *c*-vel jelölik, ha *i* s *e* előtt áll. Én újra azt mondom a mit az imént: egy rókáról nem húzok le két bőrt; tehát új jegyről is kell gondoskodnom e hang számára, a melynek alakja lehet ez *é* vagy emez *ç*.

Következik az *ś* és *s* (sz). Az utóbbit a magyarok kívül minden nép sz-nek olvassa, mi is csak a közmegegyezést követjük. Az előbbi hang, az *ś* (s) sem okoz nehézséget, legfeljebb a kivitelben, a mi egészen másodrangú dolog. A *z*-t a ma használatban levő oláh ortografiák szerint mindig *ä*-vel írjuk, a mely *ä* hangot, ha *i* vagy *e* követi, *z*-nek kell olvasnom. Egy másik rendszer meg azt állítja, hogy e han-

got írjuk így *đ*; egy harmadik meg *z*-vel. Mi az egyöntetűség hívei vagyunk, oda törekszünk, hogy írásmódunk a többi művelt nemzetekéhez, a mennyire csak lehetséges, hasonló legyen s e szerint csak az utóbbi jelölésnek, a *z*-nek adhatunk elsőbbséget. A *ž* (zs) jelölése már keményebb dió. Az oláh helyesírásoknak mindegyike vagy *j*-vel, vagy *g*-vel jelöli, ha *e* és *i* hang előtt áll. Az etimologistáknak teljes igazuk van, hogy e hang rendszerint *j*-ből vagy *g*-ből származik s bírálóm csak az általános tudatnak tolmácsolója volt, mikor cikkében ezt állította. De tudós recenzensem még hozzá teszi, hogy *ž* (zs) hang soha se keletkezik *z*-ből. Sőt tovább megy s ilyen véleményre ragadtatja magát: „Valóban igen nagy nyelvész volna Alexics, hogyha egyetlen példát tudna fölmutatni, a mely azt tanúsítaná, hogy a románban a *zs* hang *z*-ből ered vagy eredhet.“ A nélkül, hogy ezért a „nagy nyelvész“ címet megkövetelném a magam számára. arra nézve, hogy az oláhban a *ž* hang *j*-én és *g*-én kívül *z* hangból is keletkezik, utasítom t. bírálómat a következő forrásokra: Hasd: Ist. 256. Cip: Elem. 61. 67. Ha azonban az egyszerű utasítással nem elég-szik meg, készek vagyunk alkalom adtán a példák egész sorának tanúságát is fölhozni mellettünk.

A *zs* hang jelölésére tehát mint főtebb a *cs*-nél a megkülönböztető jegyet vagy fölül (*ž*) vagy alul (*z*) alkalmazhatjuk. Bírálóm azt jegyzi meg, hogy én azért találtam „helyesebbnek fölül tenni a jelt, hogy a betűt az eső meg ne verje. Az újabb nyelvészet terén ez is ok lehet.“ Hát ez félig igaz, a mennyiben az „újabb nyelvészet“ csakugyan egyes betűk fölött alkalmaz ilyen megkülönböztető jegyeket, azért-e, hogy az eső meg ne verje őket, annak kikutatását t. bírálómra bízom; de hogy a lengyel, horvát, cseh, tót nyelvek, továbbá, hogy a tudomány emberei közül szintén többen (vö. Mikl: WandR. Mikl: RumUnt.) így használják, arról, ha némi fáradságot vesz magának, kritikusom, hogy utána nézzen, könnyen meggyőződhetik. Én tehát nem „kör-möt rágva“ fundáltam ki ezeket, hanem csak már egy meg-állapodott használatnak követője lettem. Engem még egy más ok is ösztönzött a megkülönböztető jegynek a betű fölött alkalmazására, az, hogy a mennyire ez lehetséges, ez új jegyekre nézve bizonyos egyöntetűség elérése lebegett szemem előtt.

Szóm van még recenzensem azon állításához, hogy én egész helyesírást csak azért csináltam, hogy bevigym abba „a magyar *gy*, *ly*, *ny*, és *ty* hangokat.“ Nincs terem, hogy bebizonyítsam neki, hogy e hangok élnek széles Magyarországon, Moldvában, Bukovinában, a makedo- és istro-rumén dialektusokban, az összes román nyelvekben; nincs alkalmam, hogy Moldován falujából is idézzek példá-

kat; de annyit azonban mégis megtehetek, hogy kimutassam e hangok léteét az oláh régiségben. Ime hát egynehány adat: „Noj *niom* duće éerka primezdie: Elmegyünk majd a veszedelmet keresni (ST. 117). *Niau* fäkutü ku sënzele luj éelü skumpü urikaşi luj: Drága vérével örököséivé tett bennünket (Bar. CatCalv. 38). Ku kuvinte ka aćeje *niau* ënvăcat. pre noj sã ne rugămu: Afféle szavakkal tanított minket könyörögni (uo. 78). Furul nu vine numaj se fure şi se zşungye: A tolvaj nem jő csak lopni és gyilkolni (Evang. 68). A luj Szvent Dávid kraj şi Prorokul o szuţye şi csincs-dzecs de Soltari kari au oskrisz ku menile luj *Visk i* János en Boldogfalva 1697.: Szent Dávid király próféta száz ötven zsoltára, a melyeket saját kezével irt *Visk i* János Boldogfalván 1697-ben“ (Dos: Psalt. Bevez. 41).

A fölhozott adatok tanúsága szerint, a melyeket, ha kívánja, még szaporíthatok, ezek a jésült hangok nem mai gyerekek; a makedo- és istro-rumän, aztán az összes román nyelvek vallomásai meg teljesen meghazudtolják azt a hitet, hogy e hangok a magyar vagy a szláv hatásnak köszönhetik életüket. Az a tény pedig, hogy széles Magyarországon s egyáltalában a dunáninni oláh nyelvben általános keletűek, megköveteli, hogy életet adjunk nekik, helyet a többi hangok közt. Ám alkalmazza t. bírálóm a „capitum censeamus“ elvét, s meglátja, hogy igazat mondtam, a mikor azt erősítem, hogy e jésült hangok a dunáninni oláhság többségének nyelvében élnek. Azt mondják, ezek csúnya hangok, sértik a finoman képzett fület; de én kérdelem, mért szebb a *é* meg a *z* és mennyivel hangzatosabbak az *n*-nél vagy a *d*-nél? Ha ezt kifejtik nekem, elállok attól, hogy a jésült hangok is nyerjenek jogot s helyet az oláh ortografiában.

Kritikusom azt veti szememre, hogy mért nem öleltem föl egyéb mássalhangzóknak lágyulását is helyesírásemban. Minek? Nem látom be az okát. Az én írásjegyeimmel mind ezt elég pontosan fejezhetni ki.

Moldován egy helyütt cikkében azt írja, hogy az én ortografiám mintájára mindenki csinálhat saját faluja számára egy külön írást, sőt a kiejtés után indulva egy faluban többet is s ez a munka szakadatlanul így folya tovább, míg csak írástudó ember volna a földön. Hiszen ez igen természetes. A dialektologia épen azt mondja, hogy a meny nyire képesek vagyunk, adjuk vissza minden egyes vidéknek hangjait s így odajutunk, hogy a nyelvtudomány ismerhet többféle írásmódot. Az irodalom azonban csak egyet, a mely a kiejtésen alapszik, a mely belőle nőtt, mint a kis magból a hatalmas tölgy s a mely a kiejtéssel fejlődik tovább s változik vele együtt. Az írás a kiejtés ruhája, olyannak is kell lennie, hogy minden időben reá illjék.

Az oláh irodalomban a dialektologia még bölcsőjében

sincs, a különböző vidékek kiejtését épenséggel nem ismerik, innen van, hogy az írás egy képzelt s nem egy élő nyelvre van alapítva. Mikor pl. Bihar megyéből adnak az oláh lapok népköltészeti gyűjtéseket, azt nem úgy állítják az olvasó szeme elé, a hogy ott ejtik, hanem beleszorítva az irodalmi nyelv ortografiájába. A ki a mai oláh írásból akarja tanulmányozni a nép kiejtését, haszontalan munkát végez, mert abból csak azt láthatja, hogy az oláhság mindenfelé, egyformán beszél: azért is ilyen körülmények közt oláh dialektologia soha se születhetik. Az én munkám, a „Magyar elemek az oláh nyelvben” s népköltészeti gyűjteményem, a melyet dr. Herrmann Antal társaságában gyűjtöttem az első, mely a hiányra rámutat s iparkodik a dialektologia követelményeinek is eleget tenni.

Sokat, igen sokat kellene még mondanom Moldován megjegyzéseire s különösen a jésült hangokra nézve; de egyelőre, hogy amúgy is hosszúra nyúlt válaszom még hosszabbra ne fonjam, kénytelen vagyok ezzel is beérni.

ALEXICS GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Dal. Multkori, e szóra vonatkozó sorainkat egy levélke a következő észrevételekkel igazítja meg: „Ideirom sorba a *dal* dolgát, úgy, a mint az a halászlati mesterszótárban olvasható:

Dal — Szabó Dávid — „evező lapát.” A magyar halász az evedző lapátos részét *toll* vagy *tall*-nak nevezi, mert úgy áll a nyélhez, mint a toll a szárhoz; tehát a toll, *tall*, talu révén lett az evedzóből *dal*, *dali*, *dalladzó*, *dalladzani*; de *dali*, *dalladzó* leginkább az a nagy evedző, a melyet a gúzsba vagy szögbe lehet akasztani..... *Dal-evező* — Szabó Dávid — l. *Dal*. *Dal-gúzs* — Szabó D. — az a vessző- vagy kötélgúzs, a melybe az evedzőt beakasztják. *Dali* — Kopácsi — a gúzsba vagy szegbe akasztható nagy evedző; l. *Dal*. *Dalladzani* — Tisza mentén — gúzsba akasztott nagy evedzővel a hajót húzni. *Dalladzó* — Szeged — beakasztható evedző... innen *dalladzani*..... *Toll* — Komárom — az evedző lapátrésze. *Tall* — Szeged — az evedző lapátja. *Gúzs* — általánosan — az a hurok, a melybe az evedzőt beakaszthatják — néha kötél darab, néha vesszőből való.

Ezek után nem lehet kétséges, hogy a *dal* az evedző értelmében csak a szótárakban ment ki a divatból, más-különben a magyar halásznépség folyton élt vele; semmi kétség, hogy a *tall*-ból lágyult s hogy az analogia volt szülőanyja, mint sok más mesterszóé is; és hogy kár a

Decemscalmus: tíz dalgúzsos és a *Scalmus*: Dalgúzs, végre a *Tonsae*: evező, a levező ötletéből szinonimiákat föltenni vagy erőszakolni.“

É helyreigazításban helyreigazítás az, hogy a *dalgúzs*-beli *dal* nem csupán a régi szótárak hagyománya. hanem a népnyelvnek több tájakon ma is élő szava. Ezt nyíltan, minden tartózkodás nélkül kijelentjük s készséggel megvalljuk, hogy tévedtünk, midőn azt állítottuk, hogy a kérdésben forgó *dal* kihalt szó. A mi igazság, igazság. A többi észrevétel s következtetés azonban csak annyiban helyreigazítás, a mennyiben a Helyreigazítások rovatában foglal helyet.

A *dal* Szabó Dávid szerint annyi mint: evező. Hasonlóképen evezőt, nevezetesen azt a nagy evezőt nevezi *dal* szóval több vidék nyelve, a melyet a gúzsba szoktak dugni. A *dal* tehát nem tehet annyit mint gúzs, mint a Nyelvőr állította.

Így hangzik az okoskodás.

Hogy itt a fő és záradéktétel nem állnak ok és okozat viszonyában egymással, az kézzelfogható dolog. Az okoskodás ép oly helytelen, mint ha azt állítanám, hogy *börtön* mind az élő beszéd mind az irodalom egyhangú vallomása szerint annyi mint ,kerker‘, nem jelenthet, vagy nem jelenthetett tehát egyszersmind annyit is mint: ,scharfrichter‘: *timár* annyi mint ,gerber‘, nem lehet tehát ,schuhflicker‘. Pedig ez ki van nyomtatva régi szótárakban. Azért hogy a *kacér* ma annyi mint ,kokett‘, józanul nem állítható, hogy kezdetben nem jelenthetett ,eretneket‘ meg ,buját‘. *Cifra* ma annyi mint ,geziert, aufgeputzt‘, de hajdanta ,null‘ volt a jelentése; *paraszt* ma ,bauer‘, régente pedig ,einfach‘, majd ,civilist‘ volt; *cimbora* ma ,kamerad‘ és ,spieszgesell‘, de még Pázmány így beszél: ,a lutheristák közös *cimborával* (= szövetségben) irnak‘ sat. sat.

Hasonlóan gyöngé lábon épült a helyreigazítás abbéli magyarázata is, hogy a *dal* (= evező) a *loll*, *tall*-nak a változata, mely némely vidéken ,evező lapátot‘ jelent. Ha a szók alaki fejlődésének történetét vizsgáljuk, azt az el nem vitatható tényt tapasztaljuk, hogy a homályos vagy érthetetlen szót addig ácsolja-kovácsolja a nyelv, míg vagy egészben, vagy legalább részben érthetővé nem idomítja. Így lettek egészen vagy félig érthető szókká: lat. *coemeterium*: *cin-terem*, *cin-torom*, tör. *alkermes*: *al-körmös*, kún *koncssu*: *kén-eső* s némely vidéken *kényesítő*, olasz *caldano*: *kan-dalló*, oláh *feçor*: (ficsúr) *fity-úr*, (tör. gülab) európai *julep*: *gyül-cp*, lat. *quinterna*: *kín-torna*, szl. *dušak*: *duskál*, őszl. *grüničari*: *güröncs-ér*, olasz *salvaguardia*: *salag-várda*. Így magyar kertészről hallottam: ,Ez a szegény é-fcj (ném. epheu) a nagy fagyban hogy megpusztult!‘ Szintígy vagy kétszer hallottam, mindenesetre olyan írástudatlanoktól, a kik nem a nagy

alföld szülöttei, hogy a 'déliab-uccát' 'téli-babuccának' mondták sat. sat.

No már hogy a *dal* érthetőbb szó volna s alkalmasabb az evező jelzésére mint a *toll*, a mely legalább az evezőnek lapátját jelenti, vagyis hogy az az egészséges érzékű, józan eszű folyammenti magyar nép természetesebbnek találta volna, hogy az evezőnek valami dal-féle hangja, mintsem hogy *tolla* van, annak elhívására oly erős és merész képzelőtehetség szükséges, a minővel a 'Névtelen vár, Rab Ráby'-nak sat. egyes jelenetei vannak írva. Ehhez járul még, legalább a mennyire az én tudomásom terjed, hogy a népnyelv a *dal* szót alig is használja; neki legtöbb helyütt csak *nótája* van, az *éneket* kedveli s tud és szeret is *danolni*. Aztán arról se számol be a helyreigazítás, hogy miért lett a *toll* vagy *tall*-ból *dal*; pedig ennek is okát kellett volna adni; mert hogy szőkezdő *t* *d*-re változzék, ez fölötte ritka jelenség nyelvünkben s rendszeren visszaható hasonulásnak eredménye. Erről pedig annál inkább be kellett volna számolnia, mert ama föltűnő jelenséggel állunk szemközt, hogy már a legelső forrás, mely e szót följegyezte, azt nem *toll* vagy *tall*-nak, hanem *dal*-nak írta le; a *toll* ellenben kezdettől fogva mind e mai napig minden írónál s minden ajkon kivétel nélkül 'toll' maradt.

Ila tehát minden mozzanat a *dal* és *toll* egysége ellen szól, az a kérdés marad hátra, van-e ennek a különös *dal*-nak alkalmas etimonja nyelvünkben. S erre a határozott felelet az, hogy nincs. Mintegy magától következik tehát, hogy idegen földön kell keresnünk származását; s e sejtelemre annál több okunk van, mert a magyar sohase volt hajókázó nép. Bizonyítja ezt a *tengernek* idegen nevezete, valamint a szintén idegenből került *dereglye*, *ladik*, *sajka*, *csolnak*, *kormány* sat. nevek. S így a lat. *scalmus* útmutatása szerint: 'der pflock, in dem das ruder sich bewegt, ruderpflock', a melyet Molnár *dalgús* szóval ad vissza, eljutunk oda, a hol eredetére rábukkanhatunk, a törökség *dal* szavára. Mind a lat. *scalmus*, mind a *tonsae* szónak jelentése határozott, világos; amaz annyi mint *gúzs*, emez pedig: *evező*. Az a különös jelenség tehát, hogy az előbbi régi szótáraink *dalgús*, az utóbbit pedig *dalevező* szókkal fordítják, csak úgy magyarázható meg, a mint multkor kifejtettük, tudniillik hogy a *dal* voltaképen szinonimája a *gúzs* szónak s ez utóbbi, mint sok más esetben, csak magyarázatul van odacsatolva az idegenből került elemhez. *Dalevező* pedig annyi mint 'gúzs-evező'; s ebből vált le idővel a második tag. az 'evező' s maga a jelző szó vette át mindkettejük szerepét, épen úgy mint ezekbe: *zselyeséék* = *zselye*, *pendeling* = *pendely*, *píprés étek* (*beszéd*, *ruha*) = *pípere* sat.

Itt megemlíthetjük még, hogy e 'gúzs' jelentésű *dal*

szavunk a törökből a bolgár nyelvbe is átkerült, a hol ugyan-
 ebben az alakban él s jelentése annyi mint: „kötés, him-
 zés, az ing cifrázata” (Mikl: TürkElem.).

A mi végül Baróti Szabó tanúskodását illeti, az csak
 arról tesz bizonyosságot, hogy ő régi szótáraink adatait ki-
 jegyezve közzétette: „*Dal-gúzs*: evedző, vagy evező-gúzs-ra-
 gasztó. *Dal-evedző*: evező lapát” - „*Dalgús*: scalmus MA.
Tonsae: euező, dal euező Cal.” Hogy pedig a magán álló
dal szót is „evezővel” magyarázza, e tanúskodását nem ve-
 hetjük egészen hitelesnek; mert noha az Előszóban így nyi-
 latkozik: „Némelyek mellé * jegyet vetettem; azt akarván
 azzal jelenteni, hogy az olyanok be-vételek felett még talán
 kérdés támadhatna”, mindamellett akadunk több oly meg nem
 csillagozott szóra, a melyeknek „be-vételek felett még talán
 kérdés támadhatna”, pl. *dütsös. hömpf, inger. redő, redőz* sat.

SZARVAS GÁBOR.

Köveszt. A Nyelvőr ez évi januári füzetében (27. l.)
 foglalt *követ* = *költ. kelt* cikkecskéhez következő adattal ki-
 vánok járulni. Somogyban a húst is *küesztik* (kövesztik), mi
 körülbelül annyit tesz, mint „pácolják”. Még gyermekkorom-
 ból emlékszem erre. Miképen egyeztethető a hús „kövesztése”
 a tészta kövesztésével (kelesztésével), más kérdés, melyet
 nem bolygatok.

SOMOGYI GYULA.

Tanítok. Simonyi Zsigmond a „tanítok valamit vala-
 kinek” szerkezetet helyesnek mondja. Szarvas Gábor ellen-
 ben mint germanismust kerülendőnek tartja. Én Simonyi
 részére álllok, a ki magyarosabb íróinktól is idéz hasonló
 példákat. Én az övéit még eggyel megtoldhatom: „Kakuk-
 madár *ast* tanítja *fiának*”, így olvasom a nyelv tekintetében
 épen nem kétes hitelű Tóth Edénél. Ennyit hevenyében
 is tudtam előrántani emlékezetem tárházából, hol, utána
 járva a dolognak, bizonyára még több is került volna.
 Aranynál nem ritka ez a szerkezet, s így a Simonyi idézte
 példa nem muló „szunnyadás” percében csusszant be a hall-
 hatatlanság pantheonába.

SOMOGYI GYULA.

E helyreigazításra két rövid észrevételünk van.

A ki egy népsziműnek ilyen címet tud adni: *Tolonc*,
 azt én nem nevezném „a nyelv tekintetében épen nem kétes
 hitelű” írónak.

Arany János a tős-gyökeres, zamatos magyarságnak
 örök időkre példaképül szolgálhat és fog is szolgálni. De
 azért, ha valaki a *hódolattelyes* (huldvoll), *szellemdús* (geist-
 reich) sat. helyességének igazolására az ő műveiből idézné
 e helyeket: „Sebet tör a dal, de balzsamteli ujjával
 ismét megengeszteli”, és: „színdús üde carton”, csak azt
 bizonyítaná, a mi rég megállapított s ismeretes tény, hogy

a mindennap ismételt rosszhoz, kivált fiatalabb éveinkben, annyira hozzászokhatunk, hogy eszünk ágába se ötlik fonakságára gondolni.)

Különben, ha megtanítanak bennünket arra, minő más szerkezettel fejezhetjük még ki a következő mondásokat: „Az vásott fiú, minden huncutságra rátanította Lajosomat. Ha nem tudsz, majd megtanítalak emberségre”, s nem Jókaitól, Kazinczytól sat, hanem a hamisítatlan népnyelvből idéznek rá adatokat. megtérünk, s alkalmasszerűleg mi is elmondjuk fenyegetőleg: „Ha nem tudsz, majd tanítok neked emberséget”, vagy: majd megtanítom neked az emberséget.”

SZARVAS GÁBOR.

Éte-bére. A Nyelvőr II. 189. 1. Török Károly hódmezővásárhelyi közlésénél ezt olvassuk: „Éte-bére (? — Szerk.).“

A kérdőjel eltörülhető, mert e kifejezés valósággal él a Hódmezővásárhelyhez szomszéd Szentesen is: „Éte-bérei ér szógál nem fizetnek neki, csak a mit megeszik. Még árvább, a kinek éte-bére sincs.” Gyulai egyik meséjében szintén előfordul, ette-bére. alutta-haszna.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Alkoss, gyarapíts. Évek előtt, abban az időben, midőn a neologia és ortologia feghevesebben küzdöttek egymással, Jókai Mór az Akadémia színe előtt, hogy jelezze álláspontját, ily nyilatkozatot tett: „Énnekem, ha kétsésgben nem akarom hagyni olvasóimat, világosan kell írnom, oly szokat s kifejezéseket kell használnom, a melyeket mindenki megért.” Példákkal nem világosította ugyan meg szavait; nem mondta, hogy teszem ezt vagy azt nem szabad használnom, de bátran szólhatott volna így: Bár mennyire is tisztelem és becsülöm, például, hogy a sok közül csak egy nemét említsem föl az e fajta szónak, annak a lelkes és derék hazánkfiának a tudományát, a ki a professzort tanító helyett tanárnak vezette el, én mégse léphetek nyomába, nem beszélhetek közönségemnek nyelvtájakról, népamárokról, lélekbutárokról s más hasonló -árokról, mert azt akarom, hogy megértsenek.

Elfeledte amaz egykori, mindenkitől helyeselt nyilatkozatát a lélekidomár?

Hogy is mondja Arany? „Te mindig olyan szót választasz, csinálj, a mit ne értsen János vagy Mihály!”

SZARVAS GÁBOR.

VÁLASZOK

a szerkesztőség kérdéseire (Nyr. XVII. 37-40).

Fül-ajtó. Általánosan használt szó, csakhogy *hül-ajtó* alakban. Ez közönségesen lécből van készítve s istállókra (pincékre) alkalmazzák, hogy a friss levegő bemehessen, ne hogy az állatok megfűljenek. (Nyikó. Udvarhely m.) Józsa János.

Alamuszta: alamuszi, alattomos, sunnyi, ravasz. 'Aluszékony, rest, tunya' jelentését a székely tájnyelvben nem hallottam. Paal Gyula. — 'Rest, tunya, aluszékony' mellett még magát tettető, ravasz, álnok, kétszínű' értelemben is használtatik s egészen közszájon forog: 'Ne higgy a Gedőné alamuszta Zsuzsijának, ténnap este is láttam mi csinát Kűs Jóska, miko táncotak. Ojan alamuszta, mind a pap macskája.' (Étéd. Udvarhely m.) Gagyi Samu. — Erdélyben használatos. Hogy mennyiben általános, arra már nem emlékszem. Úgy tetszik, mintha Szucsákban is használnák; de meglehet, enyedi tanulókoromban ismerkedtem meg e szóval. A hová Erdély minden részéből összegyűlnek a diákok s különösen sok a székely fiú. Így nem tudom, hazulról vittem-e magammal a kollegiumba e szót, vagy ott tanultam s mely vidékről való fiúktól. Azt tudom, hogy mint diákok szélteben használtuk. Annyit tesz, mint: 'alattomos, sunyi.' Sunyival egészen congruens. Az alattomossággal t. i. bizonyos aluszékonyosság, hallgatagság is jár az alamusztaságban, sunyiságban. (Sunyi macska hamarabb megfogja az egeret). Versényi György. — *Alamuszta.* *alamuszi* nálunk rendes használatban levő szó, de nem a. m. 'rest. tunya', hanem: 'alattomos, sunyogó.' (Kolozsvár.) Gámán Zsigmond. — *Alamuszta* általános használatú; 'alattomos, ravasz, kétszínű' jelentése van. (Ehez hasonló a *sunyi* szó értelme is). Van egy közmondás is: 'Alamuszta (= sunyi) macska fogja meg az egeret.' Józsa János. — *Alamuszta:* 'alattomos, ravasz' értelemben használtatik Erdővidéken (Székelyföld) igen gyakran: 'Mégmon-tam, ne higgy annak az alamuszta, sunyi embőnek, met a lész a vége, hogy rējaszéd.' A *sunyi* is körülbelől egy-jelentésű vele. Kolumbán Samu. — *Alamuszta.* Ezt olyan egyénre alkalmazzák, a ki tunya, aluszékony s főleg a kiből nincsen nyíltság, őszinteség s kinek az alattomos-ságra hajlandósága van. Mondják: 'Az alamuszta macska hamarabb megfogja a férget': egeret. (Háromszék.) MSzékely János.

Alét, alít, sejt, vél, gondol. 'Nem is alétotta, hogy les-kelednek utánna a többiek.' Gagyi Samu. — *Alétozik* a gyomrom: émeleg. (Somogy m. Nemes-Déd.) Kulcsár

E n d r e. — *Alét, alétozik* az, a kinél éhség alkalmával kellemtelen emelygése van a gyomorban. Az asszony nép, különösen ha terhes állapotban van s kívánságát ki nem elégítheti, akkor szokta mondani, hogy *alétozom*. Az alétozás széke rendesen a gyomorban van s mindig bizonyos gyöngeséget jelent; innen alétozni csakis asszonyok szoktak; a férfiak ezt szégyennek tartanák. (Győr megye. Sokoróaljai járás). *Ká p l y L a j o s*.

Arányoz. A minap beszélgetésbe ereszkedve egy hentesel, az öreg Csordás Jóska bátyóval, a mint épen egy disznót pörkölt, azt kérdem tőle: „Mit gondol bátyó, mennyit fog nyomni a pusi?” A mire ő ezt felelte: „Úgy arányozom, hogy lesz benne száz tíz kiló.” (Losonc.) *G r e s i t s M i k s a*. — *Arányít:* hozzámér, összevet, egyeztet; pl. a fizetést a munkához arányítja. (Maros-Vásárhely.) *P a a l G y u l a*. — *Arányít.* Kiskun-Félegyháza vidékén olyan hófúvásos időjárás alkalmával, a minő most uralkodik, mikor a pusztán csak úgy toronyirányban indulnak neki valamely helynek az emberek, szokták mondani: „A toronynak arányítjuk utunkat”. *D o n g ó G y. G é z a*.

Ármány. Ritkán használják. Pl. „Hej nagy ármány lakik ebbe” az emberbe”. Az ármányost gyakran használják. (Debrecen vidéke.) *D o m o k o s K á l m á n*.

Avad. Csak mint e nomen verbale etimonja: *avadék*; pl. avadék (ócska, viselt) ruha. *P a a l G y u l a*. — *Avad:* öregbül, idősödik, ócskul, szakad. „Nem fog megavadni soha rajtad a gúnya szógám!”: beteg vagy, meghalsz. „Ojan avatt, rongyos ujjas vót rajta, hogy még hat macska se fogott vóna meg benne egy egeret.” *G a g y i S a m u*. — *Avad* a régi csizma vagy hám avagy kötél; ha pl. a csizma varrásokor a fonalat már nem bírja s utána szakad, erre mondják, hogy a bőr a v a d t. Úgyszinte a kötél is, ha már álllik, a v a d. (Bihar m. Sárreți járás). *S ü d y J ó z s e f*.

Avat. Ezen értelemben: „beáztat”. A szürszabók úgy avatják meg a szürposztót. (Kis-Kun-Halas.) *K o r d a I m r e*. — *Megavat* ritka, de *beavat* igen gyakori használatú. Olyan műveletet jelent, midőn a vásznat, posztót új korában hideg vagy meleg vízbe mártják azért, hogy összehuzódjék és kiszabhassák belőle a ruhát és ne azután menjen össze, midőn esős időben az emberek viselik. „A vitorlavásznat, házivásznat beavattam.” *D o m o k o s K á l m á n*. — *Megavat.* A posztót, újon szőtt vásznat *megavatják, beavatják*, azaz vízbe áztatják, hogy összemenjen, mielőtt abból ruhát szabnának. Ez ismert s gyakran használt szó. *G á m á n Z s i g m o n d*. — *Avat.* E szónak „humectat, macerat” jelentése ma is él még e két kifejezésben: *avatott* és *avatatlan* posztó. Amazt vízbe mártogatták, hogy össze ne menjen; emez úgy van, a hogy a gyárból kikerült. Márton szótárában is:

avathís, einlassen z. b. des tuches'; s viszont: ,einlassen: megavatni, béavatni.' Nagyszigethi Kálmán. — *Avat*, megavat, beavat: új gyolcsot, vásznat, posztót, langyos vízbe márt a végett, hogy megtömöttödjék. Beleavat a szándékába, titkába, dolgába, ügyébe — elbeszélte szándékát, titkát sat. Pál Gyula. — *Megavat*, gyakrabban *beavat*. ,A flánelt előbb meg kell avatni, s azután tenni béllésnek az ujjas alá.' Gagyí Samu. — Lakadalom után *avatt* ni megy az új házaspár. A gyermekágyas asszony is, ha fölkel, *avatt* ni viszi picinyét. (Miskolc vidéke.) Jeszenszky. — *Megavat*: tömörít, összevonat. ,*Megavattam* ezt a posztót a kallóba, még sem ment össze, most is olyan ritka, mint a rosta.' Szőlőssy József.

Áztani. Ilyen alakban nem járatos, de a kenderázta-tót gyakran hallani így: kenderásztó. Korda Imre.

Babúsgat. Ez a szó *babúsgat* alakban errefelé (Losonc) széltibe használatos. Arról mondják, a ki valakit, pl. az anya gyermekét örökösen takargatja (hogy meg ne fázzék), kényeztet. A kis lány is babúsgatja a bábuját. Gresits Miksa. — *Babúsgat* annyi mint ,dédelget'; ,elbabúsgat rajta v. vele' elbabrál, eljátszik. (Somogy v. Veszprém megye.) Szilasi Móric. — *Babúsgat*: dajkál, kényeztet, csitít, elkapat. Dongó Gy. Géza.

Bakó. A *bakó* szó ismeretes mint vezetéknév. *Bakó*-t ismerek egy vas megyei kocsmáros és egy erdélyi származású orvost. Csapodi István. — *Bakos*. Mint családnevet hallottam, úgy emlékszem Szilason (Veszprém m.). Szilasi Móric. — *Bakó*: vászonból készült éléstarisznya; kenyér, szalonna sat. részére, pl. ,Tégy a *bakó*ba kenyeret.' Südy József. — *Bakó*. Azon vászonból készült tarisznya nevezetik így, mely minden iskolába járó gyermeknek a nyakába van akasztva s benne hordja a könyvét, az édsanyja adta kenyeret, gyümölcsöt sat. (Szabolcs m. Berkesz.) Dr. Nagy Miklós.

Bakol. Ezt nem ismerem. Hanem *bakolódik*, *bakalódik* Erdélyben általánosan ismeretes, így pl. Deésen és vidékén is. Akkor mondják, mikor a kosok (berbécsek) öklelődnek. Átvitt értelemben az emberről is. Versényi György. — *Bakol*. Ily alakban ismeretlen előttem. Gömörben azonban használatos ez a szó: *megbaklik* és a lóról mondják, midőn egyszerre megcsökönysödik, nem akar húzni. Máshol sehol sem hallottam. Gresits Miksa. — *Bakol*: megbakol, megveti magát, megveti a lábát, megkutyálja magát; pl. ,Ha megbaklom magam, velem aztán semmire sem mész.' Pál Gyula. — *Bakol*: szunyókál pl. az ülésben a kocsis. ,Ahun ni, bakol má.' (Miskolc vidéke.) Jeszenszky. — *Bakol* használatban áll Esztergomban, azonban nem támadást, merészkedést jelent, hanem azt a munkát, melyet a

hidlábak leverésénél végeznek az ácsok. Gyarmathy József. — *Bakol*: a ki a cölöpöt kézi- vagy gőzerővel veri a földbe. Südy József.

Bambó. A nálunk (Kolozsvár) széltére használt (főkép a dajkák által) *bábó* változata. Gáman Zsigmond. — *Bambó*: kis gyermeknek a lábafeje. „Add ide a bambódot, hogy húzzam fél a pampódot.” (Pampó kis gyermek számára készült rövidszárú szőrharisnya; midőn járni kezd, vagy még csuszkál a gyermek, akkor szoktak ilyet húzni lábaira). Gagyai Samu. — *Bambó*: határozottan lábat jelent, főleg gyerek lábat, én legalább csak gyerekekre halottam alkalmazni; úgyszintén *pampó*: csizma; pl. „Jóska, húzd föl a pampódat, hogy a kicsi bambód ne fázzék meg.” Józsa János.

Bebamol, elbamol, elbámol. Ez utóbbit használják ilyen értelemben: „ellep, elbont”, de *elbámul* alakban; pl. „Annyi itt a szárcsa, hogy ebámújak a vizet.” Korda Imre. — *Elbámol*: elhord. „Elbámolta a víz a folyó partját” (Fajsz. Pest m. Nyr. VII. 281. 428). Elborit (Nyr. XIV. 477). Nagyszigethi Kálmán. — *Bebámulja* a szobát a virág szaga: betölti, elárasztja. Kulcsár Endre.

Barkács barkácsol. Ez utóbbi van csak meg kétféle jelentéssel, de mindkét jelentésben megvan a „lassu, csöndes mozgás” értelme; barkácsol ugyanis 1) ballag; 2) tesz-vesz, apró munkát végez csöndes tempóban. Pl. a későre maradt vendég mondja, mikor marasztják: „De biz ébarkácsójunk hazáig, mer este van.” A második értelemben: „Bir-é még dőgozni az öreg?” „Hát csak ébarkácsó a ház körül.” (A barkácsot nem ismerik). Korda Imre. — „Barkács” nagyon gyakori. Értének alatta olyan embert, a ki többféle, különösen faragó mesterségekhez ért, pl. „Ez az ember jól tud barkácsolni. Nagyon ügyes barkácsoló az az ember, maga csinálta a házát, a szánkáját, a szekérét.” De még többször használják rosszabb értelemben, a titkos tolvajság jelentésére. a meg nem engedett uton-módon, de azért nem egyenesen tolvajsággal eltulajdonítás kifejezésére, pl. „Hej, nagy barkács ember az a Gáspár uram majorosa.” Ez annyit tesz, hogy nem lop épen egyenesen, de a hol lehet, saját gazdájától sok egyet-mást a maga hasznára fordít. „Ni-ni komám, hogy megszédte magát ez az uraság kertésze! — Jaj komám, mindig barkács ember volt az világ-életében, ismertem én gyerekkora óta.” Ez annyit tesz körülbelül, hogy nem egészen igaz úton gazdagodott, de rásütni azért még sem lehet, hogy lopott volna. Azon értelemben, mint a Nagyszótár írja, itt sohasem használják; legfeljebb a jobbik értelme hasonlít annyiban hozzá, hogy a barkácsoló ember mindig motoz, dolgozik, babrál valamivel. Domokos Kálmán. — *Barkács*: a ki bármejj dőgot elvigez,

a ki sok mindenhez ért. (Debrecen. Nyr. VII. 91.) Nagyszigethi Kálmán. — *Barkácsol*: faragcsál. 'Hadd abba má, ne barkácsój véle!' Jeszenszky. — *Barkács* szót a népnyelvben nem ismerék, de *barkácsol* igét igen. 'Miska fiam a paraszti munkát szereti. Sándor fiam még jobb szeret barkácsolni' = fűrni-faragni, szerszámokat, fa-épületrészeket csinálni vagy javítani. *Barkácsoló* ember, a ki nem volt inas, de látásból megtanulta a faragást, tud széket, küllőt, baltanyelet, talyigát s egyéb famunkát csinálni; különösen pedig *barkácsoló* ember az, a ki ugyan nem mesterember, de mégis fűrés-faragásból él, sőt házat is épít (kontár-ács, asztalos, építő. (Szentcs.) Négyesy László.

Föl-bástol. — *Fölpástol* alakban hallottam használni; pl. 'Mindjárt fölpástollak ezzel a késsel': fölkoncollak, földarabollak. Józsa János.

Becsü: becslés, ár, *becsüs*: *becslő*. 'A becsüsök 200 szál töröbúzat, s 40 fészek pityókát irtak a becsü levélbe. Egy fél kupa pálinka a becsü ára a becsüsöknek azon küje.' (*Töröbúza* = törökbuza kukorica; *küje* = kívül, fölül valamin.) Nagy Samu. — *Becsü* Erdővidéken lépten-nyomon használatos, de nem jelent mértéket, hanem annyi mint: 'becs, becsülés, tisztelet'; pl. 'Míg a holmimbe tartott, addég bézzég vót becsüm.' Kolumbán Samu. — *Becsü*: becslés, pl. ha valaki mezei kárt szenvedett, a kártevőre rábecsülteti s e ténykedés, a kár megbecsülése, *becsünek* mondatik pl: 'Becsü szerint húsz forintra ítelték a kártevőt.' Südy József. — *Becsü*: használják 'becsülés' értelemben: 'Miért megy ő a szomszédba, nincs neki már ott becsüje.' Ha valaki, pl. egy fiatal ember valami csinyt követ el, azt szokták mondani: 'Mehet ő már akármerre, nincsen neki már becsüje.' De használják még más értelemben is; pl. ha valakinek a mezőn a gabonájában, esetleg takarmányféléjében az állatok vagy rossz emberek kárt tesznek, az illető becsüsöket hivat, kik megítélik, hogy a határpásztor mennyi kárpótlást tartozik fizetni. MSzékel János.

Beleget: gyermeket ringat s mondogatja: bel, bel. 'Belgesd el a gyermeket' (Csallóköz. Nyr. XV. 432). Belbelni (Zilah. Nyr. XIV. 186). Nagyszigethi Kálmán. — *Beleget*: kis gyermeket ölben, térden hintázva vagy bölcsőben rengetve alvásra édesget, alvásra készíti így: bel! bel! vagy: beli! beli! 'Beli, beli kicsi buba, édes anyám szép mókusa!' Innen ez ige: *belbel* = 'aluszik' csupán kis gyermekek alvásának jelölésére; ugyane jelentésben ez is: *belikol*. 'Jöjjen belbelni a buba. Belbeljen el a buba. Mindjárt belbel a buba.' Pál Gyula. — *Beleget*, gyakrabban *büllöget*: mond, beszél, híresztel, pletykál, kérdez, faggat. 'Azt büllögetik, hogy Farkas Jancsi sok mónár pogácsát eszik, azé

vészén a megye mónárné ojan sok vámot. Ugyan sokat bélégetéd, má montam, hogy nem láttam.' G a g y i S a m u.

Belence. *Belencs* (s nem *belence*) annyi mint: bilincs. Sl. Hajdan 'belincsnék' s bélincsnék is írták. PP. MA. Nagyszigeethi Kálmán.

Benge. Halason: *bönge*. Pl. bönge dió, bönge szőlősat. Olyan gyümölcs, a mit szüretkor a szedő rajta feledett a fán. Szüretkor a gazda a megszedett pásztából előkerülven egy kötő szőlővel, melyet a szedők után szedett össze, ekkép förmed rájuk: 'Ni mennyi bönge! Üresen vizitök ám haza a kosarat estére, ha jobban nem vigyáztok.' K o r d a l m r e. — *Benge* a botanikákban és Bugát Szóhalmazában a 'rhamnus' cserje magyar neve, melynek egyéb nevei: 'varjutóvis, ebtővis, kutyafa, bűdös cseresznye' sat. A rajta élő hernyó lepkéje zoologiákban: 'benge surány.' C s a p o d i l s t v á n.

Bérög ige értelemben szintén használatos; mondják a juhról, mikor közösül. Ennek tehát nem igen lehet köze a kérdésbe tett szóval s én csak rokon alakja miatt említem meg. K o l u m b á n S a m u.

Bese. Maros-Vásárhely határának egyik erdős részét 'Besének' nevezik; de valamely madárfaj nevezetéről nem hallottam. P a a l G y u l a.

Fa-bíró sat. A fölsorolt szók, melyeknek második tagja -bíró, itt nem fordulnak ugyan elő, de vannak egyéb összetételek e szóval. Ezekből úgy látszik, hogy régente az előljáróság mindazon tagját bíró-nak nevezték, a ki a közügy valamely külön ágára fölügyelt. Halason, mely most rendezett tanácsú város, nincs ugyan már öregbíró, kisbíró, tanácsbíró, törvénybíró, de az ilyen és ehhez hasonló hivataloknak még fennvannak a nevei, s ezek ép azon észjárásra mutatnak, mint a kérdésekbeli fa-bíró sat. szavak. Így pl. itt régente azt az előljárót, a ki a tűzbiztonságra s az ehhez tartozó dolgokra ügyelt, így hitták: p ö r n y e b í r ó; a kinek a mészárosok és a vágóhíd tartozott a ressortjába, annak ez a tisztas címe volt: p a c a l b í r ó. Ilyenek lehetnek a kérdések közt fölsorolt szók is a „köz-bíró“ és a „szék-bíró“ kivételével; e szerint tehát a fa-bíró 'erdőmester, erdész'; a fej-bíró = 'hóhér' (különben is Dósa György fejét küldték neki, mint az idézett szövegben írva van); a szénabíró valami 'élelmezési tiszt'; a tőkebíró pedig a 'szőlőhegyek ügyét intéző tisztviselő' (a szőlőcsőszök előljáróját különben ma Baranyában hegybíró-nak, Halason h ö g y m e s t ő r - n e k nevezik). K o r d a l m r e. — *Székbíró*: itélő bíró. 'Pista komám is székbíró vót mikor ingem a tilalmasbó hozott fát három forintba büntettek a faluházáná.' G a g y i S a m u. — *Székbíró* a község előljárói között az, ki a mészárszék, illetőleg a mészáros ellenőrzé-

sével van megbizva. Südy József. — *Közbíró*. „Hát e kicsoda? Hát a meggyasszói közbíró”: azaz Miskolchoz közel faluba való bíró. Jeszenszky.

Bohaj (s nem *boháj*) megvan Calepinusban s MA. latin részében is; ,endromis: ,guba, bohay‘ C. ,guba, bohay köntös‘ MA. Sőt magának a Nyelvőrnek közlése szerint (III. 184) Gömörben ma is él s ,hosszú szűrt‘ jelent. Nagyszigethi Kálmán.

Bokolyó megvan nem csak PPB. hanem MA.-nál is ,oppa‘ alatt. Ma Kecskemét táján *csobolyónak* mondják. Nagyszigethi Kálmán.

Bolyó, bolyhó, együgyű, félkegyelmű; de tréfás nagyitással olyannak is mondják, a ki valakinek valami csintalant, csiklandóst vagy gúnyost meg mert mondani, így: ,Oh te bolyhó!‘ oh, te bolond! Paal Gyula. — *Bolyó* helyett ehhez hasonló: *bohó*: esztelen, hülye; de már *bohókás*: tréfás. ,Bohó Mári a gyertya szentelő sokádálmán nem vót itt, tám bizon epusztút má. (Bohó Mári egy szomszéd falusi hülye asszony, ki koldulásból élt). Ne légy bohó, hogy az ijenéket ehidd. Mijen bohókás ember vót az az Istán Mózsibá. Azé szeretik úgy a gyermekék, me igen bohókás.‘ Gagy Samu. — *Bolyó*: piros alma, melyet a síró gyermeknek lecsitítás végett adnak. ,Ne sírj kis fiam, mindjárt kapsz te csecsés bolyót.‘ Szőlőssy József.

Szegény-bor: gyenge, savanyó bor. Paal Gyula. — *Szegénybor*. Ismeretes még: szegény kalács, gyümölcs, gabna sat. Ha a székely asszony vendégét kaláccsal kínálja, sokszor szól így: ,Szegény kalács!‘ vagy: ,E bizon szegényecské kalács, mert kevés tejet adnak a tehenek s a tyúkók sem tojnak ügyébe.‘ Szegény tehát a kalács, bor sat, ha nincsenek meg benne azok az alkatrészek, melyek jóvá, finommá teszik. Ha jó kalácsot akar sütni a székely asszony, gazdagon tesz beléje tejet, vaját, tojást sat. Józsa János. — *Nyers-bor*, kiforratlan mustra mondják. Jeszenszky. — *Kástélyos* (és nem *kastélyos*) bor a siller bor neve Soprony megyében. Édes apám kocsmáros volt Horpácson s tőle tudom, hogy a sopronymegyeiek, legalább az öregebbek, *kástélyos* bornak hívják a sillert. Hogy van-e köze ennek a szónak a ,kastély‘ szóhoz, nem tudom. Különben nálunk az urasági ház nem is ,kastély,‘ hanem ,kasti.‘ Csapodi István. — *Kástélyos* bor (s nem *kastélyos*) Keszthely körül ma is ,siller bort‘ jelent. (Nyr. XVI. 239.) Nagyszigethi Kálmán. — *Kástélos* bor: kellemetlen ízű, zavaros színű bor. Kulcsár Endre.

Parás-borsó. Az idézett mondat szerint is száron lepergő borsót jelent. Egy szabolcsmegyei ismerősöm a tört porcukrot ,parás cukornak‘ nevezi. Ugyancsak tőle hallotam az e téli hóesés kezdetén, hogy „könnyen hordja a szél a havat,

mert még parás, nem fagyott össze;“ tehát parás hó a. m. szemcsés, könnyed, nem tapadó hó. Ismeretes különben a jó parás pénz‘ szólás is. Csapódi István. — A borsót vagy paszulyt tiszta vízben a tűznél addig főzik, míg annyira meglágyul, hogy élvezhető; ekkor tányérra szednek ki tisztán csak borsó- v. paszulyszemet; ezt nevezik parás-borsó- v. parás paszuly-nak (szék. fuszulyka). Főleg a gyerekeknek adnak, mert a gyerek szereti erősen a fuszujkát parásul. Józsa János. — Oláh-borsó: pazsule. Pörkölt kávészínű, parázsgesztenye ízű, nagy szemű bab. Az oláhok vízbe főzik, megsózva marokkal eszik. (M.-Sziget.) Jeszenszky.

Boza. Bozás: ittas. „Kicsit bozás vót a feje.“ (Miskolc vidéke.) Jeszenszky. — A „Hasznos mulatságok“ 1826. 48. számában „Kun kérdés“ cím alatt idéztetik Oláh M. érsek egy munkájából (1617), hogy „a kunok a bevitetett borokon kívül élnek még bizonyos itallal, melyet ők *bozának* neveznek.“ A cikk végén az olvasókhoz kérdés-intéztetik, hogy „van-e nyoma, v. legalább híre a kunok közt a *boza* italnak, s ha van: miből és miképen készítették? Erre két felelet érkezett (az első 51, a második 52. számban). A második feleletben Laczka János a Nagy-Kún kerület kapitánya a *boza* ital készítési módját s anyagát ismerteti, s állítja, hogy akkor (1826) még éltek vele a kunok. Úgy emlékszem, hogy épen az 52. számban ismertetett módon és anyagokból főztek a székely asszonyok nagyobb ünnepekre valami kellemes ízű italt, melyet *magyar* vagy *székely sörnek* neveztek, mintegy a német sörtől való megkülönböztetésül. Ez az ital-főzés azonban a pálinka-főzés korlátozása óta tudtomra megszűnt. Nem lehetetlen, hogy ez a székely sör ugyanaz mint a kun *boza*; de nem emlékszem, hogy e néven említették volna. Józsa János.

Bozda. „Lábait rongyolta bozda betegsége.“ Bozda, mint a lábak betegsége ismeretlen, de megvan ez a kifejezés: „bodzás lábú.“ A lábnak bodzás volta abban áll, hogy a lábszár megdagad és több kevesebb lyukon folyik. Tény, hogy a lábakon támadó fekélyt a nép gyakran gyógyítja bodzafa-levéllal, melyet megnyálazva egyszerűen a sebre ragasztanak s aztán az egésztest ruhával bekötik. Hogy azonban erről nevezik-e a láb-daganatban szenvedőt bodzás lábúnak, nem merem határozottan állítani. Különbözik a „bodzás lábú“ kifejezés ismeretes nem csak Halason, de a Duna vidékén szerte. Jókainál is előfordul: „Társalkodónéját, ki nem birt vele bodzás lábával lépést tartani, kétségbe ejtő előre szaladásával.“ Névtelen Vár. I. 98. Korda Imre. — *Bozdás* lábú (csak így hallottam): vastag, puffadt lábú. A *bozda* tehát: lábfolyósó, csúz. Kulcsár Endre.

(*Hallgatójaim.* Van egy Bicskére (Fehér m.) való tanár ismerősöm, ki ha nem vigyáz szavaira, önfeledten mindig azt mondja: „Az én hallgatójaim.” Nagy szigethi Kálmán. — „Szegény birkájaim mind összeáztak.” (Miskolc vidéke.) Jeszenszky. — Alsó Lendva vidékén, Dobronak helységben többször volt alkalmam hallani a kérdezett többes személyragos alakokat: *ekéjeim, táblájaim, birkájaim* sat. Káply Lajos. — Kiskun-Félegyháza vidékén, de Zemplénben a Bodroghközön is többször hallottam ilyféle többes személyragos alakokat: *birkájaim, ekéjeim.* Dongó Gy. Géza.)

Imbolyog. Igen gyakran használják Debrecen vidékén. Pl. „Biz az úgy leitta magát, hogy csak úgy imbolygott haza felé.” Általában „ingást, megingást” jelent, mint: „Úgy pofon vágta a kocsisát, hogy megimbolyodott belé.” Leütötték a veszett kutyát, de azután felvászorgott, oszt’ addig-addig imbolygott, hogy egyszer csak elszaladt. Domokos Kálmán. — *Imbolyog:* ide s tova mozog. (Debrecen. Nyr. VII. 329). Nagy szigethi Kálmán. — *Imbolyog:* jobbra-balra ing, vagy körben hajlik, de nem bolyong. Pál Gyula. — *Imbolyog* helyett *ámbojog:* ácsorog, tátong, bá-mészkodik. „Siess! ne ámbojogj az uton, me messze ké-mén-néd. Jákob esméig itt van, mer az egész iskolasereg a piacon ámbojog.” (Jákob zsidó hozott nekünk az ötvenes évek közepén írószereket, s főleg az öreg „domné précektor” nagy boszuságára réztollakat is csempészett suttuyomban tojásért, a mi nagy bűn volt, mert csak a tollu penna’ használata volt megengedve nekünk. Ilyen alkalommal soha sem irányozta vak lovát az iskola udvarára, mint máskor, hanem a piacon állott meg.) *Imbolyog* helyett a fönnnebbitől eltérő értelmű *támbojog:* dülöng, inog. „Gyere bé te Lidi! nem látod hogy támbojog Tót Jancsi, leüt a lábo-dró.” (Tót Jancsi részezen dülöngözve szerette a leányokat ölelgetni, ha csak elcsiphetette őket.) Gagyai Samu. — *Imbolyog:* inog, ingadozik. Ittas emberről mondják: „Ni hogy inog, ingadozik, mingyá elesik.” (Miskolc vidéke.) Jeszenszky. — Az *imbolyog* szóra nézve írhatom, hogy Komárom megyében szél-tire használják így: *himbolog, himbolyog*, „inog” értelemben, pl. „Az asztal himbolog vagy inog, ha nem áll egyenes. vízszintes talajon. A *bolyong* igéhez, legalább az említett megyében, semmi köze. Tóth D. — „Úgy imbolyog, mint a részeg, alig bír a lábán megállni.” (Szürnyeg. Zemplén m.) Csomár István. — *Imbolyog* (székelyesen *ámbojog*) alakban általánosan használtatik. Jelentése: Határozott cél nélkül ide-oda jár, bolyong: pl. „Éz a fiú semmit sem dolgozik, egész nap csak ámbojog az uccán. Az ügyvéd úr nincs otthon, komám, de azt mondták, hogy egy óra mulva haza megy, addig már ámbojoghatunk a piacon.” Józsa János. — *Imbolyog:* inogva bolyong, pl. a

részeg imbolyog, sőt: tántorog. *Imbolyog* s *tántorog* egy értelemben használtatik. Südy József. — Az *imbolyog*, úgy hiszem, ugyanaz az *ámbolyog*-gal, melyet Erdővidéken használnak olyan értelemben, mely igen hasonló a *bolyong*-hoz; pl. „Égész nap a vásáron ámbójogtam, hogyha találkoznám véle. Nem látá-e, koma, valahol az én ünötinómot? Láttam biz én, ott ámbójog vala a bíró kapujába.” Kolumbán Samu. — *Imbolyog* az asztal, ha négy lába közül egyik nem éri a földet. Még *támolyog* jelentésben is használják. Szőlőssy József. — Egy zemplén-megyei ismerősöm értesítése szerint az *imbolyog* ide-oda hajlongó, hullámozó mozgást jelent. *Imbolyog* pl. a fa vagy a torony is, mikor t. i. felhők jönnek-mennek fölötte s mintegy inogni látszik. Dongó Gy. Géza.

Kótyog. Debrecen vidékén egészen úgy használják, mint a NSz. írja: „a félrészeg ember kótyagos állapotban van, kótyagos a feje.” Ezen kívül azonban mondják azt is, hogy „kótyagos lett a korsó”, vagyis a telijéből kiittak s mikor mozgatták, kótyogó hangot ad. Pl. „Adj egy kis vizet babám! — Bizon' nem adok én hallja kend, nem kótyogósítom meg korsómat; há'sz ott a kút, oszt' ígyik kend.” Domokos Kálmán. — *Kótyog* (de nem *kótyog*) az egész Székelységben járatos szó, jelentése e szólásokból könnyen megérthető: 1) „Akkora a csizmám, hogy csakúgy kótyog a lábam benne. Kótyog a hordó, kulacs, már kevés van benne. Kótyog a dobonka (légej, csobolyó), hogyha mozgatták, mert nincs tele vízzel. Kótyog a nyél a fejszében, a kulcs a lyukában, mivel a fejsze lyuka, a kulcs lyuka a kellőnél nagyobb. Kótyog a kupás, kulacs, dobonka akkor is, a mikor isznak belőle.” Ez értelemben használja Csokonai is „A csikóbőrös kulacshoz írt dithyrambusában, így: „Ah! hogy kótog a kebeled!” 2) „Te még csak gyermek vagy, nem illik a nagyok beszédjébe belekótyognod. Ne kótyogj mindenbe bele (ne szólj mindenbe bele). Hallom, hogy tegnap vígan voltatok. Hunnan tudja? a cseléd kikótyogta. Akármit beszélünk, ez a haszontalan gyermek mindig kikótyog (elmond, elárul). Ha ezt a szót ki nem kótyointja, nem is tudtam volna meg semmit (kikótyoint, elkótyoint).” Mondanom sem kell, hogy *kótyog* hangutánzó szó, valamint azt sem, hogy *kótog*, *kótyog*, *kótyog* ugyanazon egy fogalomnak csak különböző tájéjtésbeli alakjai. Pál Gyula. — Kótyog a kulacs, ha isznak belőle. „Kótyog már a tyúk, ülni akar. Ne kótyogj, hallgass, neked mindig jár a szád. Ebbe nem áll meg a szó, mindent kikótyog a szomszédba.” De kótyog a szekér is, ha deszkái összeverődnek. Jézsenszky. — *Kótyog* alakban használatos; pl. a gyerekek mondják: „Ne kótyogj a nagy ember beszédébe. Nem áll meg benne a szó, mindjárt kikótyog mindent.” Józsa János. — *Kótyog* szó rövidítve: *kótyog* van használatban;

pl. „Ha kötötted, hát kótyogj nekie”; azaz ha szülője vagy a gyermeknek, hát viseld is gondját. Gyarmathy József. — *Kótyog*: kopácsol, pl. egy darab fával vagy vassal avagy egyéb kemény tárggyal, más darab fára vagy egyéb kemény tárgyra többször egymás után ütögetve kótyog az illető, pl. „Ne kótyogj, hadd el!” Sűdy József. — *Kótyog* a kulacs, mikor isznak vagy töltenek belőle. Az egészen tele nem töltött kulacs menet közben is kótyog. Innen származik: *kótyogós*: félig berugott, félig ittas, féleszű. „Jócskán kótyogós volt Pista a lakodalomkor. Ne bántsod az Isten adtát, hiszen kótyogós az, hiányzik annak az egyik kereke.” (Szilágyság.) Szölössy József. — Ha a szekérkerék nagyon tágan jár a tengelyen, ide-oda mozog és sajátzerű hangokat ad, *kótyog*, kivált ha kottyános az út. Dr. Nagy Miklós. — *Kótyog* a bocskor, vagy a csónakos parasztszizma, mikor teleitta magát sárral, vízzel s mikor jár benne az ember. Dongó Gy. Géza.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

- Ne üssi kè, elhasid.
- Dehugy hasid, keminy fából van.
- Kajbál, mert nagyot hall.
- Nagyot? inkább kicsit.
- Acsarog, mert gyűlik a keze.
- Az nem rossz, ha gyűlik az embernek, de az, ha fogy.
- Hun vót kè?
- Józsi bácsinál.
- Mit mondott?
- Semmit, azt is lassan mondta.
- Semmire se mehetek vele.
- Semmire igen, de valamire nem.
- Bajzomra jár ez a szekriny, összerontotta az a sarha szógáló.
- Ha össze vóna, jó vóna, de szét van.
- Sihessi kè.
- Sietek eleget, de ha nem igyekszek, mi haszna.
- Olyan nagy sár van, hogy isten a megmondhatója.
- Csak mindenütt a tetején járji kè.
- Hisz ha nam vónék nehéz, de besülyedek.

(Kovári vidéke.)

KUBINYI FERENC.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
ucca 6. sz.

XVII. kötet.

1888. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

A BIRTOKOS SZEMÉLYRAGOZÁSRÓL.

(Akadémiai székfoglaló).

III.

Még egy magyarázatról kell megemlékeznem.

Értekezésem már be volt fejezve, midőn egy hivatkozás figyelmeztetett rá, hogy Szilasi Móric „A szótövek elmélete a magyarban” című dolgozatában (Nyr. XI.) szintén foglalkozik a birtokos személyragozással (299—305 l.). Vizsgáljuk meg fejtegetését pontról pontra.

Szilasi azon kezdi, hogy 3. személyű birtokosra mutató alak háromféle van:

„Az egyik ragtalan alakjában csekély változattal hasonló a névszó tiszta tövéhez, a minők: *keze, lába, szeme, haszna, haja, szíja* sat. A különbség ezen alakok és a tiszta névszótő közt csak annyiból áll, hogy emitt nyiltabbá vált a névszótőnek eredetileg zárt (*i, o*) hangzója.

A második csoportba azok tartoznak, a melyek *-ja, -je* ragot vesznek föl ez esetben, mint pl. *vád-já, falat-já, tyúk-já, nap-já, ezüst-je*. Ide tartoznak különösen ama névszók, a melyek ragtalan alakjukban is magánhangzón végződnek, pl. *fű-já, szű-já, zsibá-já, elmé-je*

Végre harmadszor vannak olyanok, a melyek vegyest vagy tiszta tőalakjukban, vagy pedig a *-ja, -je* raggal használatosak, a minők például: *sebe: seb-je, cseléde: cseléd-je, melege: meleg-je, szere: szer-je, háta: hát-já, talpa: talp-já*“

E szerint Szilasi a 3. szem. birtokosra vonatkozó *keze, lába* sat. alakot „tiszta tőalak”-nak tekinti. Jól értsük meg: tiszta tőalaknak, vagyis ragtalanak, tehát nem a tőalakkkal egyenlővé fejlődött ragos alaknak. Tagadhatatlan, hogy a szóban forgó alakok mostani hangteste ízről-izre egyezik a teljes tő hangtestével. Csak az a kérdés, hogy az a hangtest nem rejteget-e magában valamit, a mi mégis megkülönbö-

teti a pusztá tő hangtestétől? Mert hát a külszín sokszor csalóka, s én azt hiszem, hogy itt csakugyan tévedésbe ejtette Szilasit. Azt kérdezem ugyanis: 1) Miért volna ragtalan a 3. szem. birtokosra vonatkozó alak, mikor az 1. és a 2. személyre vonatkozó mindig raggal van ellátva? — 2) Ha *keze, lába* = tiszta tőalak, vagyis csak annyi, mint „kéz, láb“, — hogyan teheti azt is egyszersmind, hogy „az ő keze, az ő lába“? — 3) Miért van az, hogy a birtokosra nem vonatkozó „tiszta tőalak“ végvocalisa a ragozásban sokszor elvész, ellenben a birtokosra vonatkozó „tiszta tőalak“-é nemcsak hogy el nem vész, hanem még meg is hosszabbodik? — 4) Hogyan magyarázzuk meg magunknak azt, hogy a birtokosra vonatkozó „tiszta tőalak“ végvocalisa a nyelvmlékek tanúsága szerint valamikor a nominativusban is hosszú volt, míg ellenben a birtokosra nem vonatkozó „tiszta tőalak“-é ugyanakkor rövid volt, vagy már meg sem volt? — 5) Vajjon a *füsti, éli, testi, hiti* sat. *i*-végű alakok (melyekről Szilasi egészen megfélekedezett) szintén „tiszta tőalakok“-e? — Tehetnék még néhány ily kérdést, de úgy hiszem, fölösleges. Erre az ötre is csak oly választ lehet adni, melyből az derül ki, hogy a *keze, lába* alak és a tiszta névszótő között a különbség nem „csak annyiból áll, hogy emitt nyiltabbá vált a névszótőnek eredetileg zárt (*ë, o*) hangzója“, mint Szilasi véli.

Azután azt a kérdést veti föl, hogy a *keze, lába*—*falat-ja. ezüst-je*-féle két alak közül melyik az eredeti.

„Vajjon külön származású-e mind a kettő, vagy egy közös alakra vihető vissza?“ — A felelet: „Nyelvészeink eddigelé ez utóbbit hitték, és azt állították, hogy a *-ja, -je* rag az eredeti. A mely állítás, nézetem szerint, tarthatatlan.“

Íme a megokolás:

„1. Ha eredeti rag a *-ja*, hová tűnt a tő véghangzója, a mely, mint láttuk, *) mindig megmaradt az eredeti ragok előtt? Vagy más szóval: hogyan és mi módon lett ebből: **napo-ja: nap-ja*? Hisz bár-hogy vált is a föltételezett **keze-je* a mai *keze* alakká, sohasem veszíthette el a tővéghangzóját a rag előtt. És mégis hogy van az, hogy a vegyes alakúak mindjárt elveszítik a tővéghangzót, mihelyt a *-ja, -je* rag hozzájuk járul (*sebe: sebje*)?“

Ez minden bizonynyal figyelemre méltó megjegyzés. Nemkülönbben a következő is:

*) Vö. Nyr. XI. 62. sat.

„2. Föltéve, hogy számos szóról bármi oknál fogva eltűnhett a *-ja* előtt a tövéghangzó, tehát föltéve azt is, hogy **keze-je* volt a mai *keze* eredeti alakja, akkor ez csak úgy alakulhatott, hogy a végső hangzó lekopása után megmaradt **kezej*. Ebből a *j* beolvadása után **kező* vagy **kezé* alaknak kellett volna válnia, mint a *nje* szó **nej* alakjából *nő*, *né*. De megengedve azt is, hogy **kező*, **kezé* a többi személyragos alak mintájára lett *keze-vé*, megint azt kérdezhetnők, hogy származott akkor a többesszámú *kezé-k*, a hol az említett kopás a záruló *k* miatt lehetetlenné vált. Ámde még erre is kielégítő választ nyerhetünk, azt mondván, hogy a többes szám az egyes számú alak analogiájára alakult. És ezt is szívesen elismérhetjük, mert a kettő csakugyan szorosan összefügg egymással: mind a mellett mégis marad még egy kérdésünk. Hogy van az t. i., hogy a *nap-ja*, **napo-ja* alak véghangzója is nem kopott le? Mi az oka annak, hogy neki más törvény állt, mint a **keze-je* alaknak?”

Ezen pontnak bevezető részére volna egy s más megjegyzésem, de elhagyom, mert csak a fődolgot nézem. A fődolog pedig a végén kimondott kérdés, melynek jogosságát nem lehet kétségbe vonni. Fölvettem ezt a kérdést én is, még pedig Szilasitól egészen függetlenül; s mint mondtam, dolgozatomnak egyik célja éppen ezen kérdésre keresni a feleletet.

Számba veendő a harmadik argumentum is:

„3. Ismeretesekek a helyragok és névutók személyragos alakjai (*belőlem*, *alattam*). Kétségtelen, hogy ezek későbbi keletkezésűek, tehát hogy régebben így volt: *én belől*, *te belől*, *ő belől*; *mi alatt*, *ti alatt*, *ők alatt*, *ház belől*, *alatt*. Nem is lehetett az másképp. mert különben személyragozott alakjaik nem ütnének el teljesen a nyelvnek egyébként általánosan nyilvánuló szellemétől. Mert azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a névszón a személyragok a többi ragokat mindenkor megelőzik kivétel nélkül; itt meg éppen ellenkezőleg a *-t*, *-l*, *-á*, *-é* helyragok a személyragokat. Akkor pedig, mikor a személyragozás, a mely ugor örökségünk, létrejött, ez nem volt lehetséges, mert *alatt*, *belől*, *fölé* még akkor nem voltak névutók, hanem egyszerűen ragozott névszók, mint akár a *kerle-t*, a melyekben a rag funkcióját csak oly tisztán érezték, mint emebben.

De ha későbbi keltűek a ragok és névutók személyragozott alakjai, akkor lehetetlenség, hogy ne hatott volna rájuk a személyragozott névszó, sőt bizvást mondhatjuk, hogy ennek a mintájára alakultak, ha meggondoljuk, hogy így beszéltek régebben: *én házam*, *te házad* sat., a mint azt pl. az EhrC.-ből megláthatni. De ha ez is igaz, hogy van akkor az, hogy nincs egyetlenegy mássalhangzón végződő rag vagy névutó, a mely,

hacsak váltakozva is, felvenné a *-ja*, *-je* ragot (*alatta*, *érte*)?

Nemde azt kell ebből következtetnünk, hogy abban az időben még a névszón sem volt nyoma a nevezett *-ja* ragnak? Mert a hangzós végű alakok (*alája*, *melléje*) nem bizonyítanak semmit, már csak azért sem, mert ragtalanul is használtatnak (*alá*, *mellé*, mint *keze*) teljesen azonos értelemben és összeköttetésben. És mi bizvást ezt tarthatjuk az eredetibb használatnak.

A részletekhez szó fér, de ne bántsuk most. Vegyük ki csak a földolgot, t. i. azt, hogy a ragok és névutók személyragozásánál a nyelv a *-ja*, *-je* ragot nem alkalmazza, kivéve a hosszú vocalisra végződő alakokat. Ez áll, és szintén nyom valamit a latban. Az *alája*, *melléje*-féle *-ja*, *-je* személyragos alakokat én is újabb keletűeknek tartom az *a*, *e* végűeknél (*alatta*, *mellette*); de nem azért, hogy „ragtalanul is használtatnak teljesen azonos értelemben és összeköttetésben”. — Majd később elmondom, minő eredetet tulajdonítok én a hosszú vocalis után föllépő *-ja*, *-je* ragnak.

A negyedik argumentum:

4. Kétségtelen dolog, hogy szoros összefüggés van a birtok és az ige praes. imperf. indic. személyragjai között, a mint azt a rokon nyelvek kivétel nélkül bizonyítják. (Budenz: Jegyzetek 66. §) Ezt bizonyítják a magyarban is a többes 1. és 2. személyű birtokragos névszói alakok: *házunk*: *látunk*, *házatok*: *láttok*. Sőt még az is föltehető természetesen, hogy a birtokragozás alakult az ige-
ragozás mintájára; ámde ha ez megfordítva történt volna is, min-
denesetre bizonyos az, hogy valamint a többes számban, úgy az
egyesben is hasonlóknak kellett lenniök a megfelelő alakoknak.
Tehát *kezem*, *kezed* mintájára bizvást rekonstruálhatunk egy **élem*,
**éled*-féle alanyi ragozást, a melynek még nyoma megvan az ikes
igék megfelelő alakjaiban: *aluszom*, *aluszol*. Teljesen ezek az alakok,
mint látható, nem felelnek meg egymásnak, és a 2. személyben
lényeges eltérés mutatkozik. Mert hát hogy is történt, hogy
a birtokragozásban megmaradt az eredeti *-d*, míg-
len az ige *-l*-vé változott? Talán még lesz módunk erre
a kérdésre megfelnünk.

A mondottak alapján bátran állíthatjuk tehát, hogy a 3. sze-
mélynek is egyezőnek kellett lennie úgy a birtok-, valamint az ige-
ragozásban. Már pedig az alanyi ragozás nevezett személye *-ja* végű
soha sem lehetett. Ellenben az ilyen alakok, mint *hisz-en*, *lesz-en*,
vagy-on sat. meg a többes számú *lát-na-k*, *monda-na-k* azt mutatják,
hogy *-n* végű volt az eredetileg. Ámde bármi oknál fogva korán
le kellett volt ezen *-n*-nek vesznie, mindenesetre még a tövégi
hangzónak lekopása előtt, mert különben a mai *lát* alak nem volna
érthető. Mert bizonyos, hogy ezen ragtalan igealak és teljes töve

között eredetileg ugyanazon viszony állott fenn, mint a melyet *k'z*: *keze* közt konstataztunk. *) E viszonynak pedig a névszónál is csak elmosódott, de azért megdönthetetlen nyomaira akadtunk és ugyanennyit emitt is lelhetünk. Így van még a SC.-ben: *zerét* (szerete-), *illeet* (illete-), *scenweed*; hasonlóképen a PC.-ben: *zerét*, *visél*, *scenweed*, *halgaat*; — Helt.-nál: *ismér*, *széd*, *kél*, *vét-ni*, *mér-ni* (audēre) sat.; — végre a népnyelvben: *kel*: *kél*, *mer*: *mér*, *nyer*: *nyér*, *ismer*: *ismér* (vö. MNyr. V. 75.)

Szóval bármint bizonyítja is a *kel-nek*, hogy **kel-en* volt az egyes sz. 3. szem. eredeti alakja; a *kél* szintoly világosan mutatja, hogy **kele* volt az már jókorán — és mért ne még a birtokragozás megalakulta előtt — azaz a tiszta tő, a minő még ma is: *keze*.

Hogy azután a többes számú *kezé-k* az egyes számú rokon alak után indult inkább, mintsem az ige után, azon úgy hiszem, nincs mit csudálkoznunk.

Annyi áll, hogy az igeeknek alanyi személyragjai és a névszónak birtokos személyragjai között „szoros összefüggés” van. Nem is lehet máskép, mert hiszen azonos eredetűek. Csak az a kérdés, hogyan értsük ezt a „szoros összefüggést.” Valamikor — az ugor alapnyelv korában — bizonyára teljesen azonosak voltak az igei és a névszói személyragok; de már az első kettéágazás után, s később az egyes nyelvek külön-életében (mint mostani állapotuk mutatja) egy vagy más oknál fogva eltérések, még pedig nem egy esetben jelentékeny eltérések, támadtak. Vö. pl.

fin n:		sing.	1.	alanyi r.:	-n	—	birtokos r.:	-ni
			2.	„	-t	—	„	-si
	plur.	2.	„		-tte		„	-nne
1 p S.		sing.	1.	„	-b		„	-n, -m
			2.	„	-h		„	-t
zürj.		sing.	2.	„	-n		„	-d.

Tehát abból, hogy egyes igei és névszói személyragos alakok egyezők a magyarban, korántsem következik okvetetlenül (mint Szilasi fölteszi), hogy egykor valamennyinek egyezőnek kellett lennie. Azt a föltevést sem tartom elfogadhatónak, hogy a birtokos személyragozás az (alanyi) igeragozás mintájára alakult volna. Sokkal valószínűbb, hogy az egykori ugor (vagy altaji) alapnyelv korában, mikor az ige és a névszók kategóriája még nem is volt annyira elkülönítve, egyszerre indult meg mind a birtokos, mind az alany személyének megjelölése az illető szavakon. Ebben

*) Vö. Nyr. XI. 68.

semmi okunk sincsen kételkedni. A kétféle személyragozásnak kölcsönös egymásra hatásáról (egyes esetekben) lehet szó; de nincsen semmi ok arra a föltevésre, hogy az egy másnak megfelelő névszói és igei személyragoknak azonosnak kellett lenniök. Ez legalább is nem „mindenesetre bizonyos“, a hogy Szilasi gondolja. E szerint a *házunk: látunk, házatok: láttok* alakok ragjainak egyezéséből korántsem következik az, hogy „*kezem, kezed* mintájára bizvást rekonstruálhatunk egy **élem, *éled*-féle alanyi ragozást.“

Mindazonáltal megengedem, hogy a 2. szem. alanyi ragja egykoron még a magyarban is *-d* lehetett. De ezt nem abból következtetem, a miből Szilasi, hanem a legközelebbi rokon nyelvek adataiból. Lássuk, milyen ezekben a 2. személy ragja.

	Alanyi rag:			Birtokos rag:		
	Sing.	Dual.	Plur.	Sing.	Dual.	Plur.
vogB.	<i>-n</i>	<i>-n (<en)</i>	<i>-n (<en)</i>	<i>-n</i>	<i><en</i>	<i><en</i>
vogK.	<i>-n</i>	<i>-n (<en)</i>	<i>-ne, <an</i>	<i>-n</i>	<i><an</i>	<i><an</i>
osztIrt.	<i>-n</i>	<i>-den</i>	<i>-da</i>	<i>-n</i>	<i>-den</i>	<i>-den</i>
osztB.	<i>-n</i>		<i>-ta</i>	<i>-n</i>		<i>-n</i>
osztS.	<i>-n</i>	<i>-den, -ten</i>	<i>-dex, -tex</i>	<i>-n</i>	<i><in</i>	<i><in, en</i>
zürj.	<i>-n</i>		<i>-nnid</i>			<i>-nid</i>
zürjP.	<i>-n</i>		<i>-t, -tö</i>	<i>-t, -d</i>		<i>-nit</i>
votj.	<i>-d</i>		<i>-di</i>	<i>-d</i>		<i>-di</i>

Tehát (leválasztván azon elemeket, melyek nem személyjelölők) kitűnik, hogy ezen nyelvekben a 2. személy ragja *-d, -t* vagy *n*. A személyragnak *-l* alakja egyikben sem található, csak a magyarban (sing. 2. alanyi *-l*; továbbá a *-lak, -lek*-ben). Mi következik ebből? Az, hogy az egykori vogul-osztják + zürjén-votják + magyar nyelvegység korában a *d: l* hangváltozás ezen a személyragon még nem volt végrehajtva, tehát ezt már csak maga a külön fejlődő magyar nyelv hajtotta végre. De nem minden esetben; mert a 2. szem. sing. birtokos ragja ma is *-d* (mint a zürjénben és a votjában), a plur. 2. személyben pedig *-t* van (a többesjelölő *-k*-val megtoldva: *-tok, -tök, -lök*). Kérdés: minő érté-

ket tulajdonítsunk a 2. személybeli *-d*, *-t*-nek a szóbanforgó nyelvcsoportban (melyet ismeretes hangváltoztató hajlamánál fogva akár *l-e z ő nyelvcsoport* n a k nevezhetünk)? Az illető nyelvek hangtani sajátságai arra vallanak, hogy a *-d* régebb *-nd*-ből lett (= *-n* nyomatékösítő segédrag + ugor *dš* 2. személynévmás); s ugyanezen *-nd*-ből fejlődhetett *assimilatio* útján az *-n* személyrag is (*-nd* : *-nn* : *-n*). Ez a változás, t. i. egyrészt *-nd* (*-nt*) : *-d*, *-t*, másrészt *-nd* : *-n* még az egységes *l-ező* nyelv korában történt meg; tehát a 2. személy ragja a magyar nyelv különfejlődésének kezdetekor *-d*, *-t* volt. A birtokos személyragozás sing. 2. személyében és az alanyi s birtokos személyragozás plur. 2. személyében meg is maradt *-d* ill. *-t*-nek (*keze-d*; *keze-tök*, *vár-tok*); csak az alanyi ragozás sing. 2. személyében és a 2. személyű tárgyra mutató alakban (*várná-l*, *vár-lak*) változott később *-l*-vé. (Vö. *medence* : *melen*ce, *fidibusz* : *filibusz*, *el-vádol* : *elválal*).

E szerint elfogadhatónak tartom Szilasinak azon föltevését, hogy az 1. és 2. szem. alanyi és birtokos személyragjai a magyar nyelvben egykoron egyezők voltak. De már most az a kérdés: szabad-e ebből azt következtetnünk, hogy a 3. személybeli alakok is egyezők voltak?

Szilasinak további okoskodása azon sarkallik, hogy szerinte a birtokos személyragozás a magyarban csak akkor alakult, mikor az alanyi már megvolt (vö. „föltehető természetesen, hogy a birtokragozás alakult az igeragozás mintájára”; — „... **kele* volt az már jókorán — és mért ne még a birtokragozás megalakulta előtt?”) Lehetséges-e ez? Valamennyi ugor nyelvben van alanyi személyragozás, s a ragok nagy része föltűnő egyezést mutat. Mi következik ebből? Az-e, hogy minden egyes nyelv külön fejlesztette ki őket? Bizonyára nem, hanem az, hogy egy törzsöknek hajtásai. De birtokos személyragozás is van valamennyi ugor nyelvben, s a birtokos személyragok nemcsak egymás közt, hanem az alanyiakkal is jó részt egyezők. S mi következik ebből? Vagy az, hogy a birtokos személyragozást minden egyes nyelv külön-külön fejlesztette ki s alakította meg az alanyi mintájára; vagy pedig az, hogy a birtokos személyragok az alanyiakkal együtt egy és ugyanazon törzről fakadtak, se nem korábban, se nem később, hanem ugyanabban

az időben, t. i. még az ugor alapnyelv korában. Melyik valószínűbb? Azt hiszem, mindenki az utóbbit fogja valószínűbbnek tartani; én legalább az előbbi föltevéstől minden valószínűséget megtagadok.

Úgy látszik, Szilasi maga sincs egészen tisztában azzal, hogy mely korba helyezze a névszói személyragozás keletkezését. A 3. pontban azt mondja róla, hogy „ugor örökségünk“ (értsd: az ugor alapnyelv korából való); de ugyanott azt is mondja, hogy mikor a (névszói) személyragozás létrejött, akkor „*alatt, belől, fölé* még . . . nem voltak névutók. hanem egyszerűen ragozott névszók.“ — Ez egy kis anachronismus; mert hát mikor is volt az az „akkor“? 1) „Akkor“ = mikor a személyragozás, mely ugor örökségünk, létrejött = az ugor alapnyelv kora; 2) „akkor“ = mikor *alatt, belől, fölé* még nem voltak névutók, hanem egyszerűen ragozott névszók = a különfejlődő magyar nyelv kora. Ime tehát az ő „akkor“-ja két, egymástól nagyon is távol eső kort jelöl. Az pedig érthetetlen ellenmondás, hogy a névszói személyragozás „ugor örökségünk“, de azért mégis a (magyar) ige-
ragozás után alakult. A mi „ugor örökségünk“, az nem lehet specialis magyar fejlesztmény; s a mi csak a magyarban alakult, az nem lehet „ugor örökség“. Vagy talán úgy érti Szilasi, hogy a névszói személyragozás az igei személyragozás után alakult ugyan, de még az ugor alapnyelvben? Ám legyen! De akkor meg a 4. pontbeli magyar példákat is az ugor alapnyelv korába kellene helyeznie; azt pedig csak nem akarja! S ha akarná, nagyot vétene a nyelvtudomány chronológiája ellen.

Ámde abból, hogy a birtokos személyragozás nem a magyar nyelvben, nem az alanyi személyragozás után, nem ennek mintájára alakult meg, még nem következik az, hogy egyes birt. alak, pl. a 3. személybeli, ne követhette volna a megfelelő alanyinak fejlődését. Az analogiának erős a hatása, s mért ne működhetett volna a személyragozásban is? Ezt a priori nincs okunk tagadni. De lássuk Szilasi okoskodását.

Szilasi arra alapítja föltevését, hogy az igéknél a 3. személy ragja *-n* volt, de ez még a birtokos személyragozás megalakulása előtt lekopott, úgy hogy a pusztá tő maradt csak meg, pl. **kelen*: **kele*, s ennek mintájára vált a névszói

puszta tő: *keze* szintén 3. személyre mutató alakká. Igen ám, csakhogy ennek az okoskodásnak némi fogyatkozásai vannak. Nevezetesen: 1) A **kele* (praes. sing. 3.) alaknak se híre, hamva az egész nyelvben, s talán nem is volt meg soha, mert a **kelen*-ből egyszerre is válhatott *kel*. Szilasi a *kél*-beli vocalis hosszúságát idézi bizonyítékul, s szerinte a **kele*: *kél* között ugyanolyan viszony van, mint a *keze*: *kéz* között. Azonban a fölhozott analógiák nem támogatják ezen föltevést, mert azokban a vocalis hosszúságának más az oka. (Vö. Nyr. IX. 346; XII. 113, 327; NyK. XV. 56.) Ha Szilasi hypothesisé állana, akkor minden csonka tövű névszónak és minden praes. sing. 3. személyű (-n rag nélküli) alanyi igealaknak utolsó tagjában hosszú vocalisnak kellene lenni. — 2) A *keze* (- az ő keze) nem puszta tőalak, hanem végekopott személyragos alak. Hiszen az összes rokon nyelvekben raggal van ellátva a megfelelő alak, hát mért lett volna épen csak a magyarban ragtalan? És mért volna a továbbragozott alakban hosszú vocalis: *kezét*, *kezén*? Mért lett volna a régi nyelvben a viszonyítatlan szóalak végvocalisa is hosszú: *kezee*? Hogyan keletkezett volna a dialektikus *kezi* alak? A *kezee*, *kezét*(t), *kezi* alakok csak nem puszta tövek, s csak nem a **kele* mintájára alakultak, a mely talán meg se volt soha!

Az ötödik argumentum:

„5. A rokon nyelvek idevágó alakjai se támogatják a *ja*, *je* rag eredeti voltát. Egy-egy példából kiviláglik majd ezen állításunk helyessége. A finnben: *jalka-nsa* (lába), *lapsia-an*, tlk. *lapsiahan* (gyermekait); cser. *ola-že* (városa); mordv. *kudo-zo* (háza): lpS. *vaimo-s* (szíve); votj. *nǐlǐ-z* (leánya); zürj. *voķl-s* (frater suus); osztlrt. *kerabe-t* (hajója); osztS. *kara-l* (földje); osztB. *ṣoge-l* (fia); vogK. *šame-tä*, *šamä* (szeme); vogB. *kvole* (háza).

Budenz egybehasonlította ugyan a magyar és osztS., osztB. alakokat (Ugr. Sprachst. I. 35, Jegyzetek 66. §.), de magyarázatában egyelőre nem tudok megnyugodni. Szerinte *d*-ből fejlődött / volt eredetileg a 3. személyű birtokrag; ebből lett *lr*, végül *j*; tehát **napola* (mint az osztS. *kara-l*, *poge-l*, vogK. *šame-nel* (szemük), **napo-la*, **napo-ja*, *napja*. Erre nézve már fönt egy jogosult ellenvetést tettünk, az t. i., hogy nem tudjuk, hova lehetett ez esetben a névszó tövéghangzója, továbbá, hogy mért kopott volna le ebben: *keze* az egész rag, miután megmaradt a tövéghangzó is, és mért nem akkor a **nap-ja* **napo-ja* alakban is. Azonkívül igaz, hogy ez a hangváltozás előfordul ma is, pl. *saláta*: *sajáta*, *ilyen*: *ijen*; de ez a mai nyelvallapot nem lehet okadatolás ama régire. Nem különösen azért sem, mert ez a tűnemény ma is csak egyes

tájékokra szorul, és másutt nyoma sincs; talán ép az ellenkezője tapasztalható (vö. *illen*). Sőt a hol megvan, még ott is szórványos, mert pl. a *velő* szó szerte az egész magyarságban így hangzik.

Igaz továbbá, hogy pl. a m. *új*: f. *uute*, mord. *od*, cser. *uo*, lp. *oddo*, zürj. *vił*, votj. *vīl*, *vīl*; — de vajjon találó-e egészen az analógia? Emitt minden nyelvben *d*, *t* felel meg, amott a vogulon és osztjakon kívül, a melyek itt nem szerepelnek, csupa *s*, *z*; még a zürjénben is, a mely itt *l*, *l*-vel szerepel. Igaz ugyan, hogy ez az *s*, *z* is *t*, *d*-re vihető vissza; de ez akárhogy is másforma *l*, *d* volt, különben megmaradt volna ő is változatlanul.

És ime, egy teljesen megfelelő példa: *velő*: f. *ytime*, mordE. *udeme*, *udime*, lp. *addem*, cser. *vem*, zürj. *vem*, votj. *vījīm*; — vogB. *valem*, L. *vualm*, osztB *velīm*, osztIrt. *vēdem*, S. *vēlem* (MUGSzt.). Tehát a mint látjuk: *velő* egészen úgy viszonylik a *vēdem*, *velem* *velīm*-hez, mint a **napo-j-a* a *kerabe-t*, *kara-l* és *poge-l*-hez; — és mért maradt meg mégis amaz *l* változatlanul, valamint mért változott emez *l*-, ill. *j*-vé?“

Tehát Szilasi kétségbe vonja a 3. személyragnak Budenz-állította fejlődését, t. i. hogy az ugor *d*, mely az *l*-ező nyelv-csoportban *l*-re változott, a magyarban *j*-vé fejlődött volna. Nem tartom szükségesnek vizsgálat alá venni azon okokat, melyekkel „meg nem nyugvását“ támogatja; még pedig azért nem tartom szükségesnek, mert Szilasi kételkedésére egyszerűen határozott és kétségbevonhatatlan adatokkal felelhetek, melyek az „ab esse ad posse valet consecutio“ elve szerint azt bizonyítják, hogy az a hangváltozás megtörténhetett, mivelhogy meg is történt. Mutatja a tárgyas ige-ragozás.

A vogulban és az osztjakban a 3. tárgyszemély ragja *-l*, *-t*, *-d*, pl.

vog. 1. <i>kietē-m</i> , K. <i>kete-m</i> küldök	<i>kietī-le-m</i> K. <i>keti-le-m</i> küldöm
2. <i>kietē-n</i> , „ <i>kete-n</i> küldesz	<i>kietī-le-n</i> „ <i>keti-le-n</i> küldöd
3. <i>kietī</i> , „ <i>keti</i> küld	<i>kietī-tā</i> „ <i>keti-tā</i> küldi.
oszt. 1. <i>eutle-m</i> metszek	<i>eutli-le-m</i> metszem
2. <i>eutle-n</i> metszel	<i>eutli-le-n</i> metszed
3. <i>eutl</i> metsz	<i>eutli-le</i> metszi.

osztS. sing. 3. *panļa-dax* oda teszi

dual. 1. *panļa-da-men*

plur. 1. *panļa-daux*.

A ragnak három alakja közül legeredetibb a *-d*, s ebből lett egyrészt a *-t* (vog. *-tā* = osztj. *-le*), másrészt az *-l*, mely-

nek legnagyobb a szerepköre. Lássuk már most a magyar tárgyas ragozást:

Sing. 3. <i>tud</i>	<i>tud-ja</i>
Plur. 1. <i>tudu-nk</i>	<i>tud-juk</i>
2. <i>tud-tok</i>	<i>tud-já-tok</i>
3. <i>tud-nak</i>	<i>tud-ják.</i>

Nemdenem azt vallják ezen alakok, hogy a 3. tárgy-személy ragja a magyarban *-j* (*-jű*, *-jűs*)? S ha csak kétségbe nem akarjuk vonni a magyar *s* a vogul-osztják nyelv közel rokonságát, el kell ismernünk, hogy ez a magyar 3. szem. *-j* = vogl.-oszt. *-l* (eredb. *-d*). De az osztjákban a 3. szem. birtokosnak is *-l* a ragja, s így joggal föltehetjük, hogy ez a birt. személyrag (ép úgy, mint a tárgyas) szintén *-j* (*-jű*, *-jűs*-vé) fejlődött a magyarban. Tehát:

- { osztj. *eutli-le* metszi (*-l*+lappangó alanyi személyrag)
- { magy. *tud-ja* (*-jű*, +lappangó alanyi személyrag);
- { osztj. *poge-l* fia, *kara-l* földje (puszta *-l*)
- { magy. **háza-jű*, **keze-jű* (puszta *-jű*, *-jűs*).

Mondom: *-jű*, *-jűs*, és nem *-ja*, *-je*, mert e kettőt nem tartom egészen azonosnak; de erről majd később.

Szilasi így folytatja:

„Viszont a mi nézetünket, hogy *keze* a régibb alak, legalább az egyes számra nézve hathatósan támogatja a vogul nyelv. Ott van, mint láttuk, a vogK. *šamä*, a mely aligha egyéb, mint a névszó tiszta töve: *šame-*, a melyhez úgy viszonylik, mint *keze* a *kezé*-hez. Legalább erre mutat a vogB. *kvole* vő. *kvole-m*. Előfordul még *šame-tä* is, de ez nemcsak 3. szem. birtok, hanem a meghatározott alany vagy tárgy megjelölésére is szélkében használatos, pl. *mätä tajuts* ¹⁾ (megtelt a föld) Hunfalvy: Vogul föld és nép 127; úgy-szintén a rövidebb alak is, pl. *käräj san* ²⁾ *kasep keurn äjneut-ä léneut-ä vos ols* (az ökörbőr takarón belül hadd legyen enni-innivaló) uo. 156. Sőt a Reguly-féle szövegben találni elég sok példát, a melyben maga a ragtalan (rövidült) névszó szerepel mint 3. személyű birtok, pl. *égvatä ponk* (*ponkä* 151. l.) *juos-uj piñil pošime* (az asszony *feje* sas-fészekkel van megrakva) uo. 151; *uosing ater ojka pi* (a városi fejedelem *fia*) uo. 150, *vata-kum karábli pái joagets* (a kereskedő hajója a parton kikötött) uo. 174.“

Hogy Szilasi a *keze* alakot régibbnek tartja a *-ja*, *-je* ragosaknál, az ellen egy szavam sincs. Az ellen sincs, hogy

¹⁾ Sajtóhiba; helyesen: *tājuts*

²⁾ Sajtóhiba; helyesen: *sau*.

szerinte a vogK. *šamä* („az ő szeme“) úgy viszonylik a *šame* szótőhöz, mint a magyar *keze* a *kezē* tőhöz. De abban már téved, hogy a *šamä* alakot pusztá szótőnek tartja. A vogul nyelvben a teljes szótőnek rövid végvocalisa a ragtalan alak végéről általában eltűnt, ép úgy mint a magyarban; ennél fogva a tövégi rövid vocalisnak esetleges megvolta arra mutat, hogy valamely jelentős elem (képző, rag) olvadt bele, s azért maradt meg. Ez a *šamä* alaknak <ä-jéről annál is inkább föltehetjük, minthogy a teljes szótő különben *e* végű (*šame-m*, *šame-n*, *šame-nél*). De nem is vagyunk rászorulva semminemű föltevésre, mert hiszen ott van a *šamä* alakkal váltakozva használatos teljes a *šame-tü* alak is; ez világosan mutatja, hogy a *šamä* megelőző **šame'ä*-ből való. (Vö. a *t* kiesésére nézve: *ketitü* küldi: *ketianel* küldik, pro: **ketitanel*.) A vogB. *kvole* (háza) alakban ugyanezen oknál fogva maradt meg az *e*, tehát ez sem tekinthető pusztá tövégetnek.

Igaz, hogy a vogulban a *-tü* nemcsak a 3. szem. birtokosra vonatkozó alakokon, hanem egyebütt is használatos, t. i. mint determináló exponens. (Vö. Budenz, Ugr. Sprachstud. II. 57.) Ámde ebből nem következik az, hogy a *šametä*-féle alakok *-tä*-je nem személyjelölő, hanem determináló elem. Nem is egészen szabatos kifejezés, ha azt mondjuk, hogy a *-tä* nemcsak 3. személyjelölő, hanem determináló exponens is; mert a kettő nem azonos, habár alakjuk most teljesen egyforma is. A személyragok, mint tudjuk, a személynévmásokból fejlődtek, a determináló exponensek pedig mutató névmásokból lettek. Tisztán meglátszik ez a mordvinban, a hol a determináló vég-articulus az egyes-számban *-š* és *-t* (*-t*), a többesben pedig *-nä* (*-ne*), a mutató névmások egyes- és többesszámi töalakjainak megfelelőleg. Abban semmi föltűnő nincsen, hogy a 3. szem. ragja és a determináló exponens esetleg azonos alakú (mint pl. a zürjénvotjában is); mert hiszen mind a 3. személynévmásnak (melyből 3. személy ragja lett), mind a mutató névmásnak (melyből a determ. exponens lett) dentalis explosiva volt eredeti jellemző consonansa, s így a belőlük vált ragok esetleg azonosakká fejlődhettek, a mint hogy fejlődtek is. Ha tehát szabatosan akarunk szólni, akkor a vogulban kétféle *-tä* ragot kell megkülönböztetnünk, a szerint, hogy milyen

functióban látjuk szerepelni: 3. személyre mutatót és determinálót. Hogy az egyik *-tű* valóságos és nem pseudo-személyrag, azt a többes szám és a megfelelő osztják alakok is bizonyítják. A vogul sing. 3. *-tű*-nek a pluralisban *<anl, <änl* felel meg, a miből csak az *-l* a személyjelölő. Az osztjában (osztS., osztB.) nemcsak a többesben, hanem az egyesben is *-l* (*-l*) a személyrag, az osztírt.-ban pedig mind a sing., mind a plur. 3. szem.-ben *-t* (a dialektus ismeretes hangtani sajátosságának megfelelőleg). Ezek a mellett szólnak, hogy a vogul sing. 3. *tű* a plur. 3. *-l* raggal azonos, vagyis valóságos személyrag.

„A fölsorolt okok alapján tehát — mondja Szilasi, — azt hiszem, hogy a *-ja, -je* birtokrag későbbi és tisztán magyar eredetű, és a *keze* alakot tartom a régiebbnek.

Nem mondom az eredetinek, mert könnyen lehetett a 3. személynek valamely, akár nyomatékosító ragja; csak hogy a *-ja, -je* nem volt az.”

Megvizsgáltuk a fölsorolt okokat, s láttuk, hogy Szilasinak sokban nincs igaza. Mindazonáltal van argumentumai között egy-kettő, mely az imént idézett föltevés mellett szól. Csak azt a következtetlenséget nem értem, hogy míg az előbbieken a *keze* alakot mindig pusztá tölalagnak, vagyis ragtalanak vette, most egyszerre mégis megengedi, hogy „könnyen lehetett a 3. személynek valamely, akár nyomatékosító ragja“, bár ezt — mint a továbbiakból kitűnik — most sem igen tartja valószínűnek. Abban igazat adok neki, hogy nem *-ja, -je* volt a ragja; de a rokon nyelvek tanúságtétele alapján határozottan mondhatni, hogy volt ragja, s az nem nyomatékosító, hanem valóságos személyrag volt.

A következő részben Szilasi azt állítja, hogy a birtokosra mutató *keze* alaknak ez, és nem *kezé* volt a teljes töve, s azután azt magyarázza, hogy mért maradhatott meg a *keze* rövid végvocalisa, holott a **kele* alaké lekopott (*kel, kél*). Erre az előbbieken után fölösleges reflektálnom, mert tudjuk, hogy a *keze* alak bizony *kezé* volt egykoron, s a rövid végvocalis a hajdani hosszúnak maradványa.

Végül Szilasi még egy véleményt kockáztat:

„Láttuk, — úgy mond, — hogy az alanyi ragozás egyes száma valaha teljesen elűtő volt a mostanítól, és hogy 1. és 2. személyében a mostani tárgyi ragozással összeesett. Ennek nyoma van meg

az ikes igéken kívül a birtokragozásban (háza-*m*, háza-*d*). Idővel, akárhogy történt, átalakult az alanyi ragozás mostani formájává: *élek*, *élsz*. De megmaradt változatlanul a birtokragozás, a mely most már összeesett a tárgyi ragozással. Lehetetlen, hogy a nyelvtudat most már szintén ne ehhez kapcsolta volna; és régibb grammatikáink, pl. a debreceni is, csakugyan ezzel hasonlítják össze.

Ennek a pszichologiai fordulatnak könnyen átláthatni aztán a hatását. Először azt okozta, hogy a birtokragozásban megmaradt a 2. szem. -*d* ragja, míg az alanyi igeragozásban -*l*-vé változott (aluszó-*l*). De azután, mert nem tűrhetett a nyelv az immár egy képzetsorba fűzött alakok között semmi eltérést, mert egyöntetűséget követelt, becsempészte a tárgyas igeragozás -*ja*, -*je* ragját is a birtokragozásba.

Ez az oka, hogy *nap-ja* alakban eltűnt a tövéghangzó, mert *lál-ja* mintájára másképp nem is alakulhatott.

Ez az oka, hogy még mindig tart a küzdelem, hogy vannak ilyen vegyes alakok is, mint: *sebe*; *sebje*.

A többes szám ismét követte az egyest, a mire a *lálják* nem csekély befolyással lehetett.

Sőt ez a fattyúhajtás még több birtokú alakokból is kiszorította az igaz szülöttet. Egyszerű ennek is az oka; ime megmutatja ez az aránylat: *keze*: *keze-im* = *napja*; *napja-im*.

Azért is van még: *sebeim*, *sebjeim*, mert még él: *sebe* és *sebje* is.“

Ehhez a föltevéshez most nem szólok hozzá. Hogy helyeslem-e és mennyiben, az kitűnik értekezésemnek következő részéből. *)

SZINNYEI JÓZSEF.

MAGYAR ELEMÉK AZ OLÁH NYELVBEN.

udan: profecto, sane, edepol, reipsa, maximopere (LexB.): *ngyan*. Vö. Cih: Dict. II. 539.

ujagä (LexB.): *üveg*. Vö. *ojagä*.

ujság: *ujság*; lap és hír jelentésben. Arad s Bihar m.

ultoesk, **oltoesk**: inserto, impono, immito (LexB.): *pelzen*, *pfropfen*, *impfen*, *okuliren* (Iszer: Wörtb.): *olt*. A régiség s a mai nyelv bizonyossága alapján kimondhatjuk, hogy az oláh nyelvben a szó teljes polgárjogot nyert. Vö. Cih: Dict. II. 518—519.

*) Megjegyzem, hogy egész értekezésemet — mind a megelőző, mind a következő részt — teljesen változatlanul hagytam, úgy a mint készen volt, mielőtt Szilasi dolgozatát elolvastam. Egyébiránt minden figyelmes olvasó láthatja, hogy az enyém az övétől teljesen függetlenül készült. Sz. J.

ultoan, oltoan : ente, greffe, empeau, jeune arbre greffé (Cih : Dict. II. 518): *oltovány*. „Čela ée răsădeşte pomi pre pămëntulü altuja, saü *ultujaşte* pre aél pämëntü, eşü pijarde si ultu onele ši alte totü ée va răsădi: A ki más földén ültet fát vagy olt azon a földön, elveszti oltoványait s mindazt, a mit ültetett“ (Hasd: Etym. 936. 1646. év).

ultoj : greffe, ente, oeilleton (Hasd: Etym. 936): *oltó*. „A magyar *oltó*-ból származik, a melyből a helyes képzés *allüü* lenne, ezt azonban a nyelv összetévesztette volna a birtokos névmással“ (Hasd: Etym. 937). Vö. Cih: Dict. II. 518.

ul : accipiter (LexB.): *ölyv*. Vö. Cih: Dict. II. 536—537. NyKözl. XIV. 452.

umultuesk : propago (LexB.): absenken, ablegen (Iszer: Wörthb.): *homlít*. Vö. Cih: Dict. II. 537.

urijes, urijas : gigas (LexB.): riese (Iszer: Wörthb.): *örijás*. Közönséges a nyelvemlékekben. Használati köre magába öleli az egész dunáninni oláhságot. Vö. Cih: Dict. II. 537. NyKözl. XIV. 452.

urikaš; urikiš (Arad m.): *örökös*. „Chs. náu fákutü ku sënzele luj éelü skumpü *urikaši* luj; Chs. drága vérével *örökösév* tett bennünket (Bar: CatCalv. 38). Am kumpärat un *lanc dă* pämënt *urikiš*: Vettem egy lánc *örökös* földet“ (Arad m.).

urluesk : crassius molo (LexB.): schroten, gröblich mahlen (Iszer: Wörthb.): *öröl*. Vö. Cih: Dict. II. 537. NyKözl. XIV. 452.

uškulä (LexB. Dens: IstL. 81): *oskola*. Vö. *iškälä*.

užurä, užârä : usure (Cih: Dict. II. 536): *užsora*. „Kasa västrä éaj bogatä de užurj ênkunžuratä: A ti gazdag házatok *užsorák* kal van körülvéve“ (GazT. 1886. 173. Szolnok-Doboka m.).

vamä : portorium; telonium (LexB.): zol, mauth; zollhaus, mauthaus (Iszer: Wörthb.): *vám*. Minduntalan előkerül a régiségben s a mai nyelvben. Vö. Cih: Dict. II. 538. NyKözl. XIV. 452.

vämäles (LexB.): **vámolás*.

1) **vameš** : portitor, publicanus, telonarius, vulgo: teloniator (LexB.): zöllner, zolleinnehmer, mauthner (Iszer: Wörthb.): *vámos*. Szintén közönséges. Vö. Cih: Dict. II. 538.

2) **vameš**. A nyelvemlékekben igen közönséges szó s

a mai nyelvben is elégszer hallható; jelentése: ,képmutató, ravasz, csalfa.‘ Eredetije a magy. *hamis* (vö. *hamis hámusu*). A szókezdő *h* hangnak *v*-re változására vö. *hiklan*: *viklan*; *hition*: *vition*.

valălesk, vâlălesk: *vállal*. Szalonta környékén (Bihar m.).

vandrălău, vândrălău: *vándorló*. Arad s Bihar m.

vandăresk, vândăresk: *vándorol*. Ugyanott.

varmedijă, varmedije, varmezije: comitatus (LexB.): gessenschaft, komitat (Iszer: Wörtb.): *vármegye*. „Akirie potropopul varmițiej Henedoriej: Akirie, Hunyad *vármegye* esperese (Pal: Epil). Bate Dâmnie varmezia, diée o făkut femnica: Verd meg isten a vármegyét, mért csinált tömlőczöt“ (Móc népdal. Aranyos-Torda m.).

vădăzluesk, vādăzlesk: **vadászol*. Arad s Bihar m.

văjugă: *vájog, vályog*. Cihac (Dict. II. 537.) a magy. *völgy*, *völgyű* s *völgyel* szókkal hozza kapcsolatba.

văgaş (Cih: Dict. II. 537.): (kocsikerék)*vágás*. Vö. *ogaş*.

văkălaş: tectorium, lorica, arenatum (LexB.): tünche, tünchwerk, malter, mörtel (Iszer: Wörtb.): *vakolás*. Vö. Cih: Dict. II. 537.

văkăluesk: tectorio induco, lorico, trulisso, areno (LexB.): tünchen, mit malter bewerfen (Iszer: Wörtb.): *vakol*. Vö. Cih: Dict. II. 537.

vălătaş: inquisitio, investigatio (LexB.): untersuchung (Iszer: Wörtb.): *vallatás*. Vö. Cih: Dict. II. 537.

vălău: alveus aquareus (LexB.): wassertrog (Iszer: Wörtb.): *válú, vályú*. Vö. Cih: Dict. II. 537—538. NyKözl. XIV. 452.

vălējag: pretium redemptionis (LexB.): lösegeld (Iszer: Wörtb.): *váltság*. Vö. Cih: Dict. II. 538. NyKözl. XIV. 452.

vărteţ: puteus metallicus (LexB.): schacht im bergwerke (Iszer: Wörtb.): *vertés*; *sutó*.

văsălău: *vasaló*. Arad s Bihar m.

văsărluesk: *vásárol*. „Am văsăr it o gubă, o bundă şi dăă păref dă *éizme*: Văsároltam egy gubát, egy bundát és két pár csizmát“ (Arad, Békés, Bihar s Csanád m.).

vendik, vendig, vîndik: *vendég*. Ugyanott.

vicişpan: *vicişpány*. „Fie *tulipănu*l vicişpan: Legyen a tulipán vicişpány“ (Pop: Trand. 40).

viđik: *vidék*. Gyakori szó Bihar megyében.

vig : *vég* (vászony); finis. „Am kumpärat un *lanc* dä päment *urikiš* š-o fost žumätaŕe *kosälän*, jo l-am arat pänä 'n vig: Vettem egy láncz örökös földet és a fele kaszáló volt, s én végig szántottam“ (Arad s Bihar m.).

vigan : *vigens, vegetus, vividus, vivax* (LexB.): frisch, munter, lebhaft, belebt (Iszer: Wörtb.): *vigan*. „Če j i g a n ješ? : Hogy érzed magad?“ (Igen elterjedt kifejezés a móczoknál. Torda-Aranyos m.). Vö. Cih: Dict. II. 538.

vigäsag : *vigaság*. Arad s Bihar m.

vigäzäsk : *végez*. „Če am avut az dä *dolgožet*, tät am vigäzät: A mi dolgozni valóm volt ma, mind elvégeztem“ (Ugyanott).

vigrähäjtän : *végrehajtó*. Szintén.

vigziš : *végzés* (a törvénytől). Ugyancsak ott.

vifel : *invitor ad nuptias* (LexB.): hochzeitter (Iszer: Wörtb.): *vöfély*. Vö. Cih: Dict. II. 538. Pop: Trand. 197.

vikä : *metreta, modius* (LexB.): viertelmetzen (Iszer: Wörtb.) *véka*. Vö. Cih: Dict. II. 538.

viklan (LexB.): *hitlen*. Vö. *hiklan*.

viklešug (LexB.): *hitlenség*. Vö. *hiklešug*.

vilag, vilag : *világ*. Közöséges a régiségben is. Ma is többfelé mondják nálunk, pl. „Kät ej lumja si vilagu, nu fe je čine cij dragu: Ez a világ a milyen nagy, nem vesz el, a kit szeretsz“ (Arad s Bihar megyei népdal). Vö. Cih: Dict. II. 539.

vinceler : *vinitor* (LexB.): *winzer* (Iszer: Wörtb.): *vinceller*.

vindereu, vingereu : *falco tinunculus* (LexB.): kirchthurfalke (Iszer: Wörtb.): **vándoró* (vándorló); vércse. Vö. Cih: Dict. II. 539.

virgac : *virgács*. Arad s Bihar m.

višän : *celum, scalprum, scalpellum* (LexB.): grabeisen, grabstichel (Iszer: Wörtb.): *vész*.

vition : *maigre, décharné* (Cih: Dict. II. 539): *hitvány*. Vö. *hition*.

vizätän : *vezető*; kocsis (Jern: KÜt. I. 146). Vö. Hasd: CuvB. I. 440.

viziklen, vizitlu : *vizikli*; női derék. Arad s Bihar m.

vizgälat : (törvényszéki) *vizsgálat*. Ugyanott.

vizlä, višlä : *canis aquaticus* (LexB.): wasserhund, vor-

stehhund, hühnenhund, wachtelhund (Iszer: Wörtb.): *vizsla*.
Vö. Cih: Dict. II. 459.

volozman: *választmány*. Arad s Bihar m.

vontátău, vëntătău: *vontató* (széna v. szalma). Ugyanott.

zaj: glacies soluta in undis natans (LexB.): eisstosz, eisgang (Iszer: Wörtb.); *zaj*; jégzajlás. Vö. Cih: Dict. II. 539.

zapor: morbilli nethi, rubeolae (LexB.): rőtheln, maser (Iszer: Wörtb.): *zápor*(himlő).

zazlău, lazlău: *zdszló*. Szalonta környékén (Bihar m.).

zăbală: lupatum, postomis; pusula vel lichen in angulo oris (LexB.): das gebisz am pferdezaum (Iszer: Wörtb.): *zabola*. A voroneci codextől kezdve napjainkig kísérhetjük e szónak nyomát az oláh nyelvben. Kétségtelen tény, hogy a *zabola* a magyarban szláv kölcsönvétel; de az oláh nyelvbe minden esetre a magyarból szűrődött át. Vö. Cih: Dict. II. 539. Hasd: CuvB. I. 311.

zăcăăn, zăcăăn: (dohány)*zacskó, zsacskó*. Arad s Bihar m.

zălăig: *zöldség* a levesbe. Itt-ott Aradon.

zăvărsag: *zavarság*; nyugtalanság, zür-zavar, háborgás. Naszód környékén járja. Vö. GazT: 1887. 261.

zjeke: *sagum* (LexB.): seke, art bauernkittel (Iszer: Wörtb.): *zeke*. Vö. Cih: Dict. II. 540. Hasd: CuvB. I. 311.

zornăesk: *zörren*. A momentán *n* képző tanúskodik a szó magyarsága mellett. V. ö. Cih: Dict. II. 540.

zurgălău: tintinabulum (LexB.): schelle (Iszer: Wörtb.): Eredetetiye egy magy. *zörgölő* alak

zăb, zeb, zep: *zseb*. Szalonta környékén (Bihar m.) és Arad megyében.

zândarj: *zsandár*. „Pe mëndru la prins *z e n d a r*: Kedvesemet *zsandár* fogta el“ (Fam. 1887. 204. Máramaros).

zebefesk: *zsebel*; kifoszt. Arad m.

zebkendău, zebkendeu: *zebkendő* „Fă mă bađ on *z e b k e n d â u* și mă bagă 'n *zebu* tău: Csinálj rózsám *z e b k e n d ő v é s* tégy engem a zsebedbe“ (Bihar m.).

zeler, zelerj: inquilinus, incola (LexB.): neubauer, niethmann, inwohner (Iszer: Wörtb.): *zelér*. Gyakori szó a régi-segben s a mai nyelvben. Vö. Cih: Dict. II. 509.

zelică: (olh. kicsinyítő képzés): *szél*; szellő. Vö. Hasd: Ist: 256. Cih: Dict. II. 509—510.

zjemlă; zamlă: (Arad m.): panis similagineus, vulgo

simella vel semella (LexB.): semmel (Iszer: Wörtb.): *zsemle*. „Mjestekē trej măsurj de făinē de z e m b l e si kăce pějne: Őssekevert három mérő z s e m l e lisztet és kenyeret süttő“ (Pal. 45. Cip: Anal 65. Dos: Psalt. 275).

zigärit (olh. képzés): maigre, déperi, chafouin (Cih: Dict. II. 510). Az oláh alak egy magy. **zigor* formát föltételez.: Vö. Hasd: Ist. 256.

ziläü: *gyalú*. Arad s Bihar m.

zilip, šilip: aqueductus, cataracta molae (LexB.): was-serleitung, wasserfall bei der mühle (Iszer: Wörtb.): *zsilip*. Vö. Cih: Dict. II. 510. NyKözl. XIV. 451.

ziluesk: *gyalul*. A szorosán vett magyarországi részeken.

žíkej, žifej, žifijä: *gyékény*. Arad s Bihar m.

zinäü (LexB.): argwohn, verdacht (Iszer: Wörtb.): *gyanú*.

zingás: mollis, tener; plenus sensu; magno selectu utens (LexB.): zart, weich, schwächlich; empfindsam, empfindlich; haiklich (Iszer: Wörtb.): *gyengés, zsengés*. Közön-séges a nyelvelmékekben s a mai közbeszédben.

žip, žup, šup: fascis (LexB.): schab, bund stroh (Iszer: Wörtb.): *zsuf*. Vö. Cih: II. 510.

žirebijä: *geréb*; a szövésnél alkalmazzák. Szalonta környékén (Bihar m.) járja.

živan: *zsivány*. Ugyanott.

žolz: linteum tenue, sindon (LexB.): feine leinwand (Iszer: Wörtb.): *gyólcs*. „Ku žulž kurat te-aü enfăsurat: Tiszta g y ó l c s b a pólyáltak“ (Hasd: CuvB. II. 390. Co.: Blast. 6. GazT. 1886. 284).

žumale: lythargirum (LexB.): glasur, glasurerde, glätte (Iszer: Wörtb.): *zsomálc, somálc*. Vö. Hasd: Ist. 256.

Pótlékok.

aprosag: *aproság*. „Am văsărlit nište a p r o s a g u r j: Vettem holmi a p r ó s á g o t“ (Békés s Csanád m.).

arăduesk: indul; *ered*. Arad, Békés, Bihar s Csanád megyében járja.

ărmincijä: vám; *harmincad*. Magyarországon széltiben.

arňäü: (kocsi)ernyő. A Királyhágón inneni részeken.

băkă: *baka*. Katonák mondják.

băktăr: *bakter*. Arad s Bihar m. Vö. NyKözl. XVII. 101.

bájiság : *bányaság*. Így neveznek Abrudbánya környékén több bányahelyet együtt.

bantálesk : **bántol*; bánt. Az alföldi oláhság nyelvében él.

bekeé : *bekecs*. Ugyanott.

belé : *bölcső*. „Foku 'n kuptorj gergälazä, prunku 'n belé em bumbärjazä : Serceg a tűz a kemencében, fiam meg a bölcseben gügyög“ (Bihar m.).

belfjaüä : *bélfa*; a járomnak egyik része. A szorosán vett magyarországi részekén s a mócoktól (Torda-Aranyos m.) hallottam.

bendäü, bindäü : *bendő*. Arad s Bihar megyében. Járja Naszód környékén is. Vö. GazT. 1887. 265.

bié : *aestimatio*; *cultus*, *honor* (Bobb : Dict. II. 561): *becs*.

bikašäü : *kavics*; *békasó*. Arad m. Vö. *bikaš*.

bikä : *bika*. Magyarországon Erdély kivételével igen elterjedt szó. Vö. NyKözl. XVII. 121.

birkä : *birka*. Szalonta környékén (Bihar m.).

birkozas : *birkozás*. Arad m.

birkozesk : *birkoz-ik*. Ugyanott.

bitušä : *boeta* (Bobb *) : Dict. I. 116): *bekes*. Vö. *bekeč*.

bizalmä : *bizalom*. Arad s Bihar m.

bizolmaš : *bizalmas*; *bizalmi férfiúk a faluban*. Ugyanott.

bizonšag : *bizonyság*; *tanú*. Ugyanott.

bojt : *bojt* Szalonta környékén (Bihar m.).

bokonéoš : *bakancsos*; *baka*. Katonák mondják.

bolonšag : *bolondság*. Arad, Békés s Bihar m.

bujbäfeü : *bujbele*; *vékony szövetből készült s vattával bélelt téli rövid kabát*. Szalonta környékén (Bihar m.).

bumb : *globus*, *globulus*, *nodus fibulatorius* (LexB.); *knopf*; *kugel auf einem thurme* (Iszer : Wörtb.): *gomb*. Vö. Cih : Dict. II. 486.

bundä : *pelz* (Iszer : Wörtb.): *bunda*. Vö. Cih : Dict. II. 486.

burkuluesk : *szóval legyőz valakit*; **birkol*. Naszód környékén járja. Vö. GazT. 1887. 261.

butuk : *caudex*, *codex*, *truncus*, *modiolis rotæ* (LexB.); *klotz*, *rumpf*, *stock*; *radstock*, *nabe* (Iszer : Wörtb.): *bütyök*, *botkó*. Nálunk Magyarországon általános keletű szó.

*) (Bobb : Dict.) Joan Bobb : Dictionariu rumanesc, latinesc si unguresc. Kolozsvár, 1822.

bufkos : *butykos*. Arad m.

cēmp : *comb*. Általánosan ismert szó.

cēngalāu : tintinabulum (Bobb : Dict. II. 464) : **csengelő*.

cēngālesk : **csengel*. Arad m.

cipiē (többsz.) : *cepők*; alig egy araszyi magas szárú csizma, melynek oldalait szíjjal fűzik (VadR. 495). „Kēnd mā duk mēndrā laiē, mā fak fār’ de opinē ši-m daļ puškā ši cipiē : Mikor elmegyek rózsám innen, elveszik tőlem a bocskort s puskát és cipőt adnak“ (GazT. 1886. 189). Vö. *cipej*.

cujet : *cövek* a járomnál. Arad s Bihar m.

cipāu, cēpāu : laib (MJ : Sprach. 378) : *cipó*. Gyakori szó nálunk.

čordaš : *csárdás*(tánc). Vö. ML *) : Gloss. 127.

česā : calix, poculum (Bobb : Dict. II. 562) : *csésze*.

čiger, čider : lora, lorea (LexB.) : *csigér*(bor).

čikarj, čiparj : cobitis fossilis (LexB.) : *csikhal*.

čolnā : navis piscatoria (Bobb : Dict. II. 562) : *csolnak*.

čoltarj : equi stragum, stragulum (ML : Gloss. 163) : *csoltár*.

čot : nodus, tuber, tuberculum (LexB.) : knoten (Iszer : Wörth.) : *csat*.

čurbaluesk : *csorbál*; káposztalét leszed s újra visszatölt. Naszód környékén. Vö. GazT. 1887. 265.

čutkā : (kukorica) *csutka*. Arad m.

čutuk : *csutak*; töke. Szalonta környékén (Bihar m.).

dardā : lancea (Bobb : Dict. II. 563.) : *dárda*.

dāncālesk : *tāncol*; táncdalt énekel vagy füttyörész. Szalonta környékén (Bihar m.).

drik : *derék*; (kocsi)*derék*. „Sēnfem ēn drik u jerŋi : Tél derékában vagyunk.“ Ugyanott.

duluesk : *dúl*; vkit a faluból vagy hivatalából kitúr. Naszód környékén Vö. GazT. 1887. 262.

dēnēralās : *gyenyeralis*. Katonák mondják.

därm : (kút)*gém*. Szalonta környékén (Bihar m.).

estenā (LexB. 669.) : *esztēna*.

fagaš : (ML : Gloss. 243.) : (kocsikerék)*vágás*. Vö. *ogaš*.

*) (ML : Gloss.) A. T. Laurianu si I. C. Massimu : Glossariu. Bucuresci, 1871.

fártollesk : *fartol*(tat). Szalonta környékén (Bihar m.).

felezuessk : *felez, fölöz*; a szérűn megmaradt kalászokat és szalmaszálakat összegyűjti. Naszód környékén. Vö. GazT. 1887. 264.

fibiráñ : *föbiró*. Az alföldi megyék oláh lakósága ejti.

fisolgäbiräñ : *fösölzäbiró*. Szintén.

fotag : *fuvatag*; vihar. Szalonta környékén (Bihar m.).

furduläñ : *forduló* a szántóföldeken. Arad s Bihar m.

furdulís : *fordulás*; az országút lejtős oldala. Ugyanott.

gaje, kaje : *falco milvius, milvus* (LexB): hühnergeier, hühneraar, taubenfalke, weiher. weier, matan (Iszer : Wörtb.): *kánya*.

gätbiräñ : *gätbiró*; töltésfölgüyelő. Szalonta környékén (Bihar m.).

hetés : *hetes*. Az alföldi oláhság nyelvében él.

ipulet : *superaedificata* (Bobb : Dict. II. 565): *épület*. Vö. *epulet*.

karaboj : *charophylum* (Baré : Wörtb.): **karaboly* (garaboly). Vö. *baraboj*.

karstej, kristej : *garrula avis, ortygometra* (Bobb : Dict. I. 242): *keresztély*. haris.

käncälesk : *koncol*; tép, marcangol vmit a kutya. Szalonta környékén (Bihar m.).

kärëmb : tige, bord (Cih : Dict. II. 487): *korong*.

kitusä : *kötés*; egy marék kalász. A szorosán vett magyarországi részekén, tehát az alföldi oláhság nyelvében járja.

kivāñesk; *kiván*. Arad, Békés, Csanád s Bihar megyében használják.

kivet : *követ*; képviselő. Szalonta környékén (Bihar m.).

klerikuś : *klerikus*. Vö. GazT. 1886. 22.

komändäluesk : *empfehlen* (MJ : Sprach. 400. 401. 402): *komendál*.

konträluesk : *adversor, repugno, refragor, reluctor, abnuo* (Bobb : Dict. I. 225): *kontrál*.

kopäluesk : *fodio* (Bobb : Dict. II. 563): *kapál*.

koroj, koruj : *nisus* (Bobb : Dict. II. 160): *karuly, karvaly*. Vö. Prav. 88.

koštej : *castellum* (Bobb : Dict. I. 232): *kastély*. Vö. Evang. 53.

kreskäd'äñ : *kereskedő*. Békés s Csanád m.

kusurău : *koszorú*; a csűrépítésben az a két fa, a melyekbe a szarvazat fáit eresztik be (TSzótár). Szalonta környékén (Bihar m.).

labreū : *lajbli*. „Bađa mñeū labreu tăū, kum mñkaš noroku mñeū: Hej rózsám, a lajbli dat, megetted a szerencsémét“ (Bihar m.).

langălău : *lángoló*; kenyértészta maradékból sült tészta. Szalonta környékén (Bihar m.).

langoš : *lángos*; ugyanaz. Arad m.

lăpast : *lapács* (lapály). „Pămënt lăpastos: Lapályos föld.“ (Űgyanott).

lekvar : *lekvár*. A magyarországi részekben, sőt itt-ott a Bánságban is hallottam.

lîkreū : *lêkri, rékli*; rövid kabát. Szalonta környékén (Bihar m.).

lojtră : *hèche, ridelle* (Cih: Dict. II. 176): *lajtra*; *lajtorja*.

maka^u : *scipio* (Bobb: Dict. II. 1): *mankó*.

mărădik : *maradék*; rokonság, örökös, utód. Bihar m. Járja Naszód környékén is. Vö. GazT. 1887. 264.

măzgălesk : *maculo, sordido* (Bobb: Dict. II. 28): **măzgál*.

mintîje : *rock* (MJ: Sprach. 368): *mente*. A magyarországi részekben általánosan ismert szó.

moćikă : *macula, sordes* (Bobb: Dict. II. 62): *mocsok*.

muždruluesk : *nehezen, tünyn* *mozdul*. Szalonta környékén (Bihar m.).

muzik^a : *muzsika*. Arad m.

muzikaš : *muzsikás*. Ugyanott.

notăluesk : *noto, signo* (Bobb: Dict. II. 119): *nótál*.

orăluesk : *dico, oro, preadico* (Bobb: Dict. II. 137.): *órál*.

parintiziš : *parentézis*. Előfordul az 1658-ki, Psaltirja'-ban. Vö. Cip. Anal. 113.

pengeū : *pengő* (forint). Itt-ott Arad megyében. kivált a katonáktól hallani.

pendeleū : *pendula vestis, interna* (Bobb: Dict. II. 170.): *pendel*.

pinzărie : *domus monetaria* (LexB.): *pénzverő*(ház).

piskălău : *piskáló*(fa.) Szalonta környékén (Bihar m.).

pisok : *sabulum, arena* (Bobb: Dict. II. 568.): *píszok*; fővény.

puhä : *mollis* (Bobb: Dict. II. 571): *puha*.

pustă : wüste : *pusztu*. Az alföldi oláhság nyelvében élő szó. Vö. NyKözl. XVIII. 452.

pustălău : *pusztáló*. Így nevezik Arad megyében a lonkaságon lakó oláhokat a *pădureń*-ek (erdőlakók).

rastău : *eresztő* a járomnál. Magyarországon széltiben.

rituş : religionsgebrauch (Iszer : Wörtb.) : *ritus*.

şejtălesk : *sétél*. Arad s Bihar m.

sanzalik : *százalék*. Szalonta környékén (Bihar m.).

sărântok : mendicus (LexB.) : *szarándok* ; *zarándok*. Magyarországon járja.

sosekă : vas frumentarium (Bobb : Dict. II. 573.) : *szűszék*.

talzer ; **tăher** ; *tálgyér*, *tányér*. Az egész dunáninneni oláhság nyelvében élő szó. Vö. Cih : Dict. II. 399—400.

tăpălîgă : *topaláb* ; nagy talpú ember. Szalonta környékén (Bihar m.).

vikarăs ; vicarius (LexB. MJ : Sprach. 391.) : *vikárius*.

zar ; serrure, palastre (Cih : Dict. II. 539-) : *zár*.

ALEXICS GYÖRGY.

FONÉTIKUS IRÁS.

A Nyelvőr januári füzetében Moldován Gergely elmondja panaszait a miatt, hogy Alexics György más helyesírással merte közölni az oláh szavakat, mint a milyet az oláh irodalomban most általán használnak. S ez alkalommal ki igyekszik gúnyolni s nevetségessé tenni a 'fiatal nyelvészek' törekvését, a kik a kiejtést hiven visszatükröző fonétikus írást akarnak használni.

Az oláh nyelvet illető megjegyzéseivel leszámolt már Alexics; hanem a fonétikus írásnak is igazságot kell szolgáltatni. Hiszen sokan nagyon fontos szerepet tulajdonítanak ennek az írásmódnak. Vannak, a kik egészen erre akarják fektetni a megtanulást, bármi célból történjék is, míg Moldován elvi ellensége. Hisz azt mondja : „Némely fiatal nyelvész még nem ismeri azt az örök igazságot, hogy egyetlen nép sem beszél úgy, a hogy ír és egyetlen nép sem ír úgy, a hogy beszél; sok hangot hall olyant az ember, a mely az írásban nem érvényesül, s viszont sok hangot ejtenek ki másképen, mint a mily alakban az írásban kifejezést nyernek.”

Ez igaz, csak azt nehéz megérteni, miért kell ennek így lenni? Ha a ruhám rosszul készült, bele kell-e ebbe nyugodnom, vagy nem kívánhatom-e, hogy olyat csináljon a szabó, mely a test minden részéhez kényelmesen simul?

S ha az írásnak az a célja, hogy a beszéd tükre legyen, nem jó-e. ha hű tükre s nem kell-e azon igyekeznünk, hogy egészen úgy írjuk, a hogy beszélünk?

Az igaz, hogy minden nyelv helyesírása hosszú fejlődés eredménye, a mely nem a mai kor kiejtését tünteti föl, hanem egy elmúlt vagy még jobban mondva, különböző elmúlt korokét összevissza. Egyik nyelvben nagyobb a különbség a kiejtés és írás között, mint a másikban; tehát egyik nemzet fiainak sokkal nehezebb feladat megtanulni helyesen írni, mint a másikénak. S minél jobban eltért az írás a kiejtéstől, annál inkább láthatjuk ma már a törekvést az illető nemzeteknél, hogy ismét összhangzásba hozzák őket.

Azon semmi oka sincs Moldovánnak nevetni, ha valaki azt mondaná: „Új helyesírást csináltam a francia nyelv számára, mert a mai napság járatost nem találok helyesnek a francia nyelv egyes hangjainak megtestesítésére. Az Akadémiában bizonyára összenéznének a tudósok és alaposan aggódnának a fiatal nyelvész jövője iránt.“ Nagyon is komoly és nem is olyan fiatal nyelvészek mondták ki és követik ugyanezt az elvet. Sweet, a kitűnő angol nyelvész, 'Elementarbuch des gesprochenen Englisch' című művében negyven lapnyi szöveget ad tisztán fonétikus írással. Paul Passy művei: 'Les sons du français' és 'Le français parlé' a francia nyelv kiejtését tüntetik föl egész hiven; úgyszinté Franke kis füzeté: 'Phrases de tous les jours'. S bármelyik újabban megjelent s valamire való angol s francia nyelvtan fölhasználta a fonétikus írást, hogy az idegen nyelv egyes hangjait s egész kiejtése módját ezzel érthetővé tegye a tanuló előtt. Sőt ha fáradságot vett volna magának, a Nyelvőr bármelyik számának utolsó oldalait megtekinteni, ott elég sok oly módon írt magyar szöveget talált volna, a mely nem a rendes helyesírást követi, hanem a kiejtést akarja hiven föltüntetni; s melynél a szerkesztőség a maga szerkesztette írásmódot használja.

S nem is egészen új dolog ez a fonétikus írás. Használta már, bár tökéletlenül, Rapp is 'Versuch einer Physiologie der Sprache' című nagy művében, melynek első kötete 1836-ban jelent meg; s majd minden élő és holt nyelvből vett szöveget közölt fonétikus átirással. Az ősz angol nyelvész Ellis A. J. már 1848-ban adta ki 'Essentials of Phonetics' című munkáját, mely nemcsak fonétikus szöveget közöl, hanem maga a munka is a kiejtést hiven föltüntető ortográfiával van nyomtatva. Ugyanő 'On early English pronunciation' korszakos munkájában, melynek eddig négy kötete jelent meg, az angol nyelv egész történetét mutatja be oly módon, hogy a minden egyes korból vett nyelvmutatványokat, az akkori kiejtést, a mennyire lehet hiven föltüntető fonétikus írással adja vissza; s a most készülő

ötödik kötetben az élő angol nyelvjárásokat fogja ugyan-ezen módon elénk állítani.

A nyelvészek ma már nemcsak arra törekcszenek, hogy a tudomány számára értékesítsék a fonétikus írás hasznát, hanem a gyakorlati életbe is be akarják vinni. A művelt nemzeteknél egymás után alakulnak a helyesírást reformáló társaságok, a melyeknek élén a legkitűnőbb nyelvészek állanak, még pedig fiatalja, öregje egyaránt. Legrégibb e féle társaság az Angliában 1843-ban alakult *Phonetic Society*, melynek elnöke Müller Miksa, s tagjainak száma körülbelül három ezer. Egy másik, hasonló célú társaság alakult 1879-ben: *English Spelling Reform Association*; elnöke Gladstone, tagjai közt vannak Tennyson, Sweet, Murray, Ellis st. Amerikában az *American Spelling Reform Association* működik ugyane céllal. A francia ortografiát két társaság reformálja: a *Société neographique Suisse et étrangère*, alakult 1869-ben és a *Société de Reforme Orthographique* (1886). Németországban már 1876-ban alakult az *Allgemeiner ferein für vereinfachte rechtschreibung*, Svédországban pedig 1885-ben a *Rättstavningssällskap*, a melynek tagja minden számbavehető svéd nyelvész.

Mindezen társaságoknak közös célja, hogy jobba, célszerűbbé és könnyebbé tegyék az illető nyelvek helyesírását. Az természetes, hogy egyszerre nem lehet teljesen átalakítani a hagyományos helyesírást s ezért majd mindegyik társaság ideiglenes írásmódot állapított meg; de közös céljuk, mely felé törekcszenek, hogy a kiejtést és helyesírást teljes összhangzásba hozzák.

Ezekén kívül még két másik, a modern nyelvek tanításának reformálására alakult társaság is alkalmazza a fonétikus írást. A Párisban alakult nemzetközi *Association Fonétique des Professeurs de Langues vivantes* pedagógiai irányelvei közt második ez: „A tanár első gondja legyen teljesen megismertetni a tanulót az idegen nyelv hangjaival. E célból fonétikus átírást használjon s a tanítás első idejében teljesen figyelmen kívül hagyja a hagyományos helyesírást.” A másik hasonló egyesület neve: *Quousque tandem*, Skandináviai egyesület a nyelvtanítás reformálásának céljából; alakult 1886-ban Stokholmban. Alapelvei között első a következő: „A tanítás alapjává nem az írott, hanem a beszélt nyelvet kell tenni. Azon nyelveknél, a melyeknek helyesírása nagyon eltér a kiejtéstől, a tanítást teljesen fonétikus átírással adott szövegeken kell kezdeni.”

Mindezekből láthatjuk, hogy a fonétikus írás nem egy pár fiatal nyelvész hóbortja, a mit oly könnyen ki lehet nevetni, hanem a nyelvtanulásnak nélkülözhetetlen segédeszköze, bármilyen célból történjék is az.

Annak, a ki azért akar valamely nyelvet megtanulni, hogy a praktikus életben használhassa, elkerülhetetlenül szükséges, hogy a helyes kiejtést elsajátítsa; különben sem maga beszélni, sem az idegenek beszédét megérteni nem fogja. S ha nincs alkalma az illetőnek idegenekkel társalogva gyakorlati uton sajátítani el a helyes kiejtést, a fonétikus írás használata nélkülözhetetlen. A tanulónak oly szövegeket kell előbb használnia, a melyek a kiejtést hiven tünnetik föl tekintet nélkül a hagyományos ortografiára; s csak a mikor már ismeri és érti a nyelvet, akkor kell megismerkednie azzal a helyesírással, mely hozzáférhetővé teszi számára az irodalmi műveket is. S nyelvtanítók, a kik Francia- és Svédországban már hosszabb időn át használták az iskolában is ezt a módszert, bizonyítják, hogy a tanuló, ha a fonétikus írással adott olvasmányok alapján ismerkedett meg a nyelvvel, nagyon gyorsan sajátítja el a szokásos helyesírást. Mi pedig nagyon jól tudjuk, milyen nehéz a tanulót a mi olvasmányaink alapján akár a francia vagy német, annál inkább az angol nyelv helyes kiejtésére megtanítani.

A ki nyelvészeti célból ismerkedik meg valamely nyelvvel, annak sem elég, ha csak az írott nyelvet ismeri. Ha ő valamely nyelv különböző korait akarja összehasonlítani, mindig azt kell kutatnia, hogy beszéltek, nem pedig irtak abban a korban. A rendes ortografia olyan, mint egy homorú tükör, mely hasonló, de mégis egész más képet mutat; a fonétikus írás ellenben arra törekszik, hogy a beszédnek igaz tükre, hű képe legyen. A nyelvész csakis ezt a hű képet használhatja, ha az illető nyelv történetét igazán meg akarja ismerni és ismertetni.

Még nagyobb szükség van a kiejtés hű és pontos föltüntetésére, ha valamely nyelv idegen elemeit kutatjuk; mert a szavakat egyik nyelv a másiktól nem írásából, hanem beszédjéből veszi; s itt leggyakrabban az illető nyelvek kiejtése fogja csak a helyes utat megmutatni.

Csakis az mellőzheti a fonétikus írást, a ki azért tanul nyelvet, hogy az irodalmi műveket ismerje meg. De ki fog evvel megelégedni s nem vágyódik arra, hogy azon a nyelven beszélni is tudjon.

Láthatjuk tehát, hogy a fonétikus írás nélkülözhetetlen segédeszköze mind a nyelvtanulásnak, mind a nyelvtudománynak. S ez az egész újítás nagyon egyszerű. Csak annyi-ből áll, hogy írjunk úgy, a hogy beszélünk. Tehát minden külön hang számára gonoszkodni kell külön jelről, és minden egyes jel csakis egy hangot jelöljön; végre az egyszerű hangok számára legyen egyszerű a jel, a kettős hangok számára összetett. Bármely írásmód, a mely ez elveket hiven követi, megfelel a célnak. Hogy az egyes hangok számára

milyen jeleket használjunk, azt mindig egyes különös körülmények fogják meghatározni.

S ezért mi azt az írásmódot, a mit Alexics az oláh szavak jelölésére használ, helyesnek és követendőnek tartjuk; mert általa az idegen sokkal könnyebben és jobban ismerheti meg a beszélt oláh nyelvet, mint az oláh irodalomban most szokásos helyesírás által.

BALASSA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

A ritkaságok tárából. Midőn a Nyelvtörténeti szótár anyagának földolgozásában a *bűz* szóra került a sor, a reája vonatkozó adatok közt a következő idézetet is találtuk: „A száraz gőz, párából, búzból és füstelgesből, ki az földből megyen fel“ (KopaszágD.).

Ha figyelembe vesszük, hogy az idézetnek e *bűz*-za akár alakját, akár jelentését tekintsük, se a *buza* (weizen), se a *boza* (scherbet), se a *boz*, *bozza* (hollunder) szóval össze nem hozható; továbbá ha figyelembe vesszük, hogy a régi nyomtatványok egy részében elég bőven tenyészik a sajtóhiba, hogy tehát a *bűzből* könnyen állhat *bűzből* helyett: jogosan nem illetheti meg az elhamarkodás, meggondolatlanság vádja se az anyag rendezőjét, hogy e szót a *bűz*-be iktatta be, se a szerkesztőt, hogy, habár megkérdőjelezve, e helyen egyelőre meghagyta, annál inkább, mert tartalmilag is minden nehézség nélkül bele volt illeszthető a *bűz*-nek „foetor“ jelentésébe.

Mialatt a szerkesztés munkája folyt, azalatt az anyaggyűjtés is egyre tartott. Voltak ugyanis művek, a melyek még vagy egyáltalában nem, vagy hiányosan voltak földolgozva; ezeket tehát egészben ki kellett bányászni, illetőleg az egy vagy más tekintetben jelentős szókat gondosabban kiírni. Midőn aztán idő közben, évek multával a szótárnak sajtó alá rendezése s a mi vele együtt járt, a hiányok pótlása megkezdődött, akadt egy szó, a mely egészen egyedül, rokontalanul állott s a becikkelyezett szavak egyikébe se volt beleilleszthető. Melius Péter „Jób“ fordításából került napfényre s a hely, a melyben előfordul, ekként szól: „Üstökös cyllagok, es fakliák uag lidérczek acki alá esik az égből mint ég cyllag, azis a föld buzzabol leszen“ (94).

Meliusnak e *buzza* szavát is sajtóhibának tartani már alig lehet; mert hogy egy öt elemből álló szavacskába három oly vastag vétség rakodjék le, hogy *ü* helyett *u*, *e* helyett *a* s *z* helyett *zz* kerüljön bele, vagyis hogy *bűze*-ből *buzza* váljék, az, még ha a gyakorta szertelenül gonoszkodó vélet-

lent számba vesszük is, épen nem valószínű. E két adatból egészen kétségtelenné válik immár, hogy habár csak valamely egyes vidék félreeső zugában is, de mindenesetre élt egykoron, s nem lehetetlen, hogy talán valamely rejtekben még ma is él e *búz* szó.

Mielőtt a jelentés megállapításába bocsátkozunk, szükséges, hogy az előbbi, hiányosan kijegyzett helyet kiegészítsük. A „Kopaszsagnac diczireti” csak egyetlen példányban van meg az erdélyi muzeum könyvtárában. Kolozsvárra fordultam tehát Szinnye Józsefhez — s ezt annál inkább meg kellett tennem, mert a kiíró az idézet után a lapszámot is elfeledte oda jegyezni — kérve őt, hogy a szóban levő helyet kellőkép kiegészítve szíveskedjék kijegyezni. Itt következik: „Menyben penig semmi nincz hayas, szőrös, hanem minden kopasz, mint az hólđ, az nap és czillagoc. Mert ha ki említene ámaz czillagokat, kiket hayasoknac és üstökösöknek hinnac: azoc vgyan nem czillagoc. sem menyben ninczenec, hanem csak it alat, az alsó éghben lesz nec, az fellegeken fellyül, a száraz göz, párából, *búzból* és füstelgesből, ki az földből megyen fel és ot meg gyűlvén, az otfen valo melegségtől, és az menyországnac forgássától fel gyulad, és meg ég” (10. l.).

A két hely egybevetéséből majdnem egész biztossággal kiolvasható a keresett jelentés. Melius szerint „az üstökös nem egyéb, mint a földnek *buzza*”. Ugyanezt mondja a „Kopaszság dicsérete” is: „az üstökösök *búzból* lesznek”; csak hogy hozzá teszi még: „száraz gözből, párából, füstelgesből”. *Búze* szerint a *gőznek*, *páranak* jelentésbeli rokona, vagy egyikének vagy másikának teljes egyértékese.

Minthogy Melius szerint az üstökös nem egyéb mint a földnek *buzza*, következik, hogy a „Kopaszság” szinonimái közül csak a *gőznek* vagy a *páranak* lehet egyértékese; a füst annál inkább ki van zárva a kombinációból, mert a hely voltaképen nem is fűstről, hanem csak füstölésről beszél, azaz mely füst módjára megyen föl.

Én e *búz* vagy *buz* szót eredetinek tartom s úgy vélem, hogy az ugyanazon alapszónak kopott végű igeneve, a melynek származékai a *buzog*, *buzdít*, *buzdul*. Az alakra nézve nem foroghat föl semmi kétség; hogy pedig a „göz, pára” jelentés is szépen megfér vele, az a származékszóknak ma is jól érzett értelméből eléggé megbizonyítható. Közhelyes mondás, hogy „a forrás *buzog*”; egyként mondjuk: „forró imádság” és: „*buzgó* imádság”; továbbá: „fiatal vér könnyen *buzdul*” és: „kis csupor hamar *forras*”. De hogy a *buzog*-ban is, azt a régiségből vett példákkal is igazolhatjuk: „*Buzdul*: refervesco MA. PPB. *Megbuzdul*: inflammor, incendor MA. Fordohad el te fyleydeh erdegi

goythozasokthwl es bozdwl asokthwl (ÉrsC. 288). *Buzog*: ferveo, conferveo, adaestuo C. *Buzgó*: fervens, effervens C. fervidus MA. Rendeletlen rútság, midőn elein *buzog*, közepin pőszög, végén penig ugyan meg-is hűl (EgyhRend. 177). Ha mi forr és buzog, hogy ki ne *buzogjon*, forrjon, merető lapátotskaval meg-tzafollya (Com: Jan. 101). Végy egy tekenében sanatrakat es tőlcz etzetet rea, az őszue *buzog* (Cisio. Q4). Feeleenek raytta, hogy az zent kegyes kyal testeenek romlaasa ne lenne az *bwzgo heewseghnek myatta* (ÉrdyC. 402). Sem hideg nem vag, sem hew, sem *buzgo* (Sylv: UjT. 140). Az illető állatok kediglen nağ *buzgosagban* liuin megbomlanak“ (Sylv: UjT. II. 126).

Azt sejtem tehát, hogy e *búz*-nak eredetileg pára volt a jelentése, de ezt a helyébe tolakodott idegen (szl. para) utóbb kiszorította a forgalomból, mint ez több más szóval is megtörtént (vö. *gyér* és *ritka*, *vítat* és *ostromol*, *kietlen* és *puszta* sat.).

SZARVAS GÁBOR.

A „Néma orvos“ (1813) némely ritkább szava és kifejezése. *Vérengező*. A mai használat szerint *v é r e n g z ő*: a ki kegyetlenkedik, sok vért ont. A NO. 99. lapján *v é r e n g e z ő foginak*-ról van szó. Régi értelme tehát: folyton vérző.

Jár valakit. A NO. 118. lapján találtam e kifejezést: „A mely személyt rendszerént a hős szám nem jár.“

Rebegő. Mai jelentése inkább átvitt értelmű; a NO. 118. lapján „Gutaütött embernek rebegő nyelvéről“ van szó; tehát reszketeg nyelvről.

Megnyilaz. A NO. 87. lapján van ez a mondat: „Ha a tudatlan kovács a patkolásban a lovat megnyilazta, húzd ki a patkószeget.“ Tehát a szegnek az elevenbe verése: megnyilazás.

Járat. A NO. 87. lapján van ez a mondat: „A falusi asszonyok, a kik a füvek között járattak bakké. Értelme: járatosabb.

Kentsefentse. A NO. 86. lapján „hasznos kentsefentse“ egyszerűen kenőcsöt jelent.

Tőtsapotsója. „Vízálló tőtsapotsója tájékokon“ (NO. 75. l.) érdekes ikerszó mint jelző.

Parás. A NO. 52. lapján ez a mondat van: „Sós parászlentsét egyél gyakran napjában“. Tehát a parásborsó analogiája.

CSAPODI ISRVÁN.

Fityúr. A Nyelvőr legutóbbi füzetében (82 l.) Szarvas Gábor azt állítja, hogy „a homályos vagy érthetetlen szót addig ácsolja-kovácsolja a nyelv, míg vagy egészben, vagy legalább részben érthetővé nem idomítja.“ S ilyen átidomított vagyis idegenből származó szóknak mutatja be ezeket: *cinterem*, *alkörmös*, *kénese*, *kandalló*, *fityúr* sat.

Újabb időben magam is be kezdem látni, ez oly tény, a melyet józan megfontolás mellett tagadni nem lehet, hogy nyelvünkben, a mint más nyelvekben is, sok idegen szó telepedett meg; ez természetes, s nincs benne semmi csodálandó, mert együtt jár a műveltséggel, sem szégyenlendő, mert e tekintetben osztályrészesei vagyunk a többi művelt nemzeteknek; de hogy minden idegen elem volna, a mit némelyek annak lenni állítanak, azzal higgadtan mérlegelő értelmem legkevésebbé sem tud megalkudni.

Többet tudnék felsorolni, de ezt más alkalomra hagyom; most csak a *fityúr*-t veszem bonckésem alá, a melynek több mással együtt, meggyőződésem szerint szintén érdemetlenül, legújabbban homlokára sütötték az idegenség bélyegét.

Szarvas Gábor e szót idegennek, oláh eredetűnek tartja, állítván, hogy a nép az idegen hangzású oláh *fečor*-t, hogy magyar hangzást nyerjen s hogy érthetőbb legyen, *fityúr*-rá változtatta.

Én e véleményt nem fogadhatom el; először nem azért, mert érvekkel nincs bizonyítva; másodszor nem azért, mert ethnologiai momentumok tiltakoznak ellene. Azt kérdezem magamtól: miért kell a *fityúr*-nak *fečor*-ból származni? Azért-e, mert *fityúrok* (nyalka úrfiak, dandyk, stutzerek) a magyarok közt nem találtnak; talán hogy ilyeneket lássunk s nevüket eltanuljuk, Fogaras vagy Hátszeg vidékére, az oláh fecsőrok közé kell mennünk? Vagy talán azért, mert *fityúr* okvetetlen kell, hogy *fečor*-ból származzék, mert az lehetetlen, hogy az *iftyúr* (= ifúr, ifjúr), mely szó több helyen szokásban van, könnyebb kiejtés végett *fityúr*-ra idomuljon? Nem sokkal valószínűbb-e tehát, hogy az oláhok, a kik között, legalább a magyarországi részekben, lámpával is alig találunk *fityúrokat*, vették tőlünk s nem mi tőlük e szót kölcsön?

Ha e momentumokat a mérlegbe vetjük s mérlegünk nem hamis, az egyik serpenyő oly hirtelen alászökik, hogy a *fečor* a másikból úgy kirepül, mintha sohasem lett volna benne.

Az ily, egész kedvteléssel üzött kitagadások, a nemzeti vagyont idegennek dekretáló itéletek és döntvények, lehetetlen, hogy ne provokálják a hazafias érzületet; s ha ez végre türelmét veszítve fellázad és oly szavakba tör ki, mint ez nem régiben (február 13.) a képviselőházban a közoktatásügyi költségvetés alkalmával történt: „Lehetetlen nem tiltakoznunk az ellen, hogy az Akadémiának protegált emberei felállítanak oly abszurd tételeket, hogy az *ár, ér* végzetű szavak nem magyar eredetűek, nem magyar tehát a *betyár, kacér* sat. Az embernek még azon sovány elégtétele sem marad meg, hogy azt mondhassa rá: számár! mert ez sem magyar szó“ — az illetőknek e miatt egy-

általában nincs okuk felförmedni s a megleckéztetők ellen filippikázni.

TAMÁS TAMÁS.

„A *fityűr* nem oláh, hanem eredeti magyar szó.” E tételét a helyreigazítás imígy bizonyítja be: A magyarországi oláhnak *fityűrjai* (úrfiak) nincsenek, vagy ha vannak, oly kevesen vannak, hogy számba se jön; magyar úrfit ellenben az ország minden zegezugában találhatni. Világos tehát, hogy a magyar azt, a mi neki van, nem kaphatta az oláhtól, a kinek az nincs; hanem ellenkezőleg az kér és vesz, a kinek nincs, attól, a kinek van.

Az okoskodás tetszetős s el volna fogadható, ha egy sarkalatos hibája nem volna. Igazságnak állít oda egy tételt, a mely elérhetetlen távolságban marad az igazságtól; s ez, hogy „a *fityűr iftyűr*-ből, ez meg *ifjúr, ifjú úr*-ből módosult.” A helyreigazítónak, hogy e tételét igaznak fogadjuk el, kettővel kellett volna beszámolnia. Az egyik, hogy a *fityűr*-nak igaz jelentése valóban úrfi = stutzer, dandy; a másik, hogy mi ok vitte rá s kényszerítette az életet, hogy az érthető *iftyűr*-t érthetetlen *fityűr*-rá facsarítsa el. Igaz ok nélkül az élet ilyesmire nem vetemedik; s ha olykor-olykor mégis találkozunk ilyenmő ferdítésekkel, annak mindenkor megvan a maga különös oka; de ezt a jelenség magyarázójának minden egyes esetben szükségképpen ki is kell mutatnia.

„Először már azért sem fogadhatom el, ugymond a helyreigazítás, Szarvas Gábor állítását valónak, mert érvekkel nincs támogatva.” Erre nem is volt szükség, mert a *fityűr*, valamint a többi is csak egy más tétel igazolásául voltak fölemlítve. Azt pedig csak föltehettem rólam minden olvasóm, hogy a mit állítok, annak valóságáról igaz okok alapján meg is vagyok győződve. A mi azonban akkor nem volt, most immár kötelességemmé vált, a bizonyítás, beh bizonyítása annak, hogy a kérdésbeli szó valóban oláh kölcsönvétel.

A magyarban a *fityűr* mellett egy *ficsúr*, sőt *ficsór* alak is található. Ha a szó magyar eredetű, a módosulás csak is ily rendben mehetett végbe: *ifjú úr: ifjúr: iftyűr: fityűr: ficsúr: ficsór*; tehát a legrégibb forma az *ifjú úr* s legújabbak a *ficsúr* s ebből a *ficsór*. Minthogy azonban különösen a XVII. század kezdete óta nyelvünkben az *o: u* és *ö: ü* hangváltozás a gyakori, megfordítva azonban, hogy *u*-ból *o* s *ü*-ből *ö* legyen, a ritka esetek közé tartozik, következik, hogy nem a *ficsór* a *ficsúr*-nak, hanem ellenkezőleg, ez amannak módosulata; vagyis, hogy nem az előbbi az ifjabb, hanem az utóbbi. Sőt még hogy a *fityűr*-nál is idősebb, azaz hogy voltaképpen ő a másik kettőnek példaképe, arra hiteles tanunk is van Geleji Katonában, a kinél régi íróink közül először találkozunk e szóval s a ki azt így írja le: *fitsor*. E szerint a módosulás ím e rendben ment végbe: *ficsor: ficsúr: fityűr*.

Ha tehát ez utóbbi a másodikon keresztül lett az elsőből, nem lehetett egyszersmind egy másikkól is, az *iftyúr*-ból.

De hogy különben sincs a *fityúr*-nak az *iftyúr*-ral semmi köze s hogy a beléje olvasott ,úrfi, stutzer, dandy‘ jelentés pusztá ráfogás, a mely, legalább kezdetben, nem volt meg benne, az a már idéztük G. Katonának következő helyéből egész tisztán kiviláglik: „A földből egy kis élő virágotska, egy parányi muslicza, egy hernyo, egy hőmpölygő barázda féreg, az ő kezének benne forgása nélkül sem lehet, sem el nem veszhethet; az emberek között pedig egy more, egy oláh *f i t s o r*, egy cigány gyermek, nem fogontathatik, sem születtethetik, sem meg nem halhat, az ő akaratja és tanácsa nélkül“ (Titkok titka. II. 19). Mintha csak a helyreigazítót hitetlenségéből akarná kigyógyítani, oly érthetően beszél, oly világosan magyaráz ironik, mikor az ,oláh *f i t s o r*‘ után kommentárkép a ,cigány g y e r m e k e t‘ következteti, ezzel mintegy azt akarván mondani, hogy *f i t s o r* ugyanaz, a mi g y e r m e k. De e hozzzávetés nélkül is a *ficsor*-nak ,gyermek‘, még pedig ,kis gyermek, magzat‘ fogalma magából a hely értelméből egészen kétségtelen. Az író szerint ugyanis isten kezének műve a legparányibb dolgok: a növények közt a legkisebb virágocska, az állatok közt a muzslica; nélküle nem születik még egy oláh vagy cigány gyermek se.

Látható ebből, mily alapja van annak a szószármaztatásnak, mely a *fityúr*-t az *ifjú*-ból keletkezteti.

Hogy a *ficsor* nem magyar, hanem oláh eredetű szó, azt már a fentebb idézett hely is világosan kimondja, midőn így szól: ,oláh *fitsor*‘; de etimonja is megvan ugyane nyelvben. Eredetije ugyanis a lat. *fetus* (magzat) szónak deminutivuma: *fetiolus*, a melyből, illetőleg ennek *fetiolo-* tövéből ép úgy lett *fecior* (olv. *fecsor*), mint a *pēs*-nek (láb) *petiolus* kicsinyítőjéből *pecior*, *píciór* (Cihac). Oláh eredetisége mellett egyébként még egy sereg származékszó is bizonyít, minők: *feciora*: szüz, *fecioresc*: szüzi, *feciorie*: szüzeség sat.

Ha tehát mind e momentumokat a mérlegbe vetjük s mérlegünk nem hamis.....

A mi végül a jó tanácsot s nevezetesen azt az idézett képviselőházi tiltakozást illeti, arra három szavunk van: Varga maradjon a kaptánál! Harangozó ne tanítson papot misét mondani! A ki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul.

SZARVAS GÁBOR.

Bodzás lábú. Határozottan merem állítani, hogy az, mi a nép nyelvén ,bodzás lábú‘ néven járatos, annyit teszen, hogy ,g e n y e r e s a lábam‘. Orvosi műnyelven: varicosus, cirroides (κίρρωσις) : *viszércsomós*. A NSzótárban megvan.

Minthogy az ilyen ,eres lábszár‘ (orvosi nyelven alszár, unterschinkel) ki szokott fekélyesedni, nagyon természetes,

hogy nem orvos megfigyelő, ki az ok és okozatja közt nem tud, nem képes dönteni, azt gondolja, hogy a fekélytámadás (orvosi nyelven szólva: fekélyfellépés!) e folyamat lényege, veleje.

Tiltakoznom kell továbbá, hogy a szóban forgó bajt komolyan csúznak szinonimája gyanánt szerepeltessék; mert a mit a nép 'csúz' alatt összefoglal, az szűk szemköre szerint s vidékenkint sok mindenféle baj. Nekem volt és van módomban benne e tekintetben bőséges tapasztalatból szólni. Hogy röviden végezzek, csupán azt jegyzem meg, hogy csúz és meghülés a két okfejtő, melyre a betegségek keletkezése, eredete hárul, t. i. a nép aetiológiája szerint. Ha tehát egyik-másik megfigyelő azt hallja a parlagi ember szájáról, hogy 'csúz bántja a lábát', s látja, hogy lába szára, 'bodzás, eres, fekélyes, fakadó', akkor e kifejezést az iméntiek nyomán kell értelmezni.

Egy füst alatt megemlítem még, hogy csúznak tulajdonítják, illetőleg nevezik a görvélyes szemgyuladást, a görvélyes náthát (ozaena scrophulitica), sőt a syphilit is. Másvidéken a 'súly' az, mely bűnbakul szerepel. Így Torontál vidékén és Szeged táján a súlyon a syphilit kell érteni, melyet 'füstöléssel' gyógyít a javas asszony.

BARTS JÓZSEF.

Miseder. Barts József kérdi a Nyelvőr augusztusi (1887) füzetében a szegedi gyógyszerészekről, mit árulnak *miseder*-nek. A szegedi patikáriusok azóta már hat Nyelvőrrre valót hallgatnak; megtudakoltam tehát a helybelitől én, s ime megküldöm, a miről ertesültem.

A *miseder* tudományos neve: szalamiasó, ammonium chloratum. Bajmokon így ejtik ki: *misédër*; sőt így is: *misidër*.

RÉVÉSZ ERNŐ.

Megkérdeztem egy újvidéki patikában, ismerik-e ezt a Szeged vidékén használatos szót: *miseder*. A felelet az volt, hogy ismerik, és hogy ez a szó csakugyan Szeged, Szentés és más arrafelé eső magyar városok vidékén járatos. Jelent pedig 'szalmiáksót' (sal ammoniacus, ammonium chloratum).

A szó változataiul említették ezeket: *misidor*, meg *misider*.

VASVERŐ RAJMOND.

Úgy látszik, nem sok gyógyszerész olvassa a Nyelvőrt, mert eddigelé egy sem méltatta feleletre a *miseder* kérdést. Időközben azonban meglettük nyitját a dolognak K. Karlovsky Géza munkájában (A gyógyszerek magyar tudományos, népies és tájelnevezései sat. Budapest. 1887. A Gyógyszerészeti Közlöny kiadása). Ime:

Misador, mizsepor, mizepor, misider fehér, mizere tubák: ammonium chloratum, szalamiasó.

Miseder: sal ammoniacum = ammonium chloratum. De pulvis boracis veneti - natrium boracicum pulveratum is.

Misider-por, veres: λίθος αίματιτης, lapis haematites porati, termés vérvő pora.

A *miseder* szó eredetere Kraus (Étym. med. Lexicon) szótárában akadtam: *misadir*, arabisches wort salmiak, sal ammoniacum ammonium muriaticum. BARTS JÓZSEF.

Követ, köveszt. Szarvas (Gábor a Nyelvőrben (XVII. 27) főlemlíti, hogy a „kelt tésztát” az ő szülőföldén „kövesztett tésztának” is szokták nevezni, s hozzá teszi: „hiszem, hogy másutt is él még s járatos a megköveszt ige ily értelemben.”

Somogyi Gyula (XVII. 84) a szerkesztőnek e sejtelmét egy Somogy megyéből közlött adattal igaznak bizonyítja, állítván, hogy ott nem ugyan a tésztát, hanem „a húst *küesztik* (kövesztik), mi körülbelül annyit tesz, mint pácolják.”

Én ez adatokat még a következőkkel szaporíthatom. Göcsejben nem csak a *köveszt*, hanem a *köved* igét is ily értelemben használják: *köveszt* = keleszt, *köved* = kel. Így mondják pl. „Égy kis hust kövesztettem az uramnak, mer az csak kövedve szereti a füstöltet; de bizon nem követt meg; hiába, én nem tudok jól kövesztetni.”

Vas megyében a „kövesztést” *fonnyasztás*-nak mondják: „Én ma kalbászt fonnyasztottam; a fonnyadóból (a kalbász kifőtt vizéből) még jó kis levest főzök. Hát te még nem fonnyasztasz? Én má mind még fonnyasztottam.” SEPER LÁSZLÓNÉ.

V Á L A S Z O K *)

a szerkesztőség kérdéseire (Nyr. XVII. 37—40).

El-ájít. Vas megyében mondják: „Elájította szegént a nagy bánat”: eszméletlen állapotba esett. Seper Lászlóné. — A beteg ájítja a bort. A gyerek ájítózik a szőlőre. (Örség.) Hajas Károly. — „Ez a nagy füst egészen elájított.” (Szatmár m.) Kádár Gyula. — *Elájít*: ájulásba ejt. „Majd hogy el nem ájított ez a gonosz hír.” (Kisvárd.) Kovács István. — „Borzasztó beszédét szinte elájít”: majdnem, kis hiján hogy el nem ájultat, ájulttá nem tesz. (Udvarhely m. Lővéte.) Udvarhelyi.

* Válaszaikat a Budapesti Hírlap útján küldték be: Kádár Gyula, Himfy Géza, Szabó Lajos, Szivos Géza, Kirchner Dániel, Fodor Riza, Szele Ferenc, Kovács István, Mezriczky-Szalay Alice, K. Erdős Albert, Debreczenyi Miklós, Batta Samu, Ármós Sándor, Nagy Lajos, Beretsky Endre, Szabó Pál, Hajas Károly, Fekete József, Szabó Lajos, Pártos Zsigmond, Antal József, Viski K. Bálint, Végh István, Tamás Sándor, Halász Gyula, Orbán Bertalan, Szabó Pál, Lamos József, Seper Lászlóné, Udvarhelyi, László Lajos, Kocsy Dávid.

Fül-ajtó. Háromszéken *ajtó-fül*-t használnak, *fülke*, *üreg* értelemben. Halász János. — *Fül-ajtó* v. *fülke-ajtó* az ajtó-félben vagy a falban bevágott rejtekhelynek ajtaja. (Gömör m.) Batta Samu.

Aggatók. Zalában és Vas megyében, Gyöngyös vidékén *aggatók* annyi mint *fogas*: 'Vedd le az aggatókról a szűrőmet! Akaszd fel a sipkámat az aggatókra!' Seper Lászlóné. — *Aggatók* a családba fölvelt, de nem a család véréből való tag, pl. örökbe fogadott gyermek; továbbá olyan tárgyat neveznek vele, mely egy más tárgynak a tartozéka. Batta Samu. — *Aggatók*: több színű, több részből álló, ringy-rongy, izléstelen és lazán összeállított ruha. Udvarhelyi.

Alamuszta. Székelyföldön a Nyárad folyó mentén annyi mint: *alattomos*, *sunyi*, magát tettető vagy képmutató. Átvitt értelemben, *lágý*, *ügyetlen*, minden energia nélküli embert is értenek rajta. Horváth István. — Gömörben annyi mint: *rest*, a kinél azonban néha az önhaszonra törekvő munkásság nyilatkozik. Batta Samu. — Az *alamusztának*, *alattomos*, *sunyi* jelentését közlik még: Osdolai László, Seemann Gábor, Halász János, Kádár Gyula, Szele Ferenc, Kovács István, Szabó Pál, Antal József, Tamás Sándor. — *Alamuszta* nem annyira *hülye*, mint *rest*: 'Siess, ne légy olyan alamuszta.' (Marosszék.) Nagy Lajos. — Lassú, *ügyetlen*, esetlen *testmozdulatú* embereket mondanak *alamusztának*, kik egyszersmind munkájukban is *lassúk*, *ügyetlenek*. (Zilah.) Beretzký Endre.

Alét, alétozik: *ájul*, *ájuldozik*. (Vas m.) Végh István. — *Alétozik*. Nagykanizsai diákkoromban hallottam a zalai egyéb szólásmódok között *ájuldozik* értelemben. Rémy Ferenc.

Alkuzás. Szokott kérdés: 'Hát megvan az *alkuzás*?' (Zala m.) Seper Lászlóné. — *Alkuzás*. Nyitra-Gerencsén használják. Halász Gyula. — 'Minek az a sok *alkuzás*, mikor köztünk már kész az *alku*?' Batta Samu.

Áraszat, aszat: *habverés*, az *áradás* által kivet gaz lehetne. E szerint *áraszat*, *gordon* és *száraz gaz*. (Örös.) Ujlaki István.

Arányít: 'Hogy mekkora vót az a *golóbits*, el se tudom arányítani. Ki arányította el, méllen magos az a *toron*?' (Zala m.) Seper Lászlóné. — 'Az a ruha annyival jobban áll, mint a másik, hogy arányítani se lehet.' (Kassa.) Mezriczky-Szalay Alice. — 'Jól irányoz a *lelkem*': jól gondolja, kitalálja. (Mármaros, Bereg m.) Viski K. Bálint. — 'Te *Pista*! azzal a bottal ugyan jól irányítottál (céloztál) a *Peti* fejére, azonnal elbukott. *Gyurka*! nesze ez a *kő*, de jól irányítsd azt a *verebet*, hogy leessék' Horváth István.

— *Áranyít*: ,konyít, sejt, vél, gondol‘ helyett, továbbá a r á n y í t és a r á n y o z ,irányít‘ értelemben is használatos. U d v a r h e l y i.

Ármány. Kiskun-Félegyházán használatos ez a felkiáltás: ,Ejnye a hhármánnyát!‘ Azt vélem,‘hogy itt az *ármány* szó lappang; mert Félegyházán nagyon hehezik a szókat. Így ha valakit kergetnek, azt kiáltják: helejbe! S z e r e l e m h e g y i T i v a d a r. — *Ármány* egész Székelyföldön ,cselszövény‘ helyett. U d v a r h e l y i.

Asszonyiádkodni: asszonyi módon tenni, viselkedni. A nyávogó, siró férfinak azt mondják: ,Ne asszonyiádkodj!‘ U d v a r h e l y i.

Avad. Még a v a d a v a j vagy a legyúrt turó, mikor erős ízt kap, rossz lesz. Evesedésre is mondják: ,Szégénnek megavatt a keze.‘ Mikor a húst forró vízzel vagy ecettel hagyják a tűzön állani, hogy porhanyóvá váljék, arra is mondják: ,Má megavatt a hus az ecetben.‘ (Zala m.) S e p e r L á s z l ó n é. — A háromszéki ember egy már régóta nem használt s például a molytól megtámadott ruhafélére azt mondja: ,Nem vehető már fel, mert igen avadag v. avatag. O s d o l a i L á s z l ó. — *Avad* az *ócskul*-nak felel meg. Rende sen ruhaneműekre vagy magára az emberre vonatkozólag alkalmazzák. ,Nedves helyen a bunda elavad. Meglehető s avadt gúnyába jött hozzám. Az öreg is megavadt már.‘ K á d á r G y u l a — A v a d nyáron a hús; de avad a seb is: evesedik. V é g h I s t v á n. — ,Az a szalona már kezd avadni.‘ (Ráckeve.) L a m o s J ó z s e f. — *Avad*. Ha a szalonnát rosszul sózzák be és nem füstölik ki eléggé, akkor nyáron át megsárgul és kellemetlen szagúvá lesz. Erre mondja a nép: ,Nem lehet megenni, mert megavadt.‘ (Tolna m. Tamási.) K a p o s y I s t v á n. — *Avadt*: a régiségtől elromlott, elrongyolt, megkopott. B a t t a S a m u.

Meg-avat. Végy fonalat és tőt a kezedbe s avasd meg a strimflit. Aggya ide kejed azt a strimflit, mingyárt meg-avatom.‘ Háromszéken szokásban van még, hogy a pap az új asszonyt másnap a menyegző után bizonyos ceremóniával az asszonyok közé iktatja. Erre mondják: ,A tiszlendúr beavatá Erzsikét az asszonyok közé.‘ O s d o l a i L á s z l ó. — Miskolcon sokszor hallottam, hogy: ,Petusnéni beavatta a vásznat.‘ D i r n e r G u s z t á v. — M e g a v a t j á k, b e a v a t j á k, azaz vízbe teszik az új posztót vagy ruhafélét, hogy mosáskor össze ne menjen. (Nagyenyed.) S z e l e F e r e n c. — ,Ha a búzát megavatják, nem lesz üszkös.‘ (Hegyalja) S e e m a n G á b o r. — A köznép a vásznat elviszi a ványolóba s ott vízben, fasulykok segítségével tömötté teszi azaz m e g a v a t j a. Hasonlóképen a háziasz szony a parkétot, posztót, mielőtt feldolgozná, vízbe teszi, hogy tömöttebb legyen: m e g a v a t j a. Horváth István.

— Megavatni szokták régebben a posztót, hogy össze ne kucorodjon. Kádár Gyula. — Az alföldön, Jászkun-ságban, azt az eljárást fejezi ki, mikor a nyers kelmét, főleg vászonzélét, feldolgozás előtt forró vízben kifőzik, hogy midőn már fel van dolgozva, mosásba kerülven, el- vagy összehuzódásának lehetőleg elejét vegyék a megavatással. Debreczeni Miklós. K. Erdős Albert. — Megavatták a gyárból kikerült posztót Batta Samu. — A megszőtt gubaszövetet, mielőtt gubává varrnák, valamely hegyi patak zuhogója alatt elhelyezett nagy kádba teszik, s a vizet reá bocsátják. Ezen eljárásra mondják a zilahi gubások, hogy 'a gubát megavatták'. Mennek a gubások avatni. Beretzký Endre. — *Avat, babosgat, barkácsol, benge*, használatos szavak, abban az értelemben mint Halason. Szerellemhegyi Tivadar.

Ásztani, áztó: 'Gyere kendérasztani! Ha nagy a víz, én is elásztom a kendéremet, még a néném is oda akarja elásztani a kendérét. Vótál a kendérasztóba?' (Zala megye.) Söpér Lászlóné. — Háromszéken használatos a *kenderásztó* = kenderásztató. Halász János. — *Kenderásztó* az a víz, a hol a kendert áztatják. Kovács István. — *Kenderásztó és kenderásztani* igen gyakran használják a kenderásztató és kenderásztatni helyett. Kádár Gyula. — A *kenderásztó* egy kis álló víz, mely esőzés után gyűlik össze, s melybe kendert áztatnak. Így mondják: 'Megyek a kenderásztóra, kenderásztó felé.' Fodor Riza. — *Kenderásztó*: kenderásztató tó. Batta Samu. — *Áztom*: áztatom pl. a kendert. Udvarhelyi.

Babosgat: dédelget. 'Annyira babosgatja gyermekét, majd megeszi.' Seemann Gábor. — (Érmellék.) Ármós Sándor. — *Babosgat, babusgat*: kis gyermeket cifrán öltöztet, kényeztet dédelgetve. (S.-Patak.) Újlaki István. — *Babosgat*: dédelget. Ez a szó nálunk Losoncon és a közeli vidéken egészen otthonos és pedig nemcsak a köznép, de a műveltebbek között is gyakori használatban van. Megjegyzem azonban, hogy itt nem mondják hogy: *babosgat*, hanem *babusgat*. Kirchner Dániel. — *Babosgat* olyan bánásmód kifejezésére használt szó, a milyenben gyermekleánykák bábuikat részesíteni szokták: szeretgetve ápolgatják. Debreczeni Miklós. — 'Úgy elfáradtam, hogy babusgatás nélkül is elalszom. Ne babusgass engemet, nem vagyok én gyermek.' Batta Samu. — 'Babusgatja a kicsinyét': babrálja, cicomázza. (Marmaros, Bereg m.) Viski K. Bálint. — (Jászó.) Orbán Bertalan. — Az anya kis gyermekét babosgatja, dédelgeti, piperézi, csecsebecsével felöltözteti. (T.-Kerecsény.) Szabó Pál. — 'Mindig csak a tükör előtt babosgatja magát.' Olyanra mondják, a ki cifrálkodik. (Kassa.) M. Szalay Alice. — 'Úgy szereti az

az urát, mindig babosgatja. Mindig babosgatja a kis lányát.
K. Erdős Albert. — *Babosgat*: becéztet dédelget.
Udvarhelyi.

Elbágyul. 'Úgy elgyötört az a nyavala, hogy egészen elbágyultam. Oll bágyult lettem, alig birtam a lábomon állni.'
(Zala m.) S e p e r L á s z l ó n é. — *Elbágyult* annyi mint: elbágyadt, elgyengült. B a t t a S a m u. — *Elbágyul*: elbágyad Udvarhelyi.

Bajlani: 'Hát az ember csak szokott ám bajlani. annyit bajladozik az életben, és mér? Annyit bajlódtam már és még meddig kell bajlanom, s mi haszna?' (Zala m.) S e p e r L á s z l ó n é. — A székely ember, ha vele valaki ok nélkül veszekedik, civódik s perlekedik, azt mondja: 'Ereggy, mennyi el, ne bajolj velem annyit, met majtég rea akac!' *Bajlani*, *bajolni* még azt is jelenti, hogy 'szükségét érzi', pl. 'Ájj meg te Gyurka, met Están bajol, várjuk meg! Bajolj máno, met ha nem, itt hagylak.' Használják ilyen alakban is: *bajlódni*: pl. 'Mongya meg kejed annak az Erzsóknak, ne bajlóggyék velem annyit, met még béperelem s osztán elmehet akár alá s akár fel.' Itt a *bajlóggyék* annyi mint: ne rágalmazzon, ne beszéljen rólam annyit sat. Osdolai L á s z l ó. — *Bajlani* Heves megye Bakta községében használatos ez értelemben: *bajlódni*: 'Nem bajlok én a más gyerekével.' H i m f y G é z a. — 'Nem bajlok én többet vele': nem törődöm, nem töröm magamat tovább érte. B a t t a S a m u. — *Bajlani*, *bajlódni*: mások dolgával illetéktelenül foglalkozni, pletykálni. U d v a r h e l y i.

Bakol szénarakodásnál a megrakott szekérre a szénának lekötését jelenti. A kötél végére font kotucsot nevezik baknak s midőn a kötelet a széna tetején átdobva a szekérhez kötik, a kötél végét ezen bakon húzzák át és belé fogózáván, azt mintegy összehurkolják (szorítják), vagyis mint mondják: megbakolják. K á d á r G y u l a. — *Bakol* a ló, mikor föl-le hánnya-veti a fejét, kiváltképen ősszel, ha a legyek csípi. Az emberre is, ha bizonyítólág integet fejével, mondják: 'Bakol mint a ló.' B a t t a S a m u. — *Bakol*: kötelen, gúzsön bakot csinál; t. i. az egyik végén egy kis lyukat hagy, mely körül kétszer, háromszor csavarja a gúzt vagy kötelet; s az így megerősített, körülcsavart lyukba a kötél vagy gúzs másik végét behúzza. Ilyen bakolt kötelen állanak az apróbb szarvasmarhák, ily bakolt gúzt használnak a nádkötők. S z a b ó P á l. — *Bakol*: kendent tilolni és karót hegyezni. (Szent-Endre, Pest m.) J e s z e n s z k y. — Etéd környékén mondják: 'A ló megbakolta magát': megmaka-csolta magát. U d v a r h e l y i.

Bakó: 'A bakó vigyén el! A bakó vágja le a fejed!' S e p e r L á s z l ó n é. — *Bakó*: iskolás gyermekek tarisznyája. (Bodroghköz. Orös.) Ú j l a k i I s t v á n. — A *bakó* szóra

azt a megjegyzést olvastam, hogy ezt már csak a szótárak ismerik. Ez, szerény véleményem szerint, téves állítás, mert ezt nálunk (a Tisza-Szamos közön) szélteben használják, értvén alatta nagy cölöpverő fasulykokat; sőt még igealakját is használják így: *bakózni, lebakózni*. Szabó Lajos. — *Bakó*: hóhér, ki embereket végez ki. Horváth István. — *Bakó*. Hasonlít a szeredáshoz, azon különbséggel, hogy a bakónak lehajtója nincs, hanem mint az abrakos tarisznya nyitva áll. Egymagánis, de leginkább ez összetételben használják: oldalbakó s leginkább iskolás gyermekek viselik. (H.-Szoboszló.) Szivos Géza. — (Érmellék.) Ármós Sándor. — *Bakó*: szőr- vagy vászontarisznnya; más vidéken: szeredás. (Kisvárdá.) Kovács István. — *Bakó*: tarisznnya. „Mi van a bakóba komám?” K. Erdős Albert. — Turkeviben *bakó* szóval azt a durva szőrtarisznyát nevezik így, mit más vidéken szeredásnak is hívnak. Szíjgyártók készítik s árulják; s leginkább úton vagy mezőn élelmiszer tartására használják. Debreczeni Miklós. — *Bakó*: vasból vagy fából csinált ütő-verő eszköz, a mivel a cölöpöt beverik, a követ törik. *Kendertörő bakó*, a mivel a kender megpuhítják; innen származik: *bakóallya kender*, az a csomó kender, mit a törő alá tesznek. Batta Samu. — *Bakó*: kis szán, gyalog szánkó. (Csik-Csicsó.) Antal József. — *Bakó*: vászonból készült tarisznnya, melyben élelmiszert hordanak. Szabó Pál. — „Szerbusz barátom! Barátod a bakó, nem én. Gombozzon le a bakó! Bakó ojtja el a gyertyádat.” (Fejér m.) Lamos József. — *Bakó*: iskolás gyermekek számára készült élétarisznnya. Bakoss Lajos. — *Bakó* jelenti azon tarisznyát, melyet a földműves vagy a pásztor nyakába akaszt vagy hátára vet, s benne élelmét viszi. (Déva-Ványa.) Kaposy István. — *Bakó* az a fából készült szerszám, melyen kender tilolnak és karót hegyeznek. (Szent-Endre.) Jeszenszky.

Bakos. Szabolcs megyében az olajütő malmokban a felügyelőt nevezik *bakosnak*. Tiszte ugyanaz, mint a lisztelő malomban a molnárnak. Horváth István. — *Bakos* szóval nevezték itt nálunk Mezőtúron az olajütő malmok munkását, ki egy nagy fafurkóval vagy kalapáccsal verte az olajtartó ékét. K. Erdős Albert. — *Bakos ostor*, a melylyel a négyes lófogatot a bakról hajtják. *Bakos gyeplő*, mit szintén e célra használnak. Batta Samu. — *Bakos*: kanos, kurafi, ledér. „Csak úgy bolondul a fehér nép után. Már az igaz, fene bakos gyerek.” Lamos József. — Az olajütőkben állandóan alkalmazott azon munkást nevezik *bakosnak*, a kinek ott alkanyféle szerepe van, mint a malomban a molnárnak. Mivel én is a Bakoss-családnevet viselem, figyelemmel kísértem, hogy e név, az ország több vidékén ismeretes-e mint családnév. A Budapesti Hírlap 1888. évi

46. száma Törvényszéki csarnok rovatában említés van Talabér Kálmán kolozsvári bakosról. Ebből az látszik, hogy Kolozsváron is ismerik a bakos elnevezést. (Tétetlen. Hajdú m.) Bakoss Lajos.

Bányol helyett *gányol* van használatban, a min itt jól-rosszul összeütését értik valaminek: 'Égy koporsót gányoltam össze.' Bakoss Lajos.

Barkács: 'Olcsón veszi most a barkács a mézet.' *Barkácsol*: lomol. 'Esett az eső, nem mehettem a munkába, hát csak elbarkácsoltam a ház körül' (szemetet gereblyélt, járomszöget faragott, ostort font, az ökröt vakargatta, a láncot a kovácshoz vitte sat.) Seemann Gábor. — A Rábaközben (Sopron m.) használják ez igét: *barkácsul*: lassan, lopva jár, tétlenül jár-ke. Halász János. — Olyan emberről mondják hogy barkácsol, a kinek nem tanult mestersége, de azért elég ügyes arra, hogy különösen a faragó mesterségekhez tartozó tárgyakat összeállítsa. *Barkács* itt nem ismeretes. Bakoss Lajos.

Föl-bástol: 'Úgy fölbástolta aszt a krumlit, hogy maj mind lē gurog. Mēr bástolod föl aszt a sánc partyát, maj mind lē omlik.' Soper Lászlóné. — Majd minden somogyi ember ismeri a *bástol* igét. A nép, miután a háztetőt megzsuppolta, bástoló vesszőt szed a berekben s fent a tetőn s oldalakon levő szegélyt meg- s felbástolja (megerősíti vele). Mondják még gombostűvel a leszakadt ruhát, szoknyát felbástolni (feltűzni). Héjas Pál.

Becsü: 'Az a ház becsü szerint is ezer forintot ér; itt is van a becsü-levéll róla.' Soper Lászlóné. — Péter marhái Pál vetésében kárt tettek. Pál becsüsöket hívott, kik a kárt megbecsülték, becsüleveleket állítottak ki s hittel erősítették, hogy a becsü-t lelkiismeretesen teljesítették. Horváth István. — Egy erkölcsileg megbélyegzett emberre ezt mondják: 'Ennek az Estánnak mán kevés becsüje van.' Osdolai László. — *Becsü*: valamely tárgy becsértéke, meghatározása. (Székelyföld.) Lázár Lajos.

Belence: 'Add ide azt a belencét, hadd mosogatom fél az uri edént. Öncs vizet a belencébe.' Soper Lászlóné.

Benge az a fürt, mely szüret után a tőkén marad; továbbá szedés után a fán maradt dió, körte, alma, földben maradt burgonya. (Vas, Bars m.) Végh István.

Bereg. A juh párosodására mondják, hogy bereg. Így a tehén főjat, fútatik; a disznó bűg, a kutya koslat. a macska bagzódik. Horváth István.

Fa-bíró, *fej-bíró*, *köz-bíró*, *szék-bíró*, *széna-bíró*, *tőke-bíró*. Háromszéken az erdőségnék lábainál fekvő községekben azt az előljárót, ki a község erdejére felügyel, erdő-bírónak, azt pedig, ki az erdőkben levő kaszálóhelyekre ügyel, fű-bírónak nevezik. Van ezeken kívül még határ-bíró és

esztena-bíró is. A fa-bíró és széna-bíró valószínűen ugyanaz, a mi a székely erdő-bíró és fű-bíró. A szék-bíró még azon időből keletkezhetett, mikor Székelyföldön az egyes székek még nem voltak megyék s mikor az egyes székeknek, mint Háromszéken (kézdi, sepsi és orbainak) külön székbirájuk volt. Osdolai László. — Köz-bíró: első bíró. (Nyitra-Gerencsér.) Halász Gyula. — Tőke-bíró, másképp perekmester, mert a szőlőben kártevőt perbe foghatja. Halász Gyula. — Háromszék megyében minden faluban négy bíró van: községi bíró, megye-bíró (kurátor, gyülekezet gondnoka), erdő-bíró, széna-bíró v. határ-bíró, ki a pásztorokra ügyel. Halász János. — A vacsi pusztán, Alberti-Irsa mellett az erdő-bíró német neve: waldbereiter és a rangfokozatban egy fokkal alatta van a waldmeisternek, bár hatásköre ugyanaz. Kérdésemre, van-e bíró szerepe az erdőbírónak, azt a választ kaptam, hogy van. T. i. az ő hatáskörébe tartozik az erdőkárt, a mit az uradalmi vagy szomszéd uradalmi nép tesz élőfában, megállapítani és a pénz-bírságot kivetni. Dirner Gusztáv. — *Fa-bíró* a fabecsléssel megbízott ember. Fodor Riza. — *Széna-bíró*, *fa-bíró*, mint hegy-bíró, mező-bíró. Kovács István. — *Bíró* összetétellel használatosak: hegy-bíró, rendőrbíró, koldús-bíró; mindenki ismeri a borbíró (a városi kocsmák felügyelője), a szék-bíró (a városi mészárszék felügyelője) hatósági közegeket jelentő szokat, mert az illető állások még nem rég szűntek meg. Szerelemhegyi Tivadar. — *Fa-bíró*, *széna-bíró*, *tőke-bíró*: a többekkel közös fa, széna, tőke tulajdonosai társaságának elnöke. Lázár Lajos.

Bófinia: együgyű, kissé féleszű. Beretzky Endre.

Boháj: „Add ide a bohámat! Vidd innét a rongyos bohájudat: szoknyádat, ruhádat. Seper Lászlóné. — *Boháj*: ócska csizmaszár a lábikrához idomítva a bocskor fölött, hogy a lábat a magas talló ki ne verje. (Örös.) Újlaki István. — *Bohajszúr* Krasznahorkán fehér szűrposztóból készült hosszú ruhát jelent. Orbán Bertalan.

Boklyó: „Ollan szép kis baklók vannak a pipámon! Add ide a baklós pipámat.” Seper Lászlóné. — Somogyban és Zalában *bokló* annyi mint: quaste. Mezniczky Szalay Alice.

Bolyó, *bolyók*: „Oh té bolyók, te bászli, te csacsi!” Seper Lászlóné. — *Bolyók*: Serdülő lánynak mondják, ha elszólja magát: „Oh te bolyókás lány, nem szégyelled magad!” (Örös.) Újlaki István. — E szót *bolyó* nagyon használja népünk; gyümölcsöt ért rajta, az anyák a síró kisdedeket így vigasztalják: „Ne sírj, majd bolyót kapsz.” K. Erdős Albert. — *Bolyó*: a bodza gyümölcse; de mondják így is: bodza-bojó. Általában a „gyümölcs” el-

nevezésére is használják; így mondják a kis gyerekeknek: „Ni csecse bojó.” Debrece nyi Miklós.

Boncs: örökzöld, téli zöld. Örökzöld leveleivel és kék virágjaival kedvelt növény a falusi kertekben; utak szegélyezésére szeretik használni. „Te Bábí, köss éggy boncs koszorút, meghalt a kis Márink; a halottas ágyra köll még majd a keresztfára.” S e p e r Lászlóné. — *Boncs*: örök zöld, vinca minor. „Boncsból kötött koszorút. Boncsot ültetek.” (Veszprém m. Borszöröcsök.) Fodor Riza. — *Boncs*nak hívják Somogyban a téli zöldet. Somogyban vadon tenyész az erdőkben, apró, szilvamag-alakú, kemény, sötétzöld levelei vannak; már májusban el van borítva égszínkék krajcárnagyságú virágokkal; sírokra ültetik, koszorúkat kötnek belőle; lassan hervad s mindig zöld. Már nemesítve is van. Láttam tarkalevelű válfaját Kassán, hol vadon nem található. M. Szalay Alice. — *Boncs* vagy *bog*: csomó. Az első ritkábban, helyette inkább *bog*. (Etéd.) Lázár Lajos.

Foglaló bor az a bor, mit adás-vevéskor az alku megkötésekor inni szoktak. S e p e r Lászlóné. — Majd egész Erdélyben használják, annyi mint: áldomás-bor, melyet szerződés megkötésekor isznak. Fekete József. — (Szatmár m.) Szabó Lajos. — Háromszéken s Udvarhelyen áldomás-bornak nevezik: „Megvevén Jánoséktól az ökröket s áldomást es ivánk.” Osdolai László. — *Foglaló-bor*, melyet a gazda a fölfogadott cselédnek áldomásul, mintegy foglalólul szokott adni. Szabó Pál.

Kástélyos-bor: „Már megkötötték az alkut, a foglaló-bort is megitták már és engem nem hítak még az áldomásra. Nojszén, arra a kástélyos borra! Hát megnyulósodott? Még ám, megecetesedett.” S e p e r Lászlóné. — *Kástélyos bor*: siller. (Örség.) Hajas Károly. — A *kástélyos* szót Tolna megye Várdomb vidékén a szájzít és gyomrot rontó émelyítő ételre s italra használják. Pártos Zsigmond. — „Már kástélos a hó” akkor mondják, mikor még nem olvadt el, de már sárral, porral vegyült: sem hó, sem sár, sem víz. „Ollan kástélos ez a must, hogy a békát se látni még benne.” M. Szalay Alice. — Gyermekkorai hű emlékezetemben van — azon időből, midőn boldogult atyám borral foglalkozván, Kis-Komáromból hozott bort, mely sem fehér, sem veres színű nem volt, tehát siller, s ezt: *kástélyos* nak nevezték Sopron megyében, Csáfordon, a Répce mellett. Igaz, ez már ezelőtt 60 évvel történt, de hiszem, hogy manapság is forog a nép ajkán. Kocsy Dávid.

Nyers-bor: savanykás új bor. (Örség.) Hajas Károly. — Forratlan, nem pancsolt, eredeti bor. (Szatmár, Szabolcs m.) Szabó Lajos. — *Nyers-bor*, a mely nincs ki-forrva. Halász Gyula. — *Nyers-bor*: új bor (S. Patak.) Újlaki István.

Szegény-bor: silány, rossz bor, vinkó, nyiri bor. (Szabolcs m.) Szabó Lajos. — *Szegény-bor*, máskép: kapás bor, Nyitrán: csingér. Halász Gyula. — *Szegény-bor*: rossz bor. Lázár Lajos.

Zevertlicás-bor. A korcsmárosok az úgynevezett nyúlós bort gyakran felkeverik, vagy más borral egyvelítik fel, ez a zevertlicás bor. (Tisza-Szamosköz.) Szabó Lajos.

Nyúl-borsó: futó vad növény; leginkább erdőben tenyészik, a nyúl szeret közelibe bújni. Kovács István. — *Nyúl-borsó* vagy *puja-borsó* vagy *törpe-borsó* tavasszal legelőbb termő, nem magasra nőtt borsót jelent. Lázár Lajos.

Parás-borsó: főtt borsó szárazon, sózva, lé nélkül feladva, töretlen, egész, de kipattogzott szemekben. (S.-Patak.) Újlaki István. — *Parás-borsó*: áttört borsó. Lázár Lajos.

Boza: Kölesből készült sörféle ital volt régente a kunoknál. Készítésmódját Laczkó János a 'Hasznos Mulattatóban' le is írta. De megemlékszik róla Gyárfás István is 'Jászkunok története' című munkájának I. kötetében a 403—406. lapon. Turkeviben van egy család, melynek tagjai e család egy másik ágától Boza melléknévvel különböztetvék meg, a hagyomány szerint azért, mert valamelyik ősök boza-készítéssel is foglalkozott. Debreczeni Miklós. — Bozás a fa, ha ennek rétege visszás növésű s egyenes irányban nem hasítható és így szerszámnak nem használható. Azonkívül az olyan ember is bozás, a ki szeszest italtól bekapott, de még lábán megbír állani s összevissza beszél: 'Ne szólj hozzá, hisz látod hogy bozás.' Batta Samu.

Bozda: 'Ugy el bodzásodott a lába, hogy ki is sebesült, nem bír menni.' A lábak megdagadnak, kievesednek s egész kékes-vörös foltos lesz, mint a bodzafa levelei vagy bogyoinak az erei, ágai. A nép tán innét mondja: elbodzásodott v. bozdásodott. Soper Lászlóné. — Rábaközben szokás kukoricafosztáskor, hogy a legények egyik vagy mindkét gatyaszárukat kitömik fosztással, úgy járnak sántikálva s azt mondják: 'megbodzásult a lábom.' Halász János. — Bozdának nevezik a láb azon betegségét, mikor az bokán felül megdagad és kifakad. Így szokták mondani: bozdás lába van; de így is: bozzás, bodzás. Fodor Riza. — *Bodza*. Podegra-féle betegség, mely leginkább a lábakon fordul elő. Innen az ily bajban szenvedő nehéz járású embert bodzás lábúnak mondják. (Turkeve.) Debreczeni Miklós. — *Bozdás*, helyesebben bodzás lábú, a kinek a lábikráin az erek kidagadnak s helyel-közzel megkékülnek. Gyerekkorom óta ismerem Tolna megyéből (Dombóvár). Rémy Ferenc.

Birkájaim, ekéjeim. 'A kinek olyan tinó-binó marhái vannak.' (S.-Patak.) Újlaki István. — A *birkájaim, ekéjeim* igen használt személyragozás. Kádár Gyula. — *Ekéjeim, birkájaim*-féle ragozás néha-néha hallható szinte, de meg-

jegyzem, hogy csak a köznépnél és nem az irodalmilag képzett osztálynál. De nemcsak a Tisza-Szamosközön, de sőt Hevesben Tiszafüreden is hallottam ugyanily ragozást. Szabó Lajos. — *Birkájaim, ekéjeim, marháim* sat. személyragos alak az egész Debrecen vidékén használatos. Szivos Géza. — Félégyházán csakis így használják: *birkájaim, ekéjeim*. Egy feles szántótól hallottam, ki a gazdájára panaszkodott, mert ez a szántó sok gyermekét nem tűrte meg tanyáján: 'Úgy bánt velünk kérem mint a kutyájaivá. Ütte-verte a gyerkeimet, mintha csak kutyái lettek volna.' Szeretem hegyi Tivadar. — *Birkájaim*-féle személyragos alakok a Kükölli mentén is járják. Fekete József. — (Tolna megye Várdomb vidéke.) Pártos Zsigmond. — 'Még behordatlanok a szénájaim s már is elő kell venni ekéjeimet.' Viski K. Bálint. — *Birkájaim, ekéjeim* személyragos alakokat a székelyföldön szintén hallottam, de mely vidéken, már nem emlékszem. Lázár Lajos.

Imbolyog a részeg vagy beteg ember; a szénaboglya a rajta levő alatt hasonlóképen imbolyog. (Örös.) Újla ki István. — *Imbolyog* minden oldalra való bolyingatás fogalmát fejezi ki. 'Azt a szép virágot szakítsd le, a melyik a kezed fejnél imbolyog vagy a melyiket a szél imbolygat. Alig volt már abba lélek, hisz a feje csak úgy imbolygott.' Kádár Gyula. — *Imbolyog*: támolyog, de nem részegségből, hanem betegség miatt gyöngeségből. Himfy Géza. — *Imbolyog*. Szoboszló s Debrecen vidékén használatos. Azonban távolról sem a 'bolyong', hanem 'inog, hajladozik' értelemben: 'A szél imbolygatja a fát. Imbolyogva ment haza' sat. *Imbolygás, imbolygós* szintén használatban van. Szivos Géza. — *Imbolyog*: bimbolyog, düllöng. Kovács István. — *Imbolyog* a nagy betegségből föltápáskodott ember, mikor még nem erősödött meg egészen. Debreczeni Miklós. — *Imbolyog*: inog, jobbra balra hajlik. Ármós Sándor. — *Imbolyog*: jobbra balra hajlik. Szabó Pál. — 'Imbolyog a kutostor': jobbra balra lóbál. Viski K. Bálint. — *Imbolyog* a fa: hajlik jobbra balra, ha a szél fújja. *Imbolyong*: nyavalyog, kínlódik, vesződik. (Vas m.) Végh István. — Nálunk (Tetétlen) inog, inog, tántorog az értelme: 'Olyan ittas, csak úgy imbolyog.' Bakoss Lajos.

Kótyog: 'Ugyan ne kótyogj má annyit! Még má aszt is ékótyogta. Az mindent kikótyog.' A kotlós vagy csibés tyukról is mondják: 'Rossz kotlós ez, nem kótyog a csibéinek, mind émaradnak tüle.' Végre a félig üres kulacsra is mondják: 'Ej de kótyog má ez a csutora!' Seper Lászlóné. — 'Csak úgy kótyogott a torka, mikor ivott. Add ide azt a kótyogós kulacsot. Vállára vetette a kótyogós (félig-meddig üres) tarisznyáját. Csak úgy kótyogósan volt a zsák megtöltve. Olyan a csecse mint a kótyogós hólyag.' Seeman n

G á b o r. *Kotyog* jelenti azon bugyogást, mellyel valamely szűknyakú edényből a folyadék kiömlik. „Hajtogassuk a kulacsot, szint úgy k o t y o g j o n, ki a borát ki nem issza. könyve potyogjon.” K a p o s y I s t v á n. — K ó t y o g az edény, a mikor nincs egészen tele (Bodrogköz, Örös.). K ó t y o g a tyúk: kotlik; k ó t y o g a kulacs iváskor. (S.-Patak.) Ú j l a k i I s t v á n. — A részeg emberről mondják, ha össze-vissza beszél: „Ugyan ne k o t y o g j o n már kend!” Innen jön a *félkótya* vagy *félkótyó* szó, mely nagyon víg kedvű bohókás embert jelent. K á d á r G y u l a. — A k o t y o g kifejezést használják azon hang megnevezésére, melyet a csapra ütött hordó ad, midőn már kevés benne a bor, és mikor a csutóra tartalma fogyatéknak van. De mondják azt is: a tyúk k o t y o g. F o d o r R i z a. — K o t y o g Somogyban a malom; k o t y o g a tyúk, mikor a csibéket vezeti; k o t y o g a csutóra, ha nincs tele. Így is mondják: „Én egy farsangi fánkkal el se kezdém, az nékem csak kottyanyik.” M. S z a l a y A l i c e. — „Ígyál komám, k ó t y o g még e! Kótyog-e még az a kulacs, hé?” (= van-e még benne?). „Ez a tojás is rossz; hajja kê, hogy kótyog?” K. E r d ő s A l b e r t. — Turkeiben *kótyog* azt a klu-klu-féle hangot jelöli, mit a nem egészen teli hordó, kulacs vagy korsó ad mozgatas vagy rázás közben. „Kótyogós vagyok” azt jelenti, hogy beteg ugyan nem vagyok, de nincs rendben az egészségem még sem teljesen. D e b r e c z e n y i M i k l ó s. — K o t y o g a kotlós tyúk; k o t y o g a szekér tengelye, ha a kerékagy kikopott; k o t y o g az ember, ha sok haszontalanságot össze-vissza beszél. B a t t a S a m u. — *Kótyog* azon sajátságos zörejt jelenti, melyet a kulacsból vagy szűknyakú üvegből kiömlő folyadéknak az edény falához verődése idéz elő. A kotlós tyúk is k o t y o g. Kótyogós: mámoros, szédelgős. Á r m ó s S á n d o r. — K o t y o g n a k a küllők: megtágtak a kerék küllői. (Küküllő mente.) F e k e t e J ó z s e f. — Csik-Csicsón k ó t y o g annyit tesz mint tágan jár, lóg benne, mint a tengely a kerék fejben. K o t y o g a tyúk is, midőn kotol és kis csirkéit hívja. A n t a l J ó z s e f. — „K o t y o g ó s volt a nagy tor után.” V i s k i K. B á l i n t. — Kótyog: fityeg, pl. a szeg a fában, ha lazán van benne. Kótyog az edényben a bor vagy víz, ha nincs tele. Kótyagos a feje: bortól, pálinkától nehézkes. S z a b ó P á l. — Nálunk *kótyogós* van használatban, melyen betegest értenek: „Olyan k ó t y o g ó s (beteges) vagyok most.” Egyéb-ként „k o t y o g a korsó” vagy más edény, ha nincs tele; k o t y o g, különösen ha isznak belőle; „k o t y o g a gyermek” a felnőttek beszédébe; „k o t y o g a kerék; k o t y o g a tyúk.” Használják még a *kótyog* szót, különösen gyermekekre, ha valamely tárgyat egy más tárggyal üt-ver. B a k o s s L a j o s. — K o t y o g vagy v a r t y o g arra mondják, a ki mások bebeszédébe illetéktelenül beleszól. belebeszél. L á z á r L a j o s.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

R á b a k ö z i e k.

Së hücs ki së haj be! — Szegény, nincs semmi jószága.

Uttész, mind a somorgyai legin. (Hallotta a paptól, hogy a ki kővel hajgál, dobd vissza kenyérrel; az öreganyja téglá darabbal dobta meg, ő pedig a kezében levő majd fél kenyeret úgy vágta a hátához, hogy menten összerogyott. E mondást akkor használják, ha valaki valamit szó szerint való értelemben vesz).

Kifüzető mind a Malingér Piétér a kuódissát. (Egész kenyere adott neki, de meghagyta, hogy többé ne kolduljon nála soha).

Hirit së hallotta, mind a Zihász Istuók a hiétszencsignek.

Jé szilled mind a Koca pizé. (Dicsekedett a sok pénzével, de mikor kölcsön kértek tőle, azt mondta: ié szillett iná).

Gyűn, mëgy, mind a bűnös lilék.

Mëkfejjük a kutágost. (Így felel az anya, ha gyermeke tejet kér, tehenük meg nincs; azért jó a víz is, ha tej nem kerül).

A bunda csak bunda, a szür mëg szür (átszüri, átereszti a hideget).

Áttesett a bajjonn, mind a zëccëri szűz a gyereék-szülisen.

Szaporodik, mind a zëccëri asszoñ zsi bájjo. (Tizenegy zsi bája volt, egyet elvitt a kánya s azt mondta: mas mã csak tizenket-tűő van).

Ugy i mind a Tuódi Mikluós lova a szemiéten.

Neki dűnek, mind a zacsalagiak a kődnek. (Aratás idejében kőd ereszkedett s hogy kárt ne tegyen a gabonában, a bíró kirendelte az egész falut kődöt töltni).

Mëgaggyák a muógygyát, mind a páliak a csikuó-herilisnek. (Megdöglött, mégis kimetszették a mén csikót, mert a módját meg kell adni mindennek).

(Beő-Sárkány.)

Gösv Gréza.

Átkozódások és tréfás mondások.

A mété ëgyë mëg a beled!

Ne íí, më elkap az ördög! (Ezzel ijeszti az anya a rossz gyermekét.)

Öh, hogy a mész ëgyën mëg!

Öh, hogy a tsuda ëgyën mëg: Oh, hogy a csoda egyen meg. (Ez már nem oly erős átok, mert annak is szokták mondani, ki valami nevetségest, mulattatót mond.)

Te, hogy a gája ëgyën mëg!

Tëszëm a füstre!

Tëszëm a lutrira! (E két utóbbi tréfás mondás, melyet pl. a leány a vele incselkedő fiatal legénynek mond.)

(B.-Hunyad.)

REINSBURG GYÖRGY.

Tájszók.

Zalamegyeiek.

- alamuszi: alattamos; olyan, ki látszólag tizet se tud olvasni.
- arammállingó: sárga rigó.
- brammállingó: sárga rigó.
- babuka: bubos v. bűdös banka.
- bakhát: a szőlő földjének élesre való föltöltése. Tavasszal, hogy a tökéek szabadon legyenek, míg szépen kifakadnak, a földet a sor közepére kapálják.
- balaska, balta: a fejszének kisebb faja.
- beőttenyi: 1) a kenyereket berakni a kemencébe; 2) cérnát a tűbe fűzni.
- békarokka: mezei zsurló.
- bocsk: igen nagy kád, melyben szőlőt szoktak tiporni.
- bogya: minden gyümölcs, melyet a kis gyerekek adnak; de különösen mégis szőlő v. cseresznye.
- borsos: horvát kereskedő, ki boltját a hátán hordja. Van nála mindenféle; de borsot épen nem ául. Az elnevezés valószínűleg az ártól származik.
- borza: bodza.
- bozog: izeg-mozog. „Bozog a lófarka.”
- buga: szarvatlan.
- bujtóka: keskeny kapa, mellyel gödröt ásnak.
- böstörködik, böstörög: zsémbel, csöröl-pöröl.
- börc: tüskés, bokros, kavicsos, göröngyös hely.
- bütünet: hiba, Tű mindenbe bütünetét talál.”
- candra: pajkos. „Né candra-kodj tē leán.”
- cimér: kukoricavirág.
- cingár: vékony, sovány.
- copákás: puha, ragadós, sületlen.
- cölömp: azon fa, melyet a kutyára kötnek, hogy ne tudjon futni.
- csádé: így nevezik a vékonyabb ágakat, melyeken sok levél is van.
- csajkó: kártékony bogár, mely a szőlő fiatal hajtásait lemetszí.
- csapos korsó: kis boros edény, mely a csap alá fér.
- csépérke: csiperke.
- cserebók: cserebogár.
- csipet: pici, igen kicsi.
- csipérvás: csipővas.
- csipkédett leves: olyan leves, melybe csak kézzel szakgatják a tészát.
- csira: vörös. Különben állatra mondják; de gúnyból emberekre is.
- csűhű: balatoni növény, melyből a gyerekek uszót készítenek.
- csűrkö: sánta, kaszás-lábú.
- dabronc: a fürdés után számtalan kis hólyag támad a testen s e hólyagokat a dabroncnak tulajdonítják. A fürdés után megkezdődik a vakaródzás. Az illetőt „kihánta a dabronc.”
- dérézde: réti patakokban termő vastag levelű növény, melyet a libák számára szoktak szedni.
- dologténap: hétköznap.

(Szepezd.)

LAKATOS V. JÓZSEF.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
ucca 6. sz.

XVII. kötet.

1888. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

A BIRTOKOS SZEMÉLYRAGOZÁSRÓL.

(Akadémiai székfoglaló).

IV.

Már most legyen szabad nekem is megkísértenem egy magyarázatot.

A kérdés, melyet fönnebb föltettem, az volt, hogy: „ha a **halv-jv*, *szēm-jv*-féle szavak végéről a személyrag elenyészett, vagyis beleolvadt a szótőnek véghangzójába, miért van az, hogy a *nap-ja*, *kert-je*-félékben a folyton működő romboló erő ellenére is épségben maradt ugyanaz a rag?”

Ennek magyarázata szerintem abban rejlik, hogy itt kétféle személyraggal van dolgunk; vagyis, hogy a **halv-jv*, *szēm-jv*-beli személyrag nem egészen azonos a *nap-ja*, *kert-je*-beli *-ja*, *-je*-vel. Ennyiben tehát egy véleményen vagyok Munkácsival, csakhogy én a kétféleséget egész másképp magyarázom. Hozzáteszem még azt is, — majd megmondom, miért, — hogy én azt az elenyészett személyragot (*-jv*, *-jv*) eredetibbnek tartom, mint a ma is meglevőt (*-ja*, *-je*), mely tehát szerintem későbbi keletű. Nevezzük megkülönböztetés okáért az előbbit (az elenyészettet) elsőrendű, az utóbbit (a megmaradottat) pedig másodrendű személyragnak.

Az elsőrendű *-jv*, *-jv* személyrag (= ugor *dš* névmás) a szótőnek teljes (vocalis-végű) alakjához járulván, lassanként — mint láttuk — beleolvadt a tövégi vocalisba; tehát a teljes tövű **halv*, *szēm* szónak személyragos alakja **halvjv*, *szēmjv* volt, s ebből fejlődött fokonként a későbbi *halá*, *szēme*, s végre a mai *hala*, *szēme* személyragos alak. Mire pedig a személyragos alak elérte a fejlődésnek utolsó-előtti fokát (*halá*, *szēme*), akkorra már a ragtalan szótő is elvesz-

tette véghangzóját; vagyis akkor már ezek voltak az egymás mellett élő alakok:

{ ragtalan nominativus: *hal*, *szēm*,
 { személyragos nominativus: *hal-á*, *szēm-é*.¹⁾

Minthogy pedig számos ilyen — egyrészt consonans-végű pusztá, másrészt *-á*, *-é* (*-a*, *-e*) végű személyragos — alak volt egymás mellett használatban, és az utóbbiaknak valamely birtokosra vonatkozása élénken érezhető volt (valamint érezhető ma is), nagyon természetes, hogy a nyelvtudat a birtokosra mutatót annak a szóvégi *<á, é* (*a, e*)-nek tulajdonította. Vagyis a nyelvfejlődésnek ezen korában az eredeti *-ŋ*, *-jŋ* rag már teljesen eltűnő, az akkori nyelvtudat szerint a 3. személyű birtokosra mutató exponens az *<á, é* (*a, e*) volt, s ez járult analógia útján minden szóhoz, még a vocalis-végűekhez is.

Mikor volt ez? Bizonyára még abban a korban, melyből írott emlékeink nincsenek; mert már legrégebbi nyelvemlékeinkben ott van az *<á, é* (*a, e*) mellett a *j*-vel való *-ja* *-je* személyrag. — Már ott van, mondtam. De hát — kérdezhetné valaki — nem az eredeti *-ŋ*, *-jŋ* ragnak változata-e a *-ja*, *-je*? Miért tartjuk az utóbbit az előbbinél újabb keletűnek? Ezen természetes és jogos kérdésekre a következőkben íparkodom megfelelni.

A másodrendű *-ja* *-je* rag újabb keltű voltának főbizonyítéka szerintem az, hogy a csönkuló töveknek²⁾ mindig, kivétel nélkül kopott (azaz consonans-végű) alakjához járul. A ragok előtt — mint tudjuk — a névszótó olyan alakjában jelenik meg, a milyen alakú akkor volt, mikor az illető rag először járult hozzája. Így pl. a *szēmēt* tárgyeset arról tanúskodik, hogy a *szēm* szónak akkor, mikor a *-t* rag először járult hozzája, még *szēmē* volt az alakja; ellenben a *szēmēben* alak azt mutatja, hogy mikor a *-ben* rag csatlakozott hozzája, akkor a szótó már elvesztette volt végső rövid vocalisát, vagyis már *szēm*-nek hangzott. De a ragos alakok-

¹⁾ Egyes nyelvjárásokban talán már megrövidült véghangzóval: *hal-a*, *szēm-e* is.

²⁾ Azokat értem, melyeknek eredeti rövid végvocalisa a ragtalan szóalak végéről elveszett, pl. *habŋ*: *hab*, *karŋ*: *kar*, *kertŋ*: *kert*, *lapŋ*: *lap*, *napŋ*: *nap* sat.

ból nemcsak a tőnek egykori alakját fejthetjük ki, hanem egyszersmind a ragnak régibb vagy újabb voltára is vonatunk következtetést. Az ugyanis kétséget nem szenved, hogy a teljes vagy teljesebb szótó régibb, mint a végkopott rövidebb tő; ennél fogva régibbek azon ragos alakok is, melyekben a tő még teljes alakjában van meg, mint azok, melyekben a rag előtt már későbbi, csonka alakjában találjuk a tövet. Ebből pedig az következik, hogy azon névragok, melyek a szónak teljesebb tövéhez járultak, eredetibbek, régibbek, mint azok, melyek a csonka tőhöz fűződtek. Hogy névragjaink egy része sokkal, de sokkal régibb a többinél, az egészen kétségtelen. Az összehasonlító nyelvtudomány eredményei a leghatározottabban tanúskodnak arról, hogy a magyar névragok egy része még az ugor alapnyelv korából való. Ezek a legegyszerűbb ragok. Ellenben a testesebb ragok (mint ragok) csak akkor kezdtek föllépni, mikor a magyar nyelv már legközelebbi rokonaitól is megválván, önálló életet folytatott.*) Ezek a testesebb ragok eredetileg magánálló határozók voltak (s mint ilyenek már régen meglehettek), később névutókul szolgáltak, s végre egészen hozzacsatlakoztak a névszóhoz, mellyel összetartoztak, s így elvesztették önállóságukat és viszonyjelölő ragasztékokká váltak. Ilyetén raggá-válásuk pedig korántsem a magyar nyelv külön életének kezdetén, hanem jóval később indult meg. Meg is tudjuk mondani, mely időtájt: kevéssel a Halotti Beszéd kora előtt.

A birtokos személyragok az összes rokon nyelvek tanúsága szerint a legeredetibb ragok közé tartoznak; kétségtelen, hogy már az ugor alapnyelvben is megvoltak. Régiségük mellett bizonyít az is, hogy előttük a szótó teljes alakjában jelenik meg (*hala-m, hala-d, szemë-m, szemë-d* sat.). Csupán a mai *-ja, -je és -jok, -jök (-juk, jük)* személyrag előtt találjuk mindig a csonka tövet (*gond-ja, gond-juk; füst-je, füst-jök*), ép úgy, mint a többi újabb keletű névrag előtt (*gond-ban, gond-tól, gond-nál; füst-re, füst-től, füst-höz*). Azért ezen személyragot joggal tarthatjuk újabb keletűnek.

) Csak egy-két olyan ragunk van, melyet sem a közös ugor korból valónak, sem a magyar nyelven belül fejlődöttnek nem tarthatunk. Ezek (-tt és -nól*) „legalább azon korból való, melyben a magyar és a vogul-osztják nem voltak külön nyelvek.” (Simonyi: A magyar névragozás 93).

Azt az ellenvetést lehetne itt tenni, hogy hiszen vannak esetek, midőn eredetibb rag előtt is csonka alakjában találjuk a tövet, pl. *halál-t*, *rész-t*. Nem azt bizonyítja-e ezen jelenség, hogy a tö véghangzója később is, pusztán hangtani okból, elveszhetett? Ez bizonyára megtörténhetett, s meg is történt az eredetibb ragok előtt is egyes esetekben (vö. HB. *halálu-t*, *reze-t* = *halálu-t*, *részē-t*); de ezen kivételek nem döntenek meg a szabályt. Mindenesetre eredetibbnek kell tartanunk a névragot, ha a tö leg több nyire teljes alakjában jelenik meg előtte; és mindenesetre újabb keletűnek kell tartanunk a névragot, ha a tö so has em jelenik meg előtte teljesebb alakjában. Már pedig a *-ja*, *-je* sat. *j*-s birt. személyragoknál az utóbbi eset áll; ezek a csonkuló töveknek mindig consonans-végű (csonka) alakjához járulnak, s nem lehet kimutatni, hogy valamikor a teljes alakhoz járultak volna. Ennélfogva nincs okunk föltenni, hogy a tönek végvocalisa már csak a rag hozzájárulása után szorult volna ki. Ne hivatkozzék senki a *-tok*, *-ték*, *-tök* birt. személyragra; mert igaz ugyan, hogy ez előtt a tö néha csonkultan jelenik meg (pl. HB. *zumtuchel*), de leg többnyire mégis csak teljes alakjában találjuk (pl. *háza-tok*, *szēm-tök*), s ez arra mutat, hogy az illető esetekben a tö már csak a rag hozzájárulása után csonkult meg. Az is hiábavaló ellenvetés volna, hogy e szerint az igei személyragok némelyikét is újabb keletűnek kellene tartanunk, pl. éppen a *-ja* ragot, mert előtte csonkultan találjuk az igetövet. Igaz, hogy ezen rag előtt most consonansvégű az igető, de hogy eredetileg a vocalisvégű alakhoz járult, s a vocalis csak később szorult ki, azt világosan mutatja a máskép fejlődött magashangú alak, pl. *kéri*, mely semmikép sem fejlődhetett **kér-je*-ből, hanem csakis **kéré-je*-ből (t. i. **kéré-je*: **kéréj*: *kéri*). Ellenben a birt. *-ja*, *-je* személyragnál semmi sem mutat arra, hogy valamikor vocalis-végű (teljes) lett volna előtte a tö.

A fönnebbi föltevással csak látszólag ellenkezik az, hogy a hosszú hangzóra végződő teljes tövek ebben a teljes (és nem rövid hangzóra végződő rövidült) alakjukban jelennek meg a *-ja*, *-je* sat. ragok előtt, pl. *árvá-ja*, *epé-je*. Látszólag ellenkezik csak, mondom; mert ezeket a többi újabb keletű rag előtt is ilyen alakban találjuk, pl. *árvá-nak*,

árvá-tól; epé-vel, epé-ből. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy az efféle töveknek hosszú végvocalisa amaz újabb ragoknak első hozzájárulása korában még nem volt meg-rövidülve.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy az eredeti *-jü, -jü* személyragból fejlődött *<a, e* és *<i* a régi nyelvben gyakoribb használatú volt, mint mai napság; gyakran találjuk ugyanis még oly helyütt alkalmazva, a hol ma a *-ja, -je* ragot használjuk. Pl. oklevelekben (vö. Czinár: Index, és Jerney: Magyar nyelvkincesek): *felde, földde, feulde* (= földje), így: Chetföldre 1359, Gálföldre 1359, Almusföldre 1262, Andreasfeulde 1289, Arasaföldre 1356, Badorfelde 1429, Baldfeulde 1330, Boczfelde 1396, Bonchudföldre 1370, Borföldre 1423, Bottföldre 1398, Damafelde 1399, Damyanföldre 1281, Danchföldre 1293, Folufelde 1268, Geregurfelde 1285, Hymfewldew 1300, Kereztfelde 1261, Kyusföldre 1301, Mikoufeulde 1277, Murenfelde 1283, Raasfewlde 1270, Salamonfelde 1283, Saulfeulde 1289, Zabopalfelde 1266, Zemefelde 1263, Thelecfelde 1218, Tiburczfelde 1283, Toluajfelde 1276, Widafelde 1279 | *hida* (= hídja): Bachahida 1274, Scurubuchhyda 1228, Ophida 1184, Aruktouhyda 1270, Bachhyda 1245, Bolchhyda 1274, Kuchurdhyda 1277, Kukurdhyda 1277, Orozlanhida 1290, Vrhida 1009. (Tévedés azt hinni [Nyr. XVI. 422], hogy a *hida* szónak végső *a*-ja a teljes tőnek megmaradt végvocalisa, vagyis, hogy a *hida* nem személyragos szó, hanem pusztá tőalak. Abban a korban, melyből az idézett alakok valók, a megmaradt tövégi rövid vocalisok mind *u, ü*-vé voltak már gyöngülve; egyéb magánhangzók nagyon ritkák s néha kétesek; *a* pedig tudtommal egyáltalában nem fordul elő. — Vö. Nyr. IX. 103; NyK. XIX. 153). | *kerte* (= kertje): Artolfkerte 1363 | *úta* (= útja): Beseneuvta 1279, Mochaarwta 1418, Churdavta 1291, 1293, Hayouta 1261, Molumuta 1277, Bungred uta, Pete gyalug uta, Tough uta (Anjou-koriak, Nyr. VII. 517) | *kúta* (= kútja): Bezedespalkutha 1145, Cheguercuta 1258, Julakuta 1259. Kellemeskuta 1270, Kiralkuta-feu 1283, Komakuta 1293. Rukerkuta 1236, Vrkutha 1252, Vidakuta 1291 | *rété* (= rétje): Bakaréthe 1358, Mesterréthe 1388, 1392, Miseréthe 1431, Scebin-Rethe 1214, Zakanrete v. Zachan rete 1225, Pap rethe, Myklos rethe (Anjou-koriak, Nyr. VII. 517) | *haraszta, horosza*

(= harasztja): Celghorozta 1231, Chicho-harozta 1291, Raduanharasztta 1291 | *gáta* (= gátja): Moyusgatha 1235, Chabagata 1296, sat. (Ezen *<a, e* ragos alakok némelyike az illető tulajdonnevekben máig is megmaradt úgy, a hogy régente használták; mikor azonban köznevekül használjuk őket, akkor nem mondjuk: *hida, kerte, uta* sat, hanem *hidja, kertje, útja* sat. || Codexekben: *uta* MünchC. 199; *utát* NádorC. 69, EhrC. 53, 55, 61, CornC. 117; *utáról* BécsiC. 59, PeerC. 61, ThewrC. 283; *utában* PeerC. 61, EhrC. 54 | *lánga* NádorC. 310, EhrC. 73. | *habába* NádorC. 626. | *földébe* BécsiC. 1, MünchC. 197; *feldébe* EhrC. 19; *földében* CornC. 183; *földéből* BécsiC. 2; *földére* BécsiC. 7. | *papa* (= papja) BécsiC. 10 (kétszer) | *kuta* WinklC. 169 | *botát* = (botját) EhrC. 40 | *füsti* (= füstje) NádorC. 96, 584 | *szentli* (= szentje) NádorC. 544 | *szentek* (= szentjök) BécsiC. 10 | *földökbe* BécsiC. 59.

Még jobban érdekelnek bennünket azon alakok, melyekben az *<a, e, i, ok, ek* előtt vocalis van. Ezek közül először azokat vegyük szemügyre, a melyekben a rag előtti vocalis hosszú, azután pedig a rövid vocalissal valókat.

1. Hosszú vocalissal: *feledewe* (feledőe) EhrC. 45 | *teremtetet* (teremtőét) EhrC. 18 | *yduzeyetwet* (idvezejtőét) EhrC. 18 | *ketwuelewe* (követőe) EhrC. 38 | *yduzeyteynek* (idvezejtéinek) EhrC. 18 | *teremtőibe* PeerC. 92 | *teremteeben* (teremtéében) PeerC. 79 | *fegyuer viseleueuel* (fegyver-viselőével) CornC. 166 | *Curweazoa* (Küve- v. Köveaszóa) Kézai (vö. *Keveozou* 1271) || *regulaok* (reguláok) EhrC. 58 | *nauolyaokert* (nyavalyáokért) EhrC. 63 | *zenteknek erekleekhez* (erekléekhez) SzMarg. él. 3.

2. Rövid vocalissal: *hegnek teteere* (teteére) SándC. 231 | *heeg teteen* (teteén) uo. | *germeksegenek ideeben* (ideében) SzMarg. él. 1 | *napnak elsev ideeteul* (ideétől) *fogna* SzMarg. él. 3 | *ev ereenek* (ereének) *felevtte* SzMarg. él. 4 | *ev ereenek felette* SzMarg. él. 8 | *gyermeksegenek elsev jdeeteul* (ideétől) SzMarg. él. 11 | *nagy hydegsegenek jdeen* (ideén) SzMarg. él. 14 | *teteere* (teteére) SzMarg. él. 15 | *zveenek* (szüleének) SzMarg. él. 3, 6, 7, 67 | *ereueul* (ereével) SzMarg. él. 67 || Oklevelekben: *mezee* és *mezei* (= mezeje): Bagatmezee 1055, Cuesmezee 1236, Cuzlumezee 1236, Zokolmezee 1231; Bachamezey 1248, 1287. Bathiamezey (alias: Bathiamezeje) 1270, 1271, Beredmezey 1262, Chuma mezey 1216 (vö. *mezeu*: Bachamezeu 1302) | *tetei* = teteje): Myhalhazatetey 1296 (Nyr. VII. 173) | *erdei* (= erdeje):

mons war-erdey 1265 (Nyr VII. 174) | *elei* (= eleje): Chereley 1300, Thorkveley 1248, Tharkeveley 1270 | *kettei* (= ketteje): *kyralkettei* 1238 („In Comitatu Soproniensi concissimus illas duas partes tributi de foris et viis omnibus, quae vulgariter appellantur Kyralkettei.“) | *kettei* (= ketteje) NádorC. 233, *kettey* ÉrdyC. 408 | *idein* WeszprC. 40, PeerC. 83, 93, ÉrdyC. 47; *ideiben* EhrC. 24, *ideyt* EhrC. 31 | *mezeyben* EhrC. 48 | *monnayk* EhrC. 35, 64. | Az egymás mellé jutott két vocalis összevonódva: *ajthat* (ajtáját), pl. „pokol ajtát megtöré“ NádorC. 699; *aitara* (ajtájára): „a koporsónak ajtára“ MünchC. 280; „ő ajtára“ uo. 320; *aitarol* (ajtájáról): „a koporsó ajtáról“ uo. 280 | *heeg tetlere* (olv. tetére = „tetejére“) SándC. 231.

Mindezeket most nem <a, e sat, hanem -ja, -je sat. raggal használjuk.

Itt azonban joggal tehetné valaki a következő ellenvetést: „Az idézett alakok mostan -ja, -je raggal járnak, s ugyanezen raggal előfordulnak a régi nyelvben is, még pedig ugyanazon codexben. Nem volna-e tehát sokkal természetesebb az a föltevés, hogy eredeti ragjok -ja, -je sat. volt, s a j csak később tűnt el (pl. *teremtőjét*: *teremtő'ét*; vagy *teremtőjébe*: *teremtőjibe*: *teremtő'ibe*)?“

Valóban ennél a magyarázatnál egyszerűbbet és természetesebbet nem is kívánhatnánk, s én sem késném magamévá tenni, ha csupán azon alakok állanának előttünk, melyekben a személyragot hosszú vocalis előzi meg. Ámde ott vannak a második csoportbeli alakok is, melyeknél a rag megcsonkulásával még koránt sincs minden megmagyarázva. És már most én kérdezhetem: ha azoknak (a fönnebbi ellenvetés szerint) eredetileg -ja, -je sat. volt a ragjok, miért lett az *ajtó*-ból *ajta*-ja, *tető*-ből *tete*-je, *idő*-ből *ide*-je, vagyis miért lett a rag előtt a szóvégi ó-ból a, és az ő-ből e?

Balassa József, ki nálunk legtüzetesebben foglalkozik a fonetikával, úgy magyarázza e jelenséget (Nyr. XII. 299; NyK. XIX. 147), hogy az ő hangból először é lett, azután a szóvégi ó, é megrövidült o, ě-vé; minthogy pedig a magyar nyelv szó végén a nyíltság második fokán álló hangot rövid alakban meg nem tűr, ezek is egy fokkal nyiltabbak lettek, s így állt elő az a, e. Kétségtelen, hogy vannak esetek, melyekben a szóvégi ó, ő hang ilyenénképen fej-

lődött, bár ezt a magyarázatot nem kell okvetetlenül a Balassa idézte esetek mindegyikére alkalmaznunk (vö. Budenz: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana 199). Azonban van itt egy bökkenő, t. i. az, hogy Balassa magyarázata csakis a szóvégi hangokra alkalmazható, már pedig a szóbanforgó személyragos alakokban amaz *ó*, *ő*-ből rövidültnek tartott *a*, *e* nem a szó végén áll. Azt lehetne ugyan mondani, hogy a személyrag már csak a rövidülés megtörténte után járult a szóhoz, t. i. hogy az *ajtó*, *tető*-félekéből először *ajta*, *tete* lett, s ehhez járult a személyrag: *ajta*-ja, *tete*-je. Ámde ezen föltevésnek ellene szól az a tapasztalat, hogy az *ó*, *ő*-ből lett szóvégi *a*, *e* a ragozásban úgy viselkedik, mint az *á*, *é*-ből rövidült. Az utóbbi t. i. a ragok előtt eredetibb hosszúságában jelenik meg, pl. *fa* : *fá*-t, *fá*-n, *fá*-ja; *epe* : *epé*-t, *epé*-n, *epé*-je; és ezeknek analogiájára megnyúlik az idegen szavak végén levő *a*, *e* is, mely pedig nem *á*, *é*-ből rövidült, pl. *akna* (= uszl. *okno*) : *akná*-t, *akná*-ja; *alma* (= oszm. *alma*) : *almá*-t, *almá*-ja; *kelepce* (= ószl. *klepica*) : *kelepce*-t, *kelepce*-je; *kecske* (= csag. *kečki*) : *kecské*-t, *kecské*-je; s ugyanazt a példát követi az *ó*, *ő*-ből rövidült *a*, *e* is, pl. *húzó-vonó* : *huza*-vona : *huza*-voná-t, *huza*-voná-ja; *csapó* : *csapa* : *csapá*-t, *csapá*-ja; *csúszó* : *csusza* : *csuszá*-t, *csuszá*-ja; *hető* : *hetfe* : *hetfé*-n; *szülő* : *szüle* : *szülé*-t, *szülé*-je; *szöcskö* : *szöcske* : *szöcské*-t, *szöcské*-je. (Csak a mélyhangú példák biztosak; a magashangúaknál valószínű ugyan, de nem bizonyos, hogy az *é* az *epét*, *epéje*-félek analogiájára támadt; mert lehetséges az is, hogy nem egyéb, mint az *ő*-vel váltakozó *é* hang, s így eredetibb, mint a ragtalan alak *e*-je.) Már most, ha fölteszük, hogy az *ajtó*, *tető*-féleknek csakugyan volt valamikor *ajta*, *tete* változatuk, joggal kérdezhetjük, hogy személyragos alakjuk mért *ajta*-ja, *tete*-je, és mért nem (a többiek analogiájára) *ajhá*-ja, *teté*-je?

Én azt hiszem, hogy ha mostani *ajtó*, *tető* alakból indulunk ki, soha sem érünk el a célhoz. Térjünk tehát vissza az eredetibb alakhoz. Az *ó*, *ő*-végű eredeti szavak legnagyobb részéről tudjuk, hogy hosszú végvocalisukban képző lap-pang, még pedig részint nomen verbale (ugor -*b*, esetleg -*m*, -*g*, -*l* = magy. -*v*), részint diminutiv (ug. -*m* = magy. -*v*) képző. Tehát az <*ó*, *ő* szóvégnék megelőző alakja <*uv*, *uv* volt. (Vö. *uolov*, *iarov* HB. = mai *való*, *járó*; vö. továbbá: szl. *okov*, *podkov*, *pondrav*, *postav*, *pristav*, *zastava* = m. *akó*,

patkó, pondró, posztó, poroszló [rég. *porosztó*], *zászló* [rég. *zásztó*]). E szerint az *ajtó, tető* szónak is **ajtʷʷ, tetʷʷ* volt az eredetibb alakja; ehhez járult az eredeti *-jʷ, -jʷ* személyrag, s a *tő* végvocalisával hosszú hangzóvá vonódván össze, lett: **ajtʷá, tetʷé* (pl. a tárgyesetben: **ajtʷát. tetʷét*). Azután, mint igen sok esetben megtörtént, a két vocalis közül kiesett a *v*. [Vö. a régi nyelvben: *töve, tüve* helyett *tüe*, pl. Aruktue 1055, Ertue 1124, Zalokostueh 1211, Toltieustweh 1211, Sartue 1067 | *myelz, myelni*: mívelsz, mívelni, SzMarg. él. 9 | *new* (olv. neő): nevű, EhrC. 18, 19; de: *newew, newew, newew* 30, 42, 44 || a nép nyelvében: *füet, küet, keés, koa, toább, éves, iás, söény* Nyr. V. 534 | *bial, mies* Nyr. V. 535 | *kömies, riás* Nyr. VII. 372 | *hoaz* (havaz), *hoa, toa, loak, toak* (tavak), *riott, riás, füek, küek, megheül* (meghevül), *jööget* (jövöget), *kinői* (kinövi) Nyr. IX. 489 | *buár, cüek, gyüök, kuasz, loas, szio, dologtőő nap* sat. NyKalauz 70.] Így lett az **ajtʷát tetʷét* alakból is *ajtʷát, tetʷét*, nemkülönben az **ajtʷa, tetʷe* nominativusból is *ajtʷ'a, tetʷ'e*. Majd az *ʷ, ʷ* rövid vocalis, melyet a *v* előtt valószínűleg zártabban (*o, ö, ő*) ejtettek, a *v* kiesése után egy fokkal nyíltabb lett (vö. HB. *nop, ez*: *nap, ez*) vagyis: *ajtʷ'a, tetʷ'e*. Azonban a nyelv itt nem állapodott meg, hanem a támadt hiatust ismét betöltötte. Ez különösnek tetszik ugyan, de hát a nyelvnek vannak ilyes különösségei, mint a következő példák mutatják: *cüvek: cüek: cüjek; gyüvök: gyüök: gyüjök; hivok: hiok: hijok; süveg: süeg: süjeg; továbbl: toább: tojább; üveg: üeg: üjeg* (NyKalauz 68); **levend, tevend: leend, teend: lejend, tejend* (a codexekben). Szakasztott ilyen fejlődésűek a szóbanforgó személyragos alakok is, t. i. **ajtʷa, tetʷe: (ajtʷ'a, tetʷ'e): ajtʷ'a, tetʷ'e: ajtʷa-j-a, tetʷe-j-e*.*)

Talán fölösleges is említenem, hogy az idetartozó *<ó, ő* végű szavaknak nem mindnyájánál keletkezett az *<aja, eje* végű személyragos alak az imént vázolt fejlődési folyamat útján. Nem is keletkezhett, mert hiszen tudjuk, hogy nem valamennyinek *<ó, ő*-je való eredetibb *<ʷʷ, ʷʷ*-ból. Pl. *disznó*: csuv. *słsna* (eredetibb **łsna*); *söprű, seprő, söprő*: oszm. *şeprek* (kölcsonszavak); s hogy személyragos alakjuk

*) A személyragos *ajtʷa, tetʷe* és a ragtalan *ajtó, tető* alakok úgy viszonylanak egymáshoz, mint *lova, java, köve, heve* és *ló, jó, kő, hő*.

mégis: *disznaja, söpreje*, azt pusztán az analogia hatásának kell tulajdonítanunk.

De vajjon a fönnebb idézett alakokat csakugyan így kell-e olvasnunk: *teteén, ideében* sat.? Nem így olvasandók-e: *tetén, idéében* (t. i. *teté, idé* e h. *tetö, idő*), — vagy pedig így: *tetén, ideben*? Az utóbbi olvasások elsejét semmi szín alatt el nem fogadhatjuk. Ha ugyanis ama szavak egykoron így hangzottak volna: *tetén, idéében*, akkor most így kellene hangzaniok: *tetén, idéében*, nem pedig: *tetén, idejében*. A második olvasás (*tetén, ideben*) lehetőségét nem vonom kétségbe. Ámde, ha csakugyan így ejtették ama szavakat, akkor ezekben összevonás történt, t. i. összevonódott a *tö* vége és a személyrag. S milyen lehetett a megelőző összevonatlan alak? Sem *tetén, idéében*, sem *tetén, idejében* nem lehetett, mert egyikből sem fejlődött volna a mai *tetén, idejében* alak. A mai rag előtti vocalisnak már akkor rövidnek kellett lennie; tehát az összevonatlan alak csak háromféle lehetett: 1. *teteén, ideében* (= az én olvasásom); 2. *tetevén idevében* (= a hiatus keletkezése előtti eredetibb alak); 3. *tetén, idejében* (= hiatus-töltő *j*-vel bővült alak). Tehát az eredmény ezen olvasás szerint is ugyanaz.

Véleményem szerint az összevonatlan *teteén, ideében* alakok mellett szólnak az <ei> végűek: *tetei, ideiben* sat. (e h. **tetevi, ideviben*) is. Azonban annyi áll, hogy előfordultak összevont alakok is, mert hiszen tudjuk, hogy a nyelv a hiatus elenyésztésére nemcsak járulékhangot, hanem összevonást is szokott alkalmazni. (Vö. *gyülelész*: **gyüleész*: *gyüleész*; *sehová*: *sehoá*: *sehá*; *hüvely*: *hüel*: *höl*; *gyövvő*: *gyöö*: *gyö*; *mielő nap*: *mielő nap*: *mélő nap*; *külmives*: *küemies*: *küémés*; *isten nevébe*: *isten neébe*: *isten nébe*; *üveg*: *üeg*: *ög*; *süveg*: *süeg*: *sög*; *dologtevő nap*: *dologteő nap*: *dologtő nap* sat. NyKalausz 70.) Ilyen összevonás történt az idézett *ajtát, ajtára, ajtáról, tetére* alakokban, melyek ezekből lettek: **ajlaát, ajlaára, ajlaáról, teteére*.

Mind ezek után kimondhatom, hogy én az *ajtaja, teteje* féléket nem így tagolom: *ajta-ja tele-je*, hanem így: *ajta-j-a tele-j-e*; és szerintem ezekben a személyrag csak az <a, e, a j> pedig nem egyéb, mint hiatus-töltő járulékhang.

MAGYAR ELEMÉK AZ OLÁH NYELVBEN.

Hangtan.

Három részre osztottam; az elsőben tárgyalom a magánhangzók változását, a másodikban a mássalhangzókét, a harmadikban meg azokat a jelenségeket, melyeket csak hipotézissel tudom magyarázni. Meg kell még jegyezni, hogy az oláh nyelv hangtana leginkább a régibb kölcsönvételekben, tehát a meghonosultakon, vagy a mint a német hívja, a „lehnwörter”-eken nyilatkozik, a mely tünemény különben minden nyelvben észlelhető; míg az újabbak, a „fremdwörter”-ek, ennek jobbra ellenszegülnek.

a) Magánhangzó-változások.

A magyar szókezdő *a* hang az oláhban is megtartotta eredeti értékét, csak az újabb keletű s bizonyos vidéken járatos *ostog*-ban vált *o*-vá. A *mituesk*: ámit arról tanuskodik, hogy az *ámít*-beli *í* hangot a nyelv protheticusnak érezte, s így egyszerűen elhagyta. Vö. *mistuesk*: *amistuesk* (emészt); *rastău* (eresztő). A szóközépi *a* hang már nagyobb változásnak van alávetve. Többször megtartja színezetét az oláh nyelvben is, ha azonban a hangsúly eltávozik róla, gutturális *ă*-vé tompul, pl. *băcău*; *sălaş*; *tămăduesk* sat. Diftongussá alakul a következőkben: *ăâklă*; *mihălă*; *morkăsă* sat. Az oláh nyelv ugyanis e szavakat, melyek a magyarban mássalhangzón végződnek, nőneműekké tette az által, hogy egy *ă* hanggal megtoldotta őket s ezen hang hatásának tudandó be az ikerhangzó létre jött, a mihez még hozzájárul, hogy a hangsúly is reá esik.

Szóközépi *a* hang *e*-vé válik ímez szókban: *bifer*; *gules*; *kulčerj*; *magles*; *măjeş*; *mărieş*; *mozerj*; *năvojeş*; *simbrijeş*; *urijeş* sat. Ez összeállítás arról tanúskodik, hogy a magyar *a* hang *e*-vé lesz az oláh nyelvben azon szókban, melyek a magyarban *-ás*-ban végződnek, s hogy csak három szó áll kivétel gyanánt: *bifer*; *kulčerj* és *mozerj*, a melyekben a szóközépi *a* hang *e*-vé vált az *r* hatása alatt. Szóközépi *a* hangból *ă* támad az *n* és *r* előtt, pl. *gănăcesk*; *harăng*; *părlău*; *zăvărsăg* sat.

Szóközépi *a* hangból *i* lesz a következőkben: *furdulăş*;

žlāū; žināū sat. Úgy tetszik nekem, hogy ezek egyértékességében, mikor átkerültek, *o*-nak kellett hangzanania.

Hogy a szóközépi *a*-ból az oláh nyelvben *o* válik, a mi a legtermészetesebb átalakulás, azt a példák egész sora igazolja: *boboš*; *borzoš*; *goz*; *ponosluesk* sat. Az *o* hangon keresztül lett a magy. *a*-ból *u*, pl. *gu'er*; *gäzdušag*; *gunoj*; *kurvušag* sat.

A szóvégi magy. *a* nem lévén hangsúlyos, mindig *ä*-vé hasonul: *abä*; *gadzä*; *pildä* sat. Nehány szó tér el a szabálytól, pl. *cărămonie*, *kortie*, a melyekben a vég *e* hangot a mindennapi beszéd jésítve ejti ki, tehát *ceremonije*; *korčije*, a mit csak az írás nem tüntet föl. A szóvégi magy. *a* hangot nem találjuk a *borkan*- és *arpäkaš*-ban; az utóbbin, úgy látszik, a népetimologia csonkított (*kaš* = sajt); az előbbit meg épen *e* jelenség miatt a kétes átvételek közé kell sorolnunk. Szóvégi *a*-ból diftongus válik pl. a *dudäū*-ban; valószínű, hogy inkább oláh augmentatív képzőt kell látnunk benne.

Szókezdő magy. *e* hangból többnyire *a* lesz: *aljan*; *amistuesk*; *aräduesk* sat, csak az újabb s provinciális használatú szókbán marad meg eredeti értékében: *ejnä*; *erdebir*; *ergelaš* sat. Szókezdő *é* hang *i*-vé hasonul, pl. *ik*; *iliš*; *irkäzesk* sat. Szókezdő *e* *ë*-vé tompul az *engäduesk*-ben, a mely jelenség a nasalis *n* ereje alatt keletkezett.

Szóközépi *e* nem változik néhány szóban: *alevoš*; *aleš*; *beřag* sat. Az utóbbi szó második tagjában *a* lett belőle, a mi a jésülés következménye (vö. *aljan*, *hiklan* sat.). Gutturális *ä*-vé tompul több esetben: *irkäzesk*; *engäduesk*; *ë*-vé (az *i* hangon keresztül): *cäl*. Szóközépi *e* és *é* rendszerint *i*-vé élesedik: *bikäū*; *käbzuesk*; *mistuesk* sat. A *-ség* képzőbeli *é* hang némely esetben *u*-vá módosul (az *i*-n keresztül *o*-vá s aztán *u*-vá), pl. *bišug*; *beřug*; *keřug* sat.

Szóvégi *e* gutturális hanggá idomul, mert nem áll az accentus hatalma alatt: *ejnä*; *felä*.

Szókezdő, szóközépi és szóvégi *i* hang többnyire változatlanul megy át *i* értékkel az oláh nyelvbe is, néha *ë* lesz belőle. Szóközépi *i* jésül a *hyaba* szóban s a *j* hangon keresztül vált belőle *ž*: *žaba*.

Szókezdő *o* hang hol megmarad *o*-nak, hol *u*-vá alakul: *okoš*; *oltuesk*; *ukä*; *ultoan*; vagy *a*-vá: *altoesk*; *altoan*.

Szóközépi *o* hang többször *ä*-vé válik: *aldämaš*; *alkä*-

tuesk; batär sat; *ä*-vé (az *n* előtt): boländ; vagy *u*-vá: astä-lus; *éufulesk*; *ékurj* sat. Megmarad leginkább *o*-nak: *éopör*; *éorgäesk* sat.

Szóvégi *ó*, *ö*, *ú*, *ü* hangból mindig ikerhangzó származik az oláh nyelvben: *bägäü*; *feleñ*; *kopärsäü* sat.

Szókezdő *ö*, *ü*-ből *u* hang lesz: *ujagä*; *ul*; *urikaš* sat. Szóközépi *ö*, *ü* gutturalis *ä*-vé válik: *därgälesk*; *i*-vé: *firez*; *sírj*; de legtöbbszörre *u*-vá: *éurhe*; *durülesk*; *süref* sat. Szóközépi *u*-ból *o* válik: *bödärlän*; *i*: *duhäñš*; rendszeren megmarad eredeti értékében.

b) Mássalhangzó-változások.

Az utat, melyen a mássalhangzók változását tárgyaljuk, a következő táblácska tünteti föl:

	N é m á k		F ú v ó k		Orr- hangok	Folyé- konyak
	Ke- mény	Lágy	Ke- mény	Lágy		
Ajakhangok	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>f</i>	<i>v</i>	<i>m</i>	
Fokhangok	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>s c</i>	<i>z</i>	<i>n</i>	<i>l r</i>
	<i>t'</i>	<i>d'</i>	<i>š č</i>	<i>ž</i>	<i>ñ</i>	<i>l'</i>
Ínyhangok				<i>j</i>		
Torokhangok . . .	<i>k</i>	<i>g</i>	<i>h</i>			

Szókezdő néma ajakhangok megmaradnak eredeti értékükben az oláh nyelvben is, csak két esetben idomul a lágy ajakhang keménnyé: *p*ete ä; *p*uđilaräs; ámde ez alakok mellett élnek még e szóknak lágy ajakhangú változatai is: *bekeč*; *đitušä*; *buđilaräs*.

Szóközépi néma ajakhangok ugyanezt a jelenséget mutatják s a hol a lágy keménnyé lesz, szintén megtaláljuk az eredeti formát is: *kižuesk*; *kižuesk*. Szó végén hasonló tünetényt látunk.

Szókezdő fúvó ajakhangok egynehány kivételével nem

változnak el. Van eset, hogy a lágyból kemény támad: *vāgaš* : *ŷāgaš*; majd meg azt tapasztaljuk, hogy a lágy absorbeálódik s helyébe diftongus lép: *vāgaš* : *uogaš* s ezen az alakon át: *ogaš*; *uoraš* : *oraš*; *varmedije* : *uormedije* : *ormedije*.

Szó közepén kiválóan érdekes jelenség, hogy a hol a magyarban mássalhangzó után következik lágy fúvó ajakhang, az oláhban eltűnik: *morkāšā*; *odorbirāū*; *tulaŷ*. Egy szóban meg *h*-vá válik: *tālhar*. Először bizonyára keménnyé tömörült (vö. *huncut* : *huncrut*) s ezen keresztül lett *h*-vá; majd *b*-vé alakul, pl. *rāvas* : *rābuš*.

Szóvégi lágy fúvó ajakhangból *u* származott: *biū* : *bér*.

Szókezdő néma foghangok többnyire nem változnak. Egyes esetekben a lágy néma foghangból lesz lágy fúvó foghang: *šilāū*; *šikej*; *šināū*; tehát mindig az *e* és *i* hang előtt.

Szó közepén is megmarad. Oly jelenséggel is találkozunk, hogy mind a lágy, mind a kemény néma foghang szóközepeén megjésül, azonban csak *e* és *i* előtt.

Szókezdő fúvó foghangok megtartják az oláh nyelvben is színezetüket s csak négy szóban találunk a magyar *cs* hangnak ellenében *c*-t: *cēngālāū*; *cēngālesk*; *čiparj* (és *čikarj*); *čuk*. Az oláh nyelv erre nézve semminemű fölvilágosítást se tud adni s csak a magyar nyelv területén kell keresnünk magyarázatát. Ismeretes tény, hogy a csángók s itt-ott még a székelyek is *c* hangot ejtenek sok esetben ott, a hol a többi magyarság *cs*-t. Én tehát azt hiszem, hogy a felsorolt szók egyenesen a székelyektől kerültek az oláh nyelvbe. Két szóban találunk a magy. *sz*-nek ellenében *š*-t: *šelicā*; *šigārit*. Ez ugyan ritkább tűnemény, de nem egészen magán álló. Egy szóban, mely a magyarban ajakhanggal kezdődik, előrevetett fúvó foghangot látunk: *šellengér* : *špelin* *erj* (vö. *šärtaj* : *sfärtaj*), a mi különben nem ritka jelenség az oláh nyelvben.

Szóközépi és szóvégi fúvó foghangok eredeti értékükben maradnak meg.

Szókezdő, szóközépi és szóvégi ínyhangok szintén nem tüntetnek föl semmi változást.

Szókezdő néma torokhangok közül a kemény régiebb kölcsönvételek tanúsága szerint *e* és *i* előtt kemény foghanggá, *t*-vé alakul: *kēlšig* : *tēlšig*; *čip* : *čip* sat. A lágy csak a provinciális *d*erm : (kút)gém szóban lesz lágy foghanggá; *š*-vé meg a *širebijā* : *geréb*-ben.

Szó közepén ugyane változásokat tapasztaljuk; egy szóban azonban a kemény torokhang kemény ajakhanggá válik: ciparj (járatos éikarj is).

Szó végén a néma jésített foghang fúvó foghanggá idomul: furnoż; hodnoż; jobaż; ez a jelenség szó közepén is észlelhető: hażmä.

Szókezdő s szóközépi fúvó torokhang legtöbbnyire megmarad; néha azonban hiányzik is: *liklan*; *iklan*; *haläü*; *a/äü* sat. Szó kezdetén *v* is lesz belőle: *viklan*; *vameş*; *vition*.

Az orrhangok közül érdekesebb jelenséget mutat az *ny*, a mely a szó elején, valamint a szó végén is némelykor jésül, pl. *ñimas*: *imas*; *bosorkaŷe*: *boszorkány* sat. Szó végén *n* is lesz belőle, pl. *korman*; *tudoman* sat. Máskor az *ny* változik *m*-el, pl. *ñiruesk*: *miruesk* és *mñiruesk*; *mirišug*. Közbeszúrt *m* hangot látunk a *lämpäü* szóban; *n*-et a *donc*, *sanzalik*- és *jäntäntuesk*-ben. Több szóban meg elmaradt: *bünkutä* (banknóta); *mäkäü* (markó). Vö. *mensa*: *masä*; *mensura*: *mäsurä*; *quantus*: *kēt*; *frenum*: *frēü* sat.

A folyékony hangok szó elején nem változnak. Szó végén a magy. *l* többnyire jésül, pl. *bordej*; *işpitaj*. Szó közepén közönséges jelenség az *l*: *r* hangváltozás, a mely különben igen nagy szerepet játszik az oláh nyelvben, pl. *połgär*: *pärgar*; *fügyszintén* szó végén, pl. *csikhał*: *éikarj*. Közbeszúrt *r* hangot találunk a *derm*, *muźdruluesk*, *arsäü* szókban; egyben meg elmaradt: *huźluesk* (horzsol).

c) Különösebb hangváltozások.

A következő szókra nézve: *hażbutä*; *melegarj*; *tursek*; *tälhar*; *tent* föntartom azt a véleményemet, melyet már föntebb a szólajstromban kifejtettem.

Nem találjuk meg a magyar szókban jelenlevő magánhangzót ezekben: *drik* (derék); *drikalü* (derékalj); *krestul* (keresztül); *kristej* (keresztély). Nyilvánvaló, hogy a magyarázat az oláh nyelv consonans csoportosító természetében rejlik, noha ez nem annyira sajátja, mint teszem a szláv nyelveknek.

A *läpast* (lapács) szóban azt látjuk, hogy az oláhban egy *t* hanggal megbövíült. Nem lehetetlen, hogy accusativusi alakból származott (vö. *käput*; *türhat*).

Már a *belt* (bölcse) és *bält* (bulcsú) szók magyarázata

nagyobb nehézségbe ütközik. Szabályszerű hangváltozással a magyar egyértékeseeknek egy *belcēu* és *bēlcāu* alaknak kellene megfelelniök; azt hiszem, hogy az *eū*, *āu* végzet talán azért maradt el, mert a nyelv bennük augmentatív képzőt érzett.

Érdekesebb assimilatiót észlelhetünk a *zaslāu* : *lazlāu* szóban.

Azon szókhöz, a melyek a magyarban mássalhangzón végződnek, a mint az olvasónak a tárgyalás fonalán alkalma volt tapasztalni, az oláh nyelv többnyire egy *ā* hangot függeszt, a mi által azok nőneműekké válnak, pl. *lākatā* (lakat); *mihālā* (menyhal); *pērā* (per); *samā* (szám) sat.

Jó részét azon szóknak, melyek a magyarban *r* hangon végződnek, jésíti, pl. *kulčerrj* (kulcsár); *pecarrj* (pecér); *sirrj* (szűr); *timarrj* (timár) sat.

Meg kell még emlékeznem arról a jelenségről, hogy a kálvinista katekizmusban (Bar: CatCalv. 52) a *sacramentum* szó így van írva: *šakrament*, a hogy azt a magyar kálvinisták ejtették ki.

Jelentéstan.

Az oláh nyelvbe átkerült magyar elemek jelentésváltozás tekintetében kétféle tünetényt tárnak szemünk elé: 1) teljes jelentésváltozást metonymia útján; 2) részleges jelentésváltozást a fogalomkörnek megszorítása alapján. E jelenségek csak a régibb s meghonosult szövegeken mutatkoznak; az újabb kölcsönvételek, melyeken még nem volt ideje a nyelvnek éreztetni teljes átalakító erejét, csak részben változnak jelentésükben. Az első csoportba tartoznak a következők: *aljan* : contrariété; *mélancolie*; *alkam* : res occulta; techna; *felelet* : felelőség; defensio; *gēnd* : cura; cogitatio; scopus; mens; melancholia; *hāmušu* : ördög, manó; *hillan* : callidus; diabolus; *pildā* : exemplum; parabola; *širjag* : longa series; catterva; *talpā* : solea; basis; *tāmāduesk* : sano; curo; convalesco, consanesco (vö. betegségéből föltámad = fölg y ó g y u l); *todoman* : tanúság; protestatio, intercessio; *tuzā* : baj (vö. mi közöm hozzá = mi bajom van vele) sat.

A második kategoriába sorakoznak ezek: *alduesk* : benedico; gratulor; *bēlc* (bulcsú): vásár (vö. ném. *mesztag* = búcsú és vásár); *nam* : natio; familia; propinquitas; *nočas*, *ogas* :

(kocsikerék)vágás; *samä*: summa, numerus; modus; ratio; attentio; *tulaj* (tolvaj): jaj, segítség sat.

E két szó: *buduluesk*: bujdosik; *kudruluesk*: kódorog ilyen jelentésben is járatos: *solicite scrutor*, *perscrutor*, *perquiro*. Én e jelentésváltozást úgy gondolom megmagyarázhatni, hogy a 'bujdosó, üldözött' menedéket, buvóhelyet keres. Ezt a cselekvést aztán átvitték mindenféle dolognak a 'fölkeresésére, átkutatására.' Érdekes jelentésváltozást tüntet föl a *rüzäluesk* ige is: 1) rado, tero; 2) lop, csen. Különös jelentésváltozásra bukkanunk e szóban *märästuesk* (maraszt): elvész. E módosulást, úgy vélem, a törvénykezési nyelv 'elmaraszt' (letartóztat, fogságra vet) szavából lehet kimagyaráznunk.

Tanulságok.

Az olvasó észrevehette az elemek tárgyalása fonalán, hogy ezek közt nemcsak azok foglalnak helyet, melyek az egész Dunán inneni oláh nyelvben meghonosultak, hanem olyanok is, melyek csak nálunk Magyarországon élnek; aztán ismét olyanok, melyeket csak bizonyos vidékeken ismernek s végül olyanok, melyek a nyelvemlékekben és a régibb szótárakban vannak eltemetve. A provinciális értékű szavak két csoportra oszthatók; az elsőbe tartoznak azok, melyek egyik vagy másik területen teljes polgárjogot nyertek; a másodikba olyanok, melyek kivált a 'disztingvált' beszédben hallhatók, mikor a paraszt ember valamely kaputos idegen urral szóba ered. A provinciálizmusokra nézve, a mi különben magától érthető, meg kell jegyeznem, hogy épen a nyelvtudomány követeli, hogy mindenről, a mit a nyelvben találunk, okvetetlenül be kell számolnunk; aztán meg a kulturtörténelemnek is nagy szolgálatot tesznek, s kivált az oláh nép történetének, a melyről biztos adataink vannak, hogy csak később, az újabb időkben szállt le hegyeiről a magyar alföldre s pásztorkodó elemből lett szántóvetővé. Csak vizsgáljuk az általános keletű s teljesen meggyökerezett magyar elemeket, nem vetjük föl önkénytelenül azt a kérdést, mint jutottak át azok Romániába, Moldvába? Hogy lehetséges az, hogy magyar egyházi kifejezések, igék, melléknevek, kötőszók nemcsak Magyarországon, de a Kárpátokon túl is ott-hon vannak? Irodalmi úton? Megadja erre a fölvilágosítást

a historia s az etnografia. Tudjuk, hogy Erdélyben, Moldvában egykor magyarság lakott azon területek egy részén, melyet ma az oláh nép foglal el s az idők folyamataján az oláhságba olvadt be. A mint nem vesztek el Itália őslakói, a sabinok, umberek sat, hanem folytatódott történetük tovább a rómaiakban, úgy nem vesztek el a kúnok, az oláhság előzői Romániában, nem vesztek el a magyarok, élnek tovább bennünk, nyelvünkben, azokban a szavakban, melyek hirdetik e népek nyelvének egykori uralmát. Vérkeveredés útján kerültek át jó részben a magyar elemek nyelvünkbe s ez a helyes magyarázata annak, hogy az oláhban oly nagy számú magyar szó meghonosult. A provinciális értékű kölcsönvételek újra csak azt vallják, hogy a processus folyik ma is, szemünk láttára s folyni fog addig, a meddig a két nép egymással kölcsönösen érintkezik.

Hogy a magyar nyelvnek az oláhra való hatásáról tiszta képet kapjunk, összeállítjuk azokat a fogalomköröket, melyekbe a kölcsönvételek csoportosulnak.

- 1) Testrészek: bindău, cõmp, cõt, labă, maj, talpă.
- 2) Rokonság: matcă, mărită, űam, şogor, vîfel.
- 3) Természeti jelenségek: fergefag, fotag, şarkan, vîlag, zaj, ţelică.
- 4) Vallás és néphit. Két csoportra oszlik: a) olyan kifejezések, melyeket az élet vitt be az oláh nyelvbe: alduesk, aldămaş, bosorkaje, bēlă, hămuşu, hiklan, hicleşug, kăpelnă, mēntuesk (Mēntuitorj = üdvözítő, Jézus Krisztus), tăgădău, urijeş, vameş; b) olyanok, melyek irodalmi úton jutottak át: cîrămonie, eştinşug, katikizmuş, papiştă, şoltar, urikaş. Ez egybeállítás első csoportjában található egyházi kifejezésekből, mint: alduesk, hiklan, mēntuesk, mi egész történetet olvasunk ki. A mint általánosan tudva van, IX. Gergely pápa 1234-ben IV. Bélához intézett levelében azt mondja, hogy a kún püspökség hatalma alatt, a mely Erdélyt s a mai Oláhországot foglalja magában, oláhok is vannak, a kik nem tartoznak a római egyházhoz, hanem görög szertartású, ál püspökökhöz folyamodnak. A pápa tehát meghagyja IV. Béla királynak, hogy rendeljen számukra oláh nemzetbeli alkalmas helyettest, hogy ne legyen ürügyük schismás püspökökhöz folyamodniok. Ezek az említettem egyházi kifejezések pedig arról tanúskodnak, hogy még akkor, a XIII. század első felében kerültek az oláh nyelvbe; de egyszersmind azt is vallják, hogy az oláhság még ebben az időben nem lehetett hierarchiailag szervezve.

Az egyházi kifejezések második csoportja már későbbi keletű s csak a reformációval szivárogtak az oláh nyelvbe.

5) Betegségek. Testi és lelki állapotok: bünat, büsüü, befag, befeşug, bolonsag, feñä, francä, gutä, hojt, keh, kin, kurvuşag, orhale, rast, rëjü, tajug, fuzä, zapor, žigärit.

6) Házi és mezőgazdasági fogalmak: a) a talaj elnevezései: adaş, birtuk, butaş, dëmb, duñäü, funduş, furduläü, holdä, holumb, hotarëş, imaş (nimaş), irtaş, kosäläü, lab, lanc, läpast, Ie-geñäü, melegarj, űogas (ogas), rët, telef, toltiş.

b) épület és részei: ambituş, bordej, cëngüläü, éardä, éätërnä, éirip, éurgäü, éerm, epulef (ipulet), estenä, fägädäü, fedeleş, filago-rijä, gäbänaş, gradié, häjzaş, härëng, huruhä, iskälä, ispitaj, istäläü, kälädäü, käput, koñhä, kopërsäü, korlatü, koştej, kusuräü, läkaş, maltär, mihej, pilankä, pärkan, pişäläü, roştej, şoş, şurä, şutehazä, sälaş, sobä, tärëm, tërnae, feglä, väjugä, väkäläş, zar, zurgäläü, žilip.

c) gazdasági s egyéb állatnevek: bikä, birkä, bodërläü, éikarj (cipari), éopor, éurdä, éurhe, fuglä, gaje (kaje), gulä, häjja, hiräü, igaş, iräü, josag, kopäü, koroj, kristej, libuc, mäjersag, mühäla, miniş, pinf, rigäü, şaläü (şuleü), şirjag, şojm, şuldeü, sarkä, tok, tuluk, ul, vindereü, vizlä. Lessük meg az oláh parasztot, mikor lovait hajtja s ilyen neveket fogunk hallani tőle: di dereş, fäkäü, keş, pej, şarga; vagy mikor ökreit nógatja: hojs hiđiş, käjlae.

d) gazdasági s egyéb növénynevek: afiom, agistinä (gistinä), akac, baraboj, bokor, borosfan, butuk, éumäfajä, éuperkä, dudäü, figä, forästäü, haşmä, karaboj, koleşä, labä, leuşfan, lilom, luherj, lucernä, maslag, muşkätarj, nadä, puspan, şälata, sakfiü, tent, tulipan, ultoan (oltoan), ultoj, žikej.

e) gazdasággal foglalkozó személyek: biriş, birtukuş, bojtär, éikäüş, éos, éurheş, filäjtärj, gazdä, guleş, hajtäü, häjëer, kondaş, sekiraş, fužerj, vinceler, vizätäü.

f) gazdasági s házi eszközök: akäü, aläü (haläü), arnäü, arşäü, beđug, belé, belfej (egyik száma a *belfjaü* szónak), bikäü, bok, borkan, caglä (éäklä), cirkälan, cirkäläü, culap, cujeť, éapläü, éoroslan, drik, drikälä, dunä, dugäü, éapläü, éežä, fedäü, feleherc, fergefäü, finžä, fiok, firez, firhong, fitäü, fogaş, forgäü, hamfäü, haz-butä, härdäü, hehel, hinfäü, ik, iläü, iliş, ir, irbä, juhä, kalhä, kam-päü, kanéäü, kapä, kälämariş, kändäläü, käreñb, kättan, keskenäü, kiliné, kindäü, kočijä, korčie, korbaé, korman, kovas, kumläü, laboşä, lampä, lanc, läkatä, lämpaş, lipidäü, loéoläü, lugäü, Iac, mäñgäläü, meé, meseläü, možerj, nákläü, ojağä (ujagä), palaskä, pälcäü, pänt-

likä, parsek, pī oruś, pečetlāü, pērlāü, pokroc, porozāü, putinā, raf, ramā, raśpāü, rastāü, rižālāü, rojt, šaf, šajtaü, šireglā, spikālāü, sūrsam, sidālāü, sikriü, sopalāü, sosekä, suvejkä, talzer, tarsek, taskä. türābancü, tānā, tekenāü, tēnzaüä, tolcerj, fok, vālāü, viśāü, zābalā, zāčēkāü, žilāü, žirebijā.

g) öltözőknevek : bekeč (bitusä, pefeśä), bokonč, bubāu, buj-befeü, bundä, cipej, cipič, čizme, dolmanä, duruc, kinteś, kolop, labreü. likreü, mintije, nākrivālāü, šipkä, sur, topankä, tisāü, vizikfeü, zjeke, žāb.

h) egyéb bgazdasági s a ház körébe vágó kifejezések : bogjā, čumāü, done, felezāü, forgač, gāzduśag, gūmālā, goz, gunoj, hāmukä. kāzalā, kitusä, kone, ostog, vontātāü.

i) étel- s itálemek : alevēś (leveśä), arpākaś, čepāü, cukur, čiger, fruštuk, kočāne, langālāü, langoś, laškä, lekvar, maślaś, mājēś, mālata, mārtaś, muślik, pālinkä, pičokä, poprikaś, ratutä, razalāü, riñtaś, riñtiśä, riskasä, rjezāś, rožoliś, šunkä, türhanä, žamlä.

A mint ez egybeállításból kiviláglik, az idetartozó szók leges-legnagyobb része kulturszó s hogy ezek mennyi világot deritenek a történetíró szemei előtt, nem is kell hangsúlyoznom. Én itten csak egy tényt akarok belőlök kimutatni. Az oláh nyelvben találunk ugyan több latin, görög s szláv kifejezést a szántás-vetés köréből, melyek még az őś hazában, a Balkánon kerültek nyelvébe; de ezek azt vallják, hogy az oláhság csak mint pásztorkodó nép ismerkedett meg a földművelés alapfogalmaival. Az ide vágó nevezetek legnagyobb része azonban arról tesz tanúbizonyságot, hogy a földművelést közelebbről és szorosabban csak itt, újabb hazájában s később tanulta meg. Hogy csakugyan későbben szállt le hegyeiről a magyar alföldre, arról a történelmi adatokon kívül a kölcsönvételek is tanúskodnak, a melyek csak újabb keletűek s legfeljebb 3—400 éves multjuk van.

7) Városi élet. Törvénykezésre vonatkozó és jogfogalmak: a) törvénykezési terület : birośag, dīliś, fiśkuś, hivotol, jaraś, kāmari, kápitanśag, keśig, oraś (űoraś), telekiü, varmedie.

b) hivatalos személyek, lakóság : birāü, bizolnaś, bizoñśag. čirkālāü, fibirāü, fiśolgābirāü, fiśpan, fiśkarāś, furnoż, gatbirāü, hičbirāü, hivotolnok, iśkut, jaraśbirāü, jobaž, kiñāz, kiśbirāü, kivet. korman, maśadik, mezebirāü, malombirāü, notariś, nemes, pārkālab. pērāś, pērgar, űoltuz, űolgābirāü, viciśpan, vigrāhajtāü, volozman, žandarj.

c) törvénykező eszközök, törvénykezés módjai : adāü, adāñś.

adäüſag, armincijä. biſug, bir, birſag, dereſ, dezmä, erdebir, forſ-pont, hatalmu, häülmäzaſ, idizeſk, igoſag, iſtancü, jäläntueſk, kedele-m, konträktuſ, korbaé, päkſuſ, pereleſk, përi, rävaſ, ſtrofäluſk, ſupuleſk, ſanzalik, ſpelinderj, vama, välätaſ, vigziſ, virgaé, vizgälat.

d) társadalmi álláſt, foglalkozáſt kifejező fogalmak: aprod, arhivariſ, ban, bäkter, bäküü, biékaſ, birelnik, bitang, biter, buduſ-läü, bujgätiü, cirkälüü, corfä, éatlüü, éäliüü, éovärgäü, diak, feléer, fuglu, gäzda, hajdu, hälaſ, härcég, henteſ, heteſ, hi-fidiſ, hoher, inaſ, iſpan, kapariü, kämäraſ, käptälan, käſnarj, kezeſ, klerikuſ, komeéieſ, korſ, korhej, kuléerj, kulduſ, läkäü, mägleſ, meſter, maža-meſter, malomeſter, miſaraſ, müzikuſ, paſer, pändur, pecarij, por-cijeſ, poſtamjeſter, rabläü, ſaütgäü, ſuteü, ſameſ, ſamtartäü, ſälüü, ſimbrijeſ, tälharj, tiſtartäü, vameſ, vämaleſ, vändräläü, vikariſ, želerj, živan.

e) mértékek: akäü, arkuſ, bädik, färtaj, feſä, font, käbel, mažä, mirtik, riſ, ſing, vikä.

f) pénznek: aleü, ban, bankä, bänkuti, filer, huſoſ, kricarij, märieſ, pengeü, piculä, polturi, ſikluſ, taler, użurä, väléja.

Az öſszeállítáſ tiſztán arról tunúſkodik, hogy a törvénykezeſ hatott a legeröſebben az oláh nyelvre, de credményei, az átvett ſzók, csak az újabb korból valók. Van azonban ezek közt is több igen régi kölcsönvétel, ilyen pl. a vároſi életből magának a *vároſ-nak* neve: o ra ſ, a mire nincs is az oláhban kifejezeſ ſ ez a jeleneſég azt igazolja, hogy a vároſſal és a vároſi élettel itt, a Kárpátok közt ismerkedett meg. (Vö. përgar, ſoltuž).

8) H a d a k o z á s i f o g a l m a k : a) hadi ſzemélyek: alen-ſig, bäkü, bokonéoſ, däreban, deñeraläſ, homnož, honvjed, huſarij, käpitan, käprarij, kätanä, kriſtoſ, kuruc, ſtražameſter, tiſt.

b) hadi eſzközök: ačäü, bornäü, éakäü, dardä, dobü, fojtaſ, morda, ſäkäläſ.

c) hadi helyek és müveletek: harcä, komëndäleſk, märsäleſk, müſtruluſk, puſkälueſk, ſanc, vädäzluſk.

A katonaság ſzintén egyik hatalmas faktor a magyar ſzavak terjeſztéſében. A haza került ſzabadságolt legények ſokat eltanúl-nak magyar társaiktól ſ otthon fitogtatják, hogy ök világot jártak, beſzélnek egy olyan nyelvet, a mely magyar ſzókkal telisded teli van ſ ez által terjeſztik azokat a nép között. Az oláhba átment magyar ſzavak megítéléſében nagyon ügyet kell vetnünk terjeđésüknek ſ terjeſztésüknek ezen módjára.

ALEXICS GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Bozda, csúz. Nem mondok vele se nagyot, se vakmerőt, ha bizonyosra veszem, hogy a párducos Árpád nem ejtett panaszzót a miatt, hogy gyötri az aranyér, se a nagy bárdú Botond, hogy gyomorkatarusa van, se a kacagányos apák, hogy az idegesség miatt nem tudnak alunni. Hogy a betegségek legnagyobb része a civilizáció áldásai közé tartozik s hogy legtöbbször itt Európában ismerkedett meg először a magyar nép, azt egyebeken kívül a népnyelvben is jól ismert s szerte járatos idegen nevezetek is eléggé bizonyítják: *tífus, pestis, kolera, hektika, kólika, nyavalya, rák, görcs, farzsába, pokolvar, orbánc, ródláf, frász* sat, nem számítva azokat, a melyek idegen nevezetek fordításai.

A januári füzetben közlött kérdések sorában, a melyekre nézve fölvilágosítást kértünk, ott volt a *'bozdabetegség'* is. A kérdés voltaképi célja az volt, vajjon járatos-e ily alakban (*bozda-*) valamely vidéken e nevezet. A beérkezett válaszok közül három arról tanúskodik, hogy nem ugyan maga a *bozda*, hanem tovább képzett *bozdás* alakja használatban van Somogy, Veszprém és Tolna megyében; azonkívül Veszprémben még így is mondják: *bozzás* lábú. Ugyan e *bozzás* alakot a tájszótár is följegyezte mint Balaton melléki szót. Világos tehát, hogy a közfölfogás e betegséget a *b o d z á v a l* hozza kapcsolatba. Korda Imre szerint e betegséget a nép bodza-levéllal is szokta gyógyítani, de, teszi hozzá, hogy innen nevezik-e a lábdaganatban szenvedőt bodzáslábúnak, azt nem meri határozottan állítani. „A lábak megdagadnak, írja Seper Lászlóné, kieyesednek, s egész kékes-vörös foltos lesz, mint a *b o d z a f a l e v e l e i* vagy bogyoínak az erei, ágai. A nép tán innét mondja: elbodzásodott v. bozdásodott.”

A NSzótár is a *bodza* szótól eredtetni a nevezetet: „*B o d z á s* lábú, valószínűen átvitt értelmű kifejezés, meny nyiben az ily kóros lábszárakon támadt kékes feketés csomók a bodza bogyoíhoz hasonlók. Más értelmezés szerint onnan vette volna nevét, mert a köszvényes lábakat bodza-levelekkel is szokták gyógyítani.”

Hogy a *bozda*- v. *bodza*-betegségnek (bodzás láb — podagra) csekély s legföljebb annyi köze lehet a *bodzá*-hoz, mint a *göröncsér*-nek a *göröncs* v. *göröngy*-höz, vagy az *ablak*-nak az *ebluk*-hoz, azt már látatlanban is egész valószínűen lehet sejteni. Már a szónak ingadozó alakja s különféle változatai: *bozda, bozza, bodza* (vö. *csemete, csimota, csomota; ribizli, ribiszke, piszke; pecsérke, csepérke, csiperke, csuporka; barka, berke, birke, bürke* sat.) arra vallanak, hogy idegen szóval van dolgunk.

Szakértők szerint a *'bodzás láb'*, tehát a *'bodza* beteg-

ség' ugyanaz, a minek orvosi műnyelven *cirsus, varix* (Nyr. XVII. 129), németül *krampfader* a neve: 'krankhafte, krampf-hafte a n s c h w e l l u n g einer blutader: varix' (Grimm: Wörtl.). Más szóval, a 'bodza betegség' annyi mint 'dagana-t' s kiválóan 'lábdaganat'. A válaszok így is írják le: 'A lábnak bodzás volta abban áll, hogy a lábszár megdaga-d (Korda). A lábak megdaga-dnak, kievesednek (Seperné). Bozdának nevezik a láb azon betegségét, mikor az bokán fölül megdaga-d (Fodor Riza). Bodzás lábú, a kinek a lábikráin az erek kidaga-dnak (Rémy Ferenc).'
Bozda, bodza, bozza e szerint eredetileg annyit tesz mint: da-ga-na-t.

A franciában *bosse*: 1) buckel, höcker, 2) beule; az olaszban *bozza*: beule. A szó eredete kétséges. Diez a ném. *butze* [p f r o p f, s c i r r h u s, t u m o r i n g e s c h w ü r e n. Grimm: Wörtl.], *butzen* [1) klümpchen verdichteter weicher materie z. b. eiters, 2) klumpen, masse; *bozet*: voller klümpchen Schmell.] szókkal veti egybe. (Vö. ném. *butzen*: t u r g e o, aufgeschwollen sein, Grimm.)

A magyar szó láthatólag az olasz *bozza*-n alapszik s három változata közül legeredetibb a *bozza*, a melyből előbb *bozda*, aztán *bodza* lett. *Bodzás* lábú e szerint annyi mint: da-ga-d t lábú. A *bodzá*-val való kapcsolat népetimologia.

Csúz. Ballagi német-magyar szótára e német kitételek-
kel magyarázza a szót: 'rheuma, rheumatismus, flusz'; s ma az irodalomban s a műveltebb osztályok nyelvében ez az uralkodó jelentése van e szónak. A nép nyelvében azonban sok mindenféle betegséget jelent a *csúz*; így a többi közt *varix*, vagyis a főntemlített *bodza* betegség, aztán 'görvélyes szemgyulladás, görvélyes nátha, syphilis' (Nyr. XVII. 130). Kérdés tehát, melyikre illik ezek közül a szó-nak eredeti jelentése.

Ha, a mint a köz fölfogás tartja, a *csúz* szót a *csúsz* ige kopott végű igenevének vesszük, kétségtelen, hogy *rheuma* az eredeti jelentése; hisz *rheuma* voltaképen annyi mint *folyás*, s a *csúz*-nak Göcsejben *folyosó* a neve; aztán a mint a MUSzótár kimutatja, maga a *csúz* ige is eredetileg annyi mint: *foly*. Ha tehát e jelenségeknél megállapodunk, bátran kimondhatjuk, hogy *csúz* a többféle baj közül, a melyet a nép vele jelöl, helyesen csak a *rheumára* alkalmazható; s kimondhatjuk azt is, hogy a *csúsz* a *csúsz* cselekvésszónak a származéka. E nézethez azon-ban egyéb mozzanatok figyelembe vétele nélkül föltétlenül nem szabad csatlakoznunk; mert vannak jelenségek, a melyek, ha előbb le nem számolunk velük, ha nem tisztázzuk őket, kétségessé teszik közönségesen elfogadott értelmét és szár-mazását.

Első e mozzanatok közül, hogy a *csúz*: *rheuma* alig

lehet ősrégi nevezet; a honfoglaló, sőt később a már megtelepedett magyarokat is, bajosan hihető, hogy sokat gyötörtte volna ez a kiválóan elpuhultsággal szövetkező s elkenyéztetett testekhez ragaszkodó, civilizációs betegség. Ez magában ugyan még nem dönt a főttebbi nézet ellen, de párosulva ama ténnyel, hogy régi szótáraink közül leegész Sándor Istvánig egy sem ismeri e szót (*rheuma*: főből lefolyó nedvesség, nátha' Calepinus, Molnár A. és Pápai-Bod), erősen megingatja a *csúz* = folyosó, *rheuma* származtatást. E körülmény világos bizonyága annak, hogy e nevezet a magyarság legnagyobb része előtt ismeretlen volt s csakis az ország valamely elszigetelt részében élt. S valóban ott találjuk a Tájszótár szavai közt mint egy csupán kis vidéken, az egyetlen Somogy megyében járatos szót följegyezve.

A közönségesen elfogadott nézet, az eredetinek tartott jelentés ellen, határozottan ellene mondanak a *csúz*-ra vonatkozó, bár csekély számú, de világosan beszélő következő adatok: „Csúz dagadást, avagy szent Antal tőzét, vörös köszvének is hívják, hasznos vele kenni (Frank: HasznK. 15b). A csúz és felgyúladozott vérnek fájdalmi igen gyöttrötték“ (Tarn: Bar. 289).

Az első magyar író tehát, a ki e szóval él, a mint a *csúz*-hoz vetett magyarázatból: „szent Antal tüze“ kitűnik, a szót „orbánc“ értelemben használja. Ugyane jelentés olvasható ki Tarnóczy helyéből is: „csúz = felgyúladozott vérnek fájdalma“. De leghatározottabban szól Comenius (Janua 60), a ki latin egyértékesének a gör.-lat. *erysipelas*-t (röthliche entzündung, rose = rothlauf) teszi ki. *Csúz* tehát legelsőbben azt a betegséget jelentette, a melynek ma *orbánc* a neve.

Ha mind e momentumokat, nevezetesen hogy későn lép föl s noha használata gyér s fölötte szórványos, már első megjelenésekor *csúz* s nem *csúza* v. *csúszó* alakban áll előttünk, a mint várnunk kellene, minthogy csupán az élet piacán állandóan forgó szók vannak kitéve a kopásnak; továbbá hogy jelentése mind e mai napig meg nem állapodott, ingadozó, határozatlan — mondom, ha mind e momentumokat figyelembe vesszük, nagyon fölszaporodnak az okok, a melyek e szó eredeti voltát kétségessé teszik s benne idegen származást gyaníttatnak.

En e szót a német *schusz* képmásának tartom, a mely egyebek közt betegség nevezetül is szolgál s kiválóan nyilaló, szaggató fájdalmat jelöl s egyes testrészek oly bántalmát, mely gyuladással jár: „Wem die augen roth seynd, und jhm die schüss in die augen geend, der hab die augen in kaltes wasser, so geligent jm die schüss“ (Schmell. II. 479). Az e példában jelzett betegség s a főntemlített „görvélyes szemgyuladás“, a melyet a nép szintén

csúznak mond, valószínűen ugyanazon egy betegség; s valószínű, hogy az orbáncot is a gyuladással járó vörös színről (vö. *wem die augen roth seynd*) nevezték el csúznak.

A formabeli csekély különbség alig szorul magyarázatra. A szókezdő *s*-nek *cs*-re változása nem ritka jelenség nyelvünkben; pl. *sajka*: *csajka*, *sekély*: *csekély*, *sűr*: *csűr* sat.

SZARVAS GÁBOR.

Lepke, csepke? A Peer codex 337—341. lapján foglalt 'Cantilena' nyolcadik versszakának kezdő szava a Nyelvemléktárban ekként olvasható: *Cepkek*, a 'Régi magyar költők tárában' pedig így: *Lepkék*. A RMKT. szerkesztője e jegyzetet csatolja az idézett szóhoz: „*Lepkék* helyett *csepkek*-et olvas Volf György a NyEMLT. II. 103. lapján s valószínű, hogy igaza van, a hogy az előszóban kifejti nézetét. A *csepke* szó értelmét nem tudom felvilágosítani; azért megmaradtam az eddig elfogadott: *lepkék* olvasás mellett“ (I. 375). Volf György pedig e szóra vonatkozólag ezt mondja: A 8. versszak első szavát Révaitól eltérve nem 'Lepkek'-nek, hanem 'Cepkek'-nek szedettem, mert e szó kezdetűje szakasztott olyan, mint a *C* ezekben: 'Cantilena, Cyntalan', de nagyon különbözik a 'Legyen hala' *L*-jétől. A versfökből kibetűzhető név itt szinte *C*-t követel.“ (Nyelvemléktár II. 11).

A két olvasás közül mindenesetre szabatosabb a 'Cepkek'; mert a mint Volf is helyesen jegyzi meg, a versfők (Felelmes, Rementelen, Azok, Nagh, Cyntalan, Wgedeth [valószínűen a másoló*] hibája 'Igedeth' helyett), Serenyen, Cepkek, (itt egy versszak bizonyára hiányzik, melynek első szava *W* vagy *U*-val kezdődött), Samsonnak), melyek a *Franciscus* nevet adják, a nyolcadik versfőben határozottan *C*-t követelnek. Azért mondtuk azonban: 'szabatosabb', mert ez sem egészen szabatos. A kérdésbeli szónak kezdő hangja ugyanis az eredeti kéziratban azzal az *L* forma jeggyel van írva, a mellyel codexeink rendszeren a *cs* hangot jelölik. E szerint a valóban helyes olvasás és leírás: 'Cepkek'.

Hogy keresett jelentésével tisztába jöhessünk, az illető helyet összefüggésében ide iktatjuk: „Serenyen futamnak tancban az leanyok, nylwan oth megh lathywk az ő yamborsagyth; sertelen ha lend az ő yamborsagok, oth el hol partayok. epkek hazatoktol messce ne lepyetek, ydönek yawaban tykakofoh wltössetek; scemerem kapalny, böchöth rengnessetek, awal el elhettek.“ A hely értelme ez: A mostani leányok mulatnak, táncolnak, s a mulatozás vége rendszeren pártavesztés. Azért leányok (csepkek) jobb ha otthon

* Hogy másolattal van dolgunk, nem csak az *i* helyébe csúsztatott később kori *ű* (*w*), hanem a kihagyott *q*-ik versszak is bizonyítja, a melyet az ének szerzője alig feledhetett volna ki. Sz. G.

maradtok; s minthogy szégyennek tartjátok a kapálást, tyúkot ültessetek, bölcsőt ringassatok! A RMKT. szerkesztője maga is habozva fogadja el a *Lepke* olvasást s a *Csepke* lehetőségét nem zárva ki a *csepp* szóra gondol: „A *csepp* szóval szokás a kicsinyet kifejezni így: *csepp* ember, valamint így is: csak egy *csipet*.” Helyesen! A *csepke* ugyanis nem más, mint a *csepp* szónak kicsinyítője, olyan mint: *hegy*, *hetyke*. Az idézett helyen *csepkék* tehát annyit tesz, mint ha mondaná: „kicsikéim, leánykáim!”

Apátin kívül Illyefalvi is él e szóval: „parvulus, apró, kicsi (s átvittén ‚alacsony származású, szegény‘) jelentésben: „Csepkéből lőttél vrrá, pórból tekintetes”. (Jephtha 15.)

Mellékesen megjegyezzük még, hogy a *Csepkék* kezdetű versszakban olvasható „szemérem kapálni” kitélt a szerkesztő olyan szerkezetnek tartja, a minő a „Pannonia megvételében” a következő: „Egy kévetet választának, Duna látni bocsátának.” A *szemérem* az illető helyen állítmány s a mondat értelme ez: A kapálás szégyen = kapálni szemérem.

SZARVAS GÁBOR.

Elevendül. A Budapesti Szemlében (1873. I. 448) ez az ige meg volt róva s úgy volt föltüntetve, mintha Dóczi Lajos gyártmánya volna: „*Elevendül* ad normam *zsenedül*, merőben fölösleges a *megelcsenedül* vagy *elevenül* helyett.”

Hogy ezt a szót Dóczi nem maga alkotta, hanem a dunántúli népnyelvből vette, bizonyítják a következő adatok: „*Elevendül*: elevenedésre indul. Mondatik kiváltképpen a fiatal fákról. Hallottam Izsákfán 1823. szept. 7.” (Kresznerics szótára.) „Még *elevendül* a Jancsi, alighanem ma szabadú fő.” (Tolna m. Nyr. IV. 516).

Költői nyelvünknek épen nem válik kárára ez érdekes szó fölvétele, mely hangzására nézve is szebb, rimelésre is alkalmasabb, azonfölül tartalmasabb az *elevenül* igénél, mert a hangbeli hasonlóságnál fogva a *zsenedülés* mellékképzete is megpendül benne, mint Kresznerics adata s még a Bp. Szemle megjegyzése is bizonyítja.

SIMONYI ZSIGMOND.

Búz. E szó, mely a Nyelvőrben (XVII. 124) mint eddig ismeretlen volt föltüntetve, ma is él még (Tájszótár, NSzótár és Ball.). Baranyában *búsz*: nyári meleg, fojtó levegő, nyári nap hősege; kútban vagy pincékben megromlott levegő.

Munkácsi az oszm. *pus*, csag. *bus* és csuv. *pus* szóval veti egybe (Nyr. XIII. 259).

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Ritkább szók. Simonyi Zsigmond azt mondja (Nemzet. 1887. dec. 25.), hogy Jókai az *üstötlést* szót Zalában, meg az Őrségen hallhatta. Én voltam Zalában, de e szót ott nem hallottam, hanem igen is Somogyban; Csurgó kör-

nyékén szélteben használják. „Üstöllést agyonvágla!” mondja a paraszasszony a fijának, ha valami rosszat tesz.

A *juhszél*-re az a megjegyzésem, hogy annak Somogyban nem „déliszél” az értelme, hanem egészen más. *Juhszél*: szabad hely, a falun kívül levő hely. „Odakinn a juhszálen van”: odakünn a falu végén, valamely szabad helyen; vagy másként: „Odakünn a *përgyón*.” Az igaz, hogy ha a juhszél hallom említeni, önkénytelenül valami kellemetlen idő is jut eszembe. A *përgyó* már határozottan rossz időt jelent. Mikor a kis gyermek már ingben van s odakünn fú a szél, akkor mondják: „Kiállanál-e így a *përgyóra*?” vagy: „Kitészlek a *përgyóra*!”

Van egy egyféle színű kutya, t. i. olyan se nem szürke, se nem barna; ordasnak is hívják. Az ilyen kutyát apám állítása szerint Somogyban és Zalában úgy hívják, hogy *zërna*. Somogyban én is hallottam ezt a szót, de Hadházon kinevettek vele, mert itt „*zöd kutya*”-nak hívják az olyat. Az ilyen kutyát gyakran el is nézik farkasnak.

Régebben kérdés volt téve e szóra nézve: *cula* vagy *csula*. Somogyban *culának* egy kisebbszerű, fél köblös (az alföldön egy véka) vagy kisebb zsákot neveznek.

A padlást (Hajdu megyében: *pad*) Somogyban *hé*-nek nevezik: „Felmegyék a *héba*”: a padlásra.

Én somogyi fiú vagyok s ez előtt három évvel jöttem a „szíp ngy lú”-féle kifejezések hazájába, Hajdu megyébe. Három év alatt nagyon sok *furcsa* szót és eredeti kifejezést hallottam, melyekből többet föl is jegyeztem, mert mindig szerettem a *furcsa* kifejezéseket. Különben itt a *furcsa* szónak is más az értelme. Nem azt jelenti, hogy „különös”, hanem mást, olyan formát mint a „herzig”. „*Furcsa kis jány*”: nem valami nagyon szép, de mégis kedves, csinos leány. *Furcsa*: furi, fura. Van más értelme is: „*Furcsa disztó*”: nem valami nagyon, hanem mégis elég kövér sertés.

Dijmatlan: otromba.

TRENCSENYI LAJOS.

E közleményekből megigazításra szorul a) az *üstöllést*. A t. közlőnek csak annyiban van igaza, hogy „ő volt Zalában, de e szót nem hallotta”; mert e szó mint zalai használat (Göcsej) már többszörösen meg van állapítva. b) A *juhszél*-re nézve is csak annyit engedhetünk meg, hogy Somogyban nem „szelet”, hanem „a falun kívül levő szabad helyet” értenek rajta. Az végleg megállapított tény ugyanis, hogy *juh-szél* eredetileg is, de némely vidéken ma is annyi mint: *déli szél*.

SZARVAS GÁBOR.

Eny. A Nyelvőr januári füzetében Simonyi közöl néhány ritka szót. Köztük van *eny*: „rejte, ótalom”; *enyett*: „alatt”; *enyegét*: „rejteget, takargat, enyész t”. E csoportba való lehet a Bécsi codex következő igéje is: „Mikent vas

megtör es megehneit mindeneket vgan mend ezeket meg [ehnei] tóri es meg semmeiti' (123.). Károlinál: ,Miként hogy a vas eltör és elront mindeneket' (Dániel II. 40). *Megehneit* eredeti jelentése volna tehát: ,meg alá z.'

SZILASI MÓRIC.

(A Simonyi cikkében („Ritka szók és szólások”) foglalt *eny*: rejték, oltalom'-ra nézve közölhetem, hogy az *enyhel* szót mindenki ismeri Halason; *enyhel* vagy *enyhê*: ,menedék-hely' eső, hó, szél, fagy, egy szóval az időjárás viszontagságai ellen.)

KORDA IMRE.

Elkatymal ismeretes Halason, bár kissé más alakban és jelentéssel; azonban mind az alak, mind a jelentés közel rokon a Nyr. V. 227-ből idézett türkevei közléssel. Halason ugyanis *ékacsmar*: ,elkaparint, hirtelen elcsen, zsebre vág'.

KORDA IMRE.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Már egy ízben volt alkalmunk kijelenteni, hogy csak az oly kérdésekre adhatunk s adunk is egész készséggel feleletet, a melyek általános érdekűek vagy legalább az olvasók többségére nézve egy s más tekintetben tanulságosak. A kérdések közt azonban, a melyekkel megtisztelnék bennünket, néha föltűnő különösségek is fordulnak elő, a melyekről a kérdező látatlanban is tudhatná, hogy megfelelni nem lehet rájuk. Ilyenek például: ,Honnan van s mikép magyarázható meg az, hogy a ,szeretet, szerelem' alaphangja a latinban *a* (*amo*), a görögben és a németben *i* (*φίλω*, *li(e)*ben), a tótban *u* (*lubim*), a magyarban pedig *e* (szere-*ret*)? Vagy: ,Miért nincs a magyarban a főneveknek nemük. mint a latin s más művelt nyelvekben? Mások oly tételekre vonatkoznak, a melyeket már tárgyaltunk, fejtegettünk, pl. ,Nem hibás-e az egyes számnak vonatkoztatása az ilynemű példákban: Ezen eszközök *hiányosnak* bizonyultak be. Hogy irandó helyesebben és miért: *keztüü* vagy *kesztüü*, *igtató* v. *iktató*, *észak* v. *éjszak*; a *keztüü* szóval, ha a *kéz* vétetik alapszónak, miért vesztí el az *é* az ékezetet; sokkal inkább magán viselné az eredetiség jellegét azt megtartva, ép úgy, mint ezen szó *lábtyüü*, nem pedig *labtyüü*? Mennyiben jogosult a *ként* képzőnek használata ily kitételekben: *havonként*, *naponként* sat; és nem helyesebb-e azt mondani: *havonkint*, *naponkint*? Sat. sat. Ismét mások jelentéktelen, aprólékos tudakozódások s többnyire olyanok, a melyekre nézve a legközönségesebb nyelvtanok, néha meg épen a szótárak is megadják a kért fölvilágosítást; pl. ,Mondjuk és írjuk: *csepp*; miért mondjuk és írjuk mégis: *csepp-eg* s nem: *csepp-eg*? Melyik szebb hangzású: *per* vagy *pör*? Irodalmilag melyik a helye-

sebb használat: *kalbász* vagy *kolbász*? Mi különbség van a *zabát* és *fal* között? Sat. sat.

Többszörös, az illetén kérdésekre vonatkozó sürgetésekre nézve egyszer s mindenkorra kijelentjük, hogy az ilyenü kérdéseket nem tartjuk elég tanulságosnak arra, hogy velük foglalkozzunk s azért válasz nélkül kell hagynunk őket.

Végül még tudatnunk kell t. olvasóinkkal, hogy a nagy számmal érkező kérdések mindegyikére egyszerre nem felelhetünk, részben a tér szűke miatt, minthogy más nemű közleményeknek is helyet kell adnunk s a 'Kérdések és feleletek' rovata e miatt sokszorta kiszorul; részben meg azért is, mert válaszukat csak ritkán szabhatjuk rövidre, az egyes kérdések megokolása pedig, a mi nélkül meggyőződés nem támadhat, néha a tárgy természeténél fogva oly hosszúra nyúlik, hogy csak négy-ötnek nyithatunk tért különben is szűkre szabott folyóiratunkban. A kérdések, a figyelemre méltóbb, egy s más tekintetben tanulságos kérdések beküldőit tehát szíves türelemre kérjük annnyival inkább, mert érdekességük időhöz nem levén kötvé, épen nem szenvednek semmit, ha valamivel később is jelennek meg. A fő, hogy megjelenjenek; s ez a maga idejében be is következik.

1. Kérdés. Egy társaságban vitatkozás támadt a következő nyelvi kérdések fölött: a) Jól van-e használva *század* ilyen értelemben: *j a h r h u n d e r t*? Hiszen egy század $= \frac{1}{100}$. Nem jobb volna-e a *j a h r h u n d e r t* szót egyszerűen *száz*-nak fordítani, avagy *évszáz*-nak? Valamint nem volna-e jobb *évtized* helyett is inkább azt mondani: *évtíz* vagy egyszerűen csak *tíz*; mert hiszen *évtized* $= \frac{1}{10}$. Felelet. *Évszáz*, valamint *évtíz* helyes; helyes volna még *százév*, *tízév* is; azonban helytelennek a *század* sem mondható. Igaz ugyan, hogy 'század év' voltaképen csak egy évet, a 'századik évet' jelenti, de ha azt mondom például, hogy 'három század éve annak, hogy ez s ez történt', bele értjük az egész lefolyt három száz esztendő, vagyis a három századik év' — das dritte hundert der jahre — drei jahrhunderte. A 'század év' s aztán maga a 'század' tehát értelmileg a mi nézetünk szerint természetes átmenettel ép úgy kifejezheti a *j a h r h u n d e r t* fogalmat, mint a *százév* vagy *évszáz*. b) Nem fölösleges-e ehben: 'tudomásul venni' az *om*? Elég volna mondani: 'tudásul venni.' c) E helyett: 'a sorrendet megállapítani' nem volna-e egyszerűbb így: *megállítani*? Minek az *ap*! Felelet. Ilyféle kérdést százával is lehet tenni. Miért mondjuk például: *rövideszű*, *apródad*, *mostanság*, *hozomány*, *veszeszt*, *vesztit*, *sebesít*, *veszedelem*, *győzedelmeskedik*, *kényszerít*, *ülledpedik*, *térdepel*, *ellenséges*, *kellemetes* sat, holott rövidebben is lehetne mondani: *rövesztű*, *apród*, sőt elég volna maga az *apró* is, *mostan* v. *most*, *hozat*, *veszt*, *sebhet*, *vész*, *győz*, *készlet*, v. *készit*, *ülled*, *térdel*, *ellenes*, *kellő*. d) Minő eredetű a *korhely*

és a *déli* szó? Felelet. A *korhely*-re nézve csak sejtelmünk van, de adataink teljességének még egy-két csorbája van s míg ezekre szert nem teszünk, biztosat nem állíthatunk róla. A *déli* azonban kétségtelenül a *déli* és *bába* vagy *baba* szóknak összeforradása, a melynek második tagja, *hebamme*, *altas weib'* jelentésen kívül a régi irodalom tanúsága szerint annyit is tett mint: *hexe*, *zauberin*. *Déli* e szerint annyi mint 'déli boszorkány, déli tündér'. e) Minő viszonyban vannak egymással *este* és *estve*? Felelet. Mind a kettőnek egyként 'abend' a jelentése s úgy viszonylanak egymáshoz, mint *reggel* és *reggel*, *nappal* és *nappal*.

2. Kérdés. Kereskedő vagyok ugyan, még pedig a hirhedt' magyarságú, 'pesti magyarok' közül, de azért szívesen olvasom a Nyelvőrt. követem tanácsait s kerülöm a megrótt szavakat és kifejezéseket. Engedje meg tehát, hogy egy vitás ügyemben öntől kérjem az útbaigazítást.

Egy ismerősöm, kinek romlatlan nyelvérzékére sokat adok, megróttá az üzleti leveleimben folyvást használtam, van szerencsém, van szerencsénk'-féle kitételeket, mint germanismusokat, ajánlván helyette egyszerűen a 'szerencsém, szerencsénk' önt értesíteni'-féle fordulatokat.

Nem akarok Névy László „Kereskedelmi levelező”-jére támaszkodni, a hol a kifogásolt szólásmódok tucatszámra találhatók, hanem őszintén bevallom, hogy a 'van szerencsém' német ízét magam is érzem, és még se visz rá a lelkem, hogy a 'szerencsém'-et használjam, mert szokatlannak és hiányosnak tartom, s mert nézetem szerint mást fejez ki, mint az 'ich habe die ehre.' Nem is használtam mindaddig, mígnem a 'kötelességem önt értesíteni' szólásmódban a 'szerencsém önt értesíteni'-nek analogon formáját hittem megtalálni. A kétkedés azonban épen itt kezdődik, mert németül az egyik: 'ich habe die ehre', a másik azonban nem 'ich habe die pflicht,' hanem 'es ist meine pflicht, ihnen mitzuthellen'.

Kérdem hát, helyes-e a 'szerencsém önt értesíteni' vagy maradjak a régi németes formánál?

Felelet. A 'van szerencsém' azon kívül, hogy mást mond, mint a mit mondani akar; azon kívül, hogy németes használat, sokszorta állandó alkalmazása visszás, értelem ellenes kitételekre vezet, a minő például a vasuti igazgatóság egykori tudósítása: 'Van szerencsénk a t. c. közönséget értesíteni, hogy a tegnapi zivatarral járó árvíz a vasuti töltést elszakasztván, a forgalmat egy időre be kellett szüntetni.'

Mondható helyette: 'Tisztelettel értesítjük', vagy a viszonyokhoz képest: 'Kellő v. mély tisztelettel v. tiszteletünk kifejezésével értesítjük'. Lehetne még a már megszokott kifejezést megtartva ekként módosítani: 'Szerencsésnek érzem magamat' sat.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

Midőn a válaszok beküldőinek szives készségükért köszönetünket nyilvánítjuk, a kérdések és válaszok némely pontjára nézve egy pár fölvilágosító észrevétellel tartozunk.

A kérdések, a mint az egyes szók alakjához vagy jelentéséhez függesztett kérdőjel, ki- vagy ki nem tett egyértékesük s az utánuk csatolt idézetek mutatják, nem mind egy fajbeliek; más nemű a fölvilágosítás, a melyet az egyikre s ismét más, a melyet a másokra nézve kapni óhajtottunk. *El-ájít*-nak például, a mint az utána következő 'exsterno' magyarázza, világos, határozott az értelme, valamint az is kétségtelen, hogy azon *áj*-gyököknek a faktitiv képzős származéka, a melyből a szerte ismert *ájul* ige sarjadzott. A kérdés tehát nem az, hogy az *elájít*, valamint a vele egy jelentésű *elájult*-nak mi az értelme, mert azt a szótáríró 'exsterno' szava megmondja: 'ájult-tá tesz, elrémit, megdöbbszent', hanem tulajdonkép az, hogy ez a csupán MA. szótárában található két cselekvésszó él-e valamely vidéken s van-e talán a főntebb kitett jelentésen kívül más értelme is.

Ily nemű, világos elemekből álló, határozott jelentésű, de csupán a régi irodalomban vagy szótárakban előforduló szók, a melyekről tudni óhajtottuk, vannak-e ma is s mely vidéken használatban, még a következők: *Fülaajtó*: hinterthür, hátsó ajtó. *Alét*, *alétozik*: betäuben, schwindeln, kábít, kábul. *Alkuzás*: unterhandlung, alkuvás. *Arányít*: wännen, vél, gondol. *Asszonyiálkodni*: effeminari, weibisch sein, asszonymódra viselkedni. *Avad*: eitern, evesedik. *Elavad*: aus der art schlagen, elfajul, erkorcsosul. *Megavat*: abkochen, abárol. *Asztani*: weichen, rösten, ásztat (kendert). *Elbágyul*: ermatten, elbágyad. *Bajlani*: kämpfen, küzdeni. *Bánol*: sich beschäftigen, foglalkozik. *Bányol*: prägen, ver (pénzt).

A beküldött válaszokból kitűnik, hogy a főntebbi szók közül az idéztük jelentésben ma is használatban vannak: *Elájít* Vas, Szatmár, Udvarhely megyében és Kisvárdán. *Fülaajtó* Gömör megyében. *Alétozik* Somogy, Győr, Vas és Zala megyében. *Alkuzás* Zala, Nyitra és Gömör megyében. *Arányít* Zala, Abauj és Udvarhely megyében. *Asszonyiálkodik* Udvarhely megyében. *Avad* Zala és Vas megyében. *Megavat* Zalában. *Asztani*, *ásztó* Kis-Kun-Halason, Zala, Háromszék, Szatmár, Veszprém, Gömör és Udvarhely megyében. *Elbágyul* Zala, Gömör és Udvarhely megyében. *Bajlani* Zala, Háromszék, Heves, Gömör és Udvarhely megyében.

Ármány a régi irodalomban nem fordul elő, csupán *ármányos* származékát találjuk meg. Kis-Kun-Félegyházán csudálkozó fölkiáltásokban a népnyelv használja e szót; használják, bár ritkábban, Debrecen vidékén is.

Jelentésük világos, határozott, de származásukra nézve a nyelvérzék s részben a tudomány előtt is eddigelé ismeretlenek: *Alamuszta*: schlecht, gering, plump, nichtswürdig. *Babosgat*: verzárteln, dédelget. *Babatizál*: stottern, dadog. *Bakó*: henker, hóhér. *Bebámol*, *elbámol*: bedecken, beföd, betakar. *Becsü*: getreidemasz, gabnamérték. *Beleget*: stillen, csitít. *Bélya*: weiss, fehér. *Benge*: knospe, rügy. *Bese*: meer-adler, halászó sas. *Boda*, *bolda*: griff, markolat. *Bófinta*: einfach, egyszerű. *Boháj*: grobes tuch, durva öltözet. *Kástélyos-bor*: schillerwein. *Zeuerlicás-bor*: umgeschlagener wein, fordult bor. *Boklyó*: flasche, erdnes trinkgeschirr, cseréppohár. *Boza*: scherbet, részegítő ital.

Ezek közül az idéztük jelentésben járatosak ma is: *Babosgat* Nógrád, Somogy, Veszprém, Gömör, Marmaros, Bereg, Abauj és Udvarhely megyében, Kis-Kun-Félegyházán, a Jászságban, Sárospatakon, Érmelléken és Hegyalján. *Bakó* Zala, Fejér megyében és a Székelysége. *Elbámol* Kis-Kun-Halason és Somogyban. *Beleget* Csallóközben és Székelyföldön. *Bófinta* Zilahon. *Boháj* Zalában. *Kástélyos-bor* Zala, Somogy, Vas és Sopronban. *Zeuerlicás-bor* Tisza-Szamosköz. *Boza* ma már, úgy látszik, kihalt szó; de *bozás* származékában s 'ittas' jelentésben él még Miskolcon és Gömörben.

A határozatlan, kétes vagy előttünk ismeretlen értelműek közül a beérkezett válaszok által ki vannak derítve: *Aggatók*: 1) fogas Zala és Vas megyében; 2) fogadott gyermek Gömörben; 3) fityölék, fityegős ruha, Udvarhely megyében. *Fölbástol*: fölhasogat, földarabol Udvarhely megyében. *Fabíró*: fabecslő Veszprém megyében. *Szénabíró*: széna vagy kaszáló felügyelő Kisvárdán. *Bolyók*: bolondos Zalában.

Világos elemekből álló, de jelentésükre nézve nem elég határozott, részben kétséges vagy egészen homályos jelentésű szók a következők: *baka-selyem*, *bakol*, *bakos*, *fej-bíró*, *szék-bíró*, *töke-bíró*, *foglaló-bor*, *foglalt bor*, *nyúl-borsó*, *oláh-borsó*, *parás-borsó*.

A beérkezett válaszok a jelentést részben megvilágították, részben földerítették ezekre nézve: *Bakol*: öklöződik (Deés). *Bakos*: az olajütő malmokban az a munkás, a ki egy nagy fafurkóval vagy kalapáccsal veri az olajtartó ékét (Mezőtúr). *Fej-bíró*: hóhér? *Szék-bíró*: szék-, megye-nagy, valamely kerület előljárója, feje (Háromszék). *Nyúl-borsó*: puja-borsó, törpe-borsó (Székelység). *Oláh-borsó*: nagy szemű bab (M. Sziget). *Parás-borsó*: főtt, töretlen szemű borsó (Zemplén, Udvarhely megye).

Mind elemeikre, mind jelentésükre nézve kétséges vagy homályos szók: *áraszat*, *asztár*, *banbo*, *barkács*, *bereg*, *bikos*, *bones*, *bozda* és *bozonyos*.

Ezek közül csupán a *bozda* van kétségtelenül földerítve. A közlött adatok szerint ugyanis a Kőnyinál előforduló 'bozdabetegség' ugyanannyi mint: l á b d a g a n a t; *bozdás* v. *bozdás* lábú: dagadt lábú. *Asztár, bambo, bikos, bozonyos* válasz nélkül maradtak.

A közlött adatok a szónak megvoltát igazolják ugyan, de nem ugyanazon, hanem más, rokon, néha meg teljesen eltérő értelemmel:

Alamuszta. A kérdés az volt, ismerik-e e szónak 'schlecht, gering, plump, nichtswürdig' vagyis: 'rossz, hitvány, esetlen, haszontalan' jelentését. A válaszok erről nem tudnak semmit; csupán az 'aluszékony, álnok; rest, tunya; alattomos, sunyi' értelmét igazolják.

Araszat: g o r d o n, s z á r a z g a z-féle magyarázat csupán kombináción alapszik.

Bányol. A válasz *gányol* alakban mutatja be e szót, a melynek 'jól-rosszul összeüt, összetákol' az értelme. A két szó egybetartozása kétséges.

Barkács. A bemutatott hely tartalma szerint 'barkács ember' annyi mint: 'csatangoló, barangoló, kaléboló, járókelő'. E jelentését a válaszok nem ismerik; de ismerik: 1) mézárus (Hegyalja); 2) ezermester (Debrecen), faragó mester (Debrecen); 3) enyves kezű, tolvaj (Debrecen) értelemben.

Becsi. E szónak három egymástól eltérő jelentése van: 1) werth, preis; ehre, würde; 2) hülsenfrucht; 3) getreide-masz. Kérdésünk ez utóbbi jelentésre nézve kívánt fölvilágosítást; a válaszok azonban kivétel nélkül a szónak 1) pont alatti értelmére vonatkoznak.

Belence hibás olvasás *beléncs* = *biléncs* helyett.

Benge: kocsán, a bimbó vagy levél száracskája. A beküldött adatok a szónak csupán azon értelméről tudnak, mely általánosan ismeretes: 'A szüretelés után a tőkén vissza-maradt, ott feledett apró fürtöcskék, bilingek.'

Bereg? A hely, melyben előfordul, így hangzik: „A hársfának belső berge“ = mark, bél? A válaszok nem adnak fölvilágosítást róla s csupán mint cselekvésszót ('bereg a juh') ismerik.

Boncs. Az idézett példában e szónak minden valószínűség szerint 'zsák' (vagy talán láda-féle) értelme van; a válaszok általában 'örökzöld' jelentésben ismerik; 'bog, csomó' értelme is van, de ritka használatú.

E válaszok, még pedig nemcsak azok, a melyek a kívánt fölvilágosítást megadják, hanem azok közül is több, a melyek nem egyenest a kérdésre felelnek, sok tekintetben érdekesek, némely esetben meg épen fontosak. Ezek közül megemlítjük a következőket:

Avad Zalában és Vas megyében 1) 'megmaródik, megfő. megpuhul', 2) 'evesedik, gennyesedik' értelemben is járja.

Avat ugyanott annyi mint: ,beizen, abáról'. Az *avat*-nak ez utóbbi jelentése is világos példa rá, mily erős néha az idegen nyelvek hatása. Egyes tájakon még ma is él a magyar kitétel s három különböző kifejezésünk is van arra, a mit a latin *corrodere*, *macerare*-nak mond: *avat*, *köveszt*, *fonnyaszt*, s mindamellet a köznyelvből mind a három kiszorult, kiszorította egyrészt a németből került *pácol*, másrészt a szláv eredetű *abáról*. A szótárak az *avad*, *avat*-nak e jelentéseit nem ismerik.

Áztani. Ily alakban eddigelé ismeretlen volt; a közlött adatok szerint azonban használják Zalában, Szatmár és Udvarhely megyében.

Érdekes a *bak* szónak ,hurok' jelentése Szatmárban és Beregben; továbbá *bakol* származék szavának következő, a szótárakban szintén hiányzó jelentései: 1) bakot (hurkot) csinál; 2) a szekérre rakott szénát leköti; 3) megköti magát, megcsökönyösödik; 4) cölöpöt ver; 5) kendert tör, tilol; 6) öklelődik, öklöződik; 7) bölintgat. *Bakos* a szótárakban nem található. Jelentései: 1) olajütő munkás (a ki az olajtartó ékét fafurkóval veri. Vö. a *bakol* igének ,cölöpöt ver' jelentését), fölügyelő; 2) kocsibakhoz való pl. ostor, gyeplő.

Belence Zalában ugyanaz, a mi *melence*, *medence*. Érdekes mint az ugyanegy szóban s különben is nagy ritkán előforduló *d*; *l* és *m*: *b* hangmódosulásnak példája.

Boklyó PPB. szerint annyi mint: obba, flasche. E jelentést a tájszótár is igazolja: „*Bogolyó*: légely, ivó edény; székely szó.“ Zalában és Somogyban *bakló*, *bokló* annyit tesz mint: *quaste*.

Bolyó. Heltainál ,stolidus, dőre' a jelentése. Ugyanily értelemben ismerik Zalában is; a Székelységben is megvan *bolyó* mellett *bolyhó* változatban: együgyű, félkegyelmű. De Jászkunságban és Békésben *bolyó* már egészen elűtő értelemben járja s kerek gyümölcsfélét, főleg pedig almát jelent; de pl. a bodza *bogyója* is *bolyó*. A Tájszótár szerint Bodroghözben is *alma*.

E népnyelvi adatok egynémelyikét különösen fontossá teszi még az a tanulság, a melyet, kivált ha számuk teljessé lesz, a különböző vidékek lakóinak egymáshoz való viszonyára, s régi ismeretlen íróink szülő vagy nevelő helyére nézve vonhatunk le. Igen sok nyelvi jelenség szól például a mellett, hogy a Jordánszky s Erdy codex vagy ugyanegy szerző tolla alól került ki, vagy ugyanegy vidék szülöttei voltak. E fölfogást nagyban gyámolítja a csak egy-két íronál előforduló *bámol*: *takar*, *borít* ige, a melyet codexeink közül csupán az említett két kézirat szerzője használ. Ha ezekhez hozzá sorakoztatjuk még a következő írókat, a kik szintén élnek e szóval: Tinódy, Melius Péter, Kulcsár György, Sztárai Miklós, s ama két vidéket, a hol még ma

is használják a *bebámol* cselekvésszót, ellep, eláraszt' értelemben: Kiskunságot és Somogy megyét, már némileg tájékozódhatunk, ha egyéb jelek is járulnak hozzá, hol s merre keressük az említett két codex szerzőjének s talán ama többi írók egyik-másikának szülőhelyét.

Nevezetes szó különösen e tekintetben a kérdezettek közül a *boza*. „A palócok kétségen kívül kúnok lévén, nyelvük is okvetetlenül kún volt,” mondja Hunfalvy Pál (Petrarka-C. 37 l.). A tétel első részét, hogy a kun és palóc nép egy volt, a történetírás eléggé igazolja: „A kunokat, a latin és görög írók Cumanus-ait, Nestor, az orosz történetíró *polovczk*-oknak (Wolff szerint *polucz*) nevezi“ (uo. 14 l.); második része azonban, hogy tudniillik nyelvük is bizonyára kún volt, pusztá következtetés, s világosan szóló tényekkel, legalább a mennyire én tudom, eddig igazolható nem volt; mert az a két tulajdonnév, a melyet Hunfalvy bizonyítéknak fölhasznál, kétes értékű erősség: hisz maga mondja s nagyon helyesen, hogy „kényes dolog a tulajdonnevek magyarázása.“ Hogy azonban föntebbi következtetése alapos, vagyis hogy a palóc nép nyelve eredetileg kún volt, a közlött válaszok ketteje egészen kétségtelenné teszi. „Cumani usum habent cujusdam liquoris, quem *boza*-m vocant“ mondja Oláh Miklós, Kresznerics idézetében. Ugyancsak Kresznericsnél találjuk e szólást: „Hiszem, föléledt mint a boza-cibere“, a melyhez ez észrevételt csatolja: „kún közmondás.“ Az e szóra vonatkozó közlések szerint a *boza* még e század harmadik tizedében élő szó volt a kúnok nyelvében. A válaszok ketteje pedig arról tanúskodik, hogy a palócok közt ma is járatos nem ugyan maga a *boza*, hanem tovább képzett formája: „*bozás*: ittas. 'Kicsit bozás vót a feje.' Miskolc vidéke. *Bozás* az olyan ember, a ki szeszes italtól bekapott, de még lábán meg bir állani. 'Ne szólj hozzá, hisz látod hogy bozás.' Gömör m.“

E szó régi íróink közül csak háromnál fordul elő egyszer-egyszer. Ezeknek kettejét, a Jordánszky codexet és Székely Istvánt, már idéztük (Nyr. XVII. 40); hozzájuk csatlakozik még Comenius következő helyével: „Törnc vala darabos kása lükövel a száraz malomban, és lészen vala dara és lisztkása, *boza*: alica“ (Janua 75).

Egybevetve immár a *boza* és *bámol* szókat, a melyeknek mindketteje a Jordánszky codexben is, a Kunságban is megvan, nemde hogy n é m i következtetést lehet már vonni a codex írójának szülő vagy tartózkodó helyére nézve?

Kérdéseink.

Ez alkalommal a következő szókra nézve kérünk fölvilágosító adatokat:

Agg-lamos. A Tájszótár szerint: „vén korában is ágyban hugyozó”. Balaton melléki szó. Kresznerics más értelmét adja: „örömapa a menyegzőben”. Ismerik-e valahol e szót a főntebbi két vagy talán más jelentésben is?

Apadott juh, száradott juh. A „Török-magyarkori emlékek” (I. 286—287) a holt, ellő s fejős juhok sorában említi Annyi mint tejevesztett, tejeapadott juh?

Budboka. Melius Péter Apocalypsis fordításában olvasuk: „Bagoly, kania es ama budboka, puteneuer” (432). Úgy látszik, a mint a szinonimaként utána vetett *puteneuer*-ből (puptenevér) következtetni lehet, annyi mint: fledermaus, denevér. Ismeretes-e valahol e szó?

Cankózik. „Azon éyel nagy csöndesen minden hadával föl czankozék, es el vakarodék” (Pethő: Krón. 272). Kresznerics ekkép magyarázza: „lassan-lassan ólálkodva megy”. Minő vidéken él e szó s meg van-e neki a Kresznerics magyarázta értelme?

Cédaság. A régi írók közül csupán Zvonaricsnál fordul elő egyszer: „Iffiu népeknec, idegenekkel valo ihogása, vihogása, cédasága, soc tántzbéli szemtelen tombolása” (Post. I. 186). Jelentése világos, annyi mint: csapodárság, csélc s a p s á g, k i c s a p o n g á s. Alapszava *céda* a Tájszótár szerint Balaton vidékén s a Székelységben él. Ismerik-e másutt is?

Cellér. Egyetlen egyszer kerül elő Pápai-Bod szótárának latin részében a *salaris* szó alatt: „só áros, só tzellér”.

Cicés. „Nem a papistak viaszbol csinált bárányának vérevel mosattatik el a mi bűneinknek rútsága; nemis az ő hamuval valo hintésekkel; szentelt gyertyájokkal, cziczés ágokkal” (VárM: Szöv. 251). Semmiféle szótár nem ismeri, se más irónál e jelentésben „barkás” elő nem fordul. Valószínű, hogy az író szeme előtt a német kitétel lebegett, a hol a „barka” neve „kätzchen”; a macskának pedig tudvalevőleg nyelvünkben *cica* vagy *cice* neve is van.

Cicere. „Ezért a cziczerejért fenyegetődzic Isten (Diósz: Préd. D.). Ilyen a modnelkül valo, piperés, cziczeres, nyalkás öltözet” (uo.). Szintén csak ez egy irónál s csupán a két idézett helyen olvasható. Értelme világos: cicoma, pipere.

Cigere: cindalismus PPBl. pincike, pige, csűrök. Csupán Pápai-Bod jegyezte föl e szót; megvan mind a latin mind a magyar részben. Belőle írták ki Baróthi Szabó, Kresznerics s az újabb szótárak. Ez utóbbiak nem is magyarázzák, hanem a *pige* szóra utalnak. Bácskában a „csapócsigának” (kreisel) *csigra* a neve. E szó szótáraink egyikében se található.

Cihant, cihent. Csupán Gvadányi él e szóval s a mint a kijegyzett rövidke idézetből: „Hármat czihantott” (Orsz. 116) kivehető, annyi mint: t ü s s z e n t.

(*Cika*) *cikás*. Csak egyszer, egy szerzőnél található a régi irodalomban: „El-törlötték eszt a pápisták: kik az ő bővös bajos edgyetmasoknak megh szentelésében, mineműek a só, víz, viasz, czikás ágak, hamvak, és harangok, az istennek méltóságos nevét betstelenítették” (VárM: Szöv. 53). *Cika* a Tájszótár szerint: c s i r a. Innen: *kicikázni*: kicsirázni, sarjadni. Székely szó.

Cincdl. Adámi szava, a ki a német *schoßbeuteln*-nal magyarázza. Tőle vette át Sándor István s ebből az újabb szótárak. Tehát annyi mint: t é p á z n i. Bácskában ez utóbbi mellett járatosabb a *csupál*, melyet csak a NSzótár jegyzett föl s utána természetesen Ballagi „Teljes magyar szótára” (a magyar-német Ballagiban nincs meg): Baranyában a. m. kendent nyű, kendent szakgat, a földből kitép.”

Cinciús. „A német elvött templominkért helyt ígér mutatni: hiszem az pozsonyit így nyerte vala ki, ráfogák: árulók az templom falai, — elvevé, többivel birják czincziusi” (Thaly: Adal. I. 93). *Cinciuskodik*. „Nyelves fecsegő czincziuskodó, fondorkodó vala (Szal: Krón. 622). Az ördög sűrög forog az emberek körül köz-köpülködik, cinciuskodik kőzöttök, hogy őket őszve-veszthesse” (GKat: Válts. I. 942). Az első idézetből körülbelül „helfershelfer, angeber” jelentése olvasható ki a *cincius* szónak. Az igének már világosan „fondorkodik, csalárdkodik” az értelme. *Cíngolódik*. Csak Faludynál fordul elő egyszer a „Tündérkert” leírásában. Az illető hely így hangzik: „A virágok ugrándoztak, lejtőt jártak... A kalapos gomba forgolódik virgantz talpán: répa, retek tzingolódnak; tök és dinnye hason jár” (Toldy kiadás 871). Toldy valószínűen Bacsányi nyomán *csíngolódik*-ot ír; de semmi okunk sincs, hogy Révay ellenében, a ki világosan így írja a szót: *tzingolódik* ez olvasást tartjuk helyesnek és hitelesnek. Talán a dunántúli vidékek valamelyikéről kaphatnánk fölvilágosítást, a hol lehet, hogy használják e cselekvésszót.

Cirák. „Apafi Mihály fejedelemnek engedelmeskednek és mint magok választott fejedelmeket s hatalmasságunk czirákját megböcsülik (MonTME. VI. 11). Tégedet az fényes portának hű szolgálatjában igazságos cziráki közé számlálván” (MonÍrók. VIII. 441). Nincs módunkban, hogy az eredeti kézirat ortográfiáját megállapíthassuk s a nyomtatás helyesírása alapján irtuk e szót *cirák*-nak; de sokkal valószínűbb, hogy a *cs*-nek e helyen *cs* értéke van; mert mind a törökben, mind a vele szomszédos nyelvekben, a melyekbe belőle átkerült (bolgár, szerb, oláh, albán), *čirak* (*čerak*)-nak hangzik (Mikl: TürkElem). A két idézett helyen ugyanaz a jelentése van, a melyben a NSzótár is följegyezte, t. i. g ü n s t l i n g.

Civólós. „Látta, hogy a kőlyök [?] nem tsak farkok tsóválásával, hanem tzivólásokkal-is kívánnának valami ele-

séget a vendégektől' (Misk: VKert. 201). Talán ,ráncigálás, cibálás', avagy ,csiholás, nyöszörgés'? (Vö. *csahol, csehel, csihel*).

Cobók. Baróthi Szabó szerint: ,tzomb. A tyúknak, lúdnak tzobókját szereti.' E magzarázattal nem igen egyeztethető össze Apáczai Csere ,Encyclopaediájának' következő helye: ,A kakasnak vállára fekvő, borzos tzobokja' (479).

Cókó, cókós. ,Nem cipőt; fa tzókót vontak fel lábokra (Gvad: RP. 506). Tzókósoknak egész regementje, Calasantzi József s Loyola serege' (Orczi KöltH. 63). Jelentése világosan annyi mint: fapapucs, fatalp. A NSzótár is fölemlíti.

Copogás. ,A C betőt a, o követvén, igazábban irom tz betőkkel, mint tzaforlás, tzopogás' (MHeg: TOSzl. 138). Csupán ez egyetlen egyszer fordul elő. Jelentését még csak sejteni se lehet.

Cök. Az egész régi irodalomban egyedül Pápai-Bod szótárának magyar részében van fölemlítve: ,Tzökkel sütő: nastocopus; tzökös tzipó: nastus.' A latin részben se *nastus*, se *nastocopus* nincs meg; a *fermentum* pedig csupán a *kovász* szóval van visszaadva. A Tájszótár szerint ,*cök*: csinált kovász. Székely szó.'

Cúcolék. ,A tojasokat tzútzólékiába tette és siette a király lakó helye felé' (Kónyi: VM. 63). Jelentése k o s á r vagy t a r i s z n y a f é l e lehet.

Culák. ,Nem függesztetünk immár mi a pokolnak kapu czulákjához' (GKat: Válts. II. 376). A régi irodalomban csak e helyen olvasható. A NSzótár k a r ó jelentését adja s mint az idézetből látható, helyesen. Eredetibb alakja, a *szulák*, a székelységben él s annyi mint: f u l á n k.

K o k a s János szerkesztőségünk után a következő szókra és kitételekre nézve kér fölvilágosítást:

a) Használják-e napjainkban is valahol s mi értelme van a *megveszteni* igének, mely a Rómertől legrégibbnek mondott ,Boszorkánypör' okiratnak következő kifejezéseiben fordul elő: ,Megh uesttettek az labat. Uoth az fel laban talam 16, auagj teöb likis, kit ugian megh uesttettek uolt. Uagion egi fia, Istók neueö, azt is megh uesttettek uolt. Marhazi fiat Mihokot ki uesttette megh? Eper leuelet szegienek az mellie megh ueszeröl. Gianakodot fianak az laba megh ueszeseert.'

b) Ugyan e ,Boszorkánypör'-ben olvasom: ,*erletes buza*.' Mit jelenthet ez; é r e t t vagy é r l e l ö d ö?

c) É p ú g y nem tudtam kibetüzni ennek a helynek értelmét: ,Elegat *sibolkodik* teiből uaiból.'

d) Hasonlókép nem tudom megfejtteni magamnak, mi az értelme az *aláikutallott* igének ebben: ,Vjhelj Mihalne felöl azt hallotta, hogj Szarnaj Istuannet hogj megegettek Nia-rasdon, attól ualo felteben kutallot ala.'

e) Nemkülönben: „Az kutban egj utalatos Varas beka *labbana* az Vizben.”

f) Használják e másutt is ezt a nálunk (Győr vidéke) mindennapi kitételt: „Maj elveszek a lábammal. El kell vesznie az embernek ily gonosz gyermekekkel.” A fönt említett XVI. századbéli okiratban is előfordul: „El-ueszett a kezeuel. Az utta elueszet az labaual.”

K. R. aláírással Kaposvárról a következő kérdést vettük:

Mentemben egy középület előtt öt-hat asszony s egy férfiből álló csoporttal találkoztam. Beszélgettek egymással. Közeledve hozzájuk, hallottam beszédjüket. Egyik asszony azt mondja: „N. Miska feleségét most már negyedszer el-hagyta.” Általános csodálkozás és szörnyülködés az asszonyok között. Erre a férfi fontoskodó arccal így szól: „Nincs azon mit csodálkozni; hiszen mindenki tudja, hogy Miska *szertengős*.”

Ismerik-e más vidéken is valahol e szót?

V Á L A S Z O K

a szerkesztőség kérdéseire (Nyr. XVII. 37—40).

Alit. „Ez az étel a l i t t y a az embért.” (Bábolna) K o k a s J á n o s.

Bakik: bukik. „Bakjunk lë gyerekék.” (Nagy-Igmánd.) K o k a s J á n o s.

Barkács. Ez a szó Zemplén vármegyében Deregnyő községben nagyon ismeretes. A népnyelv azon embert nevezi így, ki őszkor lejön a vidékre (különösen addig szokott ez történni, míg az ország nem volt annyira vasutakkal behálózva) saját szekerével, mely ernyős szekér oly formán volt megrakva a méznek haza szállítására szolgáló hordókkal, mint a kulimázos tótoké. A nevezetes méhészgazdák, ha közeledett Sámuel napja, már várták a barkácsot; a deákvilágnak és a falusi gyermekeknek pedig a nagy szünetelőben (vakációban) várva várt fontos esemény volt a barkácsolás.

A barkács nemcsak megvette a mézet, hanem maga szokta k i v e r n i a méheket, maga b a r k á c s o l t. A méhesbe, mely a nevezett helyen a várkertben, egy-két gazdái meg az erdőben volt, napszállatkor történt szekerestül a kivonulás. A mint a barkács kiverte a méhet bűdösköves ronggyal, odaállította v é k á j á t s embere a háromágú v a s c s ö m ö s z ö l ő v e l bevágta a sonkolyos mézet a vékába; innen meg a hordóba került a méz. Vékáknint fizette a barkács a mézet.

„Már én csa a barkácsnak adom el aszt a keves mézet szokta mondani a kisebb gazda is; mer az az üres sonkolyt

is a vékába vági, oszt a fiasítást se szedegeti, nyomogati ki a sonkolybul.'

Így barkácsol a barkács.

Ha erdőkerülő szökött rajt vesz észre a tölgyfa odujában, szinte kimegy őszkor barkácsolni az espán úrral.

A ki ott sintereg, a hol semmi dolga, abból a kinézésből, hogy valaminek azt mondja: gyere velem! vagyis csenésben törí a fejét, annak azt szokta mondani a szemes gazda, vagy kerülő: 'No, mit barkácsolsz itt? maj még az utadon!'

Az igazi barkács alakja föltűnik-e még a vidéken, nem tudom. A forgalmi, gazdasági és kereskedelmi viszonyok változtával azt vélem, hogy a 'jó barkács bácsi Rozsnyóról' ma már czélszerűbb módon is megtölti mézzel hordóit. Hadd örökítse hát a barkácsot meg a gyermeki élet mézes napjaira való kedves visszaemlékezés a Magyar Nyelvőrben! P a s z l a v s z k y S á n d o r.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

R á b a k ö z i e k.

Koslat mind a falu kutyájo: kóborol.

Nēm észik csak nagyot szarik. (Arról mondják, a ki panaszkodik, hogy nem tud enni s mégis hízik).

Gazda a gazba': tönkrement.

Füliē mind a szar a fűbe'.

Viszi mind a kurhējja (kánya) a fíját.

Mēgnyomta mǎ a csűősz-őkör a lábát: saját kárán tanult.

Jajgat mind a kuódis a bucsuba.

Lētörtő a pap macskájának a szarvájját. (Tréfés kötekedés, hogy kárt tett; pedig nem igaz).

Mēgfordü bennē a borgyu: megbékül.

Ha bolon még a vásárro, gazdagúnak a kuómárok.

Belelípött a Kozma Gyura: kozmás az étel.

Fingiér nēm annak csikót: ingyen semmit se lehet venni.

Kapaskodik mind a körmetlen macska: erőlködik, de nem megy semmire.

Se üző se bűző mind a petűőházi szarnak.

Piros mind a nyirádi kuódis valoga. (Ha kérdezi valaki, hogy piros vagyok-e, akkor felelnek így neki).

Tipruódik mind a szaruó galamb.

Iszik mind a hamuruha: részeges.

Addig tart csak, míg a valogamho kapok. (A rövid idő alatt elvégezhető munkáról mondják).

Gyihos (tüzes)mind a fijaszamár.

Huzuódozik mind a pap agara.

Izzad mind a pap cseliéggygye a tásko évisbe'.

(Beß-Sárkány.)

GÖSY GÉZA.

N é p m e s é k.

A r á c, a r ó k a, m é g a s z a r k a.

A rác kinn vót a slógba; délbe kalbászt süített. Mikor valaminek féré mēnt, a kalbászt meglátta a róka; mer a rác rábükte a nyársra, a nyársat még lészúrta a földbe. Oda ment osztán a kalbászt ellopta. De a róka is gyáva vót; attul még a szarka vette el, osztán fölörpült vele a tölfára.

Oda mén a rác a tűzhől, hát nincs kalbász. Vakari a fejit, níz, széjjel, hát megláti a fán a szarka szájába. Uccu, fölkapí a szekercét, hogy maj kivági vele a fát. De félt, hogy maj elörpül a szarka. Így hát a háta mellé tartotta a szekercét, hogy a szarka né láthassa; osztán így kijabált föl:

— 'Dáj szarkica, kalbászica, nincs én nállam székërica.'

De biz a szarka elvitte a kalbászt; a rác hoppon maratt tülle.

(Baranya m. Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Elbeszélések.

A z é n l a k o d a l m a m.

Egy hétre a kérés után vót Tornán a farsangi vásár; ott Jancsi vett nékem egy fejbekötő kutyabőr kendőt hátra, meg egy selyem kendőt előre kötni valót. Egy nyakba való bojtos kendőt, egy pár ránczos csizmát, no meg a kontyba való főst. Anyám meg egy tulipántos ládát vett nékem, meg egy jó fejő tehenkét is, hogy a lagziba ne szűköljünk tejbe, mer azon tájt egy tehenünk se fejdött.

Három hitig vótam menyasszony. Addig ládám megtölt ruhával, nyoszolyámat meg a gerenda nyomta mân le, oly magosan állt. Szegény anyám még a lelkít is idadi nékem, ha kértem vón.

Az utósó hét szombatyán a hivatokat küttük széjel. Vót dógunk elégséges. Két vőfélyt hítt ő is magának meg én is. Szép szál legények vótak, eszem a zúzáját nékik. Katonának vált is be mind a négy még a tavaszval. A vőféjeknek meghattuk, hogy egy házat se kerűjék ki, híjanak meg boldog-boldogtalant a lagzinkba. Ugy hát két falut híttunk öszve. Járt is ennek hiri hét határba.

Nyoszojő jány legalább is tíz vót, nyoszojőasszony is annyi. Násznagy vót az apám bátya, a kijé vót aza nagy zsendelyes ház a templom mellett. Avval még a szógabiró is szóba állt, ha ere vitte útya. A vendégeknek számát se tuttuk. A kántor, a jedző, de még a pap se átalunk gyünni.

Hetfő reggelére virrattunk fel. Mâ hajnalba négy asszony gyütt, sütni, főzni segíteni. Kosár számra állt a kalács a szúszéken. Egy süddőt is öltünk. Vót hurka, kolbász annyi, hogy sok.

Keddi napra is felvirrattunk. Mân hajnalba teli lett a mi házunk népvél. A jányok elgyüttek engem felöltöztetni. Hajamat elől szép fényes dupéra fősülték, hátul meg oly szép varkocsra fonták, hogy egy szál se lógott ki belüle. Teli fonták pântlikával. Varkocsom bokrának a két ága szoknyingom ajáig ért le. Fejér fáttyol szoknyingot vettem fel meg fejér kötöt bóti csipkével. Râncos csizmâmon oly magos vót a sark, hogy én egy terenyvel magosabbnak tectettem. Kötöm pântlikája kúcsra vót kötve, azága ennek is lelógott. Derekamra feteke mancseszter lajbit attak. Több vót azon a zsinór mind a németen az áldás. De mer hideg vót, szervijankât is attak râm. Ugy illett râm, mintha râm öntötték vóna. Felibe meg egy bojtos kendőt kötöttek. A két szarva maj a sarkam verte; de kereszbe tették hátul. A koszorút is feltették a fejemre. Én mân kész vótam. Ki is mentem a komorába, hogy ne leljen engem a házba senki. Ijet még nem látott szemem, a mi itt vót. Tyúk, kakas, liba, kacsa annyi, hogy kis vására ülhettem vóna vélük ki. Eszt mind a faluból horták öszve, mer minden vendég hozott magával ajándékot, a ki vacsorára gyünni akart.

A hogy ott állok, nézek keservesen magam elébe, eccerre nagy hangot hajunk. Pisztolybúl is löttek, danóltak meg muzsikáltak is eccerre. Engem meg megkaptak az asszonyok és a szuszék háta megé dugtak, mer hát a nâsznég gyütt meg. Mos is a fülembé van aza nóta, a mit akkor danóltak, hogy:

Csörög a kocsi,
Pattog a Jancsi.
Talám értem gyünnek.
Édes, kedves anyâm,
Felnevelő dajkâm
De hamar elvisznek.

Igy gyütt be a nâsznég, úgy tudom hat szekkerrel. Az elsôn ült Jancsi talpig fetekébe. Átilája, lajbija feteke vót. No meg azuténgon esküvője napjára nadrágot is vehet fel a legény, ezis feteke posztóbú vót.

A nâsznég beakart a házba gyünni, de bezzeg nem bocsájtották oj könnyen. A nâsznagy megállt az ajtócskába és figurábú eszt monta a nâsznéphe:

„Mi járatba vagytok,
Mi szépet hosztatok.“

Az uram nâsznagya meg eszt monta râ:

„Nem hosztunk mink semmit,
Csak nekünk agyatok.
Szép jányt keresünk most
Jót meg takarosat,
Ehhez a legényhe legalkalmasabbat.“

Erre az én násznagyom meg így szólt:

„Ha ez tiszta szándékokot,
Mindenkit én bebocsájtok,
De jányt addig nem kaptok,
Még egyet nem választok.“

Azutágon osztég begyűtt a násznép. Engem nem láttak meg, mer a szűszék a komorába jó eltakart. Akkor mit csináltak a zemberek? betakarik a jányok képit kendővel, úgy vezették Jancsi elébe, hogy esmerje meg, mejik vónék én. Végül engem vittek, mer Jancsi egyre rázta fejét, hogy ez se, ez se az én Marisom. Mikor éngem meglátott, elejembe gyűtt, megfogta kezemet és eszt monta: „e kell nékem.“ De jó is vót, hogy megösmert, mer aszt mondik, az rosszat jelent, ha a vőlegény nem ösmeri meg meny-asszonyát.

A vendégek ettek meg ittak egy kevest, azuténgon templomba indultunk. A násznagy legelől ment, utána az emberek Jancsival, azuténgon én a jányokkal, végül a vendégek, legvégül a cigányok. Vigan vót a násznép, mer a bort nem sajnálták túllők. Danóltak úgy a hogy a torkokon kitért. Elsőbben is igenyest a papho mentünk, úgy a templomba Hej jányok! aszt gondoltam, hogy mingyân megszakad a szívem, mikor levették a jányok fejemről a rózsás koszorút és rátették a rozsmaringajjat. Hât még mikor az oltâr elébe mentem! Eszembe gyűtt apâm, anyâm. Ki fogja gongyât viselni most nékik? Lesz-e ki egy jó szót szójon hozzájuk? Hât a teheneknek ki fog harmatos fût hozni oj nagy korcosval mint én? Ki tapasztí ki a ház fögyit? Ki ültet a ház elibe virágot? Mind-mind eszembe jutott ez nékem. Ugy szerettem vóna kiríni magam, de a templomba szégyen a menyasszonynak ríni, megszólík érte. A pap után elmon-tam a zesküt. Nem hazuttam egy szót se, mikor aszt montam, hogy magam akaratâból menek hozzája, mer én szerettem Jancsit halála napjáig, mégis az úton a bolond asszonyok eszt danólták:

Verd meg isten aszta papot,
A ki minket össze adott.
Soha se szerettük egymâst
Mégis ránk atta az áldást.

Az áldás után haza értünk. Haraptunk egy keveset. Az emberek ittak, ettek, danóltak, tâncoltak, csak nékem nem vót kedvem. Kimentem a komorába, onnan a zólba. Végig rítam mind a négy tehenet, még a kis bornyút is. Tettem elibük egy ölvel sarnyút, hogy lakjanak jól, úgyis utójâra adok én enni nékik. A zudvaron egy kis kezes tyúkom futott élémbe. „Li-li-li tyúkocskám!“ leültet-tem, megsimongattam, megcsókoltam bóbás fejét. Még a kertre is lefutottam, ettől is búcsút vettem. Mire a házba értem, mân maj keresésemre indultak, mer alkonyodni kezdett.

A hogy a házba beléptem, mingyán szemembe akatt a hosszú lóka a ház közepin. Erre a bánat úgy elfogott, hogy az ágy végire dültem és úgy rítam keservesen. A ház teli vót emberrel, még a kucig meg az ablak is teli vót gyerekkel. De én a könyvektől nem láttam mán semmit. Hát még mikor a cigány a búcsúsztatót keszte húzni, ojat sikojtottam, hogy az útra ki vót hallani. Akkor megfogta a vőféj a kezemet és a lókáho vezetett. Azon ült egy végin az apám, a másikon anyám. Elsőbben apámho vitt és tüle búcsúsztatott el. A nagy rivástul egy szót se hallottam, hogy mit mond ő, de szépen szólhatott, mer a zegész ház vélem rít. Én apámra borúltam, ő meg szívéhe szorított, úgy rítunk együtt. Alig tudott apám-tul elnyúzni engem, hogy anyámho vigyen. No de mán most se éltem, se haltam. Észméletem is maj elvesztettem, a hogy anyámra borúltam. Mikor meg szólni kezdett, hogy: „Szegény jányom, ki fonya be ezentúl a te árva hajad? Ki viseli úgy gondod, mint az éldes anyád? Mi vár most rád idegeny földön, idegeny emberek kőszit?” Jaj, jaj, maj meghasatt a szívem. A vőféj derekon fogott, mer a lábom mán nem birt. Azután a jányoktól meg a falutúl búcsúsztatott el.

Ugy ültünk szekerekre. Tíz szeker tött meg vélünk. Az első szekerre engem ültettek azuramval, a második hozta a ládám meg a nyoszójám: de azér arra is ülte, még az utolsóa meg a cigányokat tették. Még a falubúl kijutottunk, öt-hat hamus fazekat vertek kerekünkhez. Újongtak, danóltak is, de elejintén csak búsat. Észit danólták:

„Nézz ki anyám ablakodon,
Most visznek ki az kapudon.
Nézz ram igen keservesen,
Lácc-e többet vagy sohase.
Ha még lácc is fejketőbe,
Feteke selyem kendőbe.

De mán a többi vig vót. Lődöztek is sokat, a mitül a lovak vesd el magad, elbokrosottak és vágatni kesztek. Aszt monták, hogy több szeker kidűtt, de baj nem esett. Csak a cigány sereget rászta ki egyhúzómba szászor a hideg, mer a vőféj épen az utolsó szekerre ült és onnét lődözött. Nem is tutták kitartani soká. A falu végin mán leugrostak a szekerről és lábom gyűttek Szendre.

Utba sokat beszélt hozzám Jancsi. Hejh, de szépen is tudott szólni a lelkem! Itélet napjáig is elhallgattam vóna.

Oj rövidnek teccet nékem az út, hogy hinni se akartam, mikor meggyűttünk, hogy mán itthon vagyunk.

(Torna-Ujfalú.)

TIRPÁK IRÉN.

Regölés.

(Szent István estéjén a legények elmennek a lányos házakhoz, megállnak az ablak alatt, csöngetnek s rákezdek dalolva):

Elgyűttünk, elgyűttünk szent István szógái,
Rígi szokás szérint szabad mégtartani.

Amott keletkőzik egy sebős foló víz,
Aszt körül állják. Csodatévő szarvasnak
Ezér águ boga, ezér misegyértya,
Gyuladván gyulaggyik.
Oltatván aluggyik.
Hej regőlejtém, nekéd ejtém.

Itt is mondanának egy szíp leányt,
Kinek neve volna, Gyurkó Mári volna.
Hej regőlejtém, nekéd ejtém.

Amott is mondanánk egy szép legényt,
Kinek neve volna, Czigli Gyuri volna.
Hej regőlejtém, nekéd ejtém.

Mit vüsz neki Mari? vüszök neki
Lágy párnát, lágy vánkost feje alá.
Mit vüsz neki Gyuri? Vüszök neki
Hippet-hoppot, é' na' mēnkü furkós botot a hátára.

Regüljük a gazdát, gazdasszonnyal.
Hej regőlejtém, nekéd ejtém.

Szégēn van egy acskó, teli van huszassó,
Fele a regösöké, fele a gazdácé.
Hej regőlejtém, nekéd ejtém.
A gazdának hajdina köntöső,
Riépahéj a szíjja, krumpi a sorka.
Hej regőlejtém, nekéd ejtém.

(Ézután eltávoznak.)

(Vas m. Répce-Szt.-György.)

KOVÁTS JÁNOS SÁNDOR.

Gyermekjátékok.

Ithun vagy-é hidasimester?
Ithun vagyok csak mos' gyüttem.
Eressz átú a hidadon.
Nem eresztlek, mer lészakad.
Ha lészakad, mēragaggyuk.
Mivē tunnád mēraganni?
Győri gyöngyē gyöngyvirággá.
Hun vēnnēd a győri gyöngyöt, gyöngyvirágot?
Isten anná szemmarkábú.
Buj, buj ződ ág ződ levelécske,
Nyitva van a zaran kapu,
Csak bujj átú rajta.

(Tolna m. Dunaföldvár.)

AIZENPREISZ ÁGOSTON.

Szók és sajtáságok.

Gömörben s mint másoktól hallottam, Borsodban is a takarmányt, szénát, sarjút, lóherét sat. szülésnek mondják. Az idén sok szülés volt. Vékonyan állunk szülés dolgában.

Szülővárosomban, Rimaszombatban a helyviszonyoknak következő kifejezései divatosak: „Hova mégy? Kovácsékni. — Hol voltál? Kovácséknot. — Honnan gyössz? Kovácséknu.”

A mult ősszel itt Losoncon, egy réti ösvényen sétálva beszélgetésbe ereszkedtem a Szilassyék csordásával, ki ott a teheneiket legeltette: „Ejnye atyafi, de sok nyurga jószág van a tehenei között! — Bizony sok itt az eslejtés. — Hát ez a kis bika hág-e már? — Hág bizony, és pedig fogamatosabban mint ez a másik.”

GRESITS MIKSA.

Tájszók.

Zalamegyeiek.

ecetágy: bodzabél-, lencséből álló keverék, melyet a nagy ecetes üveg alá tesznek, hogy az ecet meg ne romoljon.

egér: utána fut, hajszol, utána jár.

ehanyi: elájulni.

ekrëndéz: akadékoskodik. „Né ekrendézz mindég.”

elóhasi: olyan tehén, melynek egy borja volt még vagy először üzekedett.

ereszt: tenyészt. „Három tikajja csibét eresztettem.”

fékézkosár: kisebb kosár, mely a karon vihető.

félábos: az olyan csizma, melyet változtatni nem lehet.

féneszés, fénotás: félkegyelmű, fél eszű.

fogas: vasborona.

főlereszt: a rántásba levet önt.

gicca: zsúpból készült kettős kéve, melyet házfödésre használnak.

göcsörtös: hantos, érdes, nem sima.

görhes: sovány.

görhöny: kukoricapogácsa.

gőtőhős: beteges.

gurgula: karika.

gübés: kövecs, kavics.

gyalogháló: kézháló, mellyel két ember is halászhat.

gyalogfenyő: borókafenyő.

halpénz: halpikkely.

hegedé: hegedű. „Mi léssz ebbű? Hegedevonyó.”

hegyeburgia: szeles.

hördöll: ügyetlenül metsz.

„Té gyerek, né hördöd azt a kényeret.”

hinga: hinta. Egyik faja: rugóhinga.

hinyár: hínár.

hombár: gabonatartó nagy szekrény.

hóttetény: élettelen kinövés az emberi testen.

hövel: hüvely; pl. borsóhüvely.

hüjek, hüek: hüvelyk. „Még ütöttem a hüekujjomat.”

istentehene: nünüke.

isztérgye, észtérgye: házeresz. „Hun van a lajtérgya? Itt van a zisztérgye alatt.”

k a g y ó: héjatlan fekete csiga.
k a l á h a, k l á h a: száлка a
kalászon.

k a l é z o l l: barangol.

k a m u s i: zshiványforma.

k á r m e n t ő: jó széles faedény,
melybe azt az edényt teszik,
a melyet meg akarnak töl-
teni valamivel. A mi ebből
kifoly, megmarad a kármen-
tőben.

k e l e k ó t i: félbolond. Vő. fé-
neszës.

k e r t ë k: káposztáskertek. (Ez
értelemben csak többesben.)

k e s z t e: olyan kesztyű, melynek
csak két ujja van.

k e v e r ő: vágott csalán s dará-
(Szepezd.)

ból készült eledel a libák szá-
mára.

k i p ë r ë g: kipattog. „Min ki-
përgött a retékmag.”

k i s z: apró hal, mely soha sem
nő nagyra.

k i s z v á g ó: fehér halászmadar.
k o k a s t a r é f a: iharfához ha-
sonló fa.

k o l l a l l: kóborog.

k o l e r á s: fërges. (Csak a krum-
pliról.)

k o p á l l i k: hámlik. „Má kopál-
lik a dió.”

k o p é t ó: kopolytyú. „Nézz meg,
piros-é a kopétója.”

k u r k á l l: piszkál.

k ü j e c s: kavics. (Vő. gübécs.)

LAKATOS V. JÓZSEF.

D r á v a m e l l é k i e k.

t e p l o n y: templom. „A vá-
rosra vótam, nem mēhettem a
teplonyba.”

t ú r u: turó. „Túrus laksát ētt,
mēg bort itt rá.”

t ē s z t a: marhahus leves. „Tēsz-
tát főztem, a hust mēg a ka-
pisttára vëtem.”

t ē s z e: teszi. „Ugy is tuttam
előre, hogy nem tēsze mēg.”

t ē v ē t t: tett. „Ü sē tēvētt vóna
ēgyebet.”

t ó r ó: tarló. „Ez a nagy vi-
hornya tóróra tőrtte a fákat.
Ma adik el a tórókat bir-
káknek.”

l a n g: láng. „Ujan főró sze-
gënke minta lang.”

t ő t t e n i: tölteni. „Gyeri aggya
kēd ēde a tőttő ekējét ēgy
napcsára.”

t a l u: toll. „Még talut vëtem a
Zëvikának.”

t ű z é n i: tüzeln. „Csoporttal
tüzétem, mer nem vót fácsi-
kám.”

t i s z t a g a t y a: bátorság. „Nem
mert ott maranni, mer nem vót
tisztá gatya.”

t í t a n i: tiltani; megvonni. „Tittsa
meg kigyelme agyerköket, hogy
nē főröggyenek a nagy vízbe.
Nem titom mēg magamtu a
bort.”

t o j v a l: tolvaj. „Tojval vagy,
mer é loptad a fokosomat
(fejszét).”

t o p o s: podvás. „Ez a fa be-
lürű egészen topos.”

t i k ő r: tükör. „Aranrámás ti-
kört vëtem a nagy házba.”

t o r s ó n i: fa ágait levagd lni.
„A fiszfákat is mēg kő má
torsóni.”

t e s t á l ó: testhez álló ruha.
„A szoknya má kész, mast varik
a testálómat.”

u t á n n a e r e s z k ő t t e m:
utána mentem. „Utánna eres-
köttem, de nem foghattam mēg.”

ű v ő d ő z: ordítóz. „Ugy űvődő-
zött minta bolond.”

(Kopács.)

CsÁSZÁR LAJOS.

G ú n y n e v e k.

Férfiak : T ö l ö b ö s (azért nevezik így, mert a fehérnépet csak akkor szerette, ha : nattölöbösső vuót, a. m. csecses, begyes, nagy mellű ; e szót manapság már nem igen használják).

E d i ñ (sok edényt összetört s jó kikapott e miatt.)

P a s l a (fájós szemei miatt hívják így ; folyton pislogat, „passogat”).

G e g e (a. m. hebegő).

P u ó t l i k (= posthumus).

D ö m ü ő k (a. m. vaskos, pufitos).

T ö m b ü ő (jelentése ugyanaz, mint a másiké).

M ē l á k (azért kapta nevét, mert igen ügyetlen, mafla).

C s i k o r i (egy molnárt hívnak e néven, a kinek nemcsak száraz-malma csikorog, hanem maga meg alig csikoroghat : alig élhet).

C s a b a (a. m. csámpás).

G ý i g y ú ó k a (a. m. együgyű, gyüge).

S z ē g i ñ p á r ó (hibás lábbal és kézzel született ; a szána-kodók adták rá nevét).

T ü r i (a. m. kicsi, törpe).

M e s s ē ñ k i é - J á n o s. (Egyszer a felesége így biztatta a kenyér megszegésére : „Messēñ kié, János, kié a gazda, János!” s rajta maradt csúfnévül e biztatás).

K a n y e g i é r.

K o b a k - P a l i. (Egy alkalommal nagyon megszorult s a só-tartó kobakba rezelt).

G ē c e m á n y. (Az apja tudott németül s így szokta küldözgetni : „gec main”).

G u ó c a. (Düllögye szokott járni minta réce : góca).

S z i m u l a (Két öszvére volt neki s valami uri emberféle szólította meg ilyformán s rajta maradt).

V a s z o r á s.

T o s z l a k o s.

K i s t u ó d i. (Erejével szokott dicsekedni ; különben alacsony termetű ember).

T i k h u g y o z t a t u ó (Vizet fujt nádszálon a tyuk valogába, hogy lássa, kipisálja-e).

(Beő-Sárkány.)

• GÖSY GRÉZA.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVII. kötet.

1888. MÁJUS 15.

V. füzet.

A BIRTOKOS SZEMÉLYRAGOZÁSRÓL.

(Akadémiai székfoglaló).

V.

Most térjünk át azon alakokra, melyekben a személyrag előtt hosszú <ó, ő van (pl. *assóa*, *feledőe*). A megelőző alak ezeknél is <sva, sve végű volt (még eredetibb <svs-jš, svš-jš-ből). Ebből a régi nyelvbéli <óa, őe szóvég ugyanolyan hangfejlődés útján állott elő, mint az <ú, ü képzős mellékeveknek teljes <úa, üe tövége (négyládúa-k, nagyszeműe-k.) Ezen képzőt a régi nyelvben, mint tudjuk, rendszerint még <ó, ő (illetőleg <óa, őe) alakban találjuk (sőt itt-ott a nép nyelvében még mai napság is); az <óa, őe pedig a rokon nyelvek tanúsága szerint (vö. finn *liha* hús: *lihava* húsos, kövér; *väke* erő: *väkevä* erős sat.) megelőző <svs, svš-ből való. Balassa a szóvégi ó, ő (ú, ü) hang fejlődéséről szólva (NyK. XIX. 137) egyet magyarázatlan hagyott, t. i. az <ó, ő (<ú, ü) nom. poss. képzőnek teljesebb <óa, őe (<úa, üe) alakját. Szerintem a fejlődés úgy történt, hogy az <svs, svš-ből először csak a ragtalan alakban lett <ó, ő, pl. *ládsvs, szemsvs-ből az ismeretes átmenetek útján lábbó, szemő; ezen alak mellett a régiebb ragokkal és képzőkkel való alakok még egy ideig változatlanul éltek tovább, pl. *ládsvsk, szemsvsk, illetőleg, minthogy a v assimiláló hatással volt a megelőző vocalisra, s ezt (ha ugyan már eredetileg is nem volt az) ajakhangra, vagyis o, ö-re változtatta: *ládovak, szemövek. Ezeknek rövid o, ö-je azután a lábbó, szemő sat. alakok hatása alatt megnyúlt: lábbóvak, szemövek; majd a v kiesvén: lábbóak, szemőek. (A Bécsi és Münchener codexben gyakoriak a v-vel való alakok, mint: *minemőuec* BécsiC. 11. *eg'gőuekuec* BécsiC.

18, *eg zinöuec* BécsiC. 29 sat; *mendennemewuet* EhrC. 23; később is előfordulnak, pl. *együgyüveket* Matkó Istv.. Nyr. II. 221, s a nép nyelvében is; — azonban valószínű, hogy ezeknek *v*-je nem a képző teljesebb alakjának maradványa, hanem csak hiatus-töltő járulékhang.)

Hasonló fejlődést tulajdoníthatunk a fönnebbi nomen verbalék személyragos alakjainak, pl. **hallgatova, szeretöve*: **hallgatöva, szeretöve*: *hallgatöa, szeretöe*, — azután hiatus-töltő *j*-vel: *hallgatö-j-a, szeretö-j-e* (vö. *adö-j-ul, árva-j-ul, példä-j-ul*, idézve Simonyinál: A m. névragozás 34).

De mi lehetett az oka annak, hogy a személyragos *<sva, sve* szóvégből részint *<öa, öe* (azután *<öja, öje*), részint pedig *<a'a, e'e* (aztán *<aja, eje*) fejlődött? Mért nem fejlődtek egyformán? Mért nem lett az **ajtöva, tetöve* alakokból is az *ajtö, tetö* hatása alatt *ajtöva, tetöve* (végre *ajtöja, tetöje*), úgy mint a **hallgatöva, szeretöve* alakokból a *hallgatö, szeretö* hatása alatt **hallgatöva, szeretöve* (végre *hallgatöja, szeretöje*)? Megvolt annak is a maga jó oka. Az utóbbiakban ugyanis az *<sv, sv*-nek fogalommodosító (vagyis képző) volta mindenha élénken érezhető volt, valamint a belőle lett *<ö, ö*-ét máig is élénken érezzük. Miután tehát a végekopott ragtalan alak *<sv, sv*-je *<ö, ö*-vé fejlődött, volt rá ok, hogy a személyragos *<sva, sve* szóvégnek megfelelő része szintén kövesse e fejlődést, vagyis hogy az azonosaknak ismert szóelemek alakilag is egyformakká fejlődjenek. De nem volt erre ok az *ajtöva, tetöve* és az *ajtö, tetö*-féleknél, mert ezekben az *<sv sv*-nek, illetőleg az *<ö, ö*-nek fogalommodosító értéke már régen elhomályosult, tehát a kettőnek azonossága sem volt oly élénken érezhető, azért az egyformává. fejlődés is elmaradt, s az *<sva, sve* szóvég a másiktól függetlenül fejlődött.

Azt az ellenvetést tehetné még valaki, hogy a codexekből fönnebb idézett alakok talán nem is így olvasandók: *teremtöet, követöe*, hanem így: *teremtövét, követöve*. Azonban csak egy pillantást kell vetnünk a codexekbe, hogy az előbbi olvasás helyességéről meggyőződjunk. Meggyőz pedig benünket (az orthographiai sajátságokat nem is említve) a mélyhangu nomen agentisek alakja, mely *<o* végű (olv. *ö*), s ebből joggal következtethetjük, hogy a magashangúak *<ev, ew* vége nem *ev*-nek, hanem *önek* olvasandó.

Ezzel kapcsolatban hadd szóljak a Halotti Beszéd-beli második *terumteve* (= teremője) alakról. Ezt Budenz (Egyetemes Philologiai Közlöny 1877. 145) így olvassa és tagolja: *terümté-ve*; Simonyi (Nyr. IX. 148) pedig ekképen: *tërümté-vê*; tehát mind kettejük szerint a *-ve* (ill. *-vê*) szótag a személyrag, a szótő pedig *terümté* (= mai *teremő*). Azonban ha tekintetbe vesszük a mai *járó*, *való* igenevek HB.-beli *iárou*, *uolou* alakját, világosan látjuk, hogy a *v*, mely a végvocalis leköpása után a szótő végére került, a HB. írása korában (legalább írójának nyelvjárásában) még nem enyészett el, illetőleg nem vonódott össze a megelőző rövid hangzóval hosszú vocalissá, hanem vagy tisztán *v*-nek hangzott még, vagy pedig diphthongust képezett a megelőző vocalissal. (Vö. Nyr. IX. 54; NyK. XVII. 72). E szerint: valamint a mai *járó*, *való* mélyhangú nomen verbalék akkor *járou*, *volou*-nak vagy *járou*, *volou*-nak hangzottak, úgy a magashangú *teremő* nomen verbalénak akkori alakja az előbbieknél megfelelőleg csakis *terümtév* vagy *terümtëü* lehetett, nem pedig *terümté*. Vagyis a szó nem így olvasandó: *terümtéve* (*tërümtévê*), hanem így: *tërümtëve* vagy *terümtëüe*, és személyragja nem *-ve* (*-vê*), hanem *<e*. (Lehetséges, sőt valószínű is, hogy az *<ou*, *ëv* nem minden hangtani helyzetben fejlődött egyformán. Így pl. nagyon valószínűnek tartom, hogy a HB. korában a szó végén és consonans előtt már *<ou*, *ëü* [*öü*]-nek hangzott, de vocalis előtt még *<ou*, *ëv* [*öv*]-nek; tehát HB. *járou*, *volou*, — e szerint **terümtëü* [v. *terümtöü*], de a személyragos alakban még: *terümtëve*.)

Azt mondtam, hogy a *terumteve* (= teremője) szóban a személyrag nem *-ve*, hanem csak *<e*, mert a *v* még a tőhöz tartozik. De vajjon nem döntik-e meg ezen állításomat s nem bizonyítanak-e az egész *-ve* szótagnak rag-volta mellett a HB.-beli *-va*, *-ve* végű tárgyas igealakok? Majd elválík; vegyük csak szemügyre őket is. A HB.-ben négy *-va*, *-ve* végű igealak van, ú. m. *hadlava*, *terumteve*, *feledève*, *veteve* (olv. hadláva, teremteve, feledève, vetève); hozzájuk járul még kettő: *tilutoa* és *mundoa* (olv. tilutóa, mundóa), melyeknek *<óa* vége megelőző *<áva*-ból keletkezettnek vehető, tehát e h.: **tilutáva*, *mundáva*. Ha ezeket a mai *hallá*, *teremté* sat. alakokkal szembe állítjuk, csakugyan úgy tetszik, hogy ragjuk *-va*, *-ve*. Ebben semmi lehetetlenség nincs, mert hiszen

az eredetibb *-l* személyrag ép úgy fejlődhetett *-v*-vé, mint *-j*-vé. Ezt a hangfejlődést a HB. dialektikus sajátságai közé sorozhatnók, mint a hogy Simonyi teszi is (Nyr. IX. 147). Ámde vannak ellene szóló okok is. Csak mellesleg említem meg azt, hogy ennek a *-va -ve* ragnak a HB.-en kívül sehol az egész nyelv életében semmi nyoma. Ez még korántsem bizonyítja ugyan, hogy valamikor, legalább valamely dialektusban, meg ne lehetett volna; de legalább jogot ad arra, hogy egykori megvoltában kissé kételkedjünk. Fontosabb az, hogy a HB.-ben az állítólagos *-va -ve* ragon kívül a *-ja, -je* is előfordul. Mind a kettőnek megvan a maga hatásköre: a *-ja, -je* csak a praesensben, a *-va, -ve* csak a praeteritumban szerepel. De nem az a fődolog itt, hogy melyik minő ige-időben van alkalmazva, hanem az, hogy melyiket minő hangtani helyzetben találjuk. A *-ja -je* consonans után áll (*zocoztia, mulchotia*); a *-va, -ve* pedig vocalis után (*hadlawa, terumtere* sat.); más szóval: a *j* hang consonans és vocalis között, a *v* hang pedig két vocalis között áll. Ha már most ehhez hozzáveszszük a HB. nyelvjárásának azon sajátságát, hogy hajlandó hiatust támasztani (v. ö. *halalaa*l, olv.; *halálál*ál, e h. *halálál*ával), és hajlandó a támasztott hiatust megint betölteni (vö. *kegilmehel*, olv.: *kégyilméhel*, ebből: *kégyilmével, kégyilméel*), talán nem fog nagyon merésznék tetszeni azon föltevéssem, hogy a *hadláwa, feledéve*-félék eredetibb **hadlája, feledéje*-ből fejlődtek. (Vö. *mondanája, adnája, mivelnéje, tehetnéje* sat, melyek a régiségben közönségesek.). A fejlődés olyanképen történhetett, hogy a *j*-t a nyelv elenyésztette: **hadlóa, feledée*, azután meg *v*-vel töltötte be a hiatust: *hadláwa, feledéve*. De van-e példa ilyen hangfejlődésre? Igenis, van. Azt már láttuk, hogy *v* hang kiesésével támadt hiatus betöltésére *j*-t alkalmazott a nyelv; s ez elég gyakori eset. Az ellenkező fejlődés (t. i. nem *v* kiesése: hiatus: *j* betoldása, hanem *j* kiesése: hiatus: *v* betoldása) nem olyan gyakori ugyan, de erre is van néhány biztos példánk. Nevezetesen így keletkeztek ezen alakok: *rivá* (reá) Nyr. IX. 454; *rivóla* (róla) Nyr. IX. 454; *ivándék* (ajándék) Nyr. V. 330. T. i. a fejlődés menete ez volt: **rajá* (vö. *rajta*): *rējá* (Rég.; idézve Simonyinál: A m. névrag. 12; — vö. *sajnál*: *sējnál, rajta*: *rējta* Nyr. VIII. 469; VII. 331): *rijá* (Rég.; id. Simonyinál uo.; — vö. *saját*: *siját* Nyr. IV. 321): *riá* (Rég.; Székelys.;

id. Simonyinál uo.), végre: *ri-v-á* | **rajóla*: **rjóla*: **rijóla*: *rióla* (vö. *riólik* = *róluk* MNy. VI. 375, Vadr. 557): *ri-v-óla* | *ajándék*: **ējándék*: **ijándék*: **iándék*: *i-v-ándék*. Ugyanígy fejlődhetnek a szóban forgó alakok is: <*ája*: <*a'a*. <*a-v-a*: <*éje*: <*e'e*: <*e-v-e*. Ilyen hangfejlődésre a praesensben nem volt alkalom, azért ott meg is maradt a *-ja*, *-je*. Az én véleményem szerint tehát az, hogy *-va*, *-ve* személyrag nincs a HB.-ben, mert ezen szóvégnak *v*-je az igealakokban hiatus-töltő járulékhangnak, az egyetlen névszó-alakban pedig a tőhöz tartozónak tekintendő.

Most pedig térjünk vissza tulajdonképeni tárgyunkhoz. Kifejtettem, hogy a vocalis után föllépő *-ja*, *-je*-ből tulajdonképen csak az <*a*, *e* a személyrag, a *j* pedig nem egyéb, mint hiatus-töltő járulékhang. A hiatusos és a *j*-vel való alakok jó ideig élhettek együtt, egymással váltakozva. Azonban a *j* lassanként egyre több és több tért foglalt, míglen végre elválhatatlan társa lett az <*a*, *e*-nek s ennélfogva a nyelv-érzék az egész *-ja*, *-je*-t vette személyragnak, s vocalis után mindig ezt alkalmazta.

Ilyen eredetet természetesen csak a vocalis utáni *-ja*, *-je*-nek tulajdoníthatunk. Ámde nagy számmal vannak consonansvégű töveink is, melyekhez *-ja*, *-je* alakban járul a személyrag. Vajjon amazoknak analogiájára alakultak-e ezek, vagy pedig más factor is közreműködött ezen alakulásnál? Bizonyára hatott valamelyest a vocalisvégű tövek példája is, de ez aligha elegendő lett volna; mert a consonansvégűeknek nem volt meg az az ok, mely a vocalis-végűeknek a ragnak *j*-s alakját jóformán szükségessé tette, vagy legalább elterjedését előmozdította: a hiatus. Kellett tehát lenni más ható erőnek is.

Azt hiszem, nem csalódom, midőn ezen ható erőt az igei személyragozásban keresem, s a *-ja*, *-je* birtokos személyragnak consonans utáni föllépést a *-ja* ragos tárgyas igealakok hatásának tulajdonítom.

Erről mindjárt részletesebben szólok. De előbb tisztába kell jönnünk egy dologgal, t. i. azzal, hogy minő viszony van a névszói *-ja*, *-je* birtokos személyrag és az igei *-ja*, *-je* tárgyas személyrag között. Hogy van köztük összefüggés, az kétségtelen, mert mind a kettő 3. személymutató; de az is kétségtelen, hogy egészen azonosak nem lehetnek, mert

a birtokos személyragok csak egy személyre (a birtokoséra) mutatnak, míg ellenben az igei tárgyias személyragok kettős, t. i. az alany és egyszersmind a tárgy személyére mutató exponensek. E kettős functio arra vall, hogy a tárgyias személyragok két elemből állanak: egy alanyra és egy tárgyra mutatóból. Hangtestük annyira megfogyatkozott ugyan, hogy e két elemet most már lehetetlen mindegyikben külön választani; de azért vannak köztük olyanok is, a melyekben mind a két exponens szemmel láthatólag külön választható, pl. *vár-la-k*, *vár-já-tok* (vö. *váro-k*, *vár-tok*). Már a *vár-juk*, *vár-ják* alakokban a ragnak két eleme jobban össze van vonva, de azért észrevehetjük bennük a *várjátok*-beli *j*-t. A *váro-m*, *váro-d* alakokban azonban már egy hanggá van összezsugorodva a kettős exponens. A teljesebb alakokból kettőt tanulhatunk: először azt, hogy a tárgyra mutató exponens megelőzi az alanyra mutatót; másodszor meg azt, hogy a 3. személyű tárgyra mutató exponens *-j*, azaz *-jű*, *-jű*. (Rövid vocalissal. A *várjátok*-beli *-já* vocalisa valószínűleg az imperativusi alak hosszú vocalisának hatása következtében nyúlt meg. Az imperativusban t. i. összevonás történt, s azért hosszú a vocalis: *várjátok* pro **várja-ja-tok*, vö. alanyi rag.: *várja-tok*). Ezek után a *várja* alaknak *-ja* ragját nem nehéz elemeire bontanunk. Tudjuk, hogy két exponens van benne egyesülve, s mind a kettő 3. személyre mutat: az egyik 3. személyű tárgyra, a másik 3. személyű alanyra. A 3. személyre mutató exponens pedig *-jű*, *-jű*; tehát *vár-ja* = redetibb **váro-jű-jű*, összevonva: **várjád*, megrövidülve: *várja*. A 3. szem. tárgyias személyragnak vocalisa tehát egykor hosszú volt; azért nem járt úgy, mint a rövid vocalisú *-jű*, *-jű* birt. személyrag, nem enyészett el teljesen, hanem annyira-mennyire ellene tudott állani a nyelvben működő romboló erőnek. Annyira-mennyire, mondom; mert vannak igealakok, a melyekben a *-ja*, *-je* ugyanarra a sorsra jutott, melyre a birt. *-jű*, *-jű*. Ilyenek: a végzett jelenbeli *várta*, *verte* (pro **várta-ja*, *verte-je*), a fölszólító módbeli *várja*, *verje* (pro **várja-ja*, *verje-je*). Az egykori teljesebb alak mellett tanúskodik a mai alak végén levő rövid vocalis, melynek megmaradása arra vall, hogy egykoron hosszúnak kellett lennie; tanúskodnak továbbá a régi nyelvbeli hosszú-vocalisos alakok, mint: *neveztee*, *intetee*, *köveztee*, *miveltee*, *tettee*, *keltettee*; *vessee*,

értsee, rekesszee, öljee, gyüöllee, szeressee sat. (Érdy- és JordC. NyK. XV. 67.) Elveszett a személyrag a *várd*, *veré* s a *várná*, *verné* alakok végéről is, még pedig, mint a nyelvemlékek tanúsítják, az utóbbiak végéről nem is nagyon régen. Megjegyzendő még, hogy a magashangú *-je* rag tovább fejlődött, mint a mélyhangú *-ja*, t. i. **veré-je* : **verēj* : *veri*. (Vö. a *-jű* birt. személyrag hasonló fejlődését: *pénzi*, *bögyi*, *béli* sat.) Azonban egyes nyelvjárásokban megmaradt a *-je*, pl. *engedje* : *engedi*, *égetje* : *égeti*, Nyr. V. 64; *szeretje* : *szereti*, *eszsze* (**esz-je*) : *eszi*, *tészze* (**lész-je*) : *teszi*, Nyr. V. 220; *keresse* (**keres-je*) : *keresi*, Nyr. VI. 44; és viszont ugyanazon vidékeken (Szlavóniában, a Dráva mellékén, Sárközben) a mélyhangú *-ja* fejlődött *<i>i-vé*, pl. *ászondi*, *halli*, *láti*, *fogi*, *rági*, *taníti*, *oktati*, *tolí*, *gondolí*, *csalogatí*, *mutogatí* uo.

Az igék tárgyas ragozása és a névszók birtokos személyragozása az egyesszámban meglehetősen egy nyomon jár. Az első és a második személyben általános az egyezés:

váro-m, váro-d
várá-m, várá-d
várta-m, várta-d
várná-m, várná-d
várja-m, várja-d

kéré-m, kéré-d
kéré-m, kéré-d
kérte-m, kérte-d
kérné-m, kérné-d
kérje-m, kérje-d

karo-m, karo-d
orcá-m, orcá-d
foga-m, foga-d
apá-m, apá-d
nyája-m, nyája-d

vére-m, vére-d
epé-m, epé-d
szíve-m, szíve-d
elmé-m, elmé-d
feje-m, feje-d.

Teljes azonosságról még sem lehet szó, hanem csak azonossá fejlődésről. Tudjuk ugyanis, hogy a tárgyas igealakokban az *-m* és a *-d* előtt ott lappang a tárgyra mutató exponens, míg a megfelelő névszói alakokban ilyen nincs miért keresnünk. Hogy pedig az egyes sz. 1. és 2. személyű tárgyas és birtokos alakok exponensei eredetileg csakugyan nem voltak teljesen azonosak, s mostani teljes egyezésük csak későbbi hangfejlődés eredménye, azt világosan mutatja a többes számi exponensek eltérése:

vár-juk, kér-jük
vár-játok, kér-itek

karu-nk, véru-nk
karo-tok, vére-itek.

A birt. személyragok itt eltérnek az igék tárgyas személyragjaitól, de viszont teljesen egyeznek az alanyiakkal:

<i>karu-nk, vériü-nk</i>		<i>váru-nk, kériü-nk</i>
<i>karo-tok, vére-ték</i>		<i>vár-tok, kér-ték.</i>

Az eltérésnek oka az, hogy a tárgyra mutató exponens (-juk, -jük = -jü-mük, -jü-mük; -játok, <itek = -jü-tük, -jü-tük) a birtokos személyragozásban nincs meg; s ugyanez az oka a birt. személyragok és az alanyi személyragok teljes egyezésének a plur. 1. és 2. személyben.

De bármikép történt is, annyi áll, hogy az egyes sz. 1. és 2. személyben a birtokos személyragozás és a tárgyas igeragozás exponensei alakilag egyezők, s hogy már legrégibb írott emlékeink kora előtt is egyezők voltak, az kétségtelen. Szóval: egyezésük nagyon régi keletű; s ránk nézve most csak ez fontos.

A harmadik személyben szintén megvan az egyezés. Nevezetesen: 1) egyezők azon alakok, melyekben a személyrag még a legrégibb nyelvemlékek kora előtt összevonódott a tő végével:

<i>várta, kérte</i>		<i>foga, szeme *)</i>		<i>veri : véri;</i>
<i>várja, kérje (imp.)</i>		<i>nyája, feje *)</i>		

2) egyezők voltak régente a praeteritumnak és a conditionalisnak teljes (-ja, -je ragos) alakjai és azon névszói alakok, melyekben a hiatustöltő *j*-vel állott elő a -ja, -je szóvég:

<i>*hallája, vetéje</i>		<i>orcája, epéje.</i>
<i>adnája, kérnéje</i>		

Mind ezen egyezések elég szembetűnők voltak arra, hogy maguk után vonják a többi is; vagyis, hogy elősegítsék a consonans után álló (praesens-beli) -ja igeragnak a consonans-végű névszókra való átterjedését:

{	<i>vár-ja, mond-ja, szab-ja, mar-ja</i>
{	<i>pár-ja, gond-ja, hab-ja, kar-ja.</i>

A magashangú névszók aztán követték a mélyhangúak példáját, — természetesen a rag vocalisának illeszkedésével.

* A régi nyelvben (ha talán általánosan nem is, de legalább dialektice) még hosszú véghangzóval.

Ezenkívül elősegíthette a *-je* rag elterjedését a vocalis után már is használatos *-je*, nemkülönben az imperativusi alaknak hasonló (nem ragja ugyan, hanem) vége. E szerint a Balasáétól annyiban tér el az én véleményem, hogy ő (NyK. XIX. 146) Munkácsi magyarázatát elfogadva, a *-t* egy régi determinált személyragozás maradványának tartja, melyet a nyelv a nála fölsorolt okoknál fogva megőrizett; ellenben én a birt. személyragozásbeli *-t*-t; illetőleg *-ja*, *-je*-t újabb keletű elemnek tartom.

Az igék *-ja* személyragjának a névszókra való áttérjedését még egy különösebb találkozás is előmozdíthatta. Tudjuk, hogy igen sok *-at*, *-et* végű igénk van (vö. frequ. *-gat*, *-get*; intens. *<at*, *et*; caus. *<at*, *et* és *-tat*, *-tet*; potent. *-hat*, *-het*); nemkülönben nagy számmal vannak *<at*, *et* képzős főneveink is, s a régi nyelvben ennek a képzőnek még nagyobb volt a divatja, mint mai napság. (Vö. Nyr. I. 10.) Az *-at*, *-et* végű igék a tárgyas ragozású ind. praes. sing. 3. személyben így végződnek: *-atja*, *-eti*, pl. *olvasgatja*, *síratja*, *forgatja*, *áztatja*, *mondhatja*; *nézegeti*, *szereti*, *csörgeti*, *keresleti*, *érheti*. A magashangúak *<i*-je találkozott a magashangú névszók *<i* személyragjával, mely a régi nyelvben a mainál sokkal gyakoribb használatú volt, s különösen *<et* képzős névszókhoz járult igen gyakran; pl. *életi* EhrC. 61, NádC. 397; *életiről* SándC. 237, SzMarg. él. 69; *életiben* EhrC. 10, 11; *életibe* SzMarg. él. 15; *életit* EhrC. 39; *életitől* SzMarg. él. 8. | *itéleti* NádC. 106; *itéletit* PeerC. 79 | *emlékezeti* NádC. 41, 153; *emlékezeti* WinklC. 113 | *kezdeti* NádC. 115; Németujv. Gl., ÉrdyC. I. 193, EhrC. 18 | *seleleti* NádC. 188 | *engedeti* NádC. 41 | *mennybe meníti* WeszprC. 3 | *esmereti* EhrC. 22; *megismereti* WeszprC. 39; *lelkiesmereti* WeszprC. 39; *esmeretit* NádC. 29; *esmeretire* SzMarg. él. 15, Németujv. Gl. | *szereteti* WeszprC. 39; *szeretetit* NádC. 36; *szeretetire* BodC. 375 | *születeti* SzDomonk. él. 129; EhrC. 34, SzMarg. él. 67 | *természeti* EhrC. 39 | *érzeti* EhrC. 79 | *tekintetin* WeszprC. 25; *tekintetiben* SzMarg. él. 2 | *nemzetiből* WeszprC. 90 | *szerzetinek* EhrC. 33; *szerzetiből* SzMarg. él. 14 | *gyülekezetiben* EhrC. 31 | *izenetit* SzMarg. él. 11 | *bévöletieért* CornC. 96 | *feszöletinek* SzMarg. él. | *dicséretiért* TihanyiC. 87; *dicséretire* KazC. 177; *gyicséretire* EhrC. 1. stb. — számtalan példa. Valószínű, hogy a magashangú igéknek és névszóknak ezen

ragozásbeli egyezése (tárgyas *-eti*: birtokos *-eti*) vonta maga után a mélyhangúaknak is hasonló egyezését (tárgyas *-atja*: birtokos *-atja*, előbb *-ata*); vagyis ez segítette elő az igei *-ja* ragnak a megfelelő tövéigű névszókra való átterjedését. Csakis így magyarázható meg az a meglehetősen szigorú következetesség, melylyel a régi nyelv az *<at* képzős főnevekhez a *-ja* ragot illesztette; pl. *akarátja* NádC. 35, BécsiC. 79, WinklC. 137, SándC. 231, KrizaC. 370, EhrC. 17, SzMarg. él. 10, 11, 12; *akarátjéért* WeszprC. 5; *akarátjából* PeerC. 54; *akarátjában* EhrC. 2, CornC. 129; *akarátjával* EhrC. 33 | *áradatja* BécsiC. 8 | *ágazatja* PeerC. 79 | *állatját* EhrC. 11, 59; *állatjában* EhrC. 34 | *bánatja* WinklC. 137 | *bocsánatja* PeerC. 92; *bocsánatját* PeerC. 79, KrizaC. 370, SzKriszt. él. 275; *bocsánatjára* WinklC. 135 | *csudálatja* EhrC. 77; *csudálatjával* EhrC. 13 | *feltámadatja* PeerC. 92 | *gondolatját* EhrC. 37, ThewrC. 277 | *gyalázatját* SzKriszt. él. 278 | *használatjára* BécsiC. 79, EhrC. 58 | *használatjára* EhrC. 49 | *igazolatját* AporC. 191 | *illatjával* WinklC. 133, WeszprC. 4; *illatjára* EhrC. 12 | *kivádatjával* EhrC. 33; *kivádatjéért* EhrC. 64; *kívádatja* SzMargit él. 3 | *magzatja* KulcsC. 381, EhrC. 61; *magzatját* MünchC. 271 | *magyarázatja* EhrC. 29 | *onszollatjára* BécsiC. 10 | *országlatjának* BécsiC. 7 | *parancsolatjéért* EhrC. 21 | *szolgálatja* PeerC. 54; *szolgálatjára* ÉrdyC. I. 1, TihanyiC. 87, EhrC. 6, 47 | *szózatjára* EhrC. 22; *szózatjától* EhrC. 79 | *utálatja* EhrC. 10; *utálatját* EhrC. | *zarándoklatjának* BécsiC. 1, 2. stb. — számtalan példa. Nagyon valószínű, mondom, hogy ezek az *-atja* végű igealakok mintájára alakultak; s nem lehetetlen, hogy az igei *-ja* ragnak a névszókra való átterjedése éppen az *<at* képzőseknél kezdődött. A *-ja* rag az eredetibb *<a* helyébe lépett; de nagyon természetes, hogy az utóbbit nem szoríthatta ki teljesen, azért az *<atja* végű alakok mellett előfordulnak a régiségben *<ata* végűek is, csak hogy sokkal csekélyebb számmal. Viszont az is természetes, hogy a mint az *<atja* végű birt. személyragos alakok terjedni kezdtek, ezeknek analogiájára némely magashangú *<eti* v. *<ete* végű is *<etje* alakot vett föl.

Az elmondottak szerint tehát 3. személyű birtokosra mutató rag eredetileg csak egy volt a magyarban, t. i. a *-jŕ*, *-jŕ*-ből (*<ŕ-jŕ*, *ŕ-jŕ*-ből) fejlődött *<a*, *e* (*i*). A másik, a mostani *-ja*, *-je*, csak később lépett föl; még pedig vocalis

után úgy, hogy a hiatus-töltőül alkalmazott *j* járulékhang a nyelvtudatban az *<a, e* raggal elválhatatlan egységgé forrott össze: consonans után pedig a *-ja -je* végű igealakok hatása következtében.

A többesszámi személyrag az egyszáminak analógiájára alakult, t. i. *<a, e*: *<ok, ök* (*<uk, ük*) és *-ja -je*: *-jok, -jök* (*-juk, -jük*).

SZINNYEI JÓZSEF.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Eny, enyhely, enyhében.

Jól számított a szerkesztőség, valamint Simonyi is, hogy a Nyelvőr ez évi I. füzetében közölt s a régiségben is ritka és homályos értelmű szók egy részére még kerül elő fölvilágosító adat a népnyelvből. A címbeli szavak is ott voltak azok közt, melyekre nézve bővebb tudósítás kívántatott, s már is nemcsak bő tudósítással, hanem olyan a milyen megfejtéssel is szolgálhatok.

Eddigi adataink e szókról a következők:

Eny: „rejte, ótalom”; a XVI. s XVII. században olvassuk két-három irónál. Pl. Félégyházinál (Tan. 459): „A szelidek enyében nyugosznak az hitetlenek is.” Lépesnél (P. Tük. II. 221): „Vannak hegyeid, kiknek enyekben meg-ótalmazhatod magadot.” (Simonyi id. h.)

Enyhely. „Dr. Róna S. szóbeli közlése szerint a halasi nép az *eny-hely* szót is használja, s forró nyári napokon pl. a kazal árnyékába kívánczók mondják: „Menjünk valami enyhelyre.” Kíváncsatos volna, ha erről további értesítést kaphatnánk.” (Simonyi uo.)

Enyhében. Most egy szegedi halász mondását közli Herman Ottó, melyben ugyanez a szó fordul elő (A magyar halászat könyve 782): „A pumáharcsa tőkében, *faenyhé*-ben lakozik.”

Az első alakra csak a régiségben van egy-két adat; a másodikra egyetlen adat a mai népnyelvből s egyetlen helyről, úgy hogy megerősítését óhajtják; a harmadikra is egyetlen adat van szintén a mai népnyelvből, ismét más helyről és annak is legalább alakja gyanút keltett. Simonyi azt a helyreigazítást teszi hozzá, hogy „A halász bizonyára így ejtette:

faennyében. Mert ennek semmi köze az *enyh* szóhoz, melyet csak a nyelvújítás korában csináltak az *enyhít* igéből, mely régente így hangzott: *ehnyit*.“ Látnivaló, hogy Simonyi a föntebbi *eny* alak kedvéért igazította meg az adatot, azon véleményben, hogy a följegyző az *enyhít* ige és az irodalmi *enyh* szó befolyása alatt értett *enyhében*-t, bár a halász *ennyében*-t mondott.

Ezek a tények. A mi magyarázatukat illeti, Simonyi szerint az *eny* jelentése = rejtek, ótalom; az *enyhely* nem = *enyh-hely*, hanem egyszerűen az *eny* és a *hely* szók összetétele; a szegedi *enyhében*, kiigazítása szerint: *ennyében* pedig ugyanez a szó, birtokképzővel, *-ben* raggal és hosszú *ny*-nyel. A csoportnak rokonságát a székely *enyett* névutó (= ,alatt, helyett‘), az *enyészt* ige (a régieknél még = elrejt, ,napenyészet‘) és az elavult *enyeket* (= rejteget, takargat) képezik; ellenben egész más családhoz tartozik az *enyhít*, *enyhe* s az *enyh* csoportja, mert ezek eredetibb alakja *ehnyít* volt.

Ez eddigi ismeretünk a szót illetőleg; most legyen szabad először újabb adataimat előadnom.

Az *eny* szóról külön a mai népnyelvben nincs tudomásom.

Az *enyhely* szélrtire járatos szó Szentesen is ugyanoly jelentésben mint Halason: „Ménnyünk valami enyhejre. Esső elű enyhére húzóttam.“ Általán rossz idő ellen keres az ember enyhelyet. A halasi adat tehát nemcsak megerősítést nyer, hanem az is kiderül, hogy az *enyhely* jó darab földön közkeletű szó.

Ennyében-e, vagy *enyhében*? A szegedi halász bizonyára így ejtette: *faenyhében*. Nekem e szó gyermekkori ismerőseim közé tartozik, számtalanszor hallottam az *enyhely*-lyel együtt de mindig ez alakban: *enyhében* (*enyhibe*); soha *ennyében*-t nem hallottam. A szó mai népnyelvi alakját (Szegeden és Szentesen) *h*-val kell megállapítanunk. Érdekes és szintén a szó alakjára tartozik még, hogy mindég birtokviszonyban fordul elő, birtokképzővel van ellátva, sőt legtöbbször továbbragozva, így: „A ház enyhe, a ház *enyhít* keresi. A ház *enyhibű* nézi a férgetegét. A ház *enyhibe* húzódik.“ Épen ezt a *-be*, *-ben* ragot viseli legtöbbször. *Enyh* tövet a tisztán érzett birtokjelölő elem elhagyásával sem igyekszik a népnyelv előállítani, bár könnyű szerrel tehetné; ha birtokviszonyon kívül van a szóra szükség, akkor alakja: *enyhely*.

Állítsuk most össze azokat az eseteket és szólásokat, a melyekben e szó szerepel.

A mi a nap és meleg ellen az árnyék, az a szél és hideg ellen az *enyhely*; a nap ellen árnyéka, a szél ellen *enyhe* van a tárgyoknak. Az épületnek, „rakotmányoknak” az az oldala, mely (hideg) szél alá fekszik, az épületnek vagy rakotmányoknak az *enyhe*. Nyáron a kazal árnyikába vagy hívőssibe heveredik az ember; télen pedig, ha az idő alkalmatlan, szívesen húzódik az *enyhibe*, ott „nem éri a rossz üdő.” A kis liba kora tavasszal, mikor még könnyen fázik, a ház *enyhibe* ül, „a hol a hideg ájér nem éri” (bár a nap talán odasüt); de nyáron, ha eltikkad, a ház árnyikába delel. Ha hideg szél fúj, a kocsin az *apja enyhibe* húzódik a gyerek. De nemcsak a hideg vagy a hideg szél ellen van *enyhe*-, hanem általában szél ellen. A részes (tehát nyáron) a *boglya enyhibe* gyűjt rá, hogy a masinát el ne fújja a szél. A disznót is jobb nagy szélben a ház vagy az *istálló enyhibe* perzselni, nem annyira azért, mert ott meleg van, hanem azért, hogy ott nem ér a szél s nem hordja el a parazsat. Sőt az eső elől is *enyhère* (v. *enyhejre*) húzódik az ember. Általán *enyhe* van valaminek minden alkalmatlan idő ellen, a hol az az alkalmatlan idő nem ér. A szegedi példában is ez a jelentése van: „A pumaharcsa tökében, *fa-enyhében* lakozik,” azaz olyan helyen, hol a vízverődés nem háborgatja. Tréfás metaphorával mondanak ilyet is: „Jó neki a *kulacs enyhibe*!”

Mind e példákban az enyhébb, szelídebb helyet jelentette a hideggel szemben s ellentéte volt az árnyéknak. Van azonban néhány eset, mikor a napsütéssel szemben használják és szinonimja az árnyéknak. Hallani efféléket: „Taszidd a kocsit az *epërfa enyhibe*, nē süsse a nap (így is: árnyikába). A *kímíny enyhibe* nem olvatt el a dér (a hova nem süttött a nap, észak felül). A fű mindenütt elsült, csak a ház *enyhibe* nem.” Ide való a halasi példa is. De ez a használata jóval ritkább s a főkategória ma legalább amaz. Kérdezősködésemre is azt felelték, hogy a nap ellen nem annyira *enyhe* van a tárgyoknak, mint *árnyika* vagy *hívősse*.

Mi a jelentése már most e szónak: *enyhében*? Az-e, a mit Simonyi mond: ó t a l m á b a n; vagy a mi épűgy talál: m ö g ö t t e; vagy tán: e n y h é j é b e n (mintegy szelídjében)?

A föntebbi példák egyik mellett sem szólanak kizárólag; s nem dönthetni máskép, csak ha a szó származását és rokonságát megállapítjuk.

Tudjuk, hogy két család számít az új rokonra. Egyik, a melynek tagjait már föntebb bemutattuk, az *eny*, *enyett*, *enyészt*, *enyegest* családja; másik az *enyhít* és testvérei. Ismerkedjünk meg mindjárt ezekkel is és lássuk bizonyítékaikat.

E csoport alapjául az *enyhe* melléknév szolgál, mely nem csupán irodalmi szó. Szentesen mondja a nép: *enyhe* üdö van; fokozva is: *enyhébb* üdö jár. Igészármazékai közül legszokottabbak: *enyhít* és *enyhül*; példák: *Mégenyhült* az idő. Szomjam *enyhítettem*. Éhit-szomját *enyhíti*. Rossz a szám, *mégenyhitem* egy kis borral. E szavak alapjelentése olyanféle mint a *szelid*-é, csakhogy ez tágabb körű fogalom; legtöbbször tárgyi tulajdonságát fejezi ki egyes létezőknek, míg az *enyhe* csak alanyilag érzett viszonylagos állapotok (természetiek, testiek, lelkiek) jellemzésére szolgál. A *szelid* fogalma magában foglalja az *enyhét*t. Könnyen mondhatnók: *Megszelidült* az idő. Éhét szomját szelidíti. Fájdalma szelidül. Vagy ha tetszik: *enyhe* olyanforma mint mérsékelt. A földrajzi műnyelvben is *enyhe* éghajlat a mérsékelt klíma, a hol sem erős hideg, sem erős forróság nincs. *Mérsékelt*, *szelid*, *enyhe* olyan rokonjelentésű szók, melyek mind valami közép-állapotot jelentenek két véglet közt.

Kérdés már most, e szócsoporthoz tartozó jelentése és alakja megengedné-e az *enyhében* szóval a rokonságot? A *kazal enyhében* nyáron a nap ellen, télen a hideg szél ellen valóban enyhébb az idő, s így nincsen is jelentésbeli összeférhetetlenség; sőt hozzátehetjük, hogy a nép mai nyelvérzéke nagyon egybetartozónak érzi a két szót. Föl lehetne tételteni, hogy az ilyen kifejezések, mint a *ház enyhében*, csak az *enyhe*-melléknévet alkalmazták főnévül s látják el birtokképzővel és raggal, mintha csak azt mondanák: *a ház v. kazal szelidjében*. Hogy az ilyen kifejezés nem hallatlan, mindjárt tanú lesz rá egy föntebb idézett analog szólás: *a kazal híve* sibe = árnyékában, sőt egy másik szólás is ugyan e témáról, mely e pillanatban jut eszembe: *a kazal barnáját keresi* (Szentes). A többi jelentésárnyalat, nevezetesen hogy nemcsak a hidegtől vagy forróságtól, hanem az esőtől, vagy csak az erős szélről védett helyeket is *enyhének* mondják, egyszerű

jelentésfejlődésből lenne magyarázható, valamint az is, hogy néha a hidegebb helyet is jelenti, ha arról van szó, hogy a nap oda nem süt; pl. „A kémény *enyhében* nem olvadt el a dér.” Alakilag is könnyű a magyarázat: „ház *enyhéjében* (barnájában)“ nagyon könnyen kophatott össze ily állandó kifejezésekben ezzé: „ház *enyhében*”.

Simonyi azért nem fogadja el a szegedi *faenyhében* s az *enyhít* közt a rokonságot, mert 1) azt hiszi, hogy amaz rosszul van följegyezve és *faennyében*-t kell olvasnunk; 2) emez régente *ehnyít*-nek hangzott. Az első kifogás a most közlött számos adat mellett elesik, a *faenyhében* hiteles sőt igen elterjedt alak. A másik kifogás pedig nem bizonyít az összetartozás ellen. Ha az *enyhében* az *enyhe* melléknévtől származott, melyből az *enyhít* is sarjadt, nagyon érthető, hogy az alapszóban beállott metathesis a származékokban is bekövetkezett; sőt az is lehetséges volna, hogy az *enyhében* kifejezés csak azután keletkezett, mikor már a metathesis az alapszóban végbement. Az *ehnyít* régi alak csak azt a fölvételt tagadja meg, hogy az *enyhét* családja a régi *eny*, a székely *enyett* és az *enyészt* családjával függ össze, a mely családdal való rokonsága pedig a *faenyhé*-nek még nincs is bebizonyítva, csak a *faennye* apriori fölvételével állítva.

Az *enyhében* rokonsága tehát az *enyhít* családjával tisztán e két fél alaki és jelentésbeli viszonyainál fogva épen nincs kizárva. Ezt a rokonságot csak az a másik rokonság tenné teljesen lehetetlenné, mely az *enyhében* szó. meg az *eny*, *enyett*, *enyészt*, *enyeget* csoportja közt kétségtelenül bebizonyíthatnák. Mert hogy ez a csoport és az *enyhít* csoportja rokonok volnának, annak a régi *ehnyít* alak határozottan ellene szól. Nézzük azért az *eny* és *enyészt*-hez tartozik-e az *enyhében*?

Ismételve is mondtuk, hogy Simonyi odatartozónak vette, de előbb alakját jóhiszeműleg megigazította, így olvasván: *ennyében*. De miután nincs többé kétség arra nézve, hogy az *enyhében* hiteles alak, kérdés támadhat, egynek tekintsük-e a régi íróknál talált *enyében* s a mai *enyhében* szokat? Jelentésbeli akadály nincsen; a fent idézett régi mondatokat a szentesiek mellé téve, különbséget nem veszünk észre; a szentesi ember minden habozás nélkül használná ama mondatokban az *enyhében* szót. Mind a régi, mind a szentesi példákban ugyanaz a kifejezés értéke, itt is, ott is

háborgatásoktól védett, nyugodalmas helyről van szó. Még abban is egyezés van, hogy a régi szó is birtokviszonyban s birtokképzősen lép fel, sőt a ma is legtöbbször viselt *ben* ragjával lép elénk. Mindez valószínűvé teszi az egyezést; csak az az alakbeli nehézség áll fönn, melyet a *h* támaszt. Ha a szó értéke, mondatbeli kapcsolata teljesen összevág, mért *enyében* ott s mért *enyhében* itt az alakja? Mit keres itt az a *h*?

Egy pillanatra fölmerülhet az ellenkező gyanú; mint Simonyinál, hogy t. i. az *enyhében* csak helyesírási s nem nyelvtani alak és emendálni kell a mai alak kedvéért így: *enyében*. Régi századok orthográfiájával van dolgunk, melyben egy *h* hang, kivált az *ny* szomszédságában, talán époly kevéssé volt követelő, mint ma a *juh* vagy *cseh* szóban. Egy kissé szigorúbb tekintet azonban eloszlatja e föltevést. Hiszen a szót különböző írók, különböző korban írják *h* nélkül, épen a XVII. században is, mikor már a helyesírás még sem volt oly tökéletlen; a *juh*, *cseh* szók *h*-ja is az élőbeszédben marad el s nem az írásban; a *h*-ban oly bőkezű régi írás nem mellőzte volna oly következetesen e szó *h*-ját, ha az valósággal hallható hang lett volna. El kell fogadnunk a régi alakot, a mint több adatban egyezőleg yaa hagyományozva: *enyében*.

Ha mind a két alak hiteles és együvé tartozik, minő viszonyban állanak egymáshoz *enyében* és *enyhében*? Egyszerűen hangtani változatok-e? Vagy a *h*-ban külön nyelvtani elemmel van dolgunk? Ha csak hangtani változatok, akkor az *enyhében* az eredetibb, mint teljesebb alak; ha pedig a *h* nyelvtani elem, akkor az *enyhében* mint származék újabb keltű alak. Az elsőséget az nem dönti el magában, hogy a *h* nélküli alak régibb korból ismeretes; mert hiszen a nyelvnek dialektusai vannak s ki tehet róla, ha a régi egy-két följegyzés nem találta megörökíteni valamelyik dialektus némely sajátosságát. Gondolható volna tehát, hogy az *enyhében*-t némely dialektus maig megőrizte, más dialektus pedig már három századdal előbb kiejtette belőle (előbb az meggyengült) a *h*-t. Ez ellen azonban tiltakozik a hangtan. A *h* kiesik olykor (el őzőleg meggyengülvén) minden pótló nyújtás nélkül, pl. *juhok* mellett *ju'nak*, *csehét* mellett *cse'vel*, de ott szótag végén s nem kezdetén áll. A palatalis *ny* hang

után kevésbbé lehetséges a rokon *χ* (ich-laut, *enyhében enyhíbe*) hang egyszerű kiesése, mint *beolvadása*, minek természetes következménye az *ny* hang pótlónyújtása volna, s a hosszú *nny*-et annál inkább elvárnók a XVI. századtól, mert a kérdéses hangváltozás nem sokkal eshetett meg előbb, hiszen a variáns alak ma is elég határozott *h*-val él.

A *h* tehát csak újabb elem lehet a szóban. Képző talán? Az nem, mert a *h* igét képez, itt pedig világosan névszói származékkal van ügyünk. Vagy a népetimologia képezte, mely a család nélkül maradt *enyében* szót a bokrostul élő *enyhe* szóval azonosította, annál nagyobb jóhiszeműséggel, mert a tárgyak *enyében* csakugyan enyhébb a levegő, s az analogia egyenlősítette a két szó alakját? Ez megjárja föltevésnek, de nem támogatják okok. Nincs más hátra, mint összetételnek venni az *enyhében* szót, melynek *h*-ja, illetőleg *hé-* szótagja rejtí magában az összetétel második tagját.

És alkalmasint ez a magyarázat lesz az igazi. Az *enyhében* mindig birtokviszonyban fordul elő, mért ne lehetne birtokos összetétel? A mi még hiányzik, zárókövül előáll a ma élő *enyhely* szó, melyben mind a két elem világos. A kérdéses *h*-ban a *hely* szócska van összezsugorodva. A ‚kazal enyhében = a kazal eny-helyében, a ház enyhében = a ház eny-helyében‘ sat. E sűrűn használt állandó összetételekben gyorsan elkophatott a hosszú *é* mellett az úgy is gyenge *ly* (*j*) hang. Határozottan ezt a megfejtést erősíti az is, a mire főttebb rámutattunk, hogy a különben széltire használatos *enyhely* szó mindég akkor szerepel, mikor nincs birtokviszony (gyerünk valami enyhejre, ott jó enyhej van sat.), és soha birtokviszonyban nem áll (nem mondják: a ház enyhelyében); míg az *enyhé(ben)* mindig a birtokviszonyban teljesíti hivatását. Nem két külön szó tehát ez, együtt osztoznak egy szó szerepkörén, csak alakjuk módosul.

Ha már a régi *eny* s a mai *enyhely*, *enyhé-* szók összetartoznak, mi lehet a jelentésük? Simonyi szerint: ‚ótalom, rejtek.‘ A tőle idézett két régi mondat elsejébe az ‚ótalom‘, másodikába a ‚rejtek‘ illik. Azonban ez csak két példa. A szentesi példákba a *rejteket* alig lehet behelyettesíteni, az *ótalmat* tőrhetően; valóban mindenütt ótalomról, szél, hideg, eső, nap ellen való védelemről van szó. Legyen szabad azonban itt magamra hivatkoznom, a ki e szót az élőnyelvből

elevenen ismertem és érzem. Én az *enyhely*, *enyhé-* szóban sokkal egyedibb, festőibb hatást tapasztalok, mint a szintelenebb *ó t a l o m* hallatára; sőt az idézett szentesi példából is sokkal érzékibb fogalom sugárzik ki, mint az elvont és általános *ó t a l o m* fogalma. Még az *enyhé-* helyett tehetjük az *oltalmát*, bár halványabb lesz úgy is a kifejezés; de az *oltalom* helyett nem tehetjük mindenhova az *enyhelyet*. Épen annyi, sőt több joggal vehetjük föl, hogy valamely tárgynak *enyhe* a. m. *mége*. Ez mint helyjelölés sokkal szemléletibb érték s jobban is megfelel a jelentésfejlődések általános irányának, mely a konkrét dolgokról csinálja abstractióit. A föntebbi szólások mindegyike megengedi e fölvetelt. Mondhatjuk, hogy a harcsa a *fa mögében* lakozik; az ember a zivatarban a bokor *enyhibe* = mögé húzódik meg. Mondhatjuk a Simonyi példájában is: „Vannak hegyeid, kiknek *m ö g ö t t e* mególtalmazhatod magadot.“ Az ártalomtól számítva ugyanis a tárgy eleje az a mit ér, möge pedig a másik oldal, a hova nem ér; a boglyának szél nem ért oldala a szélre nézve a boglya möge. Hogy pedig csakugyan helyjelölés lappang e gyökérben, ékesszólón bizonyítja az *enyett* névutó, melyre Simonyi is hivatkozik s mely a. m. „alatt“ és „helyett.“ A *még* vagy az *al-e* az eredetibb érték az *eny*-ben, az nem lényeges kérdés tovább; a nyelvek szemléleti világában igen egynemű a határozás; gyakran is átfolynak egymásba. Különben úgy látszik, a dolgok *al j á n a k* jelölését szeretik alkalmazni a dolgok *még é n e k* a kifejezésére is; ugyanez a viszony a *fölseje* és *eleje* közt. (Meghuzódnak a part *alatt* — megett. Szél *al ú* fekszik, szél *al á* halad. Szél *fél ú* kösd l e a vontatót. Szél *fél é* fordítják a vitorlát = a szélnek szembe, illetőleg háttal). Az *eny* alaprésznek eredeti jelentése épúgy mint a szinonim *al-* vagy *mög-*é, ily kategórikus értékeknél még konkrétebb tartalommal birhatott. Mi volt e legérzékibb jelentés, egyelőre nem lehet megmondani. Talán „árnyék“, talán valami testrés.

Összeállítva már most a két megfejtést, míg az *enyhít-*tel való összefüggés csak lehetséges volt, addig az *eny*-hez és társaihoz való tartozás legalább valószínű. Amaz a magyarázat csak addig állhatna meg, míg jobb nem akad; pedig emez jobb, mert nemcsak a mai nyelvérzék, hanem a nyelvtörténetből is meríti okait.

Eredményül ez marad: *az enyében* régi alakban fenmaradt *eny* névszó a család alapja; az *eny-hely* világos összetétel, az *enyében* pedig birtokképzős alakja ez összetételnek, egybevonva ebből: *eny-helyében*. E csoporthoz tartozik az *enyett*, *enyészt*, *enyeget*. Ellenben egész más család az *enyhe*, *enyhül*, *enyhit* csoportja.)

NÉGYESY LÁSZLÓ.

MAGYAR ELEMÉK AZ OLÁH NYELVBEN.

9) Kereskedelemre és iparra vonatkozó fogalmak:

a) kereskedők, iparosok: *ač*, *astäluš*, *hentes*, *kimies*, *kreskedäu*, *läkätuš*, *mešter*, *misaräš*, *paler*, *säbäü*, *sirsäbäü*, *suč*, *timarj*, *tužerj*.

b) tárgyak: *abä*, *baršon*, *bedug*, *beliš*, *bogäriä*, *bogäziä*, *bog-lar*, *bojt*, *čipkä*, *čiriz*, *čot*, *čukurj*, *drot*, *fätol*, *golond*, *pörtukurj*, *poso-mant*, *prim*, *šinor*, *šokrälat*, *timšäü*, *vig*, *žolž*, *žumale*.

c) hely s eszközök: *bedergäläü*, *bělč*, *ceh*, *cimirj*, *čipkäzäü*, *čumäü*, *dikič*, *estergä*, *forditäü*, *kaptä*, *karmentäü*, *labsij*, *lučkos*, *radaš*, *šanfä*, *särsam*.

10) Latin eredetű s csupán a régi irodalomban használt szók: *ambituš*, *aprobäluesk*, *archivaräš*, *käptälan*, *rägularäš*, *komändäluesk*, *konträluesk*, *notäluesk*, *oräluesk*, *parintiziš*, *rituš*, *vikaräš*.

11) A nyelvújítás alkotásai: *hivotolnok*, *honvjed*, *sivärä*.

12) Melléknevek: *adäüš*, *aljanuš*, *bärnač*, *betag*, *bitang*, *biter*, *biü*, *boboš*, *bolënd*, *borzoš*, *butač*, *cifrašä*, *činaš*, *čuf*, *čung*, *dereš*, *ergelaš*, *-fel*, *friš*, *gäzduk*, *hangoš*, *hamiš*, *hibas*, *hiklan*, *hition*, *izeklan*, *kilin*, *kipeš*, *kopos*, *ňalkoš*, *ňävoješ*, *okoš*, *päjzan*, *rezäš*, *šugar*, *sorgoš*, *tag*, *tagoš*, *täräšä*, *tärkat*, *tistaš*, *trucoš*, *uriješ*, *vameš*, *vigan*, *zingas*.

13) Igék: *alduesk*, *alešuesk* (*lešuesk*), *alenzujesk*, *alkätuesk*, *alkäzuesk*, *aprobäluesk*, *aräduesk*, *bäntälesk*, *bäntuesk*, *bänuesk*, *bičuluesk*, *bintätuesk*, *birkozesk*, *biruesk*, *bitangälesk*, *bizuesk*, *budu-luesk*, *budušluesk*, *bujguesk*, *buntuesk*, *buntuzesk*, *burkuluesk*, *bušu-liesk*, *cängälesk*, *cuk*, *četluesk*, *čäluesk*, *čiripälesk*, *čorgäuesk*, *čufulesk*, *čumurliesk*, *čurbäluesk*, *däncälesk*, *därgälesk*, *dolgozesk*, *drägälesk*, *duluesk*, *durgälesk*, *duržuliesk*, *ëndäluesk*, *fägäduesk*, *färbufilesk*, *fär-tofilesk*, *fäsofilesk*, *felelesk*, *felezuesk*, *feštesk*, *foräštuesk*, *gäzädüluesk*, *gäncälesk*, *giläluesk*, *hajtuesk*, *häläduesk*, *härčälesk*, *hänznälesk*, *hibä-liesk*, *hibüzlesk*, *hodrožesk*, *horkoliesk*, *huluesk*, *hurluesk*, *hužluesk*, *idizesk*, *irkäzesk*, *irtuesk*, *jäläntuesk*, *käncälesk*, *keltuesk*, *kezešluesk*, *kibzuesk*, *kinzuesk*, *kiväniesk*, *komändäluesk*, *komändälesk*, *konträ-*

uesk, kopäluesk, kreškäduesk, kudruluesk, kuštulesk, läkuesk, mänlgäluesk, märästuesk, märsälesk, mäsälesk, mäsägälesk, mäsäülesk, mēntuesk, miruesk, mituesk, mulätuesk, *murguesk (l. *murguire*), muštruluesk, muždruluesk, notälesk, oräluesk, pärgäluesk, pečetluesk, perelesk, pēržolesk, pingälesk, piskälesk, pokolesk, probäluesk, puškäluesk, rāntuesk, rekestuesk, šājnālesk, šejtālesk, šikluesk, špikāluesk, šporofesk, štrofiluesk, šupufesk, šurluesk, šamālesk, silāšluesk, siluesk, sudujesk, sukujesk, surukluesk, surzuesk, tägäduesk, tāmäduesk, tegläzuesk, tekäruesk, tongānesk, tronfoluesk, trufuluesk, ultoesk, umultuesk, urluesk, välālesk, vāndrālesk, vādāzlesk, vākāluesk, vāšārlesk, vigāzāsk, zornāesk, žebelesk, žiluesk. Összesen 140.

14) K ö t ő s z ó k, h a t á r o z ó k s i n d u l a t s z ó k: abeš, akar, aljan, altal (altan), batär, dehođ, ejnä, hajs, hät, krestul, kuški, mägan, megiš, minten (minton), pedig, rajtä, šuhan, tulaj, uđan.

A lexicalis elemeken kívül találunk még két képzőátvételt is, az *s* = -s, -ās, -ēs, aztán a -šag, -šig, -šug = -säg, -säg képzőt. Mindakettő nagyon régen kerülhetett az oláh nyelvbe, mert nemcsak magyar szavakkal kapcsolatban lép föl, hanem tiszta oláh vagy más idegenekben is. Az első már a voroneci codexben is sokszor előkerül, pl. mijaš: tribunus; sutaš = centurio; trufaš: superbus (vö. Nyr. XV. 212), jele tehát annak, hogy már a XVI. század első felében teljesen meggyökerezett. A -šag, -šäg képzővel szemben a nyelv hidegebben viseli magát, alig egy-két szóhoz csatolva találjuk, különben mindig az ártjött magyar kölcsönvételekben van meg. Ugyancsak a legrégibb nyelvemlékben, a voroneci codexben találkozunk vele először, de a mint említettem, a kölcsönvett magyar szóhoz függedve, a hiklešig-ben. Oláh vagy más idegen szavakkal kapcsolatban csak nagy ritkán lép föl, pl. furtišag, furtušag: dieberei (MJ: Sprach. 414). Vö. Prav. 41. 99. 132. 257. Hasd: CuvB. I. 349. II. 122. 230. 418. Hasd: Etym. 19. 152. 206. Cip: Anal. 220. Bar: CatCalv. 47. 68; pretenšug, prjetešug: amicitia, amor, familiaritas, necessitudo (LexB.): freundschaft (Iszer: Wörtb.). Vö. Prav. 151. Hasd: Etym. 268. 650. 773. Sbir: VorC. 129; vālmāšag: acervus, cumulus, caterva, globus. Vö. Hasd: Etym. 260.

A magyarság hatásának kell betudnunk, hogy a magyarországi, kivált pedig a Királyhágon inneni oláh nép többnyire a keresznevet utána teszi a vezetéknevnek, pl. Križan Pättru, Muntan Todor, Arđilan Jēuon sat. A magyar befolyás következménye az a címzési mód, a mellyel régente az oláh vajdákat illették: Märia Ta: Nagyságod, a mi kétségtelenül erdélyismus. (Vö. Dr. Réthy

László: Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Budapest. 1887. 221—230. lap).

Ha végig tekintünk az oláh nyelv magyar elemein, két dolgot olvashatunk ki belőlük: 1) hogy a magyarság az átvételek korában mind államilag, mind társadalmilag meg volt alakulva; 2) hogy e kölcsönvételek az oláh nyelvet a kezdetlegesség állapotjában találják s nem hogy ártalmára, de a legnagyobb hasznára váltak. Szókincsét gyarapítják, grammatikáját bővítik (vö. *-s* és *-sug* képzőt), ismeretkörét s ezzel műveltségét emelik. A befolyás kezdetét megvilágítja előttünk a voroneci codex, eme legrégibb nyelvemlék (vö. Nyr. XV. 204), a mely már jókora csomó magyar szót ismer, a miből azt következtetjük, hogy a hatás első nyomait sokkal előbb mint a XVI. században kell keresnünk. Kutatásunk kalauzai lehetnek a képzők s az egyházi átvételek is, mely utóbbiak már a XIII. századig vezetnek vissza bennünket, aztán egyes szók, mint *belšug*, *hāmūsu*, melyek szintén erre a korra emlékeztetnek. Ezeknek alapján biztosan kimondhatjuk, hogy a befolyás kezdetének határkövét a XII. s a XIII. századra tehetjük. Ha aztán a történelmi adatokat is ítéletünk serpenyőjébe vetjük, fönnebbi állításunk teljesen igazolva van, hogy a magyar nyelv befolyása az oláhra a XII. vagy XIII. században kezdődik. Egyszersmind kiviláglik az is, hogy a Dunán inneni területeken a magyarság előbb telepedett meg mint az oláh nép, előbb alkotott államot, s hogy az oláhság csak később jelenik meg, akkor, mikor már a magyar e földön társadalmilag s államilag szervezte volt.

Forrásaim között megemlítettem, mint legfőbbet, Cihacnak s Hunfalvynak ide vágó munkáit; nem fejezhetem be tárgyalásomat a nélkül, hogy egy kis összehasonlítást ne tegyek az én művem s ezen írók művei között. Cihac munkájában összesen 580 magyar kölcsönvételt találunk, a melyek közül kétségtelenül magyar 349, kevésbbé annak tartható 18, a mit munkámba én föl sem is vettem s teljesen ide nem tartozó 213. Hunfalvy összeállításában van összesen 137 szó, ebből magyar kölcsönvétel 96, kétes 9 s egyáltalában nem helyeselhető 32.

Nálam található több mint 1000 szó, ebből magam a tárgyalás fonalán kétségesnek állítottam ötöt s most vissza kell vonnom egyet, az *acējesk* igét, a melyről meggyőződtem

későbbben, hogy latin eredetű, de nem, a mint Hasdeu véli az *acé*-ből származott, hanem valószínűleg, a honnan a magy. *attila* is, az *attillare* szóból. A mi az én összeállításomat illeti, meg kell jegyezmem, hogy az épen nem teljes, bizonyára lesz még elég anyag, kivált a provinciálismusból, a mely nincsen benne képviselve; de már a régiségből s a teljesen meggyökerezett szavakból csak kevés maradhatott ki. Az is, a mi kimaradt, csak azért nem található nálam, mert nem voltam teljesen megnyugtatta magyar eredetükre nézve; úgy, hogy többet ne említsek, kihagytam pl. a *po + somorét*: *morosus*, *torvus*, *tetricus* (LexB.) szót. Erre pedig kétszeres okom is volt; 1) mert a magy. *szomorú*-ból nem magyarázható ki hangtanilag, csak egy **szomor* alakból; 2) mert az 1600-1630-iki oláh-szláv szótárban találunk egy *sămărăt*: *gai enjoué* (Hasd: CuvB. I. 299—300) szót. Ezt a különös jelentésváltozást, legalább én, semmiképen se tudom kimagyarázni s mindazt, a mi önmagát kétségtelenül nem igazolja, szándékosan elkerültem. Roesler azt mondja a *posomorét* szóról: „mit slavischen bildung aus magy. *szomorú*: traurig“; igen ám, csak hogy az alapszó, a *sămărăt* épen az ellenkezőjét bizonyítja, hogy a *po* nem sláv előképző, hanem igenis tagadó értékű, mely a *vig*-nak épen ellenkezőjét, a *szomorú*-t állítja. E képzőre nézve egyet kell értenem Hasdeuval, a ki az albán nyelvből kimutatja, hogy ott is a *pa*-nak hasonló funkciója van. S így valamint a *posomorét*-ra, úgy több más jelenségnek magyar voltára nézve biztos adatok hiányában egyelőre még függőben kell tartanom a határozott véleménynyilvánítást.

ALEXICS GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Kótyog. Ez évi első rendbeli kérdéseinknek egyike a *kótyog* ige alaki s jelentésbeli változataira nézve kívánt olvasó közönségünktől fölvilágosítást. A beérkezett válaszok tanúsága szerint a kérdés következőkép állapítható meg.

A címbeli szó az egyes vidékek szerint imez alakokban járatos: *kótog* (Hajdú m.), *kótyog* (Debrecen vidéke, Szilágy-ság, Kunság, Szabolcs m., Hegyalja, Bodroghöz, Zemplén m., Jászság, Ermellék, Csik m.) és *kótyog* az országnak majd minden vidékén. Ezekhez meg kell még jegyezmem, hogy saját értesülésem szerint a *kótog* forma még Szabolcs megyében is általános használatú.

Jelentésbeli változatai a következők: 1) *zakatol*: 'Kotyog a malom' (Somogy); *kopácsol*: 'Ne kótyogj, hadd el!' mondják a gyerekeknek, mikor az pl. egy darab fával vagy vassal avagy egyéb kemény tárggyal más darab fára vagy egyéb kemény tárgyra többször egymásután ütögetve verdes (Bihar m.); *zörög*: 'Kotyog a szekér, ha deszkái összeverődnek' (Miskolc vidéke); 2) *lotyog*: 'Akkora a csizmám, hogy csakúgy kotyog a lábom benne. Kotyog a nyél a fejszében, a kulcs a lyukában' (Székelység, Kunság, Szabolcs m., Hegyalja, Bodrogek, Zemplén m., Gömör m., Veszprém, Küküllő mente, Csik m., Hajdú m.); 3) *cso bog*, *locs* hangot ad: 'Kotyog a hordó, kulacs, már kevés van benne (Székelység). Csak úgy kótyogott a torka, mikor ivott' (Hegyalja, Miskolc vidéke, Tolna m., Somogy, Jászság, Érmellék); 4) *locsog*, *fecseg*: 'Ne kótyogj mindenbe bele (Székelység, Miskolc vidéke). Még má aszt is ékótyogta' (Zala m., Szatmár m., Hajdú m.); 5) *kodácsol*: 'Kotyog mán a tyúk, ülni akar (Miskolc vidéke). Rossz kotlós ez, nem kótyog a csibéinek, mind émaradnak tüle' (Zala m., Zemplén m., Somogy, Gömör m., Veszprém, Csik m., Érmellék, Hajdú m.); végre származék szava 6) *kótyagos*: a) *félüres*, *locsogós*: 'Kótyagos lett a korsó' (Debrecen vidéke); b) *ittas*, *bekapott*: 'A félrészeg ember kótyagos állapotban van, kótyagos a feje' (Debrecen vidéke, Bereg m., Érmellék); c) *félneszes*, *bolondos*: 'Ne bánts d az isten adtát, hiszen kótyogós az, hiányzik annak egyik kereke' (Szilágyság, Gömör m.).

Ezekhez ki kell egészítenünk még a) a népnyelvből, hogy, a mint szóbelileg értesültünk, Szabolcs megyében *kótsol* annyit mint *kopácsol*, *vagdál*; pl. 'Ni, hogy kótog a harkály'; b) a régi irodalomból következő alakjait és jelentéseit jegyezhetjük föl: 'Koltagiator (pulsate) es megnittatic tñectec, mert koltagonac megnittatic (MünchC. 25. 136). Senki az Assiriosoc tehetsége hailakat nem merezi- vala megnitni kolčaguan auag bemenuen (BécsiC. 42). Harkály ha igen kóltog esőt és zápor esőt érez (Cisió. G4). A harkály az ő hosszú orrával a fákat megkóto- gatja (Misk: VKert. 685). Hallyák a Noe fejszét koltogni (EnyF: MSzó. 56). Lábáru lovamnak lehullott a patkó, a ki még rajta van, az is csak kótyogó (Thaly: Adal. I. 235). Maga ellen kótyog, mikor azt kuintya (Matkó: BCsák. 284). Az tic egybe híja és kótyogia az ű chirkeit (Tel: Evang. I. 99). Azt gondoltad-é, hogy már erről kótyanni sem tudtam? (Zvon: PázmP. 209). Egy inas, egy apród csak ő véle vala; ajtót megkoltanták (RMKT. III. 56). Kótyant el vélte igazat is, de ezzel fölforgatja maga saját tudományát (Pázm: Kal. 525). Hirével sincsen utollyodnak a mit kótyant a szád (Matkó:

BCsák. 172). Fejek szedelgő k o t y o g ó s á g a miatt csak azt sem tudhatnák (Szal: Krón. 386). K ó t y a g o s volt, elszunnyadt (Gvad: Orsz. 127). Magok fejének kölcsagos szelét követik (Pázm: LuthV. 355). K ó c s a g o s és maszlagos predikátorok (Sall: Vár. 9). Nyilván k o c s a g o s a fejed! (Czepl: BDorg. 490). A saxoniai ser-szag meg k ó c s a g o s í t o t t a agya-velejét (Pázm: LuthV. 44). Ezzel az hazugsággal meg k ó c s a g o s í t á k még az fő embereket-is' (Pázm: Kal. 237).

Alapszónak ezek szerint *kolt* tűnik föl. Származékai: a) *kollag, kollag, s a t*-nek jésülésével **kollyag, *kollyog* s ebből *kolcsag*; b) **kollan, kollant*; s ebből hanghasonulással: *kottyan, kotyant*; c) az *l* kiestének pótlásával: *kótyog, kótyagós, kócsagós, kótyagos, kócsagos*; végre d) a többeli hosszú hangzó megrövidülésével *kotyog*.

A szónak kimutatható legrégibb jelentése: z ö r ö g, k o p o g, k o p á c s o l: „Koltagjatok és megnyittatik tinectek. Harkály ha igen kóltog, esőt érez. Noé fejszéje koltog. Az ajtót megkoltantják. Kotyog a malom, kotyog a szekér.” A z ö r ö g jelentés megvan a szónak l o t y o g, l ö t y ö g (ide-oda rázódva zörög) értelmében is: „Lovam lábán kotyog a patkó. Csizmámban kotyog a lábam. Kotyog a nyél a fejszében, a kulcs a lyukában” s különösen ama z ö r g ö hangot jelöli, melyet félig üres edényben rázás alkalmával a folyadék ad: „Kotyog a hordó, kulacs, kevés van már benne.” Átvittén valamint a *locsog* is annyi mint: hangoskodik, sokat beszél, fecseg: „Maga ellen kotyog, mikor ezt kuhintja. Azt gondoltad-e, hogy már erről kottyanni se tudtam. Hirével sincsen utoljodnak, a mit kottyant a szád. Ez a gyerek mindenbe belekotyog.” Ide való a tyúk hangjára való alkalmazása is: „A tyúk egybekotyogja az ő csirkéit. Kotyog már a tyúk, ülni akar.”

A *kótyagos, kócsagos* származékszónak itt as jelentése valószínűen eredeti z ö r ö g jelentésből fejlődött ki; s voltaképen annyi mint z ö r g ö l ö d ő, l á r m á s, z a j o n g ó (Vö. *zajos*: lármás és *zajos, szajos*: részeg). A r é s z e g b ő l a „szédült fejűn” keresztül egészen természetes volt az átmenet a f é l e s z ű, b o l o n d o s értelemre.

A *kottyan* cselekvésszó egybekapcsolva a *meg* igekötővel egy gyakran használt szólást alkot nyelvünkben, pl. „Ez csak egy falat volt, meg se kottyant.” A szónak e jelentése a *locsog, loccsan*-hoz csatlakozik s alapja minden valószínűség szerint e kitétel volt: Alig van már ebben a kulacsban valami, hisz meg se kottyan meg se loccsan.

SZARVAS GÁBOR.

Csirág. Ballagi szótárának német-magyar részében a *spargel* e magyar nevezetekkel van visszaadva: „*csirág*, spárga,

nyulárnyék.' A magyar részben meg a *csirág* annyi mint: „der spargelförmige spross einer pflanze“.

Minthogy e szót eddigelé sem a természetrajzi művekben nem találhatni, sem a népnyelv nem ismeri, azon új szavak sorából valónak tartottuk, a melyek a járvány-szerű szóalkotás korában születve, kora halállal multak ki s csak újabb szótáraink tartották föl emlékezetüket. Nem kevésbé voltunk tehát meglepve, midőn egyszer Sándor István, Toldalék szókönyvének' forgatása közben ez akad szemünk elé: „*Tsirág*: asparagus, spargel, keim an einem erdewächse.“ Tudvalevő, hogy régi szótáraink közül legteljesebb Pápai Bod Dictionáriuma, mely elődei szókincsén kívül számos, addiglan föl nem vett kitéttel gazdagította az irodalmi nyelvet. Megnéztük tehát, megvan-e szótárában a *csirág*; de sem a magyar részben, sem a latinban az *asparagus* alatt nem találtunk rá. Honnan vette hát Sándor István e szót? Szókönyvének előszavában számot ad ama ritkább szokról, a melyeket könyvébe fölvett. Ezek olyanok, „a melyeket — ezek saját szavai — valahol olvastam a magyar könyvekben, vagy pedig hallottam a magyarok szájokból hazánkban“; de vannak olyanok is, „melyeket némelly ahhoz értő tudósok tsak imént vezettek bé könyveinkbe.“ Végül még e nyilatkozatával találkozunk: „Az általam szerzett új szavakat különösen adom elő (de tsak jövődöben) s a közönségre hagyom, ha megérdemlik-e idővel a többi közé való bévevésöket. Azonban meglehet, hogy egygykét közülök a most említendők közé kedvem ellen is bétsúszott.“ Mind e mozzanatokat egybevetve arra a következtetésre kellett jutnunk, hogy a kérdésbeli szó azoknak egyikéből való, a melyeket a „Toldalék szókönyv“ szerzője szavai szerint „ahoz értő tudósok csak imént vezettek bé könyveinkbe“; vagy pedig hogy azon új szavaknak egyike, a melyeket, mint mondja, ő szerkesztett s a melyek Szókönyvébe talán kedve ellen is becsúsztak.

Történt azonban, hogy egy alkalommal Kresznerics lapozgatása közben a szóban forgó *csirág* került szemem elé, a melyhez forrásul Sándor Istvánon kívül még Molnár Albert is föl volt jegyezve. A fölfedezés váratlan volt s majdnem hihetetlen, mert *csira-ág* összetétel ellen a jelentés tiltakozott, más részről meg Czuczor-Fogarasiék *csira-ag* elemzése is elfogadhatatlan volt. Vagy Kresznerics csalódott volna? Megmondja, a kit idéz, Molnár Albert. Már az első kiadásban csakugyan megtaláljuk a szót úgy a mint következik: „*csirák*: thalli, aspargi“; s ugyanígy a második, harmadik s negyedik kiadásban is, azzal a különbséggel, hogy ezekben *csirák* helyett *csirác* olvasható s a negyedik kiadás e német értelmezést függeszti hozzá: „ballen-zwibeln-röhre, zwibel-hülschen, spargen.“ A szóvégi *k* és *c* betű a latin

plurális *thalli, aspargi* nélkül is világosan beszél, értésünkre adja, hogy itt se képzéssel, se összetétellel nincs dolgunk, hanem hogy ez a *csira* szónak többesszámi alakja: *csirák* = sok csira.

Sándor István tehát minden valószínűség szerint sajtó hibát gyanítva az ő egyik Molnár kiadásában s a *virág, világ* példaképei lebegvén szeme előtt, Molnár *csirák*-ját (olv. *csirák*) *csirák*-ra javította ki. Javítása azonban nem mondható épen helytelennek, mert több olynemű példánk van immár, hogy a többes számi *-k* rag a hol a jelentés ezt megengedi, időjárással *g*-re módosul. (Vö. rétek: réteg, ürek: üreg, szemercsek: szemercseg.) SZARVAS GÁBOR.

Csúz. Soprony megyében s úgy tudom, a többi dunántúli megyékben is a *csusz* nem köszvényt jelent, hanem orbáncot, arc-orbáncot, még pedig így mondják: 'Fölfujta a csusz.' Kiejtésére nézve emlékszek egy nehéz kiejtésű mondokára, melyet gyorsan kimondani mesterség: 'Csuszos a celi szücs'.

Elevendül. Hogy a Budapesti Szemle nem ismerte az élő nyelvet, mikor az *elevendül d*-jét megróttá, minden dunántúli ember megmondhatja. Ugyanis ott túl a Dunán, pl. Soprony megyében, a megfájul és fájít igéket is mindig *d*-vel toldják meg: megfájdul és fájdítt; pl. 'Megfájdút a lábom, fájdíttja a lábát'. Dóczy is sopronymegyei; oda valósi értékre vall az *elevendül* is. Különben más irányban ki ütközne meg Arany Buda halálában a szintén *d*-s 'igazándi harc-on'?

Furcsa. Helyös. A Hajdú megyéből közölt '*furcsa* kis lány' mondásbeli 'herzig' fogalom dunántúli kifejezése (Soprony, Vas, Esztergom): '*Helös* kis lány, jaj de *helös*!' Általában mindenre mondhatni, a mi szép, tetszetős, kedves. A *helyös* szónak ezt az értelmét szótáraink nem ismerik.

Megjárt. (A kárvallást, fölsülést, csalódást jelentő *megjárja, megjárta* ige a közhasználat szerint mindig tárgyas ragozásban járja. Baján azonban, sőt régóta Budapesten élő bajaiak ajkáról is mindig tárgyatlan ragozással hallottam: 'Vigyázz, mert *megjár*sz. Jól *megjár*t szegény'. Egy újvidéki szájából is így hallottam.) Úgy látszik, Bács-Bodrogon ez az általános használat, a mi más vidéki embernek azonnal föltűnik.

Nyagda. Egy ceglédi származású budapesti asszony az olyan késről, melynek vasa megtágult, úgy hogy hátra szegik, azt mondta, hogy *nyagda, megnyagdút*. A Tájszótárban nincs meg.

Nyakócc. A Tájszótárban mint bodroγκközi szó van közölve s ,csupasz, földetlen nyakú' a jelentése. Én egy szabolcsi embertől hallottam, hogy azt mondta magáról: ,Csak így *nyakócon* vagyok'; mert nem volt nyakravalója.

CSAPODI ISTVÁN.

Boklyó. E szót két jelentésben ismerjük: 1) rojt, bojt (Nyr. XVII. 138); 2) palack (MA. PPB.). *Bakló, bokolyó* változatokban is járja. Ez alig lehet egéb, mint az olasz *boccolo* (boccioso, bozzolo): knopf, knospe an einem gewächs. Ennek *boccia* mellékalakja nemcsak golyót és bimbót, hanem (fületlen) palackot is jelent (vö. a mi *b o c s k a* szavunkat!), s ebből azt lehet sejteni, hogy magának a *boccolo*-nak is volt vagy van ,palack' jelentése, úgy hogy megmagyarázódnék belőle a mi palackot jelentő *boklyó, bogolyó* szavunk is.

SIMONYI ZSIGMOND.

Cserebogár. Tiszta, világos elemekből álló szó. Első tagja az a *csere*, másképp *cserje*, melyet több vidék ,csalit, bokor' jelentésben használ; második, *bogár* tagját, nincs magyarázul beszélő ember, a ki ne ismerné. *Cserebogár* tehát a nyelvérzék erős, kétségtelen meggyőződése szerint az az állatka, a mely a *cseréken* (csalitokon, bokrokon) üti föl konyháját s lombjaival lakmározik. A közmondás is megerősíti e magyarázatot: ,*Cserebogár* nem jó csősze a *cserjén*ek.'

E származtatáshoz szó se férhet, megáll — mindaddig míg hétszilvafás tanyánkból ki nem mozdulunk; de ha hátárait átlépjük s a nyelv széles birodalmát bejárva a szó történetét nyomozzuk, több oly jelenségre akadunk, a melyek a *csere + bogár* világosságára erős homályt vetnek.

Az első ezek közt, hogy a természet három országának legtöbb nevezete más művelt nyelvekben is, de különösen a miénkben idegen eredetű; vagy egyszerű átvétel: *macska, kácsa, patkány, veréb, fülemile, galamb, csimasz; jegenye, cser, bodza, liliom, tulipán, petrezselyem; arany, érc, rubint* sat. sat; vagy az idegeu nevezetnek fordítása: *vörösbegy, szarvasbogár, medvetalp, nyúlláb, szegfű, napraforgó* sat. S ha az emberhez oly közel eső állatok nevezetei is, a minők *disznó, kecske, poloska, bolha, moly* sat. idegen eredetűek, már némi valószínűséget nyer ama föltevés, hogy a kérdésbeli szó is bizonyára más nép nevezetének utánzata.

Ez azonban egymaga még nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy eredeti elem ne legyen; de ha hozzávesszük ama mozzanatot is, hogy többféle alakban járt-kelt, míg végre a mainál megállapodott — a mi rendszerint idegen származásnak s a magyar ajkhoz való idomítás törekvésének valószínű jele, már egészen közel jutunk ama föltevés helyes-

ségéhez, hogy a kérdésbeli szó világosnak látszó elemei ellenére is aligha sorozható nyelvünk eredeti birtokai közé. Baróti Szabó „Kisded szótárában” mint tájszó a *cserebogár*-nak e változata is föl van jegyezve: *cserebűl*; Kassai is megemlíti: *tsere-bűly*. Visszamenve a régiségbe, e *cserebűly*-nek mélyhangú változatára akadunk a következő írónál: „Es szedic a tū ragadmantokat, miképen a cserebolfh, es mint a saskác idestouan futnac, vgy futnac rea (Helt: Bibl. IV. 55). Paranchola ees el ywue saska ees cherebol” (KeszthC. 283). A tájbeszéd azonban még egy más alakját is ismer. Kassai szótárában ezt olvassuk: „*Tsere-bog* (Tolnai szó) ez helyett: *tsere-bogár*.” Kassainak ez adatát igazolja a Nyelvőrnek egy közleménye is, a mely a zalamegyei tájszók sorában ezt is főlemlíti: „*cserebók*: cserebogár” (XVII. 144). De az alakingadozás még ezzel sem éri végét. A codexirodalomban egy új formájával találkozunk: „A gonoz sasca, a *čerebuh*, ki a földnec ő zöldseget megazalya (NagyszC. 301). V *gõmõl-čõkõt* ada *čerebohnak* es v *mvnkaio*kat saskanak (DöbrC. 148). Monda es saska es *čereboh* iõve, kinek zama nem vala” (187). Ime a világos, kétségtelen *bogár* mennyire elhomályosult! Ez adatok mintegy szemünk elé állítják s magunk előtt látjuk fejlődésének egész folyamatát. Legelsõbben *bó*, *bú* (boh, buh) külsõvel jelenik meg elõttünk; majd kõntõst cserélve *bol* alakban látjuk fõltünni. Ebbõl változott át késõbb a magas-hangú *bül*, *bűly*. Másrészt azonban a tájszólásban ama régi *bó bog*-gá s *bók*-ká alakult. Mind e változatok kézzel fogható bizonyítékai ama törekvésnek, hogy az értelmetlen (= idegen) elemet valamely érthetõ (= eredeti) szóval: *boly*, *bog* hozza a nyelv kapcsolatba. A *cserebogár* tehát láthatóan a *cserebog* alaknak folytatása s tökéletesítése.

Hogy mi lehet a codexnek e *boh*, *buh* szava, az rejtvény elõttünk s nyomára sehohsem akadhattunk.

S mi az elsõ tag? Valóban a „bokor” jelentésű *csere*-e? Miklosich (SlavElem. és EtymWörthb.) a szláv kölcsönvételek közé sorolja s példaképének az ósl. *črŭvŭ*-t: wurm állítja. Az egybevetés ellen legcsekélyebb kifogást se lehet tenni, ha a *cserebogár* eredetijét keressük; mert ez teljesen hasonló jelenség volna ahhoz, a mellyel nyelvünkben sokszor találkozunk, hogy t. i. az idegen szót egy, vele egyértékű eredeti szóval megtoldva mintegy megmagyarázzuk, érthetõvé tesszük; milyenek: pusztá-kietlen, szeccel-szék, sólya-cipellõ sat. A *bó* azonban korántse tartozik, nem tartozhatik e magyarázó szavak sorába; s ezzel Miklosich egybevetése is sokat veszít erejébõl s a nagyon is tetszetõs egyezés tarthatatlanná válik a Gyarmathinál található *csere*-bogár ellenére is, a melyre Miklosich egybevetése hivatkozik, mert ily alakját e szónak se az összes irodalom, se a köznyelv nem ismer; ez a *cserebogár* nem egyéb, mint a *cserebogár*-nak

főltételezett eredetibb alakja, hogy egészen közel jusson a vélt szláv eredetihez; tehát teljesen hű párja a szintén Gyarmathinál található *szkvoregély* = *seregély*-nek, a melyet szintén senki sem ismer. A *cserebogár* első *csere*-tagját tehát nem tarthatjuk az ószl. *črŭvŭ* képmásának; vagyis a *cserebő* nem összetétel, hanem egységes szó s én az olasz *scarabone* magyarosított formáját látom benne. Hogy az olasz szónak vég *-one* hangcsoportja egyszerű *ó*-vá lesz, arra már volt egy világos példánk az olasz *coglione* szóban, a melyből nyelvünk *golyó*-t alakított (Nyr. XIV. 362—363). A *scarabone* e szerint először is *skarabó*-vá módosult. A szókezdő *ska* a *k* hang elvesztével *sarabó* (vö. *Skander*: *Sándor*), majd *csarabó* (vö. *sajka*: *csajka*) lett. De lehetséges, hogy vesztesség nélkül is a *k* az *s* hatása alatt változott át *cs*-vé (vö. *schisma*: *csizma*-ság WeszprC. 125). A mélyhangú idegen szókat, a nélkül is hogy e módosulással az érthetőség nyerne, szereti nyelvünk magashangúvá változtatni; itt azonban e változást még egy járatos szóhoz való teljes közeledés is nagyban elősegítette s a *csarabó* annál könnyebben változhatott át *cserebő*-vá.

SZARVAS GÁBOR.

V Á L A S Z O K *)

a szerkesztőség kérdéseire.

Agglamos. Nálunk (Beő-Sárkány, Rábaköz) ily alakban használják: *hugyos-lamos*. Jobbára csak gyermekekről mondják; a felnőtt férfiakat vagy asszonyokat, a kiknél a hugyosság mint betegség fordul elő, egyszerűen csak *hugyosnak* csufolják, pl. *hugyos Miska*, *hugyos Tera*. G ő s y G é z a.

Alétkozik, alít kozik és *alélkozik* élnek Szentesen. N é g y e s y L á s z l ó.

Apadott juh: tejevesztett juh; de 'elszáradt juh' is. 'Csa ugy lézeng a za ju, annyira megapatt.' (Toronya. Zemplén m.) P a s z l a v s z k y S á n d o r. — *Apadott juh, száradott juh*. Általában minden emlős állatra, ha tejét veszti, azt mondják, elapadt. (Fehér m.) P u s k á s E m i l i a. — *Apadott juh*. Nálunk Tasson annyit tesz mint 'soványodott.' Gyakran hallható: 'Ez a jószág sokat apadott': nagyon lefogyott, húsát elvesztette. M a j ó s F e r e n c. — 'Már nincs a juhoknak mit enni, nagyon le vannak apadva' (Szabolcs megye). C s e r é p J ó z s e f. — *Száradott juh* Erdélyben az olyan juh, melynek teje elveszett. V e s z p r é m i S o m a. — *Apadott*

*) Válaszaikat a Budapesti Hírlap útján küldték be: *Bartal Lajos, Bene Károly, Cserép József, Farkas Lajos, Herman Ottóné, Horváth Jenő, Kassai József, Körmeny Lajos, Luger Gy Patrick, Majós Ferenc, Mersits Árpád, Morvay Ferenc, Nagy Dánielné, Palotay János, Puskás Emilia, Szmodis Pál, Tanos Pál, Veszprémi Soma, Zilahy József*

juh: tejevesztett juh. (Csallóköz.) B a r t a l L a j o s. — *Apadott juh, száradott juh*. Szent-Endrén és Pomázon a tejevesztett, rossz tartás következtében elsoványodott olyan juhot nevezik, melynek csak a csontja és bőre marad. J e s z e n s z k y. — *Apadott juh*: a melynek teje kiszáradt. H o r v á t h J e n ő.

Armánykodik. Egy fiatal földművestől hallottam Szentesen. N é g y e s y L á s z l ó.

Ásztani. Tudtommal Győr megyében nem használják. Bőnyön a 'kenderásztatónak', ha az mesterségesen készült, *mocsolya* neve is van. T o l n a i J ó z s e f.

Babosgat. Szentesen *babósgat*, annyi mint: aprólékos figyelemmel gondoz, kis állatokról, jószágokról gondoskodik: 'Úgy elbabósgatja, mert elsatnyul'; igazgat rajta, pl. gyermekének vagy urának a ruháján. Nem egészen az, a mi a dédelget, mert ennek a jelentése 'ápol valami beteget, ojat, a mi el van alítkozva'. N é g y e s y L á s z l ó.

Bajlani. Használatos még Nógrádban: bajol annyi mint bajlódik (Nyr. V. 181); továbbá Háromszéken (Nyr. III. 164). S i m o n y i Z s i g m o n d.

Bakó: 'hóhér' jelentéssel él Győr megyében. T o l n a i J ó z s e f.

Bakol: bakkal ver pl. cölöpöket a földbe. N é g y e s y L á s z l ó.

Bakos: 'a ki a sutúmalomba az olajt kipréséli a szakbú'. N é g y e s y L á s z l ó. — Nógrádból van közölve egy helyt (Nyr. V. 181), de ott csak ennyi van róla: „Kukoricafosztáskor szoktak fölöltözni bakosnak.“ Vö. még a Drávamelékéről: 'M e g b a k o s o d i k a z é t e l': elromlik (Nyr. V. 572). S i m o n y i Z s i g m o n d.

Bambó nincs, csak *bábó* Szentesen: a kis gyermekek lába. A fölntöttek nevezik úgy, mikor a kicsinyekkel gyereknyelven, selypítve beszélnek: pl. 'Fáj a kis bábója, van rajta bibis.' B a m b ó r a csak Tompánál emlékszem, a ki a vitorlás csigáról így énekel: 'Hat bambójával evező gyanánt barázdát a vizen haladva szánt.' N é g y e s y L á s z l ó.

Barkácsol. Győr megyében két jelentése van e szónak: 1) lassan, nehezen, ügyyel-bajjal megy, pl. hóban, sárban, sötétben: 'Maj csak ébarkácsolunk valahogy'; 2) elapróz, elforgácsol, pl. fát. Különösen gyerekekről s asszonyokról mondják, a kik nem elég erősek reá, de nem is értenek hozzá, hogy nagyobb darab fából tűzrevalót vágjanak. T o l n a i J ó z s e f.

Becsü: értéke, ára valaminek. Ennél sokkal használtabb a *becsüs*: az, a kinek tiszte, kötelessége valaminek értékét, árát meghatározni. T o l n a i J ó z s e f. — Szentesen *becsüs*: becslő. N é g y e s y L á s z l ó.

Benge: a kukoricatöréskor v. szüreteléskor hátramaradt csöveket vagy fürtöket jelenti. 'A Dancsó-lányok annyit ösz-

szeszettek benge-kukoricábú, hogy kaptak érte őt pēngőt'. Négyesy László. — *Böng*e Kecskeméten a szüreteléskor a tőkéken maradt fürtöket jelenti. 'Gyertök fiúk böngézni!' Jeszenszky.

-*bíró*. Nagyobb uradalmakban azokat az embereket nevezték bírónak, a kiknek az volt a tisztük, hogy valamire fölvigyázzanak. Így volt: fabíró, pajtabíró, székbíró, szénabíró, szűrűbíró sat. Mikor egyik gazdatiszt ismerősmőtől kérdeztem, hogy mi az a szűrűbíró, azt felelte: az az ember, a ki nyomtatáskor a szűrűre vigyáz, hogy ott valami baj, lopás ne történjék. A községeknel is vannak ilyen *bírók*; mezőbírónak mondják pl. azt az embert, a kinek a mezőre kell ügyelnie s ha abban kihágás történik, bíraskodnia. A pajtabíró, szűrűbíró különben annyi volt mint: pajtápásztor, szűrűpásztor. Tolnai József. — Hegybíró Szentesen és Mindszenten a szőlőfölgügyelő, a ki a csőszökre is vigyáz. Pusztabíró: pusztafölgügyelő. Az előtt Szentesnek is, Kunszentmártonnak is volt egy-egy pusztabírája, a ki a határt kerülte s a bitang juhot befogta. Péterin (Félegyháza mellett) ma is van pusztabíró, annak adják a gazdák tavasszal a ménesbe való csikót, lovat. Tőkebíró ritkábban, rendszeren tőkegazda volt egy közösen birt vagy használt pusztának a fölgügyelője; vigyázott a pásztorokra és ellátta őket; beszedte a gazdáktól az illetményeket; ha baj volt, értesítette a jószág tulajdonosait s a pusztáét; ha kilyukadt pl. a nyájjuhász bográcsa, ő foldoztatta be. Demeter napkor elszámolt. Négyesy László.

Boklyó. Boklónak híják Veszprémbe a pipaszárra díszül alkalmazott bojtocskákat; számtalanszor hallottam. Vö. még Tolnából; 'Bokjó: rojt. Van bokjóvirág is' (Nyr. V. 523). Simonyi Zsigmond.

Bolyó: bogyó. Négyesy László.

Boncs. Egy kemenesalji közleményben ezt olvassuk: 'Boncs: puszpáng, epheu' (más értesítés szerint annyi mint: märzveilchen). Nyr. III. 88. Simonyi Zsigmond.

Bozás. Szatmárból is van közölve ilyen alakban: 'bozás: jókedvű az italtól.' (Nyr. VIII. 523). Simonyi Zsigmond.

Budboka. Somogyban az 'upopa epops' madarat, melyet a sopronymegyeiek 'fostos babutának', a könyvek 'bűdös bankának' hínak, nevezik bugybókának. Csapodi István. — *Budboka* nem lehet a puptenevér: denevér, szárnyasegér, tündelevény szinonimja, még pedig épen a Nyr. tanúsága szerint, ú. m. Nyr. III. 140. bűdös bugybóka: bűdös banka, és Nyr. XVI. 45. bugybóka: bűdös banka; mind a két név Somogyból közölve; meghatározva: Upupa epops L. Ugyancsak a Nyelvőrben XI. 238. még a *butybóka* változat is megvan. Pécs körül e madár neve: *budoga*.

Herman Ottó. — *Budboka*. Somogyban a *d:gy* denti-palatalis változással *bugybóka*. E néven nevezi a nép a búbos vagy büdös bankát (Upopa epops). A bugybókáról hallottam mesében: „A madarak mind étagatták, de a bugybóka aszonta: kád alatt Jézus! ezé átkozta meg Jézus a bugybókát.” (Böhönye.) Ugyanígy Tolna megyében is. Szalay Gyula. — Szent-Endrén, Pomázon a nép a bibic madarat *bugybókának*, a büdös bankát *babutykának* nevezi. Jeszenszky. — A *budboka* szó Cegléden is él. „Ereggy János, nézdd meg, micsoda madárfiók csipog a padláson a kémény mellett.” — János fölmege a padlásra, megnézi s azt mondja: „Hát budboka az uram.” — „Nem budboka az (a bibicmadár akkor repült be a padlásra, eledelt vitt a fiókoknak), hanem bibic.” — „Hát híják bibicnek is.” Hévízi Pál. — A *budbokát* Győr-Szigeten a nép „büdös bankának” is nevezi. Liptai Gyula. — *Budbóka, bugybóka*: upupa epops, büdös banka. Különösen ismeretes a „fostos budboka” (Somogy m.). Szmodis Pál. Körmen di Lajos. — Az Ormánságban használatos ily alakban: *búdoga*: büdös banka. Morvay Ferenc.

Cankózik. Rendszeren a meg-igekötővel kapcsolatban használják: „Mékancukóztam a nyulat, osztán a zösz-tökiévié agyonn csaptam.” Jelentése: megcserkelni, észrevétlenül meglepni, odalopózni. Gössy Géza. — *Cankozik, canckozik*: csatangol, ide-oda jár. (Szolnok-Doboka.) Macskásy Sándor. — *Cankó*: savanyú bor; *cankózik*: savanyú bort iszik. „Megiható az a cankó. El is cankóztunk úgy éjfél utánig.” (S.-A.-Ujhely. Gönc.) Paszlaszky Sándor. — *Cankozik* mondják arra, ki nehezen és rendetlenül, ólálkodva megy egyik helyről a másikra. Puska Emília. — *Cankózik*: cankót (egyszerű, savanyú bor) iszik; *cankósan* jár: lábait összevevissa hányva jár. (Sátoralja-Ujhely.) Cserép József. — *Cankózik*. E szót használják Dunán túl, Zala, Vas sat. megyében. „Cankózzék el innen”: hordja el magát. Veszprémi Soma. — *Cankoz, cankozik*. Egészen közönséges használatú szó Bonchidán. Mondják pedig gyermekről, ha felnöttek után megy, nyomában jár, midőn ezt egyenesen nem tiltja meg ugyan az illető, de nincs is kedvére. Általában: valaki után menni, *cammogni*, azaz vele nem együtt, hanem nyomában járni, kedve ellen. Farkas Lajos. — *Cankózik* a csikó az anyja után, a csirke a kotló után: „Mit cankózal utánam örökké, mind a csitkó!” (Marosszék). Herman Ottóné. — *Cankozik*: dolog nélkül ide-oda jár, haszontalanul tölti az időt. „Ujból elmentél cankozni, hogy ne dolgozzál. Egész nap semmit se csinálsz, csak cankozol ide-oda. Egész nap cankozással telik el az időd. (Alsó-Fehér m.) Bene Károly. — Mosony megye, Szigetköz községében *cankózik* annyi mint: elillan, megszökik; pl. „A rajom elcankózott.” Bartal Lajos. — „Ez a

gyermek is örökké velem cankózik, mint csikó az anyja után: utánam jár. (Nyárád vidéke.) Zilahy József.

Céda, cédaság. Komárom megyében mondják: „Céda egy asszonyi állat! Nincs egyébe, csak cédasága. Kókas János. — *Cédaság.* A Balaton vidékén nem csupán a Nyr. által jelzett értelemben ismerik és használják, hanem csintalan, rendetlen és gondatlan értelemben is; sőt gyöngéd kifejezésben is előfordul, teszem e helyett: te kis betyár! Belányi Tivadar. — *Cédaság:* csélcsapság, paráznságra való hajlam. *Céda:* erkölcstelen, mosdatlan szájú, rosszra hajlandó. „Bizony jobb vóna, ha a ken céda jánya se vihogna a töckén éfélig a legényekkel! A jó erkölcs helyett győz a cédaság.“ (Bodrogekőz.) Paszlavszky Sándor. — *Céda* ló: fickándozó, tüzes vérű. Veszprémi Soma. — *Céda:* könnyelmű, haszontalan, különösen lányokra alkalmazák. Cserép József. — Lányokra, kik hanyagul, piszkosan, minden gond nélkül öltöznek és dolgoznak, mondják hogy céda lány. Puskás Emilia. — *Cédaság:* kacérság, dévajság, huzalkodás. Mindig nőkről mondják. Szmodis Pál. — Zalában a csapodár, feslett nőt cédának, cemendének hívják. Tanos Pál. — *Céda, cédaság.* Tatán mind a két szó használatban van. Az olyan embert nevezik cédának, a kin a ruha lóg-lóg, összegyűrve, szétnyitva van. „Már hogy tudsz ilyen cédán jární? Micsoda céda ember ez? Soha se láttam olyan cédaságot!“ Palotay János. (Somogy m.) Körmeny Lajos. — *Céda:* rongyos; de egyszersmind könnyűvérű is. *Cédaság:* léhaság. Luger Gy. Patrick. — A *céda* szót használják Soprony vármegyében, de a mennyiben legalább én tudom, csak leányokra; jelentése: „kacér, kihívó magaviseletű.“ Németh Ambrus. — *Céda.* Szent-Endrén, Pomázon rossz erkölcsű, éjszakázó emberre mondják. Jeszenszky. — *Céda.* Kassa környékén szélteben használják; olyan emberről vagy nőről mondják, a ki rongyosan, piszkosan jár, magával nem sokat törődik. „De céda egy ember!“ Korponay Ilona.

Cicés. Barka értelemben igaz, hogy nincs a szótárakban, de azért talán nem az illető író germanizmusa, mert ugyancsak ilyen jelentéssel megtaláljuk a Tájszótárban: *cice-maca* (vasmegyei szó) és CzF. szótárában a *cica-maca*. Simonyi Zsigmond. — A barkának *cica-maca* nevét hallottam Somogyban. Csapodi István. — Ha nem csatlódom, a *cicés* szónak a jelentése: barka, bimbó, csecsgomb. A kis gyermekeket mi felénk így kínálják csecssel: „Küő cici?“ Vagy ha a kis gyermek anyja emlőjének gombját, bimbóját birizgálja, mondják, hogy a cicivel játszik. Gössy Géza. — *Cicés.* Erdélyben a barkát, különösen a fűzfabarkát *cicus*-nak, vagy a mi ezzel egyre megy: *picus*-nak hívják. A macskát nem mondják *cicének* (az *cicus*, *picus*, *cicuska*,

picuska; szólogatásban: *cicc, cici, ciciri*), de ikerszóban: *Cice-mice*, mit fogtál? Egeret. Csapd a földhöz, ha lehet. Van egy gyermekjáték is: *cice, cicézni*. Versényi György. — *Cicés*: szopókás, csecses. „Aci csa, aci inni annak a cselédnek (gyermek) a cicés korszóból, mer sirik.” (Deregyő. Zemplén m.) Ugyanitt a *birkés ficfa-galyat* „cicés ágnak” is nevezik; de többször csak: „cicuska” a barka, főleg ha egyről van szó. „Anyámasszony! igaz, hogy a ki virágvasárnap lenyel egy cicuskát, egész esztendőbe nem éri a baj?” *Paszlavszky Sándor*. — Soprony vármegyének a Répce mellékére és a Fertő felé eső részében a *cicét* ép oly értelemben használják, mint Petheőnél előfordul, de azzal a megszorítással, hogy a barkát cicés ágnak nem mondják, hanem csak az ágon levő egyes barkákat. Németh Ambrus. — *Cicés*. Szent-Endrén és Pomázon barkás ágat ért rajta a nép. *Jeszenszky*. — „Cicás jány vót annak idejébe. Ne cicézd már úgy magad, úgy se te leszel legszebb a táncba.” (Torna vidéke.) *Tirpák Irén*. — *Cicés, cicukás*: fűznek a berkéje. *Horváth Jenő*. — *Cicás* a rekettye és nyár barkáját jelenti. *Morvay Ferenc*.

Cicere: felcifrázás, kiöltözés. Deregyői szólás: „Ugyan-csak cicerézi-piperézi magát. Nem tom, honnan gyün a péndz arra a cicerére, mikor nem is dógozik, csa a kapura dül, mint egy kavilla!” *Csicsere* változattal is ejtik: „Csupa csicsere!” A gyermekeknek meg így is kedveskednek, ha szép fodros fejketője van vagy viganócskája: „Ennye be csicsós!” *Paszlavszky Sándor*. — *Cicere, cicerél*. A kakasra mondják, mikor a tyúkra hág s búbozza. Átvittén emberekre is alkalmazták. *Palotay János*. — *Cicerél, ciceréz* szót Szent-Endrén és Pomázon is használják, pl. a kakas cicerézi v. ciceréli a tyúkokat. E szót még Esztergomban és Tatán is ily értelemben használják. *Jeszenszky*.

Cigere: cikle, pige. *Munkácsy Sándor*. — Soprony-megyei neve: *bilincke*. *Csapodi István*. — *Cigere*: arasznyi gömbölyű cövek, mely közepétől két vége felé vékonyodnak; ezt a földre téve, egyik végén bottal megütik, mire föl pattan, s akkor a levegőben ütik derékon, hogy messzire menjen. Ez a cigerezés. *Négyesy László*. — *Cigere*. Így nem ismerem. De *cigle* a kolozsvári tanulók közt: pige. *Versényi György*. — Szent-Endrén és Pomázon *pin-cike*: csapócsiga, a melyet a gyermekek ostorral kergetnek. *Jeszenszky*. — Kassa környékén a *pige* szó gyermekjátékot jelent. *Korponay Ilona*. — *Cigere, cikle, cikle*, használatos a Szilágyságban és Erdélyben, de nem azonos a csűrökkel, hanem egy mindkét végén kihegyezett fa, melylyel többféle módon játszanak, cigléznek, cikléznek a gyermekek. *Morvay Ferenc*.

Cihent: prűszköl, tüzet üt ki. Arra, a ki egyszerre egy jót prűszköl, Deregnýóban ezt mondják: „De jót cihentett kend. Jozef (német inas) is lesbe vót velem, de mindég izgott-mozgott, közbe meg olyan jókat cihentett, hogy a vad mind nekem gyűtt. Jól cihel-é a kova? Ciheljen ken egy kis tüzet. Üssön belé a rossz, nem ért az a puska (a kovás puskát értette az öreg kerülő) egy hajító fát se; egyget cihentett a kakas, a tötés bentmaradt, a nyul elment.“ Paszlavszky Sándor. — „Akkorát cihentett, hogy még!“: tüsszentett. Veszprémi Soma. — *Cihent*: tüsszent. Vidékünkön többfelé, nevezetesen Vencsellőn is járja. Cserép József. — *Cihant, cihol*: tüsszent. Horváth Jenő.

Cika, cikás. Nem függ össze a csira jelentésű cikával, hanem a. m. a főntebbi cicés ág. Ezt bizonyítja a Tájszótárnak következő cikke: „Cikó-fa [cikófa v. cikafa?], cica, cicás: a pálmavasárnapi füzágacska. Székely szó.“ Vö. még: Cika: leányjáték, máskép *céca*, midőn a leányok kergetőznek (CzF.). Cikázni: futkosni (székely szó), bolondoskodni (Bodrogek-TSzótár). Cēka: cice; cēkát futni: cicét futni; cēkáz: oda kering. (Erdővidék. Nyr. IX. 41). Simonyi Zsigmond. — *Cika, cikora*: csira, hajtás. Cikorás a buza, kukorica sat. (Ormányság.) Morvay Ferenc. — *Cika* a Székelységben s Kolozsvárt is a. m. csira; kicikázik: kicsirázik, pl. a krumplic. A tengeri nyul a kukoricának csak a cikáját szereti; de a káposztatorzsa is *cika* a rajta levő apró levelekkel együtt. Négyesy László. — *Cika*. Gyermekkoromban Rimaszombatban sokszor játszottunk cikára. A gyerekek körbe állanak; az „Egyedem-begyedem“ dalolása közben egyik a másik után eltávozik; a ki utolsónak marad, az a cika. Ez kergeti a többieket, s ha valakit megfog, az lesz helyette a cika. Innen cikázni. Ezt a serdülő lányokról mondják, midőn pajkosságból szaladgálnak, kergetőznek. Gresits Miksa. — *Cika*. Erdélyben: csira; cikás: kicsirázott. Pl. „Sok pityóka cikás lett a pincében.“ A fővel besózott káposztát, ha megérik, úgy nyersen cikkekre vágják s különösen füstölt hús mellett saláta gyanánt eszik. Ez a káposztacika. „Nagyon jó étel a füstös oldalos káposztacikával.“ Versényi György. — Erdély vidékén (Szolnok-Doboka megyében) *cikának* mondják a káposztát, ha leveleitől meg van koppasztva s csak kemény, szorosan egymásra tapadó levelekből álló része maradt meg. Veszprémi Soma. — *Cika*. Udvarhely megyében ismerik e szót. *Káposzta-cika*: a télire elsózott káposztafejnek legbelsőbb, a torzsa hegye körüli része. Kasai József. — Nyárad vidékén *cika* a magvak csiráját jelenti. Cikás mag: csirázásnak indult mag. Zilahy József. — *Cika*. Szent-Endrén és Pomázon csira értelemben használatos. Pl. cikás a. m. csirás krumplic. Cikázni Kecske-

méten azt a játékot jelenti, midőn a felnőtt lányok egymást kergetik. *J e s z e n s z k y.*

Cincál. Dunán túl a. m. piszkál, birizgál, vekszál valakit kézzel. *Beöthy Zsolt.* — Soprony megyében *cincál:* cibál. *Csapodi István.* — 'Né cincád má Istók azt a szegény leánt!' *Kokas János.* — *Cincál.* Ezt Hont megyében is *tépáz,* *kinóz* értelemben használják; de a *nyaggat* mégis közelebbi szinonimája; pl. 'Né cincáld mindég aszt a szegény gyereket! Hogyha egyre cincáljátok, hát nem nyő még nagyobbra. Nem úgy kő az állatval bányi.' Ugyanott és olyanforma értelemben használják még a *macsgál* igét is; csakhogy durvább, erőszakosabb jelentéssel: 'Annyit macsgálta aszt a kis bárányt, hogy utóljára méddőglött.' *Belányi Tivadar.* — *Cincál.* Közszájon forgó, nagyon járatos szó nálunk. Jelentése enyhébb mint *tépáz;* mert akkor használják, ha valaki pl. a kis gyermeket csiklandozza, gyengén csipkedi, hogy az nevéssen s így feddik: 'Ugyan né cincád má annyit!' *Gösy Géza.* — *Cincál:* meg-ráz, móresre tanít. 'Megcincáltam az ebadtát.' *Luger Gy. Patrick.* — *Cincál.* Csallóközben ilyféle mondásban használják: 'Jókedvű a lova, meg-megcincálja magát': délcegen, fejét föl-föl kapva járdal. *Bartal Lajos.* — Egy fehér-megyei, valói cseléd-től hallottam: 'Haza cincát éggy ágót': haza vonszolt. *Csapodi István.* — *Cincál.* Szent-Endrén és Pomázon a kendertilolásnál azt a műtétet nevezik, midőn a kenderszalakat ide-oda ütik, ráncigálják, hogy a pozdor-jától megtisztuljon. *J e s z e n s z k y.*

Cincius. Megvan a Tájszótárban: 'Ólálkodó, veszedelembbe ejteni igyekező, álnok, gonosz ember. Kézdiszéki szó.' *Simonyi Zsigmond.* — *Cingál, csingál.* Ez a cselekvés-szó Vas megyében maig élő szó. Értelme fondorkodást, csalogatást jelent. A diákok egy 'nyulasdi' nevű lapdajátékuknál szél-tiben használják, midőn a lapdát nem dobják ki rögtön a kézből, hanem csak az eldobás mozdulatát teszik meg — gyakran többször egymásután — ámítván így azt, a ki a lapdát el akarja kapni. Néha már a játék előtt ki-kötik: 'Csingálni nem szabad. Csing a nem érvényes.' *Chernel István.*

Cirák: a földek végére vetett *cirköles.* Télben De-regnyőben a kertészhetes kast és kosarat font, meg 'cirák-seprőt kötött.' Bódogkövőáralján Abaujban van egy nemes bortermő szőlőhegy, melynek neve: *Cserák.* 'No Guszti bácsi! mit mond a Cserák? Nincs is olyan több, mint a Cserák!' *Paszlavszky Sándor.*

Cobók. A NSzótár *cubók, cubák* mellékalakját is emleget. Egy dunántúli közleményben is benne van: *Cubak:* csont (Nyr. V. 128). Ez azonban a német *zuwag*-ból magyarázódik [innen az ugyanezt jelentő *cók* és *cókmók* is'], s nem fejtí

meg az Apácaiból idézett helyet. *Simonyi Zsigmond*. — *Cobok, cubák*: a szárnyasok combja Erdélyben majdnem mindenütt. *Macskásy Sándor*. — Erdélyben az apróság combja: *cubák*. *Négyesy László*. — A *cobók* szót *cubák* alakban ismerem, s olyan jelentésben, a mint Baróthi Szabó magyarázza. *Versényi György*. — *Cobók*. Abrudbányán *cubók, cubák*; a szárnyasok lábszárának középső részét jelenti. *Mersits Árpád*. — *Cobók* Szent-Endrén és Pomázon általában a szárnyasok combját jelenti. *Jeszenszky*. — A Szilágyságban *cubák*: a tyúkfélék combja. *Morvay Ferenc*.

Cókó. E szóval mint élő tájszóval találkozunk ebben a szólásmódban: „A Kirisztus álgya mög a cokkódat” (lábaidat) *Nyr. V. 266*. Nyilván az olasz *zocco*: tuskó; *zoccolo*: facipő. *Simonyi Zsigmond*.

Copog, copogás: hull, hullás. „Már tán ehetnénk is az árpával érő körtéből, Pesta bácsi! Lecopog a lassan, még megérik, úgy veszem észre. Ojjan kurnyavica vót a mult éccaka, hogy aludni se tuttam a zaszalóba, mer a zédes bómány (nagy almák) ojjan cupogást tett. Pesta, add el már a szotykos körtét a Selypének (egy zsidó), mert igen cuppog!” (Deregyő. Zemplén megye). *Paszlavszky Sándor*. — *Copogás*. Copogással forog vagy jár a kerék a sárban. A kenyérdagasztásnál copog a kéz a tésztában. *Szmodis Pál*. — *Copog*: 1) cuppan a csók; 2) csobog, locsog a víz. *Horváth Jenő*.

Cök, cökös. CzF. szótára hosszú hangzóval írja: *cök, cökös* s aligha ez nem helyesebb. Összefügghet a *cajg* szóval, mely Veszprémben mind a magyar, mind a német beszédben az élesztőt jelöli. *Simonyi Zsigmond*. — *Cök*: épen a kovászt kizáró kelesztő szer. (Erdély.) *Macskásy Sándor*. — *Cök* (nem *cök*); *cökös* kenyér: nem kovásszal, hanem cökkel sült kenyér. Más a kovász, más a pár (savanyú káposzta Szentes), más a cök. Ez utóbbival Erdélyben sütnék. A cök híg tészta, elteszik egy kis „bődrébe”, minden harmadik nappal egy kis vízzel, liszttel fölújítják, akkor soha se savanyú töle a kenyér és biztos a kelés. *Négyesy László*. — *Cök* (nem: *cök*) Erdélyben általánosan ismeretes. A kovásznak egy fajtája. Azt tartják, hogy a cökkel készült kenyér szebb és jobb ízű, mint a közönséges kovással. *Versényi György*. — A *cök* szó általános használatban van Erdélyben a Szamos mentén s annyit jelent mint „kovászos.” *Veszprémi Soma*. — *Cök*: kovász. Cököt a megkelt kenyér tésztájából tesznek el a következő kenyérsütés idejére, a mikor is élesztő gyanánt használják. (Jászó.) *Luger Gy. Patrick*. — *Cök*: tej, liszt és élesztőből vagy kovászból összeállított keverék. „Ugy vártalak a tennap, már a cököt is megtettem a kürtös kalácsnak.” *Herms Ottóné*. —

Cök: élesztő. A gazdasszonyok a közkenyérhez nem élesztőt, hanem kovászt használnak. (Kovács nem egyéb, mint a megélesztett tésztából egy darab, a melyet a jövő sütésre eltesznek s ez néhány hétig is eláll). A cököt szintén maga a gazdasszony készíti komlóvirágból egy egész évre, a míg új komló lesz. Az ily, új komlóból készült élesztőt hívják cöknek, a vele sültött kenyérnek ,cökös cipó' vagy ,komlós cipó' a neve. (Erdély.) Bene Károly. Nagy Dánielné. — *Cök*: komlós korpából készült élesztőféle. (Szatmár m.) Cserép József.

Cucolék. Baróthi Szabó említi a *cucaj*-t s a *cucolék* szóval magyarázza s hozzáteszi: ,Lásd *cula*!'; ezt pedig ,egy-et-más, motyó, peszmege' szókkal értelmezi. Simonyi Zsigmond. — *Cucolék*: bugyor, batyu, cökmök; kisebb kendőbe bekötött ruhaféle vagy más apróság. ,Fogtam a cucolékomat s mentem hely után.' Szmodis Pál. — *Cucolék* nem tarisznát v. kosarat, hanem olyan göncöt, kisebb batyut jelent, a melybe minden vaszak, rongyféle van összekötve. Némely faluban (Lesence-Istvádon) pucoléknek mondják. Tanos Pál. Cserép József. — *Cök* a Szilágyságban és Erdélyben. Kolozsvárt a piacon kiválóan ajánlják a fehér cökös kenyeret. Morvay Ferenc.

Culák. Zala megyében a balatonmelléki szőlőkben szuláknak vagy culáknak nevezik a gyövtényt vagyis fölfutó gajt. Csapodi István. — Zalában is a NSzótár értelmezése szerint használatos, de csak vaskosabb karó, cölöp, cövek értelemben: ,Két culákra egy darab deszkát szegezett, s megvan a pad.' Belányi Tivadar. — Ifjúkoromban Sárospatakon e szót *culák* ,kapufélfa, kapucölöp' értelemben többször hallottam. Lehet, hogy akkori tanuló társaim még emlékeznek reá, ha ugyan ma már e szó nem divat ott. Nagy Sándor. — *Culák*: leásott magas oszlop. *Culák* és *szulák* egyaránt használatban van Deregyőben. ,Kiváguk eszt a két ákácát; jó lesz szuláknak a méhesembe.' A magas ember megkülönböztető neve is *culák*; így az usasági éji őr Deregyőben: ,Culák Varga János.' Pászlavszky Sándor. — *Culák*, *culáp*: karó, ágas; rendeltetése valamit tartani vagy támasztani. Cserép József. — *Culák*, *szulák*: kapufélfa, ágas. Horváth Jenő. — *Culák*: Ormányban a düledező ágas mellé tett gyámol. Morvay Ferenc.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

R á b a k ö z i e k.

Hideg mind a farkas ordítuó. (Szobáról mondják).

Nēm ennek a zistennek a ziletibe lēssz a': soha.

Mēkküő lennyi annak mind a halánok.

Ahhát a tiérded kaláccso: nem igaz!

Assē mongya reteszfej.

Mēgrepett a szühuólaggya: bűzült.

Mēgbánnyo mimmikor a kutya kilencet kűkezik.

Gondükodik mind a szuúmàs lù.

Üöt-kátt mind a baktēr.

Tanù tinuó, ökör lēssz belülled!

Sē országo, se hazájjo mind a tuótnak: jött-ment.

Rühelűődik mind a koszos malac.

Nēm vuót miég Barbacson. (Nem tud becsületet s bátortalan az evésnél).

Bolonnak fa pizē, ha ié vēszik sē bánnyo. (Arról mondják, a ki nem törődik a magáéval).

Könnyid a biékát a viznek ugratynyi, mēr ugy is oda akar.

Mindēn van min Gyűörött (v. Gyűörbe').

Akki seggit emelinti, szájját nyalintya.

Mas gyün ki a riéce a jieg alù. (Az abban hagyott veszeke-dést újra kezdik).

Nyáron mindēn bokor szállást ad.

Magára telekűtő. (Akkor mondják, ha a kutya megeszik valamit, pl. ételt).

Tisztēssig nēm szolván.

Ha ién a nyiévem hegyire vēslek!

(Beő-Sárkány.)

GÖSY GÉZA.

Elbeszélések.

A z é n l a k o d a l m a m.

Ha vótatok Szenden, hát láttatok ott egy szép házát zűd zsalugateres ablakval, a ház előtt kis kert van meg nēgy jegenyefa. A vót a Jancsiék háza.

A hogy szekerünk a zudvarba ért, anyokom, apjokom meg a zângyom a pitarajtóba vártak râm.

— Hât kend előtt nēnēmasszony vôt mâr menyecske Garajéknâl?

— Meghizsem azt, hogy vôt, de még mijen. Garajék mind vâlogatósak voltak. Nem nēztek ōk se lādât, se telket, csak a jângy kēpit. Azelőtt való esztendőbe, a hogy engem a zuram házho vitt,

hâzasodott meg a zuram báltya Andris, elvette Balázs Tercsut, annak a Balázs Pestunak a jányát, kinek a kenderfőgye, meg a Somos dülön a réttye, a mijenkvel vót határos.

De nagy mongyam hát végig, ha mân belé kesztem mondókamba. Igen biza, úgy vót, hogy én a pitarba rendre csòkoltam ôket, oszténg a házba mentünk, rákesztük a táncot és el se is hagytuk estvéig.

Elsőbb a menyasszonytáncot jártuk el. Jancsi kicsapott egy kétgarasost a zasztalra és véle kesztem el a táncot, utána sógorom tette le a garast, maj a biró, koma és úgy sorra minden ember. Én már maj kiattam a lelkem, annyit táncoltam.

Mire a táncnak vége lett, a vacsorának is meggyütt a zideje. Akkor a zelső házbul mind a hátesóba meg a komorába mentünk, már a kinek hol jutott hej.

A ház hosszábo állt a nagy asztal szépen betakarva abroszokkal. A zasztal mellett lócák álltak. A falról mind leszették a porclány tányért, s mer még a se vót elég, még a paptúl is kőcsön kértek tányért, tálakat. Vidlát, meg cinkanált minden vendég magával szokott hozni, erre hát nem vót gongyok.

Soha a zén szemem se azelőtt se azután annyi enni, inni valót nem látott. Tyúklén kesztük, vót oszténg még tőtött tyúk, haluska, káposzta, hurka, kolbász, herőce, meg még a teremtó Isten tudná csak mi minden.

És eszt mind a vőféjek horták a zasztalra, meg azok a legények, a kit magokhoz verbuváltak a vőféjek segítőnek.

De még a csòplárosnak is kutya dõga lehetett. Szerencsére csapra verték a hordót, mer a lopót nem bírta vóna el szuszval. Üveg, kupa, csupor mind megtött borval több izbe. Vót is oszténg ojan kedv, hogy minden ember, asszony, jány maj ki bút a bőribül.

Mihejt a vacsora végi vót, felugrostunk és hajnalig úgy jártuk, mint a tüzes Isten-nyila. A sarkantyú pengett, a pohár meg csengett. A legények mintha csak eszòket vesztették vóna el, úgy kurjangattak, hogy: Ijuju, szebb a bárány mint a ju. Szedd a lábod, üsd a bokád. Szoridd a szivedre rózsád.

De hát ezis elmúlt. A bakter elfújta a hármat és akkor elszélettek. Én is fáratt vótam, hej de azér a hogy reggelre a nyoszjó-asszonyok nálunk gyüttek, már a masinát bemeszelve lelték, mer nem szerettem vóna, hogy első nap mingyán megszójon a zuj falu.

Még azon nap be is kontyosztak. A zasszonyok elvittek a szomszéd házba, ott magunkra rekeszeltük a zajtót, hogy a zemberek be ne gyűjenek. Oszténg elsőbben is ettünk-ittunk. Két üveg mézes palyinkát szettek elő a vakablakból a zasszonyok, hozzájo egy nagy fonottat, meg egy egész tőtött tyúkot. A még nem is vót elég.

Heten vótunk a házba, mint a gonoszok, de nem is hallottam, nem is láttam én árva szememvel annyi hamisságot, mint a mit ott csináltak, mer hát a sok jó ivó hamar a fejünkbe szállt.

Nagy sokára dologhó láttak. Leültettek a karszékre a ház

közepibe, és a hânyan vótak, mind nekiestek a fejemnek. Ki a var-kocsom fonta, ki meg újbúl kínálni kezdett, hogy egyél Maris, ne koplaj mint otthon! A sok ivótúl meg maj megfútam.

— Hât oszténg nem vesztek kenden ôszve?

— Hât úgy figurábú bizony megfelelek jó egymásnak. Tercsu nyelve jó éles vót, mindég is aszt monta néki a zura: Tercsu lel-kem te már két napos létedre tuttâl beszélni. Erőnek erejével ő akart engem bekontyozni. Nyúzolkottak, maj csak hogy nem kaptak ôszve rajtam. Utóvégre is csak kontyba rakták a hajam, hâtra kötöttek piros keszkenôvel.

— Hât még mit csináltak ott kendvel?

— Mit csináltak? Hât elkesztek dõngetni, ütni, csípni, hogy piros legyen a képem. Ángyom egyet ütött a hátamra szoktatóba, oszténg rákeszte eszta nótât:

Jaj Istenem mit csinájak,
Férhe mennyek vagy szógâjak?
Férhe menyek, hâtam verik,
Ha szolgálók, lãdâm telik.

Azér ne búsj Maris,' szólt hozzám Tercsu, tudok én ennél jobb nótât is. Eszt ne:

Ki a zurât nem szereti,
Nadrugujât főzzön néki.

- Akkor mind rãrivaltak a többiek, hogy ne roncsos el engem.

Esmeg ittunk-ettünk. Mâr épen a züveg ajât nézhettük, mikor kint dõngetni keszték a zajtót. A zemberek muzsikaszóval mâr be-járták a falut. Eszt úgy hívik, hogy hajnal. A nyãrs is teli lett kolbászval, hússal, mâr melyik kéménybúl mit tuttak elcsenni.

Igenyest a zajtónak gyűttek, aszt hitték, hogy be lehet jutni. Hejh hogy kijabáltak a pitarba. Ángyom még incselkedni kezdett vélük. Mér nem gyűttök hât be, van itt enni, inni való annyi, hogy sok! Hallitok? és ôszveverte a két poharat, pedig egy mákszemnyi se vót benne.

— Hât eresszetek be, eszem a zúzátok, mink se gyűttünk üres kézvel.

— Hej, hogy a fene egye meg kentek kezét, Isten Jézus ucse, még kilópták a kéményt. Azuténg mind nekiestek a zajtónak, kicsuk-ták és a pitarba teremtünk. Egy darabig nyuzalkottak a nyãrsér, oszténg elindúltunk a templomba. Avatãsra kísértek engem.

A hogy a zútra kiértünk, a fél falut a ház elõtt tanãltuk, meg oszténg minden kapu megtõtt, nézõvel. Aszt mondik, hogy vót is mit nézni rajtam. Illett nékem a konty meg a veres kendõ. Ôtöze-temnek nem is vót a faluba pãrja. Feteke sejem szoknying vót raj-tam. Feteke vót a zajja, zõd level meg piros apró rózsa vót rãvarrva. Ingvãlam hó-patyolat vót, a fodrát magam slingõtem ki. Lajbicskãmat

a tornai szabó varrta, két sajni pengőér, meg három icce vajér, ráadásul még tíz pár tojást is vittem néki, hogy csak szépen varrja meg a lajbim. Rámás kötő vót elibem kötve. Nyakra való nagy kendőmről araszra lógott a sejem rojt. Úgy biza, nem vótam én utolsó menyecske a faluba!

No de hagy mongyam már tovább is. A templombúl énekszóval hazagyüttünk. Igenyest a kúthó vittek engem. Kihúsztak egy veder vizet és mindenki csapott belé pénct. En nagy frissen kiszettem a pénct, a vizet meg ráloccsantottam azokra, a kik hozzám közelébb álltak. No hiszen vót ott kijabálás, futás. Hát még a zemberek mit csináltak. János komának hamuval megtótt fazekat illesztettek a fejére, oszténg bolond módra felötöszttették és egy talyigán a zegész falun végig húszták. Maj meg visszagyütték véle és egy tőciken lefejeszték. Tuditok, hát csak a csuprot törték össze a fején. Vót nevetés, annyi hogy no. Oszténg még egy csöppet ettünk, azuténg dolgára ment mindenki. En is levettem a cifra ruhát és elsőbben is a házfőggyit tapasztottam be, meg be is eresztettem utána.

Egyépkép is vót elég dógom, mer a zángyom még napon át is eljárt a fonóba, én meg otthon végesztem a dógom. Négy hízótt etettem, három tehenet fejtem, főztem, még a mellett maj csak annyit fontam, mint a zángyom, úgy teli lett estvére a zorsóm, mind a zövé; pedig lelkem attá vót egy kutya tehenünk, a mejik a világer se eresztette le a tejet, ha csak burgungyiát nem attam neki, ráadásul még aszt is kellett minden nap egy tótt szakajtóval vágni.

— Hát mér nem ment kend is nénémasszony a fonóba?

— MÉR? hát azér, mer egy hétig nem szokás a menyecskének a háztúl elmenni. Azuténg jártam oszténg én is. Egy napon én, a másikon Tercsu. Szépen kigyüttünk mink egymással. Monták is a faluba, hogy nincs jobb dóga senkinek mint Garánénak, a két menyecske még gondolatját is ellesi. Pedig Isten nyugosztalja meg anyokomat, nem vót ő se a legjavábúl. Hányszor szidott minket, mint a bokrot, töretett a roszval, átkozott. Ha búsulásnak adtam magam, Tercsu meg a zuram megvigasztalt. No meg a zapjokom is szegény, Isten nyugasztalja, mindég a pártunkon állt. Talám már el is montam néktek mindent a lagzirúl, csak még a hőrészt vóna hátra, aszt is elmondom hát.

A zúgy vót, hogy lagzi után való vasárnap apámuram meg anyámasszony többedmagával elgyütték hozzánk négy szekeren. Anyokom még helyit se lőtte nékik, oj szívesen látta, nékem meg sirni gyütt, a hogy apám meg anyám megláttam. De oszténg hamar meggyütt a kedvem, mer a sok vendég oly vigan vót, hogy maj szétvitték a házat. Csak akkor ment el ujra a kedvem, mikor apám szekere kiment a kapun. De hát ebbe is be kellett nyugonni.

Hetfűn már oszténg én is úgy jártam gyüttem-mentem a faluba, mint a többi.

Igy lesz a véletek is jányok, ha a zuratokat szeretitek, a pokolba is elmentek véle.

(Torna-Ujfalu.)

TIRPÁK IRÉN.

Lucázás (palázolás).

Luca napjának reggelén a gyermekek elmennek házról-házra, csutakba kötött szalmát visznek magukkal, s a szobában egy csutakra térdelve elkezdik :

Tikgyok, luggyok ülősek légyenek,
Évésbe, ivásbo még nē vetemédjenek ;
Teheneik fejősek légyenek.
Píznük annyi légyēn, mint a pēlva,
Tojássuk annyi légyēn, mint az iégēn a csillag.
Csibéjük mēg annyi légyēn, mint a fűszál,
Zsirgyok annyi légyēn, mint a kutba a víz,
Szalánnájok ollan vastag légyēn, mint az ajtószár,
Uórgyok ollan vastag légyēn, mint a mestērgērēnda,
Kuóbásszuk ollan hosszi légyēn, mint a falu hossza,
Fejszijók, furajok ú' mēgállon a helibe, min' csērfa a tövibe,
Tikgyok, luggyok ülősek légyenek.

Ezt elmondván, a csutak szalmát széjjelszórják, mire aztán a jó kívánság fejében almát, körtét vagy diót kapnak.

(Vas m. Répce-Szent-György.)

KOVÁTS JÁNOS SÁNDOR.

Gyermekjátékok.

Kis kácsi fürdik
Fekete tóba,
Annyáhó kiszül
Lengyelországba.
Hajlott ága hajlott,
Levelibe kis menyecske,
Öléd, a kit szerecc.
Eszt ölelēm eszt csókulom.
Lám magam kertyibe
Szép szédēt rózsa ;
Aszt is majd főköttyük
Párosi módra.
Zibodrom zábodrom,
A pünkösdi rózsa.
Egy katonának
Két paripája,

Paripa szent Pētēr annya,
Kocsis Ilonája.
Író dió kertye mellett,
Drágalátos vize mellett
Sír a madár ripityom.
Hej nyulacska, nyulacska,
Ógyet vőgyet befussa,
A karomat sikittya.
Annak adom a léánt,
Ki főköti a kargyát.
Főkötttem kardomat,
Add nekēm a lányodat.
Ha ja láncos labancos,
Fekete fodros fátyolos
Ki tavali kikiki,
Be idei bebebe.

(Dunaföldvár.)

AIZENPREISZ ÁGOSTON.

Az ittasság nevezetei és kifejezései.

Berug. Betörülködik. Bemaszatol. Bekáfol. Beállít. Bekap. Becsip.
Benyal. Betromfol. Jól el van látva. Beszedeg. Berugaszkodik.
Elázott. Benyakalt. Leszopta magát. Becsudákozott. Beresztelt. Pityó.

kos. Bepityizált. Jól a kancsó fenekére nézett. Betütükélt. Jól van főbe. Beasszekurált. Becsüccsentett. Bedörrentett. Leitta magát. Odáig van. Tele szítta magát. Bepoharazott. Megártott neki a szesz. Beborozott. Nagy fejjel van. Bekortyintott. Be van kapacitálva. Behajított. Becsomagolt. Ellágyult. Szekszinás. Sokat szedett be a bátorságból. Nehéz a feje. Olyan mint a tök. Nincsenek otthon. Rózsa színbe látja a világot. Bekóstolt. Bekörmölt. Kapatos. Félre van a rudja. Benyalábolt. Kettő helyett hármát lép. Ennek is keskeny a palló. Ez is ott volt a tűzoltásnál. Ez is betette az ajtót. Besokszorozott. Ez se kerüli a pocsolyát. Ennek is ott az út, a hol fényes. Ennek is beszivárgott. Mázsás a haja. Ez se a hordó tetején ült. Ez is össze-vissza csókolta a kulacsot. Hordóba felejtette az eszt. Ráköszöntött a búcsúsokra. Bevigasztalódott. Sárkánytejet ivott. Kifogott a kulacsán. Bevárta a végét. Bekebelezett. Bemorzolt. Meglocsolta a gégejét. Gőzöl a feje. Jó helyen járt. Nem olvasta a kancsót. Nem hallotta a harangszót. Járja a bolondját. Hitt a kulacsának. Nem várta a kocintást. Ez is ott járt, a hol nem búsulnak. Be van fütve. Betopánkázott. Bögőnek nézi az eget. Kótyagos (Biharban: kócsagos). Be van kötve a feje. Méri az ucca szélét. Imbolyog alatta a föld. Be van illuminálva. El van gyalázódva. Lengedezik. Sok neki a bakhát (bakhát: a két kerékvágás közt levő földemelkedés, mely felett a rúd jár). Ennek is a nótáját huzzák. Csurgóra áll a kalapja. Duflán lát. Megverte a jobb keze. Felöntött a garatra. Jól bevett a Krisztus véréből. Feszül a nyakravalója. Jól a kalap alá szedett. Beimádkozott. Sokat vizsgálta a csillagot. Begombolkozott. Ez is látta a fenekét. Jól elkeltek a süldői. Völgynek eresztett. Jól vannak a felső kontignációba. Összeveszett a tavalyival. Gondolomformára nyelt. Horpaszra szedte az áldást. Ez se veszett meg. Ez se szalmaszálon szítta. Ez se ért rá lélegzeni. Keiesztbe áll a szeme. Ez is a föld alól került ki.

DOBOZI.

Tájszók.

Zalamegyeiek.

laj t o r g y a, l a j t ě r g y a:	musz koló: szőlőtörőfa, sulyok-
létra.	alakban végződő erős bot.
l e v e l e s:	a fákról lehullott
sok levél; alomnak használják.	n e p e s t i g: napestig.
l e v é l: vékonyra sodort tészta.	n e v e l e t l e n u j j: a kisujj
l ü t t e t: égetőn fáj.	mellett levő ujj.
m ě g é t e t: megmérgez.	n y u l k ě n y ě r: azon kenyér,
m ě g h ű k k ő t e t: visszaléptet.	melyet a pásztor este haza visz
m ě g ű t e t: a ludat, tyukot s	s gyerekeinek azt mondja, hogy
más baromfit fészekre tesz.	a nyul adta.
m ě n y é t a s s z o n y: menyét.	p a c a l l e v e s: olyan leves,
metéttleves: olyanleves, melybe	melybe négyyszögű kis tésztá-
csikrametélt tésztát tesznek.	kat tesznek.
	p ě r v á t a: félrehely.

pērgētē: pörgetyű.
 petērke: hétpööttös böde.
 pilled: elbágyad. Különösen
 kis szárnyasokról mondják.
 párgya: gőze. Mikor a burgo-
 nyát leszúrik, ráteszik a fedőt,
 betakarják egy ruhával s azt
 mondják: „Hadd főjjön a pár-
 gyába.”
 petrezsirom: petrezselyem.
 pincetorka: az a hely, hol
 a pincébe le kell menni.
 pillók: lepke, pillangó.
 piszke: apró hal; de nagyobb
 a kisznél.

póta: a halfogó horog kötőjére
 erősített kis gyékény v. para-
 fa, mely bukdácsolásával meg-
 mutatja, ment-e a horogra hal
 vagy nem?
 pörce: töpörtő.
 pucok: vakandok. „Sok a
 pucokturás, eső lēssz.”
 ófráll: kalézol.
 örebbe: nagyobb. „Te örebbe
 vagy mind én.”
 öregkés: nagykes. Így mond-
 ják: öregfejsze, öregharang.
 öntöző: kupa. „Hozz egy ön-
 töző vizet.”

(Szepezd.)

LAKATOS V. JÓZSEF.

D r á v a m e l l é k i e k .

vóró: varró, falgerenda. „Annyi
 a vórom, hogy a Julisnak mon-
 tam, hogy segítsen. Ez a ge-
 renda jó lēssz vórónak.”
 vasár: szurok. „Vasárt is köl-
 tēnni a kátránba, jobban befogi
 a csiklit.”
 vasóni: vasalni. „Éjen nap
 mindig vasótam eszt a sok
 kebél. Mégvosótatam a kocsi-
 mat a Dáviddal.”
 varsa: tölcseralakú háló. „Hu-
 zonöt varsa szárnyát má még-
 köttem.”
 vérzsēni: virginia szivar.
 „Égész nap szívi a vérzsēnit,
 nem tudom hon kerül neki.”
 vinni: verekedni. „Ha össze-
 vinnak, összevinnak, úgy fo-
 goctak a korcsmába.”
 város: Eszék. „Minek vēnnék a
 zsidóná, maj vēszők a városon,
 legalább válogathatok benne.”
 viszony: rossz egyetértés. „Nē
 kívánják kéték, hogy eszt a hi-
 vatalt éfogaggyam, jól tuggyák
 kéték, mējen viszonyba
 vagyok othon a cselégyeimmel.”
 vet: „Még ēsszēm búzát sē vet-
 tem.”

vót nēmulas: rossz, kel-
 lemetlen állapot. „Ránk gyűttek
 arácok, vót nēmulas; ha agyon-
 vernek, agyonvernek, úgy kér-
 lőtünk űket, hogy mi nem akar-
 junk nékik kárt tēnni.”
 vilója: viola. „Edős kapitány
 (v. katonám), gyöngye vilójám.”
 varjung: varju. „Ama mijen
 sok varjunk van a teplonyon.”
 vélág: világ, világosság. „Szē-
 hát vélág gyujtatkor ért baza.”
 vertlikasza: Wertheim kasz-
 sza. „Bé köll tēnni a vertli ka-
 szába a mi pénz nēm köll, hát
 ha ē találík lopni.”
 veisz: halfogó eszköz, mely
 vesszőből van fonva. „Harminc
 kirtő veiszem van, csak a víz
 áraggyon, maj fogok szép ha-
 lakat.”
 vihornya: zivatar. „Még a
 háztetőket is mēgszaghatta e za
 rémű vihornya.”
 zsinyora: fősvény. Elhuzi eza
 zsinyora a zembértü még a be-
 tēvő falatot is.”
 zsákba vót: szorult helyzet-
 ben volt. „Vótam zsákba, mi-
 kor a három hajdu körül vēt.”

z a m a k : zamat. „De jó zamakja van ennek a bornak.”

z s ú z s o k : zsiszik. „Mégréstátam a buzát, mer fétem, hogy belé esik a zsuzsok.”

z s e l y m e : zsemlye. „Zselymēt hánytam a tejbe, aszt attam szégenkének, mer a zételt nem ēheti.”

z s i k u : fiatal gyékény vagy (Kopács.)

nád töve. „Viszék haza zsikut (gyékényt) a porontyoknak, mer maj kihuznak érte mindēn este. Má térdig való a nádzsiku a rétön.”

z s ě r n y ó : szikra, tüzes por-nya. „Csakugy zsěrnyozott, mi-kor a régi tűz lészát. Egész a faluba horta a zsěrnyót a szél, mikor a nád égött.”

CSÁSZÁR LAJOS.

K a s s a v i d é k i e k .

á t a l l o m : restellem, szégyen-lem. „Nem is csuda, átalja az a dolgot.”

b a l a m u t a , g a l i b a : kelle-metlenség. „Nekem te mindig balamutát csinálsz. Ebadta rossz kölyke, mindig csak galibát szerez az embernek.”

b a k t a t , b a n d u k o l : lassan jár. „No ez ugyan baktat. Ugyan ne bandukolj má no.”

b a m b a : ostoba, buta. „De bamba egy gyerek.”

b e n g é z n i , m e c g e r e l n i : a megszedett szőlő vagy a fölāsott krumpli után keres-gélni.

b i b e r g é l n i , p e c s m e g e l n i , p e p e c s e l n i : babrálni, kis gyermekkel az időt vesztegetni. „Ugyan ne pepecseld el az időt ezzel a gyerekekkel.”

b u d á r : árnyékszék. „Olyan ez a szoba, mint a budár.”

c i n g á r : vékony, sovány. „De cingár egy ember.”

c u n d r a , l o t y ó , s v a n d r a : rossz erkölcsű nőre mondják.

c s i p e t : piciny, kicsiny. „Csak egy csipet volt ez a gyerek, mikor megszületett.”

c s i p k e d e t t l e v e s : levesbe való kézzel szagztatott tészta.

c s i r a , g ú n y s z ó : emberre mondják.

c s e v i c e : savanyú vizes kutak.

c s i n g e r : rossz bor.

d o b o s k a : karácsonyi mákos tészta.

d u n d u s : kövér gyermek.

e c e t á g y : babból, lencséből, ku-koricából álló keverék, melyet az ecetes üvegbe tesznek.

e l h a l n i : elájulni.

e l ő h a s i : az olyan tehén, mely-nek egy bornyúja volt vagy először üzekedett.

e l s u d r á l : hányja-veti a dol-got; elhamarkodja.

f i r m e n d e r : kisbíró.

g u n n y a s z t : beteges. „Hol van Kati? Ott gunnyaszt a kemen-cénél.”

h e b e g : dadog.

h e g g e d : gyógyul, pl. a seb.

h e r ő c e : forgács fánk.

H u s t á k : külváros neve Kassán.

h o d e r k u t y a : gazdátlan, csa-vargó kutya. „Hol hoderoskodsz te rossz kölyök.”

i n a s k a : fiúgyermek.

k a f r a n c s o l : nyughatatlan, pl. a gyermek. „Ugyan ne ka-francsolj a nyakamon.”

k ó f i r c o l , k o t y v a s z t . A rossz szakácsné elrontja (kofircolja, kotyvasztja) az ételt.

k a n t u s : bő női felöltő.

k a r c o s : savanyú bor.

k a c a b a j k a : testhez álló női felső ruha.

kondér: nagy öblű fazék. „Minek főzzek (a cselédeknek) kondérral, inkább főzők kevesebbet, de jobbat.”
 krantzog: köhög. „A szentyit, ne krantzogj már.”
 kuníroz: bosszant. „Ne sokat kunírozzon kend, mert itt hagyom.”
 kuripintyó: kisszerű ház.

KORPONAY ILONA.

MESTERMŰSZÓK

Molnár mesterség.

Materiálék: buza, rozs, árpa, kukorica, hajdina.

Buzából készül: finom liszt (luxus), kifililiszt, ordeneri, kenyérliszt (auscug), dara (griesz), vörösliszt (dunctkorpa), aprókorpa, öregkorpa (élesztőnek való).

Rozsból készül: liszt.

Árpából készül: liszt és dara.

Kukoricából készül: liszt, dara, finom és öreg kása.

Esszéközök: Házhajó. Részei: fenék, bokonyok (azon görbe fák, melyhez a deszkákat szegeznek), oldal és meder deszka, orbokony (a házhajó hátulján lévő cifrára faragott fa), orhajtás farfénék, számárgörénda vagy teher tartó görénda (a mely a malomba a főszlyt tartja), lábfák, földőszamár görénda, hevedér (rigli), pörköletek, padló, lápfák, koszorúfa (azon vastag deszkákat nevezik, melyek a bokonyok végére erősítik oda a deszkákat), horogfák, hajóház, hambár (a hol a gabonát vagyis a vámot tartja a gazda) és tető. Vőghajó, részei mint az előbbié a számárgörénda híjával.

Szër szá m o k: kötámasztó görénda (a melyre kövágás vagy élesítéskor a követ szokták rátámasztani), kötőgöréndák (két-félék, a három nagy görénda, mely a két malomhajót összeköti, másodsor azon göréndák, melyek kapcsolattal vannak ellátva és a malom felső részét összetartják), nagy tengely (melynek a künlévő részére a vizikereket építik, belül pedig a nagy malomkereket teszik rá, mely az egész malmot hozza mozgásba), ászok (melyen a tengely végei forognak), vascapok (a nagy és kis tengely végére erősített vasak), vaskarikák (a tengely végére vannak verve, hogy a vascapok szorosan álljanak), nagykerék (a nagykerék a vizikerék segélyével a nagy korongot hajtja, a nagy korong pedig, mely a kis tengelyre van erősítve, hajtja a kis korongot, a kis korong a köveket), vizikerék (ez képezi a főerőt s hajtja az egész malmot), keresztágak, fogak (a fogak a nagykerékbe vannak beverve, hajtják a nagy korong orsóit), járomok, vaskerítés (a járomok végére vannak szögezve, ezekre teszik a deszkákat), feszítő durung (spráiz), hordozószeg (ezzel erősítik meg a járomokhoz a koszorút), ragasztószeg (a koszorú, mivel 4 részből áll, ezeket ragasztó szögekkel kapcsolják össze), kölkek, lasni (a koszorúban levő fűlekbe van beleütve és erre erősítik a rácsdeszkákat), kalista, kalistaék, kalapács és kalapácsszeg (a deszkának a kölökhöz való szorítására szolgál), nagykorong (a nagy

korong a kis kerék tengelyén van és a nagykerék segélyével a kis kereket forgatja), kis tengely (a kis tengely a nagy korong segélyével a kis korongot forgatja), csapágy (az ászokba van bevésve és rajta forog a csap), kis kerék (a kis kerék hajtja a kis korongot), kis korong (a kis korong egy vas rudon függ s hajtja a köveket), szálvas (a szálvas a korong segélyével a felső követ forgatja), pincike (a szálvas végében van és tengelyét képezi), serpenyő vagy pörzsöl (ebben forog a pincike), körösztvas (a szálvas végén van, háromágú végei a kőbe vannak bevágva), fapörzsöl (egy négyszögletű fa, melybe a vaspörzsölt teszük), alsókö (ez mozdulatlan fekszik, rajta a felsőkö a szemeket összeörli), felsőkö, ütközőkarika (a kőbe van elhelyezve és a garatot rázza), kőpad (a kőpadon fekszik a két kő és annak tetején a garat), kőlabak, kis és nagy vashid (a perzselyt tartja), kéreg (deszkából készített fedő, a köveket fedi, hogy a gabona ne hulljon le), garattartó, kisgarad, nagygarad (melybe a gabonát öntik fel), szekrény, selyem- és szőrszita, szitavilla (rázza ki a szitából a lisztet), ütközőfa (a szitavillát rázza, mert egyik vége a kis korong orsóiba ütődik), háromas és négyes vasütköző (stosz), szögletes és gömbölyű szitafülek, tisztázó, pládlík, rázófa (schaubermantl), rázórugó (schauberfeder), rázódorong csigafogakkal (a garat felhuzására és leeresztésére szolgál), daratisztító (két fa közt kifejlesztett szitadarab), szelelő, szelelődob, szelelőkorong, szelelővitorla, szelelősip, szelelőszij, szita onciger, kopozószita (a buzának a szeméttől való megtisztítására szolgál), sajtárok, lapát, szapoly, zsáktaliga, zsáktartó, partfis, seprő, zsák, lisztláda, suber, kis és nagy pöröl (kalapács), karikahajtó-kalapács, szekerce, faragóbalta, vékony és vastag fúró, fareszelő, vonyókés, vonyószek, faragótőke, sulyok, kikötőkarók, öregajtó, nagyajtó, faraajtó, szélhasító, farazat, nagy és kis ladik, vágóvezők, kormányvezető, öregszálkötél, vékony kötél, cságacsú kötél (a malom kormányzására való a szállításnál), cságacsú csiga, alatság (a ladikhuzásra való vékony kötél), őrfá, tekerő, nagykaró (egy fenyőszál a Dunába verve, melyhez a malmot kötik), lánc, macska (horgony), cságacsú lánc, vakszem (egy erős láncszem, mely szét van nyitva, ha a lánc elszakad, ezzel összekapcsolják).

H i v a t a l o k : céhmester, atyamester, céhbiztos, szolgálómaster, jegyző, öregdékány, kisdékányok. Az atyamester a legények felügyelője, a szolgálómaster beparancsol a gyűlésekre és temetésekre.

(Baja.)

ULYHELVI GRÉZA.

N é p d a l o k .

Kocsi, kocsi, de szép hat ló benne, Buza, buza, de szép dülő buza,
De szép kocsis ül az elejibe, Közepibe éty szép bukor rózsa,
Hajlós rozmaring az ustor nyele, Ki foggya majd asztat lőjaratni,
Én vagyok a kocsis szeretője. Hotyha nekém é kell masérozni?

(Fehér m. Felső-Alap.)

BALASSA JÓZSEF.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három iunyí
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
ucca 6. sz.

XVII. kötet.

1888. JUNIUS 15.

VI. füzet.

A BIRTOKOS SZEMÉLYRAGOZÁSRÓL.

(Akadémiai székfoglaló).

VI.

Hátra van még a birtok többségét jelölő exponensek tárgyalása. Ezen exponensek pedig a következők:

1. A *lova-i-m*, *köve-i-m*, *hala-i-m*, *sebe-i-m* alakokból kiváló *-i*. Nevezzük ezt *pusztá -i*-nek.

2. A régiségbeli *szavi-d* (szavaid), *népi-nk* (népeink), *javi-t* (javait) alakokból kiválasztható *<i* (megelőző *<ai*, *ei*-ből). Nevezzük ezt *összevont <i*-nek.

3. A *kar-jai-m*, *kert-jei-m*-beli *-jai*, *-jei*.

Tudjuk, hogy a mai nyelvtudatunkban élő *-ai*, *-ei* pluralis-képző (pl. mai nyelvtudatunk elemzése szerint: *hal-ai-m*, *seb-ei-m*) nem egyéb, mint a *pusztá -i*, a megelőző tövégi vocalissal: *<a-i*, *<e-i*. Nyilvánvaló az is, hogy az összevont *<i* nem egyéb, mint a tövégi vocalisnak és a *pusztá -i*-nek egyesülése. E szerint voltaképen csak két pluralis-képző van: a *pusztá -i* és a *-jai*, *-jei*.

A *pusztá -i* (ill. *<a-i*, *<e-i*) a régi nyelvben ép oly gyakori használatú volt, mint mai napság. Pl. BécsiC.: *népeid-hez* 1, *kezei* 2, *szemeid* 3, *szárnyai* 3, *lábaihoz* 4, *lábainál* 4, *végeit* 8, *utait* 10, 107, *kezeinek* 51, *lábainak* 51, *ujjait* 51, *fejének* 51, *hajával* 51, *törvényeiért* 51, *hamisságaiért* 59, *ágain* 79, *ágait* 79, *szemeimet* 79, *vizein* 95, *szárnyaiban* 107, *utai* 113, 115, *kezeinknek* 115, *fogai* 117 | MünchC. *lábaidat* 198, *lábainak* 201, *szemeinkben* 291, *halottaiból* 271 | WeszprC. *byncinkből* 1, *szemecimnek* 2, *híveid* 2, *halataiból* 3, *szömeit*, *bincit* 39, *bincinket* 40 | PeerC. *ágain* 69, *halottaiból* 73, 92, *örömeidnek* 83, *szemci* 99, *szüvei* 99, *jhay* 99, *lelkei* 99 | Winkl.C.

híveidnek 112, *kezeibe* 113, *lábaiba* 113, *hugai* 151, *lábaimat* 151, *kezeit* 151, *köteleit* 163, *sebeit* 165, *bíneim* 167 | SándC. *társaid* 215 | GyöngyC. *lábait* 244, *kezeit* 246, *sebeidre* 246, *bíneimnek* 249 | ThewrC. *bíncimnek* 277, *halottaiból* 279, *híveinek* 279. *szemci* 285, *szinci* 285, *chai* 285, *lelkei* 285, *szemeinket* 292 | KrizaC. *sebeinek* 359, *szárnyaidnak* 361, *dolgaimban* 363 | NSzombC. *szömeim* 15, *bíneid* 21 | SzDom. él. *szemeit* 141, *füleit* 141, *kezeit* 141, *lábait* 141 | EhrC. *lábaihoz* 5, *szemeivel* 11, *kezeivel* 12, 17, *térdeivel* 17, *kezeire* 20, *kezeit* 22, *szemei* 32, *fileim* 35, *fogaival* 45, *lábait* 46, *ujjai* 50, *kezeivel* 57, *lábai* 62, *szárai* 62, *vállai* 62, *könnyeivel* 70, *halottaiból* 78, *fogai* 72, *fileinek* 73 | SzKriszt. él. *bíneimnek* 275, *húsait* 277, *szemeid* 277, *kezeim* 278 | SándC. *körmei* 236, *helein* 236 | Német-ujvGl. *madaraim*, *kezei*, *lábai* | SzMarg. él. *sebeinek* 3, *heleit* 3, *lábait* 4, *férgei* 15, *lábain* 67. | AporC. *kezci* 199 | HB. *feleym*, *unutteit*.

Igen gyakori használatú volt a régi nyelvben az összevont <i> is; sokkal gyakoribb, mint a mai nyelvben. Pl.

1) Összevont <i> a mostani pusztá -i (<a-i, <e-i) helyén: BécsiC. *leányim* 1, *halottimmal* 1, *leányimmal* 3, *gyermekimnek*, *gyermekinek* 3, *leányival* 4, *véni* 5, *falit* 7, *tornyit* 7, *oldalit* 7, *vitézinék* 8, *városit* 8, *határit* 8, *kirádi* 9, *birodalmink* 9, *fejedelmi* 9, *istenit* 9, *paizsiba* 10, *szekeribe* 10, *ellenségi* 10, *fejedelmít* 10, *vezérit* 10, *kietleni* 10, *sérelmit* 55, *gyermekidnek* 59, *királinknak* 59, *leveli* 79, *gyimölcsit* 79, *körmi* 79 | MünchC. *vidékiben* 197, *ösvényit* 197, *angyalinak* 198, *országit* 199, *dicsőségít* 199, *savi* 200, *világi* 200, *bűnid* 207, *művelkedetit* 211, *tanejtudnyi* 211, *hugi* 217, *angyali* 272 | WeszprC. *szívinket*, *szívink* 2, *népinket* 3, *tanítványival* 3, *fogyatkozásit* 39, *szokásit* 39, *kívánságít* 39, *cselekedetit* 39, *gonoszságid* 40, *gonoszidat* 40, *gyekeri* 41 | PeerC. *hatalmassági* 78, *angyeli* 78, 96, *ellenségim* 78, *ajándékival* 84, *mondási* 99, *tanácsi* 99, *kínvallási* 100 | WinkC. *angyali* 115, *leányi* 151 | SándC. *nemzetségit* 215, *leányi* 215, *örökkösi* 215, *küveti* 233 | GyöngyC. *tanítványidnak* 244, *ellenségid* 245 | ThewrC. *angyalinak* 299 | KrizaC. *betegségimben* 363, *szükségimben* 363, *szorgalmatosságimban* 363, *sanyarúságimban* 363, *háborúságimnak* 363, *gondolatim* 370, *kívánságim* 370, *akaratim* 370, *beszédim* 370, *késértetinek* 370 | BodC. *csalárdságinak* 377 | ÉrdyC. I. *leányid* 97 | EhrC. *művelkedetiben* 1, *társiról* 1, *emberi* 1, 11, *ajakival* 1, *tulajdonitól* 1, *tanál-*

csinak 2, *szenvedetít* 2, *titkinak* 2, *oldali* 2, *javit* 4, *társival* 7, *ági* 10, *gyermeki* 10, *irásit* 14, *kéncsi* 14, *jóságit* 14, *ajándoki* 15, *beszédim* 16, *sebit* 18, *hivi* 19, *juhinak* 19, *angyali* 19, *hugink* 20, *ágiban* 20, *érelmi* 20, *dolgin* 21, *ajakimot* 21, *jegyít* 23, 32, *titkira* 29, *sebinek* 30, *sebi* 31, *helyivel* 31, *szemi* 32, *frateri* 32, *szavít* 34, *szemit* 34, *hugim* 35, *lyányim* 35, *választottinak* 39, *dolgit* 45, *gonoszságit* 47, *dolgiban* 49, *sebit* 50, *apostolit* 65, *egyebi* 67, *hugim* 68 | CornC. *születti* 117, *angyeli* 117, *szenstégit* 96, *könnyhullási* 129, *fegyverit* 183 | SzKriszt. él. *angyali* 278 | VitkC. *ellenségiért* 291 | SzMarg. él. *társitul* 1, *sororival* 2, *frateri* 2, 14, *feleségi* 2, *imádságit* 3, *meghajtásiért* 7, *szolgálatiban* 8, *álnokságival* 9, *határiban* 9, *jótételi* 16, *emberi* 68, *bántásitul* 69 | AporC. *oszlopít* 175, *határi* 191 | KulcsC. *beszédit* 381 | NádC. *dögi* 95, *sérelmi* 97, *véni* 148, *szavid* 272, *angyali* 346, *ágazati* 695, *parancsolatit* 698, *hivének* 626 | NémetujvGl. *gyermekim*, *seregi*, *hadi*, *bélegin*, *gondolatit*, *társinak*.

2) Összevont <i a mostani -jai, -jei helyén: NádC. *tagira* 303 | BécsiC. *napiban* 1, 8, 113, 117, *lovagiba* 10, *papit* 19, *tagi* 51, *karimon* 112, *apródi* 115, *napitokban* 117 | MünchC. *tagid* 201, *napitól* 211 | WeszprC. *kénidat* 2 | PeerC. *napiban* 90, *szentivel* 98 | WinklC. *kénidnak* 167 | GyöngyC. *kénidra* 246, *tagidat* 246 | ThewrC. *kénid* 295, *szentidnek* 299 | KrizaC. *szentidnek* 365 | ÉrdyC. I. *szentiben* 413 | EhrC. *karinak* 4, *karival* 12, *kíni* 18, *napiban* 61, *bolondit* 63, *lángit* 64 | CornC. *tagi* 165 | SzMarg. él. *napiban* 8, 16 | KulcsC. *napit* 351.

Ellenben fölötte ritka a -jai, -jei, kivált legrégibb nyelvemlékeinkben. A HB.-ben a mai *szentjei* így van: *szentii*; s az Ehrenfeld codexben mindössze is csak ezeket találtam: *kargjai* 4, 62, 78. és *kínjait* 15.

Vonjuk le már most az elöttünk fekvő adatokból a következtetést.

Abból, hogy a -jai, -jei a régi nyelvben a pusztá -i-hez (<a-i, <e-i-hez) és az összevont <i-hez képest ritka, vagy azt következtethetjük, hogy a -jai, -jei régi képző, mely az Árpádok korában már kihalófélben volt (de aztán valamely oknál fogva még sem halt ki, sőt ellenkezőleg: később ismét erőre kapott); vagy pedig azt következtethetjük, hogy a -jai, -jei aránylag újabb keletű képző, mely a legrégibb nyelvemlékek kora előtt alkalmasint nem sokkal keletkezett

és kezdett a pusztá *-i* vagy az összevont *<i* kiszorításával tért foglalni. Egyik sem lehetetlen.

Tegyük föl először, hogy a *-jai*, *-jei* régi képző. Akkor mindjárt az a kérdés merül föl, hogy minő viszony van közte és a pusztá *-i* között; mert azt legalább is nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy van köztük valami összefüggés.

A *-jai*, *-jei* képzőnek *-i*-jét az eddigi fejtegetők mind azonosnak vették a pusztá *-i* pluralis-képzővel; csak ennek eredeti ugor alakjára (*-d?* *-j?*) és a *-ja*, *-je* képzőrész mivoltára nézve térnek el egymástól a magyarázatok. Az utóbbit Hunfalvy objectum-jelölőnek, Munkácsi determináló elemnek tartja. E két föltevessel már foglalkoztam s kimutattam, hogy az előbbi nyilvánvaló félreértésen alapszik, az utóbbi pedig — bármily tetszetős is első tekintetre, — pontosabb megvizsgálás után szintén tarthatatlannak bizonyul. Budenz szerint a *-jai*, *-jei* eredetibb *-jüd*, *-jüd* (még eredetibb *-güd*, *-güd*)-ból fejlődött, s ezen összetett képzőnek utórésze (*-d*, *-d*) pluralis-jelölő, előrésze (*-g*, *-g*) pedig eredetileg dualis-jelölő volt. „Ez utóbbi felvételt — így vélekedik Munkácsi (Budenz-Album 270) — egyszerűen megdönti azon tény, hogy a szamojéd nyelvágban is kimutatható külön *-g* dualis és külön *-j* pluralis-képző; továbbá hogy a vogul-osztjakban is az épen fentartott *-g* dualis mellett külön találunk egy *-j* (*<i*) képzőt pluralis értékkel.” Ezen ellenvetés alaposságát bizonyítják a Munkácsi-közölte adatok. Megmarad azonban az a lehetőség, hogy a *-jai*, *-jei* = *-jüd*, *-jüd* kettős pluralis-képző, mely az ugarságon kívül még a szamojédban is kimutatható, tehát nagyon régi képzőbokr. A Budenz-féle magyarázat ellen azonban Munkácsi még egy kifogást tesz. Szerinte t. i. ebben „azon hangtani nehézségre akadunk, hogy egy szóközépen eltűnő *j* hang ugor *d* (ill. *l*) hangból van származtatva, holott az ilyen *j*-k — még akkor is, ha pusztán eredeti (azaz nem előbbi *d*-ből keletkezett) *l*-ből valók — nemcsak hogy el nem tűnnek, sőt inkább meg szoktak erősödni (az *l*, *lj*, *jj*) hangfejlődési menet következtében; vö. *szél* margo, *szélyel*; *széjjel*; *széles*; *széjjös*; *kilül*, *kíül*: *küjjel*; *belül*, *belyül*: *bejjül*; *lelebb*: *lejjebb*; *szilánk*, *szivács*: *szijjü* | *új* novus: mord. *od*, zürj. *vll*; *újj*, *ujj* digitus: ugor *duxud*; *máj*: ugor *maxud*; *háj*: ugor *kaxud*“ sat. Erre az ellenvetésre csak annyit jegyzek meg, hogy Munkácsi maga is ugor *d* hangból származtat egy szó-

középen eltűnő *j* hangot, t. i. a *mi*, *ti* (*miénk*, *tiétek*) névmásokbeli pluralis-képzőnek utórészét (uo. 265). Igaz, hogy a *mijénk*, *tiétek* alakokban föllépő *j*-re hivatkozik; de ép oly joggal hivatkozhatik a *-jai*, *-jei* magyarázója is a *botja-jim*, *kertje-jim* alakokban föllépő *j*-re (*-ji* pro *-jű*, *-jű*). Ez az ellenvetés tehát nem sokat nyom a latban.

De vajjon a *-jai*, *-jei*-beli *-i* csakugyan azonos-e a pusztá *-i*-vel? Nem lehetséges-e, hogy a pusztá *-i* nem egyéb, mint a *-jai*, *-jei*-nek összevonódott alakja, mely ilyenforma fokozatos hangfejlődés útján állhatott elő:

<i>hala-jai-m</i>	<i>népe-jei-m</i>
<i>hala-jii-m</i>	<i>népe-jii-m</i>
<i>hala-jî-m</i>	<i>népe-jî-m</i>
<i>hala-î-m</i>	<i>népe-î-m</i>
<i>hala-i-m</i>	<i>népe-i-m.</i>

(A **jii*-re nézve vö. *hó-jag* (hólyag): *hó-jig* Nyr. X. 430; *majorság*: *majirság* Nyr. I. 422; *ap-jok*, *kar-jok*, *kert-jök*: *ap-jik*, *kar-jik*, *kert-jik* Nyr. IX. 492; valószínűnek tartom, hogy a *juhász*, *jonkább* alakokból is először — a *j* hang hatása következtében — **jihász*, **jinkább* lett, s azután *ihász*, *inkább*. — A *fali*, *büni* sat. alakok még további összevonással; vö. nom. poss. <*i*: *mennye-i*, *szüze-i* [a régiségben általános: Nyr. XVI. 421], ellenben: *szüzi* MA., és *úri*, *házi*, *vizi*, *kézi*, *testi*, *lelki* sat.)

Ámde, ha ezen föltevést elfogadjuk, ismét egy kérdéssel állunk szemben, t. i.: mi oka lehetett annak, hogy míg a képzőnek teljesebb alakja a legtöbb esetben *-i*-vé (<*a-i*, <*e-i*) vagy <*i*-vé vonódott össze, mégis voltak esetek, melyekben a képző összevonatlan maradt s később aztán az összevonatlan alak ismét terjeszkedni kezdett és sok helyütt kiszorította az összevontat? Talán a rhythmusra való öntudatlan törekvés? Ennek bizonyára volt és van is némi hatása a szóképződésre (vö. Budenz-Album 115. Körösi Sándor), de a jelen esetben már csak azért sem tekinthetjük a *-jai*, *-jei* megőrzőjének, mert ha a nyelv csakugyan törekedett valamely rhythmusra, ugyanazt az <*ai*, <*ei*-vel is elérhette. Vagy talán az volt az oka, hogy a szótövek rövid végvocalisa idővel elenyészett? Ez sem lehetett ok, legalább nem nyomós ok a *-jai* *-jei* megőrzésére, mert hiszen akkor

már fölötte nagy számmal voltak olyan többesi alakok, melyekben az összevont <i vagy az <ai, ei érzett többesjelölőnek, úgy hogy a nyelv inkább ezeknek példáját követhette, a mint hogy sok esetben csakugyan követte is. De ne is folytassuk a találgatást; úgy sem érünk el vele sokat. Mert ha csakugyan arra az eredményre jutnánk is, hogy a magyar pusztá -i pluralis-képző a -jai, -jei-nek összevont alakja, s okát tudnók adni annak is, hogy az összevonatlan alak miért maradt meg s miért lépett sok helyütt az összevontnak helyébe, — legutoljára megint csak az a kérdés állana előttünk, hogy micsoda hát a -jai, -jei. Egyszerű képző-e, vagy képző-bokor? Testes volta arra vall, hogy nem egyszerű, hanem összetett képző. S milyen részekből áll? Legalább is két részből: -ja, -je + i-ből. És micsoda az egyik, micsoda a másik? Több rokon nyelvben van <i pluralis-képző, s föltehetjük, hogy a -jai, -jei-beli -i ezzel azonos. De micsoda a ja, -je? Ime tehát megint ott vagyunk, a hol voltunk.

Budenz szerint a -jai, -jei eredetibb -jüd, -jüd-ből fejlődött. Ezen föltevés mellett több rokon nyelv adatai szólanak. Mindazonáltal legyen szabad fölhoznom néhány okot, melyek engem arra bírnak, hogy a szóban forgó képzőt más elemekből állónak tartsam. Először is föltűnő a képzőbeli a, e vocalisnak állandósága, mely azon föltevésre ad okot, hogy e vocalis nem pusztá, értéknélküli hang. Föltűnő továbbá a képzőbeli -ja, -je-nek és a -ja, -je birtokos személyragnak teljes egyezése; nemkülönben az is, hogy -jai, -jei képzővel csakis azon szavak többese alakul, a melyeknél a sing. 3. személy ragja -ja, -je. Ennyi elég azon sejtelem fölkeltesére, hogy a -jai, -jei pluralisképző és a -ja, -je birtokos személyrag között mégis csak van valami összefüggés, sőt talán a -jai, -jei-beli -ja, -je nem egyéb, mint a -ja, -je személyrag. De hogy volna ez lehetséges? Mi keresete volna a 3. személy ragjának a többes szám képzője előtt, különösen az 1. és 2. személyű birtokosra v. birtokosokra mutató alakokban? Megkísértem ennek a különös fölfogásnak valószínűvé tételét.

Induljunk ki ebből a két alakból: foga, körme. Mindenki tudja, hogy ezek valamicskével többet fejeznek ki, mint maga a fog, köröm. A nyelvérzék érzi, hogy a foga, körme

alakban a *fog*-nak, *köröm*-nek valakihez v. valamihez (mint birtokoshoz) tartozása is ki van fejezve; s úgy érzi, hogy ezen hozzátartozás kifejezője az *a*, *e*. Vajjon érezte-e ezt a régiek nyelvérzéke is? Bizonyára érezte, éreznie kellett attól fogva, hogy a hozzátartozásnak tulajdonképeni kifejezője (*-jũ*, *-jũ*: **foga-jũ*, *körme-jũ*) eltűnt, s örökét a szóvégi *a*, *e* vette át.

Menjünk tovább. Mit érez a nyelvérzék a *fogai*, *körmei* alakban? Érzi az alapszó jelentésén kívül a hozzátartozást és még a fogalom többségét is. Úgy érzi, hogy a hozzátartozás a *foga*, *körme* alakban van kifejezve, a többséget pedig az *-i* jelöli. Hogy helyesen érzi-e, az nem tartozik a dologra; elég az hozzá, hogy úgy érzi. És vajjon úgy érezte-e a régiek nyelvérzéke is? Bizonyára úgy érezte, úgy kellett éreznie attól fogva, hogy a hozzátartozásnak tulajdonképeni kifejezője (*-jũ*, *-jũ*: **fogai-jũ*, *körmei-jũ*) eltűnt, és az *ai*, *ei* szóvég mind a többségnek, mind a hozzátartozásnak kifejezését magára vállalta.

Más szóval: a *fogai*, *körmei* alak végéről a személyrag, melynek valamikor ott kellett lennie (vö. *fogai-m*, *körmei-d* sat.) eltűnt; de azért a *fogai*, *körmei* alak így megcsonkulva is kifejezte a hozzátartozást. S épen ez ejtette tévedésbe a nyelvérzéket. A tévedés pedig abban állott, hogy a nyelvérzék a hozzátartozást kifejező, de immár megcsonkult alakot úgy vette, mintha a hozzátartozás kifejezője csakugyan benne is volna. Semmi sem természetesebb, mint az, hogy az *-i* előtti *a*, *e*-t érezte a hozzátartozás kifejezőjének, vagyis személyragnak. Szóval olybá vette, mintha a többséget kifejező *fogai*, *körmei* a személyragos *foga*, *körme* alakból volna képezve. Ennek természetes következése az volt, hogy a megtévedt nyelvérzék szokás szerint tovább haladt a tévedés útján, s egyrészt az *ai*, *ei*-vel való alakok számát folyton szaporította az összevont *i*-vel valók rovására, másrészt pedig, mihelyt a *-ja*, *-je* ragos alakok lábra kaptak, ezekre is kiterjesztette a szokásos képzést. Vagyis a már meglevő *foga*: *foga-i*, *körme*: *körme-i* mintájára megalkotta az efféle pluralisokat is: *karja*: *karja-i*, *gondja*: *gondja-i*, *keresztje*: *keresztje-i*. Valószínű, hogy először csak a 3. személyű alakok fejlődtek ki így, de azután — minthogy az *ai*, *ei* a többi személyben is előfordul — a *-jai*, *-jei* szintén áttért a többi személyre is.

A nyelv fejlődése lassú menetű, s a személyragos plu-

ralis-alakok mai rendje sem állott elő egyszerre, hanem évszázadokon át fejlődött olyanná, a milyen most. A régi nyelvben még gyakori az ingadozás, de most már a pluralis egész szabályszerűen igazodik a sing. 3. személy után. Ha ennek ragja <a, e, akkor a pluralis <ai, ei-vel alakul, ellenben a -ja, -je ragos szavaké -jai, -jei-vel; a hol pedig a sing. 3. személyben mind a két rag járja, ott a pluralisnak is akár <ai, ei, akár -jai, -jei lehet a képzője, pl. *magzata*, *magzatja*: *magzatai*, *magzatjai*; *beszéde*, *beszédje*: *beszédei*, *beszédjei* sat. Csupán a vocalis-végű szavak tesznek kivételt, mert náluk a 3. személy ragja -ja, -je, s a pluralis -i-vel alakul, pl. *hallgatója*, *szeretője*: *hallgatói*, *szeretői*. Ezen pluralis alakok azonban csak látszólagos kivételek, mert valósággal szintén követték a sing. 3. személybeli alakok fejlődését, t. i.

sing. 3.	plur.
* <i>hallgatóva</i> , <i>szeretőve</i>	* <i>hallgatóvi</i> , <i>szeretővi</i>
* <i>hallgatóva</i> , <i>szeretőve</i>	* <i>hallgatóvi</i> , <i>szeretővi</i>
<i>hallgatóa</i> , <i>szeretőe</i>	<i>hallgatói</i> , <i>szeretői</i>
<i>hallgató-j-a</i> , <i>szerető-j-e</i>	<i>hallgató-j-i</i> , <i>szerető-j-i</i> (dial.)

A pluralisbeli hiatus-töltő *j* akárhány nyelvjárásban megvan, csak hogy nem halljuk oly tisztán, mint a sing. 3. személyben, mert *i* következik utána; s talán azért sem halljuk, mert a szemünk hozzá lévén szokva a *hallgatói*, *szeretői* orthographiához, tévedésbe ejti a fülünket. Hogy pedig a szóban forgó szavaknál a pluralisi alak csakugyan a sing. 3. sz. alakkal együtt, ennek megfelelőleg fejlődött, azt legjobban mutatják az efféle pluralisok: *elő*: *eleink* (*ele-j-ink*, vö. *ele-j-e*); *erdő*: *erdeim* (*erde-j-im*, vö. *erde-j-e*); *szülő*: *szüleim* (*szüle-j-id*, vö. *szüle-j-e*) sat, melyek megelőző **eleink*, *erdeim*, *szüleim* alakra, vagyis **eleiv*, *erdeiv*, *szüleiv* töre mutatnak, tehát ugyanarra, melyből a sing. 3. sz. alak is lett, mint az előbbieken kifejtettem. Az illetéknéppen megállapodott pluralis-alakok természetesen analogikus alakulásokat vontak maguk után, s innen van, hogy most minden vocalis-végű szónak (a sing. 3. sz. -ja, -je mellett) -i-vel van a pluralisa, pl. *betű* (csag. *betik*): *betűi*; *gyűrű* (öszm. *jűzűk*): *gyűrűi*; *zászló* (szl. *zastava*): *zászlói* v. *zászlai*; *szőlő* (csuv. *širla*): *szőlői* v. *szöllei*; *borda* (szl. *brudo*): *bordái*; *jérce* (szl. *jarica*): *jércéi*.

A *hallgató-j-i*, *szerető-j-i* alakkal kapcsolatban meg kell említenem, hogy a nyelvjárásokban másféle tövégű szavak pluralisában is hallani *j-t*, pl. *házajim*, *népejim*. Ezt a *j-t* azon szavak pluralisában, melyek a mai nyelvben consonans-végű csonka tö mellett rövid vocalis-végű teljes tövet mutatnak föl, akár az eredetibb alak maradványának is lehetne tartani. T. i. pluralis-képző *-i*-nek a rokon nyelvek tanúsága szerint (vö. Budenz-Album 266. Munkácsi B.) mindenesetre *-jŕ*, *-jŕ* volt az eredetibb (ha talán nem is legeredetibb) alakja, tehát: **házajŕ-m*, *népejŕ-m*, s azután a *j* hatása következtében: *házaj-i-m*, *népej-i-m*. Mindazonáltal valószínűbb, hogy a *j* ezekben is csak hiatus-töltő hang; vagyis, hogy a fejlődés nem állott meg a **házajŕ-m*, *népejŕ-m*-ből lett *házajim*, *népejim* alaknál, hanem ebből a *-ji* összevonódása és megrövidülése után lett *házaim*, *népeim*, s azután az <*a'i*, <*e'i* közti hiatust *j*-vel töltötték be: *házaj-im*, *népej-im*.

Azonban az analogia hatása a hosszú-vocalis végű tövekre is kiterjedt, bár nem általában. Nem sokat adhatunk ugyan a Molnár Albert grammatikájában előforduló *fájaim*, *fájaid*, *fájai* és *ekéjeim*, *ekéjeid*, *ekéjei* alakokra (Corp. Gramm. 145, 161), mert ezek talán csak grammatikusi okoskodás szüleményei; de hallani ilyeneket nem egy helyütt a nép szájából is, pl. *birká-jai-m*, *eké-jei-m*, *táblá-jai-m*, *marhá-jai-m*, *kutyá-jai* sat. (Nyr. XVII. 94, 140). Ezek legvilágosabban mutatják a sing. 3. személy alakjának hatását a pluralis alakulására.

Röviden összefoglalva az utóbb mondottakat: a birtokos személyragozásbeli többesképző voltaképen csakis az *-i* (= eredb. *-jŕ*, *-jŕ*). Az <*ai*, *ei* képzőbeli *a*, *e* a szótőnek végvocalisa, melyet azonban mostani nyelvérzékünk a többesképzőhöz tartozónak vesz. A *-jai*, *-jei* pedig újabb keletű pluralis-képző, mely úgy keletkezett, hogy a nyelvérzék az <*ai*, *ei*-vel való pluralisokat személyragos szóból képzetteknek tartván, ezeknek analogiájára a *-ja*, *-je* ragos alakokhoz is hozzátette a többesképző *-i*-t, mely aztán a nyelvtudatban a személyraggal lassanként összeforrott, s most az egész mint egységes pluralis-képző szerepel. E szerint tehát a *-jai*, *-jei* képző nem egyéb, mint egyike azon érdekes nyelvi jelenségeknek, melyeket h a m i s a n a l o g i á k n a k szoktunk nevezni.

SZINNYEI JÓZSEF.

MAGYAR ELEMEEK AZ ÉSZAKI SZLÁV NYELVEKBEN. [†]

Nem kell fejtegetnem, mennyire szükséges minden nyelvben az idegen elemek kimutatása és mennyire élénk világot vet ez a kimutatás nemcsak némely homályosabb nyelvészeti kérdésre, hanem egyszersmind a népek és időkbe visszanyúló műveltségi állapotára és műveltségük fejlődésére. Nálunk a legújabb időig főként azon hatás kimutatásával foglalkoztak, mellyel a velünk hajdanában vagy a jelenben együtt élő népek nyelve volt a mienkre. Főként a török és szláv nyelvek hatása talált eddig leghivatottabb kutatókra és meglehetősen bő tárgyalásra. Majdnem egy század óta foglalkoztak e kérdéssel magyar és szláv nyelvészek egyaránt. A magyar nyelvbeli rumun elemekkel Edelsbacher Antal, az olaszokkal Körösi Sándor ismertettek meg bennünket. A német hatással, főként pedig egyes bonyolódottabb tüneteivel, Szarvas Gábor foglalkozik a Nyelvőr hasábjain, de e kérdés összefoglaló tárgyalása csak ezután várható. A latin elemek egészen mostoha bánásmódban részesülnek, senki sem törődik velük. Dankovszky óta e téren alig történt valami.

Újabban a fiatalabb nyelvész nemzedék a kérdés másik oldalát is kezdte vizsgálni. Ha a szomszéd nyelvek annyira hatottak a magyarra, vajjon nem volt-e viszont ennek is hatása amazokra? Azon rövid idő alatt, mióta a kutatás a kérdés ezen oldala felé fordult, meglehetősen sok történt. Csopey László kimutatta a magyar elemeket a ruténben, Munkácsi a déli szláv nyelvekben, Alexics pedig az oláhban. Magam most az eddigi kutatásokat az északi szláv nyelvekbe jutott magyar elemek föltüntetésével akarom kiegészíteni. A rutént, minthogy Csopey már tárgyalta, mellőzöm, csak a tót, cseh és lengyel nyelvekre terjeszkedem ki és csak a szótárakban vagy egyéb forrásmunkákban található szókat ölelem föl. Egy-két helyen az orosz is fölemlitem, bár ide a magyar szó csak rutén vagy lengyel közvetítéssel juthatott. Az egyes cikkeket lehetőleg röviden szerkesztettem, csupán ott adok magyarázatokat, a hol elkerülhetetlenek. A magyar szó mellé mindig oda teszem, hogy török, szláv, német, latin, oláh, olasz v. ismeretlen. eredetű-e. A mely magyar szó

mellett nincs megjegyzés, azt eredeti szókincsünkhöz tartozónak vélem, a melynél pedig MUSz. jel van, annak eredetét a rokon nyelvekkel is be lehet bizonyítani. Az egyes cikkek végére mindig oda teszem az eddigi kutatások eredményét is, t. i. melyik más nép vette még át tőlünk ugyanazon szót. Erre vonatkoznak a Csop. = Csopey (Magyar szók a rutén nyelvben NyK. XVI. 270—294), Munk. = Munkácsi (Magyar elemek a déli szláv nyelvekben NyK. XVII. 66—126), Al. = Alexics (Magyar elemek az oláh nyelvben Nyr. 1887—88) rövidítések. A különböző nyelvészeti s egyéb tanulságokat majd a dolgozat végén foglalom össze.

Az egyes rövidítések a következők: t. = tót; cs. = cseh; l. = lengyel; J. = Jancsovcics István: Új szláv-magyar és magyar-szláv szótár, Szarvas 1848; L. = Loos József: A tót, magyar és német nyelv szótára. Pest 1871; R. = Josef Rank: Neues taschenwörterbuch der böhmischen und deutschen sprache. Prag 1882; H. = Halász Ignác: Magyar elemek a déli szláv nyelvekben NyK. XVIII. 448—455; B.Á. = F. Booch-Árkossy: Neues vollständiges polnisch-deutsches und deutsch-polnisches wörterbuch. Leipzig 1884; Matz. = Anton Matzenauer: Cizi slova ve slovanskych řečech (idegen szavak a szláv nyelvekben). Brünn 1872; Mikl. SE. = Miklosich: Slavische elemente im magyarischen. Wien 1871; Mikl. EW. = Miklosich: Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen. Wien 1886; Šemb.: A. V. Šembera: Základové dialektologie československé. Bécs 1864; Žah.: Johann Žahourek: Über die fremdwörter im magyarischen. Prag 1856; MUSz. = Budenz: Magyar-ugor összehasonlító szótár; NSz = Czuczor és Fogarasi: A magyar nyelv szótára; Dank. = Dankovszky: Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum. Posonii 1833; PP. = Páriz: Pápai szótára.

I. Kétségtelenül magyarból került szavak.

áldomás MUSz. 795. — m. *aldamáš* (R.) reugeld. — Csop. Munk. Al.

ángy, ángyika MUSz. 806. — t. *andíka* (J.) ángy.

apa MUSz. 807. — t. *apa* csak tájbeszédben használatos a rendes *otec* helyett (Šemb. 75). — Munk.

árenda haszonbér, *árendás* haszonbérelő (hozzánk a németből került, a hol *arende* alakban van meg a népnél). — t. *árenda, árendás* (J.).

baglya, boglya, buglya MUSz. 488. — t. *bugla* acervus (Dank.). — Munk.

bajús (török eredetű NyK. X. 128). — t. *bajúz* schnurbart (J. L.).

bakancs ismeretlen eredetű. — t. *bakanča* (J.), *bakanče*, plur. alak (J.), cs. *bakanče* (R.) ungarische stiefel. — A kölcsönvétel mellett szól, hogy a szláv nyelvekben nincs etimonja s a szűkebb 'ungarische stiefel' jelentés is a magyarból való átvétel mellett bizonyít. — Munk. Csop.

bakancsos. — t. *bakančoš* (J.) bakancsos katona.

Balaton (szlávból került, de visszakölcsönzött szó). — t. *Balaton* Plattensee (J. L.).

balta (török eredetű NyK. X. 128). — t. *balta* beil (J. L.).

bán. MUSz. 795. — t. *banovat* (L.), *banuvat* (J.) bán, megbán, bánkodik; *bánost* bánat, bánkódás (J.). — Csop. Munk. Al.

bankár (hozzánk németből került). — t. *bankár* banquier (L.). A Jancsovicz tót szótárában található *bankír* s a Rank cseh szótárában levő *bankér, bankéjr* alakok ellenben szlávos változatai a *banquier* szónak.

bánt. MUSz. 479. — t. *bantuvat* bántani (J.); *bantujem* bántok. — Munk. Csop. Al.

bár (török eredetű). — t. *bár, bárs* ámbár, habár, jóllehet (L. R. Šemb.); *bárby* bárcsak, hacsak (L.).

barack (szlávból került). — t. *baraszka* prunus armeniaca eredeti tót alak: *broskev*), Matz.

bárd (szlávból került). — t. *bárd* (J.).

barka (nyár v. fűzfák barkája). A magyar szó ismeretlen eredetű, de nagyon valószínű, hogy a *bari, birka* szóval függ össze. Nálunk még *birke, bürke* változatai is vannak. A *barká*-nak ép annyi köze lehet *bari*-hoz, mint az ugyanazt jelentő *cicamacá*-nak a *cicá*-hoz (vö. ném. kätzchen = barka). — t. *barka* barka, zöld ágacska (J.), palmzweig (L. R.).

barna (szlávból került). — t. cs. *barnavý* braun, dunkelbraun (J. L. R.); eredeti tót alak: *brnavý* (L.). — A *barnavy*-hoz járuló *-vy* végzetre vö. *lušta-ví*. — Csop. Munk. Al.

basa (török *paşa*). — t. cs. *baša*. A magyar közvetítés

mellett a történeti valószínűségen kívül a *b* szókezdet is bizonyít.

bástya (olasz eredetű). — t. *bašta* (J.). A Loos és Rank-nál előforduló *bašta* lehet, hogy nem egyenesen a magyarból való.

bátor (török eredetű). — t. *batorný* vigyázó, vorsichtig (L.). E szó már régen került a tótba, mert ,securus, tutus‘ jelentése ma csak ritkán használatos (bátor járás), a régi nyelvben azonban gyakran előfordult, Máty. 193.

bél MUSz. 484. — t. *bjala* bél (J.), *bále* gedärme (L.), *bál* intestinum, darm és ellychnium, docht (Dank.).

béles ,placenta, artolaganus, laganum‘ PP., a *bél* származéka (l. Nyr. XII. 7). — t. *báleš* béles, pogácsa (J.), *bjeleš*, *běleš* (Dank.), m. *baleš* unbestrichener dalken (R.)

beteg MUSz. 485. — t. *betali* nehézség, nehéz nyavalya (J. L. R.), *betažnaý* beteg, senyvedő. — Munk. Al.

betyár (török eredetű). — t. *betár* betyár, vagabund (J. L. R.).

bezzeg, bezeg (vö. *biz*). — t. *bezek* (J.); *bezzeg* (Dank.).

bibas (szláv eredetű Nyr. XV. 219). — t. *bižas* bibasz, pimasz (J.) visszakölcsönzés.

bika (török eredetű). — t. *byka* (Šemb. 72), *byko* (J. L. Šemb.). Az eredeti tót s egyszersmind cseh alak *bik*, *byk*.

birka szláv eredetű (Nyr. XV. 218). — t. *birka* (J. L. R.). A tót kölcsönvétel mellett szól a

birkás alak is. — t. *birkáš* (J.).

bojtár *bujtár* (olasz eredetű szó. Nyr. XIII. 562). — t. *bojtár* (J. L. R.), cs. *bujtár* der jüngere schafhirt (R.). — Csop.

bokréta. — t. *bokréta* sertum, busch (Dank.). A magy. *bokréta* a *bokor* szónak származéka, még pedig kicsinyítő továbbképzése e helyett: *bokréka*. Eredeti volta a tóttal szemben azzal is bizonyítható, hogy ott elszigetelten élő, nem elemezhető szó és használata is, úgy látszik, csak kisebb területre szorítkozik, mert egyedül Dankovszkynál találjuk.

bő, bőv, bév MUSz. 498. — t. *bjevni* bő, *bjevne* bőven, *bjevňja* bővítés, *bjevtost* bővülés (J.), *bivni* bő (Dank.).

bölcső (török eredetű). — cs. *belčov* (Dank.).

buckó MUSz. 503. — t. *bučko*, *bucok* pofók; cs. *bučko*, *bucek* ein dickbackiger (vö. a jelentésre nézve magy. *buckó* gyerek, *buckófejű* hal).

buta (német eredetű Nyr. XV. 360). — t. *buta* demencia (Matz.).

buzogány (török eredetű). — t. *buzogán* streitkolben (J. L.); a cseh *buzdygan* (R.) már alig a magyarból való.

csaesi (olasz eredetű). — t. *čaši* (J.).

csacska. — t. *čačka* csacska, csevegő (J.). Úgy látszik, más *-atka*, *-etka* képzős szók analogiájára vette föl a közbeszúrt *-at* szótagot.

csákó (német eredetű Nyr. XII. 481). — t. *čákov* holzmütze (L. J.)

cseese. — t. *čača* (J.), *čačaný* (L.). Az *e : a* hang változásra nézve vö. *báleš*, *bjala*, *čara*.

csere. — t. *čara* (J. L.), cs. *čara* (R.).

csiga. — t. *čiga* (Matz.); cs. *čyha* (Matz.), trochus; l. *cyga* brummkreisel (Matz., B.Á.). A *csiga* szót csupán 'trochus, kreisel' jelentéssel vette át tőlünk majdnem valamennyi velünk érintkező szláv nyelv, 'cochlea, schnecke' értelemben pedig egyik sem ismeri. Pedig ez utóbbi a főjelentés, ettől származott az eszköz neve (vö. [vas]macska, [kút]gém sat.). Kétségtelen tehát, hogy a magyar volt a kölcsönadó fél. Miklosich nem is vette föl e szót etimologiai szótárába. — Csop., H.

csipke. — t. *čipka* (J. R.), *čipky* (L.) spitzen. — A *csipke* szó a magyarban a *csíp*-igéhez csatlakozik, a melytől úgy alakult mint *csúsz*-tól *csuszka*. PP. tanúsága szerint is eredetileg azt a ruhaszegélyzetet jelentette, mely becsipkedések, denticulatiók által volt díszítve. A *csipkés*-nek ezen 'bevágás, bemetszés, becsipés' jelentése legjobban fönmaradt ezen kifejezésekben: megcsipkézi a fát = crenis incidit PP. '(szint-így Molnár A.-nál *csipkázat* 'crena'). — Átment a déli szláv nyelvekbe is. H.

csiriz (török eredetű). — t. *čiriš* (J. L.), *čiriz*, *čiryž* (R.) schusterkleister.

csizma, **csizsma**. — t. *čizma* stiefel (J. L.); l. *cižma*, *čyžm*, *čyžma* (B.Á.) ungarische halbstiefel.

cédula (olasz v. középlatin eredetű). — t. *cedula* (J. L.); l. *cedula* zettel.

ceruza (latin eredetű). — t. *ceruza* bleistift (J. L.). Csak a tót nyelvben fordul elő.

cifra (arab, ill. olasz eredetű). — t. *cifra* cifra (J.); ziffer,

zahlfigur, zierde (L.), cs. *cifra* ziffer, zahlfigur. — A tót *cifrá-*nak a magyarból való kerülése mellett legjobban bizonyít a *cifra* 'ornatus' jelentése, mely csakis a magyarban fejlődött ki, még pedig valószínűleg az óra *cifrá-*jából kiindulva, a mely gyakran diszesen 'ki szokott festve lenni. A tót és cseh 'ziffer, zahlfigur' jelentésű szó azonban szintén magyar közvetítésre vall.

cigány (hozzánk az oláh nyelvből került). — t. *cigán* zigeuner, lügner (J. L.). A tót *cigán* magyar eredete mellett a teljesen megegyező alak bizonyít, valamint az *oláska cigánka* — 'oláh cigányasszony' kifejezés, a melyben az *oláska* szintén csak a magyar nyelvből juthatott a tótba. A többi északi szláv nyelvekben a *cigány* következő alakokban fordul elő: cs. *cigán*, *cikán*; l. *cygan*; orosz *цѣган*; ezek azonban már alig magyar eredetűek.

cukor (hozzánk németből került). — t. *cukor* zucker (J. L.).

HALÁSZ IGNÁC.

ÍGY. NEM ÍGY.

A helyzetnek, a beszélő vagy író helyzetének s a tőle befolyásolt hangulat összes (tehát nemcsak szóbeli) nyilatkozásainak tekintetbe vétele nemcsak pszikologiailag, hanem mondattanilag is érdekes szempont. Lehetnek, azaz hogy vannak oly nyelvi jelenségek, a melyeknek magyarázatánál ez a szempont önként kínálkozik s nélküle az a magyarázat teljesnek nem is mondható. Ezt a példát: 'Soha szeretetreméltóbb csaplárnőket!' (Fővár. L. 1888. máj. 11.) a jelzett momentumokra ügyet nem vető gramatika egyszerűen a hiányos, illetőleg a felkiáltó mondatok közé sorolná. Ezzel azonban csak fél munkát végzett. A nevezett szempontból magam elé képzelem a fiziognomiát, az író különleges helyzetében; ugyanis a helyzetből kell konstruálnom az állítmányt, ezt a hiányzó mondatrészt. Ama sorok írásakor az elragadtatás sugara villant meg újra szemében; s e m é b ő l olvasom ki az állítmányt: 'soha se láttam'.

Más példa: 'Szegény bús fejedet, így y, hajtsd az enyémre' (Arany; BudaHal. X.). Ezt tán e g y mondatnak tekintenők a jelzett szempont nélkül, holott k e t t ő s képletét a grammatikus így alkotná meg: a, b, a. De engedjük át a szót az

ékesszólóbb esztetikusnak. „Mennyi gyengédség van ebben a szóban: így, és mennyire megérezkíti az egész jelenetet. Mintha anyát látnánk, ki siró kis gyermekének fejét vigasztalólag mellébe rejti.” (Riedl Fr.: Arany J. 143 l.). Buda halálából az idézett hely ez: „Jer, édes uram, jer, ülj ide mellém le, szegény bús fejedet, így, hajtsd az enyémre; ifjú örömidben részem vala hajdan; feles feleséged hadd legyek a bajban.” Voltakép a helyzetben van gyengédség; oda kell képzelünk Gyöngyvér karjait, a mint Buda nyaka körül összefonódnak. Buda a helyzetből könnyen megérthette az állítmányt, könnyen hozzá fűzhette ehhez: „szegény bús fejedet”; az az a bús fej önkéntelen Gyöngyvér mellére dől. Ime ama képletnek (a, b, a) igazolása!

1. Lassabb a proceszus, a szóban levő cselekvést lassabbnak, nem oly gyorsnak kell képzelünk, ha az az *így* izolált mondat. (Képlete — nem a legszabatossabban — a+b.)

Példák: „M é l t ő z t a s s é k nevét e sorok alá írni. Így.” Petőfi: Besz. 7. (Ügyiratról van szó, melynek jellege az aláíráskor még ismeretlen.) „V e d d le rólam e bűvös köpönyeget. Így. (Szász K.: A vihar I. 2). N y ú j t s d a karod! Fe! Így! Most talpon állsz.” (Vörösm: Lear IV. 6). Sat.

Efféle *így*-nek előkészítő részében jellemző a fölszólító mód használata. Az a fölszólító mód, melynek exponense a *j*. Tudvalevőleg a parancsnak más kifejezője is van: a jelentő mód. Ime egy tekintélyi bizonyíték: „Néha kérdő mondat alakjában (szabályos módja a jelentő mód) fejezzük ki a parancsot, csakhogy keményebb hangon mondjuk ki, mint az igazi kérdést s írásban felkiáltó jelet teszünk a végére” (Szinyei: RMNyt. 107). Erre példák: „Most tüstént elviszed innen azt az ostort! Szállsz le hamar onnan! (BudaHal. VI.) Megköveted mindjárt szerető nénédet! (uo., VII.). Leszálltok onnan az eperfáról meg a kerítésről mindjárt! (Jókai: EnyémTied. I. 60.) sat. E parancsnak, e bizonyos fenyegető mozdulattal kapcsolatos erős parancsnak (szállsz le, megköveted) jellemző exponensei a *tüstént, hamar, mindjárt* határozók s az alkalmazott keményebb hang. Arra a kemény hangra okot valami akadály, ellenható akarat szolgáltat, melyet a szóló nem tarthat jogosultnak, a mely bosszantja. A fölszólításnak ez a

kifejezőmódja nem igen illik az *így*-es szólásnak a keretébe, mely helyeslést fejez ki. De nemcsak ezt teszi, hanem egyzsersmind rámutat a cselekvésre is, a melynek megtörténését illetőleg megtörténtét is jelzi: *így* kell, *így* van jól: megtörtént. Két sőt három mozzanatot foglal össze: cselekvést (folyamatos jelen v. mult), módot (*így*); egyik árnyéklata még azonkívül a beszélőnek helyeslése, tetszése (*így* van jól, helyesen).

A helyeslés árnyéklata, ez a szubjektív mozzanat az, mely kirekeszti előkészítőjeként az erős parancs 'rikkantó' kifejezőmódját (a jelentő módot). Az *így*-nek interjekciós természetét tekintve, az egész kifejezésben az aszimiláció egy sajátos előreható jelenségét kell látnunk, mely itt nem hangokra, hanem gondolatokra, a gondolatok kifejezése módjára terjed ki (fölszólító mód + interjekciós *így*!). Ez az izolált *így* mint a Vojtina Ars poétikájabeli *boa* nagy martalékkal hömpölyög tova; vélné az ember, erdőt, mondatot evett.

'Így ebben ez elmúlt' Aranynál formula annak jelzésére, hogy egy-egy helyzet rajta véget ért; utolsó ecsetvonás annak a képnek a szélére. Ezt veti a költő Toldi Szerelmében Anikó dala után. (III. 35. L. még II. 57 sat.)

2. Másféle *így* példái: 'Csak ne hajts messzire, mert *így* jössz meg este. S mikor ezt mondta: *így*, az újját mutatta' (Tompai: A bojt. Vö.: 'A gazdaember vagyona mindig alább-alább szállt, utoljára *így* maradt ni! mint az újjam.' Arany-Gyulai II. 442).

A szó ugyanaz, de nem ugyanaz az érték; a hangmérték, a hangszín más; a hanglétra más fokán áll ez a praegnans állapothatározó. (Ezt az *így*-et megfelelő kézmozdulat kíséri, nyomósítja a fönnebbi példában).

Ezek megpregnansmódhatározók: 'Ne fűrészd nagyon a levegőt kezded, *így*' (Hamlet végzi a megfelelő taglejtést. III. 2). Bánk: 'A ki lábat ad a bujálkodónak és tovább az áldozatra *így* tekint le' (Bánkbán IV. 7). Péterfi jegyzete ez *így*-hez: 'Bánkbán arca megvető kifejezést ölt, a királyné tekintetét akarja rajzolni'... (vö. Buda király nektek s az ő szava ennyi. BudaH. X.). Sat.

Ez a második fajta *így* kevesebb ugyan mint a fönnebbi az olvasó előtt is, egész mondattal fölérő *így*, de több egy egyszerű mondatrésznél, jelesül határozónál, kiejtve több,

mint olvasva; az olvasó nem lát annyit, mint a szemlélg. A szemlélőre nézve teljes mondat: a mit hall (így), az egyik főmondatrész, a mit lát, a másik. (Vö. Paul Prinz. d. Sprachgesch.² 104).

3. Egyáltalán nem pregnans az *i d é z ő így*, ha mindjárt ige, a hangos gondolkodásnak, a néma beszédnek egy-egy szólása olvad is belé (sóhajt, gondolá; viszonzá, szólt, kérdé, neki förmed, fölkiált s efféle). Különösen divatozik vala az Aurora és Athenaeum korában. Ebbe a korba esik egy irodalmi kuriozum megjelenése: Orosz Ádám novellájáé (Ida, vagy a pusztai sír. Beszély ige nélkül).

Példák: „Szelíd lantom szívet nyere, nézd csak mi szép, minő hideg. Az ifju *í g y* (KisfK: Az álm. kir.). *Í g y* a bajnok (Bud. harczi.). Jósa *e z e n k é p e n* (Czucz: Ar. gy. I.). Égne k ö n y ö r ö g j e t e k, ó v j a f e j e m. *Í g y* Szondi“ (Szondi.) sat. Orosz novellájában (35 lapon) tizenkilenc példája: *Í g y* egykor ő a komor Tiborchoz. Holnap kedves Idám, *í g y* Tiborc. Kihez is *í g y* Tiborc. *Í g y* viszont Ondy. *Í g y* Tiborc viszont. *Í g y* Ondy a tüzes vendéghez sat. Ez az *így* később is kísért: „Ábel *í g y* (Vajda: Költ. 1886. 121 l.). Ekkép a férj (Petőfi: Salgó). *Így* az Aeneis“ (Arany: Prózai d. 89 l.) sat.

Nem tettértékű, mint az elsőféle *így*, nem pregnans, mint a második fajta. Újabb momentumot nem jelöl, mint a hogy az izolált *így* teszi, s arról a plasztikáról szó sincs nála, a mely a másodikat kíséri, kiemeli. Az elbeszélés folyamában retardáló elem, nyugvó pont. Mint ilyenről már Erdélyi J. is szólt: „Garay igen gyakran mondja: *Így* szól, aztán: „de visszaszól“ azaz megjelöli, hol, mikor és mint kezdődik s végződik egyik vagy másik beszéde cselekvése; maga, mint költő, áll a személyek közé, szerepet osztani, magyarázni, kinek mennyi a mondandója. Arany-nál nincs jelentve mindig, mikor új személy kezd beszélni. Az olvasónak kell kivenni a hangból, a riposztirozásból, hogy ki s mint beszél. Ekkép a párbeszédnek nem övéi, hanem a jelenetekéi.“ (Pályák és p. 438 l.). *Így* a francia Marmontel is. „Az elbeszélő stil elevensége érdekében tett egy érdekes javaslatot az Encyclopediában: azt, hogy a beszélgetőket jelző, közbeszúrt mondatocskákat a *dit-il* és *dit-elle-t*, hagyják el az írók, ezzel növekedni fog az előadás drámaisága“ (Beöthy: A széppr. elbesz. II. 54).

Van g ú n y o s a n i d é z ő *így* (így! sic!). Rendesen valami kocsintásra irányozza a figyelmet, „azt akarja jelezni, hogy (az írónak) alapos kifogása van az illető szónak alakja vagy tárgyi értelme ellen“ (Bartal). A kritika és a polemia kertjében virágzik. Egy-két példája: „Goethét Winkelman művészettörténete, Lessing Laokonja (így!) vonzák. (Phil. Közl. 1888. 328). A szabadságérzelmű (sic!) Horatius (uo. 441). Így újra a kábadühös“ (így! Orosz nov. 32 ennek: a ,dühös kabai‘, inkább volna értelme). Sat.

4. Az izolált *így*-nek egyik momentuma a helyeslés, a szóló, a beszélő személy a maga nevében mondja; ennyiben ez az *így* szubjektív. A *nem-így* nem fejez ki föltétlenül nem-helyeslést (a nem helyeslés lép előtérbe ebben a példában: Cordelia: N e m í g y , n e t é r d e p e l j. Lear IV. 7, nem: *ne így* miért?); illetőleg nem egy a nem-helyeslést jelző *nem így*, s a kötőszó értékű *nem így* (ez és ez, alanyesetben álló szó s nem vokativus mint a fönnebbi példában: n e m í g y (atyám!), n e t é r d e p e l j). Az utóbbi *nem így*-et a költő, az elbeszélő mondja, ki személyei közé áll, s valamelyik személyéről mondja, ennyiben objektív. Ebben a *nem így*-ben is van pozitív vonás: *nem így* = másként, m e g f o r d í t v a c s e l e k s z i k.

Példák: „Az emberek későn építnek, de hamar rontják a szép épületeket. N e m í g y a hatalmas Isten: hamar épít ő, mert az eget és földet, minden ékességgel, hat nap felállatta: de későn ront (Pázmány: Préd. 5 l.). Márton úr, mint rendesen, elment mellette (felesége mellett) nagy csendesen, a nélkül, hogy csak annyit mondott volna: befellegzett; d e n e m í g y J u t k a a s s z o n y. Hát te vén bolond! ily üdvözléssel támadja meg (Jókai: Hétközn. 40 l.). Hunyadi János Beszterce szomszédságában erőseget emeltetett, hogy szükség esetében a százsz község ellenszegülését lenyűgözhesse, de a nagy férfi célt ért szelidebb r e n d s z a b á l y o k k a l. N e m í g y S z i l á g y i. Első megjelenése lázas mozgalomba hozta Beszterce lakosságát; e r ő s z a k h o z n y ú l t, rövid vívás után bevette“ (SzalL.: Magyarorsz. tört. III. 183). Sat.

Látnivaló, hogy ez a *nem így* valami nyomatékos, fokozatos ellentétnek egyengeti útját, fokozatos ellentétet jelent be. Ha az előző mondat cselekvést fejez ki, a *nem így*-et

követő mondat nem fejezhet ki kevesebbet, sőt a fokozat, az erősebb tény rendesen az ő tartalma (más alannyal). Ritka az oly szerkezet, mely az ellenzet két részében egyazon alanyt tüntet föl: „Haj, Igar! én heverek. Kuma lefoly s napokat viszen el folytában, örökre elvesztett napokat, hullt gyöngyeit a nagy időnek. S még én veszteg ülök. De nem így! Legyen ez ma utószor: tettek után török, és munkát ha nem adhat ez a föld, a pokol álljon elő, avval lesz harca karomnak” (Vörösm: Magyarvár). A *de nem így* kiegészítve: *de nem így Dalma, a jó vő Dalmája*.

A *nem így*-nek magának alig van több mint kötőszói értéke, s leginkább az *ellenben* felel meg neki (de nem így Jutka asszony — ellenben J. a.), retorikai értéke azonban több a *nem így*-nek.

BARBARICS RÓBERT.

SZÓLÁSOK MAGYARÁZATA.

A nyelv életének sajátzerű érdekes tüneményei a közszólások. Rendesen a közmondás fogalma alá szokás őket helyezni, de azért mégis több fontos tulajdonságukra nézve eltérnek tőlük, úgy hogy célszerűbb volna a két fogalmat határozottan elválasztani. Ha azt mondom: „Ki korán kel, aranyat lel”, közmondással élek; ellenben az ilyenfajta mint: „Áll mikép a fancsali feszület” vagy: „Nem oda Buda” közszólások s híven megkülönböztethetők a közmondásoktól.

A közmondások és közszólások mindenekelőtt abban hasonlítanak, hogy hagyománykép a nép száján élnek; vidékről vidékre járnak, nemzedékről nemzedékre szállnak az élő szó szárnyán. A közmondás is a szólás is, ha alkalmazzuk, voltaképp nem egyéb mint egy bizonyos esetnek alárendelése egy általános kifejezés alá; mindakettő képies és szimbolikus. De e mellett nagy a különbség köztük. A közmondás *elv*, a szólás többnyire valami célzás, valami, gyakran rejtett vonatkozás, pl. „Ott hagyta mint szent Pál az oláhokat.”

A közmondás mint tanács vagy általános életbölcséleti maxima magában érthető; a közszólásnál ép az a különös, hogy ezren meg ezren oly kifejezéssel élnek, melynek eredeti vonatkozását már nem tudják, csak alkalmazását értik még. Hányan tudják, a kik ezzel a szólással élnek: „Ott

hagytam a faképnél, hogy faképen valószínűleg a falun kívül magában álló kereszt vagy szent kép értendő? Hányan magyarázhatnák meg szavaikat, ha valakiről azt állítják, hogy ,Ő sem jobb a deákné vásznánál?'

A közszólásokban rejlő vonatkozás tartalmilag sokféle lehet; néhány főfaját föl szándékozom sorolni, a nélkül hogy e tárgyat e vázlatos kísérlésben kimeríteném.

A közszólás igen gyakran pusztán képies kifejezés, valamely fogalomnak megérzékítése pl. nagyon szerelmes helyett azt mondjuk: ,fülig szerelmes', gögös helyett ,fölfuvalkodott', jóllakott h. ,olyan mint a dudu.' Vannak, ámbár nem nagy számmal, történeti vonatkozásúak is, pl. ,Több is veszett Mohácsnál. Hosszú mint a Rákóczi lakodalma' (Erd: Közm. 6522). Szintén nem nagy számmal vannak mitologiai vonatkozásúak: ,Halál kutyái ugatnak ki belőle.' Ezekkel, mint különben általán a közszólásokkal, nálunk nem foglalkoztak eleget.

A népkönyvekből néhány idegen mondai célzás is átment a magyar nép tudatába, pl. ,Darius kincse. Csunya, mint a régi Markalf.' Magyar mondai tartalmú is akad: ,Élődik mint Toldi Miklós lova a szemeten.' Leghomályosabbak a helyi vonatkozásúak mint: ,Rátartja magát mint a kompolti kisasszony.'

Olyan szólásokból, melyek etimologiai félreértésen alapulnak, lejjebb idézek néhányat. Igen sok szólás a domára céloz, különösen cigányadomákra. Vannak azonban még a rátóti, görgei sat. lakókra vonatkozó szólások is nagyobb számmal.

Külső alakjára nézve a legtöbb szólás prózai. Némelyeknél verses idomokat találunk, hol alliterációt, hol rímet, hol pedig ütemes elrendezést. A legrégebbiek valószínűleg az alliterációsak, melyek még arra a korszakra mutatnak vissza, hol az alliteráció rendes magyar versalak volt. Ez költészetünkben úgy látszik a XVI. század elejéig volt divatban; ámbár meg lehet, hogy a közmondásokban és közszólásokban még újabban is alkalmazták. Alliterációt találunk pl. ebben: ,A fekete képnek fekete föstéke. Se pénz, se posztó.' Az alliterációsoknál újabbak a rímes mondások, a milyen pl. ,Jégre metszett kép, nem sokáig ép.' Ebben már ütemes tagoltságot is találunk (5 : 5).

A közmondások ütemei megegyeznek a népdal ütemeivel; leggyakoribb a 4 : 3 ; 4 : 4 ; 5 : 5 ; 6 : 6 kombináció. Példák :

4 : 3. Könnyű kopaszt || borotválni.

4 : 4. Lassan kocsis || beteg a ló. Itt a kezem || nem disznóláb.

5 : 5. Veszett volna retek || a /ekete /öldbe.

A Sándor versmértékében: Mit a szeme meglát | keze ott nem hagyja. Emlékezik kigyó | farka vágásáról.

A közmondásoktól és szólásoktól meg kell különböztetni a közidéseket [geflügelte worte], melyek valamely költő vagy államférfi fölkapott mondásán alapulnak; pl. „Él magyar, áll Buda még (Kisfaludy K.). A legelső magyar ember a király (Vörösmarty). Megfogyva bár, de törve nem (Vörösmarty). Magyarország nem volt, hanem lesz“ (Széchenyi István).

A következő sorokban néhány homályosabb vonatkozású szólás eredetét kísérlem meg fölfejtetni.

Bakot löni (Erd: Közm 491. *Bakot löni*: nagy hibát elkövetni. Ballagi: Teljes Szót.). A régi irodalomban nincs meg.

A németből: „Einen bock schiessen“, helytelen fordítással. *Bock*: purzelbock, hanyatt esés; *schiessen*: gyorsan elöbukkanni, mozogni (nem: löni). Az egész mondás értelme tehát a németben: ledőlni, hanyatt esni mint a harcoló bak, ki ellenségére ágaskodik (Borckardt: Sprichw. Redensarten 155).

Batkát sem ér = babkát sem ér. (Erdélyi 587.) Telekessy Imre Kassán Lőcse bíráihoz ezt írja: „Az *bapka* dolgából. kit, az mint érték, keg(yelmetek) el nem akar venni, hanem négyével egy krajcárért . . . Az mint keg(yelmetek) az ő fel(sége) panaszában beadta, az *bapkát* kettejével egy pénzért keg(yelmetek) is azonképen vegye el“ (RMNyE. III. 32). A jegyző a levélre ezt írta: „des Telekeschi Brief von b a b k e n.“

A *babka* pénznem volt, melyet II. Lajos veretett először. A XVI. és XVII. században általán divott, ámbár nagyon kevés értékű volt. Az ide vágó német szólás: „Keine bohne werth“ alig származik a magyarból, mint Borckardt hiszi, mert a német kifejezés már 1507-ben is, sőt régebben is előfordul. (Még lehet, hogy e mondás a játéknál pénz helyett használt babszemekre vonatkozik.)

Különben a b a b a legtöbb népnél az értéktelenség jelképe.

Mi a kőben; hol a kőben! Szitkozódó fölkiáltás.

A régiek, de babonaképen az újabbak is, kőre meg kő-amulettekre szoktak eskünni. Tán innen származik a főntebbi szólás, melyet különben inkább tréfás értelemben használnak.

Rováson van.

Nem az állítólagos hun-székelyíráásra mutat vissza, hanem arra a középkori szokásra, mely szerint az adófizetést pálcára ro-vott vonallal jelezték. Innen az *accisa* szó is (ad cisa = rovásra).

Ez is a hét alvók közül való. (Erdélyi 155.)

Arra a legendára vonatkozik, hogy hét ifjú Ephesusból a keresztény üldözések alkalmával egy barlangba menekült és ott majdnem 200 évig aludtak; II. Theodosius császár alatt 447-ben ismét fölébredtek.

Orrában hordja a harangozó pénzt.

Ugy látszik arra a régi pogány szokásra mutat, mely szerint a halottnak szájába (vagy orrába) pénzdarabot tettek.

Bünbak.

A régi zsidóknál bizonyos ünnepen egy bakra háritot-tak jelkép ileg a zsidók vétkeit. 3 Moz. 16.

Ha sok a mogyoró, sok parázna lesz. (Erdélyi 8804.)

A mogyoró-bokor termékenységénél fogva a legtöbb népnél a szaporaság jelképe. Mogyorókban gazdag év, gyer-mekekben gazdag év mondja egy francia szőlás. Az állatvi-lágban a mogyoró-jelképnek a szapora tengeri nyúl felel meg.

A rövidebbet húzni.

A középkorban szokás volt fontosabb kérdéseket sors-huzással döntené el, melynél különböző hosszúságú pálcikákat használtak. A ki a rövidebbet húzta volt a vesztes.

Pálcát törni valaki felett.

Régebben halálos ítélet kihirdetésekor a bíró egy pál-cát összetört és az elítélt lába elé dobta. A pálcia eredetileg a bíró jelképe; összetörése annyit jelent, hogy a bíró szerepe be van fejezve, kezdődik a hóhére.

Apjára, anyjára üt.

Félreértésen alapuló másolata a német kifejezésnek: ‚Er schlägt auf seinen vater, auf seine mutter‘. *Schlagen* eredetileg annyi mint ‚fajulni‘; tehát a német szólás szó-szerinti fordítása ez volna: ‚apjára, anyjára fajulni.‘

Iszik mint a kefekötő. (Erdélyi 4271.)

Németül: „Er trinkt wie ein büerstenbinder“. A büerstenbinder szó itt etimologikus játék: a voltaképeni értelme a kifejezésnek: „Iszik mint egy lakomázó“ (*büersten*: inni).

Elvitte szent Mihály lova. „Elvisz a szent Mihály lova (Csokonai). Ráfektetnek szent Mihály lovára“ (Pet őfi).

Szent Mihály e szólásban a halált jelenti, valószínűleg mert a szent Mihály napját (szept. 29) nézi a magyar télkezdőnek; átvitt értelemben tehát az élet termő szakát fejezi be szent Mihály. (A tavasz az ifjúság, a tél a halál szimboluma). Vö. „Fél a cigány szent Mihálytól. Szent Mihály után ha harapofogóval huznák is a füvet, még se nő.“

Kosarat kap, valakit kikosarazni. (Erdélyi 4617.)

E szólás ama régi germán szokáson alapul, hogy a leány ablakából a kelletlen kérőnek kosarat eresztett le, melynek gyöngye feneke — ha beleült a kérő — keresztül-szakadt alatta. Dugonics magyarázata arról a kosárkötő-leányról, ki üres kosarat küld kérőinek, alaptalan.

Nem szeretnék kikötni vele. Erdélyi szerint (4679) „Kikötni partra, mikép Toldi Miklóssal kikötött egy cseh vitéz a Duna szigetére, hogy tanú nélkül viaskodhassanak életre-halálra.“

E kifejezés bizonyára nem innen származik. Ugyanaz a gyök van benne mint a *kötekedik*, *kötődik* igékben, melyekben különben a *köt* (binden) ige alapjelentése még mindig kiérzik. „Kiköt valakivel“: belékköt, mintegy ellenséges összeköttetésbe lép vele, belekapcaskodik. A *köt* ige a magyarban igen gazdagon szolgáltat metaforákat.

Vörös kukas. „Vele álmodni tüzet jelent. Vörös kakas lesz a házán: meg fog égni“. (Erdélyi 4079.)

A kakas a germánoknál mint a nappal hirdetője, a nap és a fény szimboluma volt.

Vezérfonal.

E kifejezés azon a görög mondán alapul, hogy Theseus Ariadne fonalával menekült meg a labirintusból.

Áprilist járatni valakivel. (Erdélyi 226.)

Régi pogány tavaszi ünnepen alapuló szokás.

Szeme fénye. (Erdélyi 7132.)

Bibliai kifejezés. Zsoltárok 17, 8. Salamon 7. 2.

RIEDL FRIGYES.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Házagol. Szarvas Gábor a Nyelvőr XVII. 218 lapján megjegyzi, hogy „több olynemű példánk van immár, hogy a többes számi *-k* rag, a hol a jelentés megengedi, időjárással *g*-re módosul. (Vö. réte*k*, réte*g*, üre*k*, üre*g*, szemercse*k*, szemercse*g*.)“

A dolog érdemére nézve teljesen egyetértek Szarvas Gáborral. Észrevételem csakis arra vonatkozik, hogy a többes számi *-k* rag, még ha a jelentés megengedi is, köztelenül, mintegy magától nem igen módosulhatna *g*-re. Mert addig, a míg el nem feledjük, hogy a szóvégző *-k* többes számi rag volt, a nyelvérzék meg nem engedi, hogy a pluralis *g*-nek hangozzék. Mielőtt a módosulás létrejöhetne, a *-k* ragi eredetének végkép el kell mosódnia a nyelvtudatban. Az ilyen megfélekezés azonban csak akkor eshetik meg, ha valami új sarjadás, új fejlődés már lassanként eltakarja előlünk a szónak honnan való származását. A többes számi alakhoz előbb valamely képzőnek (rendszerint a melléknévi *-s*-nek, vagy az igei *-l*-nek) kell hozzájárulnia, hogy a nyelvtudat most már a szó belsejébe jutott *k* ragnak eredetéről megfélekezdhessék. Szerintem a többes számi rag nem a szó végén módosul *g*-re, hanem a tovább képzett új szó belsejében. Mikor ez a módosulás itt a szó belsejében már létrejött, a hajdan hozzáfüggedt képző megint le is szakadhat róla s az öntudatlanul végbement elvonás az így keletkezett új szót nemcsak módosult alakban, hanem módosult értelemben is illeszti be a nyelvbe.

A történeti fejlődés menetét, mint már a Nyelvőr IX. 159 lapján is tettem, hadd tüntessem elő táblásan, négy egymásra következő időrendi rovatban:

I.	II.	III.	IV.
rét <i>e</i> k	rét <i>e</i> kes	rét <i>e</i> ges	rét <i>e</i> g.
üre <i>k</i>	üre <i>e</i> kes	üre <i>e</i> ges	üre <i>e</i> g.
szemercse <i>k</i>	szemercse <i>e</i> kes	szemercse <i>e</i> ges	szemercse <i>e</i> g.

A III. stádiumból a IV-ikre való átmenetkor, vagyis a képző lehántásakor a nyelvérzék meg is tévedhet, nem tudván hamarjában eldönteni, vajjon a keletkezett új szót melléknévnek vegye-e, vagy főnévnek? Így történt ez az *üreg*-gel. *Üreg* még MA.-nál is *cavus*, *vacuus*, *alveatus* és csak SzD.-nál jelenik meg mai értelmében.

Megtörténhetik az is, hogy a fejlődés csak a III-ik stádiumig megy, ott aztán megakad s a képző lehámlása végkép elmarad. Így van ez a című irt *házagolni* (házról házra jární, házalni) székely szónál. Itt a történeti fejlődés menete ez: *házak*, *házakol*, *házagol*.

Egyes esetekben a mai kiejtés meg a II-ik stádiumot is elénk tünteti. Gyakran hallani még, mint már Lukács Lőrinc is megjegyezte (Nyr. XIII. 5), az ürekes kiejtést s ugyanígy a rétekest is. SzD.

Kétségtelenül ide tartozik: *enyek* (leim, schleim Márt. Józs.); *enyekes* (nyálas, sikos, csuszamlós SI.); *enyecskés*, *enyecskesedik* az út SzD.; *enyeges* és *enyeg* CzF. Ide tartozik továbbá: a *göröngy*, gleba MA.; *göröngyeges*: *glebosus* és *göröngyeg*: gleba Cal.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Régi szók a tájszólásban. Simonyi Zsigmond „Ritka szók és szólások” közlésében (Nyr. XVII. 8) *ájong*-ról szólásban azt mondja, hogy a székely *ajang* (udvarhelyvidéki tájaján: *ajong*) nemcsak a. m. v o n a k o d i k, s z é g y e n k e d i k, hanem Czuczor és Fogarasi szótára szerint maig is h a b o z á s t, k é t k e d é s t jelent. Ajongás nélkül tanuskodhatunk arról, hogy Czuczornak és Fogarasinak igazuk van mind a jelentés megállapításában, mind abban, hogy ez a szó az egész Székelységben manapság is szélteben járatos.

Aj kicsike völgy, hegynyílás nevéül él Erdővidéken, Banton is, a hol egy völgyecskét *Kis-Aj*-nak s egy ezzel általellenben levő nagyobbát *Nagy-Aj*-nak neveznek.

Lehet ugyan Erdélynek olyan vidéke, a hol a málnaszörpöt *málnaülep*-nek mondják, de olyan is van, a hol *málnaülep* (ülepedés) annak a neve.

Vajjon Thököly *gyülepe* tehát annyit tenne, mint *ülepedés*?

A székely *enyett* (ma már inkább csak Udvarhely megyében s ott is nagy ritkán hallható) névutónak által, miatt, ért jelentését igen, de alatt, helyett értelemben nem hallottam soha. Ugy látszik Kriza sem ismerte, mert ő e névutóról ezt mondja: „*Enyett*: ért, által; *enyettem*, -ed, -e: *Enyette* kaptam meg e hivatalt. *Enyetted* (= éretted) türtem.” (Vdr. 497.)

Velemmel, *veleddel* (de *vele*), *velünkkel*, *veletekkel* (de *velök*) együtt a székely népnyelvben valóban minden nap hallható; de igen egészen rendszeresen is, tehát *velemmel együtt*, meg *velem együtt*. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kétszeresen ragozott alak csakis az *együtt* névutó előtt használatos; minden más szólásban csupán az egyenesen ragozott *velem* sat. szokásos: „*Velem*, -ed, -e sat. beszélt tegnap apád.”

Alakulásra nézve hasonmása e *velemmel*-nek a *nálamnál*; de így s csakis így egyedül a hasonlításokban szokásos: „*Nálamnál*, *náladnál*, *nálánál*, *nálunknál*, *nálatoknál*, *náloknál* nagyobb”; különben pedig mindig *nálam*, -ad, -a sat: „*Nálunk* ma gyűlés van. Testvéreim nálatok voltak.”

Meg kell nekem tégedet *vernelek*, *tanítanolak*, *ruházanolak*. Hogy ez az alak „Erdélyben a nép ajkán maig is élne”,

abban Tamás vagyok, no meg abban is az, hogy a székely nép maig is él az *irand* igealakokkal.⁴ PAAL GYULA.

Csirág, czirák. SZARVAS Gábor (Nyr. XVII. 216) a SÁNDOR Istvánnál előforduló *tsirág* szót Molnár Albert, thalli, aspargi⁵ jelentésű *czirák*-jával egybevetvén, arra a következtetésre jut, hogy Sándor István e többes számi alakot félremagyarázván, a *virág*, *világ* mintájára *tsirág*-ra javította ki. Hogy mennyiben áll meg e vélemény, nem bírom eldönteni, mert, habár gyermekkoromban számtalanszor hallottam e szót, kinövés, hajtás, sarjadék⁶ értelemben, arra nézve nem merek határozott véleményt mondani, hogy *csirák* vagy *csirág*-nak ejtették-e e szót; valamint arra sem emlékezem vissza, hogy többes számi alakja *csirák-nak* volt-e vagy *csirákok-nak*.

Ugyancsak a Nyelvőrben (XVII. 181) a szerkesztőség kérdései közt olvasom a főtebbinek alaki párját, a *czirák* szót, a melyhez a szerkesztő ez észrevételt csatolja: .Nincs módunkban, hogy az eredeti kézirat ortografiáját megállapíthassuk s a nyomtatás helyesírása alapján írjuk e szót *czirák-nak*; de sokkal valószínűbb, hogy a *cz*-nek e helyen *cs* értéke van; mert mind a törökben, mind a vele szomszédos nyelvekben *čirak* (*čerak*)-nak hangzik. Jelentése: *günstling*.⁷ E szó az athnamekban többször előfordul, melyet az erdélyi fejedelmeknek a szultánok adtak s jelentése ugyanaz, a melyet a Nyelvőr is megállapított, t. i. *günstling*, *kegyenc*⁸ s az akkori fordítók egyike-másika e török szót a latin *creaturával* adta vissza. Helyes olvasása mindenestre *csirák* s nem *cirák*. Legtöbb helyen a *cs* értékű *cz* eredeti írásmód szerint van közölve, de több helyen már a kiadás is *csirák*-ot használt.

SZILÁGYI SÁNDOR.

Helyes, furcsa, ügyes, csinos. Csapodi István közli a Nyelvőr májusi füzetében a *helës* szót, mint a mely Soprony, Vas, Esztergom megyékben járatos a szép egy bizonyos árnyalatának kifejezésére. Használják ezt a szót még Komárom és Fehér megyében; s talán a Dunántúlnak más részein is, azonban mindig *helës*-nek ejtik és sohasem *helyes*, mint Csapodi kétszer is írja. Ugyanazt fejezi ki itt ez a szó, a mit a dunáninni megyékben a *csinos* szó, a mely az irodalmi nyelvben is használatos.

Hajdú megyében a *furcsa* szóval fejezik ki ezt a fogalmat, míg erdélyiektől ugyanebben az értelemben mindig az *ügyes* szót hallottam.

Tehát a címbeli négy szó más-más vidéken használatos szinonim kifejezés.

BALASSA JÓZSEF.

Dal. Nevezetes dolog, hogy némely tévedés milyen szívós életű. Valamikor valaki nagy nyomatékosan kiejt vagy

leír egy meglepő állítást; a kortársak vakon elhiszik, utána rebegik s nem szereznek maguknak meggyőződést arról, noha könnyen megtehetnék, hogy az a nagy tekintélyű állítás csakugyan igaz-e vagy sem.

Erdélyi János a 'Népdal-költészetünkről' 1848-ban írt értekezésében a *dal*-ról azt állította, hogy ez is új szó. Arany János ugyan már 1863-ban (Próz. dolg. 270) megcáfolta Erdélyit s utalt arra, hogy a *dal* nem lehet új szó, mert már Gyöngyösinél is előfordul. Nem használt semmit; a *dal*-t azután is csak új szónak hirdették, csak azzal a különbséggel, hogy most már nem Kazinczyéknak tulajdonították, hanem ráfogták, noha Arany egy szóval sem mondta, hogy a *dal* szót mai értelmében Gyöngyösi használta először.

Elhitte mindenki s elhiszi még Simonyi Zsigmond is, a 'Nyelvtörténeti szótár' egyik nagyérdemű szerkesztője (A Nyelvújítás történetéhez 9 l.). Pedig nem is kell hozzá a Nyelvtörténeti szótár, elég Molnár Albert is, sőt elég a Nyelvörnek ez idei első füzeté is (l. *Dal* 27), hogy meggyőződjünk ez állítás helytelenségéről. MA. valamennyi kiadásában, tehát már a Gyöngyösi születése előttiekben, az 1604. s az 1611-ikiben is világosan ott áll, még pedig a kényelmes kezeletű magyar-latin részben: *dal, cantus, modulamen*.

Simonyi idézett értekezésében még több meglepő állításra is bukkantam. Szerinte Faludinál fordul elő legelőször a *középpont*; pedig már Apáczai Cserénél is megvan 'punctum medium' értelemben (50 l.).

A *kéj* és *pót* szót Adáminak tulajdonítja, noha mind a kettő meg van már MA-nál (1708).

Kónyi alkotásának tartja a *bántódatlan, hanyakodik, nyomdokol* szokat is, noha ezek már Kr. tanúsága szerint is mind régi szók.

A *szellőztet*-ről maga sem igen akarja elhinni, hogy Faludi csinálta volna. Nem is csinálta, mert már ez is megvan MA. 1621. és 1708-iki kiadásában.

Az *általmérőt* és *osztót* sem Maróthi csinálta, hanem Apáczai (50, 31. l.).

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN

Ringlispl. A német ember útján hozzánk került ez ismeretes játék neve még mindig német alakjában kísért, holott egy egész sereg jó magyar szó van rá. Az *ördög-motolla, ördögsekér* eléggé ismeretes; de közhasználatát kényelmetlen hosszúsága nagyon akadályozza.

Én a napokban egy egri tanuló útján hallottam, hogy Hevesben általánosan használják a *sergő* szót e játékra. Nem tudom, hogy az irodalomban valaki nem használta-e már; de ezutánra igen ajánlható mint jó magyaros hangzású szó.

K. M.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

Csába, a régi irodalom nem ismeri; csak Molnár és Pápai szótárában fordul elő „buta, tompaeszü” jelentéssel. Használják-e valahol?

Csaja, csajva: cserebogár. „Éhség lezend a földön, rogya, sáska avagy chasil, az az czaia gyümölcs és szőlő vesztő féreg (Mel: Sám. 290). Mondotta és jött sáska és cza y u a’ (AporC. 71). Él-e valahol ma e szó?

Csaláz. Kisviczai Adagiajában olvasható: „Garázdálkodni, tsalázni: hastas primas jactare” (205). Jelentése világosan ki nem vehető.

Csal. A régiek két jelentésben használták: 1) hinterlist: „Az Árius sok csalt kezdte gondolni” (RMKT. V. 173); 2) falle, schlinge: „Ts a l o k a t kell lába alá tenni, hallyon az árokban” (Gyöngy: Cup. 23). Ismeretes-e e mély hangú alakja a *csel*-nek valamely vidéken?

Csámporodik, csak Pápainál „acesco: sauer werden” jelentéssel. A Tájszótár ily furcsa magyarázattal kíséri: „a ser s palinka-virits és keverésnek megsavanyodni a nélkül, hogy megéledett volna. Székely szó.”

Csapzi: insulsus, protervus; schal, keck; *csapzíság*. „Udvarok-béli tsapzi sirka katonák, és suhanczár inaskák (GKat: Válts. II. 326). Pater Viza nékem írott leveleiből is látom, hogy tökéletlen csabzísága az dolga” (RákF: Lev. II. 71).

Csatora: kacagás, hahota. „Cziatorara hahotara ki öntetni (Sal: Erasm. 10). A pápistáknak tévelygésüket nagy chatorával számlálod-elő” (Veresm: Lev. 111).

Csavira: ebecske? „A lovak és orosz lányok semminek tartják az apró tsaviráknak cziholásokat, vinczogásokat” (GKat: Válts. II. 290).

Csebeskedik egyedül Sztárainál s csak egyszer fordul elő: „Árrius magában igen kevély vala. Ezt a ruházatja megmutatja vala, félvállon palástyát ő viseli vala, mint szárnya szeget lud czebeskedic vala” (RMKT. V. 167).

Csécs, két jelentésben járja: 1) himlő, melyet a Tájszótár is ismer; 2) „crepundia, klapperwerk”: „Becsülendőt bőcs-telen dibdáb csécsért el ad” (Land: ÚjSegits. 81). A Tájszótár „keskeny csipkés pántlika” magyarázatot csatol hozzá.

Csegely, cseglyes, csak Pápai-Bodnál a latin részben: „ager *cuneatus: tsegely, tseglyes szántó-föld.”

Cseje. A RMNyelvmélekek következő helyén fordul elő: „Egy lőfekere walo vert, harom cheye” (II. 88).

Csekni. A Pannónia megvételeiről szóló ének használja: „Árpád juta magyar néppel, Kelem földén a Dunán eikelének, az Cseken ök csekének, az Tetemben el-feltetének” (RMK. I. 7). Található-e valahol valami nyoma ez igének?

Csemeszkedik : csimpeszkedik. 'Ezek [a kutyák a bikának] füleire rá tsemeszkedtek' (Gvad: FNót. 88).

Csemp. Sándor István szava, a ki 'fraus, dolus' latin egyértékesekekkel magyarázza; tehát annyi mint 'csel, ravaszság.' Tud-e róla valamely tájék, vagy legalább ismerik-e *csempes* (ravasz), *csempesség* (ravaszság) származékait?

Összecsempelyődik. Molnár Szótárában annyi mint: 1) conglobor, colligor, egybegyül, összecsoportosul; 2) conjuro, összeesküszik.

Csendeni: csengeni. 'Az aran sem chend sem pengh mynt az ercz es ywegh' (ÉrdyC. 466).

Csepke ? 'Esküttinkeot a chepkeuel halakra verette' (TörtT. VII. 94).

Cseplye, csak a szótárakban: gramen, perje MA. kraut PPB.

Csepőlyés: csipás, csepegős szemű? 'Az oltarra ne yarwllyon zolgalny ha vak leyend, ha czonka, ha santha, ha cympha, ha kanczal, ha ghörbe, ha czepeőlees, ha ryhes awagy poklos' (JordC. 108).

Csereklye. Baróti Szabó így magyarázza: fenyőfalevél. Származékszava: *csereklyés* előkerül Csereinél: 'Bal kézről a mi hadunknak vala egy csereklyés hosszan elnyult oldal' (Hist. 201).

Cseri. 'Minden szeles szónak tudomannak, es czerifaco eretnek szonak ne higgüünk' (Mel: SzJán. 43). Sándor István-nál: tséri barát: franciscanus; szürkebarát.

Cserkész, cserkész. Adámi szerint annyi mint: waldhüter. A Tájszótár 'halászsegéd' szóval magyarázza.

Megcsetten: verzweifeln. 'Meg nem czetten, azaz kétségben nem esik (Mad: Evang. 641). Elég keményen illetetett, mindaz-által meg nem csöttent' (252).

Csihó ? 'Ha mint érték s megmondom, visszamagyarázzák; engemet költenek csihóban' (MonOkm. XXIII. 399).

Csikkeny ? 'Vettem fel Pesten ő nagyságától kétszáz csikkeny aranyakat' (MonOkm. II. 136).

Csincsá, csinga: pfeife, sip? 'Ő kobzot, ő miszkált, ő chingát toda (Zrínyi: ASyr. 186). Az vezér is nagy sok dob, csincsá, török sipok zengése mellett indul' (Szal: Krón. 581).

Csingolódik: összefogódzik? 'Répa, retek tsingolódnak, tök és dinnye hason jár, az ugorkák forgolódnak, kiki mohón lejtőt vár' (Fal: V. 871).

Csob: zuhanás? 'Minec előtte az szüretre megh érnénec, nagy csobbal az koporsóban húllanac' (Prág: Serk. 796).

Csordak: cuneus, loge. 'Midőn látnáia az iatek nező kerek gradicos csordakoknak finyességeket, monda az környűl álloknak' (Lép: PTük. III. 67).

Elcsöpévezik: entarten. 'A tsemete, ha nem irtogattyák

s egyenesen nem nevelik, el-tsópévezik és el fajul' (Megy : 3 Jaj. II. 165).

Csuforog : knarren? ,Két kerekünk tactusra tsuforgott (Gvad : RP. 33).

Csup : csücs. ,Eundo ad vnam magnam aciem videlicet ad vnum altum chwp' (SzékOkl. I. 291). Állítólag Erdélyben járatos szó; de se Kriza, se a Tájszótár nem jegyezte föl.

Csüd : astragalus C. MA. gelenk. ,Keze-fejei tsüdjökből ki-mozdulnak' (GKat : Vált. II. 454).

Csüllekedik : izgágálkodik, civódik. ,A tévelygőknek agyaskodásoknak és alkalmatlan tsüllekedéseknek s vetélkedéseknek tulajdoníthatjuk' (GKat : Titk. 906).

Kicsűröl : kicsavar, kifacsar. ,Az harmadik hely magyarázattyábulis ki csűrölnek, hald meg'... (Czepl : BDorg. 150).

.....
Belányi Tivadar a következő szókra nézve kér szíves fölvilágosítást.

Hontban az *eresz, eszterha* helyett az *isztri* szó divatozik. Használják-e még valahol?

Ugyan csak Hontban a széltől védett helyet *szérnye* szóval nevezik : ,Maradj a szé r n y é b e n, mert megfázol.' Ezt a NSzótár sem említi. Hol ismerik még?

Használják még Hontban a *csula* szót is, de csak bárányokra alkalmazva. ,Az a csula-fülű szép kos lesz. Ne csula ne!' A NSzótár szerint Nógrádban és Hevesben is járatos e szó s annyi mint ,apró fülű, lefityegő fülű, s ez utóbbi megyében nemcsak juhra, hanem disznóra, sőt tárgyakra is alkalmazzák, pl. a kalapra. A NSzótár így írja : *csulya*. Így, *ly*-lyel ejtik-e valóban a föntebbi megyékben, vagy talán ott is csak *csulát* mondanak? Ismerik-e még talán másutt is s tudnak-e neki egyéb jelentését is?

V Á L A S Z O K

a szerkesztőség kérdéseire (Nyr. XVII. 35. 175).

Apadt juh, száradott juh. ,Egészen elapadtak már a juhok, nincs semmi tejük, el kell választani a bárányokat. Takarmányt kell venni, mert a juhok ezen a sovány eleségen lepadnak, elszáradnak. Le kell ezt a birkát metszeni, mert már egészen elszáradt, utóbb meg majd hasznavehetetlen dög lesz belőle; most még legalább a szegény cselédasszonyok elhordják a husát.'

Cánkózik. ,A cigányok felástak egy dögmarhát és elvitték, mi meg rájuk ijesztettünk, hogy kijön a szolgabíró vizsgálgálni; no iszen, úgy megijedtek, hogy reggelre mind elcánkóztak innét, siettek az írhájukat elhordani. Ez a sok

uccagyerek mind a házunk előtt zajongott, végre rájuk dörrentettem s úgy megijedtek, hogy rémültükben mind elcankóztak onnét, mint a nyíl iramodtak tova. 'A lusta emberre is mondják: 'Még most se canköztál el? Már mikor canködsz v. canközol el? De bajosan tud ez elcankózni! No canközz v. canközzál el már no! A szegény kis madarak (fecskék, fülemlék) is elcankóztak már.'

Céda, cédaság. 'Oly pajkos, céda egy kölyök ez, alig lehet vele birni. Ne ugrálj, ne cédákodj te fiú! Rossz egy céda leány ez, mindig a legények után fut. Várj te lyány, várj, még bizony megbánod a cédaságoddal! Mit cédákodsz a legények közt. Olyan céda ez a ló, csak úgy szök-rug, nem hiába céda a neve.'

Cicés. *Cicéságok:* a cica-maca-fának az ágai, melyek virágvasárnapján lesznek megszentelve. Zalában: cica m a c a á g a k. Ugyanitt cicést, cicást is szoktak a gyermekek játszani: 'Játszunk cicást, te légy az egér én a cica'.

Cicere: cicoma. 'Mit cicomázod magad; csak cicérkeld magad mindig, töltsd az időt az öltözködéssel! Ne piperézd magad órászám; szebb az egyszerűség mint a te cicérés piperéd.'

Cigere. Itt p i g e, b i l n i c k e, c s ü r ö k jelentésben nem ismerik; de *ciger, cigere, csiger, csigere* az a rossz fajta bor, mit a szőlő-törkölynek vízzel való feltöltéséből s ennek összeerjesztéséből nyernek. 'Kevés borom termett, de segítettem magamon jó módin; csináltam csigert, napszám közben az is elcsuszik. Ugy-ugy, én is tíz akó cigerét csináltam; persze hogy rossz, de hát ha jobb nincs, az is jó. Az idén igen édes borunk termett, meglátszik még a csigerén is. Te nem szoktál csigert csinálni? Nem csinállok én olyan rabvállatót'. Zalában csiger és csigere, Vasban pedig ciger és cigere néven ismeretes, valamint itt Sopronmegyében is. Általában a felsőzalaiak *c*-je itt többnyire *cs*-nek hangzik; pl. a ki itten c e m e g é z, ottan c s e m e g é z.

Cihant, cihent. 'Mekkorát cihentett, szinte megijesztett. Mit cihantasz itt a fülemben? Akkora náthám van, folyvást kell cihentgetnem. Ugy el van dugulva az orrom, adj egy kis tubákot, hadd cihentsek egyet!'

Cincál: dévajkodik, enyeleg.

Cincius. 'Óh te gonosz cincos te! Mit cincoskodol itten.'

Cingolódik ismeretlen, de van c s i n g o l ó d i k: vmibe kapaszkodva hintálni, huzakodni, évelődni. 'Mit csingolódsz azon az ágon, bizony letörik alattad. Ne csingolódj a székem hátán, mert még feldöntesz. Gyerekek, menjetek innét, ne csingolódjatok a nyakamon.'

Civulás. 'Ni hogy csivakodik ez a kutya' (ugrándozik s csahol, siró nyöszörgéssel ugat, kaffartgat). Különben ha

a nyulat hajtja, is mondják: „Csak úgy csivakodott utána; ni ott csihol’.

Cókó. Soprony megyében több helyen *facókót* visel és hord a nép.

Copogás. „Akkora sár van, csak úgy copog v. cupog a lovak lába benne. Ugy szopnak ezek a malacok, csak úgy copogtatnak. Hogy cupogatnak azok a csikók a tejes zsemlemn’.

Cucolék se kosár, se tarisznya, hanem egy lepedőféle kendőbe kötött ruhacsomó. „No, szedd össze a ginc-göncödet és vidd már innét a cucolékodat (bugyrodát). Olyan nehéz ez a cucolék, akár egy láda. Mennyi mindenféle bele fért abba a cucolékba, ugyan hogyan birtad összekötni. Ej de nagy cucolékja van komámasszony, talán bizony bucsura megy?’

SEPERNÉ-NAGY KORNÉLIA. *)

Ármányos: más ellen áskálódó, a maga hasznát kereső: *martalékos.* Fölváltva használják. „Nálunk a nép nem ármányos.’ Akkor mondta a bíró, mikor egy papot „vót meghijni a parókiára.’ „Bizon, a mi népünk nem olyan martalékos, mint sok helyütt látni.’

Avat: megnedvesíti a posztót, a gubát varrás előtt, hogy összemenjen. Azelőtt „a szabók avatták a posztót.’

Avatás: bevezetés a templomba. Az asszony gyermekágy után „avatásra megy a templomba’; ugyancsak „avatásra jelen meg a fiatal asszony’ lakadalom után a templomban a római katolikusoknál.

Babosgat: mindig vele foglalkozik, valakit kényére-kedvére eresz, mikor épen rendre kellene utasítani. „Apja jányát babusgati. A kend veje csak babusgati a ken jányát.’

Bakol: hidlábat ver le. „Bebakolták mán a Netecsen (egy álló víz) a hid lábát? Ájjanak ki hónap bakolni!’ A bakolás úgy történik, hogy 2—4 szulák közt csigán föl-húzzák a kost v. bakot, mely vasból készült súlyos verő-eszköz, s azután jó magasról a cölöp fejére eresztik, melyet hidlábnak vernek le.

Bakos v. *bakosostor:* négy lóra készített, kulimázzal jól kikent ostor kenderből. „Ha a bakossal közzé csördítek, úgy megy aza négy lú mint a sárkány. Kieresztette Pali kocsis a bakosostort, oszt a szeme közzé vágott a szárnak, mikor a kocsi után futott.’

Becsüt kíván: kéri a kár fölbecsülését, meghatározását. „A bíró meg a szós megtette a becsüt.’

Fülaajtó. Ezt a Nyelvőrben eddig kétféleképen magyarázták, t. i. *fülkeajtó*, és *nyáriajtó* az istállók rendes ajtaja mellett. Abaujban, Ungban és Zemplénben csak

*) A Budapesti Hírlap szerkesztősége útján érkezett.

Szerk.

félajtót v. *filajtót* és *rácsot* hallottam említeni. Ungvárott egy régi háznál az udvarra nyíló konyhaajtó, mely erős tölgyfából volt készítve, két részből állt: alsó és felső ajtóból; valamint az alsón, úgy a felsőn is zár van, s mindkét félajtón van két-két sark. Nagy levén a hőség, a felső nyitva van; de meg azért is, hogy a konyhai dolgok intézője, ki szem és fül szeret lenni, láthassa, mi történik az udvaron. Az alsó ajtó pedig rendesen be van reteszelve olyankor, hogy az apró marha, kutya be ne tolaikodjék. Ilyenkor azt mondják: 'Nyitva van a félajtó.' Munkácson is vannak ilyen félajtók, mint mondják, régiebb házaknál. Az ily ajtó rendesen hátulsó ajtó. A falusi házakon a rendes ajtón kívül van még egy, lécekből vert, sarokvason forgó s retesszel vagy horoggal ellátott ajtó, melyet nyáron át bezárnak, míg az igazi ajtó nyitva. Olyan ajtók láthatók sok helyen az ólak, istállók ajtai mellett is. Azokra a szellős ajtókra, melyek a valóságos ajtók félmagasságának felelnek meg, tehát szinte félajtók. Abaújban és Zemplénben azt mondják: 'Huzd be a rácsot. Tedd be a rácsot, hogy a kutya, csirke be ne gyűjjön.' Magyar nemesi udvarokban, nagyobb falusi házaknál olyan ajtókat nem alkalmaznak a főbejárat mellett, hanem inkább hátul, az udvarra és a gazdasági épületekre tekintő részen. Zemplénben az ily ajtók neve: *rács*. Nagy-Kaposon, Ungban, a kerítésnél levő ily ajtó: *rácsos kapu*. Salánkon, Ugocsában, *leveles kapu* (a népdalban: Nyisd ki rózsám leveles kis kapudat, hadd vezessem be kis fakó lovamat) az, melyen a lécek mindkét félen párhuzamosan lefelé tartanak, mint a rózsalevél erei. E szerint a 'fűlajtóról' nem ártana többet tudni.

Kotyog. *Kotyog* a záptojás; *kotyog* a kotlós tyuk, a melyik már ülni szeretne, s *kotyogásra* meg is ültetik; *kotyog* a víz a csobolyóban, a korsóban, mikor a száján iszunk. 'Addig *kotyogott* a torkotokon a pájinka, hogy a mint látom, el is fogyott.' *Belekotyog* a más beszédébe: belevág a más szavába. *Kikotyog*: elárulja a titkot.

Parás: könnyen széthulló. 'Parás krompé. Én is eszek abbul a sütőtökből, a melyik olyan jó parás. Parás biz' az. csa úgy szétömlik, mint a parás (krompé) bandurka.' (Zemplén megye.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Babonák Szerencsi Mihály sárospataki fazekas 1809-ben kezdett napló könyvéből.

Mikor megölnöd a disznót, hogy tetves ne legyék a husa, tégy a tűzbe 1 vasnyársat és mikor meg van ölve, azon melegen told a szájában a disznónak és meg fakad benne az a kit tetűnek hínak.

Mikor az elő hasú tehén megellik, ha több bornyával van is, először szoptasd meg a bornyát, szengyörgy foghagymát foghagyma koszoróval meg főve mosd meg a tögyét s öntséd keresztül a tehenen, nem árt neki a gonosz.

Ha rüg a tehén, az első menyetskének a fejkötőjébe való galandot húzd ki s kösd a lábára. Vagy két sírról egy zsákba tégy földet, azután ted a hátára két felől a zsákba és nem rüg.

Ha a marha meg eszi a pokláját, tőts belé káposzta savanyú levét és elemésztődik benne a pokla.

A mely marhának a tögyibe ereszkedik és fály, teke-nős béka hájal kerekezd meg.

A farkas meg nem motskolja a marhákat; ha az meghót embernek az álla fel van kötve, ód le és kösd fel másal és azt a első le ódot ruhát a pásztor ember hordja magánál. Be lesz kötve a farkasnak az szája mint a meghót embernek az ajaka.

Mikor a ló ki elli a tsikáját, akkor mindjár melegen kend meg puskaporos zsírral egészen; törd meg a puska port ó hájjal, és azal kend meg; az ara való, hogy a farkas meg nem eszi azt a tsikót. És más marha álatall is jó meg próbálni; ha tsak a fejét is meg kel kenni. De akkor mikor kielli az anya azon melegen.

Tavaszkor a legkissebb diót a mely olyan mint egy jó mogyoró, szárazd meg, ted el; mikor kell, törd porá és fujd a szemébe. Lehasad a hájog a szeméről.

UJLAKI ISTVÁN.

Régi magyar szavak 1540-ből. János király kincseinek latin összeírásában következő magyar szavak fordulnak elő:

Postillena, vulgo *farmetrýng*.

Antillena: *zýgellew*.

Collarium: *nyagbawethew*.

Duae clavae, vulgo *bwzogan ferreae*.

Coopertarium, vulgo *pokrocz*.

Bonchok equorum.

Duo *gombi*.

Czaprag ad dursum equi.

Taffota.

Vestis de veluto *zederýes*.

Vestis de *kamwka* coloris *zewerke*.

Vestis de *kamwka* coloris brunatici, vulgo *zewerke*.

Vestes quas *foztham* vocant de *kamwka*.

Socci de panno *zederýes*.

Vestis *thabýth*.

Vestis de veluto *zederýes*.

Vestis coloris *meghzyñ*.

Subicza de scarlato.

Subicza zewerke.

Duae poppae et atlacio.

Unum *czaprag*.

Ez összeírásban meg van nevezve János királynak egy lova „Kopoth“, melyről Szerémi is emlékszik s egy kutyája „Fyles“, mely egy kristálypoharat összetört.

SZILÁGYI SÁNDOR.

HIRLAPIRODALMI ADATOK.

Ide iktatok néhány szót és kifejezést, a mely a „Buda-pest“-nek, ez ismeretes népies napilapnak mult évi, körülbelül három havi számából összeböngészve a Nyelvőr olvasó közönségének figyelmét egy vagy más tekintetben megérdemli.

Angyis: „Tisztellek téged kedves bátyám Péter a kedves *angyissal* együtt. Teri hugomat is tisztelem és Pista öcsémet az *angyissal* együtt“ (máj. 21. Varga Mihály csendőrnek Muhorán lakó bátyjához, Péterhez irt leveléből).

buffadni: „Hogy dülesztgeti magát ez a *buffadt* marha bendő!“ (mondja egy kofa a másíkról aug. 19).

csonttrakó: „Dunaszekcsőn történt, hogy Bari István nevű gyereket egy pajtása egy dombról lelökte; a gyermek a lábszárán erős ütést szenvedett, hogy lépni alig birt. Nagyapja elhivatta Krámer Péter nevű kuruzslót (*csonttrakó* a neve), a ki a gyermek lábát erős zsindeykötésbe tette, pedig el sem volt törve (aug. 22).

engemnek: „Engem hívnak *engemnek*, gyujtogató Péternek. Oltok-bontok, de ebben a házban nagy tűz lesz augusztusban.“ (Ez állott egy cédulán, a melyet tavaly egy szegedi ház ablakán bedobtak; s ez idén augusztusban csakugyan kiütött benne a nagy tűz. Aug. 18.)

gyomrozni: „Nagy Imre pedig azt mondta Dezső Kálmánnak, hogy hajtsen tovább. Miután ez vonakodott, Nagy Imre megfogta a kocsiban s *gyomrozta*, azután pedig lehajította és utána ugorva üzni kezdette“ (aug. 28).

hivatalbéli: „Sem a bíró, sem más *hivatalbéli* személy.“ (Jun. 1. Sajó-Várkonyról van közölve. Nem nevezhető ugyan ritka szónak; magam is hallottam már hivatalbeli alakban; de ráirányzom a figyelmet, mert teljes egyenlőértékűje a nem ajánlható *hivatalnok*-nak. Használatos egyéb-iránt ez utóbbi helyett a *tisztviselő* is, a mely mindinkább kezd terjedni.)

kürtös kalács, lucskos káposzta, murkos, vetrece: „Másfél tucát pesti szakácsnéval sem sikerült zöldágra, illetve *lucskos*

kos káposzta, murkos, vetrece, csirketokány s több effélére vergődni. Készített tehát vetrecét, lucskos káposztát és kürtős kalácsot. A párolgó lucskos káposzta levesre (aug. 10.). Az elbeszélésből ki-
vehető, hogy ezek az ételnevek erdélyiek.)

markoláb: „A magyar ember pl. még ma is azt tartja, hogy a markoláb eszi meg a napot. Arról se igen tudna számot adni, hogy ő markolábság a gyomrából hogyan kerül hát ismét elő” (aug. 19).

nyám-nyám szájú: „Hallja maga nyám-nyám szájú gyütt ment!” (aug. 19. mondja egyik kofa a másiknak).

oda mosni a lábát: „Véletlen botlott az új asszonyba. Tudja az isten, hogyan történt; odacsábitotta az a nő, a mint a magyar ember mondani szokta, oda mosták a lábát” (máj. 22).

tálba főtt: „A tálba főttet megboldogult Zsigmond királyunk által egykoron elzálogosított szepesi városokban magyarul úgy hívják hogy *griess koch*. Zoltán urat elfutotta a méreg, ha csak nevét is hallotta ennek a barbar szónak. A minek tálba főtt a neve, azt nekem senki se griesskocholja meg, mert a képire mászom!” (aug. 10).

VASVERŐ RAIMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok a részegesekről.

Korcsma a temploma.
Ilámozva szereti a szőlőt.
Szereti a Krisztus véré.
Dicséri a csapat.
Kancsó a komája.
Gégeje az istene.
Részeges dajna.
Szereti a tütüt.
Kotyogás a miatyánkja.

Lopó a trombitája.
Kefekötő a dajkája.
Iszik mint a kefekötő.
Borvirág a tulipánja.
Bornyoszolya.
Iszik mint a csapat.
Icee a harangja.
Cégér a Krisztusa.
Korcsma tötélék.

DOBOZI.

Közmondások.

Álluó tuóba lakik a biéka.
Az eb is vënnë hust a fogáro, csak pizë vuóna.
Az ebnek nem megy a füst a szemibe.
Könnyü a biékát vízbe ugratnyi.
Szamártú ne kívány parulát.
Ne higgy a zsiduónak, míg meleg.
Ki tehet rúla, ha a barát pápista.

(Rábaköz. Bágyogh.)

VITÉZ JÓZSEF.

Népmondák.

Hogyan lett a vizes gödörbül kut.

A magyar embər ecčər egy kerek méj gödröt ájt az udvarába. Óra mén egy nimöt. Kérđi tülle :

— Mit áj kē igyőñ.

— Hát vízi gödröt igyőñ.

— Kut, kut! mondi a nimöt.

Asz mondi rá a magyar embör :

— Nem kut ez igyőñ, hanem vízi gödör.

— Kut, kut! mondi ja nimöt.

— No lęgyen hát kut! mondi ja magyar. Azóta kut a vízi gödör.

(Baranya m. Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Népmesék.

A huszárkatona meg Fejér Rozália.

Hol vót, hol nem vót, az óperenciás tengeren is túl vót, vót eccer egy katona. Aszt álmotta, hogy szőkjék el a katonaságtul, oszt akkor aranydóga lesz. Jól van; elszőkött.

A hegyeken barangolt, oszt megéhezett, hát visszament a katonasághoz. Ujra álmotta, a mit az elébb. Megint barangolt Ungon-Bergen: megéhezett, újra visszament.

Harmadikszer is aszt álmotta, hogy mennyen el, el is szőkött. Ment mendegélt. Nagyéhesen bement egy vendégfogadóba. Aszt mondi a vendéglősnek: Vegye meg tülle eszt a lovat. Ötszáz forintér megvette a lovat. Azut jólakott. Avval aszt mondi a vendéglősnek: Ennek a lúnak van egy fortéja, de jén aszt megmutatom a vendéglős urnak. Felült a lúra, megsarkantyúzta, oszt elszőkött, mint az Isten nyila.

Bement ű egy erdőbe. Tanált ott egy várat; hanem aza vár tiszta fekete vót.

— Mit ad Isten, aszt ad Isten, bemegyek abba a várba, mondi magába.

Bement oda, oszt lelt ott egy istállót; ott készen vót egy hívok széna, víz, kötőfék. Bekötötte oda a lovát, maga meg felment a várba. Ott tanált egy szobát, hát bement abba. Ott egy embernek terítve vót; vót ott szilvorum, kártya, pipa meg minden, a mi egy jó fröstökhöz kell. Leült, oszt szépen megfröstökölt.

Itten eszébe jut, megkén nézni a lovát. A lova rendben vót. Evés után meg is tisztították.

— Mit ad Isten, aszt ad Isten, itt maradok éccakára.

Embert meg aranyér se látott a várba, csa a sok beszédet

hallotta. Gyün éfél előtt a tizenegy óra és begyün hozzá egy fekete kisasszony és aszt monta neki:

— Egy pisszentést ne merj tenni! Most én rulad egy fél óráig fogom a testet a fogammal tépni.

A katona félt, de állotta. Mikor ez megvót, visszarakta rá a testet, megkente, oszt ojan ember vót mint azelőtt. A kisasszony térgyig fejr vót most.

Reggel megfröstökölt a huszárkatona, avval lement megnézni a lovát. Az rendbe vót. A másik éccakára is ott maratt. Tizenegy órakor megint bemegy hozzá a kisasszony.

— No te katona, mongya neki, most háromfertájig fogom a testedet fogammal tépni, de ne merj pisszenni!

A mint ez megvót, újra visszarakta rá a testet. Reggel újra megfröstökölt a katona, lement a lovát megnézni. A lova rendbe vót. Megint ott maratt harmadik éccakára. Megint bemegy hozzá a kisasszony, oszt aszt mondi neki:

— Te katona, most egy óráig fogom rullad a testet tépni.

A katona kiállotta. Reggel, a mint felkél a katona, kinézett a zablakon. Láttya, hogy a zemberek dőgoznak; már akkor fejr vót a vár. Lement avval a lovát megnézni. Avval felmegy a várba a szobájába, de az csukva vót. Tanál egy másik ajtót és bement azon a zajtón. Begyün hozzá egy szobajány. Behozi neki a fröstököt. Erre begyün a kisasszony is. Leülnek egy asztalhoz ketten fröstökölni. Avval a nyakába borult a kisasszony a katonának ezekkel a szókkal: Én a tized, te a zenyém, halál választ el egymástul. Most má egészen fejr vót a kisasszony.

Élnek űk egy darabig eggyütt, hanem a katonának eszébe jutott, hogy van neki egy kis adóssága. Aszt mondi a feleségének a kisasszony má a lett, kedves feleségem! egy kis adósságom gyötör, elmegyek, kifizetem.

Akkor a felesége sirva borult a nyakába. Aszt mondi a zúrának: Jó van, eriggy, de ha gyűsz vissza, eszed legyen; ha fogadol szekerest, mondd meg neki, hogy csa a zerdőszélig gyűjön, ne a zerdőbe.

Elment a huszár abba vendéglőbe, a hol a lovát elatta, a vendéglőst kifizetni; hauem abba fogadóba ott vót az a boszorkány, a ki Fejr Rozáliát elátkozta. Avval a katona fogadott magának szekerest, de a boszorkány a szekeresnek egy pár aranyat csusztatott a markába, meg adott neki egy almát. Aszt monta a kocsisnak: Ez a zúr fog tülled kérni egy kis vizet, és mondd meg neki, van nállam, uram, egy alma, fogadd el, oszt elmulik szomjuságod. Megette a katona a zalmát, avval elalutt. Ment a zerdőszélig a kocsis, Fejr Rozália má ott várta sirva. Aszt monta a kocsisnak, vidd vissza eszt az urat oda, a honnét hosztad, oszt ha felkél, mondd meg neki, ha gyün vissza, esze legyen.

Itt megint fogadott másik szekerest a katona, hogy haza megy. A za boszorkány újra adott egy körtét a kocsisnak, hogy aggya a zúrnak, ha szomjuhozni fog. Elment a zerdőszélig a kocsis, ott

várt Fejér Rozália, oszt sirt; mer megint alutt a zura a körtétül. Aszt mondi Fejér Rozália a kocsisnak, vidd vissza a zurat, honnan hosztad; harmaccor esze legyen, mer többet nem lát.

Visszavitte a kocsis: Uram, ha megy haza, esze legyen, mongya neki, mikor felébredt.

Harmadizben is szekereset fogadott, hogy haza megy. A boszorkány ennek a szekeresnek adott egy szilvát. Aszt mondi a kocsisnak: E za zur fog vizet kérni, mondd neki, fogadd el uram e szilvát, tán elmulik szomjuságod. Avval elindultak és a szilvátul harmaccor is elalutt.

A mint elvitte a kocsis a zurat a zerdő széllire, Fejér Rozália má ott várta őket. Avval kivette a szekerbül és kihuzta a kargyát a katonának; ezzel a karddal megvágta Fejér Rozália a maga ujját. A mint megvágta az ujját, ráirta a kargyára, hogy útet a zészaki oldalán fogi megtalálni a fekete tengernek és avval elment.

Felébredt a katona s elment be a zerdőbe, de má csak hült hejjét lelte a várnak. Egy nagy gödör vót a vár helyén. Erre gyütt kifelé a zerdőbül. A zerdő szélin vót egy vastag fa, abba vót egy kis ház, bement belé, mer látott egy ajtót. Ott elbujt a zágy alá, mer hallott beszédet. A mint ott fekszik, begyün két zshivány, oszt hozzáfogtak a vacsorához. Elkesztek beszélgetni és kérdi egyik a másikatól: már tizenhat esztendeje hogy eggyütt lopunk, ugyan melyikünk lopott többet? Az egyik mondja, hogy lopott olyan cipőt, a ki eccerre 16 méjfődet lép. A másik meg aszt monta, hogy pëndzet lopott, de most nem mutatí, csa reggel mutatí meg egymásnak, a mit loptak. A mint kilépett, felhuszta a másik cipőt is, a zegyiket már bent huszta fel a katona a zágy alatt.

Avval ment, mendegélt. Felment a züveghegyre, ottan tanált egy kunyhóba egy remetét, s kérdi tőle: Ugyan kedves öregatyám, nem hallotta itt hirét Fejér Rozáliának? A remete a zólomhegyre utasította, hogy kérdezze meg ott a remete a bátyjától, nem tud-é felőle?

Hát odament megkérdezni a másik remetéhez. Az aszt monta neki: Épen két esztendeje, erre ment egy kis szél; nem tudom, ha nem ű vót-é? De várj, összehijom a vadállatokat. Össze is gyűttek. Három vén oroszán hátra maratt. Sokára előlgyűttek űk is.

— Hol vótatok tik, vén kutyák?

Azt mondi a három oroszán: Amott hét ördög verekedett egy késen, egy kardon, meg egy puskán; egyik is akarta a kardot, a másik is; a puskát a harmadik; a késet egy se akarta. Összebeszéltek az ördögök, hogy felvállalí a katonát védelmezőnek. Tanácskoznak, jó lesz-é ez a katona? A három ördög nem javasolta megválasztani, attak a katonának utravalót, elment.

Eljutott az érchegyre, a hol van a két remetének vén bátyya, mint monták neki, kérdezze meg, nem tudna-é Fejér Rozália felül?

— Aggy Isten jó napot, kedves öreg apám! Nem hallotta hirét Fejér Rozáliának?

— Édes-kedves gyermekem! most három esztendeje ment ere

egy erős szél és a kunyhómnak a tetejét is elvitte; de nem tom, hova ment. Összehíjom a madarakat, hát ha űk tudnak felüle!

Erre felment egy fára és kiabálva összehíjta a madarakat. Három griffmadár hátra maradt.

— Hát tik, vén kutyák, hol marattatok?

A Fekete tengernek a zészaki oldalán Fejér Rozáliának most áll a lakadalma.

— No tik, három kutyák, most eszt a katonát átviszitek. A legifjabbik átviszi a fejér tengeren, a másik a zészaki tengeren, a harmadik a fekete tengernek az északi ódalára; hanem egy se merje bántani.

Avval a mint átvitték, tanálkozik egy urral, a za zur boszorkány vót. Kérdi tülle a katona: Uram, nem adna valami szógálatot?

— De hogy nem! Van nekem egy kutyám meg egy lovam, azokhoz elfogadlak. Bérül aszt ad, a mit kíván; nem szegődtek.

Bemegy másnap a zólba és aszt mondi a katonának: Ennek a kutyának szénát aggy, a lúnak hust enni.

— Istenem, a kutya hust, a lú szénát eszik! Megfordította a kosztot; lúnak szénát, kutyának hust adott.

Másnap bemegy a zur a zólba, nézte a kutyát, meg a lovat; jó husba vótak. Aszt mondi a zur a katonának: nekem nem kell ilyen szóga! nem ugy étettél, a hogy parancsoltam. Mennyi kell a szógálatér?

A kutya meg a lú aszt sugta neki, hogy kérje a kutyát meg a lovat.

A boszorkányúr kérdi: Minek a neked?

— Hát nekem csa a kell.

Aszt mondi a zur: mi hasznát veszed? adok pénzt, mennyit kívánsz.

— Uram, csak kutya és lú kell nekem.

Avval elment a katona. Utána kijabál a zúr: Jer vissza, te katona! Vidd el magadnak eszt a kutyát meg lovat.

Ment a katona, egy kúthoz ért. Eriggy, mongya a két állat, kedves gazdám, mosgyál meg a kutnál, mer piszkos vagy igen.

A mint megmosdott a kutba, elindult utba. Elérkezett Fejér Rozáliának a zudvarába. Mint szakácsinast atta be magát. Ott vót a konyhába. Horta be a zételt a királynénak, de sohse süvegelte meg a királynét. Aszt monta a szakács, neki ilyen inas nem kell, a ki nem süvegel a királynénak.

Hanem itt a királyné összebeszélt a konteszokkal, hogy kapják le a kalapot a fejéről.

A mint felhivatik a szakácssegédet, a könteszek álltak a zajtón. A mikor leakarták kapni fejéről a sipkát, elkiáltotta magát: Jaj, jaj, keresztények! a királyné nem hagy békét.

Avval a mint kiszöktek a szobából, ű maga is kijött. Avval kifizette űtet a szakács; avval beállt ű kertészinasnak. A kerbe vót olyan hely, a hova a kertész nem tudott semmit űltetni, mer kiégett. Próbált ű is beléűltetni virágot. A tubarózsa szaga a királyné szobájába ment.

A királyné kérdeszte: micsoda virág az ojan szagos a kerbe? A kertész aszt üzente, hogy ű nem tuggya. Avval üzeni a kertésznek, hogy kössön neki belőle egy bokrétát. Hanem a kertész aranyér se tudott belőle leszakítani vagy egy ágat. Lement hát a királyné a kerbe megnézni és kérdeszte, hogy ki ültette ezt? A királyné se birt belőle szakítani. Aszt mondta a kertész, hogy a legénye ültette. Felhíjták a kertészlegényt és hagyták neki, hogy próbálja szakítani virágot, oszt ű neki leszakatt. De még akkor se süvegelte a királynét. A kertész is aszt monta, hogy neki ilyen legény nem kell, a ki a királyné előtt a kalapot le nem veszi, avval kifizette.

Most beállt a kirájnál kutyamesternek. Itt a kirájnak kellett menni csatába. A kirájné lejárt a kutyamesterhez nézni a kutyákat. A kutyamester kargya a zajtó felett figyegett a szögön; hanem a kardot nem engette megnézni a kirájnénak. A kiráj a csatába vót. A hogy állt a csata, s ű is felült a maga lovára, elment a királynak segítségére, oszt legyőzte a zegész ellenséget. Azután lován hazaszökött. Itt beszélík a katonák a kirájnak, hogy aranylovon aranyhaju vitézember vót itt elverni az ellenséget.

Megint levél gyűtt a kirájnak, hogy csatába kell menni. El is ment. A kutyamester utána ment a lován; hanem a kiráj monta a katonáknak, hogy ha meggyün a za vitéz ember, oszt nem áll maj a kiráj elé magát bemutatni, akkor lűjjék le. A kutyamester lova eszt tudta; aszt monta a gazdájának: Még a láboddal se érintsd a hasamat alul, mer akkor véged.

A mint elverte a zellenséget, felült a lovára s a ló ferrepült a levegőbe, akkor rálűtt a katonaság és ellűtték a lábának a nagy ujját. A kiráj kerestette, hogy ki a za vitéz ember. A zegész országba nem lették. A kiráj cselédjeit megvizitáltatta, a kutyamestert nem.

Kérði a kirájné a kirájt: Hát eszt a kutyamestert vizitáltattad-é?

— Nem én, mondi a kiráj.

— Meg kell nézni aszt is, teszi hozzá a kirájné.

Avval bemennek vizitálni; a kirájné is elment. A kirájné a kardot a szöggrül leveszi, kihuzi a kardot, látí, hogy a kardon a kezeirása vérével. A kutyamester észre nem vette, mer a katonaság vizitálta, és felvitték a kirájhoz. A kiráj félkirájságát akarta neki adni, de neki nem kellettett. Avval a kirájné ujra lemegy a kutyamesterhez, a nyakába borult és sirt.

— Mi tevő legyek, kedves uram? elveszítsem-é magamtul aszt a királyt?

— Én miattam ne bánd, mondi a katona.

De a kirájné nem hallgatta, hane elrejtette a kirájt a világrul.

Avval a kirájné a katonával nagy lakodalmat csapott. Én is ott vótam a lakadalmán; egy zsák leves a zajtó mellett vót, nekem meg zabtarajbul vót sarkantyum, beléakatt a zsák levesbe, a leves kidült, éngem meg Űhej városába hozott.

(Sátoralja-Ujhely.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Gyermekjátékok.

A Nyelvőr egyik mult folyamában (XIV. 344) Frecskay János a Tájszótár alapján a *bakkfüty*-ről ezeket közli: „Gyermekek játéka; az egyik lebuvik négykézláb, a más keresztül szökik rajta s az is lebuvik s a többiek is rendre keresztül szökdösnek, és így tovább.”

Maros-Vásárhelyen ez a játék kétféle. A főnnebb leirt játék az említett helyen *nyöstényfüty*. A *bakkfüty*-nél a gyermekek egyenlő számban szintén két csoportra oszlanak, az egyik csoport künn, a másik benn van. A künn levők közül az egyik arccal kifelé a falhoz támaszkodik, a másik úgy hajlik meg, hogy teste derékszöget képez s fejét a fal mellett állónak a hasához teszi, a harmadik úgy hajlik meg, mint a második s az a második lába közé teszi s így tovább. A benn levők ugranak s mikor mind fenn vannak a künn levők hátán, tapsolnak, annak jeléül, hogy egyikök sem esett le.

GECSER BÉLA.

K i o l v a s á s.

Étyém, pecsem, pity pollyába,
Szól a rigó kis kamrába.
Szil szál, szalmaszál,
Nádi nádi, barkén bubi;
Sánta bibic lijás tik.

(Bács m. Borsod.)

ÜLYHELYI GÉZA.

Kaszárnyaszók.

Örömlajbli: ärmelleibel.
mici: mütze. A sipka csucsán
levő gombot micirúzsának
hívják: „Osztán a micirúzs
ussüssön (olyan fényes legyen)
mint a Krisztus balszeme.”
c vilik na drág: zwilchhose.
blujz: bluse.
strózsák: strohsack.
koppolszter: kopfpolster.
csajt: scheide (a kard hüvelyé).
vasaparát: waschapparat. „Mér
híják vasaparát, mikóplébű van.”
lancos kefe: fényesítő kefe
(glanz).
lacstock: a régi ladstock,
ma csak pucoló vesszőnek
használják.

zupa: suppe.
manikulás: manipulans.
árestánc: arrestant.
tamburléring: tambur lehr-
ling.
pizsmóker: büchsenmacher.
pizsmogerá: büchsenmacherei.
rekcumiroda: rechnungs-
kanzlei.
ibersling: überschwung.
gelengébung: gelenkübung.
indiblánc: in die Balance.
„Soká veri ké még az indi-
bláncot”: soká telik még le az
ideje.
marci: kenyér.
zupás: a ki 3 évnél tovább
szolgál, a karján levő sárga

zsinór jelöli; a ki még tovább csusza antágozó: szám-
szolgál, annak több zsinór van vevő altiszt, a ki kijelöli, ki
a karján, ez a sűrű zupás. mennyit kap enni.
kutyamosó vagy priva bundás, zsandár, suba:
diner: tiszt szolgája. regruta.

(Sz.-Fehérvár.)

BALASSA JÓZSEF.

Tájszók.

Zala megyeiek.

ragajja: házeresz. Vö. isztérgeye.
rastagóni: valahol kényszerűségből hosszú időt tölteni.
rázott: szénából és szalmából kevert takarmány.
rődös: ráncos.
rideg: kijáró pl. marha vagy birka.
riókánya: az olyan gyerek, ki mindíg sír. „Hágass te riókánya!”
rovás: négyszögletesre faragott kis pálca, melyre a pásztor egyet-egyet vág azon házánál, hol megadták a díját.
sipókás: az olyan lúdpecsenye, melynek bőrén sok tollgyökér maradt.
sujtázní: horoggal halat fogni.
szelencefa: orgonafa.
széprénte: venyige.
széktya: a tojás belső sárga része.
tálos: deszkából készült konyhai eszköz, melyre a tálakat s tányérokat rakják.
tung: kád.
tiggomba: apró gombafaj.

totya: 1. lusta, 2. széles fenekű. Így mondják: totyalábos, totyabögre.
tikmony: tyúktojás.
vacsoravesztő: esti kis lepke, mely a lámpás körül röpdös.
vasmacska: három- vagy négyágú vashorgony, mely a hajók kikötésére a vízen, mint mondják, lemacskázására szolgál.
vállfót: a férfiingbe toldott rész, mely a vállra esik.
vizibujár: fekete színű vízi madár, mely igen soká el van a víz alatt. A gyerekek, mikor a Balatonban fürdenek s lebuknak, előbb fölugorva s füleiket befogva elkiáltják: „Haj vizibujár, buktyá lé!”
vörsönködik, vörsönyög: felesel.
viszolog: borzong. „Még a hátam is vizszolgott, mikor megláttam azt a csunya sebét.”
vizestetűs: fagyos, fájva viszkedő.
viszketegés: kiütéses.

(Szepezd.)

LAKATOS V. JÓZSEF.

Kassa vidékiek.

lajhár, longinus: hosszú, formátlan nagy ember vagy asszony. „De csunya nagy lajhár ember v. asszony.”
mandró: nem sikerült süteményre mondják. „Öcsémaszszony, egy kis mandrót sütöttem a gyerekeknek. Nem mandró ez

nénémasszony, mert ez finom, jó.
 mirdál: se teszi se veszi (maga magát).
 móríká: a beszédjében szeret válogatott szavakat használni. 'Ugyan ne móríkájon már.'
 motyórász: motoz, keresgél. 'Ne motyorázz má olyan sokáig.'
 nápéz: beteges, rossz színben van.
 nyüzsgölődni: alkalmatlanodni. 'Gyerekek, ne nyüzsgölődjetek.'
 öböly. 'Megüti a babot, borsót az öböly', mire a növény megfeketedik, ragyás lesz.
 pad: padlás. 'Kati, ereggy a padra, hozzál be susinkát.'
 pacsa: csúnya. 'De pacsa ember.'
 pampuska: fánk.
 pengyózza magát: cifrálkodik.
 peszterkedik: alkalmatlan vendégre mondják. 'No ez mindig itt peszterkedik az ember nyakán.'
 pityókás: boros ember.
 pocsek: rút, csunya. 'De pocsek egy asszony.'

pukkancs, alacsony, vastag emberre mondják.
 ragyabunkó: himlőhely. 'Verjen meg a ragyabunkó.'
 repülő: bő női fölső ruha.
 riszájja magát: különféle nem tisztességes mozdulatokat végez. 'Hogy riszájja magát!'
 sattrakata, mindenütt ott levő leányra mondják.
 szatárol: elveszteget, elpazarol. 'Elszatárolta az már minden vagyonát.'
 sertepertél: lábatlankodik. 'Mit sertepertész itt?'
 suhintani: a konyhaedényt gyorsan elmosni. 'Suhinds el ezt a kis edényt, aztán menjünk.'
 susinka: aszalt körte, alma.
 szeleburdi: szeles.
 talu: toll.
 tisztagatyá: bátorság. 'Nem volt tisztagatyája, hogy ide ütötte volna az orrát.'
 tuszakolni: kituszkolni. 'Alig tudtam kituszakolni': a nyakamról lerázni.
 verbung Bora: szerető tartó.
 vihog, vigyorg, vicsírít: nevetgél. 'Ugyan ne vicsíríts már mindig.'

KORPONAV ILONA.

S o m o g y m e g y e i e k.

Ápítus, ápititus: étvágy.
 áttallába, áttajjába, áttallába: egészben véve. 'Áttajjába attam el a szénámat 20 forintér.'
 babuka az, a ki a fejét ruhába, kendőbe egészen beburkolja; az ilyent úgy is híjják, hogy babukaformájú, babukaforma.
 bancos, baglasbarbé: borzas borbély.

beasszékurát: részeg.
 bepörkent: egy kicsit befűti, elgyújtja a kályhát.
 beleándorodik: belemelegedik (a munkába). 'Beleándorodott, nem akari fébehanni.'
 bikajáték; így híjják azt a nyerekedő játékot, a mikor diával (dióval) vagy mogyoróval pároznak.
 bozdafa: bodzafa.

bozsog: rajzik, hemzseg. (L. hangyabozsót.)
 bödőny, bödőny: bödön.
 'Teliraktam a bödőnyömet.'
 céda, cemőnde, cihó: rossz kicsapongó nő-személy.
 csapás: gyalogút.
 csikorog: nyomorog, tengődik.
 dombolagos: dombos.
 éde, édős: az apára is, de jobban csak az anyára mondják.
 ég: meg.
 eggy: mintegy, körülbelül.
 egészen: egészen; nagynéha úgy is mondják: egészleg.
 eggyőnk, eggyőnk-másónk: egyikünk, egyikünk-másikunk.
 ékallódik: ha valaki valamit évisz, osztég nem hozza vissza; ékallódik a ruha is, ha nem tanálik, hogy hun van, mög ha évásik, érongyollódik.
 ellembe át: átellenben. 'Itt a pincém ellembe át.'
 élvén: életben. 'Ha élvén vóna szögén néném!'
 émérge; kis sebről mondják, ha megnő, elmérgesedik.
 énáspángol: elver, megver; így is: ki- v. mög-náspángol.
 északa d. 'Északadok (majd meghalok) ehösségőmbé.'
 fa: hordó, akó; pl. két akós fa, van bora három fával, három fás (= három akó) bor.
 fénótás: féleszű.
 files: 1) nagyfűlű, 2) ügyetlen, ostoba, csacsi. Ragozás: filem, filed sat, de nem filig, hanem fűlig (pl. adós).
 fóraszt: forral. 'Fórasztom a vizet.'
 fűgërenda: a ház falán végigfutó gerenda, melyen az ollótartó nyugszik. (L. Nyr. III. 88.)
 gica: 1) bakzsup, vagyis

kettős zsup (a melyik csak egymaga van és házfedésnél a bakzsup két része közé kerül, azt nőstény zsupnak nevezik); 2) fiatal malac (kis v. nagy jelzővel).
 görözd: gerezd.
 gránic: erdőben dolgozó ács, a ki hordódugókat meg feneket készít.
 gyű: jövő, következő; csakis ebben az összetételben: gyűhéten.
 gyűn: jön. 'Ha gyűttök, lösz-tök, ha hosztok, ösztök.'
 hangyabozsót: hangyaboly. 'Mikor a hangyabozsótot megpiszkálják, akkor a hangyák bozsognak.'
 hüek, hüvek: hüvelyk.
 hűelősvetemény: hüvelyes vetemény. A 'hüvely' szót magában nem használják.
 ingyen: hiába.
 kábál, kábász, kaja bál, kajibál, kajdász: kiabál, kiáltoz. (L. őttkált.)
 kajács: 1) szabálytalan, nem egyenes, pl. a vászonnak a széle, ha nem egyenesen van szöve; 2) rézsútos.
 kajint: egyet nagyot kiált.
 kancsó kás: kancsal. 'Kancsó kás a szöme.'
 kassza. 'Farkas kasszájára jutott': elpredálták.
 kiagyakóni, kirazsna kóni: elverni. (L. énáspángol.)
 kitér: 'Nem tért ki a beszéd-ből': nem hagyta abba, egyre beszélt.
 kitűz. 'Kitűzi magát a vesződelömnék': kiteszi, exponálja magát valami kétes végű vállalatban.
 kómárkonni: ügyesen csalva kereskedni.

k o n t, k o n y í t: ráhúz, ráüt.	végig lankadatlanul, végső ki-
k ő h ő g ő f e n y e: olyan csár-	merülésig. (L. n y a k a s z a -
m á s (veszekedő) vén asszony,	k a t t á i g.)
a k i e g y r e k i h ő - k e h ő, mégis	k o p i s z t ó n i, k o s z p i t ó n i:
tud pörögni.	rongálni, vásítani, szaggatni,
k ő r ő m k ő d i k: serénykedik,	k o p t a t n i. „Né kopisztód a ru-
i parkodik.	h á d a t! (L. Nyr. III. 88.) Békés
k ő r ő m s z a k a t t i g; eleitül	megyében: k u z b i t o l n i.
(Visnye.)	V I K Á R B É L A.

K o m á r o m m e g y e i e k.

b é g e t: béget.	k ó d i s: koldus.
m ě g b ó d u l t: eltévedt.	L a k r a v a n: Lakra ment.
b ó k l á s z n i: mászkálni.	m i h á n e m: miattam.
b u b o r k a: uborka.	m ó r: vályog.
c s e r e b o l y: cserebogár.	n a o b b: nagyobb.
c s e r p e s: cserepes	n e n n e: néni.
e l c s i k k a t t: elveszett, elzülledt.	n e s z ě s: bolond.
c s ő k: tuskó, tönk.	n e s z ě z n i: észrevenni.
m ě g c s u k t a: becsukta.	ó g n i: félni.
d ő z s: lárma; „dőzst hallani.“	p a r a n d a: piszkos.
b e l e e l e k ě d ě t t: belemé-	s e r t: sért.
lyedt (az álomba).	s z ě r h a: tető.
h á: hová.	r á t o p n i: rátapadni.
h ő r ő g e t n i: kiabálni.	ű m ő g: ing.
f ő l i p r e n k ě d i k: fölcseperedik.	ű s z k e: üszög.
k e p e: (gabona)kereszt.	

(Alsó-Csallóköz.)

R A D I C S B É L A.

Mesterműszók.

T i m á r m e s t e r s é g.

Matériálék: Ökör, tehény, bornyu, ló, bihal és jú bőrök.
A kikészítéshez kell:

1) Három nagy kádok, neveztetnek: hammas, cseres és mosó-kádoknak, csertörő vállu, hozzá való botok, mejesztő pad és egy nagy üst.

2) Matériálék az érléshez: Hideg víz, hammu sir, mész, scompia: ein sogenanntes kraut zur zurichtung der geistfalle.

3) H o z z á v a l ó m ű s z e r e k: Kapa, harapófógó, huslokés, mejesztő-kés. Fátz: ein breites zweischneidiges eisen mit hölzernen stiel. Atzél, strichtángyér vas: ein eiserner runder schneidiger teller, in der mitte hohl zum anfassen dient zur bereitung der felle. Fogó, stotzoló-kés: ein stumpfes langes eisen in hölzernen stiel mit welchem die haaren von den fellen und häuten abgestossen werden. Strinelő-

kés, azaz színlő kés, melyel a bőrök megsimmitattnak. Színlő-kés, krispejfák: ein hölzerner kaspel, hobelartig. És egy nagy festő és dolgozó asztal és igazítottóvas.

4) Készítettnek: Talpat az ökör, bihaj bőrből. A tehény, borju és ló bőrköt feketén fejéren csizmának, és a jühbőrt fejéren csizma bérlésnek.

A céhba vagynak hivatalok. Fő céhmester. Kis céhmester. Attyamester, különösen tartozik szorgalmatoskodni, ha valaki céhbéli meghal. Céh kurátora, főlátómester, kislátómester, ezek tartoznak különösen vigyázni. Fődékány, a ki gyűlés és más öszvejövetel alkalmával az egész céhnek szolgálni (udvarolni) tartozik.

A céhnek öszvejövetele nevezetik céh-gyűlésnek vagy lakásnak s mindég a főcéhmester házánál történik.

FRECSKAY JÁNOS.

Néprománcok.

Emőd falu gyászban van,
Jakab Jóska halva van.

Még csütörtökön este,
Vigan ment a csapszékbe.

Elibe állt az anyja:
Jóska fiam gyér haza!

Nem megyek én ma haza,
Vérbe fürdök még én ma.

A kőkocsmá végibe,
Páros kés a szivibe,
Rézfokos a fejibe.
(Ónod vidéke).

SAÁD BÉLA.

Népdalok.

Hódvilágos, csillagos az ég allya,
Ugyan rózsám gondolsz-e rám valaha?
Én rád gondolok, né a világ sorára,
Té vagy éltém letkedvesebb virága.

Félszántom a félnémetyi nagy úccát,
Veték belé majorána palántát;
Magamot is belévettem virágnak,
A ki szeret szakajjon lé magának.

Nincsen csillag, mind lehullott a födre,
Lehullott a zöd ibolya tövébe;
Lehullott a reménségem csillaga,
Csillag nélkül ojt sötét az éccaka.
(Heves. m. Felnémeth.)

TÖRÖK GY.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVII. kötet.

1888. JULIUS 15.

VII. füzet.

KÉT NÉVRAGUNK EREDETE.

Az *-ól, -öl (-ül, -ül)* és az *-nként* ragról akarok szólni.

Simonyi „A magyar névragozás” című tanulmányában (35 l.) azt mondja az előbbiről, hogy „az eredetibb *-ól, -öl* alak nem hiába tartotta meg maiglan az ablativusi jelentést: ezt a jelentést kell e rag eredeti értékeül fölvennünk.” Ebben szerintem tökéletes igaza van, mert az *-ól, -öl, (-ül, -ül, -ul, -ül)* ragnak locativusi, essivusi és modalis jelentését könnyű visszavezetni az eredeti ablativusi jelentésre. Az meg kétségtelen, hogy ez olyan névutószerű rag, milyen pl. a *-ben, -ből, -be, -től, -hoz* sat. A rokon nyelvek tanúsága szerint az *-ól, -öl*-ben a tulajdonképeni ablativusi exponens az *-l*; az előtte levő vocalisban pedig valaminemű névutói alapszó lap-pang. De minő? — az a kérdés. Simonyi alapos kifogást tesz az eddigi magyarázat (az *-ól, -öl*-nek az osztB. *-ívet*-tel való egyeztetése) ellen; azután fölhoz egy vogul adatot, de hozzát teszi, hogy „ebből az egy vogul adatból természetesen nem dönthetni el a kérdést”, s utóbb is (89 l.) kijelenti, hogy az *-ól, -öl* ragnak „hosszú magánhangzójáról kielégítő magyarázatunk eddigelé nincsen.”

Minthogy tehát a szóban forgó rag eredetének kérdése még nincsen eldöntve, legyen szabad nekem is hozzászólnom s egy magyarázatot kockáztatnom.

Névutószerű ragjaink közt több hármas és kettős csoport van, melyeknek tagjait a közös alapszó fűzi össze. Ilyen csoportok: 1) *-ben, -ből, -be*; 2) *-ról, -ra*; 3) *-nott, -nól, -ni*. Ezen három csoport tagjainak összetartozása egész kétségtelen. De nagyon valószínű a *-vé* és a *-vel* ragok összetartozása is. Az előbbi Budenznek korábbi magyarázata szerint, melyet Simonyi is magáévá tesz (30 l.), ebből vonódott össze: **vel-é*

(úgy mint *bé* ebből: *bel-é*). A végső *-é* ugyanaz a latív rag, mely a *föle, közé, mellé* szavak végén van; a **vel* pedig azonos a cseremis *vel* 'latus, pars' szóval, melyből a következő postpositiók alakultak: *velen, vele* 'nál, mellett'; *vele, veg* 'hoz, mellé'; *velič, več* 'től, mellől'. E szerint a magyar **velé* (*-vé*) eredeti jelentése (a *vel* szó értelméből kiindulva) ez lehetett: 'oldalra, felé'. — Ugyanezen *vel* szóból származtatja Simonyi a mai *-vel* ragot is. „A társaság fogalmát — úgy mond — könnyen visszavihetjük a térbeli fölfogásra, még pedig az 'együttlét, egymásnál vagy egymás mellett lét' fogalmára (was bei, an etwas ist, ist eben mit etwas' Weske: Untersuch. 43).“ A magyar *-vel* tehát eredetileg (ép úgy, mint a cser. *velen*) 'nál, mellett' jelentésű, vagyis locativus lehetett; vö. a jelentésre nézve mord. *marhta, marta* és cser. *derne, dene* 'apud' és 'cum' (id. Sim.).

A *-vel* és *-vé* ragokhoz én harmadikul még az *-öl* (*-ül, -ül*) ragot is hozzácsatolom, azaz ezt is a *vel* alapszóból származtatom. Ez t. i. az *-l* ablativus raggal ellátva: **velel*, azután az ismeretes hangváltozással: **vevel* vagy **vejel* (vö. *belül: bévül, silány: sivány; saláta: sajáta, széles: széjös* sat.). A **vevel* és **vejel* összevonódva: **völ* és **vé*.

Tehát a hármas csoport:

{	loc. <i>*velt</i> : <i>-vel</i> — 'juxta, apud, cum' (*)
	abl. <i>*velel</i> : <i>*völ, vél</i> — 'ab'
	lat. <i>*velé</i> : <i>-vé</i> — 'ad'.

Csakhogya mai *-vel* és *-vé* ragnak megfelelő ablativus nem **völ, -vél*, hanem *-öl* sat. kezdő *v* nélkül. Mi ennek a magyarázata?

Két lehetőség van. Az egyik az, hogy a **völ* postpositio a *-vel* és *-vé*-nél korábban vált raggá, azaz fűződött egygyé legalább némely gyakrabban használatos adverbiumi alapszókkal; még pedig abban a korban, mikor ezek még

*) Véleményem szerint a mai *-vel* alak inkább locat. *-t*-vel való **velt*-ből mint loc. *n*-nel való **velen, veln*-ből fejlődhetett. Vö. *-ért: -ér* (*azér, esér*); rég. *-kort, -szert: -kor, -szer;holt* (soholt, sohult): *hol*; ellenben *hun* ebből: **holn*. A **belen, külön, fölön* v. **beln, küln, fölön*-ből *benn, künn, fönn* lett, azért **velen, veln*-ből is **venn, -ven*-t várhatnánk. Alkalmasabbnak tartom tehát a **velt* alak fölvételét, valamint azt hiszem, a *-nál* is inkább **nált*-ból, mintsem **náln*-ból fejlődhetett.

nem vesztették el teljes tövük végvocalisát: úgy hogy a rag ehhez a teljes tőhöz járult, **bêle-völ, melle-völ, fêle-völ, fölö-völ, közö-völ*, összevonva *bélöl, mellől, félől, fölül, közül*. Ezen gyakorta előforduló szavakból később, mikor az alapszavak már végvocalisuk nélkül (*bél, mell* sat.) voltak mellettük használatban, a nyelvérték könnyen *-öl -ül* alakban vonhatta el a ragot, s azután ilyen alakban alkalmazhatta egyebütt is.

Mindazonáltal valószínűbbnek tartom a másik lehetőséget, t. i. azt, hogy a **völ, vél* névutó még raggá válása előtt elvesztette kezdő *v*-jét, mint sok más szó is; *vö. HB. vimád: imád; cser. voštor: ostor; f. vyö: öv; osztB. vet: öt; osztB. vel-: öl- sat.* Így válhatott a **völ, vél*-ből is *öl, él*, s, ebben az alakjában fűződött e postpositio ragul a szótövekhez. (A **vejel: *vél: -él* raggal magyarázhatók a régiségbeli *arcél, társél* sat. alakok. Ezen nem-illeszkedés is egykori önálló voltára mutat a ragnak.)

A másik rag, melyről szólni akarok, az *-nként* (pl. naponként, házanként, fejenként). Ennek a nyelvemlékekben *-nkénd*, s a mi fő: *-nkéd, -nkét* alakját is találunk, pl. *eztendenkeed, hazanked, feienked, naponkét* sat. (Sim. 49.) Azért mondja Simonyi, hogy ennek a ragnak „eredetileg semmi köze sem volt a *-ként* raghoz.“ Magyarázatában az *-nkéd* alakból indul ki, mert „annyit — úgymond — kétségtelennek tarthatunk, hogy e rag csak régi nyelvemlékeink korában, tehát a XV. században vette föl lassanként az *-nként* alakot. Ha pedig a régibb alak példái közt szétnézünk, a többi közt ezt találjuk egy nyelvemlékünkben: „the eretted eldeztet-teenk *napon keet*“: propter te mortificamur tota die (KulcsC. 108 l. 43 zsolt. 22. v.). Itt *napon keet* a „tota die“ fordítása, tehát még nem a. m. minden egyes nap, hanem a. m. napon át, napestig, egész nap. Lehetséges e szerint, hogy *naponkéd* eleinte pusztán időhatározó volt a „mikor“ kérdésre s csak később vette föl a mai jelentési árnyalatot. Ugyanez az eset ismétlődik a mai irodalmi nyelvben a *naponta* alakkal, mely voltaképp csak a. m. napon, nappal, de mai irodalmunkban a. m. minden nap; a *napjában, háromszor egy esztendőben*, ang. *daily*, ném. *täglich, jährlich* sat. kifejezések sem foglalják magukban etimologice azt, hogy „egyes napokon“ v. „minden egyes napon, minden egyes esztendőben“ sat. Annyival biztosabb e föltevés, mert épen régi íróinknál gyakori

ez a bővebb kifejezőmód: *minden naponként, minden esztendőnként*, holott később ama jelző fölöslegessé vált, mikor e ragos alaknak újabb jelentése megállapodott.“ — Az *-nkéd*-beli *kéd*-et a régi *ekkédig* (= ekkorig, e korig, ez ideig)-beli *kéd*-del azonosítja, azután így folytatja: „Magyarázatunk szerint az *-nkéd* rag eredetileg csak időhatározókban volt helyén, s ez azért is hihető, mert írott nyelvmemlékeinkben időhatározáson kívül alig fordul elő másképp, mint e két kifejezésben: *házankéd* és *fejenkéd*. Ezekbe és egyebekbe (nevezetesen az *egyenként*-féle számnévi alakokba) csak akkor mehetett át a *kéd*, mikor idő-jelentése már elhomályosodott. Később ez a kategória-csere még abban is érvényesült, hogy a *kéd* elem egészen a módhatározó *ként* raghoz vált hasonlóvá.“ (51—52.)

Nekem úgy tetszik, hogy ez a magyarázat kissé gyöngye alapon áll. Ez az alap t. i. egy *ἡμέρας λεγόμενον*: a Kulcsár-Codexbeli egyetlen példa, melyben a *naponként* — igaz, — a latin *‘tota die’* helyén áll; de nagy kérdés, vajjon a fordító csakugyan annak értette-e, vagy pedig a *‘quotidie’*-nek, a mi jól beleillik a mondatba, és sokkal valószínűbb is, mert az egész nyelvtörténet azt bizonyítja, hogy a *naponként, naponként* szónak mindenha *‘quotidie’* volt a jelentése. Simonyi további fejtegetésének szellemességét elismerem, de kárba vesztetnek tartom, ha csak erősebb alapot nem tud neki vetni.

Készségesen megvallom, hogy én sem tudok valami erős alapon álló magyarázattal szolgálni; de azért hadd mondom el föltevésemet, bár jóformán csak ötlet-számba mehet.

Simonyi azt mondja, hogy „nyelvünk szelleme az *-nként* végű kifejezésekben inkább az egyedet, a fölrészelést, az elaprózást és elszigetelést érzi. *‘Házanként jár’* azt emeli ki, hogy az egy es házakba, egy-egy házba jár, s nem azt jelenti, hogy házakba általán vagy épen valamennyi házba jár. A táncosok *‘páronként’* jöttek — egy-egy pár jött egyszerre, s így tovább. Tévednek tehát, a kik e rag jelentésében lényegesnek tartják a többség fogalmát, sőt a ragnak származtatásában is többes-számú alakból indulnak ki.“ — Mindazonáltal én is azokhoz csatlakozom, kik az *-nként* ragos szavakban lényegesnek tartják a többség fogalmát, s a ragnak származtatásában én is a többes számi alakból indulok ki.

1) Ismerjük az elavult *-ént (-int)* prolativus ragot, mely a régiségben elég gyakran előfordul a latin *‘secundum’* ér-

telmében, pl. *istenént*: secundum deum, ez *világént*, *szája kedvént*, *szájok izént*, a *maga erejét* (EhrC. és Sim. 47). Ezzel a raggal lehetett a többes számi alakból: **napok-ént*, *házak-ént*, *fejek-ént*: secundum dies, domos, capita; napok, házak, fejek *s z e r i n t*.

2) Ismerjük nyelvünknek azon hangtani sajátosságát, hogy az *n* nasalist explosiva előtt szereti elnyomni, pl. *fulánk*: *fulák*, *inkább*: *ikább*, *mink*: *mik*, *munka*: *muka*, *felkunkorit*: *felkukorit*, *kéntelen*: *kételen* sat. (NyKalauz 71). Az *n*-es és az *n*-nélküli alakok egymás mellett élnek, s azért aztán könnyen megtörténhetik, hogy a nyelvérzék megtéved, s a váltakozást kiterjeszti oly szóra is, melyben nem is volt meg az *n*, pl. *izék*: (izék): *izink* (Nyr. IV. 93); *pedig*: *peding* (Nyr. VII. 277) sat. (Hasonló esetek: *mód*: *mold*, *szőke*: *szölke*, *pípa*: *pélpa* sat, ezeknek analogiájára: *nyolc*: *nyóc*, *volt*: *vót* sat; vö. Simonyi: Az analog. hat. 7). Ilyen parazitikus *n* járulhatott a **napoként*, *házaként*, *fejeként* alakok *k*-ja elé is, és lett: *naponként*, *házanként*, *fejenként*. Előmozdíthatta ezt a következő szótag *n*-jének visszahatása is (vö. *hajdina*: *handina* Nyr. XI. 494; vö. még hangváltozással: *lazsnakol*: *nazsnagol* uo.).

3) Később azonban, mikor a parazitikus *n* már állandóvá és általánossá lett, tehát a szóban két *n* volt, érvényesült a nyelvnek disszimiláló hajlandósága (vö. *Anton*: *Antal*, *ingenieur*: *indsellér*), s a második *n* elváltozott: **naponkél*, *házankél*, *fejenkél*. Azután, mint ezekben: *szélt*: *szét*, *ólta*: *óta*, *által*: *átal* sat. elnyomódott az *l* és lett: *naponkét*, *házankét*, *fejenkét* (-*kéd*). Lehetséges azonban, hogy nem is történt disszimiláció, hanem a második *n* egyszerűen elnyomódott (mint a 2. pont elején idézett példákban), s az -*nként*-ből egyszerre lett -*nkét* (-*nkéd*).

4) Mindezen változások még akkor történtek, mikor a módhatározó -*ként* ragnak még nem ez, hanem **kéjént* v. **kényént* (**képént*?) volt az alakja. Mikor aztán az összevonódás megtörtént, s ezen ragnak -*ként* alakja általánossá vált, a nyelvérzék az -*nkét*, -*nkéd* ragot, mely jelentés tekintetében nem állott távol a -*ként*-től, ezzel kapcsolatba hozta, és az *n* után következő -*két*, -*kéd*-et lassanként átalakította amannak analogiájára -*ként*-té, s lett ismét: -*nként*.

Tökéletes igaza van tehát Simonyinak abban, hogy az

-nként ragnak eredetileg semmi köze sem volt a *-ként* raghoz. De mai nyelvtudatunk az *-nként*-beli *-ként*-et azonosítja a puszta *-ként* raggal. Ez egyszersmind kezünkbe adja a kulcsát annak is, hogy az *-nként*-ben miért nem történik újra disszimiláció. Azért, mert az *-nként* és a puszta *-ként* összetartozásának élénk tudata nem engedi, hogy egyik a másik nélkül változzék. Már pedig a puszta *-ként*-nél nincsen ok a disszimilációra, azért megmarad az *-nként*-beli második *n* is változatlanul.

SZINNYEI JÓZSEF.

AZ IGE SZEREPLÉSE A MONDATBAN.†

1. Ez az értekezés csak egyik fejezete akar lenni egy, a magyar mondat elméletét részletesebben tárgyaló munkának; ez a körülmény mentse ki bevezetését, mely úgy látszik, mintha nem tartoznék szorosan a tárgyhoz.

Általános elvek fejtegetése és tisztázása a célom, nem grammatikai részletek egybe gyűjtése. Ilyeneknek úgy is meg lehetőszen bőviben vagyunk — a mi magában véve örvendetes dolog — mert nyelvészeti munkásságunkat főleg a grammatikális adatok kutatása és összegyűjtése jellemzi. Nem hajhászom az újságot, de egyben-másban a közfölfogástól szükségesnek láttam eltérni; valamint nem szándékom minden eddigi vizsgálódást, mely az enyimmal egyező tárgyra vonatkozik, félszegnek vagy épen hibásnak tüntetni föl, sőt inkább jó részüket elfogadom és fölhasználok. Legfőbb vágyam az, hogy a mondatról — ez úttal különösen annak leglényegesebb részéről, az ígéről és az ő szerepléséről — hű és világos képet adjak.

Ha a mondatra vonatkozó irodalmunkat tekintjük, első pillanatra két dolog ötlük szemünkbe. Egyik ez irodalomnak mennyiségileg is szegényes volta; másik pedig a mondat általános sajátságai vizsgálásának hiánya. Régibb nyelvtanaink az alaktanon kívül alig ismertek egyebet. Az újabbak kiemelik a mondat fontosságát, sőt ma már az elemi anyanyelvi oktatás az alaktant is mondattani alapon adja elő, a mi bizonyára helyes és nem kicsinyelhető eredmény. Csak-hogy ez eredmény csak részben saját munkánknak a gyümölcse; aztán még mindig nem ad teljes és világos képet

a mondatról. Nem is adhat, ha azok az önnálló vizsgálódások, melyeknek eredményeit a nyelvtan csak összegezi, maguk is csak egyes konkrét esetekkel foglalkoznak de ezeknek a konkrét jelenségeknek összefüggését és jelentőségét nem vizsgálják. Fogarasi, Brassai, Gyergyai, Vadnay Lajos, újabban főleg Simonyi, Joannovics, Barna és mások hol a szórendről, hol a hangsúlyról, hol a mondatrészekről vagy kötőszókról értekeznek; de a mondat általános sajátságait csak egyedül Brassai vizsgálja „A magyar mondatról” szóló értekezése első részében; ő is csak mintegy bevezetésül szórendi elméletéhez. Különbö a vizsgálódásoknak ez az iránya érthető és nem is hibáztatható. Egyes jelenségekről haladni az általánoshoz, helyes útja az igazság keresésének. Csakhogy nézetünk szerint itt volna immár ideje a nyert eredmények összegezésének s helyes szempontok alá foglalásának is. Annál inkább, mert csak ilyen módon várhatjuk minden egyes apró részlet kellő megvilágítását és megérthetését.

Mindenekelőtt a mondatnak némely általános tulajdonságát kellene tisztába hozni, mely nem csak a magyar mondat sajátága, hanem minden mondaté. Csakhogy az a baj, hogy efféle kérdések tisztázását mi rendesen külföldi tudósokra bizzuk s csak a kész eredményt szeretjük átvenni.

2. Ilyen általános kérdés volna annak az eldöntése is, mi volt a k é p a m o n d a t. A ki csak némi jártassággal bír a mondattanban és egyúttal a logikában, nem habozik megadni rá a helyes feleletet: hogy a mondat a logikai ítéletnek nyelvbeli kifejezése. Akadt ugyan, a ki ezt a definíciót nem tartja jónak, *) csakhogy ellenvetései nem bizonyítanak ellene, mert ítéleten mindig csak az ú. n. analitikai ítéleteket érti; nem a szintetikai ítéleteket is. A mily igaz, hogy nyelvben gondolkodik az ember, ép oly igaznak kell annak is lennie, hogy a logikusok másunnan nem vonhatták el a gondolkozás törvényeit, mint a nyelvből. A szóból a fogalmat, a mondatból az ítéletet. Ítélet tehát nem lehet egyéb, mint a mi a mondattal ki van fejezve. Természetes, hogy logikus előtt fő dolog maga a gondolat, nyelvész előtt azonban a gondolat kifejezése; mindazáltal el nem vitatható, hogy logika és gramatika között van bizonyos rokonság,

*) A nyelvtanítás reformjához. Írta Theisz Gyula. Tanáregyl. Közlöny. XXI.

melynél fogva e két tudomány merev elkülönzése nem csak hogy nem hasznos, de nem is lehetséges. Viszont összezavarását sem helyeseljük.

Nyelvtanainknak az a definíciója, hogy a mondat valamely „gondolatnak” szavakkal való kifejezése, csak opportunitásból védhető, mert különben nem szabatos. A „gondolat” szó sem a tudományban, sem a közhasználatban nem azt teszi, mint „ítélet”; mert gondolatnak lehet egy fogalmat is nevezni. Csakhogy a „gondolat” szót megérti a gyermek is, míg ellenben „ítéletet” nem. És gyermeknek logikai magyarázatokkal nem állhatunk elő.

Kérdés azonban, nem definiálhatni-e a mondatot úgy, hogy tudományos és paedagogiai szempontból egyaránt helyeselni lehetne. Azt hiszem igen. Mert minden ítélet valamely — akár tapasztalati akár pedig a fogalom analízise által levezethető — ismeretnek, igazságnak, még általánosabban: ténynek kifejezése módja. *) Ugyanezt állíthatni az ítélet nyelvbeli kifejezőjéről, a mondatról is. E szerint a mondat valamely ténynek kifejezése módja. Igaz ugyan, hogy az ítéletnek s így a mondatnak is lényege épen a kifejezésnek a módja, formája, nem pedig maga az ismeret, a tény; evvel a definícióval tehát olyas valamit mondunk, a mi a tudomány szempontjából se hibázatható, de a mondat lényegét mégse mondtuk meg vele. Csakhogy tekintetbe veendő, hogy formai dolgot bajos is másképp definiálni, mint hogy megmondjuk, mire való az a forma. Innen van, hogy magának az ítéletnek meghatározásában sem egyeznek meg a különböző logikai kézikönyvek. E miatt tehát bátran használhatjuk az említett definíciót, mint olyat, mely érthető is, valóságnak is megfelel. „Isten van. Isten igazságos. Isten mindenkinek ura. Isten szereti a jókat. Boszorkányok nincsenek. Ha mindenki tanulna, senki se hinne boszorkányokban” mind tények kifejezései. A kérdő és kívánó mondatok se okozhatnak nehézséget, mert ezekben is tény van kifejezve, csakhogy más, még pedig oly módon, hogy az említett tény mint érdeklődésünk vagy kívánásunk tárgya van föltüntetve. „Van isten? Legyen igazság a földön! Bár senki se hinne a boszorkányokban!” ezek is

*) Vö. Mill J. Stuart : A deductiv és inductiv logika rendszere. I. 23.

tényeket fejeznek ki, de azonkívül azt is, hogy e tények nem valóságok, hanem csak érdeklődésünk, kívánsunk tárgyai. Hogy definíciónk teljesebb legyen és kevesebb magyarázatra szoruljon, bele foglalhatjuk a kérdő és kívánó mondatot is ilyenformán: A mondat valamely ténynnek a kijelentése, kívánása, vagy kérdezése. Ezt a meghatározást azonban, ismételjük, csak a kezdő nyelvtanításnál tartjuk használandónak. Tudományosan definiálva a mondat valamely ítélet kifejezése, épen mint a szó valamely fogalomé.

3. Nem tisztán nyelvtudományi kérdés ugyan, de nagyon fontos annak tisztázása, micsoda viszonyban vannak egymással logikai ítélet és mondat. — Említettük már, hogy bár az ítélet mivoltával tisztában vannak a logikusok, definíciójában még sem egyeznek meg. Ennek oka abban gyökerezik, mert az ítélet egyik gondolkozási forma, de mint ilyen nem választható el magától a gondolat anyagától, tehát attól, a mit kifejez, s ez megint nagyon sokféle. Definíálása helyett célszerűbb rövid elemzését kísérlenünk meg, a mint egyik legkiválóbb logikus, Mill János Stuart eljárt.

Mikor ítélünk, mindig két fogalmat kapcsolunk össze; de nem úgy, hogy a két fogalomból egy új, összetett fogalom legyen (pl. a 'ház' és 'magas' fogalmakból a 'magas ház'), hanem olyanformán, hogy az egyiket a másikról állítsuk, mint állandóan vagy esetleg vele járó, de különben önállóságát megtartó fogalmat. Az előbbi összekapcsolásból megint csak fogalmat nyerünk; az utóbbiból már nem fogalmat, hanem valamely igazságot, valamely ténnyt, a melyet hinni kell vagy nem hinni, a mely igaz vagy nem igaz. Ha csak egy fogalmat mondunk, például: 'az isten; a nap', mindenki lelkében támad egy a valóságban is meglevő vagy csak képzeleti dolognak meglevő kép; de arról nem kérdezhetni azt, hogy: hiszed-e, igaz-e? Ellenben ha azt mondjuk: 'az isten igazságos; a nap áll', már kérdezhetni, igaz-e, hiszed-e; mert evvel már igazságot, ténnyt akarunk kifejezni. Fő dolog annak a megértése, hogy az ítélés lelkünknek olyan művelete, mellyel a tényeket, igazságokat fölfogjuk; épen mint az érzékléssel vagy szemléléssel a létezőket, ha mindjárt csak képzeletben létezőket is fogjuk föl. De valamint a fogalmak (vagy akárhogyan

nevezzük is el a létező dolgokról szerzett képzeinket) megkülönböztetendők maguktól a külvilágban létező dolgoktól, úgy az élet is magától a ténytől. Amaz lelkünk munkája, ez valóság; amaz út és mód, eljárás, mellyel emezt fölfogjuk; amaz a forma, ez a tartalom. A mondat meg nem egyéb, mint annak a munkának, melyet lelkünk végez, mikor az igazságot, a tényt fölfogja, a külső jele, mondhatni: hangos ítélet. Világos tehát, micsoda viszonyban vannak tény, ítélet és mondat. Tény valamely valóban létező dolog, mely csak lelkünk munkásságának sajátosságától függ, hogy fogalom lesz-e belőle v. ítélet. Ítélet valamely létező dolog fölfogási módja. Mondat hallható ítélet. Az ítélet műveletében nem szokott hibázni az emberi ész, oly elemi és jól begyakorolt munkássága az neki, csak maga a tény lehet igaz vagy nem igaz. Csakhogy tény és ítélet, mint tartalom és alak, oly szorosan egybe tartoznak, s aztán meg a tény maga oly fontosságot nyer az ember szemében az ítélet rovására, hogy e kettőt közönséges fölfogás szerint nem is tudjuk külön képzelni, s rendszeren csak magát a tényt értjük az ítéleten. Azért például azt, hogy „a nap forog a föld körül“ hibás ítéletnek tartják, pedig nem maga az ítélet hibás, hanem csak tartalma, a tény valótlan. A mondat bizonyos convencionalis hangokból álló jegye, jelképe levén az ítéletnek, tartalma szintén valamely tény (ép ez a körülmény igazolja a mondatnak tőlünk fontosabb adott definícióját), de jelentménye ítélet. Csakhogy az ítélet, mint külsőleg észrevétlen lelki működés, itt is háttérbe szorul, úgy hogy mondhatjuk: a mondat valamely tény kifejezője.

4. Kérdés ezek után, hogyan bánt el az emberi szellem a rendelkezésére álló hanganyaggal, mikor azt akarja, hogy bizonyos hangokból álló csinálmányát, a mondatot, úgy vegyük, mint ítéletét, s valamely tényt értsünk rajta. Más szóval: hogy alakul meg a mondat.

Látnivaló, hogy ez már tisztán gramatikai kérdés; mert a gramatika épen az a tudomány, a mely azt tanítja, miképen bánt el az ember a hangokkal, mikor gondolatait fejezi ki velük. Világos az is, hogy a gramatikának ez a része, mely a mondatok megalkotásának a módjával foglalkozik, teljesen megfelel annak a másik résznek, mely a sza-

vak megalkotásának a módjával, tehát a szóképzéssel foglalkozik. Ha tehát lehet beszélni szóképzésről, miért ne lehetne mondatképzésről is, vagy ha jobban tetszik, mondatalkotásról? Ez az elnevezés fejezné ki híven az eljárást, a mire pedig nem csak a fölfogás világossága és logikai következetessége érdekében kell törekedni, hanem azért is, mert a dolognak az ő lényegével megegyező elnevezése nem egy tévedésnek elejét veheti. E szerint a mit eddig szóragozásnak mondtunk, tulajdonképen nem más, mint mondatképzés, melyhez azonban még egyéb is tartozik, mint később látni fogjuk.

Mielőtt azon kérdés vizsgálásához fogunk, micsoda elvek szerint képezzük most a mondatot, foglalkoznunk kell azon hipotézissel, mely a mondatnak legkezdetlegesebb, ősi alakjára vonatkozik. Ma napság általános az a fölfogás, hogy az emberi beszéd nem pusztán szavakkal kezdődött, hanem mondatokkal. Nem úgy kell tehát képzelnünk a nyelv eredetét, hogy előbb kifejlődtek az egyes szavak, aztán később a szavakból a mondatok; hanem megfordítva. Előbb voltak a mondatok, s csak később alakultak meg a mondatokból a szavak. A fejlődésnek ez a menete különben természetes is, ha meggondoljuk, hogy az emberi nyelvet, mint általán az állati élet minden kezdetleges ténykedését, a kényszerítő szükség szülte, az a szükség, hogy az ő ember társával valamely tényt közöljön, a mi rájuk nézve kiváló fontossággal bírt, vagy hogy valamely tényt megtudjon, vagy valamit kérjen. Maguk a létező dolgok, mint nap, hold, csillagok, hegy, víz, állatok, növények, ásványok s egyebek pusztán meglétükkel korántse bírták volna az embert szólásra, hanem csakis a létező dolgoknak valamiféle ténykedése, mely rá nézve bizonyos fontossággal bírt. Az ember legelső értelmes hangjai tehát mondatokat jelentettek, nem pedig szavakat; az ősnyelv „szótára” csupán mondatokat foglalt magában, tulajdonképen hát „mondattár” volt. Csakhogy természetes, hogy ez az ősmondat egy szoros egységet képező egész — mint mostani fölfogással mondanók — „egy szó” volt, s csak a legszembevetőbb, leggyakoribb természeti jelenségeket fejezte ki. Megannyi észrevétel volt egy-egy ilyen ősmondat, minden fölsőbb gondolkodási művelet nélkül, milyen például az absztrahálás. A dolgot se megérteni, se elhinni nem nehéz. Hiszen még ma

is akárhány oly kifejezésünk van, melyek bizonyos ténny minden tagoltság nélkül fejeznek ki. Ilyenek az ú. n. személytelen vagy harmadik személyű igék, mint; esik, havazik, villámlik, dörög, borul, derül, hajnalodik, pitymallik, alkonyodik, esteledik, ég (= tűz van), melyek mind megannyi, teljesen meghatározott ténny fejeznek ki. Szakasztott másai ezek az ősmondatnak, alany nélküli v. tagolatlan mondatoknak kellene őket híni, mint harmadik személyű igéknek.

Az az ős korszaka a nyelvnek, mely még csak a mondatot ismerte, mint a nyelv legelemibb részét, a szógyökök alkotásának korszaka volt. Ma is élő szógyökereink tehát, legalább részben, nem egyebek, mint sokféleképp megváltozott és átalakult elemei az ősmondatnak.

BALOGH PÉTER.

MAGYAR ELEMEEK AZ ÉSZAKI SZLÁV NYELVEKBEN.

dárda (olasz eredetű). — t. *dárda* (J.) id. — A többi szláv nyelvekbe akár magából az olaszból kerülhetett e szó, bár itt is valószínű a magyar közvetítés, a tót *dárda* azonban hangalapjánál fogva világosan magyar forrásra utal. A többi szláv nyelvekben rövid *darda* alak van.

darú (török eredetű). — t. *darov* darú.

deres prügelbank. — t. *dereš* (L.) prügelbank, schlagbank; *dereš* (J.) id.; cs. *dereš* id. — Miklosich e szót szláv eredetűnek tartja, de alap nélkül, mert a *derati* 'schinden' szóval nem igen függ össze. Sokkal valószínűbb, hogy e szó németből került hozzánk, még pedig e kifejezésből: *dreschbank* = *deres* (ném. *dresch-en* nemcsak 'csépelni' hanem 'elverni, elnászpángolni' is). A *deres* szót aztán tőlünk vették át a körülöttünk élő szláv népek. — Munk. Csop. Al.

deres (d. ló) MUSz. — cs. *dereš*, *dereša*, *derešák*, *derešek*, *dereška* stichelhäufiger rappe oder fuchs (pferd) R.; 1. *deresz*, *dereszak*, *deresza*, *dereszek* stichelhäufiger rappe oder fuchs mit wenigen untermischten haaren an den seiten; *dereszovaty*, *dereszkovaty* stichelhäufig, von pferden. BÁ.; a 1. *deresz* szót Matz. ezen jelentésben is említi 'ein graukopf' (ölovek šedivých vlasův); — Dank. szerint *dereš* a tótban is előfordul, *dereš* ló' jelentésben. — Al.

dobos MUSz. 262. — t. *doboš* tympanista (Matz.); 1. *dobosz* trommelschläger (BÁ. Matz.), *doboszyk* id. (BÁ.). — Vö. Munk. Al.

dohány (arab, illet. délszláv eredetű). — t. *dohán* (L. R.), *dohan* (R.), morva: *dohan*, *dohán* tabak (R.). — Csop. Vö. Al.

dolmány (török, ill. délszláv eredetű). — t. *dolmán* (J.), *dolomán* (L.) dolman; cs. *doloman* ein ungarischer pelzrock (R.); 1. *doloman*, *dolaman* ungarischer dolman, ungarische pelzjacke, waffenrock (BÁ.). — Al.

drót (német eredetű). — t. *drót* (L. Dank.) draht; 1. *drót* id. (BÁ.). — Al.

dudás (szláv eredetű). — t. *dudáš* (J.), *dudač* (L.) dudel-sackpfeifer; cs. *dudač* id. (R.). — Munk.

egres (hozzánk németből került). — t. *egreš* (L. R. Dank.) stachelbeere.

fajta MUSz. 515. — t. *fajta* art, gattung, geschlecht, race, sorte (J. L.).

fakó. — t. *fakó* (kuon) fakó ló (J.), *fako* helvus, gilvus, fahl (Dank.); *fakovi* fakó (J.). — Csop. Al.

fánk (ném. eredetű). — t. *fánka* (J. L.) krapfen.

farkas MUSz. 522. — cs. *farkaš* schwanzriemen (R.). — „Schwanzriemen, farmatring“ értelemben a „farkas“ szó nem használatos nyelvünkben, de a cseh átvétel arra utal, hogy valamikor megvolt nálunk is ez az értelme, vagy legalább a farkat tartó szíj jelzőjeül használták: „farkas szíj“ is ilyen használatból ment át a cseh nyelvbe.

férc (ismeretlen eredetű). — t. *ferc* férc (J. Dank.), *fersovat* fércelni (J. L. Dank.); *fercovati* annähen, anheften (R.). — A szláv nyelvek közül egyedül a tótban fordul elő.

fickó juvenculus, petulans. Sándor Istvánnál találjuk e szót ebben az értelemben először följegyezve. MA. és PP. csak .cotula, caliculus ligneus‘ jelentéssel ismerik. Ebből azonban nem következik, hogy „juvenculus“ értelme csak újabb időben támadt, mert a nép mindenfelé úgyszólván csakis a Sándor Istvánnál följegyzett jelentésben használja. Eredeti szónak mutatkozik és valószínűleg összefügg a *fic-kándoz*, *ficánkol* igékkel, melyekből egy *fic*-alapige válik ki (vö. még *fic-amodik*). A *fickó* ennek a *k* mom. képzős *fic-k*-származékának igenévi alakja lehet. A nép nyelvében a *fickó*-

nak magashangú alakja is él ebben az ikerszóban *icke-ficke* (igen fiatal legényke). — t. *ficko* leichtsinniger, zierbengel (L.), ein leichtsinniger (R.).

flagória, filegória kerti mulató ház (ismeretlen eredetű). — t. *flagória* id. (J.). — A tót nyelvben egészen elszigetelten él és csak Jancsovícs szótára ismeri. — Al.

findsa (török eredű). — t. *findža*. — Csop. Al.

fiók asztalfiók MUSz. 552. — t. *flok* locus, forulus, schublade (Dank.). — Csop. Munk. Al.

fuját, dunántúli szó: fuvatag, hófuvat, MUSz. 568. — t. *fujak* sturm, sturmwind (L.), *fuják* schneegestöber (R.). — Vö. *fuvatag* ,flabra, procella' MA.

fukar (német eredetű). — cs. *fukar-ovati* uzsoráskodni, fenevari, lichvařiti. E szót csak Matzenauer ismeri és megjegyzi, hogy elavult szó (obsoletum). A német *fucker*-ből a csehben nem válhatott volna *fukar*(ovati).

furkó MUSz. 572. — t. *furka* streitkolben (R.).

furulya (szláv eredetű). — t. *furola* fistula pastoralis. Ezt a tót alakot csak Matzenauer ismeri. A tót, cseh és lengyel nyelvekben különben *fujara*, a szerbben *frula* alakban fordul elő. A szláv nyelvekbe ismét valószínűleg a rumun nyelvből került.

gát (olasz v. szláv eredetű?). — t. *gát* töltés, gát (J.). E szó különben *hař* alakban található a tótban. — Al.

gátor, gádor (német eredetű). — t. *gador* kellerhals (Matz.). A magyarból való átvétel mellett legjobban bizonyít a szűkebb ,pincegátor' jelentésben való használata.

garázda (szláv eredetű?). — t. *garázda* garázda (J.); *garazda* láım, unfug (L.). — MA. szótárában még ,lis, jurgium' jelentésben találjuk e szót, míg újabban csak ,veszekedő, perlekedő, rakoncátlan' értelemben használjuk.

gaz unkraut. — t. *gaz* id. (J. Dank.). — Csop. Al.

gazda (szláv eredetű). — t. *gazda* (J. L. R.); 1. *gazda* hauswirth, hausherr. — Csop. Munk. Al.

gépely (német eredetű). — t. *gápel* gépely (J.). — A magy. *é*-nek a tótban megfelelő *á* hangra nézve vö. *báles*: béles.

golyva (szláv eredetű). — t. *golva* golyva (J.).

gomb. — t. *gomba, gombík* (J. L. R.) knopf; *gombár* gombkötő, schnürmacher (J. L.); *gombačka* gombostű (J.). — Munk.

gondola (olasz eredetű). — t. *gondola* gondel (L.); cs. *gondole* id. (R.).

gróf (német eredetű). — t. *gróf* graf (J. L.); vö. *drót. görög.* — t. *gerega dīna* görög dinnye (J.).

guba (szláv eredetű). — t. *guba* suba (J.), zottige kotze (R.). — Loos szótára már nem ismeri és úgy látszik a tót-ságban csak kisebb területen él. A szónak a magyarból való kerülté mellett a szűkebb körű használaton kívül a *g* szókezdő hang is bizonyít, mely a tótban legnagyobb részt más nyelvekből átvett szókön található. Az eredetieknek látszó *g*-vel kezdődő szók is valószínűleg a lengyelből jutottak a tótságba.

guga nyakon támadt kelevény. — t. *guga* guga (J.). Csak Jancsovics szótára ismeri.

gulya (ismeretlen eredetű). — t. *gula* gulya (J.); *gula* ochsenheerde (R.); *gular*, *gular* gemeinhirt, ochsenhirt (in Ungarn) R. — Csop. Al.

gulyás. — *gulás* gulyás (J.); *gulás* gulyáshús, gollaschfleisch (L.); *gulaš* gollaschfleisch (R.). — Csop. Al.

gunár (német eredetű). — t. *gunár* gänserich (L.).

guta (latin eredetű). — l. *guta* todesschlaf, lethargie (BÁ.). — Al.

gyenge. — t. *denglavi* gyenge, gyöngéd (J.); *denglavij* schwächlich, schwach (L.); *denglavost* gyöngédség (J.); *denglavost* schwäche, schwächlichkeit (L.) A *gyenge* szó magyar eredetét Munkácsi bizonyította be (NyK. XVII. 89.). A ruténban is meg van *denglyvyj* alakban. — Munk.

gyermek MUSz. 190. — l. *giěrmek* waffenträger, knappe schildknappe; *giěrmkostvo* schildträgerdienst (BÁ.).

gyömbér (latin eredetű). — t. *dumbjer* gyömbér (J.); *dumbier* ingber (L.); *dumbír* id. (R.); *dumbir* (Šemb.). — Munk.

hab MUSz. 152. — t. *hab* hab (J. D.). — Az eredeti tót szó *vlna*.

hadnagy MUSz. 89. és 415. — t. *hadnad* hadnagy (J.). — Munk. Al.

hajdú (ismeretlen eredetű). — t. *hajdúch* hajdú (J.); *hajdúch* haiduk (L.); l. *hajduk*, *hajduczek*, *hajduczka* haiduck, leichtbewaffneter ungarischer soldat; bewaffneter ungarischer bedienter od. gerichtsdienener in haiducken kleidung; *hajdu-*

kowie, hajduty herumstreifendes, räuberisches, wildes, rohes gesindel. A *hajdú* szó a régi nyelvben ,barompásztor‘ és később ,katona‘ értelemben (veles, miles expeditus, MA.) találjuk. ,Hatósági szolga, poroszló‘ jelentése újabb időben fejlődött ki. A tót szónak a magyarból való kerültére leg-erősebb bizonyíték, hogy a tótban csak ,poroszló‘ jelentéssel találjuk. — A déli szláv nyelvekben a ,hajdu‘-n kívül ,rabló‘ jelentése is van e szónak és igen valószínű, hogy ezekbe szintén a magyarból került (Munk.). A törökben is megtaláljuk e szót *haidud* alakban ,brigand, rabló‘ értelmében (Ch. Samy-Bey Fraschery: Dictionnaire turc-français. Konstantinápoly 1885). A szótáríró ezt jegyzi meg rá: „mot hongrois. On le prend souvent pour un mot arab. et l’on en fait le pluriel barbar *hajadld*“ (magyar szó. Gyakran arab szónak tekintik és a barbár *hajadld* többest képzik belőle). A török szótáríró azonban téved a szó eredetére nézve, mert a törökbe a déli szláv nyelvek révén került. — A német és lengyel nyelv, úgy látszik, a többes számú ,hajduk‘ alakot vették át. A tót *hajdúch* *ch* végzetére nézve vö. *lapú*. — Munk. Al.

hajlok MUSz. 94. — t. *hajlok* ekchó, kocsifedél; *hajlokoví koč* fedeles kocsi (J.). — A *hajlok* egészen mást jelent nyelvünkben mint a tótban, de a nagy jelentéscsere mellett is biztosan állíthatjuk, hogy a tót szó a magyarból került oda. A szláv nyelvekben ugyanis nincs etimonja, a tótságban elszigetelten él és ebben sem általános használatú, mert csak Jancsovcics szótárában találjuk. — Nyelvünkben a ,hajlok, hajlék‘ általában kisebb, ideiglenes lakóhelyet jelöl (kertben, szőlőben), de egyszersmind szélesebb értelemben: lakást, házat, födelet. A régi nyelvemlékekben ezeken kívül ,sátor‘ jelentésben is találjuk (NSz.). E jelentésekből könnyen megmagyarázhatjuk a tót szónak ,kocsifedél‘ értelmét. Tudvalevő dolog ugyanis, hogy azok a kocsik, melyeken zöldséget, gyümölcsöt s más efféle cikkeket szállítanak messzebb vidékekre eladás végett, abroncsokra húzott ponyvafödéllel vannak ellátva, s e sátorszerű rész útközben lakásul, hajlokul is szolgál. A tót szónak szűkebb ,kocsifedél‘ jelentése mindenestre érdekes tanúsága annak, hogy hajdanában vagy általánosan vagy csak egyes vidékeken az efféle kocsikat a magyar nép is ,hajlok (v. hajlokos) kocsik‘-nak, a fedelüket

pedig 'hajlok'-nak nevezte. Lehet, hogy egyes tájakon ma is él ezen jelentésben.

hajnal MUSz. 95. — 1. *hajnał, hejnał, ejnał, hejinał, ejinał* morgenröte; weckelied, morgengesang der wächter im lager; frühblaser vor weihnachten auf dem marienturme in Krakau; *ejnalik* morgenliedchen, *ejnałopis* dichter von morgenliedern; *już po hejnale* es ist vorbei, es ist aus (tkp. már hajnal után [van]).

hajó MUSz. 73. — t. *hajov* hajó, schiff (J. D.). — Csop. Al.

hajós. — t. *hajóš* hajós, schiffmann (J. D.). — Munk.

hajtó MUSz. 96. — 1. *hajdak* boum agitator (Matz.). — E szó a lengyelben idegen eredetű. A magyar szóval csak a tőszóra és jelentésre nézve egyezik meg, a továbbképzés pedig szláv. — Vö. Al.

hám (perzsa, ill. török eredetű). — t. *chám* hám (J.), *chámny* pferdegeschirre, gezäum (L.); cs. *chámny* pferdegeschirr, gezäum, pferdeschmuck (R.). — Csop. Munk. Vö. Al.

hámor (német eredetű). — t. *hámor* (J. L.) hammer, hammerwerk, hammerhütte. — Csop.

hant. — t. *hant* hant, gyp, rasen (L.). — Csop. Munk.

harc (német eredetű). — t. *harc* küzdelem, harc (J.), scharmützel, tirailleurgefecht, anfall (L.); cs. *harc* id. (R.); 1. *harc* scharmützel, vorspiel einer schlacht; gelegentliche angriffe kleiner schaaen auf den feind (BÁ.); t. *harcovať* scharmützeln, herumtraben; cs. *harcovati* id. (R.); 1. *harcovať, hercovať, charcovať* scharmützeln; herumreiten, herumtraben (BÁ.). — Munk. Al.

haszon MUSz. 115. — t. *chasen* (J.), *chosen* (D.) haszon, nutzen. — Munk.

határ (német eredetű). — t. *chotár* (J. L. D. R.) határ, feldmark, gebiet. — Munk.

héja milvus. — t. *haja* weihe, milvus (Matz.). — Munk. Al.

helvét (latin eredetű). — t. *helvét* helvét, kálvinista, helvetier, reformierter, kalvinist (L.).

hiba. — t. *chiba* (J.), *chyba* fehler, mangel, gebrechen (L.), *chybovať* hibázni, hiányozni, (J.), fehlen, mangeln (L.), *chybät, chybet* id. (L.), *chybił* verfehlen, fehlgehen, *chybne* hibásan, hiányosan; cs. *chyba* fehler, mangel, gebrechen, *chybati* fehlen, mangeln, *chybovať* fehlen, verfehlen, irren, mangeln,

chibný fehlend, fehlerhaft, mangelhaft (R.); 1. *chyba* fehler, mangel, *chybiť*, *chybiť* verfehlen, fehlen, nicht treffen, irren. — A mai cseh nyelvben Miklosich szerint csak mint tájszó él, Rank pedig csupán mint régi szót említi. — Miklosich a szlávból kerültnek nézi a magyar hiba szót. Magyar eredetének bizonyítását l. Nyr. XII. Al.

hintál, hincál. — t. *hinčovať* hintáz (J.).

hintó. — t. *hintov* prachtwagen (J. L. R.). — Etimologiai magyarázatát Munkácsi adja (NyK. XVII. 89.). — Csop. Munk. Al.

hír. — t. *chír* hír (J.), *chýr* gerücht (L. R.), *chírit* híresztel (J.), *chýrit* hirül ad, hirdet, bekannt machen (L.), *chýriti*, *chyrovati* (R.) bekannt machen, *chírení* híresztelt (J.), *chýrny* hirhedt, berüchtigt (R. L.). — E szó a tótban egészen elszigetelten él. Kívüle megvan ugyan még a ruténban is, de ott is csak a magyar szóhoz közelebb álló *hěrj* alakban. A *hír* mindenesetre az eredeti magyar szókinszhez tartozik (vö. *hir-det*, *hir-hed*). A régi nyelvben a mostanin kívül 'novitas, miraculum' értelme is volt (az *hyr* legottan mend az varaszerte meg *hyrhewuek*, EhrC. 150; — czudalatos es *vy hyr lattuan*: viso tam stupendo et novo miraculo, ibidem 78). — A szó a *chír* alak bizonyossága szerint mindenesetre már nagyon régen ment át a tót nyelvbe. — Csop. Al.

híres. — *chýrečný* berühmt (L.), *chíreční* híres (J.). — Az *š:č* változás nem ritka a tót nyelvben sem, különösen a szó közepén és végén. A ruténba is átment *hěrešnyj*. — Csop.

hiúz, héúz (szláv eredetű, Munk. NyK. XVII. 112). — t. *heyuz* (Dank.), *hejrus* luchs (Matz.). — Munk.

homok. — t. *homok* flugsand (L.), *sabulum*, kleiner sand (Dank.).

horvát (szláv eredetű). — t. *horvát* horvát (J.); *horvát-ska krajina* Horvátország (J.).

hún (latin eredetű) der hunne. — t. *hun* hunnus (J.).

hunefut, hunevut, huncút (német eredetű). — t. *hun-cvut* huncút (J.), *huncút* gazember, spitzbube (L.), *huncútsky* spitzbübis (L.). — Csop. Al.

hunefutka. — t. *hunefutka* capilli penes aures in faciem penduli, die seitenhaare (Dank.).

hurka MUSz. 165. — t. *hurka* wurst (J. L. Dank.).

huszár (szláv eredetű). — t. *husár* huszár (J. L. Dank.);

cs. *husar* id. (R.); l. *husar*, *uzar*, *huzar* leichter ungarischer reiter, *husarz*, *uzarz* polnischer husar (BÁ.). — Munk. Al.

ispán (német eredetű). — t. *ispán* ispány (J.), schaffner (L.). Miklosich e szót szláv eredetűnek és a szlovén *župan* másának tartja. A *župan*-ból azonban megmagyarázhatatlan az *ispán*, *ispány* keletkezése, hangalaki megfelelőjéül *zsupan* alakot várunk. Munkácsi a szlovénban egy régibb *žpan* alakot föltételez és ebből eredtetni az *ispán*-t az *istáp*, *iskola* mintájára. E föltevés azonban helytelen, mert a szlov. *župan* egy *župa* szónak származéka, mely pedig soha se volt *žpa* alakú. Sokkal természetesebb e szónak a német *ge-spann* (*oberge-spann* főispán, *vice-ge-spann* vicispán)-ból való származása (*spann*: *ispán*, mely akár az élelőszóbeli német *kspan*-ból is alakulhatott). — Csop. Munk. Al.

jäger (német eredetű). — t. *jäger* vadász (J.).

jaj indulatszó. — t. *jaj* jaj, weh (L.); cs. *jaj* o weh! (R.)

jajgat. — t. *jajkat* jajgat, wehklagen (J. L.); cs. *jajkati* id. — A *jajkat*-ból van elvonva a csak Jancsovicznál található *jajk* 'jajgatás' szó.

juhász. — l. *juhas*, *johas* (BÁ.), *juhás*, *johás* (Matz.) schafhirt in den karpentälern. HALÁSZ IGNÁC.

EGY FELEDÉSBE MENT RÉGI SZÓTÁRUNKRÓL.

Apáink és öregapáink iskolai szótárát, a Wagner-féle Phraseológiát értem rajta.

Nem ritka könyv; több kiadása is van. Akármelyik antiquariusnál meg lehet még ma is venni, egy legföljebb másfél forintért. Még sem forgatja senki; nem idézik, nem hivatkoznak rá, mintha meg sem is érdemelné, hogy ma már valaki foglalkozzék vele. Kresznerics Cal., MA., PPB., SzD., SI., SK. szótárait kivonatolta, de Wagnert nem méltatta figyelmére; természetes tehát, hogy ezt Czuczor-Fogarasi sem tette. Ballagi Mór és Erdélyi János, külön-külön, összegyűjtötték az egész szótár-irodalomból a magyar közmondásokat; Wagnerre, hogy talán abban is lehetne értékes közmondásokat találni, egyikük sem gondolt. A Nyelvőr munkatársai számtalanszor hivatkoztak már valamennyi régiebb magyar szótárra, a Wagnerére még egyetlen egyszer sem. Toldy Ferenc nem ignorálja Wagnert; többet tesz: egyenest elítéli. Irodalomtörténetében t. i. határozottan kijelenti, hogy Wagner Phraseológiájában

is csak a már meglevő szótárakat használták föl s hogy „a szótári anyag általa nem nevedekett.“ (II. kiad. 95 l.)

A következőkben meg akarom mutatni, hogy a Phraseologia sem azt a lenéző mellőzést, sem azt a fölszines és igazságtalan kritikát nem érdemelte meg.

Wagner Ferenc Phraseológiájának magyar és tót szavakkal bővített kiadása először 1750-ben jelent meg Nagy-Szombatban, a jézus-társasági akadémia betűivel. A magyar szavakat és szólásmódokat a soprony megyei születésű, híres jezsuita hitszónok, V a r g y a s I s t v á n (1717—1751) ígtatta be a latin szövegbe. Ezt ugyan sem a címlap, sem az előszó nem bizonyítja, de így mondja Katona István, a nagy történetíró *) s a jezsuiták valamennyi életrajz-írója. **)

Egy negyedszázaddal utóbb, 1775-ben változatlan új lenyomat jelent meg ugyancsak Nagy-Szombatban a Phraseológiából. Ez az „editio altera“ lapról lapra, sorról sorra, sőt szóról szóra megegyez az első kiadással. Semmi egyébben, csakis a (csekély számú) sajtóhibákban különböznek egymástól, úgy hogy mind az, a mit a következőkben az 1750-ki kiadásról fogunk mondani, betűről betűre áll az 1775-diki kiadásra is.

Ha a Phraseológiát csak egy kissé figyelmesebben kezdjük is lapozgatni, azonnal fölötlik az egyes cikkekbe itt-ott közbeszótt frázisok erőtől duzzadó magyarsága. Ismerős hang üti meg fülünket, mikor a „cupiditates domandae sunt“ értelmezésében imezt olvassuk: „Erőt köll venni a déltzeg test fintározásán, kemény zabolában köll a gonosz kívánságokat, a testnek feslett indulatit tartani; nem köll tágas porázra botsátani az embernek kártékony vágyódásit“ (424); vagy mikor a „haereticus“ és „depravo“ cikkekben ezt találjuk: „újhit faragó, a ki megcsáválja és új kaptára vonja az apostoli tanitást“, és „idegen értelemre csigázza, mint a kótsagos-agyú szeles Kálvin czinkosi a Sz. Írást.“

Ez Pázmány nyelve; így nem írt más, mint Pázmány Péter, kiáltunk föl és fokozott érdeklődéssel lapozunk tovább. Csakhamar találunk is közvetlen hivatkozásokat Pázmányra, egyenes reáutalásokat, mint pl. a 778, 828, 927, 939 és 1272 lapon sat. Pázmányon kívül, találunk idézeteket Káldiból és Spángárból: „A ki nem szerentsélteti magát, nem vitéz (880); a melly lentsét főztek eddig a pártosok, azt lassanként fel-tálallyák“ (460) sat.

De nemcsak a szólásmódok, hanem az itt-ott hozzájuk függesztett közmondások is bizonyítják, hogy a Phraseologia a példaképeket a magyar jezsuita-írók nyelvéből válogatta. Futólagos összeolvasásra mintegy h á r o m s z á z magyar

*) Hist. crit. Hung. 39. köt. 1013 l.

**) Stoeger: Scriptores Austriac. Societ. Jesu. 376 l.

közmondást számláltam meg benne s köztük 50 vagy 60 olyant is, a mely az eddigi legteljesebb gyűjteményünkben, az Erdélyi János Magyar Közmondások könyvében sincs meg. Csak néhányat említek.

Arany-írt kent a bíró kezére 307. Idővel minden bibéje meggyógyul az embernek 787. Jobb ízű a böltesség a káposztás kontznál, de magas a bolondnak 349. Úgy megszidta, hogy ugyan füstölgött 471. Egy pénz árra emberséget sem hagyott rajta 299. Megörült néki, mint a koldus az új garasnak 569. Lerohant a paripáról, mint hajdan a Tótok királya a fehér kantzáról (kifittent a nyeregből) 333. Sok a tudákos, de kevés a tudós a föld-hátán mostani időben 459. A vörösgyurkó ütötte le az ináról (a borital emésztette meg az erejét) 330. Süsd ki, ha porod van (élly az alkalmatossággal) 873. Róka vagyon a mellyében (csalni akar) 770. Majd kitetszik a szavából, ha tehén-e vagy fülemüle 468. Mindenkor édeesebb a lopott víz 566. Megtanítták a lompost szegény házbán fűtülni 538. Lator ember a fiskus 537. Reáhúzatta bezzeg az ebek harmintzadjára 538. Rezi, Tátika tántzot jár: Sümegh-is utánna lejtőt jár 1086. Légy magadnak bátya *) (vigyázz méltóságodra) 281. Nem mutatta, hol szorította a lába-béli, csak allattomban tapogatta a bibéjét (Elnyögte a bosszúságot) 409. Egy mom **) sem maradt utánna 845. sat.

Már az eddigiekből is kezdjük sejteni, hogy Toldy alkalmasint nagyot kocsintott, mikor azt állította, hogy „a Phraseologia is csak a már meglevő szótárakat használta fel”; de még jobban kitűnik ítéletének elhamarkodott volta, ha magukat az egyes sz ó k a t kezdjük vizsgálni.

Mikor az ember valaminek a számát csak úgy nagyjából akarja megbecsülni, mindig jobban tesz, ha a több helyett még annál is kevesebbet mond, mint a mennyit valójában gondol. Én is így teszek most, midőn azt állítom, hogy a Phraseologiában legalább is 4—500 olyan magyar szó van, a mely előbb egyetlen egy szótárban sem volt meg, sőt a mely még a tizenhét évvel később kiadott PPB. szótárába sem került bele. SzD. és SI. sokat kiböngésztek ugyan a Phraseologiából, de még számunkra is hagytak benne eleget.

Ha a Phraseologia új szótári anyagát a hová-valóság és származás szempontjából osztályozzuk, azt találjuk, hogy Vargyas István ez anyagot

1) Pázmány Péter s más régi, különösen jezsuita írók műveiből szedte ki.

2) Rend- és kortársától, Faluditól kölcsönözte.

*) Erdélyi ezt idézi ugyan Kis-Viczayból, de kijelenti, hogy nem érti. Megvan MA-ban is, a mit Erd. nem vett észre, de tiszta határozott értelmre csak a Phraseologiából tetszik ki.

**) *Egy mom sem*, semmi, egy kukkot sem, nihil. *Egy mom*, hilum.—Semmi más szótárunkban nincs meg.

3) A nép nyelvéből írta össze.

4) Kis részét pedig maga készítette.

Azon nincs mit csodálkoznunk, hogy Vargyas, ki maga is híres jezsuita hitszónok volt, Pázmány nyelvét alaposan ismerte és hogy ennek műveiből sok olyan szót és kifejezést beigtatott a Phraseológiába, a melyek valamennyi addigi magyar szótárból kimaradtak. Ilyenek például, hogy csak néhányról szóljak:

belé-avott, innatus; *böcsületlen*, inhonestus; *cselekvés*, actio, commissum, effectio, factum; *csorbát ejt*, a fama cikkben; *darabcsa*, particula; *megdül sokat*, exuperat; *eszvesztő*, factiosus; *farkas kaszára vetni*, a periculum cikkben; *habarcz*, lutum; *királykodás*, dominatio; *meggyek*, quid agam a dubito cikkben; *nevedékeny*, adolescens, ephebus; *felocsódik*, evigilo; *pántolodás*, concertatio; *plúdra*, bracca; *purdi-czigány fogások*, fallaciae; *püszöget*, demulceo, como; *rebesget* a dico cikkben; *béfalatja véle a sípot*, refuto; *szemeit legelteti* az oculus cikkben; *leszivárkozik*, defluo; *az időnek egy szököllője*, momentum; *szűfogs*, deliquium; *tarts nélkül*, incontinenter; *tibolyog*, erro; *torkolás*, confutatio; *útavesztett*, erraticus sat.

Kr. tanúsága szerint mind eme kifejezések még PPB. szótárából is hiányzanak.

Sokkal meglepőbb az a benső viszony, a mely a Phraseologia szavai és Faludi nyelve között legott az első pillanatra is szembeötlük. Mindjárt föltűnik ugyanis, hogy Faludi legsajátosabb kifejezéseinek, metaforáinak, új szavainak és új értelem-adásainak egy nagy részét megtaláljuk a Phraseológiában, és pedig nem csupán azokat, a melyek már az 1748-ban megjelent Nemes Ember és Nemes Asszony-ból is kiböngészhetők voltak, hanem sok olyat is, a melyekre Faludi 1750 utáni munkáiban bukkanunk először. Hogyan kerülhettek az utóbbiak a Phraseológiába? Hogy Vargyas és Faludi, mint rend- és kortársak, sokat érintkezhetek s eszméiket és tapasztalataikat a magyar nyelv dolgában ki is cserélhették egymással, az kétségtelen. De ez még meg nem magyarázza szavaik és kifejezéseik oly gyakori találkozását. Egy érdekes életrajzi adat azonban, a melyet Révai jegyzett föl Faludi életéből, teljesen megmagyarázza a dolgot. Faludi ugyanis 1748-tól 1751-ig az akadémiai nyomdát igazgatta Nagy-Szombatban, tehát épen abban az időben, a mikor a Phraseologia készült és a sajtó alól kikerült. Az igazgatónak bizonyára kötelességei közé tartozott a beérkezett munkák előkészítése a sajtó alá, különösen akkor, mikor egy nagy fontosságú s hosszú életre szánt új tankönyv kiadásáról volt szó. A Phraseologia magyar szövege egyébként is szerfölött érdekelhette Faludit, korának legkitűnőbb magyar phraseológját. Bizonyosra vehetjük, hogy Faludi sokat bele korrigált és igtatott, a mi eredetileg nem volt benne s a

mit Vargyas azután utólag jóváhagyott. Ma még, a Nyelvtörténeti Szótár megjelente előtt, nagyon bajos, szinte lehetetlen volna Faludi részét Vargyasétól külön választani, de én mindamellett meg vagyok győződve, hogy Faludi osztályrésze oly tetemesnek fog bizonyulni, hogy a jövődő irodalomtörténet a Wagner Phraseológiájának magyar szövegét V a r g y a s - F a l u d i szótárának fogja nevezni.

A következő jegyzék, a melybe a Faludira emlékeztető s a Phraseológiában is föltalálható sajátosságokat összeállítottam, a dolog természeténél fogva se nem teljes, se nem hibátlan. Nekem Nyelvtört. Szótár gyanánt csakis Kr. áll rendelkezésemre; de azért, azt hiszem, nem sok kivetni valót, hanem annál több beigtatni valót fog majd a kritika benne találni. *)

Adsza, halhadsza, láthadsza, nézhetsze cedo, eho, ecce, en és a perpendo cikkben. — *Alkalmatlankodás, incommodatio.* — *Arczatlankodik, perfrico* cikkben. — *Asszonyi nem, foemina.* — *Bétéve, memoriter* és a *disco* cikkben. — *Bocsánatot kér, venia* cikkben. — *Büszke, arrogans, elatus, superbus.* PPB-nál csak a függelékekben. — *Csel, cselvetés, insidiae.* — *Dáma, mulier.* — *Eszem-izsom ember, nepos.* — *FüTTYENT, concrepo.* — *Gondatlan, incaute, indiligens.* — *Hamarkodó, festinus.* — *Idő-vontatás, commoratio.* — *Ijedelem, terror, trepidatio.* — *Inaskodik, famulor, servio.* — *Kaczérozó, amasius.* — *Kazul-ország, Perzsia* a *regno* cikkben. — *Leképez, adumbro, expingo, abbilden.* — *Közlelés, consociatio.* Kr. nem értette meg a N. E. megfelelő helyét; ő t. i. communicat-val értelmezi. Ma társasít-nak mondanók. — *Loppal, furtim, furtive.* — *Mende-monda, rumor.* — *Mulalság, mulatja magát, delector, distrahit se, delectatio.* PP-nál még *tarditas, mora, otium.* — *Nap-óra, horologium, solarium.* Vö. Nyr. X. 226. — *Nézlel, conspicor.* — *Okoz, accio, affero, arguo, augeo, author, causor, cieo, culpo, effector* sat. cikkekben. Vö. Nyr. X. 125. — *Osztály, divisio, pars.* Nyr. X. 124. — *Petyeg, petyegő, deblatero, loquax.* — *Puruttya, sordidus.* — *Ragyogvány, fulgor, radius.* Gyöngyösinél is. — *Rendetlen, rendetlenség, abruptus, abscissus, deformis, immoderatus, immoderatio, immodeste, inordinatus, tumultuarius* sat. cikkekben. Még PPB-nál is csak a régies *rendeletlen.* — *Fülébe röpíti, hírei röpítették, denuncio, nuncio* és a fama cikkekben.

*) Simonyi Zsigmond az *indító ok*-ot Faludinak tulajdonítja (Nyelvújít Tört. 14), pedig ez megvan már gr. Bethlen Miklós önéletírásában is. Nyr. IX. 115. — Ugyanő uo. azt állítja, hogy a *képszél* és *képzelés* Faludi előtt még nem fordul elő, holott PP. 1708-diki kiadásában megvan már mindakettő. az én tudtommal is, vagy hétszer: *cogitatio, idea, imaginarius, imaginatio, imago, phantasia* címek alatt. A *középpont* is megvan PP-ben a *centrum, többecske* a *plusculum, plusculus, vád* a *haereo* cikkben.

Ez legjobban bizonyítja, hogy ma még milyen bajosak az efféle összeállítások.

— *Szava-hihető*, a *relatio* cikkben. — *Szegődtetés*, authoramentum, authoro. — *Színkedő*, fallax, falsus. — *Megszólamlik*, loquor. — *Szorgalom*, contentio, cura, diligentia, industria, sollicitudo. — *Szörsszál hasogató*, scrupulosus. — *Szülemény*, partus. — *Tarol*, scindo, tondeo. — *Tartalék*, obex. — *Távolít*, derelinquo, fugio. — *Tengődik*, exulo, vivo. — *Út-csinnyát veszítő*, devius. — *Túnyúl*, languesco. — *Ügyvizsgáló*, cognitor, procurator. — *Ügyeit védőgelem*, defensito. — *Üdvözli*, persaluto. — *Zsebóra*, horologium.

De legtöbbet merített a Phraseologia a nép nyelvéből, különösen a dunántúli és a székely nyelvjárásból. Ime egy kis mutató ebből is:

Adia, *ádiáz*, *ádiázás*, forma, idea, exemplar, phantasia, descriptio, cogitatio, depingo, figuro. Tsz. CzF-ban nincs meg. — *Ag-széna*, foenum. Dunántúl. — *Ajtós*, janitor. Veszpr. CzF-ban nincs meg. — *Alítt*, gracilis. Tájédivatosan *aléltt* helyett CzF. — *El-avad*. degenero. — *Nem becsüs*, proletarius. — *Bicske*, scalprum. — *Bika-csék*, flagellum. — *Bizonyomra mondom*, mediis fidiis. — *Bonfordi*, histrio. — *Bunta*, maculosus. — *Buzgás*, rekkenő hévség, fervor. Vö. *búz* és *búsz* Nyr. XVII. — *Bürü*, pons. — *Megcsappan*, exaresco. — *Csörtölözés*, strepitus. — *Csendés*, tinnitus. Vö. Nyr. XVII. 270 és Sim. id. h. 22. — *Cseppegdegel*, mano. — *Csuka-hegedű*, fidicula. — *Darvadoz*, obversor. Vö. Imre S. Ideg. és hib. szól. bírál. 156. — *Éleme-dett*, senex. — *Ellenben által*, e regione. — *Ébregel*, animo. — *Fartat*, premo. — *Megfásít*, az obstupefacio cikkben. — *Fele-sel*, discepto. — *Feszesen áll*, detendo. — *Firkál*, scribo. — *Fürkészés*, conquisitio. — *Hadarázás*, gestus. — *Hák*, halk, taciturnus. — *Haramia*, latro. — *Haricska*, far cikkben. — *Hebe-hurgya*, praeceps. — *Hibarcz*, coenum. — *Nehezen hisző*, incredulus. — *Hogyan*, quomodo, quemadmodum. Vö. Nyr. XVI. 53. — *Hosszalja*, longus cikkben. — *Húzónosan*, tractim. Vö. PP. — *Járóka*, pes. — *Jobbára*, plurimum. — *Kajt*, kiált, reclamo. — *Kalpag*, pileus. — *Kancsuka*, flagellum. Kr-ben nincs meg. — *Kapircsál*, scalpo. — *Katonás*, katonáson, militaris, militariter. — *Kehes*, pituitosus. — *Ki kollani*, kikölni az ovum cikkben. — *Konty alá való bor*, temetum cikkben. — *Korosodik*, adoleasco. — *Kukta*, lixa. — *Laczi-konyha*, cupedinarium. — *Lajha*, cessator, piger, oscitans, segnus. — *László szekere*, cisium. — *Látóka*, oculus. — *Lesbeleg*, sicularis lepus. Tsz-ban: farkas. — *Locs*, locsos, coenum, aquosus. — *Lödér ember*, nequam. — *Márcz*, mulsum. — *Másüvé*, moveo cikkben. CzF-ban nincs meg. — *Nyaklevet adni*, colaphus. — *Nyel*, nyél, manubrium. Ugyanigy *fel, fél*. Vö. „alfel, vagy inkább bél-fel” az *anus* cikkben. — *Olajoz*, perungo. Nyr. X. 125. — *Oldalast*, oblique. — *Orgovány*, planities. — *Ökrész*, pastor. — *Ösztörü*, palus. — *Papoló*, rabula. — *Paróka*, capillus cikkben. — *Pata*, trochus. — *Pesztunka*, educatrix. — *Piócza*, hirudo. —

Piszmog, *otior* cikkben. — *Pulya*, *homulus*, *pigmaeus* a *contemno* cikkben. Gyöngyösinél is. — *Elpuhulás*, *socordia*. — *Red-született*, *habilis*. — *Red-ütött*, *assimilis*. — *Reszketeg*, *tremor*. — *Róka-mellű*, *astutus*. Egy szótárunkban sincs meg. — *Rontsolódott*, *quassatus*. Kr-ben nincs meg. — *Sárcsa*, *fulix*. — *Sértés marha*, *sus*. — *Súgó-búgó*, *astutus*. — *Szél-ütés*, *paralysis*. — *Tenyeres-talpas*, *lacertosus*. — *Terebes*, *diffusus*, *patulus* és az *extendo* cikkben. — *Tót-agyas*, *astutus*. Vö. Tót-álnok-ság. Erd : Közm. — *Tyukász-madár*, *milvus*. — *Úriás*, *auguste*, *admirabiliter*, *dapsiliter*, *magnificus*, *magnifice*, *splendidus*, *splendide* sat. cikkben. — *Vadonnan új*, *novus*. Kr-ben nincs meg. — *Vályog*, *coenum*. — *Vargyú*, *cornix*. — *Elvásít*, *attero*. — *Véltemre*, *opinatio*. — *Veszeszt*, *abortus*, *abrumpo* cikkeken. CzF-ban nincs meg. — *Viskó*, *mapale*. — *Vonyalgodik*, *pan-diculor*.

A Phraseologia a nyelvújítás történetére is nagyfontosságú szótár. Nagy meglepetésünkre találunk benne t. i. olyan szókat is, a melyekre meg mertünk volna eskünni, hogy a jelen század elejéről vagy legfőljebb a mult század végéről valók. Legfőltűnőbbek köztük a merész elvonások, a melyek még mai szemmel nézve is oly merészek, hogy abban a conservatív időben szinte hihetetlennek látszanak. Vargyas nevéhez fűzzük az itt közlendő új szókat, noha ezzel nem akarjuk állítani, hogy mind tőle erednének. Hihetőbbnek látszik, hogy e szók a nagyszombati főiskolán többekkel folytatott értekezések, tanácskozások eredményei, mert más különben aligha adatott volna meg nekik, épen ilyen tan-könyvben, a ,*permissus superiorum*.‘

Alak, forma ,*Deli termetű ember, szép alak, er ist von einer ansehnlichen gestalt*.‘ — *Alkalmom*, *alkalmasság*, *occasio*. Vö. Tsz. — *Arány*, *scopus*. Elvonás az arányoz-ból. Nyr. XI. 465. — *Csíny*, *condecencia*, *decor*. Elvonás a *csinos*-ból. — *Csuda-tékony*, *miraculum*. CzF-ban nincs meg. Úgy látszik, Pázmány csinálta a *kártékonyt*, s ennek mintájára Vargyas a *csudatekonyt*. A *jóteékony* alkalmasint csak a jelen században készült. — *Dicsőtelen*, *inglorius*. A Pázmánynál előforduló *érzékenytelen* mintájára. — *Ellenkezet*, *obstaculum*. CzF-nál: *contrast*. — *Előnév*, *pronomination*. — *Egyszerű*, *parilis*. — *Esedékeny*, *romlandó*, *állhatatlan*, *mobilis* és a *humanus* cikkben. — *Gyűlölet*, *gyűlöletes*, *odium*, *odiosus*, *exosus*, *maligne*. — *Hasonlatlan*, *absimilis*. — *Határozat*, *limes*. — *Heveny*, *hévség*, *forróság*, *aestus*. Elvonás a *hevenyében* szóból. Vö. Nyr. IX. 158. Sim. Nyelvúj. tört. 23. — *Hely-köz*, *spatium*. PP-nál *spatium*: ,*helynek s időnek köz*.‘ Ebből összevonva. — *Idő-köz*, *óra-köz*, *subcisivus* — *Illa*, *refugium*. Kérdés, vajjon elvonás-e, vagy régi? Vö. Nyr. XIII. — *Ízellel*, *sapor*. — *Játék-szín*, *scena*. PP-nál: *játék néző hely és levél-szín*. — *Kelet*, *ortus*. Leválasztva a napkelet szóból. — *Keresztény-hiv*, *fidelis*.

Elvonás a ,keresztény hiveim'-ből. — *Két vagyok*, dubito. — *Költő*, poeta. PP-nál: vers-költő, vers-szerző. — *Kötözet*, compages, copula. — *Láz*, author, oberhaupt. Kérdés vajjon elvonás-e a *lázad*-ból, vagy népies. Jelentése: kolompos. Vö. SzD-nál: ,te voltál erre láz.' SI-nál: tumultus, motus populi. Sim: id. h. 23. — *Maradvány*, haeres. Talán népies. — *Nagyob-búl?*, assurgo cikkben. — *Nyak-függő*, bulla. — *Okosul*, acuo. — *Önként*, sponte. — *Öszvérész*, mulio. Az *ökrész* mintájára. — *Párosít*, socio. Talán népies. — *Pörösz*, praeda cikkben. Jelentése: a mai *porosz*. A régi *prusz*-ból lágyítva. — *Rom*, fragmentum' ruina. ,Megmaradt valami kevés hulladékja, fogyatékJa, söp-reje, *romja* a régi szokásnak' 822; ,fálnak *romja*, romladékja', parietinae. Elvonás a *romlik* szóból. — *Seregül*, tumeo. ,Sere-gülnek, szorgosulnak a munkák' negotia tument. — *Sokszerű*, multiplex. Kr-ben nincs meg. — *Szak*, regio. Az *éjszak*-ból elvonva. — *Szakasz*, sectio, sectura. Talán népies. — *Származat*, origo. — *Szemérmel*, pudor. Elvonás a *szemérmetes*-ből. — *Szenvedékeny*, patiens. — *Szeres*, pharmacopola. — *Szó-csere*, tropus. — *Szomorú játék*, tragoedia. — *Szorgosul* vö. *seregül*. CzF-ban nincs meg, — *Társoztat*, attineo. CzF-ban nincs meg. — *Kereskedést üz*, negotior, gewerb treiben. — *Változékony*, mutabilis. Kr-ben nincs meg. — *Vendég-hölgy*, concubina. CzF-ban nincs meg. — *Vígjáték*, comoedia.

Azt hiszem, sikerült a Nyelvőr olvasóit meggyőzőnöm, hogy a Phraseológiával érdemes tüzetesebben is foglalkozni.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

A SZOLNOK-DOBOKAI TÁJSZÓLÁS jellemzőbb sajátágai.

Kapnik és Domokos között van egynéhány falu Szolnok-Doboka megyében, Domokostól erősen, Kapniktól kevésbé elütő tájnyelvvvel.

Legjellemzőbb tulajdonsága, mi oláh hatásból származik, — hogy a hosszú mássalhangzókat nem szereti és a megrövidített mássalhangzó előtt pótlásképp nyújtott hangzót ejt. *Itam, vétem, átam* (perfektumok), *régel, víla, béne* (benne) és hasonló kiejtések járnak s a kik mondanak is hosszú mássalhangzót, gyöngébb-, vagy rövidebben hangoztatják azt, mint más vidékeken. Ez a kiejtés különös szint és valami bágyadtságot kölcsönöz a beszédnek s a diftongusok teljes hiányával párosulva annyira elütővé teszi a debreceni nyelvjárástól, hogy ámbár a zárt *ë* hiánya s a közös tájszóknak csekély kivétellel mind egyforma hangzása meg látszik is engedni, még se sorolhatjuk a debreceni tájnyelvhez. Hangsúlyja azonban rendes és nem oly idegenszerű, mint a kapniki. (NyKözl. II. 364.)

É helyett *i* ejtése közönséges, de mégsem oly gyakori szokás, mint Debrecenben; *ó* helyett *ú*, *ö* helyett *ü* szintén általános. *Édes*: *ides*, *bikit*: *békét* (az *é* helyett mondott *i* nagyon sokszor rövid), *ebidel*, *pazér*, *pazérol*, *pazírolódik* sat; ellenben *téjéd* (*tied*), *égen* (*igen*), *még* (*míg*), *éngem*, *jösz-é* (mindig *-é* a kérdő *-ë* helyett); *lú*, *hun* (*hol*), *katuna*, *szaluna*, *budri*; *kócs*, *váló* (*válu*); *szüni*, *lúni*, *szünyög* (*szönyeg*), *csü*, *gyükér*; *küszöröl* (*köszörül*), *fövet* (*füvet*), *tő*, *tőt*, *tövel* (*tü*); *kivől*, *belől*, *elöl* (*kivül*, *belül*, *elül*); *nyeg*, *temien* (*tömjén*), *teredni*, *örekség* (*örökség*, vö. csángó *örök* Nyr. IX. 481), *nyeszereg*, *pergel*, *elébb* (*előbb*), *fikető* (*fökötő*), *füsü*; *mihej* (*mühely*), *bikfa*, *híves*; *lopta* (*labda*), *deko* (*deka*), *katal* (*kutat*), *tallu*; *lang* (*láng*); *hálá* Isténnek! *águsztus*; *porcolány*, *gömböstitü*; *baratválkozá!* *); *beretva*, *berena*, *hamarébb*, *hátrébb*, *odébb*, *onnét*, *honnét*; *erigy*, *fodorminta*: *fodormenta* (így is), *dinamet*, *vérszipó*, *áci* (*addsa*); *mörög*, *tömpe*, *elig* (*alig*), *göb* (*bog*); a *csórja*.

Az a sok *a*, mit Domokoson ejtenek, itt nem hallható. Mint a fentebbiekből is látható, az *ő-zés* teljesen ismeretlen, a zárt *ö* is csak *lőjány*, *éggy* és *dēják* s hasonló szavakban fordul elő. Azt a jellemzetes pótló nyújtást nem számítva, a hangzók olyanok, mint az irodalmi kiejtésben.

A mássalhangzókról följegyezni való, hogy *ly* mindig *j*-nek ejtetik; az *l* egy magán- és egy mássalhangzó között nem hangzik, de az *el*-igekötőben mindig megmarad; *el-kűttem*; a *j* hangzik *ny*-nek is, de nem mindig: *bornyu*, *szomnyus*; *varju*, *sarju*; *ty*-nek *gy*-nek, csak *t ty* illetőleg *d* után, *láltya*, *ágya* *nekem*; de: *apja*; *tsz* -- *c*: *jácodni*. A *z* kiejtését szó végén sohasem hanyagolják el, *t-ét*, *rt-ét* *igen*: *már*, *má* és *mán*; *há mér?* (hát miért?), *mé?* *mê*: (*mért*, *mert*), *tészér*.

Egyéb érdekességek: *kösmöl* (*körmöl*), *borzafa* (*bodzafa*), *diskutál* (*disputál*), *aval* a jó *léjel* (*lével*), *tanál*, *danol*, *mihent*, *valahunt*, *koránt*, *még korántabb*, *hajdonfünt* (*hajadonfövel*), *innét* és *innét*, *pázsint* és *pázsit*; *gombajik*, *édik* (eddig), *de jó* (*beh jó*); *salló*; *nyilamlík*, *lojca*, *kó* (*kohó*), *tám* és *talám* (*talán*), *halám* (*hadd lám*); *csafar* és *facsar*.

Az igeragozásról főlemlítendő, hogy *vala* szó sem önállóan, sem segédige gyanánt nem járatos. *Ir*, *irt*, *irni fog*, *irt volt* és *irni fogott* a jelentőmód alakjai. Az utóbbi azonban nem futurum perfektum, hanem a. m. -*hatott*, -*hetett*; pl. 'Azóta már meg fogott érkezni.'

A kapniki *irt lesz* alak (NyKözl. II. 369) itt nem hallható; az sem, hogy, 'visznek a fát' (uo. 368).

Az *ik-es* alakok megkülönböztetésében teljes következetlenség uralkodik; hallottam azt, hogy *végy* és *egyél* s pár pillanat múlva: 'vegyél magadnak'; de állandó szokás

* A sor fölött *írt* kis betűcske (itt *s*) azt jelöli, hogy ott gyenge nyomatékú hosszú mássalhangzó van.

a sziszegő végű sőt másféle foghangon végződő igéknek második személyében is *-l* személyraggal élni: *hozol, tudol, látol, jutol*.

Figyelmet érdemlő alakok még: *levágtom, rágtom* (de *a*-val is hallhatók), *süljen, jöjjen bé* (mindig így), *ne lármázzatok*.

A *-va* és *-ván* közt nincs különbség: 'három nap mulva' és 'három nap mulván.' *Üssük ütjük* helyett itt idegen.

A névragozás alakjai közönségesek, de fordulnak elő mégis érdekes alakok: Vánékunk egész két *hónaprá* borunk, *kapcávol, marhákol, házbo* (*-ban* és *-ba*), *kocsonyánok, Dótyának* (*Dorottyanak*), *Pistánéhaz, szározak, kócsat, mindik. Mink, mik; tik, tük; tikteket, mijenkek, tíjétek, övék* (mind több birtokról mondva).

S z ó k é p z é s. Névutóból *-i*-vel nem képeznek melléknevet; mindig így mondják: 'a szék mélet *való*' vagy: 'a ki a szék mélet van.'

Érdekes alakok: *szomnyu* és *szomnyus*, *meddős, büttölös* (*böjtös*), három *hetüs, nyaláncsi* (vö. kíváncsi), *annyikó* (*anynyicska*), *sipó, bicskó, sipirkó* (Kapnikon *suporka*: gyík), vö. nagyapó, *apóka, anyóka* (madarokról), elmontam a *mondómat*, ipen elvigesztem a *varómat* (varrni való), *poson* és *pos*, *putina* (putton), *nyuszóljány* (nyoszolyólány), *előbször, legelőbször, elsőben, a minapogba, mindétig*, nagyon *heven* süt a nap, *szomórán, ippeg, micsa?* önállóan és jelző gyanánt: *micsa ló ez? hülepedik* (lehül), *irigyelkedik*, bárcsak *egyeledne* oda, *ordikál* (ad notam *sántikál?*), *fujkál, számodol, lógináz* (lóggat és lóg), *morzslódik* és *morzsolódik, izzadik, pihenik*.

A mondattani kifejezések közt említésre méltó, hogy *mondok* helyett beszédközben mindig *mondommal* élnek; *rég láttam, rég ettem* helyett *rég nem láttam, rég nem ettem*; s a *másfél* kivételével az ily kitételeket sem ismerik: *harmadfél, negyedfél*, azt mondják *kettő és fél, három és fél*. Nem mondják *bor inni, fa vágni* sat; valamint a közel Domokoson járatos *kend* megszólítás is ismeretlen itt.

Gyakran hallani ily kitételeket: *fáj a lábaim, fáj a fogai*, leginkább az ember tagjairól szólva; de sokszor egyéb dolgok többesére is mondanak egyes számú állítmányt. Valószínű, hogy ez oláh hatás; e nyelvben ugyanis e két harmadik személy egyformán hangzik.

Az *is* kötőszó kétféle szerkezetben használatos. 1) Főlétéles mondatban a *ha* kötőszót követő szó után áll: 'Ha nem is adnál, mit bánám én'; 2) ellentétes mondatban köztelenül a *ha* után következik: 'Csupa víz vót, ha is a dészkan márat. Megérdemlem én ha is szegény özvegy vagyok.' Az *ámbar-t* így is szokták kifejezni: *bár-is* *hoggy*: 'Én is eszem, bár is *hoggy* nem vagyok éhes.'

E kérdéseket: 'Mit jelent németül a *fa*? Hogy van németül köszönöm?' nem használják; mindig csak a követ-

kező kitételrel élnek: „Hogy mongyák a víznek oláhu! ? A szalunának szászul aszt mongyák: bóflés. A holdnak az olá aszt mongya lúna, a hónapnak is aszt mongya.”

Más érdekességek: „Szagosni nem nagyon szagos; *roszni* rossz (mindig így, ha az efféle állítmány melléknév). Legalább *érkeszted vóna* öszeugyütni. Kiá'lo'tam (az iskolából) és *ki vótam álva*. Ez nem a *miféle* túrónk; ez még a *teféle* kontraktusod. *Énérettem* lehet, *énérettem* kimehet = felölem, miattam. Asz-mongya, hogy *semi rokony* nem a tanító (nem áll velők semmiféle rokonságban). Ugy boszantoták (a tornácon sivalkodó gyerekek) Pistát ot bent *olvasva*. Ojan kedves menyecske vót, hogy *énnekem úgy mekkedvellett*. Elfokat *zokon sírva*. Zokogva *kel főjen* a víz. Azelőt mind sejem kalapok *vótak*, akkor *jöttek ki* ezek a posztó kalapok (= feltalálták). Mikor *legszükkibe vagyok* a zöcségnek.”

Allandó kitételek: „Ezeribe écer. Semit a teremtettség alatt. Még a világ is a föld. A te szavad nem jár, mind a régi kédgarasos.”

KALMÁR ENDRE.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

Dac: trotz. „Nag kinba vagyonk Kropne asszony miá az fej helen, ma az ura elmene *dachal*” (LevT. 385). *Dac* szót se a régi nyelv nem ismer, sem a Tájszótárban, valamint Krizánál se található. A főntebb idézett helyen is kétséges olvasatú; mert a levél írójánál a *ch*-nak egy eset kivételével, a midőn *h* helyett áll, *cs* értéke van; olyan szó pedig, a melyben *c* jegynek kellene állnia, az egy Akaciós név kivételével nem fordul elő. Lehet tulajdonnév is. Él-e valamely vidéken a *dac* szó? Származékszavait: *dacol*, *dacos* egyes vidékek ismerik.

Dák. Csupán Adámi jegyezte föl *s dolch*, *stillet* szókkal magyarázza. Minden valószínűség szerint a *dákos* szóból van elvonva.

Dandia? „De itt is, inában a dandiának” (Czegl: Japh. 143).

Sajtár-deák: ignorant, idiot. „Furfánt elméjű sajtár deáknak nevezzük (Zvon: PázmP. 251). Mely tisztre minden sajtár deáknak szabad uta vagyon” (Vás: CanCat. 627). Ismeri-e valamely vidék a főntebb idézett jelentésben a sajtár szót?

Deberke: scaphium, orca; tonne PPB. A Tájszótár székel szónak mondja s „turós bodonnel” magyarázza. Ismeri-e másutt is?

Deget: axungia, terra pinquis; wagenschmier PPB. A Tájszótár szerint szintén székel szó s ugyancsak „szekér-kenő” a jelentése.

Derce: fribusculum MA. trotz; *dercés*: rigidus, morosus,

stomachosus MA. mürrisch, zornig, trotzig. ,Paráznaságot tanít Luter és Balduinus, mikor azt vitattyák, hogy, ha kinek derczés felesége vagyon, szolgálójával éllyen (Pázm: LuthV. 139). Nem követem az ő orrában nőtt dagállynak derczes prosmítalásit' (Zvon: PázmP. 68).

Deréb. dorsum MA. rücken PPB. E két szótáríron kívül másutt nem fordul elő.

Deréce. ,Vizi-torma: becabunga, deréczenek-is hívják' (PP: PaxC. 263).

Dereckél: ütöget. ,Pálczával deretzkel' (Helt: Mes. 73). Meg álának a felső tónak árakja mellett, melly a deretzkelő szántó földnek útá mellett vagyon' (Helt: Bibl. II. 344).

Dereducsál: fecseg-locsog. ,Zachariásbul így dereducsál' (Czepl: Tromf 167).

Dérhás? ,Bezzeg öldöttam én a tzigány kereket, mihelyt láttam, hogy a dérhás komát eggyezni kezdette' (Kónyi: ÁM. 71).

Diffás? ,Szitkaival csak annyit gondoltam, mint valami bodázot gunárnak diffás pöszögetésével' (Zvon: PázmP. 206).

Díjalmas? ,Azokat a díjalmas jókat az igasságot, senki Christustul el nem veheti' (Mel: Préd. 127).

Diszke: agnus annotinus PPB. einjägeriges lamm. A Táj-szótár kissé eltérő jelentését adja.

Pázsit-disznó, pázsitos-disznó. ,Tized diznoth, vagy teröm az erdejekön az mak vagy nem teröm, soha ne adgyanak (Radv: Csal. III. 169). Száz pásintos disznó' (VectTrans. 1).

Váltó-disznó. ,Az pázsiton való váltó disznótól 6 pénzt adnak (Gér: KárCs. IV. 306).

Dobsa. ,Józan életüs nem valami dobsa fejedelem volt' (Megy: 3Jaj. II. 19).

Domó: tumor, protuberantia SI. *dumós:* protuberans; erhöht. ,Dumós kenyeret tett az asztalra' (Pós: Válasz. 41).

Döngöl. ,Meg-vert, döngölt föld, szérű: pavementum' PPB. Döngölő fa, sulyok: pavicula, schlägel PPB.

Dorgály. Ronts-el szivemnek dorgállját, töröld-el jóknak akadállját' (Rim: Ének. 355).

Dorozsba; legény, társ. ,Hej hamis dorosba' (Pós: GBot. 50).

Dósa. ,Nagy dósa hütvel kötötte magát (GKat. Váls. II. 186). Nagy dosa hitre esküsznek' (228).

Dudkóró. ,A ketske szakálu fű levele olyan mint a dutkoronak' (Mel: Herb. 81).

Dudorog: guggol, gunnyaszt. ,Mit dudorgatz hogy nem ugratz, kurva volt az bábád' (Thaly: Adal. II. 96).

Dufál. ,Az miért ágyekja szemérmet kellene dufálni, ösztönözni, ugyan azért az szegény aszszon népeket ördög hadnagyanak nevezi' (Zvon: PázmP. 86).

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A 'Lexicon Budense' érdekesebb magyar szavai.

Mikor az oláh nyelvbe átkerült magyar szavakat állítottam össze, egyik legkiválóbb forrásom volt az 1825-ben Budán kiadott 'Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum.' A szótár bevezetése azt mondja, hogy a könyv harminc év fáradságos gyümölcse. A munka megkezdője Klein Sámuel, budai revizor s ennek halálával folytatta azt Kolosi Vazul, nagyági pap (Fogaras), „qui lexicon Kleinianum plurimum locupletavit et linguis Hungarica et Germanica auxit;“ aztán Vulcan Sámuel, Korneli János; s befejezte Theodorovics János, Theodori Sándor és dicsőszentmártoni Major Péter. Ezek az emberek nemcsak az oláh népi nyelvet ismerték alaposan, hanem a magyart is, kivált az erdélyi magyar nyelvet s épen ezért jónak láttam megjegyezni magamnak az érdekesebb szókat e könyvből. Meg kell említenem, hogy az alább következő lajstromban helyet foglaló szókhoz kiteszem ugyanazt a latin s német egyértékest, a melyet a szótár is ad s ha valamelyikéről tudom, hogy oláh származású a magyarban, odaiktatom eredetijét is.

abruta, isten fája: artemisia abrotanum: abrand, garthagel, gartheil, stabkraut, aber- oder eberraute 350 lap.

Ádám-almája, -szaka: fruimen, nodus exterior gutturis: adamsapfel 379.

arannyal versengő: ranunculus ficaria, chelidonium minus: kleine schöllkraut, scharbockskraut, feigwarzenkraut 87.

áspol, matolál: fila in alabrum duco: haspeln 584.

aszalya (a köntösben): cuneus, peniculamentum, ala: schweif, zwickel, zipfel 128.

ászokfa, ászokgerenda, gantár, gandnárfa a hordók alatt: cubile doliorum vinariorum: ganter, weinlager, gerust im keller worauf die fässer liegen 518.

babszarvú fű, görög széna: trigonella, foenum graecum: griechische heu, bockshorn, fönnkraut, bockshornkraut, siebenzeit 214.

babos, iromba, tarka, pettegetett: varius, variegatus, scutulatus, maculosus, sparsus: scheckig, gesprenkelt, gefleckt 80.

bakarasz, sántaarasz: spitama brevis: eine kurzespanne 90.

Báldriánfű: Valeriana officinalis: baldrian 460.

bángó, bornyász: hebes, stupidus, stolidus, amens, ineptus, simplex: dumm, tölpisch, tölpelhaft, plump 444.

barázda billegető, leányka madár: motacilla: bachstelze 131.

barcogása az elefántnak: *barritus*: elephantengeschreue 204 l.

barkóca: *bacca crataegi torminalis*: mehlbeere, darmbeere, erlitze 622.

béka-kő: *lapis, silex*: kieselstein 51.

belénd, beléndek, belindek, bolondító fű: *hyosciamus niger*: bilsenkraut, dollkraut, schlafkraut, zigeunerkraut, rindwurz, saubohnen, teufelsaugen 380.

berbécs: *aries, vertex*: widder, stár, schaafbock 31.

berkenye: *sorbum*: vogelbeere, sperbeere, sporapfel, sorbapfel, escheritze 622.

betonika, sebfű: *betonica officinalis*: betonik, betonie, zehrkraut 54.

birtoka: *prunum monstrosum uredine vitiatum*: miszgewächs von zwetschen 268.

bogácskoró: *carduus*: distel 125.

bojtorján: *arctium lappa*: klette 68.

Boldogasszony mentája, *lapis menta*: *tanacetum balsamita*: frauenmünze, römische münze, frauenblättchen, marienblättchen 86.

Boldogasszony tenyere: *carduus Mariae*; *carduus Marianus* (99): frauendistel, vitterdistel 17.

bolyoeka: *baccula*: beerchen, beerlein 62.

borbalya, borboja, *leányosom, sóska fa*: *berberis vulgaris*: sauerrach, gemeine sauerdorn, berberisstrauch 349, 366.

bordahajtó: *scapus textorius, argula pecten textorii*: riedlade, schaft des weberblatts 48.

bornyasz, pimasz: *stultus, stolidus*: maulaffe 104.

borostyán, *szelence*: *organosa, syringa vulgaris*: spanische hollunder 326.

boroszlán, *farkashárs*: *daphne mezereum*: kellerhals, pfefferbaum, seidelbast 347.

borsoka virág: *lathyrus odoratus*: wohlriechende blattererbse, spanische wicke 220.

botkó: *caput, bubus*: kopf 64.

botos, *salavári*: *sacculi pedales*: fuszszäkel 121.

buborka: *cucumis*: gurke, umorke 145.

buzérfű: *rubia tinctorum*: grapp, färberöthe 592.

bürök, *tollú sip*: *gingrina, calamus, arundo, cicuta, fistula*: halmpfeife 119.

cáp, *bagzócáp*: *caper, hircus subans*: ziegenbock, geisbock 506. — *olh. cap.*

celta: *cella, cubiculum, cubicellum*: stübchen, zimmerchen 115.

cempora, *csípő*: *femur*: hüfte 137.

centoria, *száz forintos fű, földpe fű*: *centaurea gentiana, centaurium*: tausenguldenkraut, centauren 567.

cikka, csira: cyma, germen, asparagus: keim, herz 306.
cinadonia: chelidonium majus: goldwurz 10.
ciutorja: 1) febrifagia: erdgalle, fieberkraut, tausend-
guldenkraut 532. 2) gentiana centaurium minus 215.

combolás: exsultatio: hupfen, springen 268.

compó: cyprinus tinca: schleihe 499.

csábaire, rákfark fű: pimpinella saxifraga: steinpeter-
lein, steinpfeffer, pimpinelle, pimperlille, biberlein 505.

esalma: galerus: runde mütze 134. 328.

császárszakál: tricolor hortensis: dreyfärbige wilde acker-
viole, tag- und nachtblume, freysamkraut 47.

bé-csatakol: inficio: beschmutzen 274.

csattantó, putyantó, csudafa, maszlag: datura stramo-
nium: stech-, dorn-, rauchapfel, stachelnusz, dollkraut, igel-
kolben 125.

csattogó mezei eperj: fragum arvense majus: grosse
felderdbeere 96.

eseglyes: cuneatus: keilförmig 601.

eseheg: gannio: bäffen, belfern 58.

esengő fű: hypericum perforatum: Johannispflanze, Jo-
hanniskraut, hexenkraut, harten 38.

esengő kóró, kakastaréj: rhinanthus, crista galli: hahnen-
kamm 147.

eserény: crates siccandis pomis: flechte, oder horde
zum obstdörren 143.

esicsoka, pityoka, pucoka, pucokrépa: helianthus tube-
rosus: erdapfel, topinambour 385.

esicsonkáz: labor per glaciem: gleiten, schleifen 163.

esigolyafa: salix purpurea: bandweide, rothweide 572.

esillagos, kesely: maculosus, maculis albis sparsus:
weiszgesprenkelt 66.

esúnga, sunda: sordidus, abominabilis: häszlich, abscheu-
lich 650.

esontfű, veres ükörke: caprifolium: teufelskirsche 95.

esödője a lónak: astragallus, talus equi: knöchel, knor-
ren des pferdes 116.

esudafű, kerti bercesény: ricinus communis: wunder-
baum 205.

deberke, gyab: orcula, scaphium, vasculum oblongum:
ständer, hose, tönnchen 71.

déceg, ménes: equaria, aquitium, armentum equorum:
stuterei, gestütte 261.

deget, dohot, szekérkenő: axungia, oleum resinosum:
wagenschmiere, karnsalbe, theer 476.

delisánc: currus diligentiae: diligenzwagen 171.

derécefű: veronica beccabunga: bachbunge, wasser-
bunge, bachbohne 59.

diszke: agnus annotinus: einjähriges lamm, ungehörnte schaf 450.

disznódínye: cucurbita: kürbis 63.

disznókék; disznókéz (204): endivia, endivia saláta: cichorium, endivia: endivie, endiviensalat 21.

dobronika, erdei méhfű: melysphyllum: waldmelisse 193.

ebagja: comedones: mitesser, mitfresser 61.

életér, felverőér: arteria: arterie 748.

eszkába: subscus, fibula: klammer 514. 619. — olh. skábä.

esterparéj: amarantus blitum: wilde melde, meieramarant 673. — olh. *šfir* (šfir).

facsák, facsing, csemete: planta, frutex: staude 251.

fánk, pankó: tractum, tracta: krapfen, kräpfel, kräpflein 480.

faradék: assula, ramentum, schidia: span, holzspan 33.

faragó kés, snicli: scalper, scalprum: schnitzer, schnitzmesser 122.

farkasalma: aristolochia elematitidis: holzwurz 75.

farkasfene: herpes: wolf 364.

farkasfog: bidens tripartita: zweizahn 190.

farkaslőbőr: daphne mezereum: kellerhals, pfefferbaum, seidelbast 726.

faszari: admodum tenax, summe avare: knikerig, schmutzig 263.

fecskefonál, arany fonálfű: cuscuta Europea: seidenkraut, flachsseide 318.

ALEXICS GYÖRGY.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

R á b a k ö z i e k.

Kiért a Krisztus meghuót a kereszfán!

Csüigig áztom: bőrig áztam.

Vin pulutúó! (A zsörtölődő, veszekedő emberről mondják.)

Fordú a geriébédre: feküdj hanyatt.

Elbüődinti magát: ordít vagy ordítva sír.

Hun a pokó egyházábo jártá? (Hol csavarogtál?)

Jobb szekiérén csunyanünyi, minggyalog szípen mennyi.

Inkább a has fakaggyon mind e za kicsiny megmaraggyon.
(Így kínálják a vendéget, ha már fogytán van az étel, de izlik még neki.)

Nincs ollan rakott szekiér, hommiég evvellávuó rá nē mennē.
(Sztintén kinálás, ha a vendég azt mondja, már jóllaktam.)

Mégeréggti a nyiévit: elkezd a szidást v. rágalmazást.

Nëm küő a zállotot a zembërhe' hasonlittanyi. (Olyan mentegetődzés-forma.)

Ollan mindakit a tetűők rágnok : sovány, sápadt.

Akar ezt a zujját haraptya a zember, akar a másikat : így is baj, úgy is baj.

Beugrott errongyos tuót, tökö monya min kivuót : hopprongyos.

Evvié nëm eluőbb : nem érdemes vele kezdeni.

(Beő-Sárkány.)

GÖSY GÉZA.

B a b o n á k.

1. Ha megakarod tudni, hogy minek fogják maj a zuradat híni, tudod mit csináj? Mikor a bobajkât karácsony szombattyân sütöd, a hogy a zelső lapâtval a kemencébül kihúzod, kap ki a tepsibül egyet és fuss ki véle a zútra, az első embertül a kit meglácc, kérdezd meg, hogy híjik, úgy fogik maj a te urad is híni.

2. Ha meg aszt akarod megtudni, hogy mikor mégy férhe, eszt csináld: Mikor karácsony estvéjén a zasztalho ültök és a bobajkáho akartok nyulni, jól lesd, mikor apád vagy bátyád a vidlát a zelső bobajkába szúrik és a szájokba vizsik, kapd le rúla és fuss véle a kerbe, szúrd fel egy fagajra. Ha reggelre a bobajka elvesz onét, szent igaz, hogy még a farsangon férhe mégy.

3. Vagy ezt tróbáld meg! Mikor mân estve megettetek, te ne üj le kártyázni, de végy egy szakajtó kukuricât, meny véle a szomszéd ablaka alá és vess egy marékval a zablakba. Azuténgon hallgass, hogy mit szólnak bentrül. Ha aszt mondik: 'jobb ha begyüsz', akkor bizony abba a zesztendőbe még otthon ülhecc. Ha aszt mondik: 'nem mégy mingyân ijen-ojan, szette-vette', akkor annyi mind bizonyos, hogy még a farsangon férhe mégy.

4. Ez is karácsony estvéjére szól, tróbáld meg! Szombat estve meny a disznóólkáho, rúg hâromszor a zajtőcskába, oszténg számid hânyat rőffen a disznó, mer annyi esztendő multân mégy te férhe.

5. Még egyet tudok ilyen fajtât. A hogy a zéjféli szent misérül haza gyüsz, végy a szádba a markodval szentel vizet, gyere vele haza, itthon oszténgon egy darabka cserepen kovászoj be véle, tedd eszt a fejed alá. Almodba maj gyün téged hajnalba valaki felkőteni, hogy dagaszd be. Az a ki felkőt, lesz maj a te urad.

6. A zangyalokat is meghallhatod, karácsonykor, a hogy a zégbe énekelnek, csak eszt tedd. Mikor a zéjféli misére harmaccor beharangoznak, sőpörd ki a házat, a szemetet szedd rá a sőprőre, mégy ki véle a szemetdombra és tedd a sőprőt a lábod alá, ha ott vesztég fogsz maradni, maj meg ládd, hogy igaz lesz a mit montam, meg fogod hallani a zangyalokat a zégbe.

7. Ha meg boszorkányokat akarsz lâtni eszt csináld: Luca napjátúl rak fére napjába egy darabka fât. Mikor a zéjféli szent misére harmaccor harangoznak be, akkor a pitarba rak tüzet abbúl a fábúl, maj meglâtod mi lessz ott! A mennyi boszorkány van a faluba, mind idé gyúl a tüzhő sütkőrézni.

8. Tudod-e te aszt, hogy mikor a pap a zéjféli szent misén a zostyán, Krisztus Jézus szentséges testyén átnéz, minden boszorkányt megesmer, mer annak a vén asszonynak, a ki boszorkány, akkor szarva nyől.

9. Ha akarod, te magad is beállhacc a boszorkányok közé. Észta a dógot így csináld. Luca napján éjféltkor meny a kereszt-útra, vigy magaddal egy üres zsojtárt. Azuténg várj ott veszteg, mer a boszorkányok a Szent-Gellér hegyről gyüvet ára veszik útyokat, s ha kedved tarti, elvisznek tégedet is a boszorkány országba. De ha félős vagy, akkor eszt meg ne tróbald, mer a rosznyavaja kiüt rajtad, mer ojant még te nem láttál. Tüzes szekeren ülnek, a mit négy tüzet okádó sárkány húz. Gondold hát meg a dógot, vak-tába ne meny néki, mer ha félsz, megölnek, ha nem félsz, elvisznek és lelkedet a zördögöknek adod el.

10. Ha meg aszt akarod, hogy ládafijádbúl a pénc so se fogyon el, csináld eszt: Mikor a nyári jércék őszkor tojni kezdenek, egy tiszta feteke jércének tedd fére a zelső tojását, Luca napján tedd a kebeledbe és addig hord ott, még ki nem kől belüle a csirke. E za csirke lesz a lidérc, a mejik néked a sok péncet hordani fogi.
(Torna vidéke.) TIRPÁK IRÉN.

N é p m e s é k.

A z a l é á ñ, a k i n ě m t u d o t s ě m m i t.

Ėggy asszonnak vót ěsz szĕgĕñ*) lányo, hanĕm acs csak ujan árvo lĕañ vót, uk kerűt oda, hoty hács csak annya lĕtt a zannya. Magának is vót a zasszonynak két lĕányo, azokat mindĕnfilire tani-totta, eszt a mustoha lĕányát mĕk sĕmmire sĕ tanitatta; hanĕm a za lĕány ujañ szíp vót, hoty hat mĕgyĕbe párgyo nĕm vót.

No, má mindĕn pajtásó fĕrhő mĕntek, csak ű nĕm, mer ű nĕm tudot sĕmmit. Hát átmĕnt a szomszĕggyáhó, asztáñ tanácsot tartott vele. Aszongya neki:

— Idĕs szomszĕdasszoñ mindĕn lĕañ fĕrhől mĕgy, szĕrĕzzen má nekĕm is ĕggyet.

— Jaj, aszongya, mi csinyájok veled, nĕm tuc sĕmmit.

— Má idĕs szomszĕdasszoñ, annak nĕm ĕñ vagyok a zoka; ha főznyi akarok, akko harakszik, hogy a zű lisztyit ĕ nĕ roncsam, ha fonnyi akarok, hogy a rokkát ĕ nĕ roncsam, hát idĕs nĕni nĕm enget sĕmmit.

— No, ha ugy a dolog, idĕs lányom, maj ha lĕhet segittĕk rajtad; nálom van ĕggy opsitos katona, hát mit acc nekĕm, ha ahhó fĕrhől allak.

— Jaj idĕs nĕném asszoñ, adok ĕm magánok mindĕnfilit; csak aggyon fĕrhől.

*) Az *ĕ* betű *ĕ* és *ĭ* közt levő, de az *ĭ*-hez közelebb eső hangot jelöl.
H. I.

— No hát, idēs lányom, estére hozd é a mi ruhács csak vañ.

— Jó vañ, de 'nekēm nincs sēmmi ruhám is.

Aszongya a vñ asszoñ :

— No hát lold é a másik testvìrèdèt.

— De asz szennyes.

— Nēm tēs sēmmit, csak hozd é, maj kimosom.

Jó vañ, a lēány ēhoszta a zōreg asszoñhol a ruhát, asztán mēgmosta, mēg a lēañt is jó mēgmosta. Asztán a za katona nagyon szerette a savanyú tojást mēg a turós mácsikot. Hát mikor haza gyün a katona, aszongya neki a vñ asszoñ :

— Katona uram, mit főzzek ma ebédèt ?

— Savanyu tojást, turós mácsikot.

De akkorra má a lēañ kikeményítette, kicsinosította, asztám mēgvètt a mészárszégbe ēh hójagot, aszt a zōreg asszoñ magánok a lába közé állította, hom mikor a savanyu tojást mēg a turós mácsikot beviszi, hát maj pattog'gyon. Jó vañ, viszi be a zōreg asszoñ a turós mácsikot, asztán a miñ líp, mindēgyre vertyogott. Csak níz rá a katona, aszongya :

— Hozzá mēgy ám kēdhő ez a turós mácsik miñgyá.

Mēgin ēggyet líp, mēgiñ vertyog.

— Jaj, katona uram, nēm tēheték rúla.

— De a terēmtisít kēnek, nē vertyog'gyon kē, mikor nekēm ēnni hosz ; űjōn akkor lē kē.

Lēű, akkor mēgiñ vertyog, asztán ot lētt a turós mácsik a szoba közepiñ. Asztán elibe áll a katona nagy mērgessen, aszongya :

— Ut tēt kē, mikor gyurt is ?

— Má mi tūrēs tagadás, ut tētem akkor is ; mer az a betegsēgēm.

— Hát mi baja kēnek ?

— Jaj idēs katona uram, ēñ szegīny űzveggy vagyok, huszonhat esztendeje vót, hom mēghât a zuram, hát sokat dōgozom ; a fonyásomnak, mosásomnak, főzīsēmnek sē vige sē hossza, attú gyüt rám ez a gyōngesig.

Mēgijett ēre a zopsitos katona, asztán aszongya :

— Hát tud-ē kē nekēm ujan asszont szerēznyi, a ki nēm tut sē sūtnyi, sē főznyi, hon nē vertyog'gyon asztán nekēm ijen későre.

— Tudok, tudok, idēs katona uram.

— No hát an nekēm két óráro it lēgyēn, asztán maj örök kēnyeret kap kē tülem.

Hát csak kiállította a leánt a spajzábú. Elejbe át annak a katona mīrgessen, aszongya néki :

— Tucc-ē fonnyi ?

— Katona uram, soasē fontam.

— Tucc-ē varnyi ?

— Jaj katona uram, as sē vartam mēg soasē.

— Hát űj lē ēre a rokkára.

Leűt, hát nēm tutta hajtanyi. Aszongya a zopsitos :

— Hát hozzám gyüssz-ē felesignek ?

— Émëgyék, de nēm tok ám sēmmitcsē.

— No nekēm nēm is köll ám.

Asztán még az este mēg vót a készfogó. — Ha mēg nēm hâtak, most is inek.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Karácsoni miszterium. *)

Személyek:

Király

Szüz Mária

Szent József

Angyal

Első

Második

Harmadik

Negyedik

} pásztor

Vén undzsiás

Huszár

Furulyás

A bethlehemi istáló vivői.

(Mindnyájan megfelelő öltözetben,
a pásztorok és a vén undzsiás
álarcban.)

BEKÖSZÖNTŐ.

(A házba bemennek.)

H u s z á r.

Hálát adunk neked
Mű teremő atyánk,
Hogy megattad érnünk
Az karácson napját,
A te szent fiadnak
Születése napját.
Örömmel tisztējűk
És szent Istán napját.
Örvendünk, hogy tū és,
Ez háznak lakósi
E szent ünnepeknek
Tisztelő hivei,
Hogy az esztendőnek
Vôtatok tőtői;
Kivánnjuk légyeték
Többeknek fiai.
Légyen békességēs
Eb-béjôvetelünk,
Ez úri szép háznál
Kevés itt lételünk;

Miglen Krisztus Jézus
Születése velünk
Elémutatattik,
A mejről beszéllünk.
Légyen békességök
A jûhpásztoroknak,
Mind szelid éggyűgyű
Kegyēs jámboroknak,
Kik a Jézuskához
Elsőbben járultak,
Buzgó tisztelettel
Lábához borultak.
Rövid szóval: Légyen
Mindēn békességbe
Testi, lelki, csēndes
Figyelmetēsségbe:
Miglen csekēj munkánk
Szép gyönyörűségbe;
Véghez mēnyen buzgó
Örvendetēsségbe.

*) Elôadják a Nagy- és Kiskarácson között, többnyire helységről helysége, házról házra járva.

Király.

Réttég a természet
 Az okos lélékkel,
 Sőt az emlékezet
 Ij nagy erejével;
 Megtompul az elme
 Eggyütt értelmével;
 Az embéri nyelv is
 Megnémul ezennel;
 Met a természetnek
 Vagyon az ellene:
 Szűzön tiszta szűztől
 Jézus születése.
 Még az értelm is
 Nehezen tér erre,
 S a nagy emlékezet
 Fel nem érhet ide.
 Oh! nem is ok nélkül;
 Met fejl halaggya
 Jézus születének
 Ij méjségös titka,
 Nem más, csak a hit, mi
 Eztet megfoghattya.
 Hát én bűnös lélek
 Erről mit szólhatok,
 Kinek okossági
 Nem nagyok s fontosok?
 Segiciségét tehát
 Csak attú várhatok,
 Ki válságunkra jött,
 S neki áldást mondok.
 Fordisd gondolatját
 Habozó elmédnek,
 Vizsgáld meg oh ember
 Rejtékét szívednek;
 Met nagy hálaadással
 Tartozol Istennek.
 Imé hozzáng való,
 Buzgó jó szērēncse
 Az örökké való
 Istent mire vitte;
 Hogy Ádám atyánknak
 Vétkit nem nézhette,
 Hanem megváltásra
 Szent fiát küldötte,
 Miről buzgó szívvel
 Midőn arról szólunk —

Két, három szép példát
 Előtkbe adunk.
 Jézus szerelmére,
 Hogy felindíthassunk:
 Figyelmētességēt
 Tölletek kívánunk!

Huszá r.

Szērēncsēs jó napot,
 Kívánt víg órákot
 Kívánok jó uramnak.
 Akarom, hogy látom
 S nyilván tapasztalom
 Épségit szép házának.

Király.

Az ur Isten hozott,
 Házamhoz juttatott,
 Szerelmes jó barátom,
 Hogy házamhoz jöttél,
 Ingēm megkerestél:
 Szívem szerint akarom.

Huszá r.

Megszálnék uramnál,
 Mulatnék házánál,
 Ha az konyhája terjedne,
 Bőv étel-italért
 Adnék ezüs tallért,
 Csak kedvem szerént lenne.

Király.

Az étel és ital
 Jó fűszerszámokkal
 Ezennel készen lészén;
 Met érzēm magamban,
 Hogy nekem is már
 Mulaccságra kedvem lészén.

Szent József.

A menybéli Isten,
 Kit magasztal minden,
 Álgya meg kégyelmedet!
 Drága szent neviér,
 Az Isten kedviér
 Hallgassa meg kérésēmet!

Király.

Mit akarsz én velem?
 Met nem vagy én felem,
 Beszēld hamar bajodat.
 Töllem az a válaszod:
 Sokat szót ne fojtass
 Végezd hamar dōgodot!

Szent József.

Uram! az úr Isten
Megáld mindenkébe
Csak fogaggy be az éjre,
Ne kellessék mennünk,
Éppén kirekednünk
A nagy, erős hidegre.

Király.

Csak menny elébb inset,
Met itt bizon meg nem hálsz!
Probáld másoknál!
Hiszém itt nállamnál
Több embérre is találsz.

Szent József.

Uram! a városba
Maj mindén uccákon
Házró-házra jártunk,
Szállást nem találtunk.
Hideggel kell meghalnunk
Ha nem könyörölsz rajtunk!

Király.

Honnét jut eszédbé,
Hogy szádat feltáccsad,
Töllem szállást kérni?
Holott udvaromhoz,
Nálladnál, házamhoz,
Jobbak szoktak szállani!

Szent József.

A nagy úr Istenét
Szentségés neviét
Hadd hájunk itt az éjén!
Az erőss hidegbe,
Szörnyű fürgetegbe
Ne hajunk meg hidegbe!

Király.

Csak menny elébb innét;
Met vendégim érted
Meg nem szorithatom;
Met pénzés zacskódat,
Aranyos táskádot
Odalodon nem látom.

Szent József.

Oh fölségés Isten,
Még se haggy el münköt!
Ime szűz Mária,
Indujunk el utunkra
Csendességgyünk elménkbe.
Talán az úr Isten,

Kit hordassz méhédbe,
Nem hagy el szükségünkbe.

Szűz Mária.

Jaj, mind elbágygyattam
Szeremes jegyészem!
Meg sem gondolhatom,
Mit kején művelném,
Már a lábaimon
Csak elig lépheték.
Ez hideg éccaka
Jaj leszén én nekém,
Semmi bizodalمام
Nincsen életémhez;
-Ij hideg éccaka
Met jutok végémhez!
Nem gondolam vóna
Bethlehen népéről,
Oj idegény légýén
Az ő Istenihéz.

Szent József

Szerelmes jegyészem,
Ne sirj s ne bánkógyál!
Met itt sem hagy az úr,
Hogy árcson az halál,
Semmi dér és hideg
Itt hejet nem talál,
Ha szeméje szérint
Jézus közénkbe száll.
Azétt csak szájunk bé
Ezén istálóba!
Számot mivel ehéz
Senki a városba
Nem tart, s maradhatunk
Itten bátorságba.
Inkább és lesz módunk
A szent imáccságba.

Angyal.

Jó napot Mária,
Oh Istennek annya!
Látod jelénlétém
Parancsoj, met menyből
Tehozzád küldtetem!

Mária.

Sieccséggel szógáj
A te szent uradnak:
Aggy hírt a nyáj mellett
Lévó pásztoroknak,

Kik imádlására
Jőnek a Jézusnak,
Met megvátására
Született világnak.

Angyal (énekli:)
Dicsőség menyben Istennek,
Békesség földi népeknek,
Jóakaratu híveknek,
Kik Istenben örvendéznek.

Tégéd megváltó kirájunk,
Kit szent atyának kiátunk :
Dicsérünk, áldunk, s imádunk
És nekéd hálákat adunk !

Kéjetekek föl juhászok !
Született új kirájak
Térgyen állva imágygátok !

E lész nektek a jegy rólla :
Imé fekszik a jászójba.
Szent Szűz nagy jót cselekkéttél,
Hogy Istennek annya léttél :

Angyal a földön fekvő pásztorkhoz:)

Vigyázó pásztork
Mostan fölkejetekek,
Készüjetekek bátron,
Semmit se féjetekek !
Ime örvendetész,
Új hírt mondok nektek,
Méjen gyönyörködni
Fog a tü szüveték.

Első pásztor.
Ausz maj fortatim,
Álmottom mit láték ? !

Második pásztor.

A Jézus születék.

Harmadik pásztor.

Kriz maj fortatim.

Negyedik pásztor.

Bá nu kriz, — csak

A kakas kikiril.

Első pásztor.
De azon nem töröm az
Eszém dare tu cse main
Kéjetekek föl fortat,
Met itt hallunk nótát
Méjne nem hallottuk
Soha több formáját,

Itt még jelén láttuk
Az Isten angyalát.
Ne hallgassuk el
Csak a mondását.

Az undzsiáson kívül a többi pásztor
fölkel.)

Negyedik pásztor.
Szkole maj fortat, szkole
Máj undzsiás ke altu lu-
Csu e szute áltu zó
Kéj föl sieccséggel,
Emeld föl szémédet,
Nyisd ki sükeccséggel
Megtőt füleidet.

Vén undzsiás.
Cse ?

Negyedik pásztor.
Halld meg a mennyei
Áldott szép énekét,
Méjet az itt lévő
Angyal most éneklött !

Vén undzsiás.
A sá ? si moj szkole.
Zsutász mo !

(A többi pásztorkok segítségével föl-
emelkedik.)

Ugyan fölugrák,
Ugyan fölpattanék !

Pásztorkok.
(Karban énekelve:)
Pásztorkok ! kéjünk föl,
Hamar, indujunk el.
Imé, angyal jelenté,
Hogy Messiás születék.

Sijessünk,
Ne késsünk,
Fáraccságunkat érette
Ne sajnájuk
Met talán még az éjjel is
Rátalálunk.
Imé már nincs messze,
Fényesség jelenté,
Bethlehem várossába,
Rongyos istálocskába,
Szénába,
Pólába,
Bé vagyon ő takargatva
Rongyocskába ;

Ápolgattya ő szent anyja,
Fázattyaába.

Oh! szegén mind fázik,
Könnyeitől ázzik,
Met nincs neki donyhája,
Sem cifra nyoszójája,
Csak széna,
Lágy párna,
Ökör, számár lehelete
Reája,
Barmok szája melengető
Kájhája.

A n g y a l.
Jerték sijeccséggel,
Ménnyünk a városba,
Met Jézus érteték,
Romlott istállóba,
Született, tétetett,
Ottan takartatott
A kórós szénába.

P á s z t o r o k.
(Karban énekelve:)
Hő fekszik Jézus,
Mom meg, a jászójba,
Kit betakartál
Mostan a pólába?

S z ű z M á r i a.
Isten hozott tütököt
Uratokhoz,
De nem szólhatok
Most szent fiamhoz,
Met ő aluszik,
A pólába nyugszik,
Hideg istállóba
Szénán bággyadozik.

P á s z t o r o k.
(Karban énekelve:)
Serkensd föl Jézust,
Szen fjadat nekünk;
Met szent angyalítól
Hozzája küdettünk.

S z ű z M á r i a.
Serkeny föl fiam!
Pásztorok éjöttek,
Kik szent angyalidtól
Tehozzád küdettek.

P á s z t o r o k.
(Karban énekelve:)

Üdvözlégy Jézus
Pásztorok pásztora,
Menynek és földnek
Teremtő szent ura
Teremtő szent ura!

A n g y a l.
Üdvözlégy Mária
Menyország kapuja
Teátalad nyílt meg
Menyország ajtaja,
Honnét kiszármazott
Az Isten báránnya,
A kit nem érne föl
Ez világ arannya.

E l s ő p á s z t o r.
Nosza, jó fortatim,
Hogy ide jutottunk,
Csudák fölött való
Szörnyű csudát láttunk.
Jézus látásában
Mindégy meggyúlattunk,
Szívünkbe, lelkünkbe
Mindégy megújultunk.

M á s o d i k p á s z t o r.
Azétt egy szép zasukát
Édös furujásunk
A Jézus neviétt
Szufle jó fortatunk!

P á s z t o r o k.
(Karban énekelve:)
A Szűz egy fíjat szült,
Kin menyben öröm gyűlt.
Pásztorok, pásztörök,
Örületék!
Szabadítónk, földre szállott,
Örvengyeték!

Poklot megrontotta,
Hatalmát elvonta.
Pásztorok, pásztörök
Örületék!
Szabadítónk földre szállott,
Örvengyeték!

Ehagyta országát,
Ő nagy gazdagságát.

Pásztorok, pásztorok

Örüljétek!

Szabadítónk földre szállott,

Örvengyétek!

(Most a furulyás rákezd s a pásztorok táncolnak. Tánc végeztével:)

Vén undzsiás,

Azt ugyan éjاراتok; de azt
biz a Jézusétt nem jó járatok.

Negyedik pásztor.

Járd jobban vén undzsiás!

Vén undzsiás táncolva:)

Szuffle sini folytat.

Első pásztor.

Édös jó fortatim,

Aggyunk ajándékot

A küs Jézuskának,

Kiki mit hozhatott,

Aggyunk bé szégennek,

Kiki a mit hozott,

Mivel mindenéktől,

Láttuk, elhagyatott.

Második pásztor.

Igën is, szegennek

Aggyunk a mit lehet,

Mert ő dűszüiből,

Tuggyuk hogy nem vëhet;

De még, ha fölnóhet,

Nagy-embër-kort érhet,

Egy küs ajándékétt

Száz annyi jót tëhet.

Első pásztor.

En édös Jézusom

Egy szép báránt hoztam,

Legelső fajzatnak

Ezt az egyet tudtam,

Ezt is a Jézustól

Meg nem sajnállottam,

Mivel a többtit is

Jézus átal kaptam.

Második pásztor.

Ihol nekëm is van

Egy küs koritojom,

A most mindënnütt szük

Bizonyyal jól tudom,

Azt is a Jézusnak

Ajándékba adom,

Kedvesen is vëszí

Azt töllem, jól tudom.

Harmadik pásztor.

Ihol nekëm is van

Egy szép őszi sajtom,

Majd száz esztendeje

Vagyon már, hogy tartom.

Azt is a Jézusnak

Ajándékba adom;

Pirítva apránként

Öszik benne, tudom.

Negyedik pásztor.

En édös Jézusom

Igën szégen vagyok,

Mivel kilenc apró

Gyermökököt tartok,

Azëtt nagy örömmel

Egy küs málét adok:

En ennél egyebet

Magamnak sem kapok.

Vén undzsiás.

En édös Jézusom

Ojan öreg vagyok,

A füleimmel is

Immár alig hallok,

A juhok után is

Elig cammoghatok,

Mind el is hordották

Immár a farkasok.

Azëtt túrót, ordát

Nekëd nem adhatok,

Met én magamnak is

Egy falást sem kapok,

De bogláros szíjjat

Ugyan szépet adok,

Nekëm nem kell immár,

Látod öreg vagyok.

Pásztorok.

(Karban éneklik:)

Küs Jézus, mi Istenünk!

Benned minden reményünk.

Meg ne vesd ajándékunkat,

Pásztori adományunkat.

Isten hozzád, indulunk,

Már a nyájhoz fordulunk,

Már a nyájhoz fordulunk.

Első pásztor.

Édös jó fortatim
Innét elébbőjunk ;
Met félős, vad mián
A nyájba kárt vallunk ;
Osztan majd megvállik,
Hogy kell számot adnunk.

Második pásztor.

Jó vóna fortatim,
Hogyha elindulnánk,
De ládd-é minnyájon
Mej lapos a táskánk.
Tudd-e a nyájnál is
Mej keveset hagyánk ?

Első pásztor.

A vires halibát ;
Probáld a gazdát,
Ha valamit kapnánk.

Harmadik pásztor.

A gazdánk báccsa
Én vôtam tovoj is,
De bizon jó gazdám
Vôt nekém akkor is :
Met ha këccer kértem,
Nem adott ëccer is,
De most megtôti még
A gulugámot is.

Negyedik pásztor.

Ennek a kecskéjét
Tavaj én őriztem,
De bizon a gazdát
Meg sem említettem ;
De a gazdasszonnal
Jól egyetértettem,
Azétt kolbászt, májost
Eleget is ettem.

Első pásztor.

De itt bizon most is
Hiába nem jártunk ;
Met megmosojodék
A mű gazdasszonyunk,
Elég lëssz itt majdég
Kolbászunk, sódarunk,
Csak azt várja, hogy mű
Tarisnyát mutassunk.

Vén undzsiás.

(Kitárt tarisnyáját tartva)

A tarisnya itt van !
De tû magatoknak
Mindënütt csak kaptok,
Látom, nekték adnak,
Hogy ifiabbak vattok,
Ingöm ha kénálnak,
Minthogy süket vagyok,
Azt gondolom szidnak,
S kifelé fartatok.
Rëjám tû is, látom,
Keveset vigyásztok,
Hogy a farkas után
Rosszul szaladhatok. Haragosan :
A juhok mellett is
Mind csak koplaltattok.
Itt is ha kénálnak
Hirré nem aggyátok.

Negyedik pásztor.

Kérlek vén undzsiás
Ne panaszkoggyál
Met nállam sincs ëgyéb
A vizes táskánál,
Ma sem ettem ëgyebet
Egy kis málécskánál,
Azt is isten nevébe
Atták a más háznál.

Király.

Hallátok rendszerént
E rövid példában,
Miként Krisztus Jézus
Romlott istállóban
Született, tétetett
A hideg jászójba,
Ottan takartatott
A kórós szénába.
Az is minnyájtoknak
Lőn ma látására ;
Miként a pásztorok
Az angyal szavára
Mënének Krisztusnak
Látogatására ;
Miként gyúladának
Ők nagy vigasságra.
Áh ! nem is ok nélkül,
Mëltán vigattanak,

Met ma tót be szavok
 A szent prófétáknak,
 Ma lőtt meg örömök
 A meghőt atyáknak,
 Mivel megnyitattott
 Kapuja limbusnak.
 Vigaggy méltán tehát,
 Imé bűnös világ;
 Met Áron vesszején
 Nyilik egy szép virág,
 Ki által megnyilik
 A bézárt menyország,
 Megszégyenül pokol
 S ördögi sokaság.
 Tü is hát kik mostan
 Minnyájon itt vattok,
 E csekély munkánkat
 A miként láttátok
 A kicsi Jézusnak
 Tü följajlátok,
 Hogy szállása léggyen
 Mindēnkor nállatok;
 Met nem tréfaságnak
 Okáér küldettünk,
 Avvagy, hogy világi
 Muzsikát indiccsunk,
 Hanēm megtérésre
 Hogy példát mutassunk
 S boldog menyországba
 Éggyütt vigadhassunk.

Nemes házigazda!
 Maraggy egészségbe;
 Megbocsáss, ha véténk
 Csekej verseinkbe;
 Mind kedves házaddal
 Légy jó egészségbe,

(Udvarhely m. Bethlemlalva.)

Azután örvendezz
 A fényēs egekbe.
 Dicséret, dicsőséğ
 A kūs Jézuskának,
 Ki magára vettle
 Terhét ez világnak.
 Áldás szent Józseffel
 A szűz Máriának,
 Kik gongyát viselték
 Ez világ Urának.
 Ámen.

M i n d.

Vigon zengjeték citērák :
 Jézus született,
 Harsogjatok dob s trombiták :
 Isten embēr lett,
 Ki egy szűztől fogantaték
 S kit méhibe fogada,
 Kit Gábriel fő-angyal
 Áldottnak monda.
 Cifra, pompás palotáját
 Így megvetette,
 Az istálót választotta
 Mejben születe.
 Sijessünk Geci, Peti pajtás,
 Met eljött az igaz Messiás,
 Ez az igaz Messiás,
 Kit megirt a febrías,
 Mennyből jó tölle áldás.
 Jere velem Betlehembe,
 Ti-ti-tuliboj tulibojtarom.

Nosza mos már jó gazda,
 Bocssáss münköt útunkra,
 Házadnál maraggyon
 Az Isten áldása,
 Az Isten áldása !

PAAL GYULA.

Tájszók.

S o m o g y m e g y e i e k.

l a f á t y ó n i, l a f f ó n i : sietve
 enni (emberről v. állatról).

l a p á t á s ó : olyan ásó, a mi-
 lyennel a s z ű r ű t szokták

tisztogatni, de különben ásásra
 nem való.

l a p p o g, l a p p o n g : a ki
 nagyokat lép, mégis lassan

mén; erre azt is mondják, hogy lap p o g ó s a n mén. „Mikor ketten-hárman mőnnek éggütt, osztán olyan alattomos beszélgetésbe vannak, azokra csupán az illik, hogy lap p o g n a k’ (de nem lap p o n g a n a k).

l e f ó r á z n i: forró vízzel leönteni.

l o b o g ó: szalag. Veszprém vidékén is járja.

l ó s z ě m ű - s z i l v a: nagyszemű, vörhenyeges, magbaváló szilva.

m a r ó d i: borókás, mámoros.

m ő g f u a k o d i k, m ő g k ő r g e s ő d i k: megszárad (az út).

m ő g i n d u l a gabona, mikor már kezd nőni. „Mos má mőgindút (a buza v. a rozs), mos má h a s b a v a n a feji.”

m ő g m a c s k á s o d o t t a lába, kényőssen kapkoggya a lábát (mind a négyet) főnek (föl-felé; disznóról mondják); lóról: m ő g b i c s k á s o d o t t, m ő g b i c s a k l o t t a lába: az egyik lábát fájditja, egyik lábára sántít.

m ő g r o k k a n t. Mikor a gabonát garmadába teszik és utóbb a rakás lejjebb száll, lesülyed, arra mondják, hogy mőgrokkant. „Ma még púpos, de maj’ r o k k a n i k.”

m ő g t ő p ő r ő d i k: megaszik, megtőpped.

m ő g v e s z e k s z i k: megromlik.

n y ő l, n y ű, n y ű n: nő, nől.

ő l l, ő l e t: őrl. „Maj m ő g ő l l i v. m ő g ő l e t i a mónár.”

ő s s z e f o g: összetart.

ő t t - k á t t: kiabál, kiáltoz.

p a m p u l a: nagy száj.

p a l o z s n y a: záp. Mikor kukoricát pattogatnak, a melyik nem pattog ki, arra is azt mondják, hogy p a l o z s n a.

p i l a: pislogó (mécs).

p i r h a n y a g o s, p i r n y a g o s: halavány piros, kicsit piros v. vörös.

p ó l a b é l i: pólyás gyermek.

p o s f á n y o s országút, a melyről könnyen lefoly az eső.

p r u s z k a: prucka, pruszlík.

r á a g y a r k o d i k, r á n y e r i n t, r á r i v a k o d i k: rárivall.

Békés megyében az utolsót így ejtik: r á r i p a k o d i k.

r a g a s z t: told. „Ragasztottam a házamhoz egy kamorát.” Csak épülettoldásról mondják.

r é d e g: nőtelen.

r ě m o n d a: feslett erkölcsű nő.

s i j ó - r i j ó: sívó-rívó.

s i t - r é n: sí-rí.

s i n t é r: borbély. Így nevezik a foghúzó is, alkalmasint azért, mert jól meg szokta kínozni, a ki hozzá fordul.

s i p á k o l: csipog (a csibe).

s i s ő r ő g a n a p: melegen süt.

s ó z n i: jó erősen megdobni. A gyerekek mondják: „Jó a hátába sóztam nyili puskával.”

Mondják ezt is: r á s ó z n i: ráhúzni bottal, durunggal.

s ő r é n y: serény, frís.

s u m a g ó: mogorván hallgat.

s z á l l. „Külön kényérre szállt”: maga gazdája lett.

s z e p r ő n c e: száraz venyige.

s z o t y o r i - m o t y o r i: alamuszi, tedd-ide, tedd-oda ember.

s z ü t y ő: kisebb zsák.

t e t é s: magás.

t e t é z v e: szélén fölül, színénél fölebb megrakva.

t ő f a: tölgyfa.

t ő l e s: olyan erdő v. s ű r ű (másként rēzula), a melyben nagyobbbrészt tölgyfák vannak.

t ű s z k ő d i k: küszködik, verekedik, kötekedik, ellenkedik.

Mindegyik járatos.

ű t: valaki egyik szavát a másikba

üti vagy vágja, mikor a beszédnek az utójját kezdi elü, akkor azt fébehaggya, osztán kezdi úgy az elején.

vető alá szántanyi: vetés szá-mára.
vörnyegős, vörhenyegős: vöröses.

(Visnye.)

VIKÁR BÉLA.

Baranyamegyeiek.

áspa: motolla.

áspáni: motollálni.

bonc: comb.

b u f a l a g o s: teltképü, erős ember.

b i k l a: alsó szoknya. (Az Ormányságban is használatos.)

b é s ő s v i s e l e t: félig uras, félig mesteremberes viselet.

b a s z á r k a: tarisznya. (Az Ormánys. is haszn.)

b a n g y o s: csecses korsó.

b ö n g y ő s: csecses fekete korsó. (Az Ormánys. is haszn.)

b i b e r: paprika.

b r u n é l l e c i p ő: eberlasztíng cipő.

c s i k e: csirke.

C s ő r e: Bözse, Örzse.

c s o k m á n f e j s z e: fejsze.

d i a: dió.

d ö n n y e t ő k, t ő k d ö n n y e: dinnye.

d ö n g ő r: kevésbé emelkedett hely, halom.

d ě r é k: országút.

d e s z i n k e: kis vászontarisznya. (Az Ormánys. is haszn.)

e l v á d o l: elvállal.

ēruha (Ormányságban z ēruha): kötény.

ē k ű e t k ē z n i: elbúcsúzni.

f e n y e r: lucerna.

f ű r é c e: vadréce. (Az Ormánys. is haszn.)

f ű r é c e t i k m o n y: vadréce-tojás.

f é r u h a: fehér fejkendő.

f é v ő: fejre való tekeres (teher alá).

f o n á c u c: a fonál kimosása után való dinomdánom.

f i s o n é r: sifonér.

g ě b ě n ě d e i s z: kötött újjas rékli.

g u r g u l a: henger.

g u g g y ő s z: kis félszer.

g ű m e c s: kavics.

g y ű r k é z i k: kenyeret (a szegélyét) eszik.

h i t v á n y: beteges.

h á g s z e: ház körül, mögött. (Az Ormánys. is haszn.)

h á s z f é: padlás.

h o t y o k, h u t y u k, h u t y u t y: hogyan.

i s k á j a: létra, hágszó.

i s z r a: ágashogas fa (létrának).

k e s z t e: keztyű.

k a p i n y a: merőke, folyadék-merő kis edény tökkabakból.

k á f ě r k a: ugyanaz fából.

k i c s u h a: fölöltő ruha.

k i s k e b e j: rövid, hasig érő női ing. (Az Ormányságban is haszn.)

k á p l i: kicsiny fejkötő a konty helyett; mert a leány haját férjhezmenetelekor levágják.

k i r i s t á j (v. k a l á z l i): pohár, üvegkancsó.

k o p o j a: lapos, vizes hely.

k u s z t o r a: fanyelű bicsak, kés.

k ő t t e s: sörélesztős tészta.

k a j á t, k u r g y á t: kiált.

k ő s t ő r ő g: uszít, 'heccel', bosszant.

(Baranya-Szt.Lőrinc.)

PAULAY ÖDÖN.

R é p c e m e l l é k i e k.

Anyáus: anyányi.
 habócs: bögöly, bagócs.
 benyalós: bejárós valahova.
 csatóllál: csatangol, jár-kel.
 csobán: egy neme a vedernek.
 csikorít: keményen megfenyít.
 csöntörög: mindenhova azonnal lefekszik.
 déványos, különösen: nem déványos: nem valami különös.
 elügyel: elver.
 ergéllés: durcás, dacos, makacs.
 félrejáró, a ki soha sincs kéznél, hanem mindig máshol van.
 felöltöztet valakit: becsipet valakit.
 futi, a ki mindig gyorsan, nagy széllel megy.
 fürgető: forgató, a szekér egyik része.
 gajdaráz: nagy lármával énekel.
 gobáncul: nagy nehezen megy, különösen a sárban, hóban.
 göből: kimustrált hízó marha.
 gántáros: hasfájós, hasmenéses.

hanszik-túrás: vakand-túrás.
 kalinkó: fonott kalács.
 kerekulyós: köralakú.
 karattyul: sokat beszél, jár a szája.
 kergeteges: igen szeles, hóbortos.
 kámpulódik a kis gyermek, mikor kiöltögeti nyelvecskáját.
 kenyerezni: önzni.
 lentet: lassan fut.
 langalló: lángos.
 lúttő: lejtő.
 megcserked: kimulik, megdöglök.
 megneszüdik: megijed, megriad.
 nazslagul: megver.
 rizsós: rézsútos.
 rigya: rügy.
 siker: sekély.
 sunyori, a ki szemait igen gyakran behunyja.
 tokorász: kotorász.
 zsánfuter; csintalan gyermekről mondják.
 zsétér: fejőke.
 zólás, a kinek a fejében egy kis bor van.

(Nemes-Viss.)

NÉMETH AMBRUS.

N é p d a l o k.

Szomszéd asszony komlós kamarája,
 Benne van a lánya vetett ágyba;
 Nincsen rajta lepedő,
 Mert elvitte a jegyző
 Az adóba!

Szomszéd asszony komlós kamarája,
 Benne van a lánya vetett ágyba;
 Majd lesz rajta lepedő,
 Visszahozza a jegyző
 Az adóból!

(Kis-Ricse.)

CHALUPKA REZSŐ.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három i'vnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
ucca 6. sz.*

XVII. kötet.

1888. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

A HELYESIRÁS KÉRDÉSE.

A külföldnek majd minden országában élénk mozgalom indult meg a helyesírás reformálását illetőleg; mindenütt, de főleg Francia- és Angolországban érzik a nehézséget, a mit a kiejtés és helyesírás közti tetemes különbség okoz a nyelvtanulónak és nyelvtanítónak egyaránt. A Nyelvőr márciusi füzetében ismertettem már, legalább névleg, azokat a társaságokat, melyek a helyesírás reformálását tűzték ki célul. Most bővebben akarok szólni erről a mozgalomról, különösen a mennyiben minket magyarokat is érdekel.

Az írás egyedüli célja, hogy az élőszót helyettesítse, tehát úgy kell írunk, a hogy beszélünk. Ez egész világos és természetes következtetés; mégis azt látjuk majd minden nyelvben, hogy beszéd és írás többé-kevésbé különbözik egymástól. Az élő nyelv majd minden ember szájában más-kép hangzik s időről időre is aránylag gyorsan változik. A kik folyton egymás közt élünk, egymással érintkezünk, alig vesszük észre ezt a különbséget s a kiejtésnek lassanként végbemenő változását sem tudjuk megfigyelni; de a különböző vidékeken lakók nyelvében már szembetűnő a különbség. S ha ezeket az érezhető különbségeket föl akarná tüntetni az írás, egy országban is a legváltozatosabb írásmódok jönnének létre, s még ezek a különböző írásmódok is folyton változnának időről időre. Az írás összekötő kapocs akar lenni a különböző vidékek lakói között s az élő beszédet akarja helyettesíteni; tehát nem lehet az a célja, hogy választó falat képezzen a más-más vidéken lakó emberek között, hanem ellenkezőleg, egymáshoz kell fűznie őket.

A helyesírásnak tehát két ellenkező követelményt kell

kielégítenie. Kell, hogy a folyton változó élő beszédnek hű tükre legyen, másrészt egyformának és állandónak kell lennie. Ezért oly nehéz igazán helyes helyesírást hozni létre. Mindenekelőtt egy helyesírást kell teremteni egy egész nemzet számára, mely a művelt emberek irodalmi nyelvének képe legyen; mert ha a nyelvjárások kiejtéséhez alkalmazkodik, sohase lehet egyforma. De ha már meg is állapítottunk egy jó, a kiejtést híven visszatükröztető helyesírást, néhány évtized múlva már észrevehetők lesznek az eltérések írás és beszéd között, s vagy megnyugszunk az új történeti helyesírásban, vagy teremtünk ismét egy újat. Ez oly nehézség, a mit elkerülni nem lehet; s ne is számítsunk arra, hogy a helyesírás kérdésében valaha meg fogunk minden nehézségtől szabadulni.

Mi magyarok még aránylag jól jártunk vele; mert irodalmunk nem oly régi, hogy káros befolyással lehetett volna írásmódunkra. De mily rendkívüli nehézséget okoz a francia vagy angol fiúnak az ő helyesírásuk megtanulása! Az iskolai évek alatt mily sok időt kell arra pazarolniok, hogy a fiú csak olvasni és írni tudjon anyanyelvén; pedig mily hasznosan lehetne ezt az elpazarlott időt bármire is fölhasználni.

Mindenesetre mi is a legnagyobb érdeklődéssel nézhetjük ezen reformáló társaságok működését; mert nagy és főlöleges tehertől akarják megszabadítani a tanuló ifjúságot. Mennyivel könnyebb volna a mi iskoláinkban is a német, francia vagy angol nyelv tanítása, ha nem kellene oly sok időt és fáradságot fordítani az érthetetlen helyesírás betanítására. Ámbár nekünk csak utolsó sorban lehet hasznunk ebből a mozgalomból, mert az idegen csak akkor alkalmazkodhatik az új helyesíráshoz, ha otthon már végleg elfogadták.

E társaságok működéséből látjuk, mily rettenetes nehézséget okoz, egy már meglevő helyesírást észszerű alapra fektetve reformálni. Nemcsak a közönség nagy részének elfogultságával kell megküzdeni, mely minden újítástól irtózik; nemcsak a már meglevő s az új helyesírástól majdnem teljesen eltemetett nagy és gazdag irodalom áll útjába akadályul, hanem már maga a reformálás is rendkívüli nehézségeket okoz. Teljesen fonétikus helyesírás volna egyedül ész-

szerű; ez ellen azonban a már említett praktikus okok szólanak. E biztos alap nélkül pedig nehéz a kellő mértéket eltalálni. Mennyit újítsunk, s mit hagyjunk meg a régiből? A párizsi „Société de Reforme Orthographique” azt tűzte ki elvül, hogy csak lassanként akarja a francia helyesírást minden fölösleges copftól megszabadítani s lassan haladva előre törekszik a lehetőleg fonétikus helyesírás felé. Egyelőre csak néhány szabályt állítottak föl, hogy a legégetőbb szükségét elégítsék ki vele; s írásmódjukat most még csak egyszerűsített helyesírásnak (ortographe simplifiée) nevezik. Elhagyják a fölös betűket és írásjeleket (*batême* „baptême” helyett, *vintième* „vingtième” h., *dabord* „d’abord” h.); az *f*, *z*, *s* (sz) hangok számára következetesen ezeket a jeleket használják, a *zs* hangot is mindig *j*-vel jelölik s az *e*-t, ha *a*-nak hangzik *a*-val írják. Hasonló elvek szerint alkotta meg a svájci reformáló társaság is az ő részben újított helyesírását (L a N e o g r a f e, esquissee è egzemplifiée par Jules Ferrette).

A mi helyesírásunk, a mint azt az Akadémia szabályozta, olyan, hogy egyelőre kielégíthet bennünket. Nem tűnteti ugyan föl egész híven a kiejtést, de hisz az, a mint már említettem, az egyformaság és állandóság rovására volna; és nem is annyira történeti, hogy a tanulás elé nagyobb akadályokat gördítene. Fő elvei, hogy minden hangnak legyen külön jegye, bár ebből a szempontból még fogyatékos (pl. két betűvel írt egyszerű mássalhangzók) s minden betű csak egy hangot jelöljön (ebben sem egész következetes, pl. az *e* kettős értéke). A szóeredetet is igyekszik föltüntetni a magyar helyesírás, a míg nagy ellentét nincs az eredeti és a fejlődött alakok között. Ez is helyes elv, mert nagyon megkönnyíti a nyelvtan tanítását, a nélkül hogy nagy terhet róna a helyesírásra, s még így állandóbbá is teszi. Végző elv legyen még a takarékoság, a mit helyesírásunk szintén igyekszik követni, bár nem mindenben.

Helyesírásunk elveivel tehát meg lehetünk elégedve; de ez nem azt jelenti, hogy az Akadémia szabályait pontról pontra helyeselnünk kell. Az elvek jók, de az alkalmazás néha hiányos; s ezért üdvös dolog ezt a kérdést is néha-néha bolygatni. Most az Akadémia szabályainak két pontját akarom vizsgálat és bírálat alá venni.

A 7. § a jóhangzásról szól: „A változatosság szempontja kívánatossá teszi a *fél, föl* igekötő és az *ok, uk, ök, ük* birtokragok válogatását a végett, hogy a különben gyakran beálló monotonianak, némelykor pedig a kétértelműségnek is elejét vegyük; pl. *fölköszönt, fölöntöz* helyett *félköszönt, félöntöz*; *félpérés, félfédéz, félebbezés* h. *fölpérés, fölfédéz, fölebbezés* vagy *félpörös, félfödöz*.” A változatosság nem lehet számbavehető szempont a helyesírást illetőleg, különösen ott, a hol az így létre jövő alakok ellenkeznek a magyar nyelv természetével. Ezt *félpörös* vagy *fölpérés* sehol sem ejtik, hanem vagy *félpérés* vagy *fölpörös* vagy *felperes* s csak e három alak lehet helyes. Furcsa dolog is, hogy épen a magyar nyelvben akarják érvényesíteni a magánhangzók diszimilációját, a hol oly nagy a szerepe az aszimilációnak, hogy még az ajakhangú magánhangzóknaál is érvényesül, a mennyiben a magyar nyelv egyáltalán nem tűr meg *ét* és *öt*-t két egymás mellett levő szótagban (l. Nyr. XIV. 345). Az Akadémia követelése szerint tehát a változatosság szempontjából ezeket is így kellene ejteni és írni: *tűzhöz* és *kézhöz*, vagy *jöttek* és *kértök*; a mi pedig merő ellentétben áll az általános kiejtéssel.)

Ép oly kevéssé helyes a következő szabály: „Némelyek az *ok ök* birtokragnak teljes mellőzésével, és így ott is, a hol a fogalomkülönböztetés nem követeli, mindig csak *uk ük* raggal élnek. Írják tehát nemcsak ezeket: *boruk, eszközük, örömük, ostoruk* v. *ostorjuk*, — a melyek jóhangzásuak is, szabatosak is; mert *borok, eszközök, ostorok* egyszerű többesek, és mást jelentenek, mint *boruk* sat; *örömök* pedig szint olyan egyszerű többes, mint a talán (?) jobb hangzású *örömek*; — hanem írják ezeket is: *házuk, uruk, hatalmuk, kalapjuk* ezek helyett: *házok, urok, hatalmok, kalapjok*; holott az utóbbi birtokragos többesek már hallhatóan különböznek a *házak, urak, hatalmak, kalapok* egyszerű többesétől és jobban is hangzanak (?) a *házuk, uruk* sat. szóknál.” Ez oly mesterseges és fölösleges megkülönböztetés volna, a mit semmi sem okadatol. Az *-ok, -ök* birtokrag elavult, csak némely nyelvjárás őrzi még; ellenben általános az *-uk, -ük*. S ha az elavult *-ok -ök* ellen még az is szól, hogy sok esetben kétértelműséget okoz (*borok, eszközök* sat.), mért ne használjuk mindig az *-uk, -ük* alakot, a mely soha kétértelműséget nem

okoz? Mert az csak nem kívánatos dolog, hogy a magyar nyelv ugyanazon funkció kifejezésére két alakkal bírjon, minden értelmi különbség nélkül; ez csak fölösleges teher volna. A „zengőbb szó” és „tetszőbb alak” pedig már nagyon is elavult frázisok.

Másik kifogásom a 21. §-t illeti: „Némelyek a *ki, mi, mely, minő, milyen, melyik, hány*, továbbá a *hol, honnan, mikor, hogy, merre, meddig*; — *míg, mint, midőn, mióta, miért* szók előtt álló *a* szócskát egybeírják velök: *aki, ami, amely, amint* sat; *ahol, amig, amint, amidőn, amikor, ameddig, amióta, amiért* is sat. — Szerintök ez az *a* se nem artikulusz, se nem mutató névmás, hanem egyszerű mutató elem. Az egybeírást a más-nemű két *a*-tól való megkülönböztetés szükségével vélik igazolni. Az *a*-nak általánosan divó különírását fenn kell tartani könnyen támadható zavar elkerülése végett is, pl. *a szerint, a mint a felek megalkusznak*. Itt az első *a* mutató névmás, a második *a* az állítólagos mutató elem, a harmadik *a* névelő.” A külön írás mellett egyedül fölhozott ok, „a könnyen támadható zavar elkerülése”, mit se mond; mert nem tudom elképzelni, miféle zavar támadhatna, ha így írunk: *aszerint, amint a felek megalkusznak*? És én nem a kétféle *a* megkülönböztetése végett szeretném egybeírni ezeket *akit, ami* sat. (bár az is jó, ha az írásban is föltüntetjük a különbséget ezek között: *a mi házunk* és *ami kell*, vagy *a hogy kötészó* és *ahogy akarod*). A különbséget e kétféle alak között a ki-ejtésben az okozza, hogy az elsőben az *a* hangsúlytalan, tehát semmi esetre sem irandó egybe az utána következő szóval; míg a másodikban az *a* hangsúlyos s az egészset úgy ejtjük, mint egy egységes szót, melynek első, hangsúlyos tagja az *a*. E szoros egybetartozás föltüntetésére kell ezeket *ahogy, aki, ami* egybeírni. Az Akadémia helyesírása erről a szóegybefüző hangsúlyról mit se szól; de hallgatagon is érvényesíti az összetételről szóló pontokban. Mért tennénk tehát csakis ebben az egy esetben kivételt?

BALASSA JÓZSEF.

AZ IGE SZEREPLÉSE A MONDATBAN.

5. Elképzelhetni, milyen tökéletlen eszköz lehetett az a primitív ősmondat az ember ébredező szellemének kifejezésére. Oly tények kifejezésére, melyek mindig egyforma körülmények közt folytak le, még csak megjárták. Ilyenek voltak pl. a természeti jelenségek, a villámlás, dörgés, nap kelte és nyugta sat. De tegyük föl, hogy sokszor s mindig más körülmények közt lefolyó ténnyel álltak szemben; tegyük föl, hogy egy vad elejtésével. Egyszer ez ejthette el a vadat, másszor az; egyszer itt ejtette el, másszor ott; egyszer evvel, másszor avval; egyszer ilyen vadat ejtett el valaki, másszor olyat; egyszer nappal, másszor éjjel sat. Mily sokféle lehet itt a tény lefolyása; míg a nap kelte és nyugta, villámlás és dörgés csaknem mindig ugyanazon körülmények közt megy végbe. Mit lehetett tenni a fő tény ily sokféle módosulataival szemben? Csak nem lehetett mindegyikre külön kifejezést használni; nem lehetett más elnevezést adni a vad elejtésének az esetben, ha az a beszélő által vagy ha más által történt; sem akkor, ha az előbb vagy utóbb történt; sem egyéb kevésbbé fontos mellékkörülményt nem lehetett tekintetbe venni. Nem maradt más hátra, mint az ősmondatot módosítani, valamit hozzá tenni, a mi legalább a legszükségesebb mellékkörülményt úgy a hogy kifejezze.

6. Arra nézve, hogy mire vonatkoztak és hogy miben állottak az ősmondatoknak legelső módosításai, van némi támaszpontot nyújtó alapunk. Ez az alap a mai ige, a mely, mint alább részletesebben igyekezni fogunk kifejtetni, az ősmondat maradványául tekintendő. De hogy valóban az, már abból is valószínűnek tetszik, mert az ige ép úgy valamely tényt állít, mint akármely mondat, csak hogy a tény körülményeit nem tünteti föl oly világosan, mint ez.

Ha nyelvünk egyszerű igealakjait (*ir-tok, ir-á-tok, ir-la-tok, ir-and-tok, ir-ja-tok, ir-ná-tok*) tekintjük, mindjárt szemünkbe ötlük, hogy magán a tevékenységet kifejező töszón kívül kétféle hangot vagy hangcsoportot lehet rajtuk megkülönböztetni, melyek közül az első hang vagy hangcsoport egyik alakban időt jelöl (*ir-á-tok, ir-la-tok, ir-and-tok*), a másikban

meg módot; a második hangcsoport pedig azt a személyt (az alanyt) jelöli meg, a melyik a tényt (az írást) végzi. Bármely nyelv egyszerű igealakjait tekintjük, a mód, idő és az alany személyének jelölését, kisebb vagy nagyobb változatosságban, mindenütt megtaláljuk. Az altáji nyelvek némelyikében még a tárgy személyét is meg szokták jelölni.

Ezekből természetesnek látszik az a következtetés, hogy a még tagolatlan, vagyis egy szóból álló ősmondat fejlődésének következő stádiuma abban állott, hogy utána ragasztott mutató hangelemekkel, melyeket alkalmasint a legélénkebb gesztusok is támogattak, megjelölték, vajjon igazán megtörtént tényt akarnak-e tudtul adni vagy csak olyat, melynek megtörténtét akarják. Mert ez lehetett mindenekelőtt a legfontosabb. Aztán megjelölték, de hasonlóképp csak mutató hangelemekkel, s ennél fogva csak egész általánosságban az időt, a mikor a tény végbe ment. Végre még később történhetett, hogy megjelölték a személyt is, a ki a tényt véghez vitte, vagyis a cselekvő alanyt. Hogy a cselekvő alany személyének a megjelölése legkésőbb történhetett, abból következtetem, mert jele a mód- és időnek a jele után van az ígéhez függesztve minden általam ismert nyelvben.

7. Mind ez a jelölés csak mutató hangelemekből állhatott, mert akkor még fogalmat jelölő szó nem is volt, csak tényt kifejező mondat. Innen van, hogy mind az állítás mind az akarás jelölése csak egész általánosságban történhetett, nem úgy mint ma, mikor már újabb képződésű mód-jelekkel s azonfölül önálló szókkal tudjuk kifejezni a tény állításának és akarásának sokféle módját. Pl. valamely tényt a következő módokon állíthatok:

Barátom minden pénzét elköltötte. (Valóság.)

Barátom Pesten igen sok pénzt elkölthetett. (Valószínűség.)

Elköltené a Dárius kincsét is. (Föltételes állítás.)

Talán már el is költötte pénzét. (Bizonytalanság.)

Aligha elköltötte pénzét. (Kétkedés.) Sat.

S a következő módon fejezhetni ki, hogy a tényt akarjuk:

Jöjj el hozzám! testvéred is jöjjön! (Parancs, föl szólítás.)

Csak (v. bár, bárcsak) eljönné! (Óhajítás.)

Jöjjön el a te országod! Adj on isten jó napot!
(Óhajtas.)

Bizony, te is eljöhetnél!

Ehetném! Ihatnám! Sat.

Ha az állítás és akarás eme különböző módjait nézzük, azt látjuk, hogy a határozott állításnak (elkölt-i) semmi jele sincs, a határozott akarásnak (jőj-j) pedig igen egyszerű, egy -j. A határozatlanabb állítás és akarás módjai (költ-*het*, költe-*ne*, jő-*het-ne*) ellenben oly jelekkel vannak kifejezve, melyek vagy nyilván önálló szókból lettek, vagy későbbi összetételekből. (Vö. Simonyi: Az ugor módalakok. NyKözl. XIII.) Mind ez eléggé följogosít arra a föltevésre, hogy kezdetben csak a határozott állítást és akarást fejezték ki valami mutató hangelemmel, mert az emberi megnyilatkozásnak két legfőbb indító oka valamely fontos ténynek a kijelentése meg akarása lehetett. A finomabb árnyalatok kifejezése csak később következhetett.

Egy szembetünő jelenséggel kell még a mód-jelölés fejtegetése alkalmával foglalkoznunk. Ez az, hogy a nyelvek általában a határozott állítás — ú. n. jelentő mód — megjelölésére semmiféle jelet nem használnak. Ezt a jelenséget alig lehet természetesebb módon magyarázni, mint avval, hogy az ősmondatok eredetileg mind állító természetűek voltak, s mikor egyúttal fölszólitásra is kezdték őket használni, hát csak ez utóbbi szereplését kellett valami mutató hangelemmel megjelölni; az állítást pedig azután is, mint azelőtt, kifejezte a mutató jel nélküli ősmondat. Igaz, hogy a leghatározottabb akarat-nyilvánítás, t. i. a második személyhez intézett parancsolás módjele, kivált az indogermán nyelvekben, sokszor elmarad, mint a latin *da*, *audi* sat, a német *sprich*, *gib*, *komm(e)* sat. Sőt néha elmarad az áltáji nyelvekben is, mint a zürjén-votjákban és cseremiszbén. De az a körülmény, hogy több nyelvben megvan, mint nincs, és hogy hiányát könnyen ki lehet magyarázni a gyakori használat következtében beállott kopásból, — valószínűbbé teszi azt a föltevést, hogy a tény egyszerű kijelentése volt az ősmondat eredeti célja, nem pedig parancsolása, mint Kern, a jeles német mondatvizsgáló hiszi. (Zur Reform des Unterrichts in der deutschen Satzlehre. Franz Kern. Berlin, 1884.)

8. A mit a módjelölésről mondtunk, azt lehet általában az idő jelöléséről is mondani. Mutató hangelemekkel jelöltek itt is, mint abban az ősrégi időszakban jóformán egyeduli mondat-módosító eszközzel; azért itt is csak egész általános-ságban lehetett megjelölni a három főidőt: a jelen t, multat és jövő t. Az időviszonyok pontosabb megjelölése jóval későbbi kor munkája. Még későbbi, már az ősmondatnak szavakra való fölbomlása idejébe esik az idő pontos meghatározásának lehetősége önálló szavakkal.

Itt is avval a jelenséggel találkozunk, mint a módjelölésnél, hogy t. i. az egyik időnek, a jelennek kifejezésére semmi jelet nem használnak a nyelvek. Magyarázata olyan, mint a föntebbi jelensége. Az ősmondat eredetileg a jelenben, közvetlenül a beszélők szeme láttára lefolyó tényt fejezett ki; azt tehát ebben az idővonatkozásban továbbra is meghagyták jel nélkül, és csak az elmúlt vagy jövőendő időben lefolyó tényt fejezték ki olyanformán, hogy az eredetileg idővonatkozás nélküli ősmondathoz multa vagy jövőre mutató hangelemet ragasztottak.

A mód- és időjeleknek ilyen magyarázata, mint a föntebbiekben vázoltuk, nem egyezik meg e jeleknek most szokásban levő magyarázatával, mely szerint mód- és időjeleink nem volnának egyebek, mint új szereplést fölvett frequentatív, momentán s egyébféle ige képzők. Én ezt, legalább a mód- és időjelek leg-egyszerűbb és legősibb alakjaira nézve, lehetetlennek tartom, ép mert e jelek eredetét a nyelvfejlődés olyan stádiumába gondolom visszaviendőnek, a mikor még az ember primitív szelleme a gyökerek megalkotásával bajlódott, s még ezen a téren is csak az ősmondatok — mai fölfogás szerint: igék — megalkotásával és tökéletesbítésével. Még ha nem akarunk is merev válaszfalat vonni a ,legprimitívebb ősmondatoknak', az ,ősmondatok mód-, idő- és személyjelek által való tökéletesbítésének' s végre az ,ősmondatokból a névszók kiválásának' korszaka között, a mi bizonyára helytelen is volna, mégis lehetetlennek tartom, hogy képzők előbb egyáltalán létre jöhettek volna, mielőtt az ember absztraháló képessége kifejlődött. Ezt pedig a nyelvfejlődésnek legfőbb harmadik korszakára tehetni, a névszóknak s általában a fogalomszóknak az igéből (a cselekvésszóból) történt kivá-

lása korszakába. Lehet, hogy a ma is élő mód- és időjelek egyike vagy másika ebben vagy abban a nyelvben csakugyan frequentativ, momentán vagy más képzőre vihető vissza; de ebben az esetben csak úgy tudom elképzelni a dolgot, hogy az eredetileg mutató hangelemből eredt jel idővel elkopott vagy a fölismerhetetlenségig bele olvadt a szótőbe, úgy hogy a nyelvérzék határozottabb jelölés szükségét érezte s új jelet alkotott valamelyik e célra alkalmas képzőből. De hogy ezek a jelek eredetileg is képzőkből lettek volna, azt sehogy sem tudom elképzelni.

9. Kétségtől kivül egyik legfontosabb módosítása volt a primitív ősmondatnak, mikor megjelölték rajta a cselekvő alany személyét, s ez által az egyik dologhoz kötött tényt más dologról is kimondhatták a nélkül, hogy e célra új mondatot kellett volna alkotni. Tegyük föl, hogy 'esik' volt egy primitív ősmondat, mely a vízcseppek esésének tényét minden mellékkörülményeivel együtt egy nem is elemezhető konkrétumban fejezte ki. Csakhogy olyféle tényt, mint az esőcseppek leesése, sok más tárgyhöz kötve is látott az ember. Tapasztalhatta magán s másokon is. Hogy eme tapasztalatát is tudathassa társával, nem kellett egyebet tennie, mint az 'esés' tényét kifejező ősmondathoz hozzá tenni megint valami mutató hangelemet, mely az ő személyét (az első személyt) jelentse, s kész volt az 'esem' mondat. Ily mutató hangelemek lehettek a többi személyek jelei is, s ezeket, mint önállóan létező dolgokra mutató jeleket, a mondat nélkül is használhatták mint személynévmásokat, de természetesen csak akkor, mikor már a létező dolgok nevei, a főnevek kifejlődtek és szintén önállóan használtattak az ősmondatok jelentette tény körülményesebb kifejtésére.

Ezek után némi élet szállt be az emberi beszédbe. Ősmondatjával nemcsak magát a pusztá tényt volt képes tudatni társával, hanem azt is: ez a tény megtörtént valóság-e vagy csak az ő akaratának tárgya; azt is: jelenben folyik-e le, vagy multban, vagy a jövőben; végre azt is: ki a véghezvivője az ősmondat jelentette ténykedésnek. Hol állott azonban az a nyelv még mindig az ember mai nyelvétől!

10. Könnyen támadhat az a kérdés: mért hogy a tény lefolyásának ép említett körülményeit tartotta szükségesnek az emberi szellem megjelölni, habár csak nagyon általános

vonásokban is? Bizonyára azért, mert azok voltak a leginkább szembeötlők: mihez van kötve a tény lefolyása (pl. az ,esés'), mikor történt az; s végre mert é g e t ő s z ü k s é g volt az embereknek egymással való érintkezésükben kifejezni azt is, mit akarnak. De vajjon a hely, hol a tény lefolyt, nem volt-e még az időnél is szembeötlőbb körülmény? Valóban az volt. Csakhogy a hely általános megjelölésére, a mi legfeljebb annyit mondhatott volna: ,itt' és ,messze', csak ritkán lehetett szükség. Ha nem tudta az ember pontosan megnevezni azt a helyet, hol a tény lefolyt, az ,itt-ott' féle általános meghatározásokból bizony édeskevés haszna lehetett volna; nem úgy, mint az idő meghatározásánál, hol már magában az az általános meghatározás is sokat ért, a mely tudatta, hogy a tény már elmúlt dolog-e, vagy most is folyó, vagy csak ezután beállandó. Egyéb fajta, mint pl. ok-, cél- s több efféle meghatározások pedig már csak azért sem kaphattak az ősmondaton általános jelölést, mert sokkal elvontabb természetűek, semhogy a nyelvfejlődés e fókán kifejeződhettek volna.

11. De kísérjük tovább a mondat fejlődését. Az emberi szellemmel magával fejlett ez tovább. Lassankint oda jutott az ember, hogy már nagyon sok mondata volt, melyek már nem csupán külső szükségből kapták lételüket, hanem a lelki élet fejlődésével együttjáró érdeklődés belső kényszerűségéből. Elvégre is azonban az ősmondatok természetét nem lehetett a végtelenségig folytatni. Több körülmény akadályozhatta ezt. Először is maga az emberi hangszerv korlátoltsága, a fizikai lehetetlenség. Azok az ősmondatok ugyanis rövid terjedelmű, egyszerű hangtesttel bíró dolgok voltak; ilyeneknek kellett lenniök, hogy könnyen fölfoghatók legyenek. De hogyan lehessen az emberi hangszerv rendelkezésére álló hanganyagból, egy ember abécéjéből, a hangok oly nagy számú kombinációját létre hozni az összevetés veszélye nélkül.

Másodszor föltehető az is, hogy már ebben a korban kezdett fejlődni az ember absztraháló képessége is, tehát a tulajdonképeni gondolkodás. Az absztrakció munkájának eredményeit pedig lehetetlen volt valami új jeggyel nevezni meg; mert a megnevezésnek alapföltétele, hogy más is lássa, hallja, érezze azt, a mit bizonyos hanggal akarok megjelölni,

a mi pedig absztrakt tényeknél lehetetlen. Itt tehát okvetetlen úgy kellett eljárni, a mint még ma is teszünk, hogy az absztrakt tényt valamely már meglevő érzéki tény jelével igyekeztek megnevezni, még pedig olyanéval, a mely valami rokonságba, összeköttetésbe volt hozható az illető absztrakt dologgal. Beállott tehát az ősmondatok jelentésének a változása, ez a fontos tényező a nyelvben, *) s evvel együtt az az eljárás, hogy némely tényeket nem egyetlen egy önálló hangtesttel fejeztek ki, hanem többel. Tulajdonképen tehát ekkor kezdődött az egyes tárgyak elnevezése.

Kérdés már most, miben állhatott ennek az eljárásnak a lényege. Erre nézve tanulságos adalékkal szolgálnak az olyan szók, melyek ugyanazon alakjukban névszói meg igei fogalmat is fejeztek ki. Ilyen az összehasonlító nyelvészet bizonyossága szerint az ugor *jogo* szó, **) mely a ,folyó' főnevet is jelentette, meg azt is, hogy ,folyik.' Ilyen *sige*, mely ,hidegséget, fagyot' is fejezett ki; de azt is, hogy ,fagy, es friert' sat. Ilyen esetleg a neki megfelelő magyar *fagy* is. Nem lehet rajta kételkedni, hogy ezek eredetileg, a nyelv őskorában, csak annyit jelentettek, hogy ,folyik, fagy' sat; tehát valamely tényt fejeztek ki, mondatok voltak. Tegyük föl, hogy már később, fejlettebb szellemi munkásság korában, egy alkalommal azt látta az ember, hogy az a tény, a mit eddig úgy fejezett ki, hogy: *jogo* (folyik), megváltozott s egy más tény lépett helyére, az, a mit eddig a *sige* (megfagy, fagy) mondattal fejezett ki. Már most ezt az új észrevételt, ezt az új tényt akarván kifejezni, arra nem használt új hangjelet, hanem kifejezte már meglevő nyelvkészletével ilyenformán: *jogo* — *sige* ,folyik — megfagy', azaz: ,a mi folyik, megfagy.' Evvel egyszerűen azt akarta mondani, hogy az a tény, hogy ,folyik' arra a másikra változott, hogy ,megfagy.' Tulajdonképen tehát megint csak a megfagyás tényét adta társának tudtára, csakhogy 'nem magában véve, mint eddig szokta, hanem valami más tényhez viszonyítva. Hogy pedig ne úgy értsék szavait, mintha a *jogo* (folyik) tényt akarná tudatni a *sige* (fagy) tényéhez viszonyítva, tehát hogy: ,a mi fagy — folyik', mely azt fejezhette volna ki, hogy a fagy

*) Vö. Simonyi Zsigmond: A jelentéstan alapvonalai. Akad. nyelv- és szépt. Értekezések X. k.

**) L: Budenz; Magyar-ugor Szótár, 174. §.

fölenged, hanem megfordítva, — természetesnek látszik, hogy a *síge* mondatot erősebb hangnyomatékkal mondta ki, sőt hogy lassanként, megszokás folytán, némi közmegállapodás jött létre abban is, hogy az a mondat fejezze ki a tulajdonképeni tényt, a melyet később mondanak ki, az előbb említett pedig azt a tényt jelentse, melyről amazt mondják. Tehát a hangsúly és mondatok — mai fölfogással szók — rendje is a nyelv fejlődésének igen régi stádiumába vezetendők vissza. A *jogo* mondat tehát az említett *jogo* — *síge* kifejezésben megtartotta ugyan előbbi alakját, de megszűnt mondatként szerepelni, azaz megváltozott a jelentése. Nem tényt fejezett többé ki, hanem csak tárgyat; nem mondat volt többé, hanem csak szó, és pedig az, a mit most főnévnek nevezünk. A *síge* ellenben megmaradt mondatnak, csak hogy ebben az összeköttetésben nem oly bevégezett értelmű és önállóan szereplő mondatnak, mint előbb volt, hanem vonatkozásba lépett a *jogo* főnévvel. Az lett belőle, a mit ma ige nék nevezünk.

Igy származott a mondatból a szó, az igéből a névszó, mely idővel más alakot is öltött, mint a milyennel a neki megfelelő ige birt. Valószínűleg valamiféle mutató hangelemet ragasztottak hozzá, hogy jelezzék főnévi használatát. Igéink ezek szerint egyenesen az ősmondatok ivadékai; azért is oly fontosak a nyelvhasználatra nézve.

12. A *jogo sígő'*-féle tagolt mondat megalkotásában az az alapgondolat rejlett, hogy a mi az ősmondat — most már mondhatjuk: ige — mellett csak egész általánosságban volt megjelölve, az egészen határozottan is megnevezzék az oda tett *jogo'* által. Hihető, hogy a különvált főnév kezdetben jó sokáig csak alanyi vonatkozásban állott az igével. Legalább erre mutat a nominativusi alak rövideége, úgyszólván a névszó tövével egyenlő volta. Csak később történhetett az, a névszók egy részének kifejlődése után, hogy egyéb, ú. n. határozói vonatkozásban is kezdték őket használni. Az eljárás lényege itt is abban állott, hogy a mi pl. az időjellel csak határozatlanul volt jelezve, azt külön névszóval, mint időhatározóval, pontosabban is meghatározták. Így 'havazott' mondat már kifejezte, hogy ez a tény a múlt időben történt;

de azt a mult időt pontosabban meg akarván határozni, ilyenformán szóltak és szólunk ma is: 'tegnap havazott.' Épen mint 'alszik' is kifejezi — habár igen-igen határozatlanul — a cselekvőt, a mennyiben az se nem 'én,' se nem 'te'; de ha pontosabban meg akarjuk határozni azt a cselekvőt, akkor külön névszóval, mint alannyal, mondjuk: 'a gyermek alszik.' Úgy szintén: 'Okvetetlenül eljőjj! A szomszédban alkalmasint nagy baj történhetett. Elköltené a Dárius kincsét is, ha az övé volna' sat. mondatokban levő határozók csak az igén már amúgy is megjelölt általános körülményeket fejezik ki pontosabban, specialiter.

A mondottakból azt lehetne következtetni, hogy az időhatározók előbb fejlődtek ki, mint a helyhatározók; holott a nyelvtörténeti adatok, az összehasonlítás és az élő nyelvtények azt bizonyítják, hogy az időhatározás a helyhatározás segédeszközeivel (ragjaival és névutóival) történt és történik mindenütt. Abból azonban, hogy az ősmondaton volt, s az igén ma is van általános idő-, sőt módhatározás is, még nem lehet azt következtetni, hogy tehát az idő- és módhatározó korábban fejlődött ki, mint a sokkal szemlélhetőbb helyhatározó. Addig míg a helyhatározók kifejlődtek, beérhette a nyelv az eddigi általános időhatározással, s csak azután fejtette ki a határozott időhatározást. Ámbár az se lehetetlen, hogy az alany után csakugyan az időhatározók fejlődtek ki nagyjában; később azonban elvesztették eredeti ragjukat, és helyviszonyt kifejező ragokat vettek föl.

Hogy a szók egyéb osztálya, minő a melléknév, szám-név sat. hogyan és miből fejlődtek, nem tartozik föladatunkhoz fejtegetni; de nem is egy könnyen lehet. Valószínű, hogy a legelső, a mely az ősmondatból kivált, a főnév volt, és hogy a névszók egyéb faja csak később fejlődött ki a már különvált főnévből.

13. Az ősmondatnak és ebből a mai tagolt mondat fejlődésének hipotézisével azért foglalkoztunk, hogy megértsük belőle a mondat alkotásának, a mondatképzésnek elvét. Mint hipotézis megtámadható ugyan ez az elmélet, de azt mindenkinek el kell ismernie, hogy a mondat lényegének megértésére jó szolgálatot tesz.

Mindenekelőtt kézzelfoghatóvá teszi az első és fő elvet, hogy a mondatképzésnek alapja, kiinduló pontja az ige, épen mint a hogy a szóképzésnek alapja valamely szó. A kettő közti hasonlóság szembeütő, bár a legkisebb részletekig nem terjed is ki. Mikor *legény* szóból *legényke* és *legénység*, *katoná*-ból *katonácska* és *katonaság*, *erős*-ből *erősebb* és *legerősebb*, *jár*-ból *járkál*, *járogat* lesz és több efféle, nem épen oly eljárás-e ez, nem épen olyan módosítása-e az említett szavaknak, mint mikor az egyszerű *jár* mondatot oda módosítjuk, hogy *táncot jár*, *lassan jár*, a *hall* mondatot azzá, hogy *nagyot hall*, vagy *megy: lépre megy*, *kimegy*, *elmegy*, *Pestre megy*, *gyorsan megy* sat? Különbség csak az, hogy a szóképzésnél a fogalmat módosítjuk, a mondatképzésnél a tényt, az ítéletet. *Legényke* csak egy módosított, közelebbről meghatározott *legényt* jelent; épen mint *gyorsan megy* csak módosítottan, közelebből meghatározottan jelenti a *megy* tényt. De az alap mind a kettőben megmaradt.

Tanulságos erre nézve az a jelenség, melyet előbbi példáink közt a *jár* ige mutat. Ez ugyanis egyúttal mondat is lévén, nem csak úgy módosítható mint *szó*, de úgy is mint *mondat*; tehát képzővel is: *járkál*, meg mondatrészszel is: *lassan jár*.

De van-e a módosításnak e két neme közt valami lényeges különbség az eredményre nézve? Teljességgel nincs. *Lassan jár* = *járkál*, *csendesen folyik* = *folydogál*, *sokszor kiált* = *kiabál* sat. Másrészt *emberke* nem azt teszi-e, mint *kis ember*, *katonaság* mint *sok katona* sat? Világos tehát, hogy akár a főnévnek akár az igének azon módosítása közt, melyet képző eszközöl és ama másik módosítása közt, melyet külön szóval viszünk rajtuk véghez, koránt sincs oly lényeges különbség, hogy e két eljárást egészen eltérő két munkásságnak kellene tekintenünk. Joggal beszélhetni hát mondatképzésről, épen oly értelemben, mint szóképzésről.

Említettük azonban, hogy e két eljárás még se teljesen analog. Mert az említett fajta szóképzésen kívül van egy másik is, mely már nem pusztán az alapfogalom módosítását eszközli, hanem teljesen új fogalmat szül. Ilyenek például: *kert: kertész*, *víz: vizes*, *ír: írás*, *vád: vádol* sat. Ellenben mondatképzés alkalmával ilyesmi nem történik; itt az ige jelentette alapítélet v. tény mindig megmarad; legföljebb

épen az ellenkezőjére változik a tagadó mondatban, a mit nem nehéz úgy fogni föl, mint ugyanazon tény nemleges alakját. Ez azonban nem hasonlítható össze az említett szóképzési jelenséggel. Szóval tökéletes analogiát szóképzés és mondatképzés közt ne keressünk.

14. Az elmondottakból önkényt következik a mondatképzésnek második fő elve, hogy állítmány semmi más szó nem lehet a mondatban, csak ige, azaz olyan szó, a mely már magában is mondat, csakhogy még célunkhoz képest nagyon is általános értelemmel, nagyon is sovány tartalommal. Ép az a célja a mondatképzésnek, hogy ezt a sovány tartalmat kibővítsük, célunkhoz képest módosítsuk. Ez a dolog olyan egyszerű és világos, hogy valóban csodálni lehet, miképen tarthatta magát oly sokáig az ú. n. copula-elmélet, s miképen lehetséges, hogy még mai nap is akadnak nyelvtanok, melyek azt tanítják, hogy az állítmány néha főnév, melléknév, számnév s még nem tudom mi is lehet. E féle – gyakorlati szempontból nem épen lényeges, de elméletileg nagyon fontos – hamis tanítások azután az okai, hogy a tömérdek nyelvtanítás ellenére se tudjuk tanítványainkat a beszélés, a nyelv eljárásának igazi elveire megtanítani, a minek pedig, főleg az anyanyelvi oktatásnál, a legfőbb célnak kellene lenni. Mert a beszéd maga a gondolkodás; a beszélés elveivel tisztában lenni annyi mint gondolkodásunkat megérteni. Valóságos logikai gyakorlat a mondat elemzése; csakhogy gyakorlati úton vezet a gondolkodó eljárás fölfogására, nem elméletileg, mint a logika.

De vizsgáljuk hát meg közelebbről azokat a mondatokat, a melyekben állítólag névszó az állítmány. Ilyen mondatok például a m a g y a r b a n : „Isten *igazságos*. A katonák *vitézek* voltak. A háború mindig *vérengző* lesz. Atyám *katona*. Mátyás *király* volt. E fiú *pap* lesz”. Ezek a l a t i n b a n így vannak: „Deus *iustus* est. Milites *fortes* erant. Bellum semper *atrox* erit. Pater meus *miles* est. Mathias *rex* fuit. Hic filius *sacerdos* erit.” Látjuk tehát, hogy az ú. n. névszói állítmánnyal bíró mondatokban is van ige, a *vagyok*, *sum* ige. Ha tehát más mondatban az igét vesszük állítmánynak, mért járnánk el most másképen, mért akarjuk a *vagyok* igét megfosztani törvényes jogaitól? Talán azért, mert mellette a névszó rag nélkül áll, s e miatt félünk őt a többi határozó

közé sorolni? De hiszen akkor az ily mondatokban, mint: ‚Mathias *rex electus est*‘, vagy ‚Bátyám *katona* maradt‘ szintén *rex* és *katona* volna az állítmány, holott ezt senki sem állítja. Viszont az ily mondatokban, mint: ‚A fiú tegnap még *jó egészségben* volt‘ csak azért nem volna *jó egészségben* az állítmány, mivel ragos szó, holott egészen azt teszi, hogy: ‚A fiú tegnap még *egészséges* volt‘? Mintha bizony olyan nagy ritkaság volna az, hogy ragtalan szók szerepelnek határozókul.

És vajjon mi indíthatta a nyelvtanítókat e félszeg szabály kitalálására, mely a mondatnak sarkalatos elvét hamisítja meg? Semmi egyéb, mint a van ige (vagy ha tetszik mondat) nagyon is általános volta, melynél fogva az semmi egyebet nem fejez ki, mint pusztán a *létezés tényét*. Bizonyos, hogy a miről csak fogalmunk van, mindenről kimondhatjuk igenleges vagy nemleges módon a létezés tényét, mert különben nem is lehetne róla fogalmunk. Valamiről tehát csupán csak a létezés tényét állítani ritkán van alkalmunk vagy szükségünk; hanem igen is állítjuk a *módosított létezést*, a létezés *miként-jét*, szóval a bizonyos tartalommal bíró létezést, a mit úgy szoktunk mondani, hogy a dolog mivoltát, állapotát. Ritkán beszélünk ilyen mondatokban: ‚*deus est*‘ v. ‚*deus non est*‘; ellenben igen gyakran mondunk e féléket: ‚*deus iustus est*‘ v. ‚*deus iniustus est*‘. Már most természetes, hogy az olyan mondatban, melyben csak a létezés ténye van állítva valamely dologról (mint: *deus est*), ez a tény a legfontosabb, épen azért, mert ezt állítjuk. Ellenben oly mondatokban, melyekben nem csupán a létezést magát, hanem a bizonyos tartalommal bíró létezést állítjuk valamiről (mint: *deus iustus est*), a puszta létezés ténye, mint nagyon is általános valami, hátra szorúl, annyira hogy némely nyelvben ilyenkor el is marad, s előre lép a létezés mikéntje, a mit sokszor névszóval fejezünk ki — sokszor, de ezt se mindig; mert az ú. n. beható igék sem fejeznek ki mást, mint bizonyos módját a létezésnek, mint: él, áll, fekszik, alszik, nyugszik, jár, ül sat.

Ily esetekben mondják, hogy a *van* ige csak copula, s állítmány a névszó. De vajjon helyes fölfogás-e a mondatképzésnek, ennek a tisztán formai eljárásnak, elvét a mondat tartalmát kitevő fogalmaknak a beszélő célja szerinti

fontosságában vagy kevésbbé fontos voltában keresni? Hisz akkor legjobb lesz a mondatban elsőrendű, másodrendű, harmadrendű s nem tudom hanyadrendű fontosságú részeket különböztetni meg s e szerint állapítani meg, mi az alany, állítmány és határozó. Az ellen semmi kifogásunk, hogy a *van* igének ezt a kétféle szereplését kiemeljék; mert ez gyakorlati szempontból nagyon fontos, és elméletileg is egyik legérdekesebb jelentésváltozási eset. Csak azt nem helyeselhettjük, hogy e megkülönböztetés tovább menjen a kelleténél, és a mondat lényegének meghamisított magyarázatára vezessen.

BALOGH PÉTER.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Egész. Teljes. Tökéletes. Ép.

Egész: Jobb az egész mint a fél (Erd: Közm. 49). Nem egy nyarat, nem egy telet, hanem egész életemet (Kriza: Vadr. 25). Megfogyatod önként hatalmad egészét (Ar. Buda h. II. én.). Egész az Isten háta megett (Nyr. IX. 135). Aludt kedvére egész alkonyodásig (Mer: Népm. 9). Két asszony, három lud egész vásár (Erd: Közm. 9).

Teljes: Kikelt a viola, de nem igen teljes (Erd: Népd. II. 95). Nagy kinokkal teljes, gyöngén tartott testem (Thaly: VÉ. II. 369). Az érdemes, szives, hasznos jóakaró teljes kincs (Fal. 453). A teljes béke ritka madár a világon (Dug: Péld. I. 9). Királyom nevében teljes bocsánatot ígerek Muráynak (Ar: M. O.). Bánattal teljes élet után, a halál szememet befogja (Kriza 262).

Tökéletes: Nincs oly tökéletes mester, melynél tökéletesebbet ne találhatnál (Dug: Péld. I. 287). Szóval, cselekedettel válik ember tökéletessé (Fal. 469).

Ép: Tisztaságát éppen és szűzen tartotta házasságáig (NyKözl. XV. 334). Elég szép, a ki ép (Erd: Közm. 57). Oly takaros, olyan ép, mint a tulipán (Erd: Népd. III. 128). Rajta ifjak, bátor ép legények (Vör: A kat.). Vajjon a romlatlan ép nyelvhasználat nem adna-e kulcsot a szó megfejtésére? (Ar: Próz. dolg.). Láthatta mindenki, a kinek ép egészséges szeme van (Nyr: VIII. 128).

Oly tárgyat jelzünk e szókkal, melyben abból, a mi hozzá való, nem hiányzik semmi.

Ha a tárgyat alkotórészeinek szempontjából fogjuk föl, hogy tudniillik ezek benne egyesülten megvannak, aztán tulajdonságaikra nézve egyenlők, általában egyformák és végre oly szoros összefüggést mutatnak, mely sokszor megkülönböztetésüknek is gátat vet, ily értelemben véve a tárgyat egész-nek mondjuk; ellenben teljes, ha oly nagy és annyi részből áll, a milyen és a mennyi meghatározásához szükséges. Ezen értelmezés szerint egész csupán egy tárgy önállóságára utal; nem törődik azonban részeinek összességével; míg a teljesség nem kívánja ugyan egyfésülésüket, de igen együttlétüket oly mértékben, hogy a belőlük alkotott összesség, egyed, e tekintetben híven megfelel a rajta értett fogalomnak. Tökéletes az oly teljes tárgy, melynek részei úgy elhelyezésük módjára mint viszonyuk kölcsönös voltára magasabb fokú összhangzást mutatnak és összehatásuk a sikernek biztos föltétele. Maga a szó eredeti értelme (tökél: végez) a bevezettség netovábbját sejteti. Ép csak a tagszeres dolgokra vonatkozik, melynek részei nemcsak teljesen megvannak, hanem egyúttal hibátlanok.

Például: Egy egész nap idejére nézve egyforma hosszú huszonnégy órából áll, de egy teljes fölszerelés vajmi sokféle dolgot foglalhat magában. Egész napon át dolgozva 10—15 órát töltök munkával, de a teljes három hétig tartó amerikai útba az éjjel is bele van számítva. A teljesen fölszerelt műhelyben minden szerszám megvan és ha tökéletesen el van látva mindennel, egyúttal oly állapotban van, hogy minden dolog a maga helyén és minőségben a vele dolgozónak az aránylag legkisebb munka mellett a legnagyobb hasznot igéri. A sorozás szabályzata értelmében minden ép embert bevesznek katonának, de ha santa, bár akkor is teljes, nem válik be.

Út. Pálya. Ösvény. Nyom (nyomdék, nyomdok). Csapás (esapa). Vágás.

Út: Jobb a járt út a járatlannál (Erd: Közm. 245). Az erdő bokros útján egymaga (Ar: A gyermek és a szív.). Úton igazság, itthon barátság (Ball: Péld. 434). Tartoztam az ördögnek egy útjával (Nyr. III. 366). Könnyű ellőni a madarat, ha röptében egyenes utat tart (Erd: Közm. 159).

Pálya: Nem nyeri el a pályát, ki útjában horgot vet (Ball: Péld. 337). S fölrepül a magas édig, hol a pályá nincs elzárva (Ar: A r. gólya). Elnyertem a pályát, vigan örvendek (VE. II. 44). Egyedül levén pályát nyit minden haragjának (Csok: Dor. III). Csáták közt a pályá fogy (Vör: Szil. és Hajm.). Pusztá már a vivó pályá (Vör: Az ősz b.). Pályán vár ajándék, nyerd el édes lovam (Erd. Közm. 190).

Ösvény: Minden ösvény egy útra tart (Erd: Közm. 186). Ifjú ember szándéka titkos ösvény (uo. 105). Szembehunyna járom tekergő ösvényét (Ar: Mur. O. I). Egy eleméntébe gyalog ösvényt vága (ArGy. III. 3). A mennyből jöve le egy gyalog ösvényke (Nyr. VII. 143). Ment a maga útján, erdő közepében sötét ösvényére (Pet: JánV.).

Nyom: Poros nyomát sem érték, úgy elszaladott (Nyr. III. 31). Hulljatok levelek sűrűn a nyomomba (Nyr. IV. 568). Nyalka csizmanyomod udvaromba látszik (Erd: Népd. II. 27). Sehol sincsen nyomadéka, aztán biz én egy helyt kénytelen kellett beléptem a pocsolába (Nyr. IX. 558).

Csapás: Nem térek én ki egy félcsapára se (Nyr. XII. 46). Hátramarad a kerékcsapá. Mentem a hóba a csapája után (Nyr. XII. 475). Vadcsapáson, vízomlason veri, vágja, üzi, egyre (Ar: SzibJ.). Az asszony a csapáson egy krajczárt lelt (Nyr. IX. 88).

Vágás: Csaplárosné édes anyám, mért vezettél e vágásra (Erd: Népd. I. 206). Nem jár egy vágásban keréke (Fal. 929). Azt mondta nekik, hogy menjenek ki a vágásba eprészni (Nyr. IV. 36).

Oly hely, melyen mozogni lehet és mozognak.

Út lehet a végtelen tér minden része, rajta a mozgás nincs föltételhez kötve; bármilyen módon történhetik. A hajó a vizen, a madár a levegőben szeldel magának utat; az ivóvíznek torkunk, a folyóvíznek a meder az útja. Általában véve út az a hely, melyen általmenve valahová eljuthatni és útonlét az az állapot, midőn hazulról távol vagyunk. Pályá csak arravaló módon járható és a mozgás neme szerint készített út. A céltérés mind a pályá használhatóságától mind a mozgás mikéntjétől függ; innen pályá átvitelesen a tehetség érvényesítésére alkalmas,

illetve a versenyzésre kijelölt tér is. Híven az eredeti fogalomhoz, ily kifejezésekben életpálya és életút, az előbbiben az alapszó egy eleve kijelölt működési körben való haladást, az utóbbiban a viszonyok kényétől függő folyamatját az életnek fejezi ki. Töltés némileg szintén idevaló kifejezés és kavicsokkal föltöltött, szabályozott utat jelent; a derék- vagy országúttól, mellyel értelmesebb sokszor egybeesik, abban különbözhetik, hogy ez kitaposott ugyan, de nincs mindig rendezve; e mellett a töltés félre- eső, csak egyeseknek szolgáló hely is lehet, míg az ország- utat az általános közlekedés iránya szabja meg. Ösvény gyaloglásra szánt, magános szűkebb út. Elterjedt oly vidéken, hol a föld emelkedése vagy a sűrű erdők miatt más járóművel nem boldogulnak s hivatása az út képzetéhez viszonyítva majd egy a patakéval a nagy folyóval szemben. A hol a föld fölszínén észrevehető, hogy más járt rajta és mi is, habár gyöngye, muló útjelzés, alkalmilag használhatjuk, az ilyen helyet nyomnak mondjuk. Vágás és csapás a rendestől eltérő, szokatlan rövid utak. Csapás különösen a vadjárta és nyomahagyott hely; vágás pedig az a mélyedés, mit a kerék csinál.

Ide való még: *borozda*: a két szőlő közt be nem ültetett s a gyalogútnak hagyott sor (Nyr. VII. 39); *langolat*: a kertek aljára vivő egyik út (Nyr. V. 269).

BÉLTEKY KÁLMÁN.

AZ -S KÉPZŐ MEGKETTŐZÉSE.

(Régiebb nyelvészeink s gyűjtőink a pleonasztikus ragozás és képzés eseteivel nem sokat törődtek. Csak elvétve jegyeztek föl egy-kettőt közülük s ezeket is inkább csak kuriozumképen: *aztat*, *eztetet*, *szebbebb* sat. (Tájsz.) Pajkos toldalékoknak, nyelvjátéknak, oknélküli cafrangoknak tartották őket. (CzF. I. 229.)

A Nyelvőr másra tanította gyűjtőinket: megköveteli tőlük a nyelvtényeknek mind alakra, mind hangra nézve pontos és hű följegyzését s lassanként leszoktatja őket a helyettesített javítgatni és magyarázgatni akarásokról. Mennyi érdekes és hamisítatlan adatnak jutottunk így már azóta is a birtokába!

Az *-s* képző kettőzését a Nyelvőr eddig még nem tárgyalta s népnyelvi adatai sem szolgáltatottak, ha jól tudom, idevágó példákat. A mai nyelv különben már nem is igen bővelkedik efféle alakokban. CzF. és Ball.-ban a közönségesen ismert (de már átvitt értelmű) *leveses* és az (*éde*-szó kihaltánál fogva) ide már nem is számítható *édeses*-en kívül csak a *lyukasos*-t találom; a nép nyelvéből pedig csak egyet adhatok még hozzá, a *nedveses*-t, a melyet ez idén hallottam Baranyában.

Nevezetes jelenség, hogy a régi nyelv mennyivel gazdagabb volt efféle képzésekben, s hogy mint tünedeztek el lassanként az ide vonatkozó példák az újabb szótárakból. Calepinusban még a következőket találtam:

arundinosus : *nádasos*. MA.-nál: *sok nádu*, PP.-nál: *náddal bővös*.

bulbosus : *fejeses*. Ugyanígy MA. és PP.

cretosus : *krétásos*. MA. és PP.-nál csak *krétás*.

denticulatus : *fogasos*. Ugyanígy MA. és PP. a magyar részben is.

ñstulosus : *likasos*. MA. és PP.-nál *likacsos*.

formicosus : *hangyásos*. MA. és PP.-nál csak *hangyás*.

lanarius és lanatus : *gyapjasos*. MA. és PP.-nál is.

multiforis : *lyukasos*. MA. és PP.-nál *sok liku*, *lyukacsos*.

palmosus : *pálma fásos*. Ugyanígy MA. is; PP. csak *pálmafas*.

sinuosus : *horgasos* MA. és PP.-nál is.

velificus : *vitórlásos*. MA.

Föltűnő, hogy MA., ki még a sajtóhibákban is oly híven másolta Calepinust, a *nádasos*, *krétásos*, *likasos*, *lyukasos*, *hangyásos* mellékneveket már elhagyta s hogy PP., ki viszont MA.-nak volt hű követője, a *pálmafasos*-t mellőzte. Még föltűnőbb Kr. eljárása. Ő, a ki föltette magában, hogy C. MA. és PP. minden magyar szavát kiírja, a *fejeses*, *fogasos*, *lyukasos* kiválasztásával a többi *n y o l c a t* egyszerűen elhagyja; sőt a PP. magyar részében levő *fejéreses varrás*-t is *fejéres*-re javítja. Világos, hogy Kr. is mint CzF., „fölsleges cafrangnak” tartotta az *-s* képző megkettőzését.

Már pedig a képző megismétlése a főntebbi esetekben nemcsak hogy nem fölös, hanem az értelmesség és nyomatékosság szempontjából némiképp szükséges is. Vegyük pl. a

likasos vagy *horgasos* szót. Ha azt halljuk, hogy valamely tárgy *likas* vagy *horgas*, azt megtudjuk, hogy lik van rajta vagy hogy görbedtsége van; de már azt ki nem érezzük a mondatból, hogy a tárgy sok likú-e vagy sem, egyszeresen görbe-e, vagy hogy többfelé van-e görbülve. A nyelvérzék ilyen esetekben úgy segít magán, hogy a megmagyarázandó tulajdonságot vagy ikerszóval fejezi ki, mint pl. Apáczaínál a *likas-bikas*, MA.-nál a *horgas-borgas*, (*girbe-görbe*); vagy pedig úgy, hogy a birtokot többes számba teszi, a mire jó példák a magyarban a *rétekes*, *ürekes*, *törzsökös* sat; vagy végre úgy, hogy a nomen possessoris képzőt megismétli. Igaz, hogy a szabatosításnak emez utóbbi módja nyelvünkben már-már kivesző félben van; de az is igaz, mint a fentebbi adatok bizonyítják, hogy a XVI. században még elég gyakori volt s a fogyakodás arányából ítélve, igen valószínű, hogy régebben még gyakoribb lehetett.

Lássuk már most, vajjon eme nyelvtörténeti tény alapján nem vonhatunk-e következtetéseket, a melyek egyes, eddigelé homályos kérdésekre fényt vetnének s némely bizonytalan szómagyarázat dolgában talán a helyes útra terelhetnének.

Ismeretes, hogy a *-cs* kicsinyítő képző beszámítható alkalmazására igen kevés hiteles példánk van. Nyelvtanaink rendszeren a *likacs* v. *lyukacs* szóra is szoktak hivatkozni, mint valami világosan beszélő példára. Egyet azonban elfelednek; elfeledik t. i. azt, hogy a *lyukacs* még a mult században sem volt meg s hogy csak SI. szótárában (1808) jelenik meg először, holott a *likacsos* és *lyukacsos* már MA.-nál is megvan. Nem a *lyukacsos* lett a *lyukacs*-ból, hanem megfordítva, ez amabból igen természetesnek látszó elvonás útján. A *lyukacsos* pedig a *lyukasos*-ból támadt, ugyanazzal az *s* : *cs* hangváltozással, melyet más példákban is találunk: *rovásos-rovácsos*, *hágzó-hágcsó*, *lépső-lépcső*, *kapaskodik-kapacskodik*, *faragás-forgács* sat. Így magyarázható meg a MA.-nál levő *fogacsos vas* (irpices, gereblye) is, a mely bizonyára ugyanilyen módon keletkezett a *fogasos*-ból. Azt hiszem, ugyanez lesz a helyes magyarázata a *kajmócsos-kajmacsos*, *rögöcsös* (Nyr. I. 332), *ripacsos* (vö. *ripó* és *rapos*), *ripancsos*, *rapancsos*, *rapancos*, *varacsos*, *varancsos*, *varangyos*, *varoncos*, *sömörcsös* (vö. *szökös-szökcső*) mellékneveknek és a belőlük elvonás útján támadt *kajmacs*, *ripacs*, *rapanc*, *varacs*, *varangy*, *varonc*, *sömörcs*, *sü-*

mörcs, szömörcs, szemölcső, szemölcs főneveknek is. Igen hihető, hogy a *rögöcsös*-ből lett hangátvetéssel a *göröcsös*, innen *göröncsös, göröngyös* s ezekből elvonás útján a *göröncs* és *göröngy*.

Valószínűnek látszik a következő fejlődés is: *bibe, bibés, bibis, bibéses, bibises, bibircses, bibircsos* (vö. *szirtes-szirtos*), *boborcsos, boborcsós, bibircs, bibircsó, biborcsó, boborcsó* sat.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Egy betű hang nélkül. Helyesírásunkra óhajtának egy megjegyzést tenni. Óhajtánám megtudni, hogy miért írunk és tanítunk mi egy betűt, a melyet kimondani nem tudunk, mert neki megfelelő hang nem létezik. Mert hogy az *ly* ilyen betű, azt nem én mondom először. Ezt mondja Balassa József a Nyelvőr XV. kötetének 344. lapján, a hol Szilasi ellenében megjegyzi, hogy „palatalis *l*-t a magyarban nem igen ejtenek; a mit az írásban így jelölünk, az a legtöbb vidéken vagy *j*-nek, vagy *l*-nek hangzik. Csakhogy ez a *j* és *l* semmiben sem különbözik a rendesen *j*-nek és *l*-nek jelölt hangoktól A hol azt mondják *királ*, ez az *l* egészen olyan, mint ezekben *tál, hál*; a hol meg *kiráj*-nak mondják, ott ugyanolyan az utolsó hang, mint a *száj, táj* szókban.” Ugyancsak Balassa mondja „A fonétika elemeiben,” hogy palatalis *l* a magyar *ly* „Magyarország azon kis részében, a hol ezt még külön hangnak ejtik. A legtöbb nyelvjárás ma vagy *j*-nek, vagy *l*-nek ejti, úgy hogy azokban az *ly* nem is tekinthető külön hangnak.”

Így állván a dolog — pedig én megvallom, hogy egyáltalában nem is hallottam még külön hangnak mondani, legföljebb *gólya* és *góla* mellett hallottam *gólját* — nem tudom, hogy magyarázza meg az iskola e hangnak létezését. Nem felejttem én, hogy etimologikus ortografiánkban nem ez az egyetlen eset, a hol mást írunk és mást mondunk; de épen etimologiai szempontból nem látom e betű szükségét. Mert azt, hogy a régi nyelvben is előfordul, nem tarthatnám elég oknak még akkor sem, ha nem volna oly következtetlenül használva. Ime erre néhány példa a Bécsi codexből: *leánim, leánom, lánom, lánival, heléből, folója, királa, a melleket, a melleket, hal*: *hallj*.

Fontosabb az, a mit Budenz mond (MUSzót.): „A mi a m. *lyuk*-nak alakját illeti, megjegyezzük, hogy a kezdő *ly*-je nem esetlegesen támadt hangaffectionnak tekinthető, hanem egy előbb külön volt *j*-nek a kezdő *l*-vel való összetalálko-

zásából eredt. Ez a *j* benne rejlik a *lik* alak *i*-jében (*tyuk—tik*).⁴ Úgy hiszem, itt is eleget tennénk az etimológiának, ha a szót *j*-vel írnök, a melyhez különben is könnyen hozzá-hasonul az *l*: *szóljon, szójjon*.

Ezeknek elmondásával céloom leginkább csak az, hogy kivonjam a következményt: ha az *ly* nem létező, vagy legalább is nem használt hangot jelöl, vajjon nem volna-e itt az ideje, hogy külön írásjelét megszüntessük és helyette *j*-t írjunk. A mint meg tudtunk szabadulni a *cz*-től, bár az iskolában most újra el van tiltva a többi reformmal együtt, (nehogy valamikép fiaink többet tudjanak, mint apáink), helyesírásunk megoldásra váró kérdései között, ha nem is ma vagy holnap, valamikor talán sor kerülhet az *ly*-re is.

SZIGETVÁRI IVÁN.

A főnévi igenév. Simonyi és Szinnyei azt tanítják nyelv-tanukban, hogy a főnévi igenév lehet alany, tárgy és határozó. Nekem úgy tetszik, hogy ez a szabály nem kimerítő. Nem tudom vele megmagyarázni Arany „Sz. Lászlójának” ezt a sorát: „Ideje már egy kevéssé szellőztetni a szűk házat.”

Akár a ragot tekintjük, akár a mondatrészre kérdezzünk, akár mellékmondatra változtatjuk, mindenkép azt találjuk, hogy a főnévi igenév itt jelző, még pedig birtokos jelző: minek van ideje? a szellőztetésnek; annak, hogy szellőztesse a szűk házat. Próza példája: „Ideje már, édes néném, egy levelét venni kednek” (Mik: TörL. III).

SZIGETVÁRI IVÁN.

Vers-alak. Szent Mihály lova. A Nyelvörben megjelent „Szólások magyarázata” cikkekre két észrevételem van.

Egyik az, hogy lehetnek ugyan közmondásaink között olyanok, melyek két ötös ütemre oszlanak föl (bár népdalainkban ez a beosztás meglehetősen ritka); de az idézett cikkben erre a versformára fölhozott példa nem talál, állván az nem két ötös, hanem két hatos ütemből. Ime: „Vesztett volna retek || a fekete földbe.” Inkább fölhozhatott volna a cikk írója példának ilyeneket; „Legkésőbb érő || gyümölcs a gyermek.” Vagy: „Záratlan kapu | a gyermek szája.” (Erdélyi János: 3170. és 3195.)

A másik az, hogy a Szent Mihály lova kifejezésnek a télkezdő Sz. Mihály napjával, s így a téllal, mint a halál szimbólumával való megfejtését nagyon erőltetettnek s messziről hozottnak tartom. Valószínűbb, hogy ezt a kifejezést a keresztény világ eszmeköréből vette a magyar nép és nem a természet szemléletéből; így hát nem az év változásaitól absztrahálta. Tudjuk, hogy a Sz. Mihály lova nem oly képzelt ló, mint pl. a pegazus, hanem az a négy

lábú s ló magasságú saroglyaféle, melyre a koporsót a halottas ház előtt kiteszik s rajta a gyászkoCSIg, vagy a temetőbe viszik. Ha már most egy katolikus ének szavai szerint Sz. Mihály a paradicsom felügyelője (Michael praepositus paradisi), mint a Czuczor-Fogarasi szótár is mondja: nagyon közel álló a gondolat, hogy Sz. Mihály mint ilyen, a maga lovát küldi azért, a kinek a paradicsomba kell költöznie.

Különben e kérdést legjobban megvilágíthatnák az egyházi régiségtanban otthonosak. Csak azt jegyzem még meg, hogy e kifejezés a német, francia és angol irodalmi nyelvben nincs meg; legalább a nagyobb szótárakba sincs fölvéve. Ez némileg negatív bizonyíték volna a mellett, hogy ez a kifejezés magyar észjárás szüleménye lehet; bár ez se zárja ki a keresztény eszmekörből eredhetését.

KOMÁROMY LAJOS.

Csala, csaláz. Azzal kezdem, hogy én részemről *csaláz* cselekvésmódot nem ismerek; de igenis ismerem névi alapszavát, melyből leszarmaztatható: *csala* a. m. csaló, vagy család s. Szülőföldemen, Makón gyakran hallottam ezt a népies szólást: *csere csala*. Akkor mondják, mikor le akarnak valakit beszélni a cseréről, a melyben az ember sokszor csalódhatik. Röviden sokat mondó, e mellett szójátékos kifejezés. E szerint a *csala* olyan megrövidült véghangzós melléknévi igenév, mint a milyen a *varga* (varrogó), *szüle* (szülő) sat. Hogy a *csala* nem csak szó- vagy hangjáték, e föltevést támogatja az is, hogy a *csala* szó mint család- vagy vezetéknév is nagyon ismeretes az én szülőföldemen, s azt hiszem, egyébütt is. Vagy ha a tulajdonnevekből levont ilyes következtetések nem képezhetnek valami nyomós argumentumot, ott van az Erdélyi János gyűjteményében följegyzett változata az előbb idézett szólásnak: „Csere családval jár;“ a mely már kétséggkívül bizonyítja a *csala* szónak önálló meglétét. Ugyanott ezen szólás variánsául ez is föl van jegyezve: „Csere csalással jár;“ s ez már arra is utal, hogy a *csala* szó az Erdélyi följegyezte szólás szerint nem melléknévi igenév, hanem főnév, körülbelül a. m. család s.

Most már ebből a *csala* alapszóból a kérdéses *csaláz* (vagy csalázik?) ép úgy származtatható, mint *bolondoz*, vagy *bolondozik* a *bolond*-ból; vagy *csatázik* (ha t. i. a *csala* főnév) a *csatá*-ból. *Csalázik* e szerint annyit jelenthet, mint család, családogat. Ez ugyan nem szinonim a *garázdálkodik*-kal, mint a minőkül Kis Viczai a két szót egymás mellé helyezi; de tekintetbe veendő, hogy a *garázda* és *garázdálkodik* szavak jelentése ujabban nem csekély módosuláson ment keresztül. Ma ugyanis a *garázdaság*-on kicsapongó durvaságot, részeg állapotban elkövetett tolakodást, gorombáskodást értünk,

régebben pedig, Molnár A. és P. Pápai szótárai szerint, ves z e k e d é s t, c i v a k o d á s t jelentett. (*Garázdálkodom* MA. szerint = rixor, tricolor, jurgor; PPápai szerint = zanken, hadern).

Így már könnyebben rokonságba tehető a kérdéses két szó; *csalázik* tehát valószínűen a. m. ,kapcáskodik, veszekeedésre csalogat, kezdi a veszekeedést, stänker-kedik.' S ezzel a jelentéssel jól összevág a latin körülírásos és szólásmód-szerű kifejezés: ,hastas primas jactare' is.

KOMÁROMY LAJOS.

Egy kifejezésünk magyarázata. Ritkán hűtött le valami az életben annyira, mint az a pillanat, a mikor a lomnici csúcstól először megpillantottam. Hát ez az az annyira magasztalt, nagyszerű, csodálatos tünemény!? De mikor később ott voltam közelében s egészen szemem előtt meredett föl hajmeresztő magasságban a sziklaóriás, letörpülve állottam és soha nem érzett csodálat fogta el lelkemet. S bizonyára hasonlót tapasztaltak mindazok, a kik először jártak e vidéken s ismerkedtek meg vele közelebből. A távol és közel összehasonlítása annyira mindennapi jelenség, a kettejük közti különbség oly szembeszökő, annyira össze nem téveszthető, hogy kár vesztegetni a szót rá. A mi távolról ember, közelről nem ritkán madárijesztő; a távolról szép tiszta arc, közelről nem egyszer szeplős, rút. Derék ember! mondjuk nem ritkán, a kivel egyszer-kétszer találkozunk s ha közelebből megismerkedünk vele, a derékségből vajmi kevés marad meg rajta. Szóval minden tárgynak, minden természeti jelenségnek hívebb, igazabb képét kapjuk meg, ha közelről szemléljük, mint ha távolról.

Az olvasó bizonyára nagyot néz, midőn e bölcs oktatást olvassa, a mely mint valami új, soha nem hallott dolgot adja elő, hogy a nap reggel fölkel s este lenyugszik, hogy télen hideg van, nyáron meleg. Hisz ezt minden gyerekek tudja!

Persze hogy tudja! De éppen az a csodálatos előttem, azt nem tudom sehogyse megérteni, honnan van az mégis, hogy a magyar ember, noha ez annyira világos, nyilvánvaló, mindamellett nem közelről, hanem távolról ítéli meg a dolgokat. Én legalább mindennap olvasom az újságokban, olvasom különféle rendű és rangú könyvekben, halom tanult, művelt emberek ajkáról, s hallom állandóan, hogy: ,*távolról sem* oly nagy, *távolról sem* oly szép, *távolról sem* hü, *távolról sem* oly jelentékeny' s száz meg száz távolról szemlélt, távolról megítélt s igaznak vett jelenségeket. S mindannyiszor kérdeztem magamtól, hát annyira görbe irányban halad, annyira ferde a magyar embernek az észjárása, hogy ő a tárgyak mivoltának megítélésében nem a

közelt, hanem a távolt tartja mértékadónak? S tovább kérdeztem: minő különös szemléleten, minő sajátos észjáráson alapulhat ez a kifejezés? S nyomozni kezdtem; és hiszem, hogy rájöttem igaz nyitjára a kérdésnek.

A német a felső fok kiemelésére valószínűen a latin nyomán, a mely ez esetben a *longe* határozót alkalmazza, e kitéltet használja: *bei weitem*; pl. „Berthold war bei weitem der einflussreichste unter seinen mitbürgern.“ Ugyane határozóval él a középfok kiemelésére is. „Ein weiser mann ist bei weitem seltener, als ein geistreicher mann.“ S így a tagadó hasonlításban is; pl. „Der löwe ist bei weitem nicht so grosz als der elefant.“ S mily kitételekkel él, tehát miként fordítja le helyesen a föntebbi német példákat a magyar? Az elsőt így: „Bertold polgártársai közt leges legbefolyásosabb volt.“ A másodikat meg így: „A bölcs ember sokkal (jóval) ritkább, mint a szellemes.“ S a harmadikat? Vegye kezébe az olvasó a legelső újságlapot, folyóiratot, tudományos művet vagy regényt, s szapora számmal talál benne ide vonatkozó példákat; teszem azt: „A követ *távolról sem* járt el oly helyes tapintattal, mint elődje. Az ördög *távolról sem* oly fekete, mint a minőnek festik. A vendégművész *távolról sem* elégítette ki a *magasabb igényeket*.“ Sat. sat.

De ha a németben helyes a kifejezés, ha ott nem ferde észjáráson alapszik, mért ne lehetne helyes a magyarban is? A németben e kitétel, noha talán idegen példaképnek a másolata, mindamellettt egészséges szemléletre vihető vissza; mert „bei weitem der reichste“ mintegy azt mondja: „in weiter gegend, weit und breit der reichste;“ s átvittven a középfokra: „bei weitem grösser;“ s tagadólag is: „bei weitem nicht so grosz;“ de a magyar, a mint már föntebb láttuk, egészen más eszközt használ a hasonlított tárgyak egyikének kiemelésére, mint: „bei weitem der grösszte: leges legnagyobb; „bei weitem grösser“: sokkal, jóval nagyobb; és: „bei weitem nicht so grosz“ (hűségesen lefordítva): *távolról sem oly nagy* — azaz dehogy hűségesen; a németben ugyanis a *weit*-nak több jelentése van: téres, tágas, bő; aztán: messze, távol. S ő e szót esetünkben előbbi jelentésében alkalmazta; a nyelv-művelés ellenben, már a mily ovatos kézzel szokta kezdettől fogva végezni munkáját, az utóbbit ragadta ki s megalkotta párját ama másik új magyaros frázisnak: „érdemeket szerezni valami körül“ = sich um etwas verdienste erwerben; s azóta büszkén mondja el magáról, hogy nyelvünk *távolról sem* oly szegény, műveletlen, parlagi, mint azelőtt volt — a lomnici csúcs *távolról* (nézve) *sem* oly magas, mint a Montblanc (közelről).

Melyik tehát a fokozott tagadó hasonlításban a helyes

magyar kifejezés. Erre már a bevezető sorokban megtalálja a kellő választ az olvasó. A tárgyak mivoltának annál igazabb képét kapjuk meg, mennél közelebb szemléljük; a kifejezés tehát egész teljességében ez: *Közelről nézve* (szemlélve, tekintve, látva); s röviden: *közelről* v. *közel*; tagadólag pedig: *közel sem*; pl. 'A béka fel kezdé fúni magát és nagygyá mutatni. Monda kedig az ő fiainak: Nő, mint tetszik fiaim? Vallyon vagyok-e oly nagy mint az ökör? Felelének a fiai: K ö z e l s e m' (Helt: Mes. 104).

S hogy a nép is e használattal él, arról meggyőződhetik mindenki, a kinek füle mellett nem röppennek el nyomtalanul a nép ajkán termő eredeti kifejezések. Én már régóta figyelemmel kísérem az idegen hatástól ment, egészséges érzékű nép fiainak beszédét, de még egytől se hallottam, hogy *távolról se*, hanem igenis ezt: *közel se* oly nagy, szép sat.

Figyelmeztetjük rá t. gyűjtőinket.

SZARVAS GÁBOR.

Tömkeleg. Nem történt-e nagy méltatlanság a *tömkeleg*-gel, mikor becsületétől oly irgalmatlanul megfosztottuk? Igazságos volt-e csak azért elítélni, mivel CzF. szótára, ez a szerencsétlen prókátor, oly ügyetlenül védelmezte?

A Nyelvőr olvasói bizonyára emlékeznek még, ha nem is e szavakra, de ama cikkecskére, a melynek záradékát a főntebbi idézet alkotja. A cikk helyreigazítás; helyreigazítja amaz alaptalanul kimondott állítást, hogy 'a *tömkeleg* egyike a nyelvújítás legfonákabb alkotásainak'; s Molnár Jánosnak 1760-ban megjelent 'Jeles épületek' című művéből vett adatokkal bebizonyítja, hogy a *tömkeleg* nem Barczafalviék, nem a nyelvújítás alkotása, hanem a régi népnyelvből került az irodalomba. Midőn azt mondjuk: 'bebizonyítja', ezt úgy értjük, hogy valóban igaz, e szó nem Barczafalviéktól eredt, hanem már föltalálható, megvolt az előbbi irodalomban, a mennyiben Molnár János egyenesen a *labyrinthus*-t fordítja vele s ismételten alkalmazza. Hozzá kell azonban tennünk, hogy rajta kívül senki másnál nem fordul elő.

S ennyiben, hogy a helyreigazítás szavaival éljünk, a bitangnak nyilvánított s az irodalom nyelvéből ebrúdon kihajintott szónak elvesztett becsülete' vissza van állítva.

S ezzel a *tömkeleg* beérheti, be kell érnie; mert ama tisztességben nem részesíthetjük, a melyet a védelem megkövetel számára, hogy t. i. 'a régi népnyelvből került az irodalomba.'

Szabadelvűen járok el, elmegyek a legszélsőbb határig s a 'népnyelvet' úgy értem, hogy az az összes magyar nép nyelve, tehát bele számítom a fölsőbb köröket, azokat is, a kik hatalom, méltóság, gazdagság vagy műveltség tekintetében elsőek voltak. Keresem először is a köznépnél s a

középrendnél a *tömkeleg* szót. Mind a kettővel hamar készen vagyunk. Hogy a nép alsó osztályának még manap sincs fogalma a labirinthusról, a melyet soha nem látott, a melyről soha nem hallott, hogy tehát régebben annál kevésbbé lehetett, azt nem szükség bizonyítanom. Hasonlót kell mondani a régi középrendről is, a mely még a XVII. században is legnagyobbbrészt írástudatlan volt s labirinthust, ha élne, még ma se találna széles e hazában sehol. De hát a régi kor műveltjei, az írástudók, ők csak ismerték, ha nem is látták, hisz olvastak s írtak is róla eleget? Olvastak, írtak s említik is nem egyszer; az egyik baralintosnak, a másik csigabigának, a harmadik kerengős vagy utas helynek, a negyedik kerengős fortélyos épületnek nevezgeti, kinek sok tévelygő útain az, ki bemenend, nehezen talál kijőni, és így tovább; de *tömkeleg*-ről egyik sem tud. Már pedig ha a régi népnelvben csakugyan élt e szó, ha valakinek, épen az irodalom embereinek kellett volna róla tudniok valamit; s épen ők mélyen hallgatnak róla, nem említik egy árva hanggal sem.

De az igazságnak meg kell adnunk a magáét. A helyreigazítás nem egész alaptalanul mondta ki a szót, hogy a *tömkeleg* a régi népnelvből került az irodalomba. Ez állítását így okolja meg: „Ha az irodalom történetéből nem ismerünk is a tudós jezsuitának [Molnár Jánosnak] kiváló írói szereplését, már ebből az egy idézetből is sejthetjük, hogy itt egy ritka zamatos magyarságú íróval van dolgunk, a ki még az elvontabb tudományokban is a törzsökös népnelvet akarta meghonosítani. Ő tehát bizonyosan nem gyártotta a *tömkeleg*-et s nem fogadta volna el mástól sem, ha népies voltáról meg nem lett volna győződve“ (Nyr. XIV. 176). Aztán így folytatja: „De nemcsak ebből az egy okból vitatom én a *tömkeleg* szó népies eredetét.“ S hivatkozik Szirmai Antalra, a kinek álláspontja a legszigorúbb ortologia, a ki szótárához írt előbeszédében kijelenti, hogy a helybenhagyható új kifejezéseket a régiektől akként fogja megkülönböztetni, hogy utánok fogja írni: új szók; s a *labirynthus* mellé minden megjegyzés nélkül írja oda: *tsal-kert, tömpeleg*.‘ Ez a *tömpeleg* a helyreigazítás szerint csak népies szó lehet; mert hogy a *tömkeleg*, *tömpeleg*-gé változhassék, sok ajkon kellett megfordulnia; az ilyen változás papiroson nem mehet végbe.

A következtetés helyes, ha a *tömpeleg* az átalakult szó s a *tömkeleg* az eredeti. De ez épen nincs bebizonyítva; mert abból, hogy ez utóbbi félszázaddal előbb jelenik meg, nem következtethető, hogy régiebb is egyszersmind.

Hogy a *tömkeleg* nem lehet népies szó, azt már föntebb kimutattuk. Ugyanezt kell mondanunk a *tömpeleg*-ről is.

A mit se magunk nem látunk, se másoktól említeni nem hallunk, annak nevezetét sem ismerhetjük. Labyrinthust pedig, ez kétségtelen, a magyar nép soha nem látott, nem láthatott; beszélni is csak ritkán hallhatott róla; s ha néha hallott is, ezt csak a tanult emberektől hallhatta; Molnár Jánosig azonban *tömkeleg*-et a tanultak, az irodalom emberei közül egy se említett. Hogy lehet tehát közszájon forgó szó az, a melyet a haza műveltjei közül egy sem ismer, annyira közszájon forgó, hogy még egy ritkább hangváltozás is végbe mehessen rajta?

Eszerint sem a *tömkeleg*-nek sem a *tömpeleg*-nek népies voltát el nem fogadhatjuk s egyiket is másikat is irodalmi szónak kell tartanunk.

Ha irodalmi termék, csak két eset lehetséges. Vagy újonnan, ez alkalomra készült szó, vagy pedig kölcsönvétel. Nézzük mindjárt az elsőt.

Hogy a szó szoros értelmében vett neologia, a nyelv szellemével össze nem egyeztethető újítás nem Barczafalvival kezdődik, hanem ez csak folytatása volt egy már korábban megindult mozgalomnak, az ma már minden kétségen kívül áll. Szintoly bizonyos az is, hogy e mozgalomnak keletkezését már jóval előbbre, a XVIII. század első felébe kell helyeznünk. Hogy a földre vetett mag kicsirázzék, kihajtszon, virágot fakasszon s gyümölcsé érlelődjék, az nem egy nap munkája, az hosszabb időt kíván. Adáminak 1763-ban megjelent műve: „Ausführliche und neuerläuterte ungarische sprachkunst“, a melyben a „gyökelvonás“ igéje már megtestesülve jelenik meg, egy már rég forrongásban levő gondolatnak, a nyelv újjáalakításának első kézzelfogható ténye. Hogy ez az új elmélet nem egy rövid év s nem is egy magában töprengő elme szüleménye, hanem már előbb megbeszélte, sokszor megvitatott s át meg átgondolt tervnek a megvalósítása, azt erősítő adatok nélkül is valónak vehetjük. De vannak rá bizonyítékaink is. A „Sprachkunst“ szerzője a művéhez írt Előszóban ekként nyilatkozik: „Gründen sich meine lehren auf die übereinstimmung wahrer sprachkenner, mit denen ich mich fleiszig berathschlaget habe: so glaube ich wider alle vorwürfe eines eigensinnes oder einer thörichten liebe zu neuerungen vollkommen sicher zu sein.“

Habár ily világosan, kereken nem is mondja, de ilyesmi olvasható ki Molnár Jánosnak következő szavaiból is: „Nálunk se lehetetlen, ha idegen sok szót újonnan nyelvünkbe nem keverünk is, módot abban találni, hogy velőssen és ékessen ki-mondgyuk a görög és deák szónak jelentő tulajdonát. A hasonló igyekezetnek példája leszen ezen könyvben; s talán nem fog láttatni helytelennek a magyarázat azok előtt, kik a magyar mellett értik a görögöt is; ha azt a mit az

újított szókkal képezünk, jól megfontolják; hanem tiatyuk egyedül tsak azt magyar szónak, a mihez eddig szoktunk' (De rerum natura. Előbeszéd). S másutt ismét: 'Azt is meg kell vallanom, hogy egy két szóba se Tsétsi Jánostól, se Páris Ferentztől tanátsot nem kértem; mert nem tsak ők szoptak magyar tejet. Ez egy. Más az, hogy még mind ki nem hánnyuk az idegen népektől hozzánk került szókat, addig egy két szózatért vagy szó ejtésért engem senki pörbe ne keverjen' (Régi jeles épületek. XXIV l.).

Adámi azonban a 'gyökelvonás' elméletének oly tágra bővítette ki határait, hogy ennél tovább még Barczafalviék se terjeszkedhettek ki. *Tan, tám, tév*, (ügy)véd, dag, fész sat. semmivel se merészebbek a 'Sprachkunst' eme szavainál: *abár*: rührlöffel, *av*: grausender gestank und fäule, *böff*: rölps, *cser*: schelle, *dics*: lob, pralerei, *berzen*: wuth, *kaland*: mitglied, compaignon, *tomp*: hüfte oben am schenkel, *dák*: dolch. S hogy még a tartózkodók, mérsékeltebbek is, a hová Faludiék köre is tartozott, melynek bizonyára Molnár is tagja volt, bár némi ovatossággal, de hozzászögödtek az új tanításhoz, tanú rá Faludinak *vita* (Simonyi: A nyelvújítás történetéhez 17 l.) s a magyar Wagnernek *rom*, két vagyok: *dubito*, *szak*: regio szavai (Nyr. XVII. 314). S hogy az új mozgalom megindítóinak nem minden tagja volt egy véleményen s hogy egyik-másik szabadabban gondolkodott, többet vélt megengedhetőnek, az is természetes, magától érthető; de azért mindegyik, hábár átlép is a tilosba, azt tartja, azt hirdeti magáról, hogy helyes uton jár. Adámi megalkotja *bámit*-ből a *bám* szót s tiltakozik a 'thörichte neuerungen' vádja ellen.

A tudós jezsuita, Molnár János, szintén híve, mondhatni egyik legbuzgóbb apostola volt az új iránynak, a mely a nyelvkincs gyarapítását s az idegen szóknak honiakkal helyettesítését tűzte ki célul. Hogy testtel-lélekkel purista volt s főképen a görög és latin kitételeket törekedett, a hol csak megtehetette, hazai szókkal kifejezni, az nemcsak főntebb hallott saját szája vallomásából s helyenként elejtegetett nyilatkozataiból (az obeliskusok az olasz fordítás szerint gúlyáknak hivattnak; mi ezt a szózatot megtarthatjuk a magyar nyelvben, míg a többi olasz szózatokon ki nem adunk' JelÉpül. 296), hanem műveinek számtalan helyéből is kiviláglik. Hogy ezek közé tartozik a *tömkeleg* is, arra nem egy tény enged következtetést. 'Hasonló igyekezetnek példája lészen ezen könyvben', mondja, midőn a latin és görög szóknak eredetiekkal helyettesítéséről beszél. Ehhez járul, hogy midőn a 'jeles épületek' leírásában Egyptom épületeire keríti a sort, a fejezet címének ezt függeszti oda: 'Az Egyiptomi Tömkelegről, avagy labirintusról'. Mi ez az

„a v a g y labirintus”? Nemde hogy az olvasónak megmagyarázza a neki még ismeretlen, eddig nem hallott szót? Hogy addiglan ismeretlen volt, azt a mult idők mély hallgatása bizonyítja; s hogy többi új szavai közül ez volt a legszokatlanabb, a mely megütközést s elégedetlenséget keltett, azt ama tényen kívül, hogy Barczafalviig senki sem élt vele, az a már egészen megfakult s bizonyára e könyv első olvasójától eredő oldaljegyzet is igazolja, a mely a *tömkeleg* mellé van függesztve ott, a hol ez először megjelenik: „*Labyrinthus, utvesztő, bolygó*” (1. akadémiái példány 148. lap).

Hogy mily példakép lebegett írónk szeme előtt, mily jelentés szolgált alapul e szó megalkotásában, azt aligha megmondhatja valaha valaki. Talán a görög írók egynémelyikétől a labyrinthus-ba belemagyarázott ez értelem: steingehege, steingewirre?

De a *tömkeleg*-et igazolja Szirmai *tömpeleg*-je is, mondja a védelem; pedig Szirmai ortologus volt s ha jó vagy régi szónak nem tartotta volna, nem vette volna föl szótárába, vagy, mint az újakat szokta, megcsillagozta volna.

A meg nem csillagozás nem bizonyít sokat; mert a *tömpeleg* előtt álló *tsalkert* sincs megcsillagozva s még se mondható se régi se népies szónak. Hogy honnan vette Szirmai az ő *tömpeleg*-ét, arra sem adhatunk határozott választ; hanem hogy se a régi nyelvből, se a tájszólásokból nem, az kétségtelen. Lehet, hogy Baróti Szabó példájára vagy egyenest Molnártól, vagy talán Barótitól vette s az érthetetlen elemekből álló szót a régieknél található *stömpely*, *tömpely* szóval hozva kapcsolatba, a mely „oszlopot” jelentett s ma is járatos egyes vidékeken, átidomította, hogy némileg érthetővé tegye.

Bármiként magyarázzuk is azonban e szópár keletkezésének módját, az az egy bizonyos, hogy Molnár előtt senkinek se volt róla tudomása s hogy a nép száján se fordult meg soha.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A „Lexicon Budense” érdekesebb magyar szavai.

fecske-loeska: lingulaca, os garrulum, lingua garrula: plappermaul, plappertasche, plaudertasche 220.

fecstéj: colostrā: erste milch in den brüsten nach der geburt 139.

fejér berekvirág: anemone nemorosa: wilde oder weisse weldkuchenschelle, windblume 221.

fejtő: fila xyлина colorata: gefärbtes baumwollgarn 32.

fekete gyopár, szű fű, szurok fű: origanum vulgare: dost, dosten, wohlgemuth 196.

- feleser**: chirurgus: wundarzt 116.
felenyösen: alte, procere, excelse, sublime, sublimer:
 hoch, hohe 287.
firhang, kárpit: velum, plaga, cortina: vorhang 141.
fodor, kondor, göndör: crispus: kraus 145.
fodorháj: mesenterium: gekrös 55.
fogatsán: lathraea squamaria: schnuppenwurzel 371.
fonesik, rongy: lacina: fetzen, lumpen, lappen 414.
foszló virág: salvia pratensis: muskatellerkraut 332.
földfüstfű: fumaria officinalis: alprauch, erdrauch 139.
fű, hóda: fulica: wasserhuhn 231.
futosó mirigy: glandula, scrofula, tonsilla: mandel,
 drüse 232.
füle vására (?): viscum, sordes aurium, cerumen: ohren-
 schmalz 127.
gamó, kampó, kajmacs: uncus, harpago: hacken 99.
gerezdel, mezgérel: racemor: nachlesen 519.
gerezdelés, mezgérlés: racematio: nachlese 519.
gerezdes zanót: cytisis nigricans: schwärzliche geisz-
 klee, bohnenkraut 246.
gobhal, kövi hal, töcsér hal: gobijs: gründel 398.
gögyögtet: allicio, pellicio: locken, anlocken 4.
gögyögtetés: illectus, pellectio, seductio, sollicitatio:
 lockung, verführung 4.
gömbörödik: rigesco, torpesco, torpeo, torpore corri-
 prior: erstarren, einschlaffen 21.
gömbörödés: rigor, torpor: starre, erstarrung, das starr-
 sein 21.
göröngy, rögy: gleba: schelle, klos, erdklos, holper 68.
grésla, fél poltra: media poltura: gröschel 63.
gugácska: strumella: kröpfchen 249.
güb: gurgus, vortex, vorago: wasserwirbel, wasserstru-
 del, tümpel, tümpfel 761.
gyalog faszulyka: faseolus nanus: zwerglfsolen 464.
gyalog fenyő, bors fenyő: juniperus communis: wach-
 holder 65.
gyékfű: prunella vulgaris: prunelle 76.
gyertyánallyafű: melampyrum nemorosum: kuhweizen,
 tag- und nachtkraut 100.
gyesztál: gestio, gestum ago: sich geberden 642.
hamos, csáva: psilotrum, lixivium coriarium: gerber-
 lauge, gerberbeize 30.
haslágýtó fű: mercurialis annua: bingelkraut 66.
hassikulás: profluvium alvi: das abweichen, durch-
 lauf 42.
hason kétfelé osztó linéája valamely keréktestnek: dia-
 meter, diametros: durchmesser, durchschnitt 158.

hérics, kakasvirág, sárga kükörccs : *adonis aestivalis* : wilde feld, sommer, acker, Marienrösel 130.

hetevény : *plejades virgiliae* : gluckhenne, sieben-gestirn 232.

heveder : *junctura*, *jugamentum*, *compago*, *compages* : band, gurt, fuge 115.

hid, **hidas**, komp, kerép, járó hid : *ponto*, *pons tra-*
ductilis : überfuhrplatte 67.

hinga, **hinta**, **hirintó** : *oscillum* : schaukel, hutschen 267.

hóda, **hólnap** : *mane*, *cras*, *crastino die* : morgen, mor-gendes tages 373.

hordó akna : *obturatorium*, *obturementum*, *embolus* : stöpfel, stöpsel 38.

horpac, dögló, rüdeg ló : *buricus*, *equus strigosus*, *fame*
emaciat, *debilis* : mähre, schindmähre, ausgemergeltes,
schlechtes pferd 162.

hunyor, **paponya** : *helleborus viridis* : grüne niesz-wurz 131.

iglice, **iglicetövis**, **zánót** : *ononis spinosa et mitis* : hau-hechel 38, 604.

imola : *centaurea cyanus* : kornblume 756. — *olh. imalü.*
(Vö. NyKözl. XII. 101.)

iromba, **kendermagos** : *maculosus*, *sparsus*, *varius* : ge-fleckt, gesprenkelt 508.

isten ünője : *cantharis unctiosa* 65.

istomp, **stómp** : *mola metallica*, *vulgo mola stampalis* : stampfmühle, pochmühle, pochwerk 669.

istompos : *pistrinarius* : stampfmühler, pochmühler, der die stampfmühle dirigiret 668.

izék, **izik** : *foenum crassius a pecoribus relictum* : heu-stängel die das vieh nicht auffriszt 462.

jáhor, erdei bika : *urus*, *bos silvestris* : auerochs 65.

juhcsimbe : *ricinus*, *hypobosca ovina* : schaaflaus 397.

kacor : *falx vinitoria scirpicula* : rebmesser, gartenmes-ser, winzermesser, beschneidmesser 142.

kacuj, **foghagyma foka** : *nucleus*, *stica allii* : knoblauch-zehen 106. — *olh. käcel.*

kajesos : *obliquus* : schief, schräge, seitwärts gebogen 142.

kajdoz : *clamo*, *tumultor*, *clamores excito*, *edo* : lärmern,
schreien, geschrei machen 264.

kajos kövi, **kövi kárász** : *cyprinus gibellio* : giebel, stein-karausche 525.

kákabot : *typha* : rohrkolbe, teichkolbe, wasserkolbe,
narrenkolbe 49.

kalmusz, **sárga vízi liliom** : *calamus acorus*, *vel odoratus* :
kalmus 90. 661.

kanfogú : *cui dens deformiter prominet* : dem ein zahn unförmlich hervorragt 45.

kapottnyak, kerekkapor: *asarum europaeum*: haselwurz 524.

karcanela, *artifiola*: *scorzonera hispanica*: schlangenmord, vipergras, haferwurz 622.

kárt, **kártya**, **kártos**, **kártus**: *culigna*, *scaphium*: hölzeres trinkgeschirr, hölzerne kanne 64. 131.

karvas: *violina parva*: stockgeige, stockfiedel 113.

kaszás, **falangya pók**: *phalangium*: afterspinne, krebspinne 141.

kenyérgomba: *agaricus lactifluus*: brodschwamm 74.

kerékágyban való marokvas: *lamina ferrea*, qua medius rotae interior munitur: eisernes blech, womit der radfack inwendig beschlagen wird 59.

keresztelő paszita: *convivium baptismale*: taufschmaus, taufmahl, taufessen 64.

kerti ökörnyelv: *borago officinalis*: borag, boretsch, wohlgemuth 62.

keserű cseh tapló, **tiszafa gomba**: *agaricus*: lärchenschwamm 74.

keszeg oldalt: *oblique*, *lateriter*: seitwärts, schief, in einer schiefen richtung, schräge, nicht gerade zu 142.

kertelő vessző: *vimen*, *virga ad sepiendum*: garte, zaunruthe 241.

kígyóhagyma: *allium sevrodoprasum*: feldzwiebel 10.

király dárdaeskája: *asphodillus ramosus*: ästige affasill, asphodill 9.

királykabillegető: *motacilla regulus*, *trochilus*: zaunkönig, sommerzaunkönig, haubenkönig, goldhähnchen 459.

kis disznótök: *cucurbitula*: kleiner kürbis 63.

kis olaszka: *tagetes patula*: ausgebreitete sonnenblume 216.

kis sárfű: *euphorbia esula*: eselsmilch 15.

kita: *manucium*, *manipulus*, *fascis*, *fasciculus*: bündel, büschel, püschel, kaute, kaude 375. Egy **kita** kender: *manipulus*, vel *fasciculus canabis*: ein bündel, oder büschel flachs 229.

kocadás?: *rixa*, *jurgium*, *altercatio*, *contentio*, *certamen*. zank, streit, hadern 111.

kokoiza (a székeleyknél), **áfonya**: *bacca myrtilli*: heidelbeere 7.

kondorságát, **vagy ráncosságát fölbontani** **vminek**: *erugo* *rugas*, *sinus explico*: entkräuseln, entrunzeln, entfalten 179.

köre, **ránc** (gatyának vagy nadrágnak): *limbus fasciae braccalis*: hosenbandelsaum 53. 65.

koriándromfű: *coriandrum sativum*: koriander 140.

koromesap: *stiria fuliginis*: tropfen, zapfen, rusz 670.

koricál: *vagor*, *circumvagor*: herumstreifen, herum-

streichen, herumwandern 50. — Azt tartom, hogy denominális képzés az oláh: *kärucă*: könnyű szekér, hintó szóból.

koszperd, spadé: gladius, ensis: degen 661.

kótis: malleus, marculus, tudis: bläuel, schlägel 369.

köméz: polypodium vulgare: engelfűsz 215.

körköly: myagrum perfoliatum: leindotter, flachsdotter 359.

kuncog, **kuncorol**, zsarol: petesco, importune peto: dringend begehren, ungestüm bitten 120.

kutyanyelvű fű: euphorbia sylvatica: wolfsmilch 15. 28.

lábbító: insilia: fusztritten, oder schämel im weberstuhl 204.

leánykükörcsény, varjúkikerics: anemone pulsatilla: küchenschelle, osterblume 162.

lepeg: balbutio, lingua haesito: stottern, stammeln 44.

lófarkfű, fentőfű, tálmosó, kannamosó: equisetum arvense: zinnkraut, pferdeschwanz, rosenschwanz, katzenschweif, schafthalm, katzenzügel, schachtelhalm, schaftheu 47.

(meg)**lohol**, sulytat, suprikál: verbero, vasto, dedolo: prügeln, wischen 141.

lónty, róngy: lacinia: lumpen, lappen, fetzen, hader 220.

lübörfa: laurus nobilis: lorberbaum 162.

lőükiember, puja: pumilio, nanus, pygmaeus: zwerg 509.

macskamenta, macskafű, macska nádráfű: nepeta cataria; katzenkraut 107.

macskaméz: resina, gummi commune: baumharz, gumi-harz 127.

matring: fasciculus: stehne 481. 487.

medvehagyma: allium ursinum: waldknoblauch, ramsel 10.

medvetalpű: branca ursina, heracleum spondilium: partsch, porst, bärenklau, bärwurz 66.

megmellyeszt: deplumo, plumis privo: abbrühen, der feder berauben 125.

menyül: luxo, eluxo, distorqueo: verrenken, verstauchen 623.

mezei szekfű: matricaria, chamomilla: romey chamomille 593.

mogyoróalyafű: anemone hepatica nobilis: leberblume 222.

magyarótyúk: attagen, lacopus coryllorum: haselhuhn, waldhuhn 232.

momordika, ineresztőfű: momordica balsamina: balsamapfel, momordika 399.

muskátu, jóillatú daruorr: geranium odoratissimum: wohlriechende storchenschnabel, muskatel 408.

nádráfű: matricaria parthenium: metram, mutterkraut.

nagy édes lapu, mirigyfű: tussilago petasites: grosze huflattich 68.

nagy fulák, nagy szulákfű: *convolvus sepium*, zaunwinde 155.

nagy olaszka, oláhvirág: *tagetes erecta*: *nagelblume*, *aufrechte sonnenblume* 216.

nagyszárú szász csizma: *coturnus vastus saxonicus*: *groszer sächsischer stiefel* 117.

nőszőfű, erdei vitézfű, piros kükörcsény: *orchis mascula*: *knabenkraut*, *hundshödlein* 525.

nyárs, spéhely: *aculeus*, *veruculum*: *spieszchen*, *spieszlein*, *stachel* 109.

nyénfű: *thlapsi arvense*: *bauernsénf*, *heidenreich* 75.

nyúlárnyékfű, *sparga*: *asparagus officinalis*: *spargel* 659.

oláh virág, nagy olaszka: *tagetes erecta*: *nagelblume* 144.

orda: *caseus secundarius*, *vulgo*: *gramia*: *zeigerkäs* 736.
— *olh. urdä.*

oroszlántalpű: *alchemilla vulgaris*: *alchemille* 145.

ökörsemvirág: *chrysanthemum*: *wucherblume*, *johannisblume*, *gänseblume* 593.

ördögborda: *pteris aquilina*: *ästige farrenkraut*, *stoszadlerkraut* 216.

ördögnadrág: *eryngium campestre*: *feldmannstreu*, *radendistel*, *beckendistel* 662.

öregharangvirág, **ökörsemű**: *campanula perfoliata*, *buphtalmum*: *rindsauge* 459. ALEXICS GYÖRGY.

A nagybányai régi céhek irataiból. †

C s i z m a d i a c é h. (1619. 1664.)

Ha valamely mester a céhmesterséget fel vállalni nem akarná, mestersége letétessék.

Az mely mester céhben akar állani: szükséges, hogy jó és jámbor nemzet légyen s erről jámbor nemből valóságárul nemzettség levelet és tanuló levelet is producallyon, különben nem engedtetik darabonkint metélni; nigy proba mivet csináljon maga karmasinyából; próbamű: egy száras egyenes talpu karmazsin csizmát, egy sarkanyu helyes dali csizmát, horgast, egy papucsot, egy kapcát.

Beálló pénzt is adjon 4 frtot, mester asztalt is; az két céhmesternek két zemes kesztyüt.

Senki pedig két céhet ne tarthasson.

Céhen kívül való contár csizmazia maga kezére ne mivelhessen.

Az nőtlen mester egy esztendő alatt tartozik megházasulni; ha a harmadik esztendőben is meg nem házasul, mestersége letéttetik és keze megfogatik.

Senki az csizmadia mesterek közül a féle sarut a mine-müt az varga mesterek csinálnak, sem szekernyét, sem aszszonyi állatnak való sarut ne csináljon, mindazáltal a maga

házanépinek hogy megviselje szabados, de pénzre nem szabados.

Kívántatik, hogy az legényeknek attyok legyen, hogy ők is rend kívül ne legyenek. Az penzes inasnak az ura semmi ruhákkal nem tartozik, csak lábbelivel, de a legényeknek társ poharat adni tartozik. Az nem penzes inasnak tartozik az ura adni két-két vászon inget, két-két vászon lábravalót, a mellé egy szakmánt, egy kis nicer nadrágot ujjat, illendő lábbelit a mennyivel megéri.

Sárga és veres és szederjes mivet, törökmivet, akár karmazsin, akár szatyán, akár kordovány legyen, minden időben szabad legyen behozni, de egyéb közmivet nem. A céh mester és szolgáló mester, ha az város határárul kimegy, tartozik maga helyet az mesterek közül képe belit hagyni itthon; ha mikor az mesterek lakásban (vendégségben, lakomában) vagy más állapotban való gyűlésben vannak, mind kicsinye nagyja egymást megbecsülje, mert rosز maga viseléséért vagy az ételben és italban való rendkívüli éléséért megbüntettetik 1 frtig. — Kész bürt venni idegen máshut lakó contár cehes és akarmi rendnek is sokadalmon kívül nem szabados.

Az legény urát el ekarván hagyni, tartozik bucsuhetet tölteni, ha penig vakmerőség üztéből nem akarna, az céh utána irhasson.

Ha az mester ember idegen helyre megy contárkodni, ha az szerpénzt be nem szolgáltatja s velünk egységet nem tart, az céhből kiesik.

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Rontás van a dologban: megbabonázták, megrontották.

Szemről esett a gyermeknek: szemmel verték meg.

Ezt is megabajgatták istenesen. Ne abajgasd úgy azt a dézsát, mer kilocsog a víz.

A bika alatt is bornyut keres.

Valamikor az embernek van pénze, ócsóbban ragaszt.

Külön kenyérre mentek lakni.

Négyszem közbe monta.

Nem célozok rá: nem jut eszembe.

Csak annyicskát adgy, mint a körmöm feketéje. Csak a cigánfogamra adgy egy kicsinyt.

Dosztig jóllaktunk.

Nem ett még ma a lovam egy élő harapást se. Nincs a betevő falattya.

Kóduslét ebédeltünk.

Nem engedek egy hajszálat se.

Nagyon rá jár a rúd: szorul a kapcája, szorongatják.

Lefelé jár a ruggya: elszegényedett.

Jól tuggya a dürgést: ismerős a hellyel.

Lába kótt: elveszett. Szőrin lábán elveszett: nem tudni hová lett.

Belé ütött a hideg a kezembe.

Csak a bőrivel számolt be.

Zabi gyermek (törvénytelen), — nincsen apja, leesett az ugorka fáról, oszték meghalt.

Úgy áll ott, mint egy fatuskó.

Ingen szeretne venni: lopni.

Büdös kalodába tette a fejét: lábaköze fogta.

Kinótázták a legények, kifigurázták egymást.

Csak olyan hányi-veti módra csinál mindent.

Senkit se vót látni, eccer csak, mintha az égből pottyant vóna le, elibem áll.

Úgy mengyen az a lú, mint egy tátos.

Zabszem dárét (nagyokat) őt, mintha zsákot varna.

Ha nem halgatol, bevarom (kipeckelem) a szádot.

(Zemplén m. Szürnyeg.)

CSOMÁR ISTVÁN.

B a b o n á k.

1. A zűj macskát tikerbe küő nízetynyi, akkor megsziklik.
2. Hogy a fazik juó fűölűő légýen, firfinak küő elűösször belűllő innya.
3. Ha valakinek a lábo kiugrik (kificamodik), mēñküvié köll mēkkennyi.
4. Akki a szivárványro rámutat, elszárod a kezē.
5. Akki tejet ád ié, tēgyēn valami morzsalikot vaj apruó suót bele, hogy ié nē vigýik a szērēñcsiéjit.
6. Akki mēgmutattya, ho huñ vañ valakinek a sebgyē (pl. itt az arcán), moñgya: küőh légýeñ mīrvē, mēr mekkaptya ű is.
7. Hogy a boszorkányok mēg nē szoptýák a lēañ csöcsit, foghajmávuó kennyik mēg.
8. Tikot ütetynyi mēg osztāñ sütynyivaluót iétēñnyi legjobb kiét asszon között.
9. A fűödet nēm szabad bottuó ütynyí, mer akkor szíel lessz.
10. Nēm szabad a büőcsűöt rēnetynyí, mēkfájdú a kis gýe-rēk hasa.
11. Ha valakit a boszorkāñ nyom, be küő kötynyí a zajtuót gatyamaccaguó, akkor nēm tud kimennyi.
12. Akkinek a zuórra víre folik, folassa zsiduó-kereszre (crux decussata), osztāñ mongya: zsiduó kereszt állelejbē !
13. Akki a zutra szarik, kellís lēssz a valogāñ.
14. Akkin sárgoság vañ, kípēn küő pōknyí, akkor ié mulik.

15. A huóttetin ié mulik, ha valami talátt csonttuó vaj ronggyuó küő mēkkenyi, osztāñ hátró dobnyi, de nem szabad mēgníznyi há esik.

16. Akki ngy levelü lúhert talá, vigyē ié magávuó a komiédiábo, akkor mēktuggya miccsinyá a komiédiás.

17. Akkinek a zágyo fejinié a kutya kapar, eggyeszteñdűő alatt mēkhal.

(Rábaköz. Beő-Sárkány.)

GÖSY GÉZA.

N é p m e s é k.

A hamis testvîrék.

Éccēr vót eggy embēr, annak vót három fia. Az a zembēr szēgîñ vót, hát aszonta nekik, hom mēnjenek ē szógánya. No, a gyērēkēk ēmēntek; asztāñ utra valónak sûtôt mindēniknek ēp pompost. Mikor utaszta, mēgehûtek. Asztām monták, hom mos má a lekfiatallabbikájét ēgyík mēg. Az adott is nekijük belûle; asztām mikor má ēttek belûle ēk kis darabot, a többit ētēttik.

Mēntek továb. Mēgem mēgehûtek; mēgmēg csak ēttek a kisebbikébű. Asztām mikor azē má ēfogyott, mēgim mēgehûtek: hát mēgēttik a közipsőjét. A za kisebbik kîrt belûle, asztāñ aszonták, hotyha a zēggyik szemit ki haggya vēnni, akkor annak nekije. Aszonta, hon nēm haggya. Mikor asztāñ nagyon mēgehû, ki hatta a zēgyik szēmit vēnni.

Mēgin lēûtek ēnni. Asztām mēgin kîrte űket a lekkisőbbik, hogy aggyanak neki a pomposzbű. Aszonták neki, ha a másik szēmit is ki haggya vēnni. Nagyon ehēs vót, hát ki hatta vēnni a másik szēmit is. Asztā aszonta, hov vezessik, ha má kivészik a szēmit. Vezetik ēd darabig, a míg mēg nēm unták, asztā ot haták, űk mēg ēmēntek.

Tapogatulódzott, mēnt a gyērēk ēd darabig; utójára beleesētt ēk kudba. A mim beleesētt, visszagyűtt a szēmefînye. Asztām mikor eszre gyűtt, nagy űggyē-bajjā kimászott a kudbű. Ot vót ēp pohár, asztām meritētt ēp pohár vizet. Éccērre csak āra fut ē kis sánta egîr, asztā kiātt neki:

— Há fucc tē kis egîr? gyere maj mēkkenyēm a lábodat, asztām maj mēggyógyú.

De a kis egîr csak futott továb, asztā asz monta, hogy us sē tuggya mēggyógyittanyi. Mikor látta a legîñ, hon nēm á mēg, utāno futott, mēkkente; asztām mēggyógyút. Mēkköszönte a kis egîr; asztān adott neki ē kis siput.

Mēgen āra futott ē kis mihe; annak mēg szárnya nēm vót. Annak is csak mongya:

— Gyerejde, maj mēkkenyēm, asztām maj mēggyógyul a szárnyod.

A is továb sîjetētt, a gyērēk mēg utāna; mēkkente a vizzē, asztā ajs mēggyógyút. A kis mihe szîp fájnyan mēkköszönte; asztā szinte adott nekije ēs siput, hotyha aszt mēkfujja, űstint nāla lēssz.

Asztá ára futott és sánta farkas; annak a lábát is mekkente. Am még adot neki egy ustort, hotyha aszt mekpattoktattya, min-gyá ot lëssz nála.

Asztá be a vározsba a császárhó. A két testvir, a kik ki-szurták a szémit, is ot vótak. Mikor meglátták a zöccsüket, igén megjiettek; asztám beméntek, monták a császárnak, hogy er réggelig eszt a garmadát min ki tuggya tisztittanyi.

Főhivatta a császár a gyerekét; asztám monta neki, hotyha réggelig eszt a garmadát ki nēm tisztittya, akkor a fejit vészik nekije.

Busút a gyerek, mer igén nagy vót a garmada; asztáñ nagyon randa vót. Asztá eszibe gyutott neki, hogy a zegir adot nekije é kis siput. Esz mekfujta; asztá gyütt a kis egir. Mikor meggyütt a kis egir, aszonta neki, hocs csak alugyon, maj réggére meglëssz mindēñ.

Réggére, mikor főlibrett (v. főlibrett) a császár, hát látta a nag garmadát otta, hom mijen szíp tisztá.

Akkor mégim megjiettek a bátyáji; asztám mégim monták, hogy a za legiñ, a ki gyütt, réggelig év vijaksz várat tud ipittenyi.

Mégen főhivatta a császár, asztám monta neki, hotyha ujan várat nēm épitt, hát a fejit vészik neki.

Mégin igen busút. Asztá eszibe gyutott, hogy a kis mihe is adot neki és siput. Gyütt a mihe, asztá aszonta neki, hocs csak nē busújon, alugyon, réggére még lëssz mindēñ.

Mikor réggé főlibrett a császár, hát látta a szíp várat. Igén megörút neki, azok még nagyon megjiettek, hogy e za mámlász öccsük mindēnt még tut tēnni. Asztá oda mēntek a császárho; aszonták, hogy mindenfile álatot, a ki csak a világoñ vañ, mim be tuggya hajtanyi.

A császár főhivatta, asztá aszonta, hogy esz mim be kő hajtanyi.

Mégem busút. Asztáñ eszibe gyutott nekije, hogy a farkas is adott neki egy ustort. Esz[t] megdurrantotta; avvá gyütt a farkas, asztá aszonta neki, hogy ű nekije mindenfile álatot be kő hajtanyi; hugyañ lëssz e'. Aszonta a farkas, hocs csak mēnjen ki, asztá avvá a zustorrá durrañgasson, akkor maj mindēnfile álogy gyün.

Kimēgy, durrant egyget; hács csak gyünnek a sok álotok. Csak mongya a legiñ:

— Haj be haj a vijaksz város fejé! haj be, haj!

Asztám miñdēnfile mászkátak a sok álotok, még a háasztetőkön is mászkátak; mer a mi álot csak vót mind ot vót.

Asztá könyörgött neki a császár, hocs csak hajcsa vissza a zálotokat; neki aggya a fé gazdaságát még a lēányát. Asztáñ aszon-gya a legiñ:

— Haj ki a vijaksz vározsbu!

Avvá kimēntek. — Asztáñ a víge.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Állatmesék.

A galamb, a réce, meg a lúd.

Éccer a galamb, a réce, még a lúd elméntek vándorlani. A mint méntek, mēndögéltek, az úton találtak egy hordót, a ki teli vót borral.

A hogy mēglátta a galamb, elkezgye: Van bor! van bor! van bor! (Itt a mesélő a turbékolást utánozza.)

A réce csak aszt hajtotta: Csak csapra! csak csapra!

Mikor osztán csapon vót, elkiáltja ám magát a gunár is: Ííígyunk, ííígyunk!

(Baranya m. Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Találós mesék.

1. Mond meg rózsá a virágnak,
Várja végét a világnak,
Virágos kender felnyűvését,
Két vén fának feldőlését.

Mi az?

Megfejtése. A királykisasszony (rózsá) mondja inasának, adja tudtára szeretőjének (a virágnak), akkor jőjön hozzá, ha a gyertyát (világot) eloltják, leszedik az asztalterítőt (virágos kender) s mikor az apa és anya (két vén fa) lefeküsznek.

(Szatmár m. Kis-Ricse.)

2. A királykisasszony ajándékozott egy kis kutyát a szeretőjének. Ez eleredt osztán a háztul s csak az úton jutott eszébe, hogy elfelejtette a kutya nevét megkérdezni. Nossza, vissza elküldi az inasát, hogy tudja meg a kutya nevét. Ez elmegy. Benyit a kisasszonyhoz s ime! ott vannak nála testvérjei. Megijed az inas, nem akar szólni, hogy el ne árulja a kisasszonyt és az urát. A királykisasszony ránéz s rögtön megtudja, hogy miért jött vissza az inas s így szólt hozzá: „Én úgy vagyok mint te, te úgy vagy mint én. Mond meg annak, a kinek, annak hívják.

(Fél s z volt a kutya neve.)

(Szatmár m. Kis-Ricse.)

3. Az ég alatt láttam hajadon fedelet,
Kibül vitt egy követ hajdan egy levelet.
A levélre ugyan nem volt semmi írva,
Olvasta a gazda örömmel, nem sírva.

Mi az? Felhő, eső.

(Szatmár m. Namény.)

CHALUPKA REZSŐ.

Kiolvasó versek.

Egdem, begdem kezkenőben,	Egdem begdem cicimó,
Szól a rigó az erdőben.	Ábri fáabri dominó.
Csir csár szabó pár,	Ex brót in der nót,
Muski dupki	Aja vaja
Eggyet visz ki.	Dikamata ki.

Elment apám dinnyét lopni,
Elfelejtett zsákot vinni.

Te mégy ki

Alunni.

(Kassa.)

J. KEMÉNY LAJOS.

Tájszók.

Baranyamegyeiek.

le h é l: levél (írott).	s i j ó, s é j ó: víz elterelő ké-
l o h a k, l o h a k o k: lovak. (Az	szülék, gát.
Ormánys. is haszn.)	s z a b m á n y o s m u n k a: ré-
l a a k a k a t: lovakat. (A csordás	szes munka.
reggeli kiáltása. Az Ormánys.	s z a l u k a p a: kereszt fejsze,
is haszn.)	vakaró fejsze.
l e v e s: kötött újjas rékli.	s z á r k e s z t e: karkeztű, stucli,
l a p o r: murvaféle, porhanyó	pulswärmer.
kavics.	s z i r á c s: szemcsés hó.
m ő g s z a v a z: elbeszél.	s z i r o g y: zuzmara.
m i s é t h ó g a t o t t k ő d m ő n:	s z ő r: orvosság.
viselt, használt ködmön.	s z ő k r ő n y: tulipános láda.
m e s e m a g a m: egyedül, egy-	t í k: tyúk.
magam. (Az Ormánys. is haszn.)	t i k m o n y: tojás.
m a s i n a: gyújtófa.	t e g é d: határozatlan elmúlt nap,
m a z o n a: agyagkorsó.	minap; néha 'tegnap' jelentés-
o l i k: némelyik.	ben is használják.
o t t â: ott a távolban, túl.	t a v a l e l ő t t: két év előtt.
o r c é v á r: elvár (szembe vár).	t o p r a n i: faragni (szekercével).
p ő r g ő: rokka.	t á b l á s f e j s z e: bárd.
p ő l é: pléh, ajtózár.	t e k e r c s: rétes.
p ó g á r: földműves, telkes gazda.	ü h e g: üveg.
p a t i c s: fekete himlő.	ű z i k: használják, élnek vele.
p u z s u: csigabiga.	v ő r s ő n y ő g: elmond (egyik
p o l o c: fából való, csutoraféle	a másiknak, mintegy szókkal
ívóedény.	versenyez).
p u r u t t y a i d ő: locs-pocs,	v a k l i c e m b ő r: barna arcú,
csunya idő.	szikár ember.
s á m é: ünnepi fejkendő.	

v é l á g : gyertya, világító szer. v ó r ó : varrófa, koszorúfa (épü-
v é l l a k é s : villa. leteknél).
v o n y i g a : szénavonó. z s o m p o r : szakajtó.
(Szt.-Lőrinc.) PAULAY ÖDÖN.

H á r o m s z é k m e g y e i e k.

b a b u k k o l : kukucsál. „A kőcs-
jukon babukkol.”
b a j m o l ó d i k , t a k n y o l ó -
d i k : ügyetlenkedik. „A főzés-
sel bajmolódom. Mindén a
fenével taknyolódol.”
b i r c s ó k a , b i r t ó k a : rovar-
tól megszárt szilva, mely idét-
lenül nő.
c s a j b o t a : esetlen. „A csak
ojan csajbota embér.”
f é r ě g : egér.
g ě r n y e : gerinc; átvitt érte-
lemben: sovány. „Gérnye ló.”
h u s t a j : vad állat, pl. medve.
„Hazahajtottuk a marhákat is-
tálom az erdőről, me félünk,
nehogy a hustaj vaj a gonosz
ember bántsa.” (Hosszúfalu.)
k a n d é r : nagy fazék; v a s -
k a n d é r : vasból készített
nagy fazék, a melyben mun-
kásoknak főznek.
k a s m a t o l : keresgél. „Né kas-
matojj a hijuba.”
k ě r n y á l : nyivákol. „Né kĕr-
nyájjatok tē!”
k ě r ő : : tépés. „Tégy a kelésre
kérőt, akko meggyógyul.”

k u s t o g , p u t m o g : suttog.
„Mit kustogsz itt az ablak alatt?
Né putmogjatok.”
l é g ě j : egy kis hordóforma fa-
edény, a melyben vizet visznek
a mezőre.
m ě g k ö n t : megráncosodott (a
szilva aszaláskor). Vén leányok
gúnyolására is használják: „No
emmán megkönt.”
o r o t ó k a p a : gyomirtó kapa.
p e h e t ő , p e n e t ő : szalmából
csinált és fára kötött seprő, a
mellyel sütés alkalmával a „pĕr-
nyét” (szalmahamut) kisöprik.
p é p é s k ö r t e : kásás körte.
p u c o k a l j a v . s o d a l j a : a
kályha, kemence alja; néhol:
s u t k u c k ó . „Vigyázz, né dör-
göld lē a meszett a sodról.”
p u t m o g l . k u s t o g .
s z á l k a , g y ú j t ó s z á l k a :
gyújtó. „Aggy éggyújtószálka:
t a b a j d o k , t u b u k , t a t a j :
ügyetlen. „No e tabajdok gyer-
mĕk. Egész falu ojan tubuk-
Tataj vagy fiam!”
t a k n y o l ó d i k l . b a j m o l ó d i k .
t o r h á n y : rest. „Torhány arató.”

VERES FERENC.

S z o l n o k - D o b o k a m e g y e i e k.

b ö k ö r ö l : bőfög.
b e m á z g á l : beken (oláh szó).
b á z s i k u r á b a j á r , b á z s i -
k u r á z : tréfál. Kapnikon:
b á z s a k o r a . (Az oláh b á -
z s ó k u r ő -ból származik.)
c s a n a k : haszontalan apró edé-
nyek; c s i n i - c s a n a k .
c s i n - c s a n hangutánzó szó. (L.
Nyr. IX. 140.)

c s i p e g e t : lopkod.
d e z e n i c e : száraz ághulladék.
(L. Nyr. X. 431.)
e l t ő k é l : eltulajdonít. „Még
aszt fogja gondolni, hogy el
akartam tőkélnei; pedig már
asztat ingyen gondolja.”
f o g m e s t e r : fogtechnikus.
„Mer ű nem is fogorvos, csag
ojan fogmester.”

fiók: madárfióka.
 foszlány: szándékosan tépett ócska vászondarab.
 gámbec: oláh (gúnynév).
 garacol: a kerti utakat takarítja. (L. Nyr. VII. 282.)
 gyé, máj oláh indulatszók. 'Gyé ne máj menny!' = De ne menj, de ne még, ne mind menj.
 hajzás: a ház fedele.
 harisnya: darócnadrág.
 hereg: hőrög (a kutya, ha mérges).
 herget: ingerel.
 hácc! E szóval űzik ki a sertést; még nyomatékosabb: huj ki, huj ne!
 ingyen: hiába. 'Akkor én ingyen jöttem fel.'
 ízik: kocányos széna, mely közül a jót már kiszedegette a marha.
 korc, gatyakorca: ránc, a madzaghúzta ráncok.
 koszlás: foszladozott. 'Mind csupa koszlás vót az inggalérja.'
 koszlott: rongyos, foszladozó szélű. (Vö. Nyr. VII. 190.)
 kukhárdé: ürülék.
 karicsál: énekel (a tyúk).
 krámszák: a kinek bő a ruhája és rosszul áll rajta. (Vö. balek.)
 krákos: tátott lábú, a ki szétterpesztett lábakon áll vagy jár.
 lompöl a kutya, mikor híg éltel eszik.
 majorlás: a faház falainak kőalja. (Vö. NyKözl. II. 378.)
 meringya: útravaló.
 merindárica: a kendő, melybe az útravalót takarják.

(E kettő oláh szó; helyettük a magyart is használják. Az oláh szók használata nagyon ingadozó.)
 micске: valamicske, kevés jószág. 'A míg volt édes apánk a kis micskéje.'
 megtipánosodik a kenyér, ha nem sütik ki jól.
 megcucurazza: megrázza (a fülét valakinek).
 mokány az oláhnak gúnyneve.
 póka: pólya; bépókál: bepólyáz.
 pernye: száraz ághulladék.
 perzs: perzselés. 'Valami perzs volt a ruhámon.'
 pirongsz: pirongatás, fedés. 'Az ember még pirongszót szenved.'
 picka: cigle, hegyezett fadarab; ha hegyére rávágnak, nagyot szökik.
 pickázik: ciglézik.
 suharc: husáng, nagy vessző.
 stömp: földbe vert karó, oszlop.
 szajkol: magol, értelem nélkül tanul.
 szilke: csésze.
 szítatós: itatós (papir).
 szijjelhergyel: szétszór. (L. Nyr. VII. 282.)
 szotyogós: a túlrett szilva.
 topánka: cipő.
 tipános: ragadós. (A ki nem sült kenyérre mondják.)
 vápa: alfel.
 vankuj, vasszi az oláhnak gúnynevei.
 vahi indulatszók. Értelme elriasztó.
 zsi-b-zsáb hangutánzó szó. 'Nem alhatol, mer itt mind csak zsibzsáb csapják az ajtót.'

Borsodmegyeiek.

babósgat: dédelget.
 bakól: szundikál. Mondják a lovakról, midőn nyáron a melegben fel s alá lógatják a fejüket.
 bábáádzik, lebábáádzik a gyümölcs: lehull megkékülve, mielőtt megért volna.
 betürülkőzik: leiszsza magát.
 bandzsi: hülye, együgyű.
 bolyó a gyermekek nyelvében használt szó, kis piros almáról vagy szőlőszemről mondják: „Né csak milyen csecse bolyó!”
 csatakos: átázott s még sáros is. „Csupa merő csatak!” = át van ázva.
 csónkáz: levágja a fa galyait.
 fajtol: beáztat. Az esős időről mondják: „No hisz’ ez az idő jól befajtol bennünket.”
 fúja, széfuja: vékony, könnyű ruhadarab, melyet a lányok hordanak nyáron; derékig ér, de nincs a derékhoz kötve, hanem szabadon lebeghet s innen kapta a szélfúja elnevezést.
 hível: hűl. „Meghívelt már a leves.”
 hingóc: elveszett. „Annak már hingóc” = annak már vége van.
 itong-fitong: inog, ingadozik.

(Ónod vidéke.)

kasztroly: köralakú, alacsony vasedény, serpenyő alakú.
 kolesz: nagy ökrös szekér, magas deszkaoldalakkal, rendszeren törek hordásra használják.
 kotró: kéményseprő.
 kotyog: kong; kotyog a kerekagy, kotyog a tojás, ha rossz. „Kotyogós hasú”, a ki sok vizet iszik s a kínél mozgás közben sajátos kloty-kloty forma hangot lehet hallani a gyomrában, valamint ha megy a hasa valakinek. Mondják még a tyúkról is: „kotyog” s innen az emberre átvive: „ne kotyogj” = ne beszélj mindent összevissza; ne beszélj, ha nem kérdeznak.
 macska: villaalakú vasdarab, mely a szekér aljára van erősítve s arra használják, hogy parton felfelé menve, míg a lovak pihennek, a szekeret a visszacsúszástól megóvják.
 nyámog: kelletlenül eszik. „Csak nyámog az ételen.”
 szélke: cserépcsupor.
 toklász: a magtakaró a gabnáneműeknél.
 zsámiska: tengerilisztből péppé főzött étel.

SAAD BÉLA.

Sopronmegyeiek.

becce; így hívja a gyermek a borjút.
 csege. Az egyszer kipréselt szőlőre, a törkölyre, vizet öntenek, e keveréket ismét kisajtolják s ekkor nyerik a csegét.
 csiptető: fogház.
 csöpörög az eső.
 déványos: kövér, buja termésű; pl. a föld vagy maga a termés is.

döndőrej. „Nagy döndőrejjel leest a láda.”
 egyezni répat. Ha a répamag kikelt, egy-egy bokorban csak egy csirát hagynak tovább fejlődni, míg a többi „kiegyezik.”
 elnagyol: jól elpáhol.
 érmes: könnyen érő.
 fellakni a lakodalmat: átmutatni.
 fészkelődik: nyugtalankodik.

fehé rn ép: női személy.
 hang y ály: hangya.
 gur g a t ó: waltz.
 ka lin k ó: fonatokból álló, kör-
 körös lakodalmi sütemény.
 ka pa cs: kétágú kapa, karst.
 ke re s ke di k: pert kezd,
 folytat.
 kö ze let: közelség. „Itt van
 közeletben!”
 ku jon: fura, bohókásan ravesz.
 ku nd é sz: kutat, fürkés.
 lé c sk á l: gyümölcsöt böngész
 a fán szedés után.
 ló m bi ta: hinta.
 ló ng a t: lógat (vő. me len get).
 me gl á blik. „A lónak nagy
 lába van, mégis megláblík.”
 mi s ka: féreg a (gyümölcsben).
 or s z á g ol: vándorol (ország-
 ról országra).
 o s z t á l y t á d fiainak az atya.
 ő r je ge t: erősen, torkaszakad-
 tából kiabál.
 pa los. A hová a tyukok tojni

szoktak, ott a gazdasszony egy
 tojást hagy, ez a palos.
 po ly va ku ty ó: a pajta elő-
 részén, a kaputól balra és
 jobbra a pajtával összeépített
 keskeny és hosszú helyiség a
 polyva számára.
 pi ling a: a kés pengéje.
 p ő s ze: selypítő.
 sa bo l ni: a szőlőben gízgast
 irtani csonkított sarlóval.
 sé ri g á l: sétálgat, sétifikál.
 sü lev é ny es a vetés, melyet idő
 előtt megfehérített a nap heve.
 sü s ü: kérelmetől el nem álló,
 önfejj (gyermek).
 sz ő ny eg: szunyogháló.
 ta pa sk ol a nagy testű táncoló.
 ta p so l ne ki: még jobban
 bujtatja, izgatja.
 za n ó t: a határnak ama része,
 hol különösen tavasz elején víz
 foly a földeken, mely sokféle
 növénymagot hozván magával,
 gízgazzal árasztja el a helyet.

(Felső-Szakony.)

TÓTH P. CELESTIN.

Mesterműszók.

S z í g y á r t ó c é h.

Ma té ri á l é k: Marha bőr. Bihal bőr.

A kikészítéshez kell: Forró víz. Hideg tiszta víz,
 kimosni. Egy vakaró kés. Kasza. Faggyu. Kollát azaz bőr törető,
 puhított. (Egy oszlop a földbe felásva, azon két tengely, melyek-
 nek közepe kerek és likacsos; ezek közé a bőroket teszik, és pu-
 hulás végett lóval vonatják a tengelyeket.) Ritsko, egy tsiptető,
 hosszú rudon. A bőrnek ráncait egyengetik (simitják). Horgas kés.
 Egy fogó. Egy cirkalom. Egy ár. Egy likasztó. Egy varrószék.
 Egy szabó deszka. Egy kalapáts. Festik (fernambuk). Tőroök: pfriem
 mit hölzernem stiel. Retzéző vas: ein rundes zackigtes eisen, in
 einem eisernen stiel, in welchem sich solches herumdreht. Fa tsiptető.

A céhben van nak hí va ta lo k: Fő céhmester. Kis céh-
 mester. Atya mester, különösen tartozik szorgalmatoskodni, ha valaki
 a céhből meghal. Fő látó mester és kis látó mester. Fő dekán, kis
 dekán, a kik gyűlés és más alkalmatossággal az egész céhnek szolgál ni
 s udvarolni tartoznak.

A céh össze jöve tele neveztetik céhgyűlésnek vagy lakásnak.

FRICSKAY JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovsáky-
ucca 6. sz.

XVII. kötet.

1888. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

MIREVALÓ A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR?

Volt nekem egy tanítványom, nemes, magyar szülők ivadéka s mint ilyen kényelmes gavallér, a ki a szorgalommal örökös hadi lábon állott; hogy tehát ismétlődő volt ellenére is elkerülhetetlen bukás veszélye fenyegette, az annál biztosabb volt, mert tehetség dolgában is fölötte szűk markú volt irányában a természet. E biztosságról, az „elkerülhetetlen bukás” komolyságáról az anya élő szóval is értesülvén: Hát mit tegyek vele? sóhajtott föl csüggedt hangon. Adjon kérem nekem tanácsot, édes tanár úr! — Válasszon valami más pályát. — Más pályát? De kérem mit, melyiket? — Például könyvkereskedő; az igen tisztességes állás. — Könyvkereskedő!?... Tanár úr!... Egy Szarrrrkavári Szarrrrka Adorrrján!?... és könyvkereskedő!... boltos!!! S látni kellett volna azt a megvetést, a mellyel ez utóbbi szót kimondta.

Boltosnak lenni nem magyar embernek a kenyere, nem még manap se; s hogy mennyire idegen terméknek tekinti és tekintette népünk mindenha e foglalkozást, bizonyítja, hogy a boltosnak a népnél ma is majdnem általánosan zsidó, régebben pedig görög volt a neve. Ha már oly kezdetleges foglalkozások, a minők a kovács, molnár, takács sat. mesterség, s a baromtenyésztéssel s a földműveléssel szükségkép együttjáró olyféle épületrészek is, a minők az akol, istálló, szín, pajta sat, a mint nevezetük mutatja, idegen népektől kerültek hozzánk, majdnem egész biztossággal következtethetni, hogy a már előre haladottabb műveltséget föltételező *bolt*, *boltos* hasonlóképp idegen föld terméke. S mindedig hajlandók is voltunk a *bolt* szót kölcsönvételnek tartani, míg a régi nyelv tényei, a Nyelvtörténeti Szótár becikkelyezett adatai az ellenkezőről meg

nem győztek bennünket, arról, hogy a *bolt* nem külföldi, hanem hazai termék.

A kölcsönvételnek egyik ismertető jele, hogy nem képzett szó, nem olyan, a melynek alapszavát nyelvünkben ki-mutathatni. Például *kehely, légely, hóhér, kacér, bodnár, bibasz, csimasz, ábráz* sat. végtagjukban ugyan magyaros képzőt tüntetnek föl: *-al, -el, -ár, -ér, -asz, -esz, -z*, de alapszavuk: *keh-, lég-, hóh-, kac-, bodn-, bib-, csim-, ábra-* kifogástalanul egy eredeti szavunkkal se azonosítható. Látszatos kivételt tesz néhány valóban magyar képzős ige: *hód-ol, rajz-ol, bit-ol, cirká-l, bérma-l* sat. meg egypár oly névszó, a melynek mind a két tagja, alapszó és képző, magyar elemből áll, minők: *fog-oly*: rebhuhn, *fogl-ár*: madarász; az előbbieken azonban az alapszó: *hód-, rajz-, bit-, cirka-, bérma-* értelmetlen elem, az utóbbiak pedig alapszavuk: *fog-, fogl-* jelentésénél fogva nem fogadhatók el eredeti képzéseknek. A *bolt* azonban, a mint a következőkből majd kitetszik, származékszó, még pedig igenév; s már ez egy mozzanat kizárja az idegen származás föltevését.

M á t y á s Flórián (Nyelvtörténeti szótárkisértlet) egy régi szótárból, mely szerinte a XVI. század első feléből való*), a következő adatot idézi: „Bolytoth kamorath chynalni: camerare‘ s e *bolytoth* szót végzett igenévnek véve, alapszavául a *bolt* igét állítja föl. E föltevését mint helyeset minden egyéb támogató adat nélkül is bizvást elfogadhatjuk; mert hogy a *bolytoth* szót főnévnek: *bolt* s accusativusnak: *bolyt-ol*, s a kamora szinonimjának vegyük, ez ellen óvást tesz a lat. *camerare* magyarázat, mely világosan annyit jelent mint: „eine gewölbte kammer machen“. De egy *bolt* cselekvésszónak megvoltát a régi nyelv egészen kétségtelen adatokkal is igazolja. Nevezetesen két írónknál megtaláljuk a *boltás* főnevet, mely, az *-ás, -és* csak is deverbális képző lévén. okvetetlen egy *bolt* igét föltételez. Ime a példák: „A körül köfalac vadnac, felette penig kö boltas (Decsi: SallC. 46). A templom alja, padimentuma, boltása mind különb különb márvány“ (MonIrók. VIII. 290). E hiteles vallomásokhoz még egy újat, fontosat csatolhatunk, a melyet egy 1664-iki csiksomlyói kézirat hagyott reánk s mely így

*) Azt jegyzi meg róla, hogy az Akadémia kézirtattárában van meg; de ott hiába kerestük, nincs semmi nyoma.

szól: 'A klastromot megépítette, meg boltotta, megfedette' (Egyh. Lapok II. 1869. 541. l.).

Ezek szerint a régi nyelvben helyyel-közzel használatban volt a *bolt*(ani) cselekvésszó, mely a ránk maradt példák tanúsága szerint annyit tett mint: *wölben*. A vele egyenes rokonságban álló *bolt* névszó tehát tulajdonképpen annyi mint: *wölbung*.

A *bolt* eredeti voltának bebizonyultával a történeti s részben az élő nyelvnek több szóegyede mintegy magától jelentkezik azzal a kérdéssel állva elénk, vajjon nem állnak-e rokonságban a belsőleg (értelemre) kissé elhasonlott, de külsőleg (alakra) szakasztott azon szóval.

Tekintetbe véve ama hangtani jelenséget, hogy az eredetibb *l* hang nyelvünkben szeret megjésülni: ném. *kelch*: magy. *kelyh* (kehely), lat. *Michael*: magy. *Mihály*, (leány) *lány*: *lyány*: *jány* sat; s tekintetbe véve, hogy a *boltani*: 'wölben' már az idézett régi szótárban is jésülve jelenik meg: *boltoth*, nem követünk el semmi merészséget, ha a jelentésileg is vele némileg egybevágó *bojtani* igét, mely Sándor István értelmezése szerint annyi mint: 'defodere palmitem' lehető rokonának tekintjük s egybetartozásuk földerítését megkísértjük.

A másik, alakjánál fogva rokonnak erősen ajánlkozó szó ma már merőben ismeretlen, s csak két régi kéziratunk, a Teleky és Winkler codex őrizte meg a teljes elpusztulástól. A Teleky codexben négyszer fordul elő. Itt közöljük szó szerint: 'E scent Anna azzon, olvassuk e codex egyik legendájában, három zőlő vezzőket, tuna mynt Mariakat hoza, teremte, zőle e vilagra, honnat egyictől lőn kibolto, zarmazo, edessegős illatu virag, a mas ket Mariactul ke. bim-boc, viragoc, leuelec, agac es magoc lőnek, mellek mend e telles vilagot kibolto, zarmazo edes illatua tezik' (54). A másik két hely így hangzik: 'Ot a helőn codalatos kibolto illatnac illatya marada meg (118). Vetetenec a menyneei dicőségre es ot kybolto edes illatnac zaga meg maraduan amenny polgaroknac ot letelőcnek tanu bizonyasagara' (139). E *kiboltó* igenevet a Winkler codexben már jésülve látjuk megjelenni: 'Ky yandyk az vyzból, kyth een adok neky, nem zomehozyk őrőkke; de a vyz, kyth een adok neky, lezön ő benne feel boyto kwtfew őrők eletre' (296).

Elegendő számú s elég világosan beszélő példa arra, hogy jelentésére nézve semmi kétségünk ne legyen; értelme tiszta átlátszó, annyi mint ,serkedő, buzgó, kiömlő, fakadó', vagy mint az első codex kétszer is magyarázza: ,származó'.

Az alakegység e három cselekvésszó közt minden kétségen kívül állván, csupán a jelentésbeli különbségek kiegyenlítésével kell végeznünk.

A *bojt*, ma közönségesen *bujt* és *bujtat* igének a Táj-szótár a következő magyarázatát adja: ,szőlővesszőt s hagyományt mély gödörbe megeredés végett le h a j t a n i. Somogyban: h o m l i t a n i'. Már maga az értelmező ,lehajt' ige, de még inkább a második magyarázó, a ,homlít', melyet a nyelvérzék is a *homorú* rokonának tart s melynek eredetibb jelentését az összehasonlítás a lat. *inclino* = meghajt, m e g h a j l í t igével adja vissza (MUSzót.) nem csak elfogadhatóvá, hanem valószínűvé is teszi e *bojt*, *bujt* cselekvésszónak eredetibb ,flecto, biegen' értelmét, tehát az először tárgyalt *bolt* = w ö l b e n igével való rokonságát.

Valamint a *bolt*: w ö l b e n cselekvésszó mellett találunk egy főnévi természetű alakmását: *bolt*: w ö l b u n g, ugyanígy találunk a *bojt* (bujt): ,per surculos propago' ige mellett szintén egy főnévi természetű *bojt* szót, melyet első szótáraink, jelesen Molnár és Pápai-Bod így magyaráznak: *surculus*, *coma* MA. *schoss*, *zweig*, *blatt am baum* MA.⁴; *ein schoss*, *p f r o p f r e i s z l e i n* PPB. E főnévi *bojt*-nak, hajtás, sarjadék, ágazat' jelentését a főntebbi kitételeken kívül igazolja még *bojtos* származékának használata: ,Sűrő *b o y t o s* teuisses bokor (Helt: Mes. 420). *Malua rosa*: mint az kendőrnek, olyan *b u i t o s* az feie és magua (BeytheA: FivK. 94). Több e féle *bojtos* és bokros fákból-is csinálhatni eleven sövényt' (Lipp: PKert. I. 14).

Van még egy szavunk: *bujt* (tovább képezve: *bujtogat*), melyet teljesen egyező alakjánál fogva meg van engedve, hogy a *bolt*, *bojt*, *bujt*-tal szintén egybeveassunk. Közönséges, mindennapi szó; értelme is világos, mindenki tudja, hogy annyi mint: *antreiben*, *a u f r e i z e n*.

E szerint a *bolt* burok alatt, ha a fölhozott alakok egy- séges szók, három fő jelentés rejlik: a) görbít, hajlít; b) serked, fakad, származik; c) izgat, ingerel, ösztönöz.

Hogy e három, szemre különböző értelem ugyanegy

szóhüvelyben egymás mellett alkalmasan megfér, arra maga nyelvünk szolgáltat nekünk hiteles bizonyítékot a *hajt* igében: a) ,térdet hajt; meghajtja magát': flecto, inclino; beugen, neigen. b) ,Hajtana a fák; szép hajtásai vannak e csemetének': germino, germen; treiben, trieb. c) ,A kanász a disznókat az erdőre hajtja. Csapatink az ellenséget késő estig hajtották, úzték': pello; treiben.

Szakembereink bizonyára nem találják mindenképen kifogástalannak a *hajt* igével való egybevetést. A MUSzótár ugyanis a *hajt*: flecto s a *hajt*: impello igéket külön választja egymástól s külön is tárgyalja; s noha nem tagadja együvé tartozásukat, de a mit más cikkben különben megszokott tenni, itt szóval sem említi, az egymásra utalást elmulasztja. De ha tekintetbe vesszük, hogy a pello, a go jelentésű igét egy curro értelmű *kag*- alapszóra viszi vissza, a mely már másodfokot tüntet föl, a mennyiben az általános mozdit, mozog jelentésből fejlődött, minthogy voltaképpen a hajlítás, hajlás sem egyéb, mint mozditás, mozgás, nincs ok, a mely a két jelentés egységét számbavehetően ellenezné. De az egység mellett élő tények is bizonyítanak.

Curtius (Griech. Etymologie) mint egy származásúakat ezeket veti egybe: szkr. *bhugami*: biegen; gót *biugan*, úfn. *biegen*; lat. *fugio*; s ez egybevetéshez a következő észrevételt csatolja: ,Aus dem begriff a u s b i e g e n, u m b i e g e n, sich wenden kann die anwendung auf die flucht sehr leicht entsprungen sein' (189). Grimm szótárában a *biegen* cikk alatt pedig ezeket olvassuk: ,Hieraus flieszt die wichtige folgerung, dasz lat. *fugere* und *flectere* einer wurzel sind; wie aber lat. *fugere* und *flectere*, stehn nebeneinander ags. *bûgan* und *fleon*, hochdeutsches *biegen* und *fliehen*, nur dasz beide ags. verba intransitiv sind, das lat. *fugere* intransitiv, *flectere* transitiv, umgekehrt unser *biegen* transitiv, *fliehen* intransitiv.' Ehhez járul még, hogy a két *hajt* egysége mellett nem csak a fejlődött magyar *haj*-, hanem az alapszólól föllállított ugor *kag*: curro és *kag*: flecto teljes egyazonsága is nyomatékosan bizonyít.

Minthogy eszerint a három (*bolt*, *bojt*, *bujt*) cselekvésszónak alakegysége (vö. *kiboltó* TelC. és *felbojtó* WinklC., továbbá: *bojt* és *bujt*: per surculos propago) annyira szem-

mellátható, hogy semmi kétség se férhet hozzá; minthogy azonkívül a látszatosan eltérő jelentések egyazonossága is elég meggyőzően be van bizonyítva, bizvást kimondható, hogy mind a három egy közös alapszónak a származéka. S ez alapszó, a mit bármely tanult s gramatikai ismerettel bíró ember kikövetkeztethet, a *bol-*; s így képzőjére nézve is teljes azonosságot tüntet föl a *hajt* igével: a) *haj-t*: biegen causativ *t* képzővel (MUSz. 77. l.); a transitiv *hajt*: agere, *p e l l e r e* igén szembetünő a causativ *t* képző' (uo. 73. l.) = *bol-t*: w ö l b e n; *boj-t*, *buj-t*: h o m l i t; *buj-t*: a n t r e i b e n, a u f r e i z e n; b) 'a vog. *kajt*, *xojt* 'futni' más képzővel van mint *kujt* 'impellere'; ugyanazon momentán *t* az, melyet a *joxl* — magy. *jut*-ban találunk; talán a magyarnak is lehet egy intransitív *hajt* igét tulajdonítani, p. o. ezekben: *ki-hajtani*: egerminare, *hajtások* (a fán)' (MUSz. 73. l.) = *ki-boltó* virág (TelC.), *ki-boltó* illat (uo.), *fel-bojtó* kútfő (WinklC.): *spriessen* (schiessen), *s t r ö m e n*, *q u e l l e n*. Lehet azonban, hogy a b) alatti *hajt* is *bolt* is voltaképen causativ képzős ige s transitív jelentése úgy változott át intransitívvá, hogy az egykor velejáró tárgyszó: *á g a t*, *b i m b ó t* sat. elszakadt mellőle s utóbb egymaga vette át mindkettejük jelentését. (Vö. *mulat*, ebből: *időt mulat*: die zeit vertreiben.)

Hogy e *bol* alapszó egykoron önállóan is élt s járatos volt nyelvünkben, egész valószínűvé teszi a *bolyó* cselekvő igenév, melyet Heltai Krónikája tartott föl számunkra: 'Annac vtánna el boczáta őtet (Otho királyt) az László wayda. Es vgy tzelekezezéc Paiorországba kevés düczőséggel, de nagy gyalázattal. Vgy kel b o l y o királynak' (64). E *bolyó*-nak, mely mint családnév is él, van egy ma is általánosan használt változata, a *bohó*, mely a *bolyó*-ból *bojó*-n át lett *bohó*-vá. (Vö. *fejér*: *fehér*, *ájítatos*: *áhitatos*.) B u d e n z József (MUSz. 462) szerint lehető, hogy a *bohó* egy eredetibb *bolhó*-ból alakult át. De e *bol* alapszó nem csak mint igenév, hanem mint cselekvésszó is élt a régi nyelvben. Ime a példák: 'Felbúttam miatta az egész várost: urbem totam * p e r v e n a t u s s u m PPBl. A Luther gyülekezet erdejének fel-bújta [= kikutatta] minden bokrait (Veresm: Lev. 225). Meg buijuk [megrohanjuk] mi lopva az török táborát (Zrinyi: ASyr. 165). Legjób óltalom azokra nézve, a kik meg akarják bujni szivünket, hogy bezárjuk ajtaját' (Fal: ME. III. 148).

A mi ezután következik, nevezetesen a *bol* alapszónak egyéb származékai, ez nem okoz semmi nehézséget, a megnyílen ezeknek kimutatását legeslegnagyobb részben már elvégezte a MUSzótár. Ezeket röviden egybefoglalva a következőkben adjuk.

A *bol*- többi származékai ezek: 1) *bódáz, bódít, bódul*. Ezekre nézve a MUSzótár egész határozottan kimondja, hogy *boldít, boldul*-ra viendők vissza, a nélkül hogy ez állítását hiteles adattal támogathatta volna. A régi nyelv, a mint a Nyelvtörténeti Szótár illető helyéből kitűnik, ezt a pusztán egybevetésen alapuló véleményt valónak bizonyítja. Ime a világosan szóló példák: „Elménec boldulásával veri meg őket (MA: Tan. 223). Elszaladott fejedelemségét keresni, mely Rákóczy Györgyöt nem is kevésse boldította vala meg (Kem: Élet. 239). Az eszek megboldult (Gyöngy: KJ. 103). Zool ew hozyayok ew haraghyaaban ees ew mergeeben megbwldythya ewket (FestC. 314). A hugoc az ő feyenec elbuldulasanak auag elfordulasanac alyttya vala ezt’ (TelC. 137). 2) *bujdoklik, bujdosik*; 3) *bolyog, bolyong*.

E képzéseket s további származékaikat ime jelentésekben látjuk szerepelni.

Az eredeti (előre) mozgás értelem nyilván érezhető még e négy cselekvésszóban: *fölbuj*: pervenor PPB. *fölkutat, megbujt*: obrepo, megrohan, *bódul*: [ruo], *bojtorkodik*: irruo, einfallen PPB. és *bojtorodik*: [ruo]. A *bódul*-t Telegdi egyik műve óvta meg az enyészettől: „Nem követik a seregeknek buzgóságát, mellyek nem chak mennek vala, hanem búdulnak avagy rohannak vala urunkhoz’ (Évang. 502). A harmadikat PPB. szótárán kívül megtaláljuk még Prágainál is: „Bolondságh az bizontalan jókért bizonyos veszedelmekben boytorokodni’ (Serk. 391). A negyedik szintén Prágainál fordul elő: „Az mértékletességhez nem tudó természet valamiben bele boytorodot, de nem tart abban semmi modot’ (Serk. 440).

Az eddig elszámolt jelentésekhez, a melyek, a mint az MUSzótár is a *bol*- alapszónak értelmét megállapítja, az általános mozgás jelentésen alapszanak, az imént elősorolt származékokban egy új árnyéklat, az „ide-oda (tétova) mozgás’ csatlakozik. Ez a jelentés az uralkodó a *bolyog* és *bujdoklik, bujdosik* képzésekben és származékaikban: *Bolyog*:

oberro C. peregrinor, vagor MA; *bolygó*: erraticus, vagus MA. errabundus PPB; *bolygatag*, *balygatag* és *balgatag* erraticus MA. PPB; *bujdoklik*: erro, latito MA. *Bujdosik*: erro, oberro, inerro, vagor, divagor, peregrinor C; *elbujdosik*: peragro, pererro, pervagor C. Ugyane jelentést őrizte meg, nem csatlakozva *bódít*, *bódul* rokonaihoz, a *bódorog* származékige is: 'A setétben csak b ó d o r g á n a k vala a németek (Cser: Hist. 374). Szebenből b ó d o r g o t t a k vala oda felé' (ErdTörtAd. I. 83); *bódorgó*: vagus PP.

Az 'ide-oda mozgás, bolyongás, tévelygés' fogalomból egészen természetesen kifejlődött aztán a 'tébolyodás, eszelősség, bolondosság' jelentés. Ez az értelem vált uralkodóvá a következőkben: *Bolyó*, *bohó*: [fatuus, stolidus]; *bolyókás*: fatuus, delirus, stultus MA. *Bolygatag*, *balygatag*, *balgatag*: baldus, stolidus, delyrus MA. *Bódáz*: [vertigine corripior]. 'Szitkaiual chak annyit gondoltam, mint valami bodázott gunarnak diffás pőszögetéséuel' (Zvon: PázmP. 206); *bódít*: [infatuo, confusum reddo]; *bódul*: [confundor, mente corripior]. (Vö. ném. *irren*, *irrsinnig*). . .

Az eddig előadottak szerint a régi nyelvnek a Nyelvtörténeti Szótárba beiktatott adatai a következő szokat, alakokat és jelentéseket hagyták az utókorra s mentették meg a kihalástól: a) S z ó k: *búj*: rohan; *bolyó*: bolond; *bol*: hajlít, ívez, boltoz; *bol*, *bojt*: fakad, serked, ömlik, buzog; *bolygatag*: 1) bolyongó, 2) dőre, bolondos; *bojtorodik*, *bojtorkodik*: rohan; *bódáz*: eszelősködik, bolondoskodik. b) A l a k o k: *boldít*, *buldít*: bódít; *boldul*, *búdul*: bódul; *bojt*: bujt; *bolygatag*, *balygatag*: balgatag. c) J e l e n t é s e k: *balgatag*: tébolygó, bolyongó; *bojt*: hajtás, ág, oltóág.

Záradék.

Egy előkelő állású emberünk, maga is a tudomány egyik ágának művelője s szakában jó hírben álló név, midőn az elmúlt napokban a Nyelvtörténeti Szótár közel megjelentése szóba került, csodálkozva, ámulattal kérlette: 'Nyelvtörténeti Szótár?! Ugyan kérem mirevaló az? Mi közünk nekünk ahhoz ma, miképen hangzott s mit jelentett régente ez vagy az a szó?!'

A százak közül elég legyen csupán ez az egy példa feleletül e kérdésre.

SZARVAS GÁBOR.

AZ IGE SZEREPLÉSE A MONDATBAN.

14. Eddigi fejtegetéseink után az se lehet kétséges, micsoda értéke van annak a nyelvianainktól általánosan használt tanításnak, hogy a mondat két fő részből áll, u. m. alanyból és állítmányból. A mondatnak ezt a dualizmusát már Brassai is tagadta a mondatról szóló munkáiban; s ő a mondat dualizmusán egészen mást ért, mint azt későbbben látni fogjuk. *)

A mondat fő része minden esetre egyedül az állítmány, az ige. Ő a mondatalkotás alapja, az egész mondat lelke, mely nagy vonásokban a mondatnak több fontos vonatkozását visszatükrözi, így különösen valamely tény aktív és passzív szereplőit (alany és tárgy), az időt, az állítás és akarás módját. — Az alany grammatikai fontosság tekintetében semmivel se több, mint a mondat tárgy, az időhatározó, vagy az állítás intenzitását kifejező némely módhatározók. Az alany is csak arra való, hogy egy, az igeen megjelölt általános vonatkozást pontosabban meghatározzon, épen mint emezek.

Két nézet áll tehát itt egymással szemben. Egyik szerint a mondat két fő részből áll, u. m. alanyból meg állítmányból; amaz a miről valamit kimondunk, emez a mit az alanyról kimondunk. Ezen nézet szerint tehát valamely tény kifejezésére két lényeges rész szükséges. A másik nézet az, mit főntebb magunk is hangoztattunk, t. i. hogy a mondat csak egy lényeges részből áll, az állítmányból vagy másképp az igéből. Grammatikai tekintetben ennek van alárendelve minden más mondatrész. De hozzá tesszük, hogy csak grammatikai szempontból, tehát alakilag tartjuk az ige-t a mondat fő részének.

Tárgyilag véve a dolgot, vagyis a nyelvvel való kifejezésre nem gondolva, el kell ismernünk, hogy valamely tapasztalati vagy gondolati ténynek az észrevételénél magánál ép oly fontos az a létező dolog, melynek állapotán valamit észreveszünk, mint az észrevett változó vagy állandó

* Vö. A mondat dualizmusa. Értéke z e s e k a nyelv.- és szépt. köréből. XII. kötet.

s a j á t s á g. Vagyis objektíve, nem a nyelvet, hanem magát a dolgot tekintve, az a mit az alany megmond nekünk, ép oly fontos, mint a mit az állítmány mond. Képzeljük csak el magunknak, hogy látjuk azt a tényt, a mit így fejezünk ki: „a fiú sír” — vajjon nem a létező dolog (a fiú) és annak egyik változó sajátsága (sírás) ötlík-e azonnal szemünkbe? Ki látja azt, hogy miért sír, kit vagy mit sirat az a fiú? Ki gondol arra hamarosan, hol és mely időben folyik le ez a sírás? A fiú az, meg a sírás, a min rögtön megakad szemünk. — Kétségtől vannak olyan tények is, melyeknél az alany által kifejezett létezőn kívül egyéb szembe ötlő létezők is vannak, pl. a kutya ugatja a koldúst, az úr szidja a cselédjét, a kis gyermek a kezével eszik sat. Különösen sokszor szembe tűnik a mondatárgytól kifejezett névszó; innen magyarázható az a gramatikai jelenség is, hogy némely nyelvben az akár valóságban akár gondolatban mindig előttünk állót jelölő alanyon kívül a legtöbbszőr előttünk állót jelölő tárgy személyére is történik általános vonatkozás a mondat bázisán, az igen. De egy mondatrész sem fejez ki oly létező dolgot, melyet minden mondatba okvetetlenül oda kellene gondolnunk, csak az alany. Vannak ugyan olyan mondataink is, melyek valamely tényt alany nélkül fejeznek ki. Ilyenek különösen 1) a természeti jelenségeket kifejező alanytalan — helyesebben mondhatnók tán: általános alanyú — mondatok, mint esik, havazik, villámlík sat; 2) az oly mondatok, melyekhez az „emberek” v. „ember” (németben: „man”, franciában: „on”) gondolható alanyul, mint: „Azt mondják, a faluban delet harangoznak. Zsindelyezik a miskolci kaszárnnyát” sat. Ezeket mindig alany nélkül használjuk. De az ily mondatok száma az alannal bíró mondatokhoz képest aránylag igen csekély. Általában kimondhatjuk tehát, hogy tárgyi szempontból tekintve a mondat két lényeges részből áll, az alanyból és állítmányból.

Csak az a kérdés már most, szabad-e a nyelvtanirónak a tárgyi szempontokat is tekintetbe venni, vagy tisztán csak gramatikai szempontokkal kell beérnie.

Nagyon sajátos eljárás volna, ha valamely formális eszközről, minő a nyelv is, a nélkül akarnánk beszélni, hogy tekintetbe vennők magát a dolgot, a mit az

a forma magában foglal. Akkor mindenféle elméleti nyelvtanítás, a minő jelenleg az iskolákban dívik, egyszerűen lehetetlenség volna. Az anyanyelvi tanítás akkor nem lehetne egyéb, mint olvasás és helyesírás tanítása, meg stílusgyakorlatok. Ez is valami, de nem az, a mit mostanság a nyelvtanítástól várnak. Mostanság a gondolkodás fejlesztése és idegen nyelvnek taníthatása céljából grammatikai belátást akarnak a tanítványokkal szereztetni, a beszélmesterségét megértetni velük; ez pedig a tárgyi szempontok mellőzésével lehetetlenség. Tudtunkkal nincs is nyelvtan, ha csak az abécés könyveket is ide nem számítjuk, mely egészen mellőzné a tárgyi szempontokat. Mikor a beszédrészek helyesebben: szavak — különféle nemeiről, aztán a köz- és tulajdonnevekről, konkrét és elvontsat. nevekről beszélünk, nem fogalmaink tárgyi szempontból történt fölosztását adjuk-e elő? Avagy micsoda grammatikai exponens alapján tehetni e féle fölosztást? A jelentés tan nagy része nem tárgyi szempontokon alapszik-e? A mondat definíciójánál nem a tárgyi szempont érvényesül-e, mikor a szerint határozzák meg, bár hibásan, a mit kifejez? Aztán a föltétlenül vagy föltételesen kijelentő, fölkiáltó, föltétlenül és föltételesen kívánó mondatok megkülönböztetése tisztán grammatikai szempontokon alapszik-e, vagy az ember három irányú szellemi működésének, az ismerésnek, érzésnek és akarásnak tekintetbe vételén? Továbbá a mondatrészek fölosztása grammatikai exponensük (ragjuk, névutójuk) alapján szokásos-e, vagy inkább azon tényezők és körülmények tekintetbe vételén, a melyek által és a melyek közt valamely tény a valóságban lefolyik vagy létezik? Ha az előbbi eset állana, akkor például a következő mondatokban -*n* raggal álló mondatrészeket: „A ház on kinőtt a fü. A világ mulandóságán gondolkozik. A nyáron jó aratás lesz” sat. nem lehetne másképp elnevezni, mint *n*-ragos mondatrésznek, s ez elnevezéssel egy kategoriába kellene őket sorolni. Ilyen nyelvtanításból pedig ugyancsak nem lenne köszönet. Nem szorul tehát bővebb bizonyításra az a tétel, hogy a grammatikának nem csak hogy nem szabad, de nem is lehet tekintet nélkül hagyni a tárgyi szempontokat.

A már említett Kern, a német mondattan reformátora,

munkáiban*) lépten-nyomon tiltakozik az ellen, hogy a grammatikába, mint formális tudományba, tárgyi szempontokat keverjenek bele. Kevernek biz abba olyan dolgokat is, miknek rendszeres tárgyalása a logika dolga, sőt olyat is, a mi a pszichológiához tartozik. Kever ő maga is, a mit ez alkalommal csak mellesleg említek meg, mert bizonyítására ez úttal nincs terünk. Némely logikai és pszichológiai elemeknek a grammatikában való megemlézése elkerülhetetlen, ha nem is mint rendszeres logikai vagy pszichológiai, hanem mint egyszerű tárgyi igazságé.

Hogy grammatikus a grammatikai szempontokat se mellőzheti, magától értődik. A fő nehézség csak abban van, hogy e kétféle szempontot helyesen össze tudja egyeztetni. Általános elvül azt lehet tartani, hogy a grammatikus a tárgyi szempontok tekintetbe vételével építse föl a grammatika rendszerét. Nem szabad tehát rendszeres logikai és pszichológiai disciplinákkal hozakodnia elő, hanem az ember szellemi munkásságát, főleg pedig a gondolkodás alapformáit, szükségletéhez képest inkább gyakorlatilag adja elő. Rendszert csak grammatikait adjon. — Mindez leginkább az iskolai nyelvtanokra áll; tudományos grammatikában az e félének nincs helye.

A mi már most az alany és állítmány viszonyát illeti, kétségtelen, hogy tárgyi — és logikai — szempontból e kettő egyenrangú két fél; a mely grammatikák tehát az alany-állítmány dualizmusát tanítják, tárgyi szempontból igazat mondanak. Csakhogy ily tárgyalással nem a beszéd mesterségéről adnak világos képet, hanem arról a valóságról, a mit a mondattal kifejezünk. Ez pedig lehet föladata a logikának vagy a filozofia bármely más ágának, de semmi esetre sem a grammatikának. Legalább is hozzá kellene tenniök, hogy az alany és állítmány két fő eleme a ténynek, az igazságnak, a mit a mondattal kifejezünk, de nem a mondatnak. E tanításról helyesen mondja Kern s utána Theisz, hogy az logikai absztrakciónak a grammatikába való behozatala.

A mondatról szóló tanításnak arról kell hű és eleven képet adni, mit fejez ki a mondat, s hogy jár el a nyelv

*) Vö. különösen: Die deutsche Satzlehre. Berlin.

és miért jár úgy el, a mikor mondatot alkot. Már pedig világos, hogy ez eljárásban a nyelv az állítmányfogalmat (állandó v. változó sajátságot) kifejező szót (az igét, teszi a mondat középpontjává s minden egyéb fogalomnak, tehát az alanynak szerepét is ehhez viszonyítva határozza meg. E körülmény magyarázata abban keresendő, a mit már fejtgettünk, hogy az emberre nyelve megteremtésénél nagyobb hatással volt a létezőnek (változó) sajátsága, mint maga a létező dolog. A mondat fő része gramatikai szempontból ennél fogva mindenesetre egyedül az ige.

Az alany és állítmány dualizmusáról szóló tanítás a már említett tárgyi szemponton kívül onnan is eredhetett, mert annak a viszonynak a megjelölése, a melyben az alany az állítmányhoz áll, sok nyelvben a régiség következtében már egészen elenyészett, úgy hogy az alany minden kázusvégződés nélkül van. Ez pedig könnyen úgy tűntetheti föl a dolgot, mintha az alany az állítmánytól gramatikailag is független rész volna, nem úgy mint a többi mondatrészek. Az összehasonlítás és a nyelvtörténet azonban kétségtelenül tanúsítják, hogy az alany viszonya az állítmányhoz ép úgy megvolt eredetileg minden nyelvben jelölve, mint egyéb mondatrészé. Az a jelenség, hogy az alanyt rendszeren előbb mondjuk, mint az állítmányt, s utána az igét az alannal egyező személyjellel látjuk el, könnyen arra a föltevésre vezethetett, hogy fő dolog az alany, s hozzá alkalmazkodik az állítmány is. Holott a dolog megfordítva van. Előbb fejlődött ki az igén a személyjelölés, s csak azután járult hozzá a személynek megfelelő névszó alanykép. Még ha nem így volna is, mindenesetre ez a föltevés ad egyszerűbb és világosabb képet a mondataalkotásról.

Az alanyról szólva megemlítjük még, hogy Kern alanynak az igén megjelölt személyt tartja, az alany személyét közelebből meghatározó névszót pedig a l a n y s z ó n a k (subjektswort) nevezi. Ez elnevezés is jó, de részünkről szükségtelennek tartjuk a régi elnevezésen változtatni s célszerűbbnek tartjuk az igén megjelölt személyt h a t á r o z a t l a n v. á l t a l á n o s a l a n y n a k és — némely nyelvben, mint a mienkben is — á l t a l á n o s t á r g y n a k nevezni, magát a névszót pedig egyszerűen csak a l a n y n a k és m o n d a t t á r g y n a k. Úgy szintén beszélhetünk á l t a l á n o s i d ő-

határozóról és módhatározóról, ezekkel szemben aztán szintén csak egyszerűen idő- és módhatározóról. Ez utóbbiról azonban megjegyezzük, hogy nem minden módhatározónak felel meg az ígén általános módhatározó, hanem csak azoknak, melyek az állítás vagy parancsolás módját határozzák meg. Ellenben a cselekvés módját kifejező általános módhatározó az ígén nincs megjelölve. A szomszédban valószínűleg nagy baj lehet, — ebben a „valószínűleg” módhatározónak van neki megfelelő általános módhatározója; de már ebben: az őz gyorsan szalad — a „gyorsan”-nak nincs, s nem is lehet, mert ez a cselekvés módját határozza meg.

15. Mindezek után, a nélkül hogy nagyobb megbotrányozástól tartanánk, ki merjük mondani azt is, hogy az ígét nem is volna szabad az ú. n. beszédrészek közé sorolni, a mennyiben ezek a mondattal ellentétben rendszerint fogalmak elnevezésére használatnak; már pedig az ige nem valamely fogalomnak a neve, hanem mindig ítélet. A „beszédrész” elnevezés különben nem is egészen helyes oly értelemben, a mint használják; mert egyszerűen a „szavak” értelmében használják, ellentétben a mondattal. Pedig a mondat szintén része az egész beszédnek, tehát szintén „beszédrész”. Még azt sem tartanám a valósággal egészen megegyező fölfogásnak, ha valaki a beszédrészeket két fő csoportba osztaná, a szavak és a mondatok csoportjára, bár ez a fölfogás mindenesetre szabatosabb volna.

X Már jó rég kimondta nálunk Brassai, vele csaknem egy időben a külföldön Waitz, Pott, Sayce és mások,*) hogy a nyelvbeli egyén a mondat. Azaz: a nyelv célja, a beszélés legközvetlenebb eszköze a mondat; beszéd közben nem szavakat közlünk egymással, hanem csakis mondatokat. A szó is eszköze ugyan a beszélésnek, de nem közvetlenül, hanem csak annyiban, a mennyiben a mondat épületének anyagául szolgál. A szó a téglá, a mondat a ház, az egész beszéd a város. Szó és mondat tehát nem egyenlő rangú dolgok, hanem amaz alárendeltje emennek. A szó magában nem elégséges szellemi közlekedésünket közvetíteni. A beszéd mondatokban folyik le, nem szavakban, épen mint

*) Vö. Simonyi: Jelentéstan alapvonalai.

a hogy a város házakból áll első sorban, nem pedig téglából. Ha csak egy fogalmat tudatunk is valakivel, ez másképp nem történhetik, mint elliptikus mondat alakjában. „Ki beszél?” kérdésre a felelet állhat egyetlen egy szóból is, például: a szomszéd. De ez a felelet azt mondja meg nekünk, hogy: „a szomszéd beszél”, tehát már mondat. — Az ember csak tényeket szokott embertársával közölni, mert fölteszi róla, hogy magokat a létező dolgokat ő is látja, hallja, érzi vagy legalább képzeje van róluk. Újság csak a létező dolgok változásaiban, különböző állapotában van; csak ez lehet előttünk ismeretlen; csak ezt szükséges egymással közölni. Ezért beszélünk mi csak mondatokban.

A szó tehát nem önmagáért létezik, hanem a mondatért, s ennél fogva csak annyiban van joga létezésének, a mennyiben a mondat épületének anyagául szolgál. Mondat nélkül szó sohasem jött volna létre, a mint hogy fejtegetésünk fonalán meg is kíséreltük létrejövésének folyamatát világossá tenni. X

E tekintetben beszéd és gondolkodás közt nincs teljes analogia, s nem is lehet, mert a gondolkodás létrejön a pusztá szemlélés folytán is, míg ellenben a beszéd bizonyos szükség, kényszerűség kifolyása. Szemléléssel egyaránt föl-fogjuk a létező dolgokat (fogalmakat) is, a tényeket (ítéleteket) is. De a létező dolgokat szavakkal tudtára adni valakinek nem szükséges, hanem csakis a létező dolgok változásait, állapotát mondatokkal. Simonyi nézetét tehát, hogy most nyelvünknek és gondolkodásunknak határozottan két-féle egyéne van: a mondat és a szó, az ítélet és a fogalom, *) csak a gondolkodásra vonatkozó részében lehet elfogadni; a nyelvre vonatkozó részével szemben Brassai mellé állunk s azt állítjuk, hogy a nyelvbeli egyén a mondat.

Ne mondjuk tehát még azt se, hogy a beszéd részei a szó és mondat, mert ezzel e kettőt egyenlő rangú két fél gyanánt egymás mellé soroljuk, hanem mondjuk a tiszta igazságot, hogy: a beszéd „mondatokból”, a mondat „szavakból” áll. Az ígét pedig nem a szavak, hanem a mondatok közé kell sorolni; mert a szó fogalmat fejez ki, az ige pedig nem fogalmat, hanem ítéletet, tényt ad tud-

*) Jelentéstan alapvonalai. 20. l

tunkra. A tényeket is ki lehet fejezni fogalom alakjában, de ekkor már nem igével fejezzük ki, hanem névszóval. Pl. ,a föld forog' ítélet (mondat), a ,föld forgása' fogalom (szó); ,a kertben sétálok' ítélet, ,a kertben sétálni' fogalom; sat.

BALOGH PÉTER.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Szabad. Lehet.

Szabad: Messziről jöttek s z a b a d hazudni (Nyr. X. 568). Azt akarnám tudakolni, s z a b a d-e még leányhoz járni (Kálm. II. 107). Betyár vagyok s z a b a d gyerek, egykettőtől nem is félek (ArGy. I. 301). Mért nem vetted el az életünket, ha sajnáltad s z a b a d o n létemet (Göcs. Nd. 12). Ha én s z a b a d madár volnék (Göcs. Nd. 96).

Lehet: Annyira ne vágyj, a mennyire nem l e h e t (Dug: Péld. II. 132). Jere haza édes fiam, ha l e h e t (ArGy. III. 207) Mi dolog l e h e t, a kerekaljú szoknya elől rövidedik (Nyr. XV. 191). A szentséges készülétekkel egyébre nem szándékozott, hanem hogy dús menyecske l e h e s s e n belőle (Fal: NA. 125). A mi egynek sok, másnak kevés l e h e t (Dug: Péld. I. 43). Esztendeje már, mióta nem szeret; de azóta felejteti se l e h e t (Kálm. II. 114).

(E két szó igével áll vagy vele kapcsolatban gondolható s a cselekvés akadálytalan megtörténhetését jelzi.

S z a b a d a cselekvés, ha minden befolyástól függetlenül történik, tehát akkor, ha a szándék, valamint végrehajtása nincs ellenkezésben a törvényszerűséggé vált szokással. A s z a b a d cselekvés forrása az akarat s ha ennek nincs szegett útja, egy az egyéni függetlenséggel; s így a szabad embernek, eszmeileg fölfogva, vágyakozásai fogantatásában nincs korlát szabva. A l e h e t ő s é g sok körülménytől függ ugyan, de az apróra vett helyzeteket összesítve egy szabály határozza meg; megkívánja ugyanis, hogy a cselekvés énjét tárgyával szemben a valószínű siker eszközei támogassák. Tehát a cselekvés azon fokig mondható s z a b a d n a k, míg nem vét a vallás, erkölcsiség, szóval a társadalomban megállapodott fölfogás ellen és l e h e t s é g e s akkor, ha a ráhatás az akadálnál nagyobb erőt fejt ki.

Kimondani mindent lehet, de az istent káromolni nem szabad. Minden az emberi képességet fölül nem múló cselekedet lehetséges és ha nincsen ok, mely végrehajtásától visszatartson, akkor szabad is. Ami az emberi működés határain kívül esik, lehetetlen. (A hit elve, hogy az isten mindenható, a lehetetlenséget ezen esetben kizártnak tekinti.)

Intézményeink rendszere a lehető cselekedetek egy részét szabadnak nyilvánítja, de hogy szabad-e valami, ha egyúttal nem lehetséges, azt gondolatunk alap hiányában nem veszi kérdőbe.

Húz (huzogat). Von (vondóz, voncigál, voncol, vonít, vonogat, vonsz, vonszol, vonz). Hurcol.

Húz: A szegény árvát az ág is húzza (Ball: Péld. 23). Maga után húzza az eszt, mint a juhász a botját (Nyr. II. 189). Nehéz lett a feje, húzta a lócára (Ar: T. X). Cserefának füstje húzta ki a könnyem (Kriza 138). Két részt húzott, mint Nógrádi az ütlegből (Nyr. I. 236). Húzzuk halasztjuk, mint a cigány az akasztást (Nyr. V. 264). Faj fajra húz (Nyr. II. 238). Kicsi ugyan a csikó, de jól húz (Ball: Péld. 75).

Von: Hidegen vonítasz a dologra vállat (Ar: TE. IV). A majom is sarut vonszon a lábára, de megfogják benne (Nyr. III. 496). Tisza partján van egy gálya, két kis egér voncigálja (Kálm. II. 149). Tövel-heggyel, a nagy fákat haza vondozták (Kriza 397). Fekete ponyvából sátort von felette (Ar: T. IV). Nehéz a bárányt farkas szájából kivonni (Erd: Közm. 17). Kézre hurkolt vad lovának vonszolásán ébred a tar (Ar: Testhalom). Dobra vonták a bőrét (Ball: Péld. 84). Mintha biz e gyermek vonhatná kérdőre (Nyr. V. 137). Az együgyű községet magad után vonszod (Nyr. VI. 221). Szíve mindenikhez egy mértékbe vonzá (Ar: TE. II).

Hurcol: Szilaj paripa hurcol maga után (Pet: Repül az...). A kezét megfogá, gödörhöz hurcolá (ArGy. III. 27). Hurcol egy nagy pusztai kútostort (Ar: TE. III). Ki hurcolták hajánál fogva az utcára (Abonyi: NagyFGy.).

Tárgyat megfogva erő kifejtéssel magunk után való haladásra kényszerítjük.

(Ha egy élettelen tárgy súlyos, avagy ha nem az, de akadály esik útjába, másrészt ha az élő megköti magát, szóval ha az ellenállás meggyőzése nagyfokú ráhatást követel, akkor húzást használunk. V on ugyanazon eszközökkel él mint amaz, de kisebb mértékben, addig hat, a meddig a tárgy tetemesebb erő kifejtés nélkül mintegy önmagától enged. Húzásnál a részek a lehető legtávolabbra helyezkednek el egymástól, a tárgy nagyobb tért foglal el, megfeszül, elveszti hajlékonyságát, merev állapotba jut; a vonásnál kifejik, úgyszólván megterül, de csak természetének megfelelő módon. Nyomás különbséget köztük a ráhatás nagysága teszen. Ha ez leveti a természetesség formáját, ha erőszakos és kiméletlen s mindkét félre bágyasztó hatással van, hurocolásnak mondjuk)

A húzás és vonás lassan vagy sebesen és bizonyos mértékegyenlőséggel történik. A hurocolásnak a munka folytában való erőgyűjtés s így a megállapodás, szakadozottság, az erő folytán való lankadás, illetve megerősítés, egyenlőtlen, nehézkes cselekvés színét adják.

(Húzás és vonás térbeli vonatkozása idő és átvitt értelművé is tágulhat. Húzás jelentése ezen utóbbi esetben a megfosztásban mutatkozó jogtalan bánásmód értelmével határos. V on, mint e mondásokban: „kérdőre von, határt von”, elválasztva az össze nem tartozókat illő helyüket jelöli meg; tehát különbségtevő cselekedet. Az újabb vonás rokonérzetet gerjesztve önkénytelen közelítésre bír; s e jelenség nem esik messze az eredeti ige fogalmától.)

Ide való corhol: húz-von. Eleget corholt minket (Kriza 495).

Hiba. Fogatkozás.

Hiba: Úgy (menj) édes lovam, hogy se benned, se én bennem hibát ne tegyél (Nyr. XV. 874). Gyere vissza édes lányom, a hibátat föl nem hányom (Göcs. Nd. 61). Halat száлка nélkül, embert hiba nélkül nem lehet találni. (Ball. Péld. 189). Királyi fölséged, hiba van. Mi baj? (Nyr. XV. 41). Nincs hiba más én bennem, csakhoggy rosszra jár a kezem (Göcs. Nd. 81). Mind azt mondják, nagy hiba, hogy nem járok kondiba (Kriza 331).

Fogatkozás: A napnak fogatkozását a paraszt

is észre veheti (Ball: Péld. 143). Bölcsben is megterem a fogyasztkozás (Erd: Közm. 28). Semmi fogyasztkozásunk nincsen, senkinek semmi bántódása nincsen (Mik: TörL. 10). Önönmaga fogyasztkozásnak meg nem enged, és másét mentegeti (Fal: NE. 81). A napfogyatkozás se esik meg egyszeribe (Dug: Péld. II. 47). Nincs oly dolog, melyben fogyasztkozás ne volna (Erd: Közm. 70).

A tökéletesség valamely követelésének meg nem felelő dolog jelzése.

A fogyasztkozás oly tárgynak állapota, melyben a tökéletesség valamely föltétele egyáltalában nem fordul elő; hiányos lévén a tárgy, nem termett és alkalmatlan a föltételt kívánó cselekedetre. Hiba az, ha a föltétel meg van ugyan, de a tökéletességgel ellentétes alakban nyilvánul; mondhatnók az egy-egy meglevő kellékben mutatkozó ferdesség. A fogyasztkozás inkább anyagi hiányosság és észrevétele az érzékek útján történik; a hiba inkább elvont dolgokon föltűnő tökéletlenség, melyet az elme működése, ítélet és következtetés, juttat tudomásra. Különben a fogyasztkózást úgy is foghatni föl, mint a hiba valószínű okát. Egy-egy elkövetett hibát hajlandók vagyunk valamely fogyasztkozásnak betudni. Egy országgyűlési képviselőnél fogyasztkozás számba megy, ha nem ékesszóló és hiba, ha beszédjében a szóban lévő tételtől ok nélkül eltér. Tapintatlan magaviselet hiba, és nyilvánvaló, hogy ezt a rossz nevelés, gyöngye ész — mindkettő fogyasztkozás — okozza. A hiba fogalma rendszerint betöltheti társa helyét (legfőljebb ily kitételben: semmiben se volt fogyasztkózása, szorul az újabb hiányra); rugalmasságban és eleven erőben, valamint a szomszédos képzetekre való kiterjeszkedő képességét tekintve, fölülmulja. A vakság ép úgy hiba mint fogyasztkozás is; az utóbbi a szemlélet tapasztalata, egyéb semmi; a hiba a belőle háramló megrövidülésre, ügyefogyottságra, netalán más körülményre is vet egy-egy sugarat. A társadalmi renden elkövetett kisebb sérelem: hiba, de nem fogyasztkozás. A népies beszéd a tévedést, félrelépést, bajt általánosan szintén hibának mondja.)

[Példék]

BÉLTEKY KÁLMÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Csaláz. A szerkesztőség kérdései közt Kisviczaitól ez a mondás is olvasható: „Garázdálkodni, *tsalázni*: hastas pri-mas jactare”. E szót K o m á r o m y Lajos a Nyelvőr aug. füzetében fejtegette, s több, ezek közt egy népies szólással is: „csere c s a l a” bebizonyítva, hogy él a nép nyelvén egy főnévi természetű *csala* szó, arra a következtetésre jut, hogy a *csaláz* e tárgynévnek a származéka s valószínűen ezt jelenti: „kapcáskodik, veszekedésre csalogat, kezdi a veszekedést, stánker-kedik”.

A következtetés megáll, ha a *csaláz* csakugyan *csaláz*. De meg kell jegyeznünk, hogy Kisviczai Adagiáiban sok a sajtóhiba; s ez is az *csaláz* helyett. Calepinus a *hasta* cikk alatt ezt az idézetet közli: „P r i m a s j a c t a r e h a s t a s, dixit Cicero pro v e l i t a r i.” A *velitor* igét pedig a magyar fordító így adja vissza: „Ung. *tsatazok*, tusakodom”.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Közel se, távolról se. S z a r v a s Gábor fejtegetésére s fölszólítására, hogy a kik a nép közt forgolódnak, figyeljék meg, melyiket használja a föntebbi két kifejezés közül a nép embere, írhatom s állíthatom, hogy én, a ki ismerem vidékem nyelvét, ott soha se hallottam a t á v o l r ó l s e kitélt, hanem igenis ezt: k ö z e l s e. A rábaközi ember-től akárhányszor hallhatni az ilyeneket: „A zidei termf s k ö z i é s e a tavalihó” vagy: „K ö z i é s e ollan juó, min tavuó”. De legszokottabb, legjáratosabb ez a kitétel: „K ö z i é s e ahho”; vagy: „K ö z i é s e hozzá!” Gösv Géza.

Köveszt. A *keleszt*, *köleszt* igének eredetibb *köveszt* alakja (Nyr. XVII. 27. 84. 131) Rábaközben is használatos. Itt pl. „m e g k ö v e s z t i k a húst, szalonnát”. A rábaközi peracet is m e g k ö v e s z t i k sütés előtt. Ha pedig a hús, szalonna megfő, arra mondják, hogy m e g k ö v e d. Gösv Géza.

Netalán. A Nyelvőr helyesen fogja föl s dicséretesen teljesíti hivatását; a korcs szókat és kifejezéseket megbélyegzi, de egyszersmind meg is javítja s rámutat gyakran több, a nyelv géniuszának megfelelő szókra, nem különben a kifejezésekre is. Van azonban egy szó, a melyet elég gyakran olvashatni a legkülönbözőbb tartalmú művekben, de a mely a Nyelvőr részéről mindeddig nem részesült az őt megillető bánásmódban. Pedig annyira magán viseli az ellenmondás bélyegét, oly szembetűnő a helytelensége, hogy szinte lehetetlen észre nem venni. S én már régóta várom, türelmetlenül lesem, hogy mikor kerül már egyszer erre is

a sor. De hiába! A Nyelvőr mind ekkoráig nem vetette a szapuló kádba, s én már nem nézhetem tovább, mert folyton bánt és sért, a hányszor csak találkozom vele; azért ha megengedi a t. szerkesztő úr, hogy én végezzek vele, nyisson egy pár sornyit a Helyreigazítások rovatában e szerény figyelemztetésnek.

Ez a szerintem korcs szó, a mint bárki első pillanatra fölismerheti, ha kissé figyelmesebben vizsgálja, a *netalán* v. *netán*. Ha részeire fölbontjuk e szót, kiválik belőle a tiltó *ne* és a *talán* kötőszó; a mi németül azt jelentené: „nicht vielleicht“, azaz: „nem talán“. A mi pedig „n e t a l á n“ történik, az „bizonyosan“ megtörténik. Ebből kitetszik, mily nagy helytelenség így írni és beszélni: „Ha *netalán* beüt a sorsjáték s megnyerem a főnyereményt, rögtön ott hagyom a hivatalt“. Ezzel az illető azt akarja mondani, hogy „esetleg, véletlenül, történetesen“, más szóval: megtörténhetik, de nem valószínű, maga sem hiszi. S mit mond tulajdonképen? Épen az ellenkezőjét, a mit mondani akar, t. i. *nem talán* = bizonyosan.

Azért censeo particulam *ne* delendam esse.

FEJES KÁROLY.

Ego vero particulam *ne* retinendam censeo. A *netalán* ugyanis, anélkül hogy mivoltáról számot tudnánk adni, már abból az egy okból se mondható hibás szónak, mivel az irodalom kezdete óta mind e mai napig közhasználatban volt. Föl nem tehető ugyanis, hogy azok az ősök, a kik e szót először használni kezdték, oly ferde gondolkodásúak lettek volna, hogy mikor azt akarták kijelenteni, hogy véletlenül a torony ledűlhet, ezt így mondták volna, hogy bizonyosan.

A t. helyreigazító magyarázatát különben az a másik mozzanat is elfogadhatatlanná teszi, hogy a *netalán*-nak első *ne* tagja hosszú ideig nyújtva hangzott, így: *né-talám*; a *nem* és *ne* pedig a nyelvtörténet tanúsága szerint állandóan rövid volt. Ebből következik, hogy a *netalán*-beli *ne* más származású s nem vehető egynek a tiltó *ne* szóval.

A mi származását illeti, arra nézve nem lehet semmi kétség, hogy ugyanegy a mai szerte használt *ni* (a székelységben *né*) szócskával, tehát hogy nem egyéb, mint a *néz* igének első vagy második személyi *nézem*, *nézd* megkopott alakja s ugyanazokat a változatokat tünteti föl, mint a meg rövidült *la* szócska: *látom*: *nézem*; *lám*: *ném*, *lá*: *né*, *la*: *ne*.

Figyelemreméltó jelenség, hogy a *netalán* rendesen a föltétele *ha* kötőszóval jár: Nézz ki, ha *netalán* valaki mégis jött volna. Még ez egyszer megbocsátok neki, ha *netalán* megemberelné magát sat. S ez minden valószínűség szerint abból magyarázandó, hogy a *netalán*, *netán* tulajdonképen

két mondatnak egyberántása, a melyek közül az első, a *ne*, föltételes mondat; vagyis hogy kezdetben így beszélhettek: Ha nézem (*ném, né, ne*), találom (*talám, talán, tén*), egészségem jobbra fordul, elmegyek hozzátok; ma így mondjuk: Ha netán egészségem jobbra fordul, elmegyek hozzátok.

SZARVAS GÁBOR.

Juhszél. T r e n c s é n y i Lajos azt állítja (Nyr. XVII. 171), hogy Somogyban a *juhszél* nem annyi mint 'déli szél', hanem: 'falu vége, falu széle, szabad hely'.

Hogy a *juhszél*, mely Hegykő és Saród halászáinál divó szó, csakugyan 'déli szelet' jelent, én is bizonyíthatom.

A 'Magyar halászat könyve' Mesterszótárában ez áll: *gyukszél*: viharos déli szél.' (A szónak ez alakja már volt közölve a Nyelvőr III. 507. lapján; s ugyancsak Sopron megyében *kukszél* formája is járatos. Nyr. IV. 77. Szerk.)

HERMAN OTTÓ.

Firkál. A látszat néha nagyon megrétfálja a szómagyarázókat. A dolog néha oly világos, mint a fényes verőfény délszínben', s utóbb még is csak kisül, hogy nagyban, de nagyban csalatkoztunk.

Vegyük például a *firkál* igét. Hogyan támadt, mi az etimológiája?

Az *ás-kál, csusz-kál, ir-kál, mász-kál, szur-kál, tur-kál* világos analogiája oly verőn süt a szemünkbe, hogy minden fontolgatás nélkül, rögtön ki merjük mondani, hogy a *firkál* sem egyéb mint *fir+kál*. Persze az nagy baj, hogy a *fir* érthetetlen valami; de a legtöbb ember megnyugszik benne, hogy az alkalmasint valami kihalt gyök. Így tett CzF. is.

Lássuk a valódi tényállást.

A legrégibb szótár, a melyben a *firkál* igét megtaláljuk, MA.: *Firkalni, fricare, radere, reiben, schaben.* Ugyanígy PP., sőt PPB-ban is.

Eredeti értelme tehát: 'vakarni, dörzsölni', vagy a mint a mai gyerekek mondják: 'radírozni'. Hát a *firkál* is, ép úgy mint a 'radíroz', idegen származású? Nem is kell messze keresgelnünk; MA. mindjárt elénk állítja a latin *fricare* igét, mely a magyar *firkál*-al teljesen egyjelentésű. A latin *cantare, praedicare, dictare, protestare* igékből lett a magy. *kántál, prédikál, diktál, protestál*; s ugyanígy lenne a *fricare*-ből *frikál*. De ismerjük a magyar ajaknak azt a szokását, hogy a mássalhangzók összetorlódását, különösen a szók elején, szépen elsimítja. Erre többféle módja van. Az egyik az, hogy a mássalhangzó végeredményképen helyet cserél a magánhangzóval; pl. *Gregor: Gergely, sedes privata: perváta, grülica: gerlice, slama: szalma, sluga: szolga, kramer: kalmár, prédikál; perdikál*. Így lett a *frikál*-ból *firkál* és ebből aztán elvonás útján *firka*.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Alapszabály-revideáló bizottságba voltunk kiküldve hárman, ú. m. egy hírlapszerkesztő, egy pap és én. Az alapszabály egyik pontja, illetőleg paragrafusában ezen mondat fordult elő: „A közgyűlés fejenkénti szavazattöbbséggel *hozza* minden *határozatát*“.

Én azt állítottam, hogy ez nem helyes; a határozatot nem *h o z z á k*, hanem *a l k o t j á k*. Ezen mondat tehát legyen következőleg: „A közgyűlés fejenkénti szavazattöbbséggel *alkotja* minden *h a t á r o z a t á t*“. A bizottság más két tagja hivatkozott, hogy a hivataloknál mindenütt „*hozzák* a határozatot“; s ezen meg nem állható okolással leszavaztak s maradt az eredeti szöveg.

Teljes tisztelettel kérdem: melyikünknek volt igaza?

F e l e l e t. A nyelvek mindegyike számos példát szolgáltat arra nézve, hogy a vele közlekedésben álló idegen nyelvek kifejezései a honiakat lassankint kiszorítják a forgalomból s az eredeti helyett gyökeret ver az idegen szolás, kitétel vagy szerkezet. E jelenségre bőséges számmal találunk példákat különösen nyelvünkben, a mely a megtelepedés ideje óta folyton-folyvást három nyelv hatásának érezte nyomasztó súlyát: a szlávságét, latinét és németét. Különösen tömördek a példák, a melyek a német nyelvbéli sajátságok befurakodásáról s szinte ijesztő térfoglalásáról tanúskodnak. Immár seregekre nő nyelvünk sajátságainak, változatos szólásainak s kifejezéseinek száma, a melyek a betolakodott idegen mellett már-már feledésbe mennek. *Noha, bár, habár, bárha, ámbár, jóllehet, ha-is, ha mindjárt, ellenére*: mekkora nagy szám s mily változatosság; s mind a mellett alig fordul meg néha-néha egyike-másika művelt embereink ajkán; majdnem egyedül uralkodó a *dacára annak*. Oly gyöngye vagyok, hogy alig *tudok* járni. Ha te nem *bírod* elvégezni, majd lesz más, a ki elvégezi. Nem *érhetem* föl ésszel' szinte szokatlanok s csaknem furcsaságok a mai művelt beszédben; ma a beteg a nagy gyöngeségtől c s a k i s , alig *képes* járni, nem *képes* munkát végezni s nem *képes* valamit föl fogni' sat.

Volt idő, kivált irodalmunk első korszakában, midőn a latin nyelv nehezedett rá egész súlyával s érezttette erős hatását nyelvünkkel. A későbbi századok egészséges érzékű vezéirői azonban e szembeszökő idegenszerűségekről jó példával járva elül, jó részben leszoktatták az idegen nyomon haladók nagyobb seregét. Hogy azonban nyelvünk teljesen még nem menekedett meg tőlük s hogy még a mai korban is szép számmal találkozunk az ide befészkelődött latinosságoknak, annak többször volt alkalmunk egy és más példáját előmutatni.

Hogy a *törvényt hozni* = *legem ferre*, a mely példaképül szolgált az újabb kori *határozatot hozni* kitételnek, szintén ide tartozik, hogy tehát nem eredeti észjárás szüleménye, arra nézve mi is egy véleményen vagyunk a t. kérdéstevővel. Nincs ugyan módunkban e véleményt adatokkal is támogatni, mert a Nyelvtörténeti Szótár példái közt legalább eddig nem találtunk olyanokat, a melyek a lat. *legem ferre* kitételnek egyértékesei volnának, de nyelvérzékünk és az az egy-két adat, a melyet e kérdés beérkezése óta szereztünk, a mellett szólnak, hogy a szóbeli kifejezés latinizmus. A Teleki codexben olvassuk: „Az ő életinek megjobbítására *regulát szerzett* vala” (52). Calepinus, Molnár és Pápai a lat. *legislator*-t így fordítják: *törvényt szerző*. A magyar Verböczyben meg ez áll: „Voltak-is eleitül fogva nagy elmék, kik népeknek törvényeket szabtak” (Előb. 1). Hasonlóképen Comenius: „A szabott törvénynek megvetőire az ispánnak vigyázni kell” (Jan. 136).

Ezek szerint *ferre legem* magyaros észjárás szerint: *törvényt szerezni, törvényt szabni*; s bizonyára ezekhez sorolandó még, a mire, meg vagyunk győződve, nem egy hiteles adatot fogunk találni, a *törvényt alkotni* kitétel is.

Mi tehát nézetünkkel a t. kérdező részére állunk s a „határozatot *alkotni* v. *szerezni*” kitévelt tartjuk eredetinek s ennél fogva helyesebbnek is. Egyébként a legtöbb esetben egészen fölös dolog „határozatot *hozni*”, mert elég ha egyszerűen *határozunk* vagy *elhatározzuk*.

2. K é r d é s. Bátor vagyok a t. szerkesztő urat kérni, méltóztassék nekem magyarázatot adni e két szóról: *emberiesedni* és *emberesedni*; névszerint a) e két fogalom értelménye azonos-e egymással; b) helytelenül van használva talán egyik; c) ha igen, honnan vette a nép ajkára (mert itt Szilágyságban mind a kettőt használják); végre d) helyettesíthetők-e *emberkedni*-vel?

F e l e l e t. A kérdés második pontjával kezdjük: Mind a két szó kifogástalan. Az első pontra nézve maga a kérdéstevő adhatna meg legbiztosabban a kívánt választ; mert csupán meg kell figyelni az ottani nép beszédét s ama mondatokat, a melyekben a két szó előfordul, s meg van adva a fölvilágosítás. Különben a mi nyelvérzékünk szerint *emberiesedik* annyit tesz mint: „emberhez méltón (humane) kezd gondolkodni, cselekedni, viselkedni”; *emberesedik* pedig: „emberkorba (férfikorba) kezd lépni” s így az *emberkedik* egyik jelentésével azonos: *fölemberekedik, megemberkedik*; pl. „Ez a fiú egészen *megemberesedett* v. *megemberkedett, nekiemberkedett*”. E jelentéskört azonban nem lépi túl s ebben különbözik az *emberkedik*-től, a mely kiválóan annyit is tesz mint: „férfiasan, derekasan, vitézül, hősiesen cselekszik, viselkedik”.

3. Kérdés. Előadom röviden történetét.

Költő: Barna Eszter csókjából hej nehéz beérni!

Kritikus: Magyar legény nem csókjából, hanem csókjával éri be galambjának. Ez nem költői szabadság, hanem szabadosság. Ilyen éktelen soloecismusokat jeleseink nem engedtek meg magoknak; ilyesmivel csak a körükbe tolazkodó új költőivadék akar feltűnni.

Nyelvész: Szolgálhatok tokajival? kínálja a magyar háziasszony vendégét; de máskor viszont így kínálja: Szolgálhatok ebből a tokajiból? Állítsak ki még több példát? Itt van: egy, kettő, három—tíz, sat. Ezek mind a megfegyelemzett költő pártjára állanak s igazat adnak neki, hogy Eszter csókjából nehéz beérni. Kritikusunk, úgy látom, nem méltatja elég jól az analógiát. Ez hatalmas úr; parancsol, és a mi eddig szent törvény volt, megbomlik. Az analogia úgy akarja, hogy mondjuk, és mondjuk is: „Fiamat zenére taníttatom” helyett: „Fiamnak zenét taníttatok”. „Irigylem téled kedvesedé” helyett: „Irigyellek téged kedvesedért”. Tanuljátok meg tisztelni s hajtsatok fejet az analogia előtt!

Kritikus: Engem akar tanítani nyelvész uram, hogy mi a helyes magyar konstrukció, engem, a ki a magyar szintakszisnak minden félrehelyén megfordultam?! Hátrább az agarakkal peszterlojd! A felhozott igék s a „beéri” közt nincs egyezés. Amazok kettős vonzatúak; a „beéri” is kettős vonzatú, de csak volt; ma csak *vel* raggal állhat. Tehát beéri nem csókjából, hanem csókjával. Ebből láthatja a részrehajlatlan olvasó, mekkora igaza van a nyelvésznek, midőn védelme alá veszi költőjének kocsintását, a kit Arany mellé szeretne helyezni.

Nyelvész: Bámulatba ejt kritikusomnak a kettős vonzatra vonatkozó ide-oda kapkodása; valamint bámulatraló amaz állítása is, hogy ő bejárta a nyelvnek minden félrezugát, de arra példát sem az irodalomban, sem a népnyelvben nem talált, a mely a „csókjából beéri” szerkezet helyességét igazolná. S aztán hogy nagyot állítson, kikiáltja, hogy ilyet még soha senki nem mondott, nem mondhatott. Hát igaz; sok van olyan, a mit jó hosszú ideig nem mondtak, de egyszer aztán jött valaki és mondott, s helyesen mondta. Itt van Jókai, Kazinczy, Brassai sat. Ezek, gondolom, csak nyomnak valamit a latban. S ezek analog példáikkal helyeslik a „csókjából beéri” szerkezetet; minélfogva költőnket méltatlanul érte ezért megrovás.

Kritikus: Megmosolyognivaló érvek, szájalmas erőlködés! Én kézzelfoghatólag bebizonyítottam, hogy réges-régen süttött az a nap, mikor a „beéri” kettős vonzatú volt; ma csupán *vel* raggal köthető össze s e nélkül nem is állhat. S ez olyan hitágazat, a melyet nyelvész uram hasztalan csapkod az analogia fegyvereivel. Úgy áll mint a szikla,

még csak csorba sem esik rajta. Azzal végzem, a mivel kezdtem: a 'csókjából beéri' a legszennyesebb, legfeketebb solocismus, a melyet moshat örökön örökké, de még csak szürkére sem moshatja. S ezzel vége!

Szerkesztő: Birálónknak érvelése minden tekintetben helyes és meggyőző: Mi is kijelentjük, hogy a 'beéri' csak is *vel* ragos névvel állhat . . .

Ez a kérdés története.

A mit e sokszavú vitatkozásból mi, az olvasó közönség megtanulhattunk, röviden erre megy ki: Csókjából beéri nem jó. Jó biz az! Bizony nem jó! De bizony jó! Csak azért sem jó!

Már most kinek higgyünk? Melyiknek van igaza a kettő közül?

Felelet. Mind a kettőnek; vagy a mi egyre megy, egyiknek sem.

Kritikus és nyelvész, mind a kettő kettőt állít. A kritikus azt mondja: 'beéri' csak *-vel* raggal állhat; és: 'Eszter csókjából nehéz beérni hibás szerkezet'. A nyelvész meg: 'Az úgynevezett v o n z a t r ó l való tanítás, az, hogy bizonyos igék csak bizonyos raggal állhatnak, hamis. Grammatikusaink azt tanítják, hogy például *jóllakik* csak *-vel* raggal áll, s mégis ilyeneket olvasunk: 'Egy varju nem *laknék jól* a husából. Ökör húzza az igát, ló *lakik jól* a zabban'; s aztán: 'Mindezekben a *-ből* rag partitívus'.

Példákat beszélgetünk.

Mondhatom-e: 'Kérek egy keveske bort; nem kell sok, *megelégszem* egy kortyból. Ha kell, *beérem* én egy darabig naponként egy tojásból is. Ebből az örökös zsarolásból már jóllaktam; a mi sok az sok; egészen *torkig vagyok* ebből a rossz fattyúból? A nyelvésznek adjuk a szót. Helyes ez a szerkezet? Vannak bizonyos igék, a melyek csak bizonyos raggal állnak?

A kritikusnak tehát igaza van, mikor azt állítja, hogy beéri csak *-vel* raggal jár.

Lássunk más példákat!

Gazda: Szívesen *szolgállok* a tokajiból, egriből, ménésiből vagy villányiból, a melyikből *tetszik*; akár tíz üveggel is. Vendég: Nagyon le vagyok kötelezve! Különben *beérem (megelégszem)* én a villányiból eggyel.

Ha ez a hely egy novellában kerül elő, nincs olvasó, ha még úgy ismeri a szintakszisnak minden zegezugát, a ki a legparányibb megütköznivalót is találja rajta. De megütköznék-e, lehetne-e megütköznie valakinek azon, ha a gazda csak ennyit mondana: 'Szívesen *szolgállok* a tokajiból, egriből, ménésiből, a melyik *tetszik*'; s ha a vendég ez ajánlathoz mérve válaszát így felelne: 'Nagyon le vagyok kötelezve; különben *beérem (megelégszem)* én a ménésiből is'?

A kritikusnak adjuk a szót. S ha igazságos akar lenni, azt kell felelnie: Nincs rajta semmi megütközni való.

A tanulság tehát, a melyet e példákából levonhatunk, a következő. A vonzat marad vonzatnak, bárhogy erőlködünk is ellene — nem a szóhoz ragaszkodunk, hanem a mit jelenteni akarunk vele, azt, hogy bizonyos igékkel csak bizonyos ragok járhatnak, mások nem. Ezek a függő határozók. Ilyen igék: *beéri, megelégszik, jóllakik, szolgál* sat, a melyeknek (függő) határozójuk csupán *-vel* raggal áll. E pontra nézve tehát a kritikusnak volt igaza.

A függő határozóktól a függetlenek (hely, idő, ok sat, s ezek közé tartozik a partitívus is) abban különböznek, hogy bármely cselekvésszó mellett állhatnak s neki nincsenek semmi tekintetben alárendelve, s állhatnak a függő határozók társaságában vagy nélküle is; pl. „Budapesten (hely) szükecske jövedelmem miatt (ok) három álló hónapig (idő) a húsból (partitívus) egy szelettel (vonzat), a borból egy pohárkával kellett *beérnem*“. De vannak esetek, mikor a rövidség s szabatosság követelése szerint a partitívus (egész) mellett a függő határozó (rész) elhallgatva marad; pl. „Én a harmadévi termésből szívesen *beérném* ötszáz akóval. — Én *beérném* az ideiből is“. Hogy a második mondatban a *-ből* rag egészen helyén van s minden tekintetben kifogástalan, az nem szorul további erősítésre; s alig hisszük, hogy akadna valaki, bele számítjuk a kritikust is, a ki azzal állna elő, hogy e helyen a *-ből* hiba, mert a *beéri* csak *-vel* raggal jár. Valamint látnivaló az is, hogy egészen mást mond: „beérem az idei termésből“ (ennyivel meg ennyivel) s mást: „beérem az idei természelle“.

A kérdés lényegére nézve tehát a nyelvésznek, Simonyi Zsigmondnak volt igaza; vagyis igaza volt, mikor a Budapesti Szemle kritikusa ellenében nem tartotta megrovás alá esőnek Kis Józsefnek e sorát: „Barna Eszter csókjából hej nehéz *beérni*“. A *-ből* rag ugyanis itt partitívus, s az elhallgatott függő határozó (vonzat) valamely határozatlan mennyiség-szó: bármennyivel, még annyival. S hogy ez volt a költő intenciója a *-ből* rag használatával, bizonyítja az a körülmény, hogy nem volt semmi kényszerítő ok, a mely e rag alkalmazására erőszakolta volna őt; mert a versbe épen oly jól beillett volna a *-vel* rag is. De meg, a mint már Simonyi is megjegyezte, más értelme van az egyiknek s más a másinak. Nevezetesen a *-vel* ragos határozó mellett, ha a *beéri, megelégszik* sat. tagadó szóval állanak, elhallgatva marad, de mindenkor oda értendő egy vele egynemű szó; pl. „Én nem *érem be kenyérrel*“, világosan azt mondja: egyéb is kell hozzá. Ez magyarázza meg, hogy a költő mért nem választotta e helyen a *beéri*-vel járó *-vel* ragot s mért nem akarta mondani: Barna Eszter csókjával hej nehéz beérni!

4. K é r d é s. Egy nyelvtani kérdés vita tárgyát képezvén, miután többféle nézetkülönbség merült föl, úgy véltem legbiztosabban megtudni a valót, ha a tekintetes szerkesztőséghez folyamodom.

A vita tárgya a *cz* és *c* helyes használata volt. Én azt állítám, hogy úgy a teljes, mint a pusztá *c*-t jogosan használhatja az ember. Nemde régebben használt a teljes, mint a pusztá *c*?

A vitázók egyike szorosán ragaszkodott azon állításához, hogy a Tudományos Akadémia nem régen elfogadta a *c* használatát s újabban nem is írnak már *cz*-vel; a felsőbb iskolákban bizonyosan tudja hogy nem, sőt ezen újítást tán a népiskolákra is kiterjesztették!

Nem tudván megegyezni, bátorkodom e tekintetben, valamint arra nézve is kikérni a t. szerkesztő úr felvilágosítását, melyik jogosabb a teljes *cz*-e, vagy a pusztá *c*, azaz melyik helyesebb és melyiket kell használni?

Felelet. a) Az Akadémia hivatalosan a *cz*-t használja. b) Jogosabbnak sem az egyik sem a másik nem mondható; de minden számbavehető mozzanat az egyszerű *c* mellett szól. A *cz* védői különösen két okkal támogatják e jegy megtartását. Az első, hogy az egyszerű *c* behozatala zavarral járna, mert a szem szokva van a latin, francia, olasz szavakban az *a*, *o*, *u* előtt e betűt *k*-nak hangoztatni s ezeket: *cammog*, *cókmók*, *cukor* első pillanatra így olvasnók: *kammog*, *kókmók*, *kukor*. A második, hogy a mult is mellette szól, a történeti folytonosság is, a melyet szinte számba kell vennünk, követeli a *cz* megtartását.

Ez okoknak egyike is másika is csupán a szemnek beszél s következetlenséget, ellenmondást foglal magában.

Hogy a latin, francia s olasz nyelvekre való hivatkozásnak, vagyis annak, hogy a *c*-t *a* előtt megszoktuk *k*-nak, tehát a *cammog*-ot *kammog*-nak olvasni, nincs semmi alapja, azt nem egy, hanem tíz—húsz jelenséggel bizonyíthatni. A latinban a *c*-nek *e*, *i* előtt *c* értéke van s az olaszban mégis így olvassuk: *csielo*, a franciában meg: *ciel*. Vagy kit zavar meg a latin *ph*, a német *v* és *z*? S alig ha találkozott magyar ember, a ki, mert a *ph* latinban *f* értékű, a *laphoz*, *lophat* szokat így olvasta volna: *lafoz*, *lofat*; valamint a német *vater*, *zahlen* se tévesztette meg, hogy a *vaj*, *zúg* szokat *faj*-nak és *cúg*-nak ejtse. De a mi ez érvelés foszlányvoltát leginkább föltünteti, az a tény, hogy a mi *s* jegyünk az összes európai nyelvekben *sz*-nek hangzik s ez mindamellett soha a legcsekélyebb zavart sem okozta a *sisak*, *sebes* sat. szavak olvasásában.

Épen úgy nem állhat meg a második ok sem, a történeti folytonosság. Hogy a régi korra ne menjünk vissza, a mikor ezeket: *csak*, *gyalog*, *örök* sat. ilyféleképp írták: *ciac*,

chac v. *czak*, *gialog*, *evrevc*, *ewrewc* v. *eureuc*, csupán a mai *cs* és *cz* betűket említjük meg, a melyeket még csak a múlt században is így írtak: *ts* és *tz*; a történeti folytonosság követelése szerint ma is ezeket kellene használnunk. Ha ez az elv érvényre jutna, vége szakadna minden egészséges reformnak s örökös tespedés állna be.

A *c* mellett álló *z* egészen fölös jegy, nehézkes fityólék, a mely a *c* értékén semmit nem javít, csak ront, a melyet továbbra is megtartani kívált most, midőn a legműveltebb népeknél épen napjainkban látjuk azt a józan törekvést, hogy a régi ortografia nyügeit lerázzák s a hasztalan jegyeket kiküszöböljék, egyáltalában nincs igaz ok, hacsak számba nem vesszük a *cz* védőinek titkos argumentumát: *m e g s z o k t u k*.

A *z* eltávolítását még az a momentum is követeli, hogy ellentmondunk magunknak, midőn *ábécé*-ről beszélünk, s betűrendünkben nem *á, b, cz-t*, hanem *a, b, cs-t* találunk.

SZARVAS GÁBOR.

V Á L A S Z O K *)

a szerkesztőség kérdéseire (Nyr. XVII. 35. 175. 317).

Agg-lamos. Nem annyira a kérdéses szót, mint inkább a neki megfelelő igét ismerik és használják Veszprém megyében, csakhogy az *agg* nélkül. 'Maga alá lamol' -- maga alá vizelek, hugyozik. A *lamos*-t nemcsak emberre, hanem állatra is mondják, ha szeret a maga csinálta trágyába, húgyába belefekünni. Egyik ismerősömnek volt egy ökre. Annak színe már természeténél fogva is barnás volt, mintha mindig piszkos lett volna; azonkívül szeretett belefekünni a trágyalébe. Ennek az ökörnek *lamos* volt a neve. Tolnai Józséf.

Apadott juh. Minden fias állatról azt mondják: elapad, ha a tejelést elhagyja. Így: 'elapad a juh, tehén, ló' sat. Tolnai Józséf. — *Apadott* nálunk annyit jelent, mint: soványodott. Így gyakran halljuk: 'Ez a jószág sokat apadott, apadt, apaszott, fogyott, soványodott'. (Szabolcs m.) Majos Ferenc.

Céda, cédaság. A *cédaság*-ot nem, de a *céda*-t háromféle értelemben is használják. 'Céda személy' — parázna, erkölcstelen, rossz személy; 'céda öltözetű' = a ki föltűnően, szemérmetlenül öltözködik; végre 'céda' egymagán is annyi

*) Válaszaikat a Budapesti Hírlap útján küldték be: Czigány Károly, Ercsényi Béla, F—y, Herman Ottóné, Horváth A. Gyula, Jakab Géza, Kassai F., Kendrovits Endre, Kovássy Elemér, Künsági B., Lamos J., Majos Ferenc, Mátéfy Gábor, Mikola László, Pap Márton, Steiner Béla, Styx Hermin, Szele Ferenc, Szentpétery Sándor, Temesváry K és Vinczy Gyula.

mint: öltözetlen, félig-meddig fölöltözött. Mondják főképen gyermekekről, a kik szeretnek úgy reggelenként eljátszadózni, futkozni, mielőtt fölöltöztek volna: 'Ugyan ne cédákoggyá má olyan soká, gyere, ötözzé fő!' Ez utóbbi jelentésben használt *céda* szóval egyértelmű a hasonlóképen járatos *potinca*. Tolnai József.

Cice, cicés. Cicés ugyanazt jelenti, a mit a barkás. Ismerek egy gyerekmondókát, melyben a cice = bárka (barka): 'Cice-maca bárka, hol a lányok ágya? Az Isten házába. Hát a gyerekeké? A ló valagába.' Így ellenkednek a lányok a fiúkkal, vagy megfordítva a fiúk a lányokkal. De van cicés játék is. A gyerekek körbe állanak, azután egy közülük kiolvassa a többi a körből olyanformán, hogy bizonyos verset mond, a melynek mindenik szavánál rámutat más-más, de a körben egymás mellett álló gyerekre s a kire az utolsó szó kerül, az kimegy a többiek sorából. Az olvasást folytatják mindaddig, míg csak ketten maradnak benn, s ilyenkor a kire a mondóka utolsó szava kerül, az a cice, a többiek pedig az egerek. Tolnai József. — *Cicés* Szabolcs vármegyében használt szó *csi-csás, csicsés, csicsós, cifra, cicomás* helyett; általában a kirívó szépre mondják: 'Beh cicés ruhája van.' Majos Ferenc. — Soprony megyében a *cica* magashangú párja él a cicás gyerekjáték boszantó mondásaként: 'Kását keverek a kis cicének.' Csapodi István.

Cincál. Széken, padon s általában bármely ülőhelyen izeg-mozog. 'Addig cincálok magadat, míg leeső.' Tolnai József. — 'Szegény embert jól megcincálták': kifosztották, leginkább kártyán vagy más tisztességtelen eszközzel. Majos Ferenc.

Culák. 'A culákba ütöttem fejemet.' *Szúlap, cúláp*: anya-ágas. Majos Ferenc.

Csába: félkegyelmű, rossz baj következtében bárgyúvá lett. *Megcsábul:* gondban, búban esztét veszti. Példák: 'Bizony, csa ojjan csába a zisten atta, aszt mondik, hogy megrontották.' (A rontás, a mint a nép tartja, vénasszonyok mestersége, melytől különösen a házasulandó legények és férjhez menni készülő leányok szülei tartanak.) 'Ne beszéjjék hozzá a zurfi (a libapásztorhoz, a ki olyan félkegyelmű volt), ojjan csába a szegény csa! Mi a rossz lelt ma tikteket, hogy ojjan csudát teszték? maj megcsábul kösztetek a zember! (Egy anya kifakadása nagy lármát csapó cselédeire t. i. gyermekeire.) *Csábair* v. *csábair*: Poterium sanguisorba. (L. Diószegi S. és Fazekas M. Magy. Füvészkönyv 1807. 515. l.) Ellenben a 'Lexicon Budense' magyar szavai közt: *csábair*, rákfark-fű: *pimpinella saxifraga*. (Vö. Nyr. XVII. 321. l.) (Zemplén m. Deregyő.) Paszlavszky Sándor.

Csaja, csajva. *Csaja:* szállófogár. Abauj-Szántón, Tállyán

s általában a Hegyalján egy olyan fekete, szarvval bíró bogarat hívnak így, mely a szőlők között lyukakban lakik s a szőlőt pusztítja, úgy hogy a tövekről a fűrtöt (gerezdet) rágja le. Czékus László. — A Hegyalján Zemplén megyében minden szőlős vidéken ismeretes kártékony bogár. Nem cserebogár. Tiszta fekete zömök bogár, rendkívül erős mellű és kemény szárnyfedelű, ollószerű erős rágói rendesen szétállók s a legerősebb fejlődésnek indult szőlőhajtásokat is egyszerre lemetszi; lyukakban lakik s a levágott szőlőágakat abba be is vonszolja. Némelykor oly nagy mennyiségben jelenik meg, hogy a szőlős gazdák hatalmas csapásának lehet tekinteni; munkáját a napok legforróbb szakában viszi véghez, körülbelül d. e. tíztől d. u. két óráig. Mikola László. — A nagyfejű *csajkó* (*Lethrus cephalotes*) főleg Tokajhegyalján, Buda és Esztergom vidékén fordul elő. Az említett vidékek szőlőiben igen érezhető kárt okoz, mert ápril és május hónapokban a zsenge hajtásokat lenyírja. Ezért a Buda vidéki svábok 'schneidernek', az esztergomiak 'szabónak' nevezik; Tokaj vidékén pedig 'vincellér-bogár', túlnyomólag azonban *csaja* elnevezés alatt ismeretes, úgy hogy a közönséges emberektől másként nem is hallottam. Kendrovics E. — Fejér megyében földben lakó nagy fejű fekete bogarat hívnak *csajkó*-nak, mely erős rágóival a szőlő hajtásait levágja és lyukába vonszolja, cincálja. Csapodi István.

Csal. A *csal* főnév vidékünkön dívik a *csel* szó értelmével; pl. a gyerekek birkóznán, ha egyik a lábát a másiknak láb-szárai közé v. mögé tolva földhöz vágja, mondja: 'Csalt vetettem neki!' Járja itt a *csere-csala* szó is. (Kővágó-Örs. Zala m.) Czigány Károly.

Csámporodik. A székelységben járatos szó. Mikor valamely ital vagy levesféle étel tarthatóságánál hosszabb ideig való tartás közben erjedésnek indul vagy már el is erjedt, eredeti ízét elvesztette s esetleg meg is kezdett szagosodni, akkor mondják, hogy megcsámporodott. A sernek és a pálinkának való keverése is, ha a kellőnél tovább marad az erjesztő kádban, meg szokott csámporodni. Maetaphoricus jelentésben is használatos; 'Talán bizony megcsámporodtál' = talán elment az eszed = talán megbolondultál. 'Az arca elcsámporodott' = eltorzult pl. a nagyon részeg embernek. Pál Gyula. — Dunántúl a nyugati megyékben azt mondják: *elkámpecsorodik*: savanyú képet váltva sirásra fakad. Csapodi István. — A *csámporodik* szó meg igekötővel. *megcsámporodik*: megsavanyodik értelemben a székelýföldön használatik. Kassai F.

Csapzi, csapzíság. Ismeretes szó Gömör megyében, s annyi mint: csapodár, magát kellettő, tetszeni vágyó. 'Ejnye! de csapzi kis leány' szokták mondani az olyan leány felől, ki a társa-

ságban mindenki körül ott settenkedik, s kellemetes külsejével s vidám magaviseletével meghódítja az egész társaságot. „Ejnye de kis fruska!” Rozsnyón mondják az ugyanilyen hamis kis lányokról. „Most Turán Mariska kisasszony körül csapja a levét.” Oly fiatal emberről szokás mondani, a ki kevéssel azelőtt még másnak udvarolt. **C z é k u s L á s z l ó.** — Szabolcs megyében Gyulaj, Nyirbátor vidékén használt szó, hol a „pajzán, pajkos” kifejezésére használják, nemcsak a nép, de művelt egyének is: „C s a p z i gyermek, c s a p z i kedve van” sat. **M i k o l a L á s z l ó.**

Csatora. Használatát Zemplén megyében Tarcalon hallottam nem ugyan *csatora*, hanem *csatara* alakban: „Nagy c s a t a r á v a l jár”: nagy lármával, hangos beszéddel. Igéül is használják, pl. „Ügy c s a t a r á z o t t, mintha azt akarta volna, hogy egész környék meghallja.” **M i k o l a L á s z l ó.** — **Csatora.** Nem állhat nagyon közel a „hahotához”, a mely mellett áll Sal. Erasm. szerint; legalább a Tisza vidéki használat szerint *csatoról* ige (az alapszó: *csatora* használatára nem emlékszem) a. m. csekély fontosságú dologról is nagy hévvel, lármával beszél, nyelvel, s leginkább szószátyárkodó asszonyokról mondják. Ez a jelentés nagyon jól beleillik Veresmarti idézett mondatába: „A pápistáknak tévelygéseket nagy c h a t o r á v a l számlálod elő”. **K o m á r o m y L a j o s.**

Csécs. Dunántúl jóformán mindenütt himlő jelentésben ismerik. Én legalább több megyében hallottam ebben az értelemben. **T o l n a i J ó z s e f.** — Soprony megyében a himlőt csakis *csécsnek* nevezik. Az enyhébb himlő *b á r á n y - c s é c s*. A gyermeknyelvben a szép = *csecse*. **C s a p o d i I s t v á n.** — **Csécs:** himlő. „Te ronda *csécses pofájú*.” **C z i g á n y K á r o l y.** — A *csécs* szó himlő helyett Vas vármegye némely vidékén annyira használatos, hogy a himlő szó alig ismeretes a köznép előtt. **K a s s a i F.** — A *csécs* szó „himlő” értelemben használatos Vas megye körmendi, vasvári és sárvári járásaiban. Gyakran használt összetételei: „*báránycsécs, csécshelyes*.” Sokszor hallható: „*Csécshelyes a képe*.” **S t e i n e r B é l a.** — **Csécs** himlő jelentését nem ismerem. Vezetéknévül (családnév) él a székelységben is. A második jelentésre közlött példa azt sejteti, hogy a *csecsebecse* ikerszó első tagja ez a *csécs* s jelentése ugyanegy a *csecsebecs*éjével. **P a a l G y u l a.**

Csemp, csempes. **Csemp:** „kályha, kemence, cserepes, góc” értelemben a székelységben ismeretes; de „*fraus, dolus*” képen csak a *csempészet* származékban. **P a a l G y u l a.** — **Csempes:** torkos, nyalakodó. A *csempes* gyerek lop is. Átvitt értelemben: „*Ugyan nem röstelli kigyelmed vén létire c s e m p e s k e d n i*”: szerelmeskedni, legyeskedni. Bizony jobb lenne, ha kevesebbet *csempeskedni* (forgolódnál) a legények körül, dorgálja a szüle a legények körül setten-

kedő magzatát (leányát). (Veszprém m.) Horváth A. Gyula. — Somogyban *csempé* annyi mint ferde, csorba. Csapodi István. — „A bögre csempéjét tedd a szádhoz.” (Kis-Győr, Borsod m.) D. K.

Összecsempelyödik. A székelységben mélyhangú alakban járatos: *összecsombojodik* (csombolyodik). *Összecsombojít:* colligo. „Csombojítsuk össze a szénánkat, mert eső jó. Csombojítsd össze holmidat (ruhádat, fejérműdet) s aztán eredj, a merre a szemeddel látsz.” Pál Gyula.

Csempeszkezik. Gömör megyében fölváltva használják: „A kis gyermek az anyja nyakába csempeszkedett,” és: „A kis gyermek rácsemeszkedett az apja karjára. Belé csimpeszkedett az anyja ruhájába. Rácsimeszkedett a fa ágára.” *Csühenkezik:* csüng, szinte gömöri kifejezés. Az előbbitől annyiban különbözik, hogy itt nem annyira karjaival, mint inkább teste előrésszel tartózkodik az illető valamin, s a lába lecsüng. Így mondják: „Pista a szekéren csühenkezik.” Czékus László.

Csendeni. Ez alakban nem ismerem, hanem: *csendíteni* mondják Gömör megyében a Vály völgyén s másutt is. Így a halottnak először nem harangoznak, hanem *csendítenek*, azaz a csengőhöz hasonló kisebb haranggal harangoznak. Czékus László. — *Csendeni.* Épen ilyen alakban nem hallottam, de rokonát *csendíteni* mondják Erdélyben s jelenti a protestánsoknál azt a harangozást, mellyel a halottat s illetőleg annak nemét is bejelentik. Férfinak háromszor huzzák meg a nagy harangot, nőnek a kicsit kétszer. Macskásy Sándor.

Csepke. Az adott példában: „Esküttinköt a chepkeuel halakra verette” csepke csipkét (csipkebokor, csipkegyümölcs — székelyesen seggvakaró) jelenthetne, a mi csipkevessző volna; ez pedig tudvalevőleg tövises vessző, a minővel régen vallatás és büntetés közben verették az embereket, sőt a hagyomány szerint az iskolás gyermekeket is. Pál Gyula. — *Csépke.* Így hívják Szatmárban a szövőszéknél (szatmári kifejezés szerint az esztovátánál) a fonalat elválasztó két fát. Czékus László.

Cseplye. *Cseplyeperjé*-nek hívják Abaúj-Szántón s általában a Hegyalján az elhanyagolt szőlőkben folsarjadzó dudvanemű sásféle fűvet, mely a szőlőknek sok kárt okoz. Mondják az ilyen szőlőről: „A mit a fillokszéra meghagyott, azt a cseplyeperje pusztítja el.” Sok helyen ezt siskának is nevezik. Czékus László.

Csereklye. A székelységben a fenyőfának levágott és a földön megszáradt ágait nevezik *csereklyének*, a helyet, a hol sok ilyen száraz fenyőág van, *csereklyésnek*. Másféle fa levágott és a földön megszáradt ágait *ágbogonak*, *bozlánnak*, a megszáradt galyakat pedig *térme-*

l é k n e k h í j á k . P a a l G y u l a . — A székelyföldön, kivált Csik-Gyergyó-Kászonban, ezen tősgyökeres székelyek lakta vidéken, hol a fenyőfa több neme honos, nevezik a fenyőfa levelét *csereklyének*, nem pedig mint a Ballagi szótárban olvasható, túlevélnék, mely utóbbi a német 'nadelnek' szó szerinti fordítása. *Csereklyés*: nadelholz wald. Szentpétery Sándor. — Csik megyében a székelyek általánosan használják a 'fenyőtű' helyett a *csereklye* szót. 'A sok lehullott csereklyétől nem nőhet a fű.' Erzsényi Béla.

Cserkész a nép ajkán mint cselekvésszó és ezt jelenti: a vad hangja után indulva vadász, azaz se lesben nem áll, se kutyákkal nem keresteti a vadat, hanem a vadat maga keresi föl a puskás. Különbözik csak a 'jágerok' közt forgó nép használja leginkább. 'A grófúr nincs itthun, mee a zungi hegyekbe mentek *cserkészni*.' (Szeptemberben szarvasbikákra sat.). Sopron vármegyében hallottam. A deregnyői ember a vadászt, cserkészöt puskás-nak nevezi. 'Gyertek csa, mennek a puskások.' *Cserkész* mint személyt jelentő gúnynév van meg némely vidéken. Tán a muszkakatonák emlékével van összekötve ama név használata? Paszlavszky Sándor. — *Cserkész*: erdőőr vagy ritkábban halászsegéd. 'Cserkészni ment': elment vadászgatni, vállára vette a puskát s kiment az erdőre, de nem épen vadászni, hanem ha akad vad, jó, ha nem akad, hát úgy is jó. Horváth A. Gyula. — *Cserkész*: kereső, kutató; főleg igealakban: *cserkészni*, a magának eledelt kutató szarvasmarhára alkalmazva hallottam Sárospatakon. Macskásy Sándor. — *Cserkész* főnév itt: halászsegéd. 'Elszegődtem cserkésznek v. cserkészni': hálót húzni jégén halosztaléért. Czigan y Károly.

Csetten. Használja a gömöri nép ehelyett: megszeppeen. Így mondják fölváltva: 'megcsettent vagy megcsattant a bátorsága.' Czékus László. — *Megcsetten*: megcsattant a gyermek hangja. (Erdély.) Macskásy Sándor.

Csihó. Ily alakban nem ismerem, de e szó aligha rokonságban nincs a *csihés*-sel: 'Béresek között is töl cudar csihésnek' (Arany: Toldi II.) Lehr Albert ezt így magyarázza: 'Béresek között is a legalábbvalónak tevé. Csihész az, a kin a többi kifog, belőle tréfát, csúfot űz.' Komáromy Lajos.

Csikkeny. 'Kicsikkant (nem csikkent) a lába,' azaz a lába csuklója kiszökött a helyéből (ausgekegelt), míg a verstauchung-ot marjulás-nak mondjuk itt a székelységben. Szentpétery Sándor.

Csinga. Soprony megyében a kifutós lapdázás (métázás) egyik válságra jutásakor, mikor már mindenki elvesztette a jogát, hogy a labdát kiütve a künn levő feleít besegítse, beáll a csingázás vagy csingálás; az ellenfél két

fő embere incselkedve egymásnak dobálja a labdát, míg a válságba jutott félnek egyik ügyes embere közbe vagyis a csingába álls úgy vigyáz, hogy amazok valahogy őt loppal meg ne dobják, mert el van veszve a játék, míg ha a labda nem találva elgurul, a künn levőknek idejük jut a beszaladásra s folytathatják a játékot. Csapodi István.

Csingolódik. Csingózkodik, csipeszkezik: fölkapaszkodik, utána-, beléje-fogódzik, pl. a gyerek, mikor anyjának nyakát átöleli s aztán róla alácsüng; vagy mikor ruháját hátul erősen megfogja s magát ennél fogva huzatja. Tolnai József. — *Csingolódik:* 'összefogódzik' itt ismeretlen; ellenben *csongolódik:* göngyölődik; valamit *becsongolítani:* csomagolni, begöngyölíteni használják. Szentpétery Sándor.

Csob. *Csob*-ot nem, de *csobbanás*-t használnak annak a hangnak a kifejezésére, a mi támad, midőn valamit a vízbe s általában valamely folyós testbe belédobnak. Tolnai József. — Hangutánzó szó; e hangot halljuk, mikor pl. egy földobott kő a tó vagy a folyó vizébe esik; innen: *csobban* = *csuppan* = *csuppan*. Paal Gyula. — Ha valaki egy nagy követ vet a vízbe, Gömörben és Szatmárban mondják: 'Nagyot csobbant a víz', vagy némely helyen 'nagyot poccsant a víz.' Ha egy nagy hal veti föl magát, ekkor a vizen nagy csobbanás történt. Czékus László. — 'Kútba dobtam, csakúgy csobbant.' Czigány Károly.

Elcsöppevezik. Veszprémben ezt a szót is, mint a *csingolódik*-ot a közölt alaktól kissé eltérően, de a Nyelvőrben közölt jelentésben használják; nem: *elcsöppevezik*, hanem: *elcsöpetésedik*. *Csöpetés*-nek nevezik az olyan helyet is, a melyen fák ha vannak is, azok kicsinyek és egymástól távol állanak s leginkább kisebb-nagyobb bokrokkal van benöve; a melyet tehát se erdőnek, se pagonynak, se csallitosnak, se vágásnak nem lehet mondani. Tolnai József. — Ezt a szót nem ismeri a székely; 'entarten' neki *elcsenevészedik*. Paal Gyula.

Csúforog. Ezt a szót leginkább aratás, illetve hordás alkalmával használják; pl. 'Hallod-e Miska, hogy csúforog a Ripacsos Tóth Gazsi kereke. Bizonyosan elfogyott az avas hajú' sat. Vagy ha valamely legénynek az új csizmája nyikorog, akkor ezt a kérdést intézik az illetőhöz: 'De csúforog a csezmád; tán nem fizetted ki az árát ecsém?' Kendrovits E.

Csup. Egy jelentésű a *csúcs*-csal; de csakis a párna csúcsát nevezik e szóval. Paal Gyula. — Így nem ismerem; de értem, ha valaki azt mondja: 'Vágd le annak a répának a csupkáját.' *Csupka* a gyökérféléknek, pl. a

sárga- vagy a cukorrépának az a része, a mely a termesztés alatt a földből kiáll, az a kis fél teke, a halmocska, melynek érdes kérgén a répa levelei sarjadzanak. Azt hiszem, hogy a répaféléknél a gyümölcsnek ezt a részét mások *torzs*-nak hívják. Wagner László 'Gazdasági Műszaki Vegytanában' (1870.) a *csupka* másképp van magyarázva, bár nem világosan. A mű 65. lapoldalán ezek vannak írva: 'Mind- eddig az ú. n. fehér imperial répa tartatik a cukorgyártásra legalkalmasabbnak. Körtealakú, nyulánk, igen finom fehér húsú; levelei szélesek, sötétzöldek, csupkái merőle- gen fölfelé állók (?)'. Az ábra, a mely a most citáltak mellett látható, azt engedi következtetni, hogy Wagner a *csupka*, a *csupkák*-on a leveleknek azon ifjabb részeit érti, melyek mint új hajtások csakugyan fölfelé állók. Lamos L. — *Csúp*: csúcs, főleg vánkosnál. Macskásy Sándor. — A hegy csupja: die kuppe des berges. Szentpétery Sándor. — N.-Enyeden párnacsupnak nevezik a tol- lat tartalmazó párnahaj (Vas megyében vánkoshéj) egyik keskenyebb oldalára varrt színes kelme fölé futó részét a felső párnahajnak, mely többnyire horgolt vagy hurkolt csipkéből áll, melyen keresztül a színes kelme kilátszik. Szele Ferenc.

Csüd. Így hívják a Hegyalján a ló patája fölött levő csuklót. Czékus László. — *Csüd*: a lóláb csuklója. 'A csüdje fáj.' (Miskolc.) D. K.

Csüllekedik. E szót nem tartom helyesen értelmezettnek az *izgágálkodik*, *civódik* igékkel. Ily alakjában ugyan nem hallottam, de az előttem jól ismert *küllekedik* és *tüllekedik* hangtani változatának tartom; ezek pedig azt jelentik: 'birkózik, dulakodik' közelebbről: nagy erőlködést fejt ki a birkózásban; iskolás gyermekektől hallottam, a kik haragosan egymásra rohantak, s nagy erőlködéssel hosz- szabb ideig birkóztak, hogy egymást leteperjék. E jelentés nagyon jól beillik Geleji Katona e mondatába: 'A tévely- göknek, agyaskodásoknak és alkalmatlan tsüllekedé- seknek s vetélkedéseknek tulajdoníthatjuk.' Komáromy Lajos.

Kicsűrül. Valószínűleg a *csöröl*-nek tájéjtésbeli mása. Csörög jelentése ismeretes a szövés mesterségéből. Innen képes beszédben kicsöröl, becsöröl, lecsöröl annyit tesz, hogy valami italfélét az edényéből kiűszik, lenyel; távolabbi szinonimája: 'helyéből könnyedén eltávolít, kimozdít.' Paal Gyula.

Dac. A Királyhágón túl használatban van e szó, s annyit tesz mint: ellenszegülés, makacskodás, visszatörítés. Horváth János. — Hajdu megye alsó részében használják. Így: 'Büszke daccal van tele.' Kunsági B.

Deberke: döbönke, bödönke. Kétfülű faedény, mely a

feneke felé szélesedik, fent keskeny; a dőbönkére jön a fafedő. „Eltettem egy dőbönke lekvárt.” (Deregyő.) A kisebb dőbönt *vanná*-nak is nevezik. „Egy vanna vaját vittem eladni. Aszt a gomolyát rakjátok vannába.” Ungban így halottam: *berbence*; a Bodroghközön *berböke* használatos. Ezek már nagyobbak s tonnaszámba jönnek; alakra nézve is változnak s használatuk is más. *Paszlavszky Sándor.* — A Királyhágón túl *deberke* vagy *dőbörke* ismeretes szó s „turótartót” értenek rajta. *Horváth János.* — Háromszék megyében *deberkének* neveznek fából vagy bádogból készült kisebb dézsát, a melyben turót, vaját és zsírt szoktak tartani. *Mátéfy Gábor.* — *Deberke*, túrós-deberke, „túrós bödön” értelmében használtatik Erdélyben. *Herman Ottó* né. — *Deberke*: hordócskaalakú faedény, melyben rendszeren turó, sajt vagy szilvaíz sat. szokott tartatni. (Nagybánya vidéke.) *Pap Márton.* — *Deberke* Erdélyben szél-tében: túrós bödön. *Versényi György.*

Deget. *Dekecnek* mondják Deregyőben, hol leginkább *szekekenőnek* veszik a „kupce dekec, kulimáz-t” kiabáló szekeres tótoktól, kiknek hangos kiáltására a tősgyökeres magyar gyerekek is tudják visszakiáltani e gunyolódó szavakat: „Icce domu gazdovádz!” — „Itt a dekeces tót, apámuram gyűjjé ken, dekec árulnak.” A hektikusnak *dekecet* adnak inni: „Köhög a, maj kiköpi a tüdőjét”, vagy: „maj leszakad a lesenyéje (vese), pedig má dekec is itt (ivott)”. *Paszlavszky Sándor.* *Deget* az a kenőcs, mellyel a szekér tengelyét szokták a surlódás csökkentésére megkenni. *Horváth János.* *Degetnek* nevezik a közönséges kocsitengely-kenőcsöt. *Mátéfy Gábor.* — Csík megyében a székelyek általánosan használják a *deget* szót „szekerkenőcs” értelemben. *Ercsényi Béla.* — (Erdély.) *Versényi György.*

Derce: liszttel vegyes korpá; szitálás után a liszt nagyja a korpával a szitában marad, ez a *derce*. „Sűrő szitán szitáltam, lesz hát egy kis lisztem haluskának is, meg dercés kenyért is süthetek. Mink csa dercés kenyért sütünk. A dercés kenyér jól ki nem sült, hát írjes (szalonnás) biz a.” *Paszlavszky Sándor.* — *Derce* a legalsóbb rendű (vörös) liszt, melyért a baranyai parasztszasszonyok teknyőt szoktak cserélni a cigányoktól. *Vinczy Gyula.* — E szót Erdély majdnem minden részében használják; a legbarnább liszt és korpá között foglal helyet; vele disznókat, teheneket és más házi állatokat táplálnak. *Mátéfy Gábor.* — *Derce* a buzalisztnak ismételt szitálás által nyert azon váladéka, mely a kenyérsütéshez kiszitált liszt után még a korpától elválasztatik. (Heves m.) *Jakab Géza.* — A szegényebb háztartásokban a lisztet kenyérsütéshez oly ritka szitán eresztik át, a melyen a liszten kívül az apróbb

korpa is áthull, úgy, hogy a szitában csak a durvább, nagyobb szemű korpa marad vissza. Ez a finomabb korpa a *derce*, s az ilyen lisztből sült kenyér a *dercés kenyér*. (Rimaszombat.) *Gresits Miksa*. — *Derce* az a korpanemű liszt, mely közvetlenül a korpa előtt hull ki a szitából: *dercekorpa*, *derceliszt*. (Marosszéken, Borsodban.) *Herman Ottóné*. — *Derce* a korpának az a durvább faja, melyben még maradt buza- vagy kukoricaliszt-anyag is. Innen *buzaderce*, *kukoricaderce*. Ezzel kezdik a disznók hizlalását. 'Mire a kukorica megéri, akkorra a disznó dercén kivéresedik, s aztán a kukoricán már csak zsirra hízik,' szokja mondani a gazdasszony. (Tolna m.) *Révy Ferenc*. — (Borsod m.) *Styx Hermin*. — (Szatmár m.) *Pap Márton*. — (Szeged vidéke.) *Temesváry K.* — (Szatmár m.) *Blahovich Pál*. — (Erdély.) *Versényi György*.

Díjalmás. Ezen szót Szilágy megye északkeleti részében használják, különösen vadászemberek, kiktől nem egyszer hallottam ilyféle dicsekvést: 'Nem ment kárba a puskapor, díjalmásan (győzelmesen, haszonnal) jöttem haza.' *Kunsági B.*

Domó. Hajdú megyében *dívik* e szó s a kenyérnek azon részét értik rajta, mely a kemencében süléskor fölhasadozva kidudorodik és szépen megpirul. 'A kenyér *domóját* szeretem.' A *domó*-val értelemre megegyezik az ugyanott használt *pille* szó. — Győr megye alsóbb részében pedig a *csücsök* vagy *csücske*; pl. *pillés kenyér*, *csücskös kenyér*. *Kunsági B.* — *Domó* a kisütött kenyérnek a gyürkéje, mely a kenyértészta megrepedése által a sülés alatt keletkezik. *Jakab Géza*. — A kemencében sült kenyérnek kidudorodó, fölpattogzott része. 'Nekem a domójából adjon! Nem jut mindenkinek domós kenyér.' *Gresits Miksa*. — *Domó* az a repedezett *duc* vagy dudorodás, mely a kenyér egyik oldalán süléskor támad. Azonkívül *domónak*, vagy *domós* *nak* neveztetik az a kukoricaszem, mely pattogatás alkalmával nem tarajosodik ki egészen, csak megrepedezik. (Szolnok és Gyöngyös vidéke.) *Herman Ottóné*. — *Domó, domós kenyér* Gömör megyében a Balogh völgyén használt szó. Jelenti pedig a kenyérnek sütés alkalmával fölrepedt s így kidudorodva kisült részét. *F—y*. — A kenyérnek kidomborodott része Borsod megyében *domó*; innen *domós kenyér*. *Styx Hermin*. — A *domó* szó és a *domós kenyér* kifejezés Miskolc vidékén használatban van. Ez utóbbin a sütés alkalmával kiforradt (Szegeden *púpos*) kenyeret értik. *Temesváry K.* — (Gyöngyös vidéke.) *Sebők Henrik*.

Dósa hűt. Azt hiszem, ez nem tulajdonságnév, hanem a Dósa (Dózsa) család egy tipikus mondásából származott szólásmód. *Versényi György*.

Döngöl. Ez alakban nem, de mint igeszó: *dönget, eldöngget, döngönyöz* él a népnyelvben. ,Vigyázz, mer eldönggetlek! Ugyancsa megdöngönyözték, meggyomrozták aszt a hires legényt!’ *Paszlavszky Sándor.* — *Döngöl:* püföl; *döngölni:* valakit többször hátba ütni. ,Döngőt adtam neki. Jól eldöngölte.’ (Marosszék.) *Herman Ottóné.* — A *döngöl* szót Szatmárnémetiben hallám több ízben ily értelemben használva: ledöngölni v. leverni valamit, pl. homokot az ucca kövezet közé. *Kovássy Elemér.* — Szatmárban mondják: ,Csak jól döngöljétek meg a földet!’ *Pap Márton.* — *Megdöngölt, ledöngölt* föld, csűr. Van egy tánc is: csürdöngölő. *Versényi György.*

Dudkóró. Így is, de inkább használatos: *dudvakóró;* a magvassá nőtt parajfélék közelnevezése. *Jakab Géza.*

Dudorog v. *dörmög,* a ki másra bosszankodik s magában alig hallhatólag szidalmazza. *Vinczy Gyula* — *Dudorog* halk éneklést jelent. Másutt *dúdolás* a neve. *Kováts S. János.*

Dufál. *Dufál* Baranyában ,döfköd’ jelentésben mindenfelé használtatik: ,A szopós borjú úgy dufálja az anyját, hogy majd eldönti’; akkor mondják, mikor kevés tej van már a tehén tőgyében és a borjú még éhes. *Vinczy Gyula.* — Ha a borjú nagyon mohón szopik s nagyokat lök az anyja tőgyén, túl a Dunán azt mondják: ,Dufállo (dufálja) az anyját.’ *Csapodi István.* — E szó Máramaros magyar ajkú lakosai között divik ez értelemben: hátba ütöget, hátba ver. *Kovássy Elemér.* — Répce-Szt-Györgyön *dufál* azt jelenti, mikor a borjú anyja tőgyét orrával földőfi szopás közben. *Kováts S. János.*

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A nagybányai régi céhek irataiból.

Kovács céh. (1643.)

A czéhmaster hüttel köteles a czéh rendtartásaira és szabadságira.

A ki a czéhbe akar állani, megkivántatik, hogy tisztességbeli személy legyen s a czéhben két becsületes személyek által követtesse be magát; ugyanakkor tartozik apród esztendejéről igaz kovácsi czéhből kiadott pecsétes levelet előmutatni.

Tartozzék remeket csinálnia: egy öreg fejszét, egy ásót, egy kapát, egy fűvágó kaszát, melyekben derekas fogatkozásoknak lenni nem szabad.

A két czéhmastereknek tartozzék adni ajándékon két bokor zemes kesztyűt; a czéhnek beálló pénzt, a mestereknek mesterasztalt, ilyen rendel: első tál étel káposztás hus, második: tészta borsos, harmadik: tészta gyömbéres, avagy fekete lév, pecsenye, gyümölcs tál étel, elegendő kenyér, tíz v(eder) bor. Szolgáló mester is tartozik lenni egy eszten-deig; mikor e mesterségét az utána következő szolgáló mesternek át adja, tartozik a czéhnek köszönő pohár adással, mely jár egy tál étellel, pecsenyével, két v(eder) borral.

Contár helyen tanult mestert a czéh befogadni, ha akármely tudós lenne is, nem tartozik; ha azonban meg tudja állatni, hogy czéhes helyen tanult, tartozik a czéh befogadni, mint a felső esztendőkhben is volt.

Minden mester tartozik a szokott bejáró pénzzel (24 d.).

Az ki az czéhben verseng s illetlenül esküszik, büntetése 1 frt.

A mely mester contár mesterrel társalkodik, tartozik fél mesterséggel.

Az ki az czéhmaster hivataljára engedetlenkedik, megbüntetessék.

Mivelni kívül való helyekre csak az czéhmasterek engedelmekből mehet az kovács mester.

Az ki az bejárásoktól üres akarna lenni, és viszont közinkbe bemenne, ha tisztességében meg nem fogyatkozott, tartoznak az mesterek ez ilyent ismét befogadni.

Az kik felől pedig czégeres véteknek notája hallatik u. m. gyilkosság, paráznság, orvság, az ilyenek műhelyének tábláit bevehessék, kezét a mütől feltilthassák, valamig magát ki nem igazítja.

Ha az kovácsmester patkolás közben maga meg nyiraz valamely lovat, az kovácsmester tartozzék gyógyítani.

Az tanuló inas két esztendőre szegődik; az ura az inasnak tartozzék adni nigy inget, nigy lábra valót, egy ködment, egy süveget, szabad sarut.

Valahonnét jött kovács legények tanuló levelet tartoznak előmutatni; ha kik nem mutathatnak, az ilyenek magokat a mesterek közzé be ne szivelhessék s a mesterek is be fogadni nem tartoznak.

Az mely legény gazdájával megháborodik, s az czéhmaster hire nélkül előbörít levetné, megbüntetessék 1 frtig.

Az mely mester más legényét elhitegeti, büntetése 1 frt.

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Tolna megyeiek.

Azt tuggya, hogy szíva: azt hiszi, hogy szilva.

Magáér még amugy (t. i. kár).

Szeret nálunk?

Jobb enyhelyet tart (t. i. szél ellen a csónakban).

Embërségës embër szavára.

Nem hoztam pénzt vélem: magammal.

Búgatnak a nagy haranggal (a halottnak).

Sënki sē fölözte mēg: nem multa fölül.

Ēggy állás szöllő (a melyik út vagy egy sor ritkásabb ültetéssel van határolva).

A hal pöci (v. pöcte) a horgot.

Elcsapta a hasát: hasmenése van.

Irántad van az állat (az illető arca irányában).

Rajt van még ēgy ētet (tej a macska lábán).

Ha van szíved, tód rá v. húzd rá. (Ezt mondják énekelve pl. a dunai molnárok, ha gerendát, gépet sat. tolnak v. húznak).

Annyi asszony van a papnál, hogy alig férnek mēg: férnek el.

Kihuzzák a szénáját: elszeretik a feleségét.

Mēgesküszöm mind a három istenēmre.

Isten álgya meg űket (így köszönt egy távozó ember).

Beletörülte a zsidó a dinnyéskést (a gyerek ingébe).

Kiizzatt, mint a pesti kutya a flasztëron.

Az igaz embër is gyalázatba esik. (Bölcske.)

(Paks.)

J. KEMÉNY LAJOS.

Mondások.

Ērtsi kē, hugy beszëllék.

A kē lyányja akkorátsó, mint az Ancsur nenéjé.

Nagyon bugaras ez a káposztalevel, tele van hornyúval.

Ott bagarász a tehen a tóllak körül, de sēhugy sē jovúl.

Egísz nap ott bolyvaskodik a burokban.

Űgy mēgësztringóta, hogy a füle is két felé át.

Csívázta a fejit az a rücskös, és nézett rám mint a bagó.

Ha mēllát a mustohám, mēver.

Nē fëlljën, estére mindent kitópolok.

Uvítanak a kutyák.

Olyan sitét van, ēlígsg ēlig lát az embër.

Ott zsugorál az a vïn, oszt somrog magában.

Tyúszik a lábam, medves az agyig.

Minek mēnnék férhëz, bekötném a szēmëm világát.

Mégihedt, szétte a talpait.

Mán én nem tudhatom, micsodaja, hogy van a, micsoda isten csudája lehet a, hogy az az asszony sēbugy sē akar jóvúlni.

(Ipoly völgye. Kovár vidéke.)

KUBINYI FERENC.

B a b o n á k.

1. A zsványok a Zavastetőn megöltek egy asszont, kivették belőle a gyermeket, osztán levágták a kisújját, aszt megszárajtották, aval bemehetnek akármelyik házba; mert ha az idétlen gyermeknek ujját meggyútik, az egész házat is el lehet vinni, mégse ébred fel senki. Van ilyen a tarisnyájában minden zsvánnak.

2. A semerget csak é(h) nyállal vagy ablak izzadtságval kend meg, hát elmulik.

3. Ha kezedet a szél kifujta, oszték ripacsos, meg a tehen tőgyit is csak sajtalan vajval kend meg.

4. Szerencséje lessz, mer visszájára vette fel a ruhát.

5. Eső lessz, mer a harangszó messzire hallik.

6. Hód fogytán nem jó veteményezni.

7. Háboru lessz, mer üstökös csillag meg koporsó jár az égen.

8. Megrontották a tehenet, mer vérrel adi a tejet.

9. Nem tiszta ember az, a ki szen György éjcekáján a kereszt útra megyen.

(Zemplén m. Szürnyeg.)

CSOMÁR ISTVÁN.

N é p m e s é k.

Rudolf meg Rudinca.

Éccēr vót ēggy embēr mēg ēggy asszoñ. Annak a zurának ē kölletēt mēnyi katonának; asztá mikor ēmēt, a felesige viselős maratt.

Mikor mēnt a zembēr a zuton, igēn szomgyas lēt; de nēm vót sēhuncsē viz. Utójára ēggy ōkōr csapázsba talāt vizet; hát lēhajút oda innya. Asztám mikor ot lēhajút innya, mēkfokták a szakálát. A zōkōr nyombú szót ki, hom mīg mēg nēm igīri, hogy aszt odādgya, a mit a házna nēm tud, addig nēm ereszti ē. Asztá mēg-igīrte nekije.

Asztám mikor haza mēnt, látta, hogy a felesiginek ész szép fia vañ. Ère igēm busút. Kérdēzi a felesige, hom mér busú; asztám megmoñta, hom mér busú.

Mire hét esztendős lēt a gyerēk, gyūttek a fijaér neki, asztán el is vittik a fját neki. Ennek a gyerēknek a neve Rudolf vót. Annak a zembērnek, a ki ēvitte a gyerēkēt, vót ēf felesige, a ki boszorkañ vót, mēg ēl lēánya, a ki szinte boszorkañ vót. Ennek a lēáynak a neve vót Rudinca.

Asztá föladta a Rudolfnak a zöreg asszoñ, hogy  f  d et  tess n   kukoric v , r gg re m g is  rgyen m g pr sza is l gyem bel le, oszt ot l gyen a zablakon m ks vel, mire f k . Nagy n bus t, s rt a Rudolf, hugya  l gy n e'. Aszt  oda gy tt a Rudinca:

— M r r sz kedves m?

— Hon n  sirn k, hon n  r n k, mikor a t  v n boszork ny any d eszt a d got atta nek m?

— N  sirgy , maj mim m g l ssz, csak alugy .

Aszt n mikor f l brett a zasszo , h t l tta ott a por sz t; aszt  j  m kszitta a zur t, hom minek hozott ujam boszork nt a h szol, a ki m g nagyob mind  .

M s nap m gen aszonta, hob buz t termessz n a f dbe,  szt m m g is  rgy n, m g a kamur ba is l gy n horva, m k ki is l gy n v logatt . M gi  r t a leg  ; m gin gy tt a Rudinca:

— M r sirsz kedves m?

— Hon n  sirn k, hon n  r n k, mikor a t  v n boszork   any d eszt a d got atta nek m?

— No n  sirgy , maj m g l ssz minde .

R gg  mikor f k t a boszork   m gen l tta, hon nagyob boszork   mind  ; aszt m m gin szitta a zur t.

Harman nap m g aszt a d got atta neki, hogy azokat a h rom lovakat, a kik a zist l ba vannak, nyerg je f , aszt  azokon nyarg jon. No m g r t ennek a gy r k, az gond ta, hogy em maj k nnyid dolog l ssz. Oda gy n hozz  a le  , aszongya n ki:

— Minek  r sz most  gy?

— Hon n   r n k, mikor ujan k nnyid d got adott a zany d?

—  , aszongya, n   r j bizo , mer az a h rom l  a zap m, any m m g  n l sz nk; de az r ne f j. Maj ha f l sz a z s  l ra, al l ssz a zany m; csak vagd d m g j   v vas kard , a m sik t szinte; a harmadik l   n l sz k, as csak vagd d meg  f fa kard .

F l t a leg   leg s b is a zasszo ra; am m g ujam magoss t vitte a z gbe, hom m g a ruh ja is csakn m m kp rk t. M gijett  s bb a gy r k, de aszt   j  m gvagd ta a karggy v ;  ra l esett a l  a f dre. Aszt m m g a zemberre  t, aszt is j   verte a kard . Harmaccor m g a l   ra  t; am m  n m vitte ujan magoss t.

Mikor haza m ntek, m gin  sszeszitta a zasszony a zemb rt, hom minek hozott ijen nab boszork nt a h szol; aszt m m kparancs ta neki, hof f ccse   j  a kem nc t, maj el getik aszt a gy r k t.

M khallotta eszt a gy r k, aszt  nagyom bus t. Aszonta neki a Rudinca:

— M r bus sz, Rudolf?

— Hon ne bus n k, mikor a t  v n boszork ny any d el akar  getnyi; mos f tteti a kem nc t.

Aszt  aszonta neki Rudinca:

— Mos csak p kty h rmat a kem nce elejbe,  n is maj h rmat a z gy elejbe, azok a p k k maj besz nek hel tt nk.

Asztá Rudolf maga fütötte el a kemencét; hármát oda pökött elejbe, Rudinca még a zágy elejbe; asztán é szöktek.

Éccēr csak kikiált a vîn asszoñ:

— Füttöl-ē Rudolf?

— A pök asszongya: Füttök.

— Aluszó-ē Rudinca lölköm?

Mēgen csak mongya a pök: Aluszom.

Háromszor egymásutāñ kérdēszte, a pök még csak felét. Asztám mikor má nem felétek, lēugrott a zágyrú, hát láttyo, hos senki sincs. Hamar a zurát főnyergēte, asztá kütte utánuk. Asztá aszonta Rudolf:

— Níz vissza, Rudinca, ig a jobbik orcám, gyün a vîn apád.

Visszaniszte, hát látták, hogy gyün. Hát vót a Rudincának egy gyürűje, aszt létette, hát lett abbú ē kis ház; oszt abba vót ű ēv varró láñ, a Rudolf még csak um mellette. Asztá oda gyütt a vîn ördög; ēkirdēszte tülük, nem láttak-ē ēre ēl leāñt még ēl legint. Aszonták, hon nem.

Visszamēnt a vîn embēr, asztá jó kiszitta a vîn boszorkáñ, hogy azok vótak, mér nem fokta még űket.

Mēgmég fölűtette ēl lapátra, asztám mēgin utánuk küdte. Mongya ám a Rudolf:

— Níz vissza, ig a bal orcám, gyün a vîn ördög apád.

Asztá létette a Rudinca a gyürűjit; hát lett ott ēf foka csikó, oszt űk lēttek a csikósok. Oda gyün a zōreg embēr, asztá kirdēzi, hon nem láttak-ē ēre ēl legint még ēl leāñt. Aszongyák, hon nem.

No visszanyargát mēgeñ; mēgen csak szitta a zōreg asszoñ, hogy űk vótak azok, mér nem fokta még. Avvá fogott maga ēk kenyőcsés cserepet, āra ráűt, asztá utánuk nyargát. Mēgin csak mongya a Rudolf:

— Níz vissza, ig mind a két orcám, gyün a vîn ördög anyád.

A Rudinca mingyá létette ēh hēre a gyürűjit, asztá lett ott ēt tó, asztá lēttek benne arañ rēcék. Odañ a vîn asszoñ, csalogattya a zarañ rēcēket, asztá mongya nekik:

— Lilikém, lilikém, gyerték ide!

De azok nem hāgattak rá. Asztá oda mēnt a kenyőcsés cserippē, ki akarta űket fognyí. Éccērībe valahugyan ērāntották alulla a kenyőcsés cserepet, asztá a Rudinca bekapta. Kōnyörgött asztá a vîn asszoñ, hocs csak a cserepit aggyák vissza. Nem atták neki vissza; asztá uk kōlletēt nekije visszamēnnyi. Māskor haza űrt egy óra alatt, im még ēh hétig sē űrt oda vissza.

Akkor a Rudolf még a Rudinca kimēnt a tóbú, asztám mēgin ujanok lēttek, mim vótak.

Avvá mēgim mēntek, ēccēr csak oda űrtek a Rudolfnak a hazájába. Ottan ēvátak ēgymástú; asztá monta neki a Rudinca, hotyha haza űr, ne haggya magát sēnkitű sē mēkcsókúnyi, mer rula ēfelejtkezík.

No, mēnt a Rudolf haza. Nagyon örűtek neki otthuñ; akarták csókúnyi, de ű nem hatta magát; asztám mikor ējjē alutt, akkor

csókúták még. Mingyár éfelejkézett a Rudincárú; asztá még is házosodott.

Mikor legjavábo át a lakodalom, oda út ész szégîñ kódisszony a zajtoba, asztám monta, hogy é nê felejkézzenek a szegîny asszoîrú, mind a Rudolf a Rudincárú. Eszt mékhallotta Rudolf, asztám mingyá ot hatta a mënyasszonyát, mer fölösmerte, hogy ez a kódisszony a Rudinca.

A Rudincával asztáñ nagy lakodalmat csaptak; a mënyasszonnak répábú vót a sarkantyuja, uh horta a táncot, tinnyël, tinnyël, hop, hop, hop!

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Tájszók.

Eger vidékiek.

- aszon dok: azt mondom, „Jó bor ez, aszon dok.”
- bandzsúr, bondzsúr: bekecs. (Szöke Sándor egri tanító értesítése szerint „az, a mit Somogyban csurapénak neveznek.”)
- bëgre: bögre, csupor.
- bion: bizon.
- cepe-gomba: a székely hiri-ba-gomba.
- csesznye: hitvány, smucig. „Csesznye ëggy embër.”
- csesznyit: csunyít, „rondít” (rendõri nyelvünkön); „pedere” jelentéssel is; vö. csunyét, csunyáz.
- csima, csuma: torzsa: „A káposzta csimája”. (Sz. S. értesítése.)
- csunyáz: merdare. „Össze-csunyázta a kezit’.
- csunyét, csunyít: ugyanaz.
- ëgyfurma: egyforma.
- elcsellözi a napot: elblau-montágojja a hétfõt a mesterlegény. (Sz. S. értesítése.)
- elélënnyi: elõkerül. „Hacsak Egerbe van (a kutya), muszáj neki ëggy hét múlva elélënnyi!”
- elfajul. „Ûgy elfajult a Jézustul!”
- elképült bele: elhült, elámult. (Sz. S. értesítése.)
- elsikkajt. „Na látod, a Jézus sikkajcsa el! Titëkët is elsikkajtanalak.” (Jelentését ez utóbbi esetben nem vehettem ki a beszédbõl.)
- elszëdëlöz ködött: elosont.
- eriszt: ereszt; erissz: eressz.
- éz: íz. Egyszer hallottam: „Jó ézi van”: jó íze van.
- fël: fenn, locativus jelentésû adverbiumként. „Hát te mán fël vagy?”: fenn jársz, fölgögyültál.
- fölveder: fölzavar. „Miklóst a zaj gondolataiból fölvederte.” (Egy tanítványom gyakorlatában találtam; állítása szerint használatos szó.)
- gënge: gyenge. „Van még ëggy gënge csirké a spájzban.” (Szakácsnõi hivatalos jelentés.)
- gënyó (így); a koronaakác gyümölcsét s ennek a nedvét híjják így.
- güdör: gödör.
- gyükér: gyökér. „Nincs gyükere ennek a rózsának.” A zöldségpiacon „petrezselyem-

gyökeret jelent: 'Tessék vőnyyi, szép gyökerem van.'
 ha: mikor. 'Ha jött ide?' kérdezték a szenterzsébetiek (Héves m.) egy volt új plébánosuktól, a ki sokáig nem tudott e kérdésükre választ adni.
 háti, hátýi: háti kas.
 hátrúrú: hátulról.
 hátrúsó: hátulsó. (Sz. S.)
 hóstyá: külváros.
 hível: hül. 'Nem kél befűteni a szobát, hadd híveljén ki egészen.'
 huva: hová.
 ígálkodik. Ügyvéd: 'Iparkodják a költséget megszerezni!'
 Paraszt: 'Sz uram, éjjel-nappal azon ígálkodik.' (Sz. S.)
 iratos: beiratkozott. 'Már ő (a kis fiú) iratos.'

íz, ilyen jó kívánatokban: 'Egyen meg az íz! Vigyen el az íz!'
 jó d: majd, mindjárt. 'Ne beszélj, mer jó d nyakon ütlek.' (Sz. S.)
 jó k o l l o m még az időt: korainak tartom. (Egyszer hallottam.)
 k a m ó n y i, k a m ú n y i: futuere. (A Jókai-párt jelszavát a tavalyi választáskor így ferdítették el Eger parasztjai: 'Éjjen! Jó k a m ó n y i!')
 k i ó d z d z i k (hosszabban ejtett dz hanggal): kioldódik.
 kível: künn. 'Kível van. Mikó kível vótam a szőlőbe.'
 k o m p é r - f ő d: krumpli-föld.
 k ö n y v e d z d z i k: könnyezik.
 k ü l ö n: külön; k ü l ö m ö s: különös.

ZOLNAI GYULA.

Fehérmegyeiek.

árnyék: a nád vagy bokor melléke, csendes hely.
 bicska kasza: kisebb nádvágó.
 bolyog, bojog: ide-oda jár. 'Bolyognak a récék, ludak a tó fölött.'
 borsos: nehéz. 'A nádvágás is borsos lesz.'
 bucka: ritkás nádashely.
 bujár: vöcsök (podiceps).
 bugyli: kés.
 beszél: énekel. 'Beszélnek a nádi verebek.'
 csobogás: lubicskolás. 'Csobog a bujár a nád közt.'
 csikorog a sárcsa hangja. 'Csikorognak a sárcsák.'
 csapás: a nád közt vágott utak.
 cikákul: mikor a gém vagy a halászmadár nagy falatot kap be s nem tudván azt egyszerre

lenyelni, nyakát hol előre hol vissza rántja.
 csáklya fa: hosszú rúd a ladik tolására.
 d o r o m b o l ó m a d á r: nádi-fülemile (locustella luscinioides).
 é g y a r á n t: folyton. 'Egyaránt beszélnek a nádi verebek.'
 e l i g a z í t a n i: elrendezni.
 érvénytelen: rossz. 'Érvénytelen háló.'
 f é l h e n t é r é d i k a lelőtt vad, midőn a vízre esván elvágja magát.
 f é l k a p; a szárcsa és a vöcsök a fölrepülésnél egy ideig a víztükrön fut s csak azután emelkedik föl vagyis fölkap.
 f é l u g r i k a nádasból hirtelen fölszálló vad.
 f ó k a: falka. 'Fókába járnak a vadludak.'
 g ö b b e s z k ö d i k: gubbasz-

kodik. Az egy helyt ülő, tollát fölborzoló madárról mondják.
higvíz: a befagyott tó jégment része.

isling: vékony kötél.

idétt: idébb.

kajdász: kiáltoz.

kajdácskodik: lármáz. Mikor egyes vadlud elszakad a falkától s gágogva keresi társait, azt mondják: 'Kajdácskodhatik míg megtalálja pajtásait.'

kódogni: tévelyegni. 'Ott kódog a rigyában.'

kengyel: nadrágtartó.

lëballag a lelőtt vad, mikor magasból esik le.

lëszárnyazni: szárnyán lőni a vadat.

mindítik: mindig.

mándli: rövid kabát.

(Velencei tóvidék.)

nyerít a bujár, hangot adva. 'Nyerítenek a nagy bujárók.'
nyivákul: a kis fekete halászmadár (hydrochelidon nigra) sirása.

nyikog a sárca, hangot adva. nagy öregapa: dédapa.

óvantag: kulláncs. 'Tele vannak a kutyák óvantagokkal.'

pucok: vakandok.

pruszlék: mellény.

ríjj: sikít.

rigya: ladikkal nehezen járható zombékos, buckás torzssal vegyes nádas helyek.

veszélyës: halálos. 'Nem kapott veszélyës lövést.'

zajog: lármáz. Főleg a lúd-gágogásra mondják. A vadludak háló tanyájukra ereszkedvén, 'zajognak.' 'Zajognak a ludak', mikor gágogva vonulnak.

CHERNEL ISTVÁN.

Veszprém megyeiek.

alkalmatoskodni: kedvezni. 'Mindig ókómatoskodik körülöttő, azt gondolja, hogy majd kap valamit tőle.'

beháztetőzni: földél alá vinni. 'Ojjan kicsiny a pajtám, hogy még a szénámot sē tuttam mind beháztetőzni.'

bozsonyog az idő: esőre készül.

cēmënde: ringyó.

cihelődni: földkészlődni.

cséteséket mondani: dicsértessék a Jézus-sal köszönteni.

csöntöröggni: éjjel kóborolni.

elszódolni: elosonni. Mikó eszrevette, hogy gyüvők, mingyá észódót innen.'

fokja, fokjázni l. lobogó, lobogózni.

hancsik: vakandtúrás.

hëkle-hukla: akadozó beszédű. járkíló: zsvány, rabló.

kóríszni: a szüretelés alkal-mával elmaradt szőlőt össze-keresgél.

lobogózás. Így nevezik az évenként sz. Iván estéjén rendezni szokott tűzijátékot; c. tűzijáték lobogókkal történik, a mi nem áll egyébből, mint lefejtett nyírfahéjból, melynek tenyérni nagyságúra vágott darabjait középen egy vesszőre fölfűzik és meggyújtva a levegőben csóválják. L o b o g ó, l o b o g ó z n i helyett így is mondják: f o k j a, f o k j á z n i.

purti-murti: podgyász.

szez: ürügy. 'Valami szeszé csak be kő gyünnyi!'

tá c s é r t o s : bamba, ostoba. v i r i b ő l n i : igen bővelkedni
 t a k ó : hazug. ,Takó vuotá egész valamiben. ,Csak úgy viribű-
 iletédbe, azér nem is igen tünk a szívábó.’
 hiszém ám el, a mit mondasz.’

(Torna.)

KARÁCSON IMRE.

U d v a r h e l y m e g y e i e k.

babó: juhszörből készített lomos g o r z s : cserebogár.
 utazó pokróc, melyet vagy a k e n t y e f i t y é l : elver. ,Jól
 térdre, vagy a hátra terítenek. elkentyefityélték.’
 Színe rendesen fehér vagy k o c o g á n , k o c o g á n y v .
 szürke. z e k e : darócból készült, hosszú
 téli kabát.
 b i n g y ó : bogyó. ,Ne égyél bin-
 gyót te, me beteg léssz!’
 c s é r g e : juhszörből készült
 pokróc, mely veres, sárga és
 fehér csíkokkal van díszesítve.
 e l g a z o l , e l k e v e r : bepiskol.
 ,Elgazoltad a zingedet. Min bé-
 keveréd a szobát.’
 f i ó k , m e r e k j e , p e t r é n c e :
 kis boglya a mezőn. ,Fiókot
 rak. Szédd össze a merekjét.
 Petréncét gyűjt.’
 g a m a t : piszkos. ,Gamat munka.’
 m a r i n : kelés. ,Rusnya marin
 van az ódalánn.’
 m e r e k j e l . f i ó k .
 o n t o r a : a cseber alsó pár-
 kánya.
 p e t r é n c e l . f i ó k .
 p i l l a n c s : pillangó.
 r u s n y a l . marin.
 s z o k m á n , s z o k m á n y : da-
 rócból készült kurta kabát.
 t ő r s : ehetsz fehér répa; de nem
 a ,tarlórépa’.

VERES FERENC.

N é p d a l o k.

I.

Ez az úcca erre ki,
 Barna babám gyere ki.
 Nem mēgyők én mer féllek,
 Mer a legény rosz lélek.

Ez az úcca de küves,
 Rajta jární keserves.
 Hogy nē vóna keserves,
 Ha elhagyott a kedves?

II.

Édös anyám bánatos lánya vagyok,
 Ugy is tudom, nem sokára mēghalok.
 Díjófábú csinyáltatok koporsót,
 Sárga szēggel ráveretöm a jajszót.

(Baranya m. Csúza.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
ucca 6. sz.

XVII. kötet.

1888. OKTÓBER 15.

X. füzet.

MIT BESZÉL A 'GÖNCÖL' CSILLAG?

Dalt zengedez — régi dalt régi dicsőségről.

Hallgassuk meg sorban őket, egyiket a másik után. Elsőbben is zengje el, a mit égi ihlet fakasztott ajkára, bűvös dalát a költő; aztán mondja el, a melyet a rejtek sötétéből napfényre hozott, a maga titkát a tudomány.

Jó k a i Mór a pozsonyi színház megnyitása alkalmával egypár erősebb igazságot mondott a magyar nép szemébe, hogy szívesen hallja ha dicsérgetik, hogy pazarló, hogy elcsapong a mesék tündérhonába. „Itt áll, úgymond, a népek zugó bábelében. A napjárás alatt nincs egy rokon, ki hozzá hajlana. A csillagot sem híja senki annak, a minek ő: a göncöl — medve másnak.“

Ezek közül figyelmünkre legméltóbb az a tétel, hogy a magyar nép magában áll minden rokon nélkül. Figyelemre méltó, mert egy már egészen kialvóban levő nézet elevenedik föl benne s az igazság pecsétével homlokán indul neki a hazán keresztül a nagy világnak; visz magával igazságlevelet is, hogy testvértelen árva, nyelve anyanyelv; de a mostoha sors meddőséggel verte meg, nincs a kerek földön sehol egyetlen sarjadéka sem; élő tanú rá a g ö n c ö l, minden más népnél m e d v e. Ez a legkétségtelenebb bizonyíték, hogy a magyar nép se a finn-ugorral, mint itt, se a töröktatárral, mint amott hirdetik, semmi rokonságban sincs; hanem magából fakadott tiszta ősi sarjadék, tiszta ősi, mint a nyelv, a mely g ö n c ö l n e k nevezi a csillagot, a melyet minden más nép m e d v é n e k hí.

Igy a költő. S a tudomány?

Valamennyi tudós kéz, a hány csak serénykedett az ősi dicsőség fénykoszorújának összeállításában, mind annyija

legelsőnek illesztette belé a göncöl ragyogó sugarát, ezt az ősz régiségnek legbecsesebb maradványát.

„Hogy pogány korunk a csillagzatok s neveik dús ismeretével birt, mutatják e maig fenmaradt, s a figyelmes vizsgálat által napjainkban újra a felszínre jövő népies csillag elnevezések töredékei,“ mondja Ipolyi Mythológiájának 267. lapján. Se pogány korbeli csillagnevezetek között elsőnek említi föl a göncöl-szekerét.

Lugossy József (Uj MMuz. I. 144.) „a magyar őscsillagnevezetek“ élére hasonlóképen „tisztos göncölünket“ helyezi.

Ezekhez járul a szájhagyomány, a mely a *göncöl* nevezetet majd a kocsi első föltalálójának *Göncöl* nevétől származtatja, a ki természetesen hogy magyar ember volt (Szirmay: Hungaria in parabolis, 34. l.); majd meg egy pogánykori táltost lát benne, a ki halála után görbe rúdú szekérével együtt, a melyen életében éjjelenként a földön szokott járni, az égbe került s most is ott kocsizgat rajta (Ipolyi 268.); majd pedig Konrád császárig viszi vissza s azt tartja, hogy „a göncöl-szeker csillagzat azon Göncöl német császár szaladó társzekérével, kit a magyarok kivégeztek“ (Jankowich Magy. Szónemzés. 85. l.).

A szájhagyományra nézve az az észrevételünk van, hogy annak a nép között vajmi kevés nyomára akadunk. A mi itt-ott fölfedezhető, az nem tiszta, hamisítatlan néphagyomány, hanem a tudáskodó krónikák kútforrására vezetendő vissza.

Jankowich idézett művében a *göncöl* nevezetről ezeket mondja: „Göncöl-szekerere annyit teszen, mint Conradus-szekerere, t. i. mely csillagzatot a rómaiak ursamajornak hívnak, azt a magyarok régtől fogva Göncöl, vagyis Conrád-szekerének hívják. A csillagzatnak ily elnevezése a magyarok által történt, mivel ezen csillagzat csupán a magyarok által Göncöl vagyis Conrád-szekerének hívatatik, az egész, de kivált a pásztorkodó tudatlan néptől“ (86. l.).

E most hallott következtetést Jankowich Struvének egy adatára építi, melyet ez az „acta literáriában“ (Jena. 1703. 188. l.) közölt s mely így hangzik: „Nicolaus Schmidh, alias dictus Güntzel von Rodenaker, avum habuit dictum

Conradum, quem pro more rusticorum olim appellare solebant Güntzel.”

Ez annyira világosan beszélő adat, hogy méltán csodálkozhatunk, minő homály zavarhatta meg a tiszta látást Jankowichtól kezdve mindazoknál, a kik a *göncöl* nevezetben ős magyar szót ismertek föl. Az idézett helyből ugyanis: „Conradus, quem pro more rusticorum olim appellare solebant *Güntzel*” egész tisztán kiolvasható, hogy *Güntzel* ugyanaz a mi *Conradus*.

Lugossy nem fogadja el, hogy a *göncöl* és *Güntzel* egységes szók. „A *göncöl* név, mondja, „Ősmagyar csillagismeiközlemény” című dolgozatában, világosan appellativum; s bár e névalak égi jelenetre szorítkozásával gyökökonaitól magát elkülönözte, s közéletbeni további alkalmazásától korán elvonta — mi egyébiránt csak ősz régiségét bizonyítja —: lehetetlen mindazáltal benne a *göm* vagy *gön* gyököt s ettől öröklött igaz értelmét a tengely körüli csendes körbenfordulást föl nem ismerni.”

Struvenek Jankowichtól idézett adata után szinte fölös dolog azt bizonyítani, hogy az arctos-nak magyar neveze nem eredeti, hanem idegen termék. Grimm szótárában a *Kunz* cikk alatt a többi közt olvashatni: „*Kunz*, *Kunze*, die koseform des mannesnamens *Konrad*... dasz *Kunz* nichts als *Konrad* ist, ist heutzutage dem sprachbewusstsein verloren... dem mhd. *Kuonze* entspricht im mitteld. *Künze*, im 14. jh. *Cünze*. Weiter verkleinert *Cünzelin* Straszb. chron., *Küenzel* Neidh., im 16. jh. *Cünzle*; daher noch heute *Künzel*.”

Hogy a szókezdő *k* legkivált mély, de magas hang előtt is *g*-vé válik, az elég közönséges jelenség nyelvünkben: tör. kajda, magy. kajdász és gajdász; ószl. koliba, magy. kaliba és galiba; ném. kotter, magy. kóter és góter (a régi nyelvben); cseh-tót kačer, magy. kácsér és gácsér; ószl. kaðri, magy. kondor és göndör sat. A zártabb *ü* hangnak nyiltabbá változtáról, a mi főleg a régibb nyelvben történik, példakul szolgálnak: tör. jünzi, magy. gyöngy; tör. tümen, magy. tömény; a HB.-ben ürdüng, ma ördöng(ös). De már magában a régi német nyelvben is előfordul s járatos a *künzel* mellett a *könzel* (Grimm: Szót.).

A most mondottakból folyó következtetést két pontba foglalhatjuk össze.

a) A *göncöl* nem egyéb, mint a ném. *künzel*, *könzel*-nek képmása; tehát korántsem eredeti, hanem kölcsönvett szó; s valamint maga a szó, úgy kölcsönvétel az egész kifejezés is; vagyis 'Göncöl szekere' teljesen hű hasonmása a ném. 'Künzel's wagen' nevezetnek. Ismeretes, hogy a szóban levő csillagzat a németben egyebeken kívül még 'Irming's wagen' és 'Karlewagen' nevet is visel. Az a magyarázat, a mely a magyar nevezetet a Lehel-Konrádféle mondára alapítja, különben is fölötte erőszakolt s a nemzeti érzület teljes elfásultságának föltevéséből indul ki. Alig hihető ugyanis, hogy volna nép, a mely kegyeletét azzal rója le s örökítse meg hőse iránt, hogy róla egészen megfélelkezve legyőzött ellenfelét emelje föl szekérével a mennyboltozatra.

Ha a magyar nép keresztelte volna el s egyik nagy hősenek, Lehelnek dicsőítésére nevezte volna el a csillagzatot, minden valószínűség szerint *Lehel*, de semmi esetre se *Konrád szekérének* nevezte volna el az arctos-t.

b) Minthogy a magy. *köncöl*, *göncöl* a ném. *künzel*, *könzel* formán alapszik, a melyben már umlauttal találkozunk, s minthogy e hangváltozás csak a középfőlnémetben, tehát a 11. század után kezd jobban és jobban terjeszkedni: következik, hogy a magyar nevezet meghonosultát alig vihetni régibb korba vissza, mint a 13. vagy legfőljebb a 12. századba. Az 'ősz régiségről s a pogány korról' szóló tanítás e szerint nem egyéb, mint szép, fényes álmokép, melyet az ősi dicsőség melegítő sugarai fakasztottak tündöklő díszes, de nagyon is könnyen hervadó virággá.

Mint fentebb hallottuk, Lugossy a *göncöl* szót nem tulajdonnévnek, hanem appellativumnak tekinti s bár ezt nyelvünkbeli példákkal igazolni nem tudja, de erősen meg van győződve róla, hogy kellett a középkorban írott adattainknak is lenni, a melyek hitelesen bizonyítanak, hogy a *göncöl* „imez eredeti egyszerűségében (mint appellativum) minden *szekér* attributum nélkül“ egymaga jelölte a csillagzatot. Lugossynak e gyanítását az 1572-diki 'Bécsi Kalendárium' következő helyei helyesnek bizonyítják: „Hetfőn az *kőnczöl*, az időnek mivoltát, giöngge borso szömő houal be hinthi (D8). Mikoron az nap az oroszlan iegibe be megien, az *kőnczölök* vralkodnak (E3). Szombaton az *kőnczölök* megh tecznek borsos, auagi *kő essöuel* (E6). Az szelek *kódó*

ket göitnek, mellicket chótörtőkön essőuel tereitnek meg, mert az hold az kõnczölőkhoz szõrkõztetet (E6.). Sz. Heduig napian czendez eg lenne, de felők, hogi az k õ n c z õ l õ k meg ne haboriccziaik (E7.).“

Itt az a kérdés várja megoldását, miként válhatott le a tárgynév (szekér) a birtokos tulajdonnév mellől s ez utóbbi miként vehette át, a nélkül hogy az érthetőség kárt ne szenvedne, egymaga az összetétel kifejezését; mert hogy a proximus ardet Ucalegon-féle analogiák nem magyarázzák meg kellőképp a kérdést, az tiszta szemmel látható dolog. Két eset lehetséges. Az egyik, hogy a *Köncöl*, ha volt is hajdanta mint keresztnév nyelvünkben használatban, a minek a *Gönczöl* családnév s *Gönczölhida*, *Gönczöl-Karcsa* helynevek lehetőségét megengedik, alkalmazása csakis szórványos, ritka lehetett s ha volt is, már jó eleve elveszthette divatját, mert első naptárainkban a keresztnévek közt sehol se találjuk meg, hanem csakis *Konrad*-ot. Teljesen idegenvoltánál s érthetlenségénél fogva tehát könnyen válhatott mintegy szimbolikus szóvá s mint ilyen egymaga elvállalhatta szótársa szerepét is. A másik eset, hogy e magán álló *göncöl* csakugyan appellativum s annyit tesz mint: medve. Hogy a keresztnévek közül egyik-másik valamely állat nevezetével is válhatik és válik is, arra nyelvünk is szolgáltat három példát; így *Mátyás* = szajkó; nagyfejű *Gábor* Bácskában, a mint gyermekkoromból emlékszem, a bankának a neve (*Gábor* és *Gáborka* = sármány aligha idevaló; ezt inkább a latin *galbulo* [*galbol* = *gábor*] magyarosodott alakjának tartom); *Maczkó* = medve (minden bizonnyal cseh-tót réven került át; az előbbiben t. i. *macek* = *Matthias* annyi mint kandur és medve). Így vált az úszl. és szerbben a *Mária* név, az oroszban *Vazul* (vaska) és *Mihály* (miška) a macska nevezetével (Mikl: Slav. Elem.). „Der bock heiszt *Hermann*, írja Wackernagel, *Die deutschen Appellativnamen*” című dolgozatában (Germania IV. 152.), dem esel wird *Märtn* gerufen, das edlere pferd wird *Hainzel* und *Hienz* angeredet, das schwein heiszt gleichfalls *Heyntzlin*, die männliche katze *Hinze*, der gezähmte affe wird Meister *Märtn* genannt, der bär hiesz ebenfalls *Märtn* und noch üblicher *Petz*, koseform zu Bernhard.“ Ezek közé tartozik a *Kunz*, *Kunze* név is, mely Grimmék szerint majd a vad-

kannak, majd a disznónak, majd meg a nyulnak neve. Nem lehetetlen tehát, hogy egyik-másik dialektusban a medvét is e néven nevezték.

Mindezekhez az igazság kedvéért hozzá kell tennem, hogy sem a *Künzels-* vagy *Konradswagen* nevezet egykori megvoltát, sem a *Kunze*, *Künzel*-nek medve jelentését adatokkal igazolni nem tudom, mindamellett kétségtelennek tartom, hogy a magy. *göncöl*, *Göncöl szekere* nevezetnek eredeti példaképe a ném. *Künzel*, *Künzel's wagen*. Lehet, hogy a régi német naptárakban sikerülni fog nyomára akadhatni, de ha ez nem teljesülne is, még se változtatnám meg abbeli meggyőződésemet, hogy a magyar nevezet a németből került át nyelvünkbe. A nyelvtörténet ugyanis számos példával szolgál arra nézve, hogy az eredeti szó vagy nevezet nyomtalanul elveszett, de más nyelvek egykori megvoltáról kétségtelen tanúbizonyyságot szolgáltatnak. Így a klat. *barca*, mely a legtöbb európai nyelveken kívül a magyarban is mint *bárka* megvan, a francia nyelv támogatásával azt bizonyítja, hogy a régi latinban is meg kellett lenni e szónak, még pedig *barica* formában. Az olasz *domicella* román nyelvekbeli testvéreivel biztos következtetést enged egy a latin köznyelvben is élő *dominicilla* szóra nézve (Diez: Etym. Wörthb.). A német *impfen*, kfném. *impfeten*-ből egy a latin nyelvben megvolt *impito*, *imputo* alaknak egykori megvoltára vonhatni le alapos következtetést (Rossberg: Lehnwörter). Az ószlovénban nincs meg, de a ném. *grindel*, *grendel*, a rum. *grindej* s a magy. *gerendély*-ből biztosan következik egy régi *gredelt* alak (Mikl: Slav. Elem.). A magyarban ma már teljesen nyomavesztett a *valál*: birtok, possessio szónak; de azért, ha a régi nyelv egy-két példában nem őrizte volna is meg számunkra, föntartotta a sárosmegyei tót nyelv, a hol ma is él e szó s elég alap volna, hogy egykori megvoltát kikövetkeztessük belőle. Hasonló jelenség a mai *bőség* (*bövség*, *bévség*), melynek eredetibb *belsőg* alakját az oláh nyelvben található *belsőg* = b ő s é g szó tartotta fön számunkra (Nyr. XVI. 397).

Jókai szava tehát, hogy 'a magyar, a mint az ő *göncöl* csillagával egymaga áll, úgy egymagán, minden rokonság nélkül áll a népek zúgó bábelében,' orákulum ugyan, de nem különb, mint Pythiáé s második ágában ép annyi igazság rejlik, mint az elsőben.

SZARVAS GÁBOR.

AZ IGE SZEREPLÉSE A MONDATBAN.

16. Van az igének még egy kiváló fontossága, mely főleg nyelvünkben különös figyelmet érdemel, mert ez adja nyitját a szórendezés meg a nyomósítás (hangsúlyozás) törvényének. Ez a fontossága abban áll, hogy megérteti a hallgatóval az állításnak természetét az egész beszédben való fontosságához képest.

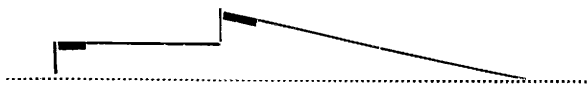
Mondataink ritkán olyan természetűek, hogy valamely tény minden mellékkörülményét egyforma fontosnak tüntetnék föl. A mondatnak e vagy ama részét rend szerint már ismerjük a beszéd eddigi folyamából, az tehát nem fontos előttünk; fontosabb az, a mit arról a már ismert részről újságkép hallunk. Itt van pl. egy közönséges mese-kezdés; „Volt egyszer egy király. De ez a király olyan gazdag volt, hogy a sok aranyat meg ezüstöt már nem is tudta hova tenni”. Az első mondat (volt egyszer egy király) természetesen egészen új tényről említ minden részében. A második mondat (ez a király | olyan gazdag volt) már két részre oszlik: első részében egy már ismert dolgot említ, a királyt, második részében arról valami újat mond. A harmadik mondat (a sok aranyat meg ezüstöt | már nem is tudta hova tenni) megint az előbbihez hasonló két részre oszlik, mert a „sok arany és ezüst” ugyanazt fejezi ki, mint a már említett „gazdag”. És így van ez a legtöbb mondatban: valami ismert vagy legalább kevésbé fontos dologról valami újat, fontosat állítunk. Brassai, a ki nálunk a mondatnak ezt a kétféle oszlását először fejtegette, az első előkészítő résznek (inchoativum), az utolsót pedig mondatzömnek nevezte. Gabelentz, a ki Brassaival egy időben szintén rájött e jelenségre, az első részt pszichológiai alanynak, a másodikat pedig pszichológiai állítmánynak nevezte el. *) Ez az a dualizmus, melyet Brassai az alany — állítmány dualizmusa helyébe kíván állítani; s csakugyan több joggal lehet is ezt mondani dualizmusnak. De a két rész itt sem egyenlő rangú. Az első csak bevezetés, mely valami létező dologra

*) Vö. Brassai: A mondat dualizmusa.

(a fiú | . . .), valamely helyre (a faluban | . . .), valamely időre (husvétkor | . . .) s egyéb körülményre fölhívja a figyelmet; a másik rész azonban maga a mondás, az állítás, a mit a bevezetésben említett dologról kimondunk, pl. a fiú | iskolába jár; a faluban | muzsikálnak; husvétkor | meglátogatlak.

A bevezetésben rendszerint valamely névszói fogalom szokott állani bármely vonatkozásban az igére. Első szótagját — vagy ha az súlytalan szótag, akkor a másodikát — hangsúlyozzuk; de a hangmagasság többnyire az egész bevezetésen át ugyanaz marad. Néha több tagból is állhat, mint: az én atyám karácsonkor | bizonyosan eljön. Néha meg egészen elmarad, például: . . . | magasan repül a daru.

A mondásban mindig ott van az ige, a mondat lelke; de azonkívül egy vagy több névszói fogalom különböző vonatkozásban. Igen ritka esetben s csak kivételkép kerül az ige a bevezetésbe. Első vagy második szótagját (másodikát megint akkor, ha az első súlytalan) hangsúlyozzuk és kiemeljük, azaz erősebb hangnyomatékkal, s egyúttal magasabb hangon ejtjük ki, s utána mélyebbre eresztjük le a hangot. Például: a *kis* fiú | iskolába jár, a /aluban | *muzsikálnak* sat. Az egész mondat hangsúlyozásának és hanghordozásának tehát ez lehetne a képe:

Ez a kép azonban korántsem állandó, hanem a mondatok természete szerint változik. Minderről bővebben szólni ez úttal nem célunk.

Valamint a bevezetés, úgy a mondás is állhat két vagy több tagból is, pl. a *kis* fiú | *újévkor* ment első ízben *iskolába*. Ilyenkor a mondás első nyomós szótagja a legjobban hangsúlyozott és kiemelt szótag; a többi nyomós szótag mindinkább gyöngülve következik egymás után. — Ez utóbbiak kedvéért fölösleges volna a mondatban még egy harmadik részt, az egészítményt is fölvenni.

A mondás oly fontos része a mondatnak, hogy az soha

el nem marad; nem úgy, mint a bevezetés, mely mindenkor elmarad, mihelyt nincs bevezetésre szükség. Mondásra mindig van szükség, a nélkül nincs mondat.

A mondatnak eme szerkezeti ketté válása, mi által valamiről valamit lehet mondani, lényegében nem más, mint valamely ige tartalmának egy névszó tartalmához való kapcsolása. Mert a mondás csakugyan nem foglal magában egyebet, mint az ige tartalmát pusztán vagy közelebbről meghatározva, módosítva. Pusztán pl. ezekben: a legény jár; a fiú megy; barátom ír sat. Módosítva: a legények táncot járnak; a fiú gyorsan megy; barátom levelet ír sat. Ez utóbbi mondatokban is járásról, menésről, írásról van szó, de módosított, közelebből meghatározott járásról, menésről és írásról. Az egész mondás egységét mutatja az egységes accentus is, mely ilyenkor az igemódosító részre kerül, mintha az egész mondás egy szó volna. Nem így a bevezetésben álló névszó. Akármicsoda része legyen ez a mondatnak, az ige tartalmától valahogyan különállónak érezzük, nem ama tartalom meghatározójának. Pl. a kertben kútatásnak; karácsonkor Pestre megyek. Ez a különválasztás azonban nem teljes, sőt ellenkezőleg, a két rész ismét egységbe olvad a mondatban. Az egész mondat-egység fölött dominál aztán a mondás legerősebb accentusa.

Az ige fontossága ezek szerint szórend és nyomósítás tekintetében abban áll, hogy a fogamakat, melyek grammatikailag és tárgyilag vele akármicsoda vonatkozásban állanak (alany, tárgy, határozó), szerkezetileg vagy vele szembe állítjuk a bevezetésben, vagy mint igemódosítót mellétezzük a mondásban, a szerint a mint a beszéd célja vagy a fogalom természete kívánja. Mert vannak olyan fogalmak is, melyek már fontosságuknál fogva sem állhatnak másutt, mint a mondásban. Ezek a Joannovicstól*) 'természet szerint nyomatosaknak' nevezett fogalmak; pl.: ... | egészen elpusztította; ... | azonnal visszajött; ... | bizonyosan haza megyek sat.

Igen fontos az is, csak egy igemódosító fogalom áll-e az ige előtt vagy több. Ez és sok aprólékos kérdés azonban már a szórend kérdésébe vág; nekünk pedig nem célunk

*) Szórendi tanulmányok. Értekezések. XIII.

most avval részletesen foglalkozni, hanem egyszerűen csak azt akartuk kifejtetni, hogy a szórendezésben és nyomósításban micsoda szerepe van az igrének. Mint láttuk, igen fontos; mert általa válik lehetségessé elsőben is a szórendezés legáltalánosabb körvonalainak, a bevezetésnek és mondanak megkülönböztetése; köréje sorakozik minden fogalom a mondatban.

17. Az igről eddig mondottakat összefoglalva, az ige szerepe a mondatban a következőkből áll:

1) A mondatalkotás kiinduló pontja az ige, a mennyiben már maga is mondat, tő mondat, melyet csak, ha szükséges, bővíteni kell. Az ige töve az által lesz mondat, hogy megjelöljük rajta, habár csak általános körvonalakban is, az alanyak (némely nyelvekben a tárgynak is) a személyét, az időt és az állítás vagy parancsolás módját. A személy-, idő- és módjelek ennél fogva nem egyebek, mint mondatképző hangelemek, éppen mint a hogy -ság, -ka, sat. szóképző hangelemek. Úgy szintén a mondatrészek sem mások, mint igehatározó, igemódosító, tehát mondatképző szók, valamint vannak a névszót közelebből jelző, névmódosító, tehát névképző szók is, pl. kis fiú, sok katona sat.

2) Valamiről valamit semmi mással nem állíthatunk, csak az igrével; ennél fogva az állítmány mindig ige, sohasem névszó. Megtörténik ugyan némely nyelvben — mint a magyarban is — hogy a *van* ige egyik vagy másik alakjában mindig el szokott maradni; ez azonban a dolog lényegén mit sem változtat. Ezeket úgy kell fölfogni, mint állandó elliptikus mondatokat, szemben a csak alkalmasszerűen elliptikus mondatokkal. A kopuláról s evvel kapcsolatban a névszói állítmányról szóló tanítás csak zavarja a mondatról alkotandó kép hűségét, világosságát és egyszerűségét.

3) A mondat fő része grammatikai szempontból egyedül az ige, mint az ítélet kifejezésének formája. Tárgyilag véve minden ítélet, minden tény két fő részből áll: alanyból és állítmányból, névszóból és igéből. A tárgyi szempont azonban grammatikai tanításoknál nem irányadó, bár azt is tekintetbe kell venni.

4) Az igrét nem is lehet a beszédrészek közé so-

rolni, ha beszédreszen, a mint szokás, csak fogalmaink kifejezéseit, a szavakat értjük. Az ige nem fogalmat fejez ki, hanem mindig ítéletet; tehát az ige mondat. Ítéletnek azonban nem csak az analitikai, hanem a szintetikai ítéletet is kell tartani. Leghelyesebb azt mondani, hogy a beszéd tö- és bővített mondatokból áll s amahhoz számítandó az ige, melyet ennélfogva legcélszerűbb volna egyszerűen csak tömondatnak híni. A mondatok ismét szokat is foglalnak magokban mint bővítő részeket.

5) Az ige segítségével válik lehetségessé a mondat szerkezetének két részre, ú. m. bevezetésre és mondá s r a való fölosztása is, mi által egyes fogalmaknak a beszéd céljához mért vagy természettől nyert fontosságát képesek vagyunk megértetni a hallgatóval; vagyis képesek vagyunk ugyanazon egy igével más és más természetű állítást kifejezni. Ezen alapszik aztán a szórendezés és nyomósítás.

18. Ezekkel kívántam az ige szereplését és fontosságát a mondatban világosabbá tenni, mint a mily világosan megérthetni azt mostani, még jobb nyelvtanainkból is. Kíváncs volt, hogy mások is hozzá szólnának e fontos kérdéshez, mely tulajdonképen az egész mondat új fölfogását és tárgyalását célozza, s a kérdés tárgyilagossággal megbeszélésével előkészítenék egy új és alapos mondattan megírását. Mert ha az anyanyelv tanulásának a helyesíráson és olvasáson meg jó stíluson kívül egyéb haszna is van, az bizonyára a beszélés mesterségének megértésében, öntudatosságában lehet, mint már említettük. Ezt pedig nem a grammatikai alakok regisztrálásával, hanem alapos mondattani alapon nyugvó tanítással érhetjük el. Mondattani alapon tanítunk most is, csak hogy ez az alap, úgy a mint most van, még sok javításra szorul. De idegen nyelvet sem lehet elméleti úton, a hogyan mai nap iskoláinkban tanítani kell, sikerrel tanítani, ha a tanítvány nincs tisztában a beszélés mesteriségével; ha már akkor, mikor idegen nyelvet kezd tanulni, nincs tisztában a mondatalkotás lényegével.

Nem csak tudományos, hanem gyakorlati érdekek is követelik a mondat elméletének alaposabb és tüzetesebb megállapítását.

BALOGH PÉTER.

MAGYAR ELEMÉK AZ ÉSZAKI SZLÁV NYELVEKBEN.

kadarka (szláv eredetű). — t. *kadarka* uvae genus (Matz.).

kajla MUSz. 2. — t. *kajla* curvus, inflexus, tortuosus (J. Dank.) — Vö. Al.

kalap (német eredetű). — t. *kalab* hut (Šemb. 79). — Csop.

kaláris, kláris (latin eredetű: *lapis collaris*). — t. *galuriza* kaláris (J.).

kalaúz (török eredetű). — cs. *kalaúz* dux viae (Dank.); l. *kalaúz* wegweiser, führer (BÁ.).

kalmár (német eredetű). — t. *kolimár* tabernarius (Matz.). Az ónémet *krāmāri*, újfelnémet *krāmer* különben *kramár* alakban van meg a tótban.

kalpag (török eredetű). — t. *kalpak* verbrämte, ungarische mütze (L.); cs. *kalpak* eine hohe ganz verbrämte ungarische mütze; ein verbrämter hut (R.); l. *kolpak* hohe dem husaren tschako ähnliche pelzmütze mit feder (BÁ.).

kamasz. — t. *kamas* kerl, klachel (J. L. R.).

kámfor (német eredetű). — t. *gámfor* (J.), *gamfor*, *gáfor* kampfer (L.).

kan (török eredetű?). — t. *kan* disznókan (J. R.); *kañec* kandisznó (J.); t. *kanec* eber (L.), cs. *kanec* id. (R.).

kanász. — t. *kanás* kanász (J. Dank.).

kancellár (latin eredetű). — t. *kancellár* kanzler (J.), *kancelár* id. (L.); cs. *kancelár* id. (Vö. t. cs. *kanclér*, *kanclír*.)

kancellária (latin eredetű). — t. *kancellária* (J.), *kancellária* (L.) kanzlei.

kantár (török eredetű). — t. *kantár* pferdezaum, halfter (J. L.); cs. *kantár* id. (R.); l. *kantur* id. (BÁ.). — Csop. Munk.

kápa (olasz eredetű). — t. *kapa* kápa, csuklya (J.).

kapca (szláv eredetű). — l. *kapca* fusssocken (Dank.). Dankovszky meglehet, hogy téved, midőn a lengyel szónak 'fusssocken' jelentést tulajdonít, mert BÁ. szótára csak *kapcie*, *kapciow* alakot ismer és ezt is egészen más 'bequeme hausschuhe, schlappschuhe, unterziehschuhe der türken, über welche die pantoffeln gezogen werden' jelentésben.

kapitány (olasz eredetű). — t. *kapitán* kapitän, hauptmann (J. L.); cs. *kapitán* id.; l. *kapitan* id. — Munk. Al.

káplár (olasz v. német eredetű). — t. *kaplár* káplár

(Dank.) A Loosnál és Jancsovicznál található *kaprál* alak valószínűleg a németből került a tótságba. — Al. Munk.

kard (török eredetű). — t. *kord* egyenes kard (J.), *degen* (L.); cs. *kord* id. (R.); l. *kord* kleines schwert, dolch (BÁ.). — Munk.

karika MUSz. 10. — t. *karyka* rad, reif (L. R.), *karika* karika (J.), *karička* kis karika, *karikat* karikázni (J.). — Csop. Munk.

karvas MUSz. 8. és 596. — l. *karwasz* eiserne armschiene am panzer; art kurzer säbel.

kastély (német eredetű). — t. *kaštel* kastély, urilak (J.); *kaštel* kastell, schloss, citadelle. — Munk.

kaszárnya (német eredetű). — t. *kasárna* kaszárnya (J.), kaserne (L.); cs. *kasárna* (R.) kaserne. — Munk.

kasznár (német eredetű). — *kasnár* kastner (J. L. R.); *kasnářstvo* kasznárság, kastnerei (L. R.). — Al.

kefe (török eredetű). — t. *kefa* bürste (J. L. R.), *kefár* kefekötő (J. L.), *kefovať* kefélni, bürsten (J. L. R.). — Csop.

keh tussis, asthma. — t. *kech*, *kach* angina equorum (Matz.); cs. *kech*, *kach* bräune bei den pferden (R.). — A *keh* szó magyar eredetére nézve vö. *kehes*, *kehel*, *köhög*, *köhécsel* sat. — Al.

keszeg (ismeretlen eredetű). — t. *kesek* keszeghal (J.).

kila (szláv eredetű). — t. *kila* kila, pozsonyi mérő, kübel, scheffel (J. L.).

kinoz. — t. *kinožit* kinozni (J.), *kynožit* martern, peinigen, quälen. — Vö. Al.

kocsi (magyar eredetű?). — t. *koč* kocsi, hintó, kutsche, kalesse (J. L.), *kočár* (J.), *kočiar* (L.) diszkocsi, hintó; cs. *koč*, *koči* kutsche (R.); l. *kotcz*, *kocz*, *kotczy*, *koczyk*, *kosz* reisewagen, kutsche, *kotczy* kutschpferd. A *kocsi* szó magyar eredetét Riedl Frigyes bizonyította be (Nyr. X.). — Csop. Munk. Al.

kocsis. — t. *kočiš* kocsis, kutscher (J. L.); cs. *kočiš* id.; l. *kotczyš* id. — Csop. Munk.

kocka (szláv eredetű). — t. *kocka* kocka (J.).

kofa (vetula, anus, PP.) MUSz 42. — t. *kofa* kofa, fratschlerin, fratschlerweib (J. L.). — Munk.

koma, **kom** (szláv eredetű). — t. *kom*, *koma* gevatter (R.).

komondor (ismeretlen eredetű). — t. *komondor* schäferhund (L.).

komp (ismeretlen eredetű). — t. *kompa* komp, fähre, fliegende brücke (J. L. R.). — Munk.

kompania (olasz eredetű). — t. *kompania* társulat, század, compagnie (J. L.).

kondás. — t. *kondás* kanász (J.). — Cs. Munk. Al.

kontár. — t. *kontár* stümpfer, füscher (R.). — A *kontár* szó úgy látszik nem általános használatú a tótságban, mert sem Jancsovics, sem Loos szótára nem említi. A szlávtságban nincs etimonja.

konty calantica, peplum, cesticillus M. A. caliendrum PP. — t. *kont* főkötb, konty, haube, haarwirbel (L. R.), *kont* id. (Dank.), *kontik* id. (J.). — Munk.

kopja (szláv eredetű). — t. *kópia* dsida (J.). — A cseh *kopí* az eredeti *kopije* változata és nem a magyarból való átvétel.

kopó (ismeretlen eredetű). — t. *kopov* kopó, jagdhund (J. L.), schwarzbrauner jagdhund (R.). — Csop. Munk. Al.

korbács (török, ill. szláv eredetű). — t. *korbász* peitsche (J. L. R.); l. *karbacz*, *korbacz* hetzpeitsche, karbatsche (BÁ.). — Al.

koresolya (szláv eredetű). — t. *korčula* schlittschuh (L.).

korda (kordába szedni, kordában tartani) latin eredetű. — t. *korda* (na *kordu* *vzjať* kordába venni) J.

korhely. — t. *korhel* korhely, iszákos (J.), säufer (L. R.). — Csop. Al.

kosztos kostgeher. — t. *kostoš* kosztos (J.).

köböl kübel (szláv eredetű). — t. *kebel* köböl (J.). — Az eredeti szláv alak, mely meg is van a tótban és csehben: *kbel*. — Al.

költség. — t. *kelčík* költség (J.). — Csop. Al.

köntös (szláv eredetű). — t. *kynteš* rock, kleid (R.).

köpeny (török eredetű). — t. *kepeñ* köpeny, köpönyeg, mantel (J. L.).

krajcár (német eredetű). — t. *krajcjar* kreuzer (J. L.).

kucsma (szláv eredetű). — t. *kučma* bőrsipka, pelzmütze (J. L.).

kuckó (szláv eredetű). — t. *kuckov* kuckó, sut (J.).

kurta (olasz eredetű). — t. *kurtavý* kurtafarkú, kusza, stutzschwänzig (L.); cs. *kurtavý* (az ócsehben fordul elő) id. (R.). — Vö. *barnavý*. — Csop. Al.

kuruc (német eredetű). — t. *kuruc* kuruc (J.). *kuruc* keresztesvitéz, kuruc, kreutzfahrer, grutze, rebellant (L.); cs. (ócseh) *kuruc* kreuzfahrer, rebellant (R.). — Al.

kutya, kutyó MUSz. 75. — t. *kuto* kutya, hund (L.). — A *kožuha*, *kožužnik* alakok az eredeti tót szókinszhez tartoznak. — Munk.

láb MUSz. 727. — t. *laba* fuss, pfote (J. L. Dank.), *labka* lábacska (nyúlnál) J. — Csop. Vö. Al.

lábszíz MUSz. 727. és 298. — t. *lápsik* (J.), *lapsík* (L.) lábszíz, schusterriemen. — Al.

labanc (német eredetű). — t. *labanc* labanc (J.).

lajbli (német eredetű). — t. *lajblík* weste, gilet (J. L.).

lajhár iners, deses, vecörs M. A. — t. *lajhár* tunya, renyhe, semmirevaló, lajhár, taugenichts (J. L.). A *lajhár* mellett a magyarban van még *lajha*, *lajhodik*, *lajhul* s mind e képzések egy *lajha*-igét tételeznek föl.

lámpás (latin eredetű). — t. *lampáš* laterne (J. L. R.). — Csop. Vö. Al.

lapú MUSz. 735. — t. *lopúch* klette, klettenkraut; cs. *lopuch* id.; l. *łopuch* id.; orosz *lapucha* id. A cseh nyelvben azon kívül még *lopun*, *lopuń*, a lengyelben *łopian*, *łopion* alakban is találjuk. — Mindamellett, hogy e szó a ruténban és a déli szláv nyelvekben is, s e szerint az összes szlávágban megvan, mégsem tarthatjuk szláv eredetűnek. Az eredeti magyar szókinszhez tartozását bőven bizonyítja Munkácsi B. (NyK. XVII. 8o). Sokkal valószínűbb, hogy a magyar *lapú*-alakokra és jelentésre teljesen megegyező *lopuch* szót tollunk vették át az összes szláv nyelvek, a hol e szó Miklosich szerint mindenestre idegen eredetű. Szerinte a középkori latin *lapatica*, *lapatium* szóknak származéka. — Munk.

lárma (német vagy francia (?) eredetű). — t. *lárma* lárma (J.), *lármauť* lármáz (J.).

laska (valószínűleg olasz eredetű; vö. *lasagna* vékony, széles metélt, art nudeln). — t. *laška* metélt (tészta). — Csop.

lencse (szláv eredetű). — t. *lenče* linse (R.) — Csop.

lóger (német eredetű). — t. *lóger* lóger; v *lógri* lógerben (J.).

lógós (ló) MUSz. 764. — l. *łogosz*, *łokosz* renner (pferd). — rut. *lógōšnyj* lógós Csop. — szerb-horvát *logov* beispannerpferd Munk.

lusta MUSz. 775. — t. *luštaví* lusta, *luštavost* lustaság (J. Dank.).

magyar. — t. *mađar* magyar (J.); cs. *madera* ungarischer tanz, ungarisches lied, ungarische mütze, ungarischer eber (R.); l. *magier*, *madzar*, *madziar* ungar, *magierka* ungarische mütze. — Csop.

malac. — t. *molac* malac. — Csak Dankovszkynál fordul elő.

mamlasz (ismeretlen eredetű). — t. *mamlas* együgyű, bárgyú ember, lümmel, bengel (J. L.); cs. *mamlas* bengel, flegel. — Munk.

máriás (latin v. szláv eredetű?). — t. *mariáš* máriás (17 kr.) J. siebenzehner münze (mit dem marienbilde) L. R. — Munk. Al.

márvány (német eredetű). — t. *marvan* marmor (L.), cs. *marvan* id. (R.).

maskara (olasz eredetű). — t. *maškara* álarc (J.), maske (L.); cs. *maškara* id.

mente (ismeretlen eredetű). — t. *mentjek* mente (J.), *mentiek*, *mentieka* ungarischer pelz mit tuch überzogen (L. R.).

mesgye (szláv eredetű). — t. *mežda* limes (Dank.).

must (német eredetű). — t. *mušt* must, most (J. L. Dank.).

mustra (olasz eredetű). — t. *muštra* mustra, mutatvány, muster (J. L. Dank.). — Al.

nótárus (latin eredetű). — t. *nótáruš* jegyző (J.).

obsit (német eredetű). — t. *obšil* abschied, demissio (Dank.), *obšitník* obsitos katona, dimissus miles (Dank.).

oláh (szláv eredetű). — t. *olách* oláh (J.).

orgazda. — t. *orgazda* orgazda (J.). — Az összetett szó első része eredeti szókincsünkhöz tartozik, második része pedig a szláváságból került hozzánk.

ország MUSz. 966. — l. *orszak* haufen, leute, zahlreiches gefolge (*zorszaku ksiązęcego* vom fürstlichen gefolge), *orszaczno* mit zahlreichem gefolge, mit ganzen haufen von leuten. — Csop. Munk.

ostábla (közép-latin eredetű Nyr. VII. 289). — t. *oštábla* ostábla (J.).

pác (német eredetű). — t. *pác* pác (J.), *páca* pác, beize (L.); cs. *pác* id.

padka (szláv eredetű). - t. *padka* erhöhter boden unter den fenstern.

padlás. — t. *padlás* padlás, boden (L.); cs. *padlás* boden am hause (a régi cseh nyelvben).

padmaly MUSz. 461. és 636. — t. *podmola* (J. L.), *podmol* padmal, vom wasser unterwühlter ort; cs. *podmol* id. — A *padmaly* fejtegetését l. Nyr. XII.

pajkos. — t. *pajkoš* puerilis, petulans (Dank.).

pajta (szláv eredetű). — t. *pajta* pajta (J. Dank.).

pajtás. — t. *pajtláš* pajtás, cimbora, kamerad (J. Dank.).
- Csop. Munk.

paizs (szláv eredetű). l. *paiz*, *paiza* schild (BÁ.). — Munk.

pallos (olasz eredetű). — t. *paloš* pallos, säbel, pallasch (J. L.). — Munk.

palota (szláv eredetű?). — t. *palota* palota, palast (J. L.).
terem, saal (L. R.).

pamuk, pamut (török eredetű). — t. *pamuk* baumwolle, baumwollenzeug (L. R.), *pamok* pamut, gyapot (J.).

páncél, páncér (német eredetű). — t. *pancier* páncél (J.), *panciel*, *pancier* panzer (L.).

pandúr ismeretlen (német?) eredetű. — t. *pandúr* pandúr (J. L.). — Munk.

pánt (német eredetű). — t. *pánt* pánt, vaspánt, eisernes band (J. L.).

pántlika (német eredetű). — t. *panllika* taenia, band (Dank.). — Csop. Al. Munk.

paplan (szláv eredetű). — t. *paplon* paplan, bettdecke (J. L. R. Dank.).

paprika (török v. délszláv eredetű?). — t. *paprika* paprika, schotenpfeffer; cs. *paprika* id. — Csop.

papucs (török eredetű). — t. *papuč*, *popuča*, *papučka* paputsche, hausschuh; cs. *papuč*, *papučka* id. (R.).

parázs (szláv eredetű). — t. *paráž* glühende kohlen (L. R.).

paripa (szláv eredetű). — t. *parypa* paripa, pferd (L.); cs. (ócseh) *parypa* id. (R.).

paszita (délszláv eredetű. Nyr. XII. 313). — t. *pasita*, *posita* kindmahl (Dank.).

HALÁSZ IGNÁC.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK. †

Máglás. Az 1664-iki január utolsó napján Nagy-Sinken tartott országgyűlés articulussai közt a következő pontok is előfordulnak: „Articulus XVIII. „Az fiskális tisztek adgyanak annyit mint ennekelőtte vetettenek volt rájuk az ötven forintos adonak felvetésekor, úgy-mint: Portusi perceptor adgyon tall. 200. Az számtartaja adgyon tall. 50. Az dési, thordai, colosi, széki, vizaknai, mármarosi kamara ispánok, capitatim tall. 100. Azoknak számtartói capitatim tall. 20'. Az máglások tall. 10. Az sófalvi kamara ispán tall. 25.“

Nem tudom, egybefügg-e az itt idézett *máglás* a mi jól ismert *máglya* szavunkkal; de hogy jelentésével nem csatlik hozzá, az kétségtelen. Az én véleményem szerint e helyen a *máglás*-nak értelme „ellenőr, controller“ lehet.

SZILÁGYI SÁNDOR.

Hogy e *máglás* a *máglya* szónak származéka, arra nézve alig lehet kétségünk, valamint arra nézve sem, hogy jelentése annyi mint: *mázsa-mester* (a bányászoknál). E származékszó ugyanis a magyarból átkerült az oláhba: *măglăș*, *măgleș*, s ott egész határozottan, világosan *sóbányász* értelemben járja. (Vö. NyKözl. XIV. 447. Cih: Dict. II. 513. Nyr. XVI. 549.) E jelentésváltozás egészen természetes. *Máglya* ugyanis a Tájszótár szerint annyi mint: „*rakás*; pl. Mágjával áll a pénze: *rakással* áll a pénze (Székely szó.); *rakásfa*“. Sándor István pedig így magyarázza: „hat kévéből álló kereszt.“ Az oláhban *măgle*, a mint Cihac magyarázza: *monceau*, *tas*, *amas*, vagyis szintén „*rakás*, *halom*“; *măglar*, *măglăș* pedig: *celui qui travaille à ces monceaux de sel*, *peseur*, vagyis: az, a ki az ily sódarabokat megmunkálja, *mázsa-mester*.

Más s már jóval nehezebb kérdés, mily eredetű szó a *máglya* s melyik vette másiktól kölcsön, az oláh-e a magyartól, vagy a magyar az oláhtól.

A szónak mai „scheiterhaufen“ jelentése nyelvünkben csak a legújabb időben fejlődött ki; igaz értelme a főtebb idézett források szerint annyi mint: *rakás*; s más rokon értelmű kivül ugyane jelentésben használja az oláh is. Midőn tehát eredetét kutatjuk, szükségkép e jelentésből kell kiindulnunk.

Az olaszban találunk is egy ily értelmű szót, a mely alapja lehet mind a magyar, mind az oláh *máglya*-, *măglă*-nak; s ez a *macca*, *macco*: *schwere* *menge*. Diez a szónak etimonját határozottan nem tudja adni; azonban a román

nyelvekben való szerepléséből a cselekvésszónak ,törni, zúzni' jelentését világosan megállapítja s határozottan kimondja: „Dasz das z e r q u e t s c h e n die romanische grundbedeutung ist, bezeugen die aufgestellten wörter; daran ist festzuhalten; ital. *macco*, *macca*: ,schwere menge', altfr. *maquet*: ,haufe' scheinen sich der bedeutung ,etwas gestampftes' zusammengedrängtes' anzuschlieszen“ (EtymWörtl.).

Én tehát nem tartom épen valószínűtlennek, hogy a *máglya* szónak eredetije az olaszban keresendő s valamely dialektusban föllelhető s r a k á s jelentésben élő deminutiv képzős *maccala* szónak a képmása.

Hogy a két nyelv közül a magyar a kölcsönadó s az oláh a kölcsönvevő, a mellett az oláhban épségben maradt l hangon kívül a *máglya* származékszavának, a *máglyás*-nak kétségtelen magyar volta is szól.

Régi szótáraink még a h a u f e n jelentésű *máglya* szót sem ismerik, annál kevésbbé azt, a melyben a mai irodalom használja: scheiterhaufen. Molnárnál azonban találunk egy más *mágla* szót, a melynek jelentését e latin szóval adja vissza: batus. Ez tudvalevőleg mérték nevezet, s a mint maga MA. magyarázza: ,Egy avagy másfél akós átalag, négöly.' Pápai Bod szerint pedig: ,Tonna, tseber; bor és egyéb higaknak mértéke; tizenkét ejtel.' Egybetartozik-e e két szó, vagy külön választandó egymástól, arra nézve semmi bizonyosat nem mondhatunk.

SZARVAS GÁBOR.

Alkalmatlankodik. Simonyi Zsigmond ,A nyelvújítás történetéhez' című akadémiai értekezésében (13. l.) azt állítja, hogy Faludi első, a ki az *alkalmatlankodik* szót az irodalomban használta s csillag alatt hozzát teszi, hogy e szó egy 1704-ki és egy 1664-ki levélben előfordul ugyan, de ezeket Faludi nem ismerhette.

Igen hihető csakugyan, hogy Faludi e leveleket nem ismerte, de másfelől bizonyosra vehető, hogy MA. és PP. szótárait csak olyan jól ismerte, ha jobban nem, mint mi. Már pedig mind MA. mind PP. latin-magyar részében megtalálhatja akárki, a kinek szüksége van rá, az *alkalmatlankodik* igét, mint a latin i n e p t i o elég hű fordítását

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

NYILT LEVÉL.

a „Nyelvtörténeti szótár“ t. szerkesztőihöz.

Tekintetes szerkesztő urak!

Nem tudom, ha vajjon jó néven veszik-e, hogy lajkus, kontár tudományommal műhelyükbe tolakodom és bele beszélek olyan dologba, a melybe adta volna isten, soha hozzá nem értők bele ne ártották volna magukat. De mentse bátorságomat az, hogy innen-onnan száz esztendőök óta Magyarországon politikában és nyelvészetben mindenki kompetens. Mentse tovább az, hogy megjegyzésemet pusztán csak a tárgy iránt való meleg érdeklődés iratja le velem.

Mikor azt olvastam az újságban, hogy megjelent a Nyelvtörténeti Szótár első füzeté, első dolgom volt megszerezni, hadd látom, milyen ez a tizenöt esztendő műve. Megvallom, nem voltam egészen tisztában vele, hogy milyennek készül; és megvallom azt is, hogy meglepett az eredmény. Meglepett legfőképen az, hogy ilyen munkát relative ilyen rövid időn elkészítettek, elkészíteni birtak.

A munka nagyszerű voltára való tekintettel szinte mulasztásnak tartanám, ha nem figyelmeztetném az urakat arra, hogy ebben az első füzetben bizony sokacska sajtóhiba akadt. Szinte bosszantóan sok. Jóllehet főkép a mutatószókat mustráltam meg erre nézvést, mindazáltal a következő sorozattal szolgálhatok:

1) E v i d e n s s a j t ó h i b á k: meg-adósít = meg-adósít helyett. — födeles-ágy = földelés-ágy h. — mozsár-agyú = mozsár-agyú h. — Akadályoskodíék = Akadályoskod-íék h. — Alakosság = Alakosság h. = léány-csecsü = léány-csecsü alma h. — ámélkodíék = ámélkod-íék h. — ámulkodíék = ámulkod-íék h. — álnalkodíék = álnalkod-íék h. — egy-általán-fogva = egy-általán-fogva h. — meg-alhatik = meg-alhatik h. — meganyahod-íék = meg-anyahodíék h. — Áporodíék = Áporod-íék h. — Áppróbbad = Ápróbbad h. — Arany = Arány h. — egy-aránytalan = egy-aránytalan h. — [Álorcáskodíék] = [Álorcáskod-íék]. — 119. lapon „Nyr. XVII.“ kötet száma hibás. — Asszonyiálkodíék = Asszonyiálkod-íék h. — Asszonykodíék = Asszonykod-íék h. — Átkozódíék = Átkozód-íék h.

2) K é t s é g e s e k, melyekről nem tudom hiba-e, nem-e? (ad Ablak): ni/uan = ni/uan helyett. — (ad Ablakocska): fenes-tella = fenestrella h. — (ad Abraklás): futamásoc = fut a másoc h. — Agatlan = Ágatlan h. — nyíl-aj = nyíl-aj helyett. — Alo = Aló h.

3) I n k o n z e k v e n s í r á s - m ó d. Ezt két renden figyelem meg:

a) Az *ül, ül* igeképzőnél, melyet hol meg vesszőznek

hol meg nem. Pl. aggúl, ájúl, el-ájúl, mēg-ájúl, alázatosúl, alkalmatlanúl, el-alkalmatlanúl, — ellenben: alázul, mēg-alázul, árul, be-árul, el-árul, ki-árul, mēg-árul, aranyasul, mēg-aranyasul, árvaťul, el-árvaťul, asszul, avul. — Legföltünőbb, hogy Almul, ámul, el-ámul, — de: mēg-ámúl, — és ismét: rēá-ámul, végre pedig ámulkod-ik. Én nem tudom, melyik a jobb, de a tekintetes urak tudják.

b) Az össze igekötőnél, melyet nyolc esetben ,össze'-nek, négyben pedig ,össze'-nek írnak: össze-ad, -adás, -akad, -akaszt, -akasztat, -aggat, -alkuszik, -alkot; és össze-áll, -állás, -állít, -aprit. Azt hiszem, az Utasítás 7. pontja értelmében az össze jobb.

Itt e helyen vetem föl engedelmmükkel azt a kérdést, hogy a közép *ē* jelölését, mit az Utasítás megkíván, miféle principiumok vagy regulák szerint végezték? Vajjon van-e valami biztos hangtani útmutatás (mint pl. az volna, hogy az *ö*-vel váltogató *e* közép *ē*; a melyik meg nem az, nyílt *e*?) — melynek segítségével minden szó *e* hangját klasszifikálni lehessen, figyelembe véve azt, hogy a mai kiejtés tájankint egészen eltér e tekintetben! Nekem pl. föltűntek a következő közép *ē*-k, nēm-akará, ēgy-nēm-akará, nēm-akarat, lēl-kēs-állat, tērēmtēt-állat, nēm-alhatás, fēsték-áros, nēmēs-asszony, lēlki-atya.

Továbbá kérdelem azt, hogy bizonyos hosszú véghangzóknek összetétel után való megrövidülését mért nem vették figyelembe? Úgy hiszem, erre nézve az akadémiai helyesírás, mellyel éltek, szabadságot enged. Értem az ilyen féléket: ágyú, ágyulövő (ez így is van írva), víz, víz-állásos; fű, fű-szērszám sat. Mert ejteni bizonyára így ejtik.

Talán nem szükséges ismételnem azt, hogy ezeket az utóvégre nem kardinális dolgokat pusztán csak a tárgy szeretete hordatja föl velem, nem pedig holmi gáncsokkodás vagy kákán-csomót keresés. De az ideál a tökéletesség lévén, minden, még a legapróbb hiba vagy kétség eltüntetésével a tökéletességhez jutunk közelebb egy lépéssel. Azért még azt se átalom fürkészni, hogy az Utasítások 19. pontja ellenére *Ablacska* miért van *ablakocská*-val magyarázva és nem latin avagy német szóval?

Egy másik apróság meg, a min szintén fönn akadtam, az, hogy mért nincs *el-ábrázol* (valamint *ki-ábrázol*) mellett is parentezis közt dűlt betűvel kitéve az eltérő *abraházol* alak; a mint az én lajkus szememnek egész analóg esetekben, mint pl. *abájgat* (*abalygat*), *acélos* (*acélíos*, *atzéllyos*) csakugyan kitétték.

Fontosabb ennél a vendég-szók ügye. Az Utasítások két pontja vonatkozik erre: „3. ki kell rekeszteni.... d) az idegen szók közül azokat, melyek soha sem jelentésükben, sem alakjukban nem simultak nyelvünkhöz. — 4. Ellenben

föl kell venni... c) a meghonosult idegen szokat, akár már a multban, akár csak a jelenben hódoltak meg, még az esetben is, ha idegen alakjukban fordulnak elő. — Hát már most nem tudom, mért maradtak ki a következők, melyeket úgy olvasás közben jegyezgettem ki (föltéve persze, hogy a tekintetes szerkesztőség az összegyűjtött materiában benne találták): *akcédál, aktoz, alajbég, asszignál, audiencia*. — Azt hiszem, a mit egy időben széltibe használtak, a nélkül hogy ügyeltek volna a szó származására, azt méltán megilleti a hely a Nyelvtörténeti Szótárban; csakúgy mint a jelen való magyar nyelv szótárába bele tartozik a: *juss, konstátál, pósta, égzékúció, égzékvál, licitáció, licitál* sat. Már pedig senki sincs, a ki tagadhatná, hogy mindezeket magyar szók képeben használjuk mindnyájan, valamint azt sem, hogy a mi alakjukat illeti, bizony ezek sem asszimilálódtak jobban mint a főntebb említett régi szók.

Tudom, hogy a nagy föladat természetében rejlő dolog, hogy sok, a mi a Szótárba tartoznék, bizony kimaradt belőle. Ez nem is lehetett máskép. De nem is kételkedem benne, hogy épen ezért a tekintetes szerkesztőség már eleve tisztában volt azzal, hogy a munka megjelenése után nyomban supplementumokról kell gondoskodni. Sőt azt gondolom, hogy rendkívül üdvös volna, ha az Akadémia rászánná magát, hogy ilyen pótló füzeteket évről-évre közölne, mindaddig míg netalántán második kiadás nem válnék szükségessé. Hogy ezt illusztráljam, bátor vagyok egy pár adatot közölni, melyet egyetlen-egy műnek pusztán két füzetéből böngésztem ki s mely bizonyára bele tartozik a Szótárba:

ad *Ad.*: [Szólások]. — *Napot ad.*: [einen termin setzen]. Az kik eddig vagy hibásan vagy teljességgel nem prestáltak, azoknak *napot adta* m rectificálják előttem dolgukat (Történelmi Tár 1880. 223). — *Vmit vmihez ad.*: Isten ő szent fölsége az ő voltából ismég kezünkbe adá az mi gyereünkét (TörtT. 1878. 387). — *Vmit vmihez ad.*: Az úristen ő szent fölsége úgy adá ismég Győrt 29. Marty a keresztienek kezéhez (TörtT. 1878. 388). — *Vmit vmié ad.*: Lattiuk és nagnak hirre aggiuk, hogy sat. (uo. 341).

alá-ad (ez a mutató szókból is kimaradt): 1) [unterwerfen]. Hogy nem mint az németnek többé alá adjuk magukat, inkább készek sat. (TörtT. 1878. 284). — 2) [auf sich nehmen]. De nyilván való kötelesség alá nem adjuk magunkat [aber geradezu garantieren mögen wir es nicht] (uo. 301).

kézhez-adás: [übergabe]. Micsoda helyén lehessen az országnak kézhez adása (TörtT. 1878. 303).

ad *hála-adó*: *hálaadóképen* (háladó-képen) [aus dankbarkeit] (TörtT. 1878. 302). — [Szólások]. *Hálaadó nevéen vészszük* kegyelmedtől (uo. 338).

ad *Aér*: Pongrácz úr lakodalmaskodását nevetve olvas-
tam; úgy látom, jó ájerű az az ő kegyelmek lakóhelyek
sat. (TörtT. 1880. 222).

ad *Akar*: 4) [beabsichtigen, sollen?]. Mezei hadat is
a k a r u n k tartani, miből? az szegény ember siralmából sat.
(TörtT. 1878. 293).

ad *Alkalmatlanság*: 3) [ungehörigkeit]. Az szegény...
végbelieknek két esztendőttől fogvást nem fizetvén, mostan
5 hó pénzt akarnak adni, kettőt pénzü, hármát posztóul s
úgy hallom zúgolódnak s felvenni sem akarják. Hogy valami
a l k a l m a t l a n s á g ne essék; bálnám ha én jelen nem
lételem miatt esnék valami gazolkodás (TörtT. 1880. 223).

ad 2. *Áll*. [Szólások]. Addig minden állapotok bizonta-
lanul csak f ü g g ő b e n á l l a n a k (TörtT. 1878. 303). —
Az ellenségnek derék ármádjával szemben harcnak rendelt
seregekkel, azon formában ez néhány napok alatt kétszer
á l l o t t a m l á b o s l a g véle (uo.).

elébe-áll: [dazwischen treten, in der ausführung hindern].
Ha más akarátja, tanácsa lészen, senki nem á l l e l e i b e n,
véghez tudja vinni azt (TörtT. 1878. 294).

ad *Állhatatlan*: 1) a) [unbeständig]; — b) [treulos].
Egy szó az török állhatatlan [a ki meg nem állja a
hitet, a szót]. — 2) [unhaltbar] pl. állhatatlan frigy [olyan
frigy, melyet nem lehet, nem fognak vagy már most sem
tartanak, állanak meg]. De itt persze az illető helyet teljesen
kell érteni.

ad *Álló*. 2) [am posten stehend]. *Állo* Drabant (TörtT.
1878. 355).

ad *Apró*. 1) klein, gering és — j u n g. — Valamint
,öreg' jelent ,alt'-ot és ,grosz'-t egyaránt, úgy ,apró' sem
jelent pusztán ,klein, gering'-et, hanem ,jung'-ot is.

ad *Afféle*: Azért hogy a f é l é k n e k elméknek meg-
feleljünk sat. (TörtT. 1878. 284).

Még két rendbeli kérdésem vagyon. Vajjon miért maradt
ki *Arány*, egy-arány sat. mellől az *Aránt*, egy-aránt. Vagy
mért tartozik ez inkább az *iránt* alá mint pl. *arányt*, *arányoz*?
— Másik az, hogy *Árboc* mellett áll *árbocfa*: mért nem külön
mutató szó ez. Hisz nyilvánvaló összetétel?

Ezzel befejezem megjegyzéseimet és föltéve kérdéseimet
mind (melyekre esetlegesen adandó választ a M. Nyelvőrben
kegyeskedjenek kinyomatni), nem búcsuzhatom el a nélkül,
hogy még egyszer ki ne fejezzem bámuló elismerésemet a
nagy munkával szemközt, melynek első részét előttem látom.
Ha úgy összehasonlítottam ezt a füzetet a követem —
Magyar Nyelv Teljes Szótárával, hát igazán nem tudom, mit
gondoljak.

Adjon isten erőt, egészséget!

Budapesten, 1888. szept. 20.

LAKATH SÁNDOR.

Válasz.

E jó szándékú figyelmeztető sorokra, a minőket másoktól is tartozó köszönettel fogadunk, a következő észrevételeink vannak.

Sorban, pontról pontra vesszük:

1) és 2). A már megjelent első füzet több sajtóhibájáról magunk is meggyőződünk. Tekintetbe véve azonban a minden kezdettel járó nehézségeket s különösen ama mozzanatot, hogy az ilyenmű münél a fontosabbakon kívül száz meg száz apróságra kell kiterjedni a figyelemnek, e hibák némileg természetesek is s enyhébben ítélendők meg mint egyéb közönséges műveknél. Reméljük azonban, hogy a következő füzetekben e tekintetben kevésbé lesznek ok jogos kifogásra. A fölemlített világos sajtóhibák közül azonban, mint nem a szerkesztőség rovására esőket, ki kell vennünk ezeket: „mozsár-agyú, arany, agatlan, alo”. Ezekben ugyanis az *a* és *o* betűkről az ékezet nyomás közben letörött; ezt az „imprimatur” ívek tényeivel igazolhatjuk, a melyeken a megrovott szók még így vannak nyomva „mozsár-ágyú, Arány, Ágatlan Aló”. Nem sajtóhibák a következők sem; niűan, födeles, fenestella, futamasoc ezek helyett: niűan födelés, fenestrella, fut a másoc. A Bécsi codexbeli idézet mai helyesírással így olvasandó: „Az ablakok[at] megnyitván imádkozik vala.” Az ily szerkezet (a tranzitív igenevek objektuma mellett a tárgyrag elhagyása) a régi nyelvmélekekben igen gyakori. — Kiveendő a világos sajtóhibák közül a „födeles” is, födelés helyett. Az oly névszókban ugyanis, a melyeknek hosszú végmagánhangzója a többes, tárgy, személyragokban s az *s* képző előtt megrövidül, e magánhangzó mindenkor nyílt: *a, e* s nem zárt, *o, ë*; pl. madár; madarak, madarat, madaram, madaras; kenyér: kenyerek, kenyeret, kenyérem, kenyeres; e szerint födel: födelek, födelet, födelem, födeles. — Az *ablakocska* latin egyértékese mind a három régi szótáríróknál (C. MA. és PP) *fenestella*; különben is a klasszikus latin kor szava, a melyet Ovidius is használ. A latin szótárak különben *fenestrula*-t igen, de *fenestrella*-t nem ismernek. — A sajtóhibának gyanított *futamásoc* szintén így helyes, s nem *fut a másoc*. Az illető hely így olvasandó: „A kifutamások abraklásnak okáért lesznek.”

3). E pont több következetlenséget mutat ki az írásmódban. Ezekre nézve nincs más szavunk, mint az, hogy megtörtént, sajnáljuk.

Az *össze* és *össze* írásmódjára nézve a figyelmeztetés az Utasítások értelmében az utóbbinak ad elsőbbséget. Megvalljuk, mi e tekintetben eltértünk az Utasításoktól s írásmódunkat régi íróink adataihoz alkalmaztuk, a kiknél a maitól

eltérően következetesen így találjuk írva a kérdéses szót: *össze* (az első íveken található egy-két *össze* tévedésből csúszott be). Hasonlókép a régi helyesírást, illetőleg kiejtést tartottuk irányadónak a következő mutató szók leírásában is: *ëggyes, ëggyesül, ëggyezik, ëggyütt, ëggyüvé; mellyet, mellyek, millyen, illyen, ollyan; környül; szëllyel.*

Az alapszók zárt *ë*-jének megállapításában biztos útmutatással szolgál az özö-tájszólás; s minthogy e kiejtésnek a régi irodalomban is számos tolmácsa van, maguk az itt talált adatok adják meg a kellő eligazodást; pl. *böcs* (Szék: Krón. Pázm: Préd. MA.), *csöcs* (ÉrsC. Beythe A: Fivk. Mad: Evang.), *dödörög* (Cal. Fal: NA.) sat; eszerint zárt *ë*-s alapszók a *bëcs, csëcs, dëdërög*. Azokban a ritkább esetekben, midőn a régi nyelv e nemű adatokkal nem szolgál, ahhoz folyamodunk, a mely különben is mindenkor biztosan útba igazít, a nyelvérzékhez, a mely, kevés szó kivételével egybevágó vallomással szolgál. Még könnyebb s egészen biztos az eligazodás a származék-szók írására nézve. Ezeknél ugyanis minden esetben zárt *ë*-nek kell állnia ott, a hol a megfelelő mélyhangú képzőkben *o*-t találunk; pl. *hatalom, járdogál, hadakozik* sat; a megfelelő magas hangúak tehát zárt *ë*-vel lesznek: *szerëlëm, ëldëgël, szeretkëzik*. A figyelmeztető sorok írójának föltűntek, vagy a mit e szó mondani akar, visszatetszettek a következő zárt *ë*-s szók: *nëm-akarás, lëlkës-állat, lëlki-atya, festék-áros, nëmës-asszony*. Hogy ezekben a többszöb *e* csakugyan zárt (*ë*) hang, arra nem egy, hanem több hiteles tanúval is rendelkezünk. Nevezetesen a '*nëmës*', '*fësték*' szóknak *ë* hangját igazolja a nyelvérzék vagyis hazánknak ama nagy része, a melyben uralkodik a kérdésbeli zárt hang. Igazolja továbbá az özö tájéjtés; a kecskemétszegedi tájszólás, sőt szigetenként egyebütt is állandóan így mondják: '*nömös ember, fösték*'. S igazolja harmadszor a régi irodalom vallomása is. Így már a régi codexek közül a Nádor, Döbrentei, Debreceni codexekben s Melius, Zvonarics sat. műveiben nagysokszor olvasható a '*nömös*'; a '*föst, fösték*' szót is megtaláljuk több írónknál: Zvonarics, Zrínyi, Kisviczai, Csúzi. A '*lëlkës, lëlki*' írás helyességét hasonlóképen igazoltnak mondja az özö vidékek nyelve, a hol egészen közönséges, mindennapi szólás-mondás: '*lëlkëm-gyerökëm!*' A régi irodalmi művek közül, hogy csak egyet-kettőt említsünk, a Debreceni codexben olvassuk: '*A bordeliba üitetlek s ki vzetöm ot a zent lëlköt belöled* (29). Az ő testök keet negiuen napon lëlkösittetik (171). A városokban lëlki testi bordeliokat czinalnak (Mel: Sám. 433). Lëlki szabadságban több határt nem mutat (Thaly: Adal. I. 90). Ez helyben bölcis igaz tudományu lëlki tanítók voltak' (Gér: KárCs. IV. 388). A tagadó *nem* szót a dunántúli vidékek nagy része szintén zárt *ë*-vel ejti, így: *nëm*. Minthogy azonban ez az ejtés a

nagy rész ellenében kisebbségben áll, tanácsosabbnak tartottuk a hátralevő részekben e szót nyílt *e*-vel jelölni.

A 3) pont alatt azt a kérdést is olvassuk, hogy miért nem vette figyelembe a szerkesztőség bizonyos hosszú véghangzóknak összetétel után való megrövidülését, melyre az akadémiai helyesírás szabadságot enged, pl. 'ágyúlövő, fűszerszámos', ezek helyett: 'ágyűlövő, fűszerszámos'. A mely hangokra nézve a kiejtés ingadozó, nevezetesen a melyeket különböző vidékek szerint egyként hosszúnak és rövidnek is ejtenek, helyesen cselekszünk, akár az egyikhez, akár a másikhoz alkalmazkodunk; ily esetben más döntő mozzanat alig lehet, mint az egyedi fölfogás, a helyi nyelvérték irányadása. Arról tehát, hogy bizonyos magánhangzók írásában miért követtük ezt vagy azt a tájbeli kiejtést, arról csakis magunknak számolhatunk be. Hogy így írom-e: *búza* vagy *búza*, *gyűrű*, *gyűrű* vagy *gyűrű* sat. sat, az attól függ, minő vidéknek vagyok gyermeke; az egyik ép oly jó és helyes, mint a másik. Ajánlatos azonban, hogyha egyikhez vagy másikhoz szegődtünk, hogy legyünk következetesek magunkhoz. Kivételt tesznek e tekintetben a származékszók, a melyekre nézve az elterjedtebb, általánosabb kiejtést fogadtuk el irányadónknak; így az *-ít* képzőt következetesen hosszú *i*-vel jelöltük még a származékszókban is, pl. *simít*, *simítás*, *simítható* sat; az *-ul*, *-ül* képzőt ellenben rövidnek vettük: *tanul*, *tanulás*; *balul*, *rosszul* sat. Némely ritkább esetekben, a melyekben a tágabb körű használat a hosszú vagy rövid hanggal más-más jelentést kötött egybe, mi is fölváltva majd hosszú, majd rövid jegyet használtunk, pl. *bíró*: *judex*, ellenben *bíró*: *potens*, *valens*, így: *magabíró*. Hogy tehát miért irtuk *ágyúlövő*, *fűszerszámos*, s nem: *ágyulövő*, *fűszerszámos*, s miért fogja később az olvasó így találni írva: *tűnik*, *tűnődés*, *nyúlik*, *nyulánk*; *húz*, *huzogat* sat. s nem: *tűnik*, *nyúlánk*, *húzogat*, arra másképp alig válaszolhatunk, mint azzal, hogy nyelvértékünk úgy sugallta.

Ugyancsak a 3) pontban ezzel az észrevétellel is találkozunk: 'Miért nincs *elábrázol* mellett is parentezis közt dőlt betűvel kitéve az eltérő *abrahazol* alak, a mint az *abajgat* és *acélos* mellett kitétték ezeket: *abalygat*, és *acélios*, *acélyos*'. Erre az a feleletünk, mert a két jelenség nem analog. Az *abajgat* és *abalygat*, továbbá *acélos*, *acélyos* külön ejtést tüntetnek föl, tehát ép úgy különböznek egymástól mint ezek: *vajjon* és *vallyon*, *kiráj* és *király*, *Mihál* és *Mihály*; az *abrahazol*-ban az *-aha-* egyértékű a címszóbeli *ábrázol* szónak dőlt betűs *á* hangjával; tehát nem különböző, hanem vele teljesen egyértékű alak.

A vendégszókra nézve röviden ezt válaszolhatjuk. Ha a régi irodalom latin szavainak helyt akartunk volna adni a szótárban, ez bizonyára öt—hat füzettel megszorította

volna a művet. Hisz, hogy egyebet ne említsünk, maga az 'Archivum Rakoczianum' (kiadta Thaly Kálmán) hat kötetének ha több nem, legalább is egy negyed vagy ötödrésze latin szóból áll; s ha még ehhez a többi műveket is, különösen a 'Monumenta Historica' s a 'Történelmi tár' hosszú sorú köteteit is hozzá vesszük, elképzelhető, mennyivel gyarapodott volna az a nélkül is elég vastagra szaporodott szótár; s bizonyára nagyobb s méltóbb megrovás ért volna bennünket beiktatásukért, mint a milyen ért elhagyásukért.

A figyelmeztetés végül kiterjeszkedik a tapasztalt hiányok és fogyatkozásokra is; s csupán egy műből, a 'Történelmi tárnak' két füzetéből több szótást jegyzett föl, a melyek a szótárból hiányzanak. Hogy teljesség tekintetében egy és más fogyatkozásai lesznek a szótárnak, azt maguk a szerkesztők tudják legjobban s ennek okait elég bőven kifejtették a bevezetésben s e pontra nézve e helyen sem mondhatunk többet, mint a mi ott van mondva. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az a mű (Történelmi tár), a melyből az említett szótások idézve vannak, oly időben jelent meg (1878 és 1880), a midőn az anyaggyűjtés már be volt fejezve, s vele együtt több más műnek földolgozására sem állott költség s így vállalkozó sem a szerkesztőség rendelkezésére.

A figyelmeztetés kíváncsnak tartja, a melyben a mutatózó hiányok pótolva legyenek, egy pótlékszótár kiadását is. Ennek szükségéről magunk is meg vagyunk győződve s hogy fogantatását is célba vettük, tanúbizonyság rá a Bevezetésnek ama végső észrevétele, mely egy Függelék-szótár megjelentéről tesz említést. Mi azonban részünkről legcélszerűbbnek tartjuk, ha az egyes füzetekben tapasztalt hiányokat, a mint egyik-másik olvasó fölfedezi, időnként előzetesen is a Nyelvőr hasábjain közzétesszük s az egész mű megjelentével a függelék szótárba beiktatjuk.

Végül még egy fölvilágosítással tartozunk. A mutató szók sorában az *árboc* így van bejegyezve: **ÁRBOC.** Arbotzfa: malus navis MA. [mast]'. A figyelmeztetés írója ehhez a következő kérdést csatolja: 'miért nem külön mutató szó az *árbocfa*, hisz nyilvánvaló összetétel'? Azért, mert az összetett szók az Utasítások 9. pontja értelmében alapszavuknál tárgyalandók; *árboc-fa* tehát voltaképen a **FA** alá tartozik s a rá vonatkozó adatok ott találhatók meg. Minthogy azonban a *fa*, *növény* és *ásvány* nevezeteknek többje csakis a *fa*, *jű* és *kő* szavakkal egybekapcsolva fordul elő, az Utasításoktól annyiban el kellett térnünk, a mennyiben mint külön mutató szót is fölvevük; mert különben az ilyen mű összetételeknek egynémelyike csak mint másodrendű szó valamely más alapszó alatt került volna elő. Ilyenek: *eger-fa*, *nyár-fa*, *hárs-fa* sat; s közéjük tartozik a kérdésbeli *árboc-fa* is.

SZARVAS GÁBOR.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

Köszönetet mondva a közlőknek nagybecsű fölvilágosításaiért, ezúttal a következő kifejezésekre nézve kérjük szíves értesítéseiket.

Ebevér darva, ki kopár-helyen tojott (Zvon: PázmP. 209).

Ébrenség. Kresznerics Bíró M. Micae című munkájából (15. l. idézi és így fordítja: *vigilantia* (éberség).

*Meg-ecetéz*ik, 'megecetesedik' jelentéssel van idézve egy múlt-századi szakácskönyvből Nyr. IX. 123.

Egercsél. Az efféle csemegék körül egercsélni gyönyörűségnek tartják (Bod: MATH.). Egertsél a marha, midőn ágak után jár (SzD: Kisd. Szót.).

Egérő. Sámson, egérő szemeiben tűnvén *sunda Dalila*, ez tetszik, ugymond szemeimnek (Csúzi: Síp. 6. 64).

Együs-egyik (azaz *együs-egyig*): *usque ad unum omnes* PP. Mondják ezt valahol? avagy így kell olvasnunk: *együl-egyig*?

Éledes, éledelmes, éltelmes, éleletes. Mindezek előkerülnek egyes íróknál a mai 'élemedett' értelmében.

Élemés, élemet. Előfordulnak 'victus; kost' értelmében.

Ellető. Korpa Mihóknak az elletőn való juhászságáért fizettünk (MonTME. I. 297).

Előbbször. Kit kit széken keressenek előbbszer (SzékOkl. II. 122). Oly nagy sebbel rohanának, hogy egy-előbbszer az török seregek láttatnának hátat adni (Szal: Krón. 262).

Eming. „A habozó tenger sós, mint a sós nedvesség (eming), a sós hálnak keserű leve gyanánt: *mare fluctuans salsum est, ut muria, muriae instar*“ (Com: Jan. 14). CzF. szótára szerint „savanyú lé, melyet sajtkészítéskor a turóból kinyomnak“ s másképp *emők*-nek is mondják.

Engedelēm vagy *engēdelēm*? a második szótagot inkább nyílt vagy inkább zárt *e*-vel ejtik-e?

Enő (énő?). Árpádkori oklevelekben fordul elő s úgy látszik közmunkát jelent. *Debent facere comunem araturam qui [így] dicitur Eneu de unoquoque mense [?] decem jugera* (1233. Jerney). *Communem araturam, quae vulgariter eneu dicitur, facere non debent* (1240). Sat.

Enyelületesség. Gyenyérwseghnek aloythwan ez napy fertelmetesseeghnek es bynnek enyelwletesseegheet: *voluptatem existimantes diei delicias* (JordC. 859).

Enyves. E hitván enyves világot mint tsak a ganajt ugy tartottác. (Megy: 3Jaj. II. 54. Ez itt nem igen lehet az *enyv* származéka).

Eresztvény: *silva succrescens* MA. Árpádkori oklevelekben s több későbbi nyelvemlékben is előfordul fiatal erdő értelmében.

„Érlelővel értette a, borbély“ (a daganatot, MonIrók. XV. 401).

Es, főnév, „eskü“ értelmében kerül elő a legrégibb codexekben. Használják-e ma is? Úgy rémlik, népnyelvi szó-lásnak volt valahol közölve: „*nagy esre hitre*“.

Eshendő? Dolgoztak, mind király, úgy ország eshendő javára (Gvad: Orsz. 78).

Adia: idea. Csak Calepinus közli s utána MA. A Táj-szótár szerint: „Adia: képzés, valaminek képzete. Székely szó“.

Nagyot-alítás: [arrogantia; überhebung]. Az erdélyi Geleji Katonánál fordul elő ilyen értelemben; Pázmány pedig azt írja: A ki magát voltaképpen ismeri, nagyot magáról nem alít (Kempis T. 5). — A Tájszótárban azt olvassuk: „*Nagyotalanítani*: magáról rangja felett igen sokat állítani vagy tartani. Székely szó.“ Úgy sejtjük, hogy ez tollhiba s a közlő voltaképp ezt akarta írni: *nagyot alítani*. Él-e csak-ugyan valahol ez a kifejezés vagy egyáltalán a vélelét jelentő *alítani* ige?

Tzumoltzó. Minden magyarázat nélkül van közölve egy mult-századi szakácskönyvből. Nyr. IX. 168.

Szégező-fa: claustrum, clostrum C. [azaz závár].

Zárló-fa: claustrum PPBI.

El-fajdul: [degenero; ausarten]. Honnét vagyon, hogy a zab vad zabbá változzék, el-fajduílyon (Com: Jan. 27).

El-fajonodik: ∞ Az el-fajonodott ecclesia (Pós; Igazs. II. 367). Keresztényi szeretettől el-fajonodott lélek (Pós: GBot. 73).

Fajt: [= fajta]. Törökországi fajt, visel kővér testet (kutyáról van szó, Gyöngy: KJ. 10).

Faggat [tör, szaggat' értelmében]. Tviskel atal fagatac mind az ő ágá veleiglen (DebrC. 315). Utazó embereket csaknem megölt a nagy jégeső, fejeiket befaggatta (Rumy: Mon. I. 128).

Falaz. Az kinek apja kereket falazott is, most a fu megharagudnék, ha úrnak nem hínád (MonIrók. XI. 356).

Még-fal. Az egyűgyű leányt az ifjú legény meg-falta (PhilFl. 45).

Fancsal. Haboruság czinalo fanczal ördeg (Mel: SzJán. 491). Fancsal firkálás (Czegl: Tromf. 113).

Fánya? Meta exit ad lignum ffaanya vocatum (1272. CodPatr. V. 47. „Fányol: kertet csinál s kerítéssel keríti körül“ Tájsz.).

Fari. Nemcsak egy ebnek fari a neve (Fal: Jegyz.).

Farogat. Farogat es vizza fordyt az őrdög sokakat (Beythe: Epist. 159).

Farkall, Prágainál és Geleji Katonánál a. m. csavarog.

Félre-farag, Csúzinál (Kr. szerint) a. m. deflectit vagyis oldalog.

Faraszja? Gomboth irtham, wörösseth, faraszjara valoth ho'g we'g (LevT. I. 27).

Farlafaj. Farlafaj beszédek, agnók költötte regék (GKat: Váls. II. 1131).

Fáztító: algificus MA. (azaz fagylaló).

Fázlal. Gyenge testét a hideg istállóban fázlallyák (Pázm: Préd. 1273).

Fécser? Ganeynac, feczernec, mosleknac, tarttya affele igereteket (Born: Préd. 23. 43).

Föcskent: aspergit MA.

Fécseget? Halgattam (a fecskéknek) fetsegötteket (Helt: Mes. 331).

Fehéréslik: albico C. (Teleki: FLél. 44).

Fehérint: [= fehérít] (ÉrdyC. 173. RMNy. II. 104).

Fekélyet? Az isten engemet meg ostorozot rut fekellie-tekkel, varakkal (Kár: Hal. Xij).

Feketezés, be-feketéz, meg-feketéz (MargL. 35) a. m. apáca fölszentelése, befátyolozása.

Fektülés: [das fechten, vívás] SzCsomb: Utleir. 83.

Szél-félre? Nem engedi magát elboríttatni, felyül lábadoz, es azoknak felette szélfélre repül (Szék: Krón. 3).

Felesít: pario MA. gleichmachen PP.

Felesség: paritas, parilitas MA. gleichheit PP.

Feledékosság [feledékönség?]; immemoria C.

Be-felel. Helyesen bé felel a törvéynapon (Csúzi: Tromb. 499). Befevelés: dicaeologia C.

Ellent-felel: [felesel] EhrC. 33. Ver: Verb. 194.

Felelt? Az gonoszúl élő emberöket igazán megmondják, orvokat, orgazdákat, felelteket, tolvajokat (ErdOrszgy. II. 344).

Meg-félhődik? Megfölyjödöm: adnubilo C. (Sajtóhiba e h. megfölyhősdöm?)

Félhöz? Ha ebből való az traditio, ebből kel nyomozni annak igaz voltát, nem masunnan fölyhőzni fundamentomat (Pécsv: Fel. 534).

Fenőjöl? Valahol kit benne kaphatnának, mind levágják vala: annyira neki fenőjölven [fenülven?] hogy... (Szal: Krón. 174).

Fenek: [vízmosás? sekély víz, gázló?]. A sziget alatt egy fenék van, az határ (BékHajd. II. 253).

Fenekest feldölt (minden sátor a nagy szélvészben, Thurzó: Lev. I. 182).

Fentéreg, ventéreg [henterég] Mon: Apol. 414. Thaly: VÉ. II. 213.

Fentő: radius circuli PP. Fentőszabású részecskék (a hópelyhekben, ACsere: Enc. 137). — Fentőben tevék fejét jobbítóknak (Thaly: VÉ. I. 151).

Férhető: capax MA. fassend, geräumig PP. Férhetőség: [capacitas; geräumigkeit] Lép: PTük. III. 45.

Ször-férég: colubra PPBl. Az zör fereg, melyet vizes tetőnek is hinnak (Frank: HasznK. 16). — *Viasz-férég*: acarus PP. — *Férgezés*: verimiculatio Nom². 81.

Ferlórú. Az angyali tisztaságot ilyen hamar el-vesztegeté. ferlorumba veté (GKat: Titk. II. 835).

*Fertéhe*l keñer: panis pollutus (BécsiC. 321).

Ferton avagy lótnac ótód része: drachma (Com: Jan. 166). Két füllér nyomó, vagy drachmánac, fertonnac harmad része: scrupulus (uo.).

Ferula? Egy ferula alatt tanóltak (Kisv; Adag: 141).

Ki-fesül: extricari, se expedire MA.

Festítő? A posztót a festő a festítő katlanban megmártya (Com: Jan. 98).

Festőzés [kendőzés] MA: SB. 239.

Fészkesen. Minek előtte dér akarna lenni, fészkesen föld el minden szálat, rakd jól föl környül, hogy az föld magasban legyen az káposztánál, de úgy hogy a káposztát meg ne érje az föld, az kit felraksz (Radv: Csal. III. 53).

Fial: filiolus (MünchC. 92. 200), privignus (Nyirkállai).

Ki-fiatallik: egermino MA. hervorsprossen, herauswachsen PP.

Fiasztal: [fiadzik]. Az madarak fyasztalnak (EhrC. 145).

Fiat? Ha most az halfogásnak jó fiatja volna, tokot, vizát fogasson (MonOkm. XXIV. 383).

Ficemlés: *ki-ficemlik*, *ki-ficemül*, Meliusnál a. m. ficamlás sat.

Ficere, *ficerez*, *fickéz*, Bornemisánál s másoknál a. m. pipere, piperéz.

Ficoma, *ficomás* (Bethl: Élet. 180. 53) a. m. cicoma, cicomás.

Finnyal [finnyásan] Fal: NA. — *Finnya*. Valaki finnyáját elállani: ferre fastidium; nem tudó a római finnyákat? nescis fastidia Romae? PPBl. — *Finnyálkodik* Born: Evang. I. 4. sat. — *Finnyázólan* [finnyásan] Veresm: HitMegt. 20. — *Finnyogat* [fintorgat]. Tudgyuk, miért finnyogattia ebben az orrát (Zvon: PázmP. 261).

Firis, *fris*: pectorale femineum MA. brustkleid der weiber PP. Göngők, firisők, kösöntőc (NádC. 317).

Firkol? [fickándoz]. Az vízben eleven apró halak úgy firkoltanak (MonIrók. XI. 397).

Fitet. Fitető eb (ErdTörtAd. IV. 272). Mint valami kopó ebek az ellenség felfitetvén és találván őket... (306).

Fitít. Sem szegényt, sem gazdagot fitított orral meg ne utállyuc (Fel: Evang. 16). — *Felfitült* orrú: silus PP. *Kifitült* orrú: silus MA.

Fityöt, *fityölt*, *fügyölt* sat. A hasznos dolgokat benne csak nem is fityótik (GKat: Válts. II. Előb. 63). A héja prédára fityótozik (Nagyari: Orth. 157) sat.

Fiu? *fü*? De qua terra hujusmodi fecimus dispositionem

ut.. de 40 funiculis quod vulgo flu vocatur sex darentur populis reginae (1248. Wenzel VII. 278). Comperimus ipsam particulam terrae intra Dorog esse mixtim quod vulgariter fly dicitur (1297. u. o. X. 277). *Fiunwztas* (fiun-osztás?) 1297. CodPatr. V. 86.

Mög-fogotik: [megfoganik]? Yltessed el az te estapodat es meg fogotyk es gymelchet teremth (ÉrdyC. 436).

Mög-fogotoz. Czwczayaat eressen meg fogotozwan neki eklelee.. (ÉrdyC. 265b).

Mög-foganít: Megfoganítja az oltoványt: plantam facit coalescere (Nom². 79).

Fogantani, fogantatos. Az ő lelke által foganczon és szűlyőn szűtől fiat (Vallást. V4). At te siralmad fogantatos (DebrC. 275).

Folydr: lascivus, venereus SI. (PéldK. 57).

Fonalít, fonalodik, fonalság. Ha en feyemnek keeth hay zalaat egy karohez fonaloitandod: plexueris (JordC. 344b. 12. sat.). Bodog az, a ki meg oltalmasztatic a mérges szaytol, annac haloiba sem fonalodic (JesusSir. H5). Wetekedes haborthw nemz, vetekődees fonalsagoth zyl, vetekődes garazdoth hoz (ÉrsC. 225).

Fonóka. Kötné hiszem a szőst a gusalyhoz fonóka Mátyás (Pós: Válasz. 232; elpuhult, elasszonyosodott CzF. weibisch, verweichlicht, Ballagi).

Fonoz. Praebendátokban a mit el nem költhettek, inkább küldjétek ki Erdélybe, mintsem ott fontozzátok (MonIrók. VIII. 260).

Mög-fonnyan? Meg sem fonyanhatic [fonnyadhatik?] Born: Préd. 249.

Forgattyú. A játékban gyönyörködtem, mint a laptá, forgattyá [olvassd: forgattyu], parittyá (Berthl: Élet. 168).

Forgós. Az Margita asszony monában [malmában] Rácz Péter forgósnak szállott. Azt mondják het magával, két tarack is vagyon vele... Akarnám, ha Kd tetszését írná meg abba is, ha ki kell Rácz Pétert úzni az malomból (LevT. II. 52).

Fordító a m. kilincs DomC. 87. *Fordítás* a. m. kapus uo. 109.

Föl-forrad a. m. fölforr MA: Bibl. III. 123. sat. *Ki-forrad* a. m. kiforr a fazékból, ÉrdyC. 420b.

Szalonna-fortély. Az budai salétromos csausznak a szalonna fortélyért fizettünk 97 ft. 50 d[enárt] (MonTME. I. 127).

Fortélyoz. Senkit ne fortiliozzatok: nemini calumniam faciatis (Fél: Bibl. 90) sat.

Fosábos? „Foriolus: a ki fosik, fosos, fosábos“ PPl.

Föl-fosztózik, fél-fosztózik: discooperior, denudor MA. (MA: Bibl. I. 252).

Fosztány, foszlány: ujjatlan köntös, zubbony PP. (Helt: Canc. 102. sat.)

Fő. Az elewkewtewfewth megcsináltatta (LevT. II. 24). Tyz elewkewthe, az negyenek aranyas feye (RMNy. II. 35).

Kormány-fő: leitbrett Pesti: Nom. 68.

Fejez, rēd-fejez: [ráolvas, ráfordít?]. Ha ezekben a dolgokban csavarognak a calvinisták, bár fejezd-rá oztán, hogy farkasok és sátán szolgái (Pós: Igazs. I. 122). Azokat a tzikkelyeket magadra fejezzed avagy magadra szabjad (Ker: Préd. 121) sat.

Meg-fejez. Harmad reeze bezedewnknnek mynt fewlwl meg wala feyezween leezen az Maria ky mwlasanak moggyarol (ÉrdyC. 482b).

Födözik a. m. takarószik MünchC. 25. MA: SB. 220.

Fellebbecske (Bethl: Élet. 314), *fellyebbed* (Kász: Kit. 110), *föllyebbedkén* (ExPrinc. 158), *fellyebkébb* (Pós: Igazs. I. 270) = valamivel föllebb.

Fölütt? E felyütt megirt esztendőben (MonTME. I. 382).

Fönnyel? A költsönt nagy fennyel visszakéri (Fal: UE.).

Környül-földel: circumobruo PPBl.

Földemi: conterraneus MA. Barátim és földemim (Prág: Serk. 802). A mi szavainkkal . . , a *mi földünk*i szókkal (Pázm: Préd. 646).

Fraj. Sardanapalus aszszonyemberes s a frajoknak tzimborája volt (Misk: VKert. 63).

Fraktura: machinatio, dolus; erfindung, list PP. (Decsi: Adag. 224).

Fraska: [nugae, ineptiae; possem, narrenpossem] Born: Préd. 77. Pós: GBot. 9. sat. — *Fraskázik* Sámbo: 3Fel. 553.

Fucsi. Fognak adni két fucsi mazsola szőlőt, két fucsi fűgét (KecskTört. III. 65).

Fullaskodik Vajda: Kriszt. I. 359. 416.

Fulák: convolvolus, szulák (Beythe: Nom. 4).

Fulka: duck-entel, Adámi: Spr.

Furdaloszik Vajda: Kriszt. III. 456.

Fuldalag a. m. fulánk DöbrC. 233.

Furda. Küldtek furdát szedni (a csizmadiamunkához, ÖtvM. 73. vsz.).

Furmány: carruca; karren mit zwei rädern PP.

El-furtat? Christustol elfajito és el-furtato értelem (GKat: Váls. I. 26).

Futamékony vakság (Bal: CsIsk. 112).

Vers-futás a. m. versenyfutás (gyermekjáték, Bethl: Élet. 168).

Futoz a. m. futkos ÉrdyC. 375. sat. Futozás Gyöngy: MV. 87.

Gond-futtatás a. m. gond MA: SB. 135.

Futrás? Hasznát vehetvén futrás pórázoknak (Gvad: Pösty. 9).

Nemismérem-fű: opuntia MA.

Sesel-fű? A nőstény szarvas a fiazás előtt sesel fűvet eszik hogy könnyebben szülhessen (ACsere: Enc. 206).

Füvel: pasco; weiden PP. sat — *Füvez* [ugyanolyan jelentésű] Tess: SzMagellóna D8.

Szüre vágy *szürés* nevű játék hol dívik? Kérjük leírását, különös tekintettel a benne előforduló mondásokra.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A 'Lexicon Budense' érdekesebb magyar szavai.

paduc, ponty: cyprinus nasus: nasenfisch 619.

paklincsfű, temondádfű: coriandrum testiculatum: korian-
der 205. 558.

palacka, palackféreg, csimaz: cimex: wanze, wand-
laus 493.

pálha, ták: cuneus: zwickel 42.

pankó: pastillus, tractum, tracta: krapfen 480.

pápafű: centauria benedicta, cardus benedictus: kar-
denbenedict 99.

papies, szélvirág: anemone silvestris: waldanemone,
waldkuchenschelle 66.

párlafű: agrimonia eupatorium: agrimonia, klebkraut,
nabelsame 728.

pászma, matring: fasciculus: strehne 487.

pecke a csatnak: infibula, lingula, aculeus, ansula fibulae:
dorn, zünglein an einer schnalle 353.

pemetfű, fejer peszérce: marrubium vulgare: weisze
andorn 107.

perennis, tűzvirág: calendula officinalis: grosze ringel-
blume 594.

perje, kutyaperje: triticum repens, gramen canicum:
quecke, queckengras, hundsgras 506.

petécs: febris petechialis: fleckfieber 500.

pettegetett, romha [?] tarka: albo sparsus: weiszgefleckt,
weiszgesprenkelt, weiszsprenkelig 221.

pimpókákalic: sonchus oleraceus: saudistel, leberdis-
tel 689.

pip: pituita, coryza: pips, pfips 129.

pipefű: potentilla anserina: gänserich 623.

pocikban heverő ember: homo umbraticus, vel umbra-
tilis, cineri et foco incubans: kalmäuser 109.

póka, pulykakakas: meleagris, gallopavus, gallus Afri-

canus, gallus Indiacus : truthahn, welschhahn, pockerhahn, kalekuter, indianer 139.

ponyola [P], ronda : dissolutus, discinctus : schlumpig, schlampig, schlotterig, nachlässig gekleidet 182.

porcogó vagy pongrác eseresnye : cerasum duracinum : durantscher kirsche 124.

porcsfű, porcsinfű, kövér poresin : portulaca oleracea : wegetritt, portulak 205. 525.

poroszka teve : dromas, dromedarius : dromedar 197.

posár : carpio cyprinus : karpfen 145.

pöfeteg, pöheteg : lycoperdon bovista : bowist, staub-bilz, staubschwamm 54.

putnokfű : mentha pulegium : poley 76.

ragadály, ragadáncs : Gallium apurinae : klebkraut, nabelsame 728.

rakonca : subscus furcatus ad axim posteriorem currus : gabel 236.

rásza : planta : pflanze zum aussetzen 510.

rekettye, rekettyefűz, kenderfűz, rakattya : salix viminalis : ufer-, seil-, korb-, haar-, fischerweide 572.

réti legyező : spiraea ulmoria : geiszbart 46.

részeges korsó : potator : sauffer, trunkenbold 54.

rigópohár : cypripedium, calceolus marianus : pfaffen oder frauenschuh 57.

róka-gomba, sárga vargánya : agaricus cantharellus vel deliciosus : pfifferling, reitzger, ritsche 74.

rókavargánya, sárga gomba : agaricus cantharellus vel deliciosus 590.

rózsánád : canna Indica : indianisches blumenrohr 52.

rozsнок : bromus secalinus : roggentrespe 471. 472.

sajtnyomó káva : circulus casearius : käseform 104.

sárfű, moesárvirág : caltha palustris : kuhblume, schmergel 87.

sárga hölye : asphodelus luteus : goldwurz 10.

sárga kököresény, kásavirág, szent György virágja : primula veris : wilde berthengen 22.

sárga pünkösdi : trollius Europaeus : geflügelte bergnunkel 44.

sártök, rühes tök : cucurbitula verrucosa : warzige kürbis 64.

sárkerep, somkórófű, nagy lóhere : melilotus officinalis : steinklee 684.

sarúfákat összekötő heveder : compages cantheriorum : kleinere querbalken 95.

sebfű, tolvaj sebfű : pernanthes muralis : mauerbergglattich 147.

segvakaró : bacca vel fructus rosae caninae : rippe, hagebutte, hetsche-petsch 77. 366.

- sergefő**, részeg Györgyfüve : selago : kampferkraut 450.
serített cérna : filum duplicatum : zwiernfaden 2.
sipborda, duda, tömlősip : utriculus, fistula utricularia : dudelsack, sackpfeife 120.
sóstéj : oxigala : sauermilch 343.
spárga, nyulárnyékfű : asparagus officinalis : spargel 271.
surc : praeligamen : schürze 147.
süjffű, Áron gyökér, Áron szakáll, borjúlábű : arum maculatum : Aronwurz, zehrwurz 47.
(meg)szakol, sulyt, suprikál, meglohol : vasto, verbero, dedolo : prügeln, hauen, wichen 706.
szalad, maláta : polenta : malz 647.
számláló üdű : epocha, aera 205.
szánicsor, szászfű : sanicula Europaea : sanikel 607. — olh. *sāničārā*.
szántoka madár : alauda : lerche, ackerlerche 121.
szaparnica : gravedo, catarrhus : schnuppen, strauchen 250. 724.
szárlátfű, benediktafü : horminum, salvia sclarea : scharlachkraut 635.
szárnyas ördögborda, paprágy : polypodium filix mas et femina : gemeine farrenkraut 215.
szaeska : pabulum sectum : häckerling, häcksel 629.
szatyng : linea, ligula : binde 42.
szent Györgyvirág : lilium convallium, convallaria majalis : maiblume, springauf 128.
szívfű, szíverősítőfü : leonurus cardiaca : herzogespann 147.
szkompia, szkumpiafa : gärberbaum, färberbaum, essigbaum, sumach 625. — olh. *skumpie*.
szöszmötél, motoz, bibelődik : muginor, musinor : tändeln, knaupeln 391. 696.
szíh : termes pulsatorius : todtenuhr, wanduhr 437.
szurdék : latebra, latibulum : schlupfwinkel 33.
szükesfű : thlapsi bursa pastoris : täschelkraut 75.
tar búza : triticum aestivum, spica mutica : frucht ohne aehrenspitzen 243.
tarha : lac coagulatum : gestockte milch 343.
téli tormafű : erysimum barbarea : hederich 150.
tetemtöldő : cistus helianthemum : heidenisop 370.
tetűfü : aconitum napellus : narrenkappe, sturmhut, wolfskraut 465.
tilalmas füvelő : pascuum, bucetum inhibitum : verbotene weide 137.
tóka, faharang : simandrum, agiosimandrum, asser pulsatorius : klappbret 710. — olh. *tákā*.
tokál, tokát ver : pulso simandrum 711. — olh. *toka*.
tolvaj sebfű : pernanthes muralis : mauerbergglattich 689.

torokgyék, disznószaka : angina, cynanche : bräune, kehl-sucht 247.

tölgyelő : feta, forda : trächting 169.

truttz : renisus, obsistentia 76.

tuszli, karmantyú : manica manulea : muff, stutzen 373.

tüdőmoh : lichen pulmonarius : lungenmoos 137.

vad sárga gerezda : genista sagittalis : pfriemenkraut 246.

vágó hal : gobbius : grundel 691.

vaklyos : myops, hebetis visus : kurzsichtig, blödsichtig 523.

váradics, varadics kóró, gelesztafü : tanacetum vulgare : rainfarren 215.

vaslal : hebetó : stumpfen 710.

veres ebszölő, iszalak, szent Jakab füve : solanum dulcamara : hintsch, alfranken 358.

vesling : caseolus : käschen 104.

vinnyó : casa, domuncula vilis : schlecht gebautes häuschen 75.

viz-árok : ductus aquae : wassergraben 206.

vizi peszterce : licopus Europaeus : sparfaden 112.

záldokfa : tilia : linde 700.

zanot, iglice tövis : ononis spinosa et mitis : hauhechel 682.

zerdenzaj : ventosus, vanus, instabilis : windig, eitel, unbeständig 416.

zsoltina : serratula tinctoria : scharte, schartenkraut.

ALEXICS GYÖRGY.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Mondások.

Mit ettél? Levest, húst meg pergelt húst. Pergelt tészta, pergelt gombóda, pergelt leves. Megpergelte a zsírt. Megpergelődött a ruha a tűz mellett: megrökkent. Rökkenő meleg van.

Mind megeszti, megiszi, a mi je van. Annyicskája sincs, hogy egy harapásával felérne.

Sokat bir megenni. Ki bir messzibb hajítani?

Derék legény! Derekbab ember légy apádnál! Derék négy ökre, lova van.

Ne féjj, még engem lácc, a hajad szála se görbül meg.

Egy hajszálnyi se adok.

Úgy megőszült, nincs egy fekete (v. ép) hajszál a fején.

Nem lesz semmi bántódásod!

Annyi dóga van, maj megszakad belé!

Csúzik a tengeri, a birkét (kalászat) mán régen kihánta.

(Zemplén m. Szűrnyeg.)

CSOMÁR ISTVÁN.

Beszédtöredékek.

- Nincs-e magokni a kis ján?
 — Nem-e Baksajiékni ment a fíjú?
 — Hol vótál? — Baksajinott.
 — Hunnan jössz? — Baksajinul.
 — Hová mész? — Baksajini.
 — Hová mész? — Tamásfalába.
 — Hová való ez az asszony? — Tamásfali.
 — Hol vótál? — A Rimán. — Mit hosztál? — Vízet, de
 ím (= majd) eltörtem a korsót.
 — Tisztelte Benyóné az asszonkát, ma délután tessék oda
 menni, mert asszonkák lesznek ott. (Nagyon divatos a szók kicsi-
 nyítése kedveskedés, sőt megtisztelés céljából: sógorkám, kedves-
 kém, édeském, asszonykám).
 — Meddig mulat (= marad) még kigyelmed? (Kigyelmed' a
 nép szájából igen megtisztelő kifejezés, nem úgy, mint az alföldi
 'kend' szó).
 — Voltál-é Szabóék? — Láttad-é a katonákat? — Én-é?
 (Nagyon szereti a batyibeli ember a kérdő -e szócskát, melyet min-
 den kérdő szavába beleékel s a melyet ugyan csak megnyújtva
 ejt ki. S majd minden harmadik szava ez: Igaz-é? Tudod-é?)
 — Vétékbe vónék, ha aszt mondanám, hanyag vót. (Az öreg
 apjáról beszélt).
 — Tennap tarjagos vót az ég, gondoltam eső lesz.
 — Ő vót a kikezdő. (Ő kezdette a veszekedést).
 — Az éjjel ténfergésbe vót az eszem, magam is mindég tén-
 feregtem, alig tuttam alunnyi, gondoltam hogy az idő is ojan lesz,
 mint az eszem.

(Gömör m.)

VOZÁRI GYULA.

Népmesék.

Miért nincs a cigánynak vetése?

Hát vót ű néki valamikor. De eccer kiment a rajkóval meg-
 nézni, hát láttya, hogy a szél nagyon lógattya az egész vetést,
 osztán a buza csak úgy hullámszik bele. Oda kiát a rajkónak:

— Nőzd el má, viszi a szél a vetést.

A rajkó is haza szalatt; hozott két kaszát, osztán neki álltak,
 levákták, kővébe rakták, hogy el ne vigye a szél.

Azóta nincs is a cigánynak vetése.

(Szatmár m. Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

Miért nincs a zsidónak jussa a menyországba?

Régebben már nagyon tele vót a menyország zsidóval. Szen
 Péter ugyancsak bosszankodott rajta, hogy miér engednek ezeknek
 ott helyet, mikor annyi sok huncfuccságot csinálnak a földön s még

a menyországba sincsenek csendességbe, hanem minditig handrikálnak s még ott is csalni akarnák a magyart. Oda szól szén Pálnak:

— Gyere csak! osztán sugott a fülibe valamit.

Szen Pál nem szóllott semmit, csak nagyokat bölintott a fejével s elment vele. Mikor mentek, szén Péter a nyakába akasztott egy nagy dobót s úgy mentek ki a kapun.

A mint kiértek, kinyitotta a kaput egészen, osztán tátva nyitva hatta. Osztán megverte a dobót jó erőssen.

A zsidók a dobszóra ugyancsak fülelni keztek s összedugott fejfel kérdészték egymástul, hogy vosi dojsz. Egy osztán elkiátotta:

— Licitáció, licitáció!

A sok zsidó erre mind összeröfönt, szalattak mind a kapuhoz s ugyancsak veszekettek, mer mindenik előbb akart kiérni. Egy pár szeginy kegyes lélek akart vóna bemenni, hát még azokat is fellökték. Hanem osztán végre mégis mind kiért a kapun.

Szen Péternek se kellett több. A mint látta, hogy nincs má zsidó oda benn, hát becsapta a zajtót, osztán jó erőssen bezárta. A sok zsidó min kinrekett.

Nem is ment be azóta egy se a menyországba.

(Sztatmár m. Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

Találós mesék.

A téns úr elment a szógabiróhoz panaszsra. Oszt úgy atta elő a dógot, hogy egy malmot épített; de egy komondor kutya belé kapott, hát mitevő legyen? a malmot hánnya-é széjjel vagy a komondor kutyát öjje meg? — Hát a szógabiró aszt monta, hogy a malmot hánnya széjjel; mer ha a malmot meghagyi, hát egy más komondor megint belé kap.

Az egész história aszt jelenti, hogy a téns úr megházasodott és a feleségéhez egy más úr hozzá kapott; az uram meg rágyütt és elment a szógabiróhoz panaszsra, osztán haza ment és a feleségét megölte.

(Zemplén m. Deregyő.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Gyors mondókák.

T ré f á s e l b e s z é l é s .

Vót nekém ész szürke lovam, kivezettem, kipáñváasztom, két rét hajtottam, fejem alá tettem. Ífé tájbo kukurikúnak a kutyák, ugatnak a kokasok. Főszalattam a szivafáro, rásztam a magyarót, potyog a dijó. Ára gyün éggy embér: Mit szét kê bátyám? — Retkét. — Nem kének vetették a répát. — Főkapott éd dinnyét, um mégdobott a tökkê, csak uz zirgêt-zörgött a szekérce. Főszalat-

tam a vak gazdáhó, montam a sánto szakácsnínak, a görbe szógálónak, mennyen lē a rongát pincébe, eresszēn a hasatt csapon csorba iccébe.

Nēmēs tükének nēmēs vesszeje, nēmēs lēsžēdise, nēmēs hordóbéli átszűrīse.

A ki esztet én utánom ēmongya, ēp pim bor a zádomásó.

(E mondókát egy legény egy szuszra mondta el előttem.)

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Gyermekmondókák.

Égy, kettő, három, négy,

Sári Mátyás hová mégy?

Döbröcömbe duhányér.

Térj vissza, ne

Egy marok gesztinye.

Minek az a gesztinye?

Végýé rajta szitikát.

Minek az a szitika?

Korpát szitáogatni.

Minek az a korpa?

Disznót csalogatni.

Minek az a disznó?

Háját szēdögetni.

Minek az a ház?

Kocsit kenyőgetni.

Minek az a kocsi?

Fát hordogatni.

Minek az a fa?

Házat csinyáogatni.

Minek az a ház?

Lányokat, legényöket belé
rakosgatni.

(Baranya m. Csúza.)

DEMJÉN KALMÁN.

Lakodalmi versek.

(E lakodalmi vers egy régi kalotaszegi szerzemény; legalább a körülmények arra mutatnak, hogy réginek kell lennie, mert ma már nem igen használatos s a fiatalabb nemzedék nem is igen tudja; az öregek még ismerik jól. Én írva kaptam meg egy mestergerendán, meglehetősen rongált és befüstölt papíron. Az öreg asszony, kinél kaptam, azt mondja, hogy az esküvő után 3 gyermek összeállt s elment a lakodalmas házhoz s felálltak a sutra (tűzhely) s az egyik a vőlegény, a másik a menyasszony, a harmadik az anyós szerepét játszva adák elő a verset. Jutalmuk pénz, étel volt és a hallgatóság tetszés nyilvánítása.)

L e g é n y.

Becsületre méltó lakodalmi sereg,

Minthogy vég a vendég, szíve nem kesereg,

Hallgasson hát minden, a még nyelvem pereg.

Hadd szóljak vagy kettőt a szent házasságról,

Paradicsomba költ nagy atyafiságról.

Meguntam volt én már ezt az ifjúlégénységet,

Azért azt gondoltam, vészék feleséget
 És szerzek magamnak feleségiséget;
 De jól megtaláltam a félellenséget,
 Mert ez a nagy leány sok nyájas csókjával
 Engem elhódíta nagy csalárdságával,
 De jól laktam immár ebajándékával.

L e á n y.

Hallod-e vén komisz, mikor csókoltalak;
 Vagy tégedet mikor ajándékoztalak?
 Sőt ha valahol is vagy eccer láttalak,
 Tégedet csalártnak kikijáltoztalak.
 Tudod, hogy utánam mely sokat lesködtél?
 Esvének idején vacsorát nem ettél,
 Sok szép bokrétákat párnám alá tettél,
 Melyeket másoktól erőszakkal vettél.

L e g é n y.

Hazucc, mert a hányszor csak szerit tehetted,
 Ravasz kerítődöt hozzám elküldötted,
 Egy falatodat is úgy meg nem ehetted,
 Hogy azokat velem mindég nem közlötted.
 De te hogy lesködtél, azt tudja anyád is,
 Mert palacsintával csalogatott ő is;
 Sokszor elhagytátok értem a fonást is,
 Gyakran bezártátok reám az ajtót is!

L e á n y.

Kérlek, ne kérkegyél mások hallatára,
 Tarka kutya segít vonnád fel a szádra!
 Mennyi pénzed attad mézes pogácsára,
 Mikor nem kellett is, elhoztad számomra.
 Tudod, egy aranyat tettél kebelemben,
 Csak azért, hogy nézhess fekete szemembe.
 Ha tettem vagy eccer csecsemet kezedbe
 Örömdben alig fértél a bűrödbe.
 Hát még ajtóm előtt mennyit kucorogtál,
 Hogy bébocsássalak, mint macska nyávogtál.
 Vásárfiát nekem jaj mennyiszor hoztál,
 Imhol a pántlika, melyet tegnap attál.

L e g é n y.

Jaj hogy vesztél volna holtég a pártába,
 Hogy nē estem volna érted gyalázatba!
 Jobb szegénynek öltözni egy zsákban,
 Mindsem nagy leánnyal vesződni helyában!
 Negyven esztendeig viselte pártáját,
 Mely elkoptatta fején már az haját,

A moly is megette csikos pántlikáját,
 A kocsmában vitték borért a szoknyáját.
 Pedig ha én őtet el nem vettem volna,
 Házsőprőgetésre otthon maradt volna,
 Mert a vín lánnal senkisé bajlódna,
 Ámbár a legényért majd megbolondulna.

L e á n y.

Jaj, kérlek, hány fogad tört ki a segembe,
 Hogy így mocskolódl mások előtt szembe?!
 Bazdogos hajadat kapom a kezembe,
 Tudom, megemlegetsz világ életembe!

L e g é n y.

Ki látott valaha ilyen nyelves leánt,
 Ki az orrom alá ily sok fütyőt hánt?!
 Rágalmazásával az anyja is csak bánt,
 Hogy nem attam neki a mit tőlam kívánt.

L e á n y.

Mit adhatnál nekem rongyos fáról szakatt,
 Kinek a nyakába egy ing alig akatt!?
 Az is, a mint látom, hat darabba szakatt;
 Lopásért a kusma jól tom, hol maratt!

L e g é n y.

Én nem loptam, de te anyáddal a sátorba mentél,
 Ottan sok portékát vettél,
 Melyért, jól tudom, egy pénzt sem fizettél,
 Hanem azért mint ott jól megverettél!
 Nem vesződöm tovább már veled hējába,
 Kivánom, hogy maradj holtig a pártába!
 Mert a mennyi ráncba viseled szoknyádat,
 Annyi pénzed attad érte bor árába.

V é n a s s z o n y.

Rigen hogy mocskolod szegény leánykámat,
 Ebtől szakatt latra, ha felnyitom számat,
 Hidd meg, hogy meghallja szomszédság lármámat,
 Ha elfizetem is érted a marhámat!
 Ki az ördög hívott valaha házunkhoz,
 Ki mondotta neked, járj a leányunkhoz?
 Vigyázz csak magadra, mert fejedre bút hoz,
 A mit tegnap montam, tartsd magadat ahhoz!
 Juthat jól eszedbe, mennyit tiltottalak,
 Hogy leányomhoz ne járj, sokszor ki is mocskoltalak,
 Penetével sokszor ki is rudaltalak,
 Mégis egyvéle az ágyba kaptalak.

Most az elmúlt héten ménék a malomba,
 Egy kis kukoricát önték a garadba,
 Hát mikor megtérek, béménék házamba,
 Hát már lopni jöttél a gabonásomba.
 Evvel köszönöd meg hogy jól tartottalak,
 Sokszor a pincémbe úgy el itattalak,
 Hogy harmadmagammal alig kihuztalak.
 Te koszos, te rongy, mennyit ruháztalak?
 Ebágyán született nagy akasztófája!
 Láthatják kéték is, nyitva áll a szája!
 Ez az a nagy legény, a ki mindenét ellopja,
 A szeginy emberét a hol megtalálja.
 Elmehetsz dolgozdra, de kerüld a nyelvemet!
 Ha elfizetem is érted a legszebbik ökrömet,
 A fejedre verem szennyes pengyeletem!
 Halálra kész vagyok vetni fejemet!
 Ne busulj lányom, jőj haza házamhoz,
 Tégedet jó szívvel fogadlak magamhoz!
 Soha ne kívánozz egy haszontalanhoz,
 Egy útravetőhöz, egy haszontalanhoz!

L e g é n y.

Hallgass te vén komisz, fogd meg a nyelvedet,
 Mert úgy megtalálom rugni a segedet,
 Hogy a szádon hányod ki a beledet!
 Lesz mire fizess érte a pénzedet!
 Akár merre megyek, egy gavallér vagyok,
 Sokszor a kocsmába husz máriást hagyok!
 Ha rongyos vagyok is, nyárba meg nem fagyok,
 Mert két kezeimen körmeim jó nagyok!

V é n a s s z o n y.

Hát még rugdosással kívánsz fenyegetni,
 Hidd el a falura foglak felültetni,
 Kacsibás lábadra két nagy követ kötni,
 Megtanítlak, hogy kell az anyózt becsülni!
 Hallod-e te cigány, fogd meg az ő haját,
 Mert ina is felnyalta felesége vaját,
 Nem igazítja el az országnak baját,
 Elfogja tavasszal szeginy ember alját!
 Követem keeteket, hogy itt veszekettem,
 Teljességgel már nem szenvedhetem;
 Különben lányom már el nem vehetem
 Ettől a latortól, míg le nem nyelvelem!

(Kalotaszeg.)

ZILAHÍ GYÖRGY.

Tájszók.

Gömör megyeiek.

agyarkásztat: csiráztat.	kravicska: téhen
bossó: borsó.	lagzi: lakodalom.
brüszke: köszméte.	mamaször: vörös pamut.
bucsát: bocsát.	makverő: vakmerő.
csalárd: család. „Csalárdos ember.”	nanóka: nagyanya.
cseléd: leánygyermek.	nefelejcs: békapiszok.
csiplagít: csillapít.	-nyi: -hoz. „Elmegyek a papnyi”:
fokozó: hőmérő.	elmegyek a paphoz.
gorgoly: csucsom ember.	-nott: -nál. „A kúrátorlott sok
gőrbeszuka: kék ibolya.	rózsagrulya van”: a kúrátorlott.
grulya: krumpli.	pankháló: pókháló.
gyűkőr: tükör.	papóka: nagyapa.
hommi: holmi.	patália: perpatvar.
horot: köhög.	pazsrák: falánk.
hornyász kodik: hurcol-	pergál: pirít.
kodik.	pratál: takarít.
igygóg. „Igyóg elvesz”: el talál	puhár: pohár.
veszni.	retka: ritka.
inas: figyermek.	ricsa: daraleves.
jódúl, megjódúl: meggyó-	rózan: józan. „Rózan ember.”
gyul	slam: iszap.
kecsélység: csekélység.	sűrűgenge: ritka szövet.
kiát: kiált.	szepe: gomba.
kiloféreg: filoxera.	sztrapaeska: krumplis galuska.
körve: körtve.	torom: torony.
kossó: korsó.	úrizál: magyarosít. „Mit úri-
koszos: varras.	zalsz.”
	zavadzál: ártogat.

(Rozsnyó vidéke.)

GLÓSZ GIZELLA.

Egervidékiek.

lécshintalanít: lefos. „A gye-	mégectēsēdik: megecetesedik.
rék lécsintalanította a padot.”	mēffód. „Szalaggy, meffód-
(Sz. S.).	lak”: megdoblak, megütlek.
lipét fogdos: pillangót fogdos.	(Sz. S.)
majhonnem: csaknem, majd-	mēm mēg: ismét, megint. „A nyá-
nem. „Majhonnem sűrűn van itt	ron nem veszekítették, mosmá
a vetés.”	mēm mēg összevesztették.” Sőt
maradhatós: meglehető. (Ez	halmozva is mondják: „a m-
utóbbi, úgy látszik, nem is	mēm mēm mēm más.”
mondják.)	mēnorita: minorita.
mēccsika. „A kisujja van ek-	mérre: merre.
kicsit mēsszúrva, mēccsika. ”	mihincsigēssen: mihelyt.

„Mihincsigéssen gyűnnek, má gyugom a kezit.”
 mizēre: irgalmasrendi. „Ott vót a mizēre főurvos.”
 muti má: mutasd már.
 ódalgós. „Itt má nincs sok ódalgós hej” (a hol a kocsi oldalogni szokott).
 őrvényes. „Az kérem má nem is őrvényes” (tudákos parasztól. Sz. S.).
 ősszecsintalanít: lecsintalanít.
 racó: paraszt; a parasztok gúnyneve.
 rebencēs. „Úgy mēkkordáztam én ezt az istentelen rebencēs népet, hogy...” (Egy egri születésű, különben literátus ember szavajárása.) Vő. ribancost. Tájszót.
 ricsaj: zajos mulatság. „Nagy ricsajt csaptunk!”
 röges: rögös. „Röges föld. Röges az út. Nē a rögesēn!”
 sereg az orsó.
 sőre: hízott ökör.
 szēmhunyvást: behúnyt

szemmel. „Szēmhunyvást bekötöm.”
 szētmozik: balházkodik. (Sz. S.) szint: telve. „Most esztendeje ám szint vót (a gödör).”
 tesvér: testvér. „Gyere na, tesvér!”
 tulnan. túnan: túl. (Az innen analogiájára keletkezett, általános használatú.)
 ugráncozni: ugrándozni, ugrálni.
 újfent: ismét, újra.
 urvos: orvos. „Danalovics (Danilovics) a megye urvossa.”
 verőe helynévben: Verő-Szala. Szalának nevezik a város északnyugati hóstyáját (Hova visz ez az út, öcsém? — A Szalába), melynek egyik része Árnyék-Szala, másika, a napos, Verő-Szala nevet visel.
 versibe: ízben. „Két versibe is vótam má ott.”
 vinyēge: venyige.
 vüdör: veder, vödör.
 zúzos: zuzmarás. „Zúzos idő van.”

ZOLNAI GYŰLÉ.

Somogymegyeiek.

bábikó: lósóska.
 bászli, tajbász: gyámoltalan, ügyetlen, szuszimuszi, alamuszi.
 bibirkálni: keresni a fejben; jelent továbbá valami könnyű munkát, melyet valaki csakis az újaival végez; pl. a kertben a virágok körül a földet egyengeti.
 bóklál: láb alatt jár; ilyen forma az eklendez is.
 bucška: kis hordó.
 cefet, cemenđe, nőkre vonatkozó szidások.
 csávorít, vinyároz, ha szájas asszonyok tereferélnek

s némelyik éles hangon felfelkiált.
 csempē, csempē: csorba, ferde.
 csetres, csörfős: lármás.
 cséve: cső; csévélni: a csévére (orsó) gombolyítani (fonalat); a szövésnél használják.
 csibertēs: sánta.
 megcsiccsen; akkor mondják, ha a maradék kását más napra elteszik s az megvizesedik és megsavanyodik.
 megcsigik: megsavanyodik.
 csilingál: belekapaszkodik, csipeszkedik pl. a gyermek

valami lelóggó kötélbe vagy faágba és ide-oda hintázza magát.
 csoba: pofa, száj.
 csórag: pózna, a mivel gyümölcsöt vernek; csóragolni.
 csórigál: többször egymás után csorgat pl. vizet.
 csörfölni: lármázni, kofázkodni.
 dádorikolni: szöveg nélkül danolni.
 dőhöder ember: erős, nagy testű, nehézkes ember.
 gőbőnye: gyomor, bendő.
 gyalabeli: gyalázatos; kis gyermeknek mondják, ha összecsunyítja magát.
 gyalavász, pótenca, pótenccás: rendetlen öltözetű, olyan mint a vázu, a kin úgy áll a ruha, mintha villával hányták volna rá, szóval: egyebugya.
 gyimisztelen: ügyetlen; akkor mondják, ha valakinek valamit a kezébe adnak s ő azt elejti.
 gyuha: gyomor.

habarnyicál: hadar, gyorsan beszél.
 hujikolni: markába fúni télen, ha fázik a keze.
 kacat: lim-lom.
 kókányolni: két tárgyat összeütni; pl. husvétkor a tojásokat.
 kuszpitol: rongál valamit.
 pizmog, pizmatol: tesz-vesz valamit, de nincsen látzata.
 prántyás: lucskos; ha valaki harmatos fűben jár, prántyás lesz a ruhája.
 silapos a nagy szélű, formájából kiment kalap.
 siska fülű a disznó, ha fülei hosszúk és lelóggók.
 tácsértos: szétterjedt, formájából kiment.
 tib-láb: jön-megy.
 tutyi: posztószélből font papucs.
 vázu: rongyokból csinált, ember alakú madárijesztő.
 zalámbol: bolyong.

(Csurgó.)

TRENCSÉNY LAJOS.

Mátyusföldiek.

acskó: zacskó.
 †ászló*): zászló.
 †átony: zátony.
 †bab: lóbab, vicia faba major.
 †borsó: bab, paszuly, phaseolus vulgaris Linné.
 †gömbölyű borsó: borsó.
 †burbukolni: torkot öblíteni, gargarizálni.
 †búrfa, búrfenyő: fenyőféle.
 Pinus strobus? Nem tudom eldönteni.
 †cserebó: cserebogár.
 csetre: csetres. Vő. az Akadémia szótárával.

csikmák: metélt tészta.
 csipède: csipedett, csipetke.
 „Mit főztök?” — „Borsót (értsd: babot) csipődével.”
 †dúg: zúg, búg. „Dúgnak a fülemben”: zúg a fülem.
 egyfértály: egy egész telek.
 Vezekényen ötvennyolc hold, Tallóson hatvanhat hold. — Deákul: sessio quadrans seu sessio media.
 egyhely: egy egész telek.
 Tallóson hatvanhat hold annyi mint fertály.

*) A † azt jelenti, hogy az illető szó nincs meg a NSzótárban.

- egy végbe: azonnal, tüstént, rögtön.
- † élő ér: arteria, verő ér; Bugátnyelven: *ülér*. Torontálban 'eleven érnek' hallottam nevezni.
- erőltet a hányás azt jelenti, a mit a Bugátnyelv így mond: *'hányingerem van.'* Vö. gyomorháborgás.
- † fickó: egy helynek (teleknek) negyed része. Tallóson tizenhat hold, Vezekényen tizennégy.
- † fickós gazda: Kinek egy fickója, negyed telke van.
- fog hely: alveolus dentis, mit az orvosok 'fogsejtnék' neveznek.
- † fene helyēs: igen szép; jó húsbán, színben van, jó karban van.
- férég: valamennyi állat, baromfi, különösen vadállat.
- † gyomorháborgás: orvosi műnyelven *hányinger*. Azt mondja az idevaló ember: 'Háborog a gyomrom': erőltet a hányás.
- † hetre: fölületes (?), szeles, fölszínűs. 'Hetrén megnézni valamit': kellő figyelem hijával megtekinteni. Csallóközben állítólag: 'sedre.' Így mondja nekem egy csallóközi úri menyecske.
- † hetrénkodik, hetrékodik: szeleskedik.
- h o z z á d o s: magadféle, magafelé tartó. 'Hozzádosan hajcs': szorítsd a bal gyeplőt, hogy jobb felé tartson az iga. Vö. t u l e d ē s.
- j ó s z á g: nemcsak a lábas sat. jószág, de a vetés is. 'Helyēs jószág': szép vetés.
- k i m ē n y ű l a h e l y e b ű l: kificamodik.
- † k ó k ó s: ügyefogyott, gyüge, félhülye.
- † k o m p: kukoricacsutka. Torontálban: c s u m a.
- k u t y ú: kutya.

BARTS JÓZSEF.

Mesterműszók.

Kézdivásárhelyi csizmadia cég.

Materialék: Ketske bőr veressen és feketén. Tehény bőr feketén. Ökör és bihal bőr talpnak és csizliknek (afterleder). Juh és berbéts bőr béllésnek. Száldokfa hej (lindenbaumrinde) kéregnek. Kender fonál, siritett cérna (gedrehter zwirn), viasz, szurok, malompor csiliznek, gyapott sinorbőr és fasorok, faszeg, gálitzkő.

H o z z á m e g k é v á n t a t ó m ű s z e r e k: Egy száldokfa, szabó deszka; spongyia, mosdó tiszta vízzel. Hergelő (walkbrett). Musta csizmadia műszer. (Die muschte oder schusterhammer, ein piramidförmig gegossenes metall, zum gleichmachen der nath und klopfen der sohlenleder.) Papiros, formának. Korsín (bőr nyomtató, ónból vagy vashól). Szabó bitska (kés). Műhely pad, diófa tőke, három lábu kerek szék, csilizes kászu (d. i. kleisterbüchsen), láb-sziju, sodró kapta (oder leisten), sámfa (d. i. stiefelhölzer). Hováj (ein länglich krummes holz). Patzok (ein eckigt zugespitzter hölzer-ner nagel, beyde dienen dazu die csizmen auf dem leisten zu be-

festigen). Sorok hajtó, fakés, döngölő páltza, potzok békésérő, fordító bot, igazító vas, fűrész kéreg vágni, kéz vonó, tőke vakarókés, mej surtz (fürtuch), szegző ár, tódozó ár, talpaló ár, todzoló horgás ár (aalen). Kétélű tű (zweyschneidige nadel), hosszú serte tű (borstnadel), foglaló szeg, vas gyűszű, sorokfaragó horgás és egyenes kés. Dikis (ein art hobeisen zur beschneidung der sohlen absätze). Kármentő (ein stück sohlenleder, welches bey beschneidung der sohlen dem messer entgegen gehalten wird, damit nicht der csizmen beschädiget werde). Ráspol (raspel). Harapófogó, talp író, tziprázó vas és fonal vonó.

K é s z i t n e k : Férfi, fejjérő és gyerek csizmákat, fa és bőr sarkokra bután és hegyesen.

A céhben vannak : Fő céhmester. Kis céhmester. Atyámester, különösen tartozik szorgalmatoskodni, ha valaki céhbéli meghal. Fő látómester, kis látómester, ezek mindenre, különösen a munkákra tartoznak vigyázni. Fő dekán, kis dekán, a kik gyűlés és más alkalmatossággal is az egész céhnek udvarolni (szolgálni) tartoznak.

A céhnek őszvejtővele nevezetik céhgyűlésnek vagy lakásnak s mindig a fő céhmester házában történik.

FRECSKAY JÁNOS.

N é p d a l o k.

Ma van péntek, holnap szombat,
Holnapután vasárnap.
Sőpörjétek lányok ki az
Uccákat.
Sőpörjétek ki az uccát
Tisztára :
Jön a baka, csikorog ,jön a huszár, nyikorog a
Csizmája.

Ma van péntek, holnap szombat,
Holnapután vasárnap.
Ölcsétek fel lányok a szép
Ruhákat;
Jőjjetek ki sétálni az
Uccára,
Sifi *) előtt jogászok, Stefi **) előtt gazdászok
Sort állnak.

(Kassa.)

BARÁTH FERENC.

* Hotel Sifbeck, Kassának egyik nagyobb vendéglője; előtte szoktak a jogászok a kőjárón gyülekezni.

**) Stefanovich, cukrász, a fentnevezett Sifi szomszédja; a „gazdász” ifjúság naplopó helye.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XVII. kötet.

1888. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

IDEGEN HATÁSOK.

Az összehasonlító nyelvészet hosszú ideig tagadta a keverék nyelvek lehetőségét. A legújabb kutatások mindinkább megerősítik azt a nézetet, hogy minden nyelv keverék bizonyos mértékben, s alig van a nyelvvegyülésnek olyan foka, melyet itt vagy amott ki ne lehetne mutatni. Első és legföltünőbb módja a nyelvkeveredésnek az idegen szók átvétele. Nincs az a művelt, s nincs az a műveletlen nyelv, a melyben ilyenek ne volnának: a Fidsi-szigetek emberevő lakosai nyelvében találtak idegen szokat, és legtöbbet találunk a művelt és dicső angol nemzet nyelvében. A népek érintkezésének és egymásra hatásának szükséges következménye az idegen tárgyakkal és fogalmakkal az idegen szók átvétele. S ha legtöbb idegen szót az angol s a német nemzet nyelvében találunk, nálunk sem kell a nemzeti hiúságnak berzenkednie, ha a tudomány megállapítja, nyelvünk elemei között melyek az idegen-eredetűek.

De nem akarjuk ezúttal újra az idegen szók kimutatásának nyelvészeti s műveltségtörténeti hasznát fejtegetni, hanem azokra a hatásokra akarunk rámutatni, melyeket a szókon kívül, illetőleg a szókkal együtt is elfogadnak egymástól az érintkező nyelvek. Hogy a többnyelvű vidékeken milyen nagy mértékben keverednek a nyelvek, arra épen hazánkban föltűnő példákat látunk. A magyar-tót s a magyar-oláh megyékben a magyar beszéd tele van tót vagy oláh szókkal, s viszont a tót és oláh beszéd telidesteli van magyar kifejezésekkel. Még pedig mind a két részen jobbra olyanok a kifejezések, hogy az átvevő nyelvnek nem volna okvetetlen szüksége rájuk, s főleg csak azért kapnak lábra, mert

a két nyelven beszélő egyének anyanyelvük kifejezéseit belekeverik az eltanult nyelvbe, mikor ezen beszélnek.

Néhol háromféle nyelv is surlódik s keveredik egymással folytonosan, úgy hogy pl. a magyar beszédet számos német és tót kifejezés tarkázza. „A kassai ember magyarul, németül és tótul beszél, sőt akadnak, kik mind a hármat összekeverik. A gyermekesereg *brizgálja* (locsolja) a vizet, a szobaleány *pratálja* (takarítja) a szobát, a pajkos ifjú a *fluder-nál* (malomgátnál) fürdik, majd naphosszant *rajcsúloz* (szaladgál) s a *hózentrágere* (nadrágtartója) elszakad. A cselédség is szeret a *dufart* (átjáró, bejárat) előtt állni s nem gondol vele, hogy a rántás *hulyává* lesz (megcsomósodik), a *brótván* (lábas) is megtüzesedhetik s a *grulya* (burgonya) szétfő.” (Dergács a kassai főreáliskola Értesítőjében 1886/7. 9. 1.)

Csalódnánk, ha azt hinnők, hogy az efféle szókeverés csak mulékony jelenség, mely nem hagy mélyebb nyomokat a nyelvben. A szükségtelen idegen szónak egy része eltűnhetik ugyan nyomtalan, de más része megmarad, polgárjogot kap s néha a bennszülött szót szorítja ki a használatból. Erre nem egy példát találunk a rég meghonosult szók közt. A *térd*-nek bizonyosan volt ugor neve nyelvünkben, mégis a csuvas szót alkalmazták helyette. Semmi kétségünk benne, hogy a medvét őseink már a honfoglalás előtt ismerték, mégis ez állatnak szláv neve fészkelte be magát nyelvünkbe (*medvědi*, a mézevő) s elnyomta a régi ugor elnevezést. A *csinál* ige helyett codexeink még rendszerint a *tökél*, *szerez* igéket használják s amarra semmi szükség sem lett volna. Ép így viszonylik egymáshoz a szláv *rend* s a régibb *szer*, *sor*; továbbá *barát*: *atyafi*, *fél* (a Halotti Beszédben *feleim* is, *brátim* is); *malaszt*: *kegyesség*; *nyavalya*: *kórság*, *betegség*; *puszta*: *kiellen* sat. Hasonlókép a németből jött *pár* az ugor *fél*-hez (*páros*: *feles*, *páratlan*: *feletlen*) és *bokor*-hoz; *gyilok* (*dolch*): *tör*; *ostromol*: *megszáll*, *töret*, *vitat*, *vi*: *rabol*: *dúl*, *foszt* sat.

Midőn annyi idegen népelem olvad valamely népbe s nyelvébe oly csoportosan keverednek az idegen szók, már eleve sejthetjük, hogy nemcsak a szótár fog nagy változásokat szenvedni, hanem változni fog — ha nem is oly nagy mértékben s olyan föltűnő módon — a nyelvnek hangzása és eszejárása is. S e sejtelmet megerősítve látjuk az érintkező nyelveknek pontos összehasonlítása által. Öt különböző jelen-

ség vonja itt egymásután magára figyelmünket: 1) idegen hangok átvétele; 2) idegen határozó és viszonyító szók átvétele; 3) idegen képzők átvétele; 4) idegen kitételek szószerinti fordítása; 5) idegen mondat szerkezetek szolgálai fordítása.

1) Idegen hangok átvétele egyes szókban könnyen észlelhető. Valamint a németek új hangot tanultak meg a *journal*, *geniren*, *courage*-féle francia szók átvételével, ép úgy halljuk magyarul beszélőktől a német *ch* hangot a *monarchia*, *hierarchia* sat. szókban; sőt a német és szláv rövid *ä*-t olyan szókban, minők *kärmin*, *härmonika*, *tápéta* sat. Bács-Bodrog megyében van egy megmagyarosodott szerb helység, Bajmok, melynek lakosai mindig ilyen *ä* hangot ejtenek a magyar *a* helyett: *käláp*, *häsznos*. Elég valószínű az is, hogy a palócságnak *ä*-ja tót hatás következtében szorította ki az *a* hangot.

Egy más idegen hatást több vidéken észlelünk. Az oláh, szerb, tót, német kiejtésben nincsenek hosszú mássalhangzók (úgynevezett kettőztetett mássalhangzók: *tt*, *kk*, *ll* sat.). Azért ha magyarul tanulnak, mindezeket röviden ejtik: *akkor* helyett *akor*, *evvel* helyett *evel* sat. S vannak már egyes vidékeink, melyeken ilyen idegen hatás alatt részben vagy egészen elvész a mi mássalhangzóink hosszúsága. Így az oláh hatás alatt álló szolnok-dobokai tájszólás azt mondja: *ítam*, *átam*, *règel*, *béne* sat. e helyett: *ittam*, *adtam*, *reggel*, *benne* (Nyr. XVII. 314). Kalocsa vidékén pedig a megmagyarosodott szerb helységekben általános ez a kiejtés: *ata*, *vëte*, *szëte*, *teremtëte* sat. e helyett: *adta*, *vëtte*, *szëdte*, *terëmtëtte* (l. Simonyi Jenő: Kalocsa és vidéke).

2) Idegen határozó szók szintén találhatók mindenhol, a hol két-két nyelv folytonosan közlekedik egymással. A német átvette a francia *vis-à-vis*-t, a latin *circa*-t (körülbelül) sat. A finn *jo* 'már' szócska litván eredetű (litv. *jaũ*). A mi szavaink közül *majd* ('majdnem' értelmében) és *bár*, *bátor* ('legalább, mindenesetre' jelentéssel) átmentek a déli szláv nyelvekbe; az oláh átvette ezeket: *magán*, *menten*, *sohun*, *által*, *keresztül*, *ugyan* sat; az igenlő *hát* és a tagadó *dehogy* nemcsak az oláhban, hanem a hazai német nyelvjáráásokban is közönséges. — Viszont a mi nyelvünkben nagyon elterjedt a német *fort-und-fort*, illetőleg mint itt ejtik *furt-un-furt*, s népünknel *furtonfurt* lett belőle (Dunán túl

Nyr. II. 134, a székelységben I. 135. V. 175). Átvételét megkönnyítette a magyar *folyton-folyvást, folytonosan*; ezt bizonyítja ez a székely keverék-alak is: *furtonosan* (V. 330), *furtomoson* (I. 135). Szintűgy (átjött a polgárság nyelvébe a német-francia *vízavi* s a német *riktik* (*richtig*, V. 126. VI. 468). Török eredetű a *csak* szócska. Latin szólás a *persze* = *per se*. Szláv eredetű határozó-szók *dosztig* (*dusztig* IX. 34. tót *dost*: elég) és *rédomba* (I. Szarvas, Nyr. VI. 106), továbbá a felső foknak ez az ormánsági kifejezője: *náj* (*náj-naobb* = legnagyobb sat.); az utóbbinak megfejtését Szarvas G. ezzel a figyelemreméltó megjegyzéssel kísérté: „Ha tekintetbe vesszük, hogy a *leg*-es superlativust első codexeink nagy része még nem ismeri, s hogy első, egyelőre csak nagyon szórványos föllépte s tovább terjedése mind szemünk előtt történik; továbbá ha vele az épen velünk lakó szláv népeknél leginkább használatos *naj*-féle superlativust egybevetjük, nem tűnik föl valószínűtlennek az a combinatio, hogy a magyar superlativus kifejezésére a szláv alak s tán a délnyugati megyékben már régóta honos *najnagyobb* használatnak érezhető idegenszerűsége aligha befolyással nem voltak“ (Nyr. VI. 40).

(Idegen eredetű indulatszó a *fuj* (ném. *pfui*). A kutya-kergető *kuss, kusti, kus ki*, eredetileg francia szó: *couche toi!* – feküdj le! innen a német *kusch, kusch-di(ch)*, a némettől kaptuk mi, s mi tőlünk vette az oláh *kuški* alakban. De oláh-jaink még több magyar indulatszót is átvettek: *ejnye, hajs, rajta*!).

(Idegen határozókba foglalva idegen vis z o n y s z ó k is átmehetnek egy nyelvből a másikba, úgy hogy az átvett határozók mintájára alakulnak új szólások. A németek pl. az *à la Paris*-félék szerint, mintha ez az *à la* valami mód-határozó praepositio volna, mondanak ilyeneket: *à la Wien, à la Bismarck*. A német kereskedői nyelv átvette az egyszerű *à-t* is ilyenekben: *à 5 francs, à 3 gulden*; továbbá az olasz *per-t*: *per mann, per woche, per axe* (kocsin), *per schub, per du* sat. — Ez a latin-olasz *per* némely magyar szólásokban is föllép (vö. az említett *persze* szót): *per tu, per maga, per sundám-bundám* sat.) Megemlíthetjük itt azt a lehetőséget is, hogy a mi *vel* és *ért* (érett) ragjaink, melyek azelőtt névutók voltak, a törökségből vannak átvéve. Érdekes még a

finn *kerta* ,szor, -szer, -ször', mely kétségtelenül litván szó: litv. *kartas*, himn. fn. ,das mal', acc. *kàrtà, kart* ,einmal' sat. Ép így vette át a szlovén nyelv a német *mal*-t (l. Miklosich: Syntax. 157).

3) A képzők ugyanolyan módon mennek át egy nyelvből a másikba, mint a viszonyító szócskák, csak hogy a képzők átvételére sokkal több alkalom van. Erre ugyanis nem szükséges egyéb, mint hogy egy csomó hasonképzésű szó jöjjön át az illető alapszókkal együtt, akkor analógiájukra nagyon könnyen alakulnak új szók honi tökből is ugyanazon idegen képzőkkel. Nyelvünkbe pl. átjöttek olyan szópárok, minők *evangéliom*: *evangelista*; *Calvin*: *kálvinista*, *Luther*: *lutherista* sat. Ezek mintául szolgáltak számos új szónak, úgy hogy ez az *-ista* meghonosult képzőnek tekinthető. Pázmány Péter már azt írja: „Ha az Itinerarius azért nevezi magát Lutheristának vagy Calvinistának . . ., ugyanezen okból *Mahometistának* és *Ördögistának* hihatja magát.“ (Kalauz 1766-diki kiad. 1079). Geleji Katona az Enyedi György követőit *Enyedistáknak* nevezi (Titkok Titka, tartalomj.); Veresmarti beszél *királyistákról*. Régi már a *patvarista* is és vele együtt ez a közmondás: *Non est bonus patvarista, qui non est bonus vakarista*. Közönséges a *tarokkista* és *sakkista*. Kresznerics az önzőt, egoistát magyarul *énistának* akarta nevezni s az önzést *énistaságnak*. (Több más példa Nyr. VIII. 299, hol egyáltalán bővebben szoltam az idegen képzők átvételéről). — A görög-latin *-ista*-hoz legközelebb állnak a szintén görög-latin *-izmus* és *izál* képzők, melyekkel számos új magyar szó alakult, többnyire görög vagy latin alapszókból, de néha eredeti magyar tőszókból is. Például: *germanizmus*, *magyarizmus*, *erdélyizmus*, *felföldizmus*, *alföldizmus*, *betyárizmus*; továbbá *analogizál*, *anomalizál*, *politizál*, *parlamentizál*, *kurizál*, *urizál*, *komótizál*, *hévizál* (hévságoskodik, hívságokkal foglalkozik). — Az utóbbi igékhez hasonlók az *iroz*, *irol* végűek is, melyeknek nagy része a francia-német *iren* végű igék átalakítása, de egy része már a magunk nyelvében keletkezett; vö. *hazardirol*, *masérol*, *masíroz*, *rezoníroz*, *stellíroz*, *sandíroz* (*sandít*), *elábrándíroz*.

A becéző keresztnevek kicsinyítő képzőkkel együtt a német és tót nyelvből jöttek át a mienkbe. A német *Toni*: magyar *Tóni*, n. *Fritzi*: m. *Frici*, a tót *Andriš*: m. *Andris*,

t. *Boriška*: m. *Boriska*, *Fulča*; *Fulcsa*, *Ferko*: *Ferkó* és így tovább (l. Szilasi: A becéző keresztnemek, Nyr. XII. 244). S némely tót kicsinyítő képzővel már közneveket is alkotott nyelvünk, névszerint a *-ca*, *-ce*, *-ik* és *-csik* fordulnak elő így használva; pl. *körmice*: körömvirág (Nyr. III. 543), *pihöce*: hely (VI. 230. 374), *kerepce*: kerepelő (NépkGy. II. 468), *dalica* (Czuczor: Költ. I. 202); *pócik* (sárból csinált ülőhely) Nyr. VI. 323); *ülcsik*, *foncsik*, *tekercsik* (Heves m. vö. tót *stoliček* székecske). A becéző képzőket legkönnyebben átviszik a rokonsági szókra s más bizalmas megszólításokra, sőt a házi állatok neveire is; pl. *alyus*, *mamuska*; *banyi* (banya NépkGy. III. 324), *pajti*, *pajtikám* (pajtás); *babica* (Nyr. II. 519), *lekkicém* (Lehr: Toldi 466. Baksay: Gyalogösvény); *Bodris*, *Budris*, *Tarkis* (disznónevek Somogyban Nyr. III. 527).

Számos *-nik* végű szláv szó honosult meg nyelvünkben: *bajnok*, *asztalnok*, *udvarnok*, *tárnok* sat, s ezek mintájára alakult már régen a *fegyvernek* szó, a nyelvújítás korában pedig tudjuk mennyire elburjándoztak a *-nok*, *-nök* képzős szók, valamint a *kádár*, *bodnár*-féle szláv szók mintájára az *-ár*, *-ér* képzősek. Hogy a képzők átvétele mennyire összefügg a szók átvételével s a beszélők kétnyelvűségével, bizonyítják ezek az érdekes szók: *hajtsár*, *gombár* (gombkötő), *kondár* (kondás, kanász, Nyr. VI. 274). Ezeket magyarul beszélő szerbek alkották a szláv *-ár* képzővel s a magyarok azután elfogadták, sőt a *hajtsár* irodalmi nyelvünkbe is belejutott (vö. VII. 559).

2 4) Idegen kitételek szószerinti fordítása szintén előfordul mindenütt, a hol érintkező nyelvek hatnak egymásra. A szlávok a *srêda* nevet úgy alkották, hogy a német *mitt-woch* mintájára egyszerűen középnek nevezték a szerdai napot. A német *zu-kunft*, *gegen* szókat a román népek híven lefordították: *avvenire*, *a-venir*, *contrée*. A közép-korban a nyugati népeknél általánosan elterjedt megtisztelő kifejezés volt a *bonus homo*, *boni homines* sat; ezt már árpád-házi királyaink korában lefordították magyarra, mert ez a *jó ember* már a XV. században összevont *jómbor*, *jámbor* alakjában lép elénk (codexeinkben még főnév és megtisztelő szó, pl. a *pap* helyett „a *pap jámbor*“ sat.). A *nem*, *nemzet* főnevekből képzett *nemes*, *nemzetes* valószínűleg szintén nyugati minták szerint alakult, vö. olasz *gente*: *gentil' uomo*, fr. *gentil*.

homme, német *adel* 'nemzetség': *edelmann* (így szlovén *žlahtni* sat.). Hogy a *világ* főnév, mely eredetileg csak világosságot jelentett, a teremtet dolgok összességét is jelöli, abban szláv hatást láthatunk (valamint az oláh *lumja* is, mely a. m. a latin *lumen*, azért vette föl a második jelentést). Ez a kifejezés: *mig a világ világ lesz*, melyet már az Érsekújvári codexben olvasunk: „*mig világ világul lészen*“, valószínűleg olasz eredetű, vö. *dopo che mondo è mondo* (Amicis: Constantinopoli, 5. kiad. 8) 'mióta a világ világ.' — A XVI. XVII. században egyes török kifejezések fordítása is meghonosult a magyarban. Pl. *nyelvet fogni* annyi volt, mint hirmondót szerezni. Maiglan megtartotta az erdélyi társalgás a *tessék* helyett ezt a török udvariassági formát: *parancsoljon* (*parancsoljon besétálni*, *parancsoljon leülni*; az új görögben is szórul szóra így: *ἰρῖσε*). — Újabban is meghonosultak így egyes idegen szólások a nép nyelvében; pl. *Országszerte elterjedtek* ezek a németes kifejezések: *jól néz ki, hogy néz ki?* *Kijön vele*. Így mondják németesen Fehér vármegyében 'össze-gyűtt vele: összeveszett' (Nyr. X. 186), és horvátosan Szlavóniában *féléjjel* e helyett *éjjél* (V. 11). — A palóc *enyém házam, emménk házunk* (a *miénk házunk*, sat. e helyett az én házam, a mi házunk) nyilván a megfelelő tót kifejezés hatása alatt keletkezett.

5) Végre azt is kimutathatjuk, hogy *mondatszerkezetek* mennek át egyik nyelvből a másikba. Mikor az idegen tanulja a nyelvet, mindennapi tapasztalat, hogy eleinte, sőt sokáig belekeveri az új nyelvbe az anyanyelv szerkezeteit. Ha már most egész néptömegek megmagyarosodtak lassanként és beleolvadtak a magyar népbe, lehetetlen, hogy ez a számtalan egyéntől jövő s egyformán működő hatás a magyar mondatszerkezetben nyomokat ne hagyott volna. S egyes szerkezetek csakugyan szószerint lefordítottaknak bizonyulnak. Így pl. *az újra* helyett különösen Erdélyben mondják azt, hogy *új-ból* s ez bizonyosan a déli szláv *iz nova*, mert ott az *iz* praepositio több ilyen időhatározóban is használatos. Ez a módhatározó: *feliből*, *feliből-harmadából* sat. valószínűleg az ó-szláv *iz-polu* fordítása. *Hiában* szószerint a. m. 'hiujában, pusztájában' s megfelel az ósláv *vŭpustošŭ* módhatározónak (vö. fr. *en-vain*). Az *észben gazdag* s több efféle az ilyenkor használt szláv *vŭ-ra* vihető vissza. Nagyon valószínű továbbá,

hogy a *-ra* használatára nagy befolyással volt az accusativussal járó *na* praepositio, mert a déli szlávtságban s nagyobbára már az ószlávban szóról-szóra ugyanezt a szerkezetet találjuk a következő szólásokban: *valamire változtat, részekre oszt, valamire törekszik; hasznára, javára van v. lesz; két kézre vi.* (L. „A magyar határozók“ megfelelő helyeit.) Az ormánsági magyar tárgyesettel mondja: *el van adva a búzdt,* s ámbár ezt a fordulatot a finnben is megjeljük, valószínűleg itt is, ott is a szlávtságban nagyon elterjedt szerkezet fordítása.

Török hatásnak tulajdoníthatni talán a kérdő és határozatlan névmások személyragozását, mely régebben még sokkal gyakoribb volt: *mid van? semmim sincs; ha volna valamink; kije van? tû kitek* (= melyiktek, MünchC.). Vö. oszmanli *neu var? mi bajod?* szó szerint *mid van? neme lazim? nemize lazim? mire való?* szó szerint: *mimre kell? minkre kell? kimimiz; némelyikünk,* szó szerint *kink.* A szórend szintén föltűnő hasonlóságokat mutat, pl. abban, hogy a főhangsúlyos névszó az oszmanliban is közvetetlen az ige előtt áll: $\overline{\text{seni}} \text{ severim} = \overline{\text{téged}} \text{ szeretlek}; \overline{\text{ben}} \text{ severim} \text{ seni} = \overline{\text{én}} \text{ szeretlek téged}; \text{seni} \overline{\text{ben}} \text{ severim} = \overline{\text{téged}} \overline{\text{én}} \text{ szeretlek}.$

Elődeink bibliai és szószéki nyelve annyira tele volt latinosságokkal, különösen a módok használatában, hogy egyesek a népnyelvbe is átmentek, pl. *ki légyen az úr?* és a székely mesékben: *a mint kiment volna e helyett: a mint kiment volt.*

Újabban németből fordított szerkezetekkel is találkozunk népünknel. Így pl. csak a XVIII. század óta s először Dunán túl mutatható ki ez a szólásmód: *ki vele! le vele!* s Erdélyben még ma is szokatlan. Csak a XIX. század elején jelentkezik ez a ma általánosan használt kifejezés: *valamit kiállani* = ausstehen; azelőtt mind csak azt mondták: *valamit állani, elállani, megállani.* Dunán túl nagyon közönséges már ma ez az irodalmi nyelvben annyiszor megrótt germanizmus: *akkor lett építve, meg lett csinálva;* ott ez valóságos szenvedő alakkép szerepel. Szintén így terjedtek el, még pedig országszerzte ezek a németes szólások: *valamivel kijönni,* e. h. beérni; *jól v. rosszul nézni ki* (az utóbbiak átmentek a németből a szláv nyelvekbe is, l. Schuchardt: Slavodeutsches und Slavoitalienisches 38). Még több németesség vegyül termé-

szetesen a budapesti magyarságba s a központ hatását előbb-utóbb a köznyelv is meg fogja érezni. S bármilyen rosszul esik a nemzeti érzésnek, a tudománynak számolnia kell evvel a tagadhatatlan ténnyel: a hazai nyelveknek egymásra hatása csak akkor fog véget érni, ha beáll majd az egy akol egy pásztor korszaka, ha visszatér megint az a bábéli torony előtti mesés kor, melyben „az egész föld egy nyelven szól vala, és a szólásnak beszéde egy vala“ (Gen. 11 : 1).

SIMONYI ZSIGMOND.

FELSŐ NYELVÁLLÁSÚ RÖVID MAGÁNHANGZÓINK EREDETÉHEZ.

Azt mondja Steuer János a Nyelvőr XVI. kötetének 342. lapján, hogy az ómagyar *isten*, *ysten* szó „megállapodott fejlődésében, megcsontosodott (ép úgy, mint pl. HB. *kínece*, *intetvinece* sat.).“ Ez az állítás arra indít engem, hogy felső nyelvállású rövid magánhangzóinknak (az *u*, *ü* és *i* hangoknak) eredetét rövid fejtegetés tárgyává tegyem.

Tudva levő dolog, hogy az ómagyar nyelv rövid magánhangzóinak az újmagyarban egy fokkal mélyebb nyelvállásúak felelnek meg: az *u*-nak *o*, az *ü*-nek *ö*, az *i*-nek *é*, az *o*-nak *a*, s az *ë*-nek *e*. Mért hangzik hát az ómagyar *isten*, *ki* és *int* szavak *i*-je ma is *i*-nek, és mért nem *ë*-nek? Steuer, a mint már láttuk, azt feleli erre, hogy ezen szavakra nézve megállapodás történt a fejlődésben.

Ha úgy vesszük ezeket a szavakat, a mint mondva vannak (semmit hozzá nem értve, a sorok között semmit hozzá nem olvasva), úgy azok tagadását képezik a tudományos kutatás azon fundamentális tételének, hogy ugyanazok az okok mindig ugyanazokat az eredményeket szülik. Olyatán megállapodás a fonétikai fejlődésben, a mely szerint egyes szavak valamely hangra nézve a régi fokon maradnának, míg a szókincs többi része ugyanazon hangra nézve bizonyos határozott törvény szerint változást szenved, különös ok nélkül képzelhetetlen. Mert hiszen lehetnek okok, a melyek a változtató ok hatásának útját állják. Így például nem változtak az ómagyar középső nyelvállású rövid magánhangzók

alsókra, ha *l-lel* kezdődő mássalhangzócsoporthoz követte. Így van aztán a mai magyarban *vala* meg *való* mellett *volt* és *volna*, *halok* mellett *holt*, *aluszók* mellett *olt* sat. De hát mi oka lett volna, egy *isten*, *ki*, *int*-beli rövid *i*-nek *ë*-re nem változnia? Akármennyire kutassuk is a dolgot, ilyen okot nem birunk találni. Látszólag tehát csakugyan minden ok nélkül való fonetikai megcsontosodás előtt állunk. De hozzá kell tennünk, hogy csak látszólag. Abból, hogy az előttünk álló különös jelenséget megmagyarázni nem bírjuk, még nem következik, hogy magyarázata egyáltalában nincs is. Mert az, hogy megállapodás történt volna a fejlődésben, csak nem képezhet magyarázatot. Aztán meg nem is képzelhető el ez a megállapodás, ha magunk elé állítjuk azt a processzust, a mellyel az eredeti *i*-ből lassan-lassan a nyelvállásnak generációról generációra való mélyedésével végre határozott *ë* lett. Ez eltartott talán kétszáz évig is, de talán több ideig is; mindenesetre hosszú ideig kellett tartania. Mert ismét nem gondolható, legalább nem valószínű, hogy azoknak unokái, a kik még tiszta *i*-t mondtak, már határozott *ë*-vel ejtették volna a szavakat. Mert az *i* meg *ë* között álló hang sokkal észrevehetőbben különbözik mind az *i*-től mind az *ë*-től, semhogy ésszerűen föl volna tehető, hogy a gyermekek már azt a közbülső hangot használták volna ott, a hol szüleik még *i*-t mondtak, s hogy ezen gyermekek gyermekei a maguk részéről legott *ë*-re változtatták volna az említett közbeneső hangot. Bátran föltehetjük, hogy el kellett múlnia legalább vagy három generációnak, a mely sem tiszta *i* sem tiszta *ë* hangot nem használt, a míg beköszöntött azoknak ideje, a kik már határozott *ë*-vel beszéltek. És ha csak három ilyen generációt veszünk is föl, már ez is megfelel vagy száz évnek; s hozzá számítva ehhez még a következő generációt is, mint a mely legelsőnek ejtett tiszta határozott *ë* hangot, az *i* *ë*-re változásának processzusa legalább vagy százharmincz évig tartott. Hogy volna már most képzelhető, ha meg is engedünk egyes kisebb, fölül észre nem vehető ingadozásokat, hogy valamely eredetileg *i*-vel ejtett szó az egész említett időn keresztül minden ember szájában a szónak minden egyes kiejtése alkalmával (vagy az eseteknek legalább nagyobb részében) megtartotta volna *i* hangját, míg a többi szavak *i*-je észrevétlenül

haladt az *ö*-re változás útján? Ilyenféle véletlenség, úgy tartom, bátran kimondhatom, nem fordul elő; s már csak azért sem képzelhető, mert, mihelyt nem ejtettek többé tiszta *i*-t, kellett, hogy a tiszta *i* a szokás hatalmánál fogva nehezebbre essék a beszélőnek. Hogy történhetett volna tehát, hogy egy ómagyar rövid *i* egész a mi időkig megmaradt volna?

Legyen már most ezeknek előre bocsátása után megengedve, hogy az *isten*, *ki*, *int*-beli csomónak feloldását megkisértsem. A dolog igen egyszerű lesz. Mert nem bántva a csomónak azt a helyét, a hol, a mint már láttuk, célhoz nem érünk, más helyen fogom megkisérteni szerencsémét. Hol áll ugyanis megírva, hogy az ómagyar *isten*, *ki*, *int* szavak *i*-jét röviden olvasták, úgy mint ma? Tudjuk egyrészt, hogy az ómagyar nyelv ortográfiája a rövid *i* és hosszú *í* jelölése között különbséget nem tett; de tudjuk másrészt azt is, hogy hosszú hangoknak rövidékké válása nem csak a nyelvekben általában, hanem speciáliter magában a magyarban is igen közönséges. Így váltakoznak egymással a régisebb *kíván* és az újabb *kíván*, *kímél* és *kímél*, *ígér* és *ígér*, *csípő* és *csípő*, *pípa* és *pípa* sat; így lett ezekből: *nevében*, *éppen*, *édés* sat. nyelvjárásainkban mindenekelőtt **neviben*, **íppen*, **idés*, és ezekből *neviben*, *íppen*, *idés* sat; s így olvas végül a HB-ben maga Simonyi is hosszú *í*-vel néhány szót, a melyet ma már rövid *i*-vel vagy részben az *i*-nek teljes elhanyagolásával ejtünk: *mënniyi*, *nëki*, *nyugulmábëli* (mennyi, neki, nyugalma). [L. Simonyi, Magyar Nyelvtan Fölsőbb Osztályoknak, 1883, IV. és V. lap].

Részint nagy valószínűséggel részint pedig egész határozottan hosszú *í*-vel lesznek tehát olvasandók a HB. következő szavai meg ragasztékai: *mi* (kérdő és visszahozó névmás); vö. sved-lapp *mī* (1. Ugor Füzetek, 3. sz., Halász Ignác, Svéd-Lapp Nyelvt. És Olv. 37. lap). | *kí*, *kí* (kérdő és visszahozó névmás). | *ísemuc*. Már Budenz is hosszú *í*-vel olvassa (MUSzót. 857. 858. 1.). | *gímilc*, *gímils*. Hogy az ennek megfelelő török szó első magánhangzója rövid, nem akadályozhat bennünket abban, hogy a *gímilc*-beli első *i* betűt hosszúnak ne olvassuk. Mert abból, hogy a magyarnak eredetiül szolgált török (csuvas) szónak illető magánhangzója ma rövid, nem következik, hogy régen is annak kellett lennie, legkevesbbé pedig a török nyelvcsoporthoz, a mely az utolsó

szótagot akcentuálja. Ellenkezőleg éppen a magyar nyelvből vett kritérium teszi valószínűvé, hogy az a csuvas alak, a melyből a magyar *gyümölcs* lett, első szótagjában hosszú magánhangzóval való volt. Az ómagyar *gyímils* alighanem még régibb **gyímils* vagy **gyímils*i helyett áll [vö. obdorszki osztják *kiltseñen* = **kiltseñen* ,ketten keltek']; s az ócsuvas szó, a melyből ez keletkezett, valószínűleg **jímils*-nek vagy **zimils*-nek hangzott. | *paradisum*, *paradisū*. A hosszú *i*-vel való olvasást a szó etimológiája is támogatja (latin *paradisus*, görög *παράδεισος*). A szó az átvételkor minden valószínűséggel *paradisum*-nak hangzott (*s*-sel, azaz *š*-sel); s ebből keletkezett később alighanem az írás hatása alatt, mivel az *s* nem csak *š*-nek, hanem *č*-nek is olvasható volt, *paradicsum*, s ebből az újmagyarban *paradicsom*. | *isten*. A hosszú *i*-vel való olvasásnak a szónak sem Budenz-féle sem Steuer-féle etimológiája nem mond ellent. Steuer, az igaz, rövid *i*-vel olvassa az *isemucut* szót (Nyr. XVI. 338 - 342. l.). De valószínűbbnek tartom Budenz olvasását; s erre nézve talán máshelyt teszem megjegyzésemet. | *intetv*. | *ilezie*. Simonyi is hosszú *i*-vel olvassa, a mi egyébiránt természetes, mert még ma is hosszú magánhangzóval hangzik: *élessze*. Talán szükségtelen külön megemlítenem, hogy a mai *élessze* *é*-je eredetibbnek tartandó az *ilezie*-beli *i*-nél. | *tiluloa*, *tiluvt*. | *scin*. Simonyi is hosszú *i*-vel olvassa, mert sok alakjában még ma is így hangzik: *szín*, *színt*, *színèn*, *színnék*, *színnel* sat. De a HB. *scine* alakjának megfelelő mai *színe* közönségesen már így hangzik (rövid *i*-vel). *Színe* már ritkább. Ép így inkább: *színek*, *színes* sat. | *mia*. | *ildetu*. | *kinzotv*. Simonyi is hosszúval, mert még ma is közönségesen így. | *lilki* ert. Simonyi a már idézett műben röviden olvassa az első *i* betűt. (De talán csak sajtóhiba.) Vö. *lélék* és a codexek korában még *lélkēm*, *lélkēd* sat. is. Mindazonáltal nem szabad egészen lehetetlennek tartani, ha nem is valami nagyon valószínű, hogy a kérdés tárgyát képező szó azokban az alakokban, a melyekben az első magánhangzó után *lk* következik az *l* meg *k* közé eső vokális nélkül, már az ómagyarban is rövid *i*-vel hangzott egyes vidékeken; tehát **lilik*, de **lilkim*, **lilkid*, **lilkit*, **lilkik* sat. (= *lelkem*, *lelked*, *lelket*, *lelkek* sat.) Mert a dúnántúli (pl. győri) *lölköm* sat, a mely régibb *lélkēm*-re látszik vallani, nemcsak *lélkēm*-ből keletkezhett, hanem egy

ómagyar **lilkim*-ből (vagy akár **lülküim*-ből) is. **Lilkim*, **lülküim* rendes ómagyar megfelelői volnának egy újmagyar **lilkēm*-nek meg *lülkēm*-nek. | *birsag*. Simonyi is hosszú *i*-vel, mert még ma is *bír* sat. | *uimad*, *wimad*, *vimad*. | *viz* (= *íz*). Simonyi is hosszúval, mert egyes alakjaiban még ma is így hangzik: *íz*, *ízzel* sat. De a HB. *vize* alakjának ma már sokszor *íze* felel meg az *íze* mellett. | *scegin*. Simonyi is hosszú *i*-vel a mai *szegény* miatt. | *vilag* | *i*, *i*, *y*: *unutteí*, *szentíí*, *feleym*, *bratym*. | *nyi*: *menyi*. Mint már láttuk, Simonyi is hosszú *i*-vel kívánja olvastatni *nyáj*-ból való eredése miatt. | *i*, *i*: *neki*, *neki*. Simonyi is hosszú *i*-vel etimológiája miatt | *yc*: *éneyc*. Ha hosszú *i*-vel olvassuk ezt az *yc*-et, meg van fejtve az az eddig megmagyarázatlan jelenség is, hogy *ik*-es igéink *ik*-je helyett legrégibb codexeinkben gyakran *ek* található. Ez az *ek* ugyanis *ék*-nek volna olvasandó, a melyből hogy *ik* keletkezhetett, azt bizonyítanom fölösleges. Ugyanígy magyarázható meg az az eddig szintén furcsállott dolog, hogy a mai *mind*-nek a HB-ben *mēnd* felel meg, a melyet *mēnd*-nek volt szokás olvasni. Pedig a magyar hangfejlődés törvényei szerint inkább a HB-ben vártuk volna a *mind*-et és a mai magyarban a *mēnd*-et. De olvassuk régibb nyelvünk *mēnd*-jét *mēnd*-nek és vége van minden nehézségnek. Így olvasta már Mátyás Flórián is. (NyKözl. III. 334. 335). Az itt alkalmazott olvasás segítségével el lesz hárítható még több hasonló nehézség is. | *i*: *intetvīnec*, *ildetvītl*, *lilkzert*. Hosszú *i*-vel olvassa az utóbbi kettőt Simonyi is, mert könyveink nyelve még ma is hosszú *é*-t használ az említett szavak kérdéses helyein. Hogy *intetvīnec* Simonyinál az idézett helyen *intetvīnēk*-nek van olvasva, az nyilván tollhibának, sajtóhibának vagy más efféle tévedésnek következménye. | *nia*, *nie*: *ovdonia*, *iochtotnia*, *elnie*, *ketnie*. | *i*: *nugulmabeli*. Már Simonyi is hosszú *i*-vel, mert még ma is *belém*, *beléd* sat. | *i*: *munhi*. Egy eredetűnek veszik az *i* melléknévképzőt az *é* melléknévképzővel (Jánosé, atyámé, almáé sat.), a mely etimológia szintén megköveteli az eredetibb hosszú *i*-t. | *ic*: *cuzi*-*cun*. | *miv*, *tiv*, *iv*. Mind a hármat már Simonyi is hosszú *i*-vel olvassa, mert az első kettő részben még ma is *mí*, *tí*, a harmadik pedig könyveink nyelvében állandóan *ő*-nek hangzik.

Rövid *i*-vel olvasandók a következők: *gimīlc*, *gimīls*. |

míge. | mǫlost. | igg, ig. | lelíc. | achscín. | tímnuc. | a többesi
 <íc: gimilcíc.

Többé-kevésbbé kétségesek: *isa*, *ysa*. Hogy ezt a szót *i*-vel vagy *í*-vel kell-e olvasni, azt most még egyáltalában nem tudhatjuk. | *maria*. A hosszú *i*-vel való olvasás nem olyan képtelenség, a minőnek első tekintetre látszik. A németben nem ritkán hallani hosszú *i*-vel: „heilige *Maria*, mutter gottes!“ S hogy ennek az olvasásnak már régen (a középfőlnémetben) is divatoznia kellett, arra vall a *sankt Marcin*-beli *ei*, a mely csak hosszú (középfőlnémet) *i*-ből keletkezhetett. Vö. a 12. századbeli „császárok krónikájá“-ból: *Julius*. De ha az ómagyar *maria* szót rövid *i*-vel olvassuk, ebből mindenek előtt *máréd*-nak kellett keletkeznie, a mely később Európa többi nyelveinek (különösen a latinak) hatása alatt visszanyerhette *i* hangját. Az ilyen visszaváltoztatásra nézve jó példát képez az *apostol* szó, a melyből rendes hangfejlődéssel *apastal*-nak kellett keletkeznie, a mely alak csakugyan elő is kerül legrégibb codexeinkben. S nyilván az Európa többi nyelveiben levő alakok okozták, hogy ma megint *apostol*-t ejtünk. | *ysaac*. Ejthették hosszú *i*-vel, de ejthették röviddel is. Ez utóbbi esetben az áll, a mit az *apostol*-ra nézve mondtam. | *michael*. Vö. a *maria* és *ysaac* alatt mondottakat. | *kegil̃m*. A mai *kégyel̃m* rövid *i*-re látszik ugyan vallani; de valószínű, hogy a *kegil̃m*-beli *i* denominális *j*-nek az előtte álló magánhangzóba olvadásából keletkezett (Simonyi szóbeli magyarázata), a minek mindenekelőtt *í*-t kellett eredményeznie. Ez aztán később, akár még az ómagyarban is, megrövidülhetett. | *kegiggen*. L. a *kegil̃m* alatt mondottakat. | *szentíi*. Simonyi az első *í*-t *j*-nek olvassa. De talán nem egészen lehetetlen az sem, hogy *i*-nek olvasták. Ez az *i* összevonás lehetne *je* helyett (*szentjei*). Sőt mint összevonást akár hosszú *i*-nek is olvashatnók.

És így hosszú *i*-vel veendők föl az ómagyarban mind azok az *i*-vel ejtett szavaink, a melyekben az *i* megmaradásának egyéb oka nem tételezhető föl: *fi* = ómagyar **fi* = vogul *p̃i* = finn *poi* (-ka) = osztják *pog* (-lje) | *víz* mellett van ma *vízet*, *vizek*; de az ómagyarban *vízet*, *vizek* kell. | *fél̃ti*, *fél̃tĩk*, *fél̃tik*; de ómagyar **fél̃ti*, **fél̃titik*, **fél̃tik*. Vö. *vár-ja*, *várjá*-tok, *várjá*-k. | *sat*.

És ugyanígy hosszú *ú*-val vagy hosszú *ü*-vel kell majd

fölvennünk az ómagyarban minden szót, a mely ma *u*-val vagy *ü*-vel hangzik. Mert ha már az ómagyarban is rövid lett volna az illető magánhangzó, ennek az újmagyarban *o*-ra vagy *ö*-re kellett volna változnia. Tehát: *alusztok* — ómagyar **olúsztuk*. | *bukik* = ómagy. *búkik*. | *csuk* = ómagy. **csúk*. | *büdös* = ómagy. **büdüss*. | *fut* = ómagy. **fút*. | *füst* = ómagy. **füst*. | *küsszöb*, *küsszöböt* = ómagy. **küsszüb*, **küsszübüt*. | Sat.

VASVERŐ RAJMOND.

MAGYAR ELEMÉK AZ ÉSZAKI SZLÁV NYELVEKBEN.

paszomán (olasz eredetű). — t. *pasomán* posament (J. L.); cs. *pasoman*, *pasomán* id. (R.). — Al.

patrontás patrontasche (német eredetű). — t. *patrontás* patrontás, tarsoly (J.).

patyolat calantica, velum capitis (szláv eredetű Nyr. X. 334). — *patolat*, *patelat* id. (Dank.). — Csup. Munk.

pejkó (ismeretlen eredetű; vö. latin *bajus*). — t. *pejko* pejló (J.), braunes pferd (L.); *pejkavj* pej, braun (J. L.). — Az a körülmény, hogy a magy. *pej* csakis kicsinyítő továbbképzéssel él a tót nyelvben, szintén a mellett bizonyít, hogy e szó a magyarból került a tótságba és nem megfordítva. — Al.

pipaszár (első része olasz eredetű, utó része eredeti szókincsünkhöz tartozik MUSz. 279). — t. *pipasár* pfeifenrohr (J. L.). — Minthogy a *pipasár* magyar eredetű, a legnagyobb valószínűséggel magyar közvetítéssel került a *pipa*, 'pfeife' szó is a tót, cseh és lengyel nyelvekbe. — Csup.

pipacs (szláv eredetű Nyr. X. 338—42). — t. *pipač* pipacs, feldmohn (J. Dank.). — Miklosich a magyar szót a tótból származtatja, de Munkácsi fejtegetései után kétségtelen, hogy hozzánk a délszláv nyelvek révén került és tőlünk ment át aztán a tótságba.

plajbász (német eredetű). — t. *plajbas* rajzón (J.). — Csup.

pogácsa (délszláv eredetű). — t. *pagáč* pogácsa (J.), eine art kuchen (L.).

ponyva (szláv eredetű). — t. *poňva* ponyva, wagendecke (J. L. R.).

pósta (olasz eredetű?). — t. *pošta* posta, postaház, post, posthaus (L.). — Csop. Al.

prépost (szláv v. olasz eredetű). — t. *prépost* (Dank.), *prepošt* (J. L.) probst.

prés (német eredetű). — t. *preš* prés (J.).

prófund (német eredetű). — t. *prófund* proviant, com-misbrot (J.). — Munk.

púp. — t. *pup* kinövés, kidomborodás, auswuchs, hervorragung (J.).

puszpán, *puszpáng* (német eredetű). — t. *pušpán* buchsbaum (Dank.). — Al.

puszta (szláv eredetű). — t. *pusta* die puszte (L. Dank.); cs. *pusta* die wüste (pusta in Ungarn), R. — Al. H.

rab (szláv eredetű) — t. *rab* rab, fogoly (J.), leibeigener, sklave (L.), ein gefangener (R.); cs. *rab* sklave, leibeigener (R.).

rác (szláv eredetű (?) Mikl. SE.). — t. *rác* rác, szerb, raitze, serbe (L.)

ráf (német eredetű). — t. *ráf* ráf, vas abroncs, radeschiene (J. L.). — Al.

regement (német eredetű). — t. *regement* ezred (J.). — H.

regula (latin eredetű). — t. *regula* szabály (J.). — A latin *regula* különben a tótban és csehben *rehola*, *rehola* alakot öltött. — H.

regulás (katona), német ill. latin eredetű. — t. *reguláš* sorkatona, liniensoldat (L.). — H.

remek, *remék*: *mester remek* specimen opificii, meisterstück (MUSz. 698). — t. *remek* specimen artificii, remek (J. Dank.). — Munk.

rizs (olasz v. német eredetű). — t. *riža* rizs, reiss (L.).

rizskása. — t. *rizkáša* rizskása (J.). — Al.

rojt MUSz. 718. — t. *rojta* quaste, seidenquaste (L. R.). — Csop. Munk. Al.

rovás MUSz. 70. — t. *rováš* rovás, kerbholz (J. L. R.). — Csop. Munk.

rozs (szláv eredetű). — t. *rož* (J.), *raž* (J. L.) rozs, korn.

rőf, *réf* (német eredetű). — t. *ríf* elle (J. L.). — Csop. Munk.

sajka (déli szláv, ill. török eredetű). — t. *šajka* sajka, tschaike (L.); cs. *šajka*, tschaike (ein schiff) R.

sajkás. — t. *sajkáš*, *sajkár* tschaikist (L.); cs. *šajkáš* id. (R.). — Munk.

sánta. — t. *šantavý* hinkend, krummbeinig; *šantaš* hinken (L.). — Munk.

saráglya (német eredetű). — t. *šaragle* saroglya (J.), *šaragle* id. (Matz.) — Al. Csop. H.

sárkány (török eredetű). — t. *šarkan* sárkány, drache (J. L. R.). — Csop. Munk. Al.

sátor (török eredetű). — t. *šátor* zelt (R.), *šjator* id. (J. L.). — A lengyel *szater*, *szatr*, *szatra* már valószínűleg közvetlenül került a török nyelvből, valamint az orosz маѣѣр = *šátor* is. — Munk.

sereg (török eredetű NyKözl. XVII. 99). — l. *szereg*, *szereg* reihe, glied; *szeregować* in reihen oder gliedern aufstellen (truppen) BÁ.; *šereg* cohors, caterva (Dank.). — Munk. Al.

sipos. — l. *szyposz*, *siposz*, *syposz* pfeifer, rohrpfeifer. — Munk.

sor reihe MUSz. 359. — cs. *sár*, *šára* reihe (a morva dialectusban) R.; l. *szar* reihe schindeln oder dachziegel (BÁ.). — Csop. Munk.

sróf (német eredetű). — t. *šróf* sróf; *šrófuvať* srófol (J.) — Al.

sugár dünnes peitschende, schmitze MUSz. 368. — t. *šugjar* csapó, sugár (J.). — Al.

sujtás. — t. *šujtáš* zona virgata, schnürchen (Dank.).

sulyok MUSz. 371. — l. *szujak* holzklotz, auf welchem das holz zu schindeln gehackt wird. — A nagy jelentéskülönbség mellett is valószínűleg a magy. *sulyok*-nak átvétele a tót *šúlok* (L.), *šúlok* (J.) 'strunk, kolben' szó is. — H.

süllő (hal), német eredetű. — t. *šúl* süllő (J.). — Al.

sajha (ismeretlen eredetű). — t. *sajha* curhó (J.); cs. *sajha* meretrix (Dank.). — Loos tót és Rank cseh szótára a *sajha* szót egészen más 'zerge, antilope' jelentésben ismeri.

szállás herberge, gasthof MUSz. 276. — t. *sálaš*, *salaš* tanya, szállás, senne, sennhütte (J. L.), *sálláš* (Dank.) id.; *salašník* marhapásztor, csordás (L.); cs. *salaš* id. (R.); l. *sałas*, *sałas*, *sałas*, *sałas* feldhütte, laubhütte, landhütte (BÁ.); orosz маҗашь, маҗашник (= *salaš*, *salašik*) hütte, strohhütte, feldhütte. — Az orosz nyelvbe minden valószínűség szerint a rutén v. lengyel nyelv révén került. — Csop. Munk. Al.

szamár (olasz eredetű). — t. *somár* esel (Dank. R.); cs. *soumar* lasttier. — Az eredeti tót szó *osel* és Jancsovics, Loos szótárai csakis ezt ismerik. — Csop.

szár MUSz. 279. — t. *sára* (közönségesen többes számban: *sáry*) ,holínky na ěžmách a podob' = száraz a csizmán s más effélén (Matz.). — A tót szótárak egyikében sem található. — Csop. Munk.

szász (szláv v. német eredetű?). — t. *sas* sachse (J. L.); l. *sas* id.

szatyor handkorb. — t. *sotor* szatyor (J.). — A tótságban csak elszigetelten élhet, mert a többi szótárak nem ismerik. — Munk.

székely. — l. *sekiel*, *sekielczyk* pferd von der siebenbürgischen grenze, szekler pferd (BÁ.).

sziget MUSz. 285. — t. *sihot* insel, *sihotka* inselchen (J. L.). Leschka és Dankovszky *sziget* alakot is ismernek a tótban. — Csop. Munk.

szikso MUSz. 357. — l. *szekso* ungarische soda (BÁ.).

szoba (szláv eredetű). — l. *soba* das zimmer (Dank.). — Munk. Al. — Vö. Csop. *sobajanka* = szobalány.

szurdék engpass, ofenwinkel, schlupfwinkel MUSz. 323. — t. *surdik* ,záhrobec, der winkel hinter dem ofen' (Matz. Dank.). — A tót szótárak nem ismerik. — Csop. Munk.

szürke (sz. ló) MUSz. 329. — t. *sirko*, *sivko* szürkélő (J.); Loosnál és Ranknál csak *sivko* alak fordul elő ugyan-csak grauschimmel jelentéssel. — A *sivko* eredeti tót szó, a *siví* ,szőke, szürke' származéka, de minden valószínűség szerint a magyarból került *szirko* analógiájára készült. — Vö. *dereš* = deres ló. — Munk.

tábla (latin eredetű). — t. *tabla* tafel, *scheibe* (J. L.). — *Tabula*, *tabula* alak is van a tótban, mely közvetlenül a latinból került. — Csop.

táca, tálea (olasz eredetű). — t. *táca* (J.), *táčna* (L.) tasse; l. *taca* tasse, schale, trinkschale (BÁ.).

talján, talián (olasz eredetű). — t. *taljan*, *talian* olasz, italiener.

talicska (szláv eredetű). — t. *talička* talyicska (J.) — A többi tót szótárak nem ismerik.

taliga (szláv eredetű). — t. *taliga* karren (J. L. R.).

tanya (szláv eredetű). — t. *taňa* tanya (J.). — Az eredeti tót szó: *stán, stanek*. — Munk.

tányér (német eredetű NyKözl. XVII. 107). — t. *tanjer* (J.), *tanier* (L.) tányér, teller. — Csop. Munk. Al.

taps. — t. *tapš* das klatschen mit den händen (Dank.).

taraj, tarajka MUSz. 201. — t. *tarajka* taréj (J.). — Csop.

tarhonya (szláv eredetű). — t. *tarhoňa* tarhonya (J.).

tarka (szláv eredetű). — t. *tarko* tarka (kutya v. ló) J., *tarkavý* tarka, bunt (L.). — Az eredeti tót szó *strakalí*. — Al.

tátos (ló). — t. *tátosť* tátos ló (J.).

teher, terhe-, tere MUSz. 210. — t. *tarcha* schwere, last (J. L.); *tercha* id. (R.); *tarchavý* (J. L.), *terchavý* (R.) terhes, schwanger; *terchavost* terhesség (J.). — Vö. Nyr. X. 352. — Munk.

teve (török eredetű). — t. *tava* teve, kameel (J. L. Matz.).

tilos bekerített erdő, mező vagy föld, a hol nem mindenkinek szabad vadászni, jární vagy legeltetni, MUSz. 226. — t. *tilaš* ein geschlossener platz wo das vieh weidet (Dank.) — Al.

toboz (ismeretlen eredetű). — t. *tobaska* receptaculum (Matz.).

tok (hal) ismeretlen eredetű. — t. *tok* acipenser huso, tokhal (J. Matz.).

topánka (ismeretlen eredetű, vö. horvát, szlov. *opanka*). — t. *topánka* calceus guniculis instructus (Dank.), *topán*, bakkanics, halbstiefel, schuh (J. L.), *topánky* id. (Matz. R.). — Csop. Al.

tönköly (német eredetű). — t. *tenkel* tönköly, dinkel (J.).

tulipán (olasz eredetű). — t. *tulipán* tulipán, tulpe (J. L.); cs. *tulipán* id. (R.). — Al.

túzok (török eredetű). — t. *túzok, tűzek* otis tarda (Matz.). — A szótárak nem ismerik e szót. — Munk.

ún- MUSz. 964. — *unovať* megún (*unujem* megúnok), *unovať sa* unatkozni, *unovanja* megúnás, *unovanost* megúnatkozás (J.); Loosnál az *unovať* igének 'terhére van, kínoz, megundorodik' jelentése van; — cs. *unovati*, még pedig: *u. koho* strapazieren, belästigen, *u. něč* einer sache überdrüssig sein, ekel vor etwas haben. — A ruténba is átment *vnovati* alakban (Csop.). — Munk.

valál, volál. A régi nyelvemlékekben ‚possessio‘ értelemben találjuk (valának sok *valdli*; hagyott sok közdagságokat és szolgálakat és *valálokat* = possessiones, Münch. és Bécsi cod.) MUSz. 591. Molnár Albert szótára e szót már nem ismeri. — t. *valdl* falu. — E szó, bár sem Loos, sem Jancsovics nem ismerik, majdnem az egész északi tótságban el van terjedve és ennek származéka a szótárakban már meglevő *valaski* (ered. *valat-ski*) ‚pásztor, juhász‘ is. — A *valdl* szónak a tótságban való elterjedését, kèpzését s a régi nyelvemlékekben való használatát bőven fejtegette Budenz Nyr. III. 291.

vall- fateri MUSz. 590. — t. *vodlovať* megvallani, vyznati (Šemb. 76. 1.). — szlov. *valovati*. — Munk.

válú (török eredetű). — t. *válov* (J. L. Dank. Matz.) válú, mulde, *válovčok* (J.), *válovec* (L.) id. nom. dimin.; cs. *válov*, *válovec*, *válovec* mulde (R.). — Munk. Al.

város. — t. *varoš* mesto (Šemb. 76). — Munk.

várta (német eredetű). — t. *varta* őrs, strážsa, wache, warte (J. L.) A cseh *varta* közvetlenül a németből kerülhetett. — A tót *varta* szónak a magyarból való kerülte mellett bizonyít a

vártás ‚őr‘ alak is. — t. *vartáš* űr, őrző, wächter (J. L.).

verbunk (német eredetű). — t. *verbunk* verbunk tánc (J.), toborzás, werben von soldaten (L.).

verbunkos. — t. *verbunkoš* toborzó katona, werber (J. L.).

vércse. — t. *vírdža* vércse (J.).

vidék MUSz. 955. — t. *vidjek* (J.), *vidiek* (L.), *vidék*, *vidék* (Matz.). 1. regio, gegend (J. L.), 2. megye, comitatus (Matz.). — Dankovszky szerint a csehben is megvan e szó. — Al.

virraszt MUSz. 619. — t. *verastovati* vigilare (Matz.). — Munk.

zúz, zuzza. — t. *zúzik* (L.), *zuzík* (Matz.) stomachus avium (Matz), hühnermagen, gänsemagen (L.).

zsivány (ismeretlen eredetű). — t. *živán* räuber, raub-schütz (L. R.), hungerleider (R.), *živán* predo ferarum (Matz.).

zsombék. — t. *žombík* zsombék (J.), *žombík* torf (Matz.).

zsúp, zsup (német eredetű). — t. *žup* fascis stramenti (Matz.). Csop. Al.

MEGSZÓLÍTÁSOK A SZERELEM NYELVÉN.

Thewrewk az állati hangok; — Jókai a verekedés (A magyar nép adomái); — Simonyi a járkálás (Nyr. II. 351); — Révész a völgy- és hegynevek (Nyr. VII. 308, 365); — Bánóczi a butaság (Nyr. VII. 368); — Lehr a sirás és nevetés, halál felé közeledés, haldoklás, halál és szennyesség (Toldi, magyarázza Lehr A.) szinonimáit állították egybe. Tekintve a szók sokaságát és gyűjtésük nehézségeit, a megvilágosító mondatok általánosan észlelt hiányosságát, a jelentésbeli ingadozást, csak helyeselnünk lehet, hogy fejtegetésekbe nem bocsátkoztak, hogy megelégedtek az adatok száraz közlésével s így bizvást elmondhatjuk, hogy azt, a mit adtak és úgy a mint adták, elég derekas munka volt.

Kevés fogalom van, melyre a magyar nyelvnek egynél több szava ne volna; s e szám egynémelyiknél száz-kétszázra is rüg; hátha még az idevaló szólásmódokat is figyelembe vesszük. Nem tulajdonítunk ugyan e szaporaságnak valami kiváló fontosságot; hiszen e tömérdek szó a mindennapi élet leggyakoribb jelenségeire vonatkozik s így a nagy szám természetes; ámde mint a nyelvszellem termékenységének, sokoldalúságának bizonyítéka mégis figyelemre méltó. Singadozást se foghatunk mindegyikre, mert pl. minden, a nép előtt ismert állat hangjának megvan a maga szava; sőt egyes érzelmi nyilvánulásokra is talál a nyelv jellemző kifejezéseket, melyek állandókká lesznek. (Fialovszky: A kutya és rokonai VII. 420).

Azt hiszem, nem kárbavesztett munka, ha mennél többen állunk elő az ily fajta gyűjtésekkel; s midőn ez alkalommal a szerelem diktálta elnevezéseket közzéteszem, annyit adhatok, a mennyi tellett — talán igazol engem az eddigi közlők eljárása, ha nem erőltetem a dolgot, nem igyekszem aprórvanni értelmi különbségüket és csak egy-két megjegyzést teszek hozzá.

Szerelmünk tárgyának jelzői, azoknak a kedveskedő megszólításoknak a száma szintén nagy; de a mi föltűnő, hogy azok közt, a melyeket összeállíthattunk, egyetlen egy szó sincs, melynek idevaló értelme eredeti volna; más szóval,

mindegyik jelzés, elvonás egy másik fogalomkörből. Alak, ruházat, tulajdonság, hatás, szóval minden, a miben kedvesünket mással hasonlónak gondoljuk, elég ok arra, hogy az illető nevét rá ruházzuk. Természetes és szinte fölös dolog mondani, hogy egyezéseket a szerelmes csupán értékes és kedvesnek ismert tárgyakban talál. Némelyiket az alkalom, pillanat, valami különös körülmény szülte; s ez kiemelő ugyan, de nem általános; míg mások, mint a n g y a l o m, k e d v e s e m, s z e r e t ő m annyira állandók és elterjedtek, hogy a szerelem nyelvében úgyszólván technikus terminusokként állanak.

Lehetne ugyan az elsorolásban bizonyos fölosztást követni; így látjuk, hogy e kifejezések egy része a természet világából való; mások tulajdonságjelzők; vannak tárgyakról kölcsönözöttek, elvont dolgok és végre indulatszók; minthogy azonban ez osztályozásnak valami gyakorlati értéke nincsen, tán elég lesz, hogy csupán fölemlítettük.

A l a k : Elmegek immár te töled gyöngy a l a k. (Erd. I. 66). A l a k o m, angyalkám (Erd. I. 9).

A l m a : Gyöngyöm, violám, szép arany almám (Erd. II. 181).

A n g y a l : Kis angyalom, mikor tartunk menyegzőt (Szer. Nd. 8).

A r a n y : Hopp füstöm, a r a n y o m (Nyr. XII. 192).

B a b a, b a b i c a, b a b u s k a : Karcsu a b a b á m dereka, megölelem majd hajnalba (Erd. II. 177). Szeret engem a b a b i c á m (Szer. Nd. 41). Szép b a b u k á m, b a b u s k á m (Erd. I. 9).

B á l v á n y : Mariskám, szívemnek b á l v á n y a (Erd. I. 69).

B o g : Édes kicsi karcsu b o g o m, derekadat öllel fogom (Kr. 329).

B i m b ó : Már engem számkivetett, az én kedves rózsabimbóm, galambom (Erd. II. 90).

B á r á n y : Oh tulipiros lánykám, b á r á n y k á m (Kál. I. 177).

D u d u s k a : Édes du-d u d u s k á m (Erd. I. 9).

D r á g a, drágalátos : Derekaljam az én kedves, drágalátos, gyöngyvirágos, tulipántos Mariskám (Kál. II. 140).

Édes: Adj egy csókot édesem, derekadat megölelem (Szer. Nd. 19).

Egyetlen: Nem szerettem még senkit sem, csak tégedet egyetlenem (Szer. Nd. 35).

Eszemadta: Eszemadta kis szökéje, ki ne hajolna föléje (Sz. Nd. 14).

Fecske: Kedves fecském, maradj velem; veled töltöm nyaram, telem (Kr. 25.)

Fülemile: Hallja Pázmán elfordulva háza zengő fülemiléjét (Ar. Pázm. lov.).

Galamb: Mindenfelől csak azt hallom, hogy nem szeret a galambom (Erd. II. 75).

Gerlice, göllice: Páratlan gerlice szokott hozzám járni (Erd. I. 59). Édes kicsi göllicém, holtig tied vagyok én (Kr. 335).

Guzsalyas: Kicsi kutya ne ugass, hadd jöjjön a guzsalyas (Kr. 334).

Gyöngyház: Szívemnek gyöngyháza, lelkem Iluskája (Pet: J. v.).

Gyöngyömadta: Szeret a gyöngyömadta (Kál. I. 65).

Gyöngyviola: Olelj meg hát gyöngyviolám, megcsókollak én igazán (Szer. Nd. 29).

Gyöngyvirág: Isten hozzád galambom, gyöngyvirágom (Szer. Nd. 59).

Gyönyörű: Enyém leszesz kedves, barna, gyönyörű (Kál. I. 68).

Gyémántgyűrű: Gyémántgyűrűm, csillagom sugára, csókolj engem hajnal hasadtára (Pet: Szilaj P.).

Gyócsinges: Hopp édesem, gyócsingesem, hétfőn este melléd esem (Kr. 328).

Hű: Jaj be szomorú a szíve; tán elhagyta volt a hive (Kr. 33).

Halacska: Lidim galambocskám, gyöngyvirágom, aranyos halacskáim (Pet: Szil. P.).

Ibolya. Viola: Jöszte hát virágom, ibolya, tulipán (Ar: Rózsa és Ibolya). Hogyha vétettem valaha, megbocsáss gyöngyviola (Erd. II. 64).

Kedves: Kisütött a nap sugára, kedvesemnek ablakára (Erd. II. 80).

K e g y e s : K e g y e s e m , ' szívem felét ellopta (Erd. II. 189).

K e r é k : Édes kicsi k e r e k e m , fordulj egyet előlem (Kr. 325).

K i n c s : Ne félj gyémánt k i n c s e m , itt nem hagy-lak (Erd. II. 91).

K u k u c s k a : Kuku-kuku-k u k u c s k á m (Erd. II. 208).

L é l e k : En tégedet arra kérlek, el ne felejts drága l é l e k (Szer. Nd. 51).

L é p e s m é z : Csin-csillagom, kegyesem, l é p e s m é - z e m (Erd. I. 10).

L e v e n d u l a s z á l : Én előttem az csak álom, édes l e v e n d u l a s z á l o m (Erd. II. 55).

M a d á r k a : Repülj hozzám szépen szóló m a d á r - k á m (Kál. I. 33).

M á t k a : Hadd izenjek tőled, apámnak, anyámnak, szív- beli m á t k á m n a k (Erd. I. 52).

M e n n y o r s z á g : Téged öllelek szöke m e n n y o r - s z á g o m (Szer. Nd. 48).

M i n d e n : Téged, téged kedvellek..... egy szóval m i n d e n e m (Erd. I. 10).

N a p f é n y : Tündöklő szép n a p f é n y e m , ime látod utamat (Erd. I. 41).

P á r : Kicsi tinó nagy a járom, kicsike még az én p á r o m (Sz. Nd. 37).

P a r a d i c s o m a l m a : Az én rózsám p a r a d i - c s o m a l m a (Göcs. Nd. 12).

P i c i k e : Óh te p i c i k e , ki ne szeretne (Erd. I. 71).

P i n t y ö c s k e : Mind éjjel, mind nappal így kiáltlak : p i n t y ö c s k é m (Erd. I. 71).

R a g y o g ó : Nem baj, ha halvány r a g y o g ó m , galambom.

R é c e : Háromszéken, Gelencén, nekem is van egy r é c é m (Kr. 323).

R e m é n y : Maradj tehát r e m é n y e m (Erd. I. 41).

R o k o l y á s : Tizenhárom récetójás, enyém vagy te kis r o k o l y á s (Kr. 323).

R o z m a r i n g : Békében hagylok hát angyalom, én nekem zöldelő r o z m a r i n g o m (Erd. II. 10).

R ó z s a. R ó z s i k a: Gyere be rózsám, gyere be Erd. II. 62). Édes vagy te kis R ó z s i k a (Kr. 84).

R ó z s a b o k o r: Ingó-bingó r ó z s a b o k o r vála-
lámon, hozott isten (Ar: Rákócz.).

Szent: Jaj, ne menj ki László, jaj ne menj ki szen-
te m (Ar: Az egri l.).

S z e r e l e m. S z e r e l m e s: Isten hozzád hű s z e-
r e l m e m (Szer. Nd. 55). Drága s z e r e l m e s e m, szí-
vem sebe orvosát, szivednél keresem (Erd. I. 49).

S z e r e t ő: Te voltál s z e r e t ő m, te, te (Erd. II. 78).

S z í v: Édes s z í v e m Eszter, jöjj el hozzám (Erd.
II. 34).

Társ: Te légy nékem hű vezérem, hogy egy társat
találhassak (Erd. I. 103).

T a v a s z: Utószor látlak én, szívem szép t a v a s z a
(Pet: János v.).

T e s t: Már kétségbe estem, hogy sóhasem lelem meg
a nyelvedet t e s t e m (Ar: Jókai örd.).

T e r e m t é s: Hej kedves t e r e m t é s e m, csókolom
képecskéd (Erd. II. 92).

T u b a. T u b i c a: Az én t u b á m tarka-barka
(Erd. II. 113). Fordulj ki hát t u b i c á m (Nyr. XII. 191).

T u l i p á n: Bodrog partján nevelkedett t u l i p á n,
bús szívem csak téged óhajt (Erd. I. 66).

V a d: v a d j a van (Nyr. III. 223).

V i r á g: Még egyszer rám tekints gyönyörű v i r á g-
g o m (Erd. I. 34).

V i r á g s z á l: Lehet-e boldogabb nálad v i r á g-
s z á l o m (Erd. I. 24).

BÉLTEKY KÁLMÁN.

P. HORVÁTH ÁDÁM MINT TÁJSZÓLÁSGYÜJTŐ.

Pálóczi Horváth Ádám egyénisége irodalomtörténet-
íróra és nyelvtudósra nézve egyaránt érdekes. Nevét ugyan
inkább dalai tették ismertté, a melyekben a népdalok hang-
ját és fölfogását előzőinél szerencsésebben eltalálta. Ő és
új ötödfélszáz ének-e megbecsülhetetlen kincses hányája
régibb népköltészetünknek; a régibb szón nem csupán
a poeta korát, t. i. a múlt század utolsó s a jelen első két

évtizedét értvén, hanem, a mint Thaly Kálmán kimutatta (Régi vitézi énekek és elegyes dalok', továbbá 'Adalékok a Thököly és Rákóczy kor irodalomtörténetéhez' c. műveiben), a kuruc világi mozgalmas időszakot is. S így csak sajnálható, hogy e nevezetes gyűjtemény maig sincs kiadva.

E helyen mint tájszólásgyűjtőt akarom bemutatni Horváthot. A ruházkozásban, szokásaiban, gondolkozása módjában, világnézetében tösgyökeres magyar Horváth kora ifjúságától, buzgó művelője az irodalomnak és bizalmas barátja Kazinczynak. Pedig a két író egyénisége teljesen elütő volt; s hogy mégis a Göthe-féle német klasszicizmushoz ragaszkodó széphalmi nyelvújító soha se szakítá meg sűrű levelezését az erőtelenül áradozó, a klasszikus fönségtől távol álló, a német irodalmat testből lélekből gyűlölő 'somogyi bandaristával', oka abban található, hogy Kazinczynak tetszett barátjának töről metszett magyarsága; nem is szűnik meg őt arra sarkalni, hogy az akkor divatos tudományoskodó leíró és reflektáló versek helyett inkább a népies dalokat művelje; különesebben pedig arra kérte, hogy lakóhelyének, a kies Göcsejnek népéről írjon neki egyetmást. Így kapta Kazinczy 1816. márc. 5-kén Horváthnak azon levelét, melyhez a következő, szómagyarázatokkal ellátott versecske volt csatolva:

Göcseji falusi ének.

Tuss Ter é z s i t ¹⁾ mi lelé
Nézzed a t i k h á z ²⁾ felé
Udvarunk mi röpdözött
A m a j o r s á g o k ³⁾ között?

Szárnnyal a k a n p ó k a ⁴⁾ csattog
Gá g o g a l u d g ó c a ⁵⁾ sáppog
Tán az a hozzánk kapott
Kánya meg rajtok csapott.

Mennyi kárt tett a c s u f o s ⁶⁾
Már az a c s u d á l a t o s ⁷⁾
Benne van idetova
Huszonöt f o r i n t o b a ⁸⁾

A mináp is ő hordá el
T i z p i z s e l l é m ⁹⁾ az a n y j á e l ¹⁰⁾
D a n n a ¹¹⁾ hogy bujjék bele
G y ö t r ö h ö d j é k ¹²⁾ meg vele.

E g y s z e r i t ¹³⁾ meg a m a n ó k ¹⁴⁾
(Mert ebül szabá T s i t s ó k ¹⁵⁾)

Boronábul¹⁶⁾ a falat
(Róka is betér alatt)

Mind a jószágb¹⁷⁾a tekerték
Ott meg egyig együ-verték¹⁸⁾
S attul¹⁹⁾ a derék²⁰⁾ ha is
Sározatlan még ma is.

Mert csak érnék rá magam
Vagy magam vagy az uram
De mikor hol rittnya²¹⁾ jár
Hol reá más dolga vár.

Uraságunkra is ráért²²⁾
Messzekünni²³⁾ fokla²⁴⁾ fáért
És ha nincs minn — felele —
Majd hitet hányat²⁵⁾ vele.

De pedig tegnap előtt
Egy öcsém hozzánk béjött
Véle megebédelénk
Ecetes vázsút²⁶⁾ evénk

Fölnek²⁷⁾ e vagy lenek mentek
De közel már sohol nincsek²⁸⁾
Itt körül ökreimek²⁹⁾
S már talán nem enyímek.

¹⁾ Terézsi, így mondja a göcseji ember, mert benne a *h* betűt nem ismeri, egymás mellett pedig ezt a két consonanst nem szereti.

²⁾ Tikház, ezek megbecsülik a baromfiát is, hogy azoknak az óljok is szintűgy ház, mint az övék; különben is ők a falukban többnyire konyhákban laknak, de kéménytelenekben, sok ha egy szobája van és ritkának kályhás, hanem a szőlőhegyeken a tehetősebbeknek van kályhás szobája, kamarája, konyhája.

³⁾ Majorságok, itt pluralisban mondják, a mi Komárom, Fejér, Győr vármegyében tyúkmajorság vagy baromfiak.

⁴⁾ Kanpóka, ez közönséges a Dunántúl, a ki szebben akarja mondani, polkának mondja.

⁵⁾ Góca, kacsa vagy réce.

⁶⁾ Csufos, megvetést jelentő szó, a mint közönségesen is olyas valamit tesz; de itt különösen, ha azt akarja mondani: oh hitvány vagy alávaló ember — ezzel él: oh csufos.

⁷⁾ Csudálatos, utálatos vagy gyalázatos helyett mondják itt, kisebbitést jelent.

⁸⁾ F o r i n t o b a, forintba helyett.

⁹⁾ P i z s e l l e, csirke s ez nemcsak gyermekszó, hanem a legvénebbek is így mondják, míg kisebb a csirke.

¹⁰⁾ A n n y á e l, ez nem a kadencia kedvéért van így írva, hanem göcseji dialektus; igen sokat ejtenek így, nem tudom, valaha a régiebbek eufoniát kerestek-e abban, hogy a toldós consonansa ne egyezzen meg a gyökerével, de itt széltére így mondják: cselédnek, béresnek, juhásznak, kalánnal, s azt: kínál vannak.

¹¹⁾ D a n n a, ördög helyett mondják itt s kivált aszszonyra; csak ezzel káromkodnak: Danna bujjék bele. Danna vigye el. Stájerben volt valaha egy kísértet, úgy tetszik a XVI. században (Discursus mensalis Patrum Petrinorumban olvastam) egy magas várban, melyet Alba Dominanak hívtak, ezek a muraközi horvátok pedig szomszédi a stájereknek és az ő nyelveken talán Donna tesz Dominát s innen kellett az ördög jelentő Danna szónak származnia.

¹²⁾ G y ö t r ö h ö d j é k meg, a helyett, a mit a Somogyban gyakorolnak, hogy veszekedjék meg, annyi forma, mint dühödjék meg. NB. nem mondja ám, hogy gyötröhödjön, hanem Attila dialektussal gyötröhödjék meg.

¹³⁾ E g y s z e r í t = egy részit, Komáromban erre: megcsináltad-e mind, a mit reád bízam? azt felelnék: kit csináltam, kit nem; itt pedig: egyszerű meg, egyszerű még nem.

¹⁴⁾ M a n ó, kísértet vagy nem egész hatalmú ördög. Hol hordoz az ördög? — itt: hol teker a manó?

¹⁵⁾ T s i t s o k Istvánnak diminutivumja.

¹⁶⁾ B o r o n a, tölgy- vagy fenyőfából vastagon faragott törzsök, melyekből egymásra rakva és a végeiket bemetélve csinálták a házakat, míg meg nem fogyatkozott az erdejek.

¹⁷⁾ J ó s z á g b a azaz vetésbe, de így hívják a kicséplett gabonát is általján.

¹⁸⁾ E g y ü azaz öszve, összevonva az együvéből.

¹⁹⁾ A t t u l = eo non obstante; jól megloptak, de attul meg nem szegényedem.

²⁰⁾ D e r é k, szakasza a háznak. Hány derékből álló az épületed? Két derék, másképp a harmadik még nem.

²¹⁾ R i t t n y a, irtani vagy ortani; rittania összevonva rittnya, mint innia, innya.

²²⁾ R á é r t; ráérett, be rosszkor érett reá, ez másutt is van sok helyen.

²⁴⁾ F o k l a, fáklya helyett. Ha gyertya helyett fenyőfával világít a köznép, azt vékonyra hasogatja, annál esznek, fonnak is, némely uraknál még az istállóban is mernek vele élni.

²⁵⁾ H i t e t h á n y a t megesküdtet. Ezt csak a minap tanultam. Egy erdőpásztort küldtem a szolgabíróhoz levéllel,

hogy esküdtesse meg a hűséges gondviselésre, s mikor vissza jött, kérdeztem tőle, mit mondott a szolgabíró? azt felelte: hitet hányatott velem.

²⁶⁾ V á z s u, apró bab, nem az a csaknem hüvelyknyi, melyet Komárom körül öreg babnak hívnak, hanem a közönséges hosszúkás bab, a mi Somogyban rác borsó.

²⁷⁾ F ö l n e k, a l á n a k, itt deklinálják az ilyen elől-vagy utóltételeket is s azt tartom, ha comparálni lehet, miért nem declinálni: fölnek emeld, lenek nyomd, visszának szorítsd.

²⁸⁾ N i n c s e k, nincsenek helyett; ő úgy vesz a nincs-et, mint noment.

²⁹⁾ Ö k r e i m e k. Ezt nem tudom kimenteni. Ázsiai szokás ellen való kettőztetése a pluralisnak.

* * *

Ez érdekes kommentárral kísért verset, mely élénken tanúsítja a szerző megfigyelő képességét, mint maga mondja, egy régi deák juhászének „Si quis vivit iucundus“ után travestálta.

Kazinczy mintegy husz nap mulva válaszolt a levélre. „Sokat nevettem — írja többek közt — göcseji dalodon, mely előttem a nyelvre nézve nagy becsű aquisitiocska. Jó ismerni a nyelvet minden abstufungjaiban.“

Horváth meg nem állhatta, hogy barátjának újra örömet ne okozzon. Alig egy hónap múlva a következő versceksével kedveskedett neki:

Göcseji ének.

Még alig világo d o t t ¹⁾
 Hogy kicsiny s már fáradott
 Két lo a t ²⁾ im hajtanak
 Vágtatást a partonak
 Errenek tart s hogy feléje
 Mentem, látom a p a p é j e ³⁾
 A szekér szintugy repül
 Rajta j a ⁴⁾ c é h m e s t e r ⁵⁾ ül.

S ó n y u ⁶⁾ képü fi szegin
 Már k o r o s, de h ő s l e g í n ⁷⁾
 Bus egyébbük, de örül
 A f e j é r r u h á s ⁸⁾ körül
 Vig az asszonyok k ö z ö t t ö ⁹⁾
 É r e t t e n k ¹⁰⁾ a pap küldöttö
 Gyöjjön is véle, vigyen
 Bárm i k e s e r v e n ¹¹⁾ legyen.

- ¹⁾ Világodva, világosodva helyett.
- ²⁾ Loak, sokat mond így: süeg, üeg.
- ³⁾ Papéje, pro papé, sok van itt ilyen és Somogyban is: kiéje.
- ⁴⁾ Rajta ja, mivel két egyforma vocalist neheztel összetenni, j-t szűr közbe.
- ⁵⁾ Céhmester pro egyházfija, templom szolgálja.
- ⁶⁾ Sónyu, savanyú helyett.
- ⁷⁾ Hős legín azaz nótelen, a kinek még nem volt felesége.
- ⁸⁾ Fejér ruhás, a mi Komáromban fejér cseléd.
- ⁹⁾ Közöttö pro közöttte.
- ¹⁰⁾ Érettenk pro érettünk.
- ¹¹⁾ Keserven, keservesen helyett.

ILLÉSV JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Fogház. A jármű, láthatár és rakpart-féle igetős összetételek védelmezőinek még mindig van egy megvívatlan erősségük, a *fogház* szó analógiája. Nem is valami előrántott tájszó; ismeri az egész ország és él vele széltében; háromszáz év óta megvan minden szótárunkban s összetétele is oly világos: *fog*+*ház*, vagyis olyan ház, a hol *fogva* tartják a foglyokat. Ez már csak világos!

Bizony pedig ez is csak látszat és káprázat!

Egy szerencsés véletlen e napokban kezembe adta a dolog nyitját. Elmondom, a hogy történt.

PPB. szótára latin-magyar részében kerestem valamit. Egyszerre csak egy különös kitétlen akad meg a szemem: *foghely* a városban. *Foghely?* Tehát csakugyan igaza volna SI-nak és CzF-nak, hogy a *fogház*on kívül, ugyanabban az értelemben, még *foghely* is járja.

A véletlenül megpillantott kitétel értelméül PPB-ban szószerint ez áll: *vicus*, -i, -m. 2. Falu. Item. Útsza, vagy Foghely a városban. Már ebből is világos, hogy semmi esetre sem *arestum*, *carcer*, mint a hogy SI állítja. De hát micsoda? Hátha csak sajtóhiba? Elővettem PP¹, PP², MA², MA³, MA⁵ kiadásait, a melyek épen kezem ügyébe estek; mindenikben szóról szóra ugyanaz. S mit mond az öreg Calepinus? Itt a *vicus* szó nincs magyarul értelmezve s mégis innen jutottam el a kérdés nyitjára.

C. ugyanis elmondja, hogy kétféle *vicus* van: az *urbanus* és a *paganus*. Az elsőt így magyarázza: *Urbani vici a via dicuntur, quod ex utraque parte viae sunt aedificia*. Ez tehát az *útsza*. A másikkélről ezt mondja: *Vici pagani sunt pagi ex pluribus villis domibusve rusticis coagmentati, spatio*

aliquantulo ab urbe remoti (nam quae urbi contigua sunt, Suburbia dicuntur) nullisque moenibus cincti, nam sic Castelia dicerentur. Ez tehát az, a mit ma a város-atyák *extravillán*-nak neveznek. *Foghely* tehát a. m. a várostól különválva, de a város közelében épült villák és parasztházak összessége, a milyen Pesten Kis-Pest, Erzsébetfalva, Kossuthfalva, Budán Promontor vagy Budafok. Buda-*fok* Budának, régiesen szólva, *fog*-helye. *Foghely* tehát voltaképen nem is *fog*-hely, hanem *fok*-hely.

Milyen közel fekvő eszme s mégis ki gondolta volna? Hiszen *fok-hely* a régi magyarban csakugyan nemcsak emporium C. MA, hanem véghely, locus confinii is SI; hiszen Kriza szerint a *fok-hegy* a székelyeknél ma is valamely tárgynak a vége, széle; és a lajtorja *fokait* az ország sok vidékén tényleg *fogak*-nak nevezik ma is. Sem alaki, sem értelmi nehézség nem forog tehát fönn, hogy a MA. PP. *foghelyét* *fokhelynek* ne olvassuk, illetőleg hogy ebből ne magyarázzuk.

Miután mindez oly könnyen és természetesen kimagyarázódott, egy perccet sem lehetett már kételkednem, hogy a *fogház* is voltaképen *fokház*. De hogyan? Hiszen a börtönöket nem szokták a régi időkben a kültelkekre építeni, sőt ellenkezőleg épen a város közepére. Carcer ad terrorem in crescentis audaciae — mondja Livius — media urbe, immens foro aedificatur. Igen, de a *foknak*, mint tudjuk, többféle jelentése van ma is, s különösen sok jelentése volt a régi időben. MA-ban ezeket találjuk: *Fok*, propugnaculum, munimentum, specula. Item: hiatus, caverna, claustrum, sinus. Item: foramen acus, securis etc. Ezt olvasva, a munimentum, specula, claustrum különösen megüti fülünket. Ezeket ugyancsak MA. a latin-magyar részben így magyarázza: 'erősítés, kerítés, bástya, palánk, ör-álló hely, várta, zárlott hely, zárlófa, vaskelints, závár, zár.' Itt sincs tehát semmi nehézség, hogy a *fogház*-at *fokház*-nak ne magyarázzuk, sőt maga a *fogság* is, ez az áldeverbális képzés, egyszerre föltárja denominativ voltát. *Fogság* ugyanis voltaképen *fokság* (MA. valóban így is írja) s képzésére nézve épen olyan mint a *hegy-ség*, *ör-ség*, *nép-ség* sat.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Máglya. Felvetődött a *máglya* szó eredetének kérdése (Nyr. XVII. 450). Úgy látszik nekem, hogy ez a szó, mint annyi más szavunk, német eredetű s hogy a szénégetés egyik terminus technikusával, a *meiler*-rel áll összefüggésben. Ezzel a szóval etimológiai kapcsolatban levőnek látszik a francia *meule*, de nem az, a mely a latin *mola* szótól származik s 'malomkövet' sat. jelent, hanem az, a mely a Sachs-féle francia szótár szerint egy latin *metula* szóra vezetendő vissza, s a melynek jelentései ugyanezen szótár szerint a következők: 1) [mezőgazdasági szó] schober, miete, haufen

(heu etc.); 2) [vadászati szó] wurzel des geweihes über dem rosenstocke [*rosenstock* a szarvasnak azt a csontját jelöli, a melyen nyugszanak a sarvai]; 3) [kertészeti szó] mistbeet (für pilze); 4) kohlenmeiler; 5) [ércöntők szava] gemauerter stand (für die form); mantel (des glocken-ofens); [üveggyártók szava] glasstück, das sich (an's blase-rohr) anhängt; [metallurgiai szó] haufen zum rösten aufgesetzten erzes.

Megjegyzem még, hogy a német *meiler* szó a Meyer-féle Hand-Lexikon szerint a következőt jelenti: „mit moos und erde bedeckter, regelmässig geschichteter haufen holz, worin letzteres verkohlt.“

Mindjárt kezdetben így fejeztem ki magamat: „Úgy látszik nekem, hogy a *máglya* szó a német *meiler*-rel áll összefüggésben”; szükségtelen tehát hozzátennem, hogy magam se tartom a *meiler* egyenes képmásának — e föltevést már a szembetűnő alaki különbség is tiltja elfogadnunk. Hogy azonban valamelyik dialektusban vagy talán a román nyelvek egyikében találjuk-e meg eredetijét, arra egyelőre még semmi biztosat nem mondhatok. Soraim csak ujjmutatást kívántak szolgáltatni további kutatások megtételére.

VASVERŐ RAJMOND.

Természetes szóalkotás. Tudvalevő dolog, hogy a kis gyermekeknek, kivált a míg a rendszeres tanítás jármába nem fogják, igen jó, hamisítatlan tiszta nyelvérzékük van. Igen gyakran tapasztaltam ezt saját kis gyermekeimnél is; sőt nem egyszer szinte álmélkodva hallottam tőlük oly tősgyökeres magyar szóképzéseket, a különféle ragozásnak oly őseredeti, tiszta alkalmazását, a mely nem egy íróársunknak becsületére válnék.

Bizonyára ez a jó nyelvérzék sugallta az én kis fiamnak ezelőtt már mintegy másfél vagy két évvel, körülbelül négy éves korában azt a tőlem eddig nem halott szót, melyet igen tisztelt szerkesztő úrral közölni óhajtok.

Szeptember utolján, este gellérthegyi nyaralóm kertjében sétáltunk, a midőn egyik szüretelő szomszédomnál gyönyörű rakétákat eresztettek föl. Az én fiam elámulva nézi a soh' sem látott tüneményt, a sziporkázó sok színű tűzcsillogot s egyszer csak mintegy figyelmeztetőleg oda fordul boldogult jó anyjához: „Nini mama, milyen szép *gyulangó*.” Ime az új szó. Tudtommal legalább a rakétának még nincs jó magyar neve; s én úgy érzem, hogy ez a *gyulangó* igen találóan kifejezi a rakétának gyorsan képződő s hamar elmúló, de újból gyors egymásutánban ismétlődő lényét. A *borongó*, *derengő*, *lappangó* s más hasonló kifejezéssel egészen rokon alkotású a *gyulangó*, mely tehát mind a magyar nyelv szellemének, mind a *rakéta* lényegének szerény nézetem szerint igen jól megfelel.

GONDA BÉLA.

Beéri valamiből? Engedje meg t. szerkesztő úr, hogy én is hozzá szólhassak ezen látszólag nagyon is bőven megvitatott kérdéshez.

E kitételrel tökéletesen úgy vagyok, mint Fejes Károly uram az ő *netán*-jával: „már régóta várom, mikor veti már egyszer a Nyelvőr a szapuló kádba.” Véleményem szerint nagyon rövidlátóan magyarázták e kitétel, mintha azt gondolták volna, mint a megesett lány: „Ha már megvan, csak nem vethettem ki az uccára, valami magyarázását kell adjam.” Ha csak a *-vel* és *-ből* ragok között van a választás, akkor Kis Józsefnek adok igazat, mert ha azt mondta volna: „Barna Eszter csókjá-*val* hej nehéz beérni,” ezt magyarul mondta volna ugyan, de nem hízelt volna Barna Eszterre, mert ez azt jelenti, hogy az ő csókja nem elég, másé is kell; holott ő ellenkezőleg annak nagy kíváncsiságát akarta kiemelni; csak az a sajnos, hogy Barna Eszter ezt a bókot nem értette volna meg.

Épen ilyen kaptafára vannak verve a többi okadatoló példák is. Lássuk csak, hogyan hangzik az a magyar nóta: „Beérem én a gond**ból** a magamé-*val*, nem törődöm a baj**ból** a világé-*val*.” A mult számbeli magyarázatok szerint ez is helyes; de én erős germán szagot érzek rajta. Azt hiszem, másnak is jobban tetszik így: „Beérem én a *magam* gondjával, nem törődöm a *világ* bajával.

HALÁSZ JÁNOS.

Azok után, a miket e kérdés tisztázására nézve mondtunk, azt hisszük, minden további magyarázgatás és cáfolgatás merő pazarlássá válik. A kérdés annyira világos, hogy csak az nem látja át igazságát, a ki egyáltalában látni nem akar.

Az idézett népdal is részünkre áll vallomásával, midőn azt mondja: „beérem én a gond**ból** a magamé-*val*,” s a helyreigazítás nem jár el kellő igazságszeretettel, midőn ezt helytelennek nyilvánítja s ráfogva hogy germán szagú, megjavítja. Hogy e szerkezet germányságáról mindenki meggyőződjék, szükséges lett volna német példák idézetével, a melyek példaképpül szolgáltak neki, hebizonyítani. Így, csupán pusztá szóra, megbocsát, de nem adhatunk hitelt állításának.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Cato Lianiommal adatot Clenodiumnak es mas mobilisseknek Laistroma.

Egy giemantos és hoszu Lancz, az kinek eggik egik dabiaban, mind kettő sinre egy egy Tik stain nevű gémant volt, az másik darabiaban kettő felől aranyban foghlalva giöngy volt.

Egy giemantos niakra valot az ki kartia giongíel alkalmas nagial volt öszvő foghlalva.

Ahosz melire valo giemantos függőt appro giemantokkal, melien függőt egy öreg h szem orientalis giöngy, mely szasz Tallért ért, csak egy szem giöngy.

Egy par giemantos fülben valo függőt meliet vett az Nagy Aniam Révay Istvantul fl. 200.

Apro giemantos boklatotcskat 25 vagy harmitcs darab.

Egy giemantos giürüt tiszten ött kövel.

Mas egy hegies giemantos szep giürüt.

Mas giemantos giürüt egy kövel.

Egy öreg h rubintos giürüt kinek kerületi giemantos volt.

Egy giöngíel gasztagon fűszöt mastani forma Bubot.

Egy orientalis giöngy Lantczot.

Kész körül valo közsép szerű giöngiöt egynihany rendel.

Rubintos niakra valot, apro szabassu követcskekel, ahosz ugian apro követcskekel Lantczot, és egy par peretczet.

Mas Rubintos nyakra valot, öreg h kövekel es giöngíel öszvő fűszvő.

Egy pellikanios függőt giemantost Rnbintal egíelítve.

Egy Rubintos maslit kek Zomantcszal.

Egy Rubintos Rosat Zöld Zomantczal.

Egy vetkösző ezüst Tacsat benne valo üst iskatulaval, és egy aranios Cserzet.

Egy par üstbul valo aranios kest Tokost.

Mas ennihany rendel valo iokora igazs giöngiből fűszöt keszre valo.

Szokniai szama.

Meny Aszony szokniai Ezüst Tabit öreg h aranios viragok kek Terczinel. Viola színű arany Viragokkal. Test színű arany Viragokkal. Szedergies Tertczenel apro arany viragokkal.

Zöld dupla Tabit öreg h arany Csipkével.

Test színű atlaczot egy rend öreg h apro csipkével.

Karmasin színű atlacz szokniat egy rend arany csipkével.

Megy színü hoszu Barsony Mentét Hiúszal beleltet, es
őregh arany csipkevel premzetet.

Egy Nyustos keztiüt.

Egy vörös atlatcz paplant, araniel es ezüstel tüzös
varassal varottat, ahosz kett hasonló vankosokat.

Agy körül valo Tubinet Superlatot kek seliem Roital.

Feiér Ru hat.

Abrost	No 24.	Asztal keszkeniöt	No 60.
Hoszu kendő	No 6.	Kendő keszkeniöt	No 12.
Fölső Lepődő	No 20.	Apro Vankosheiat part	No 8.
Also Lepődő	No 12.	Fel üngöt	No 13.
Item also Lepődöknek valo		Elő kötöt	No 11.
Harom végh vasznot	No 3.	Hoszú üngöt	No 12.

Lepedöknek egyike kek seliemel, ezüstel es araniel
varot volt, igen oregh viragokal, hasonló kendővel.

Masik vörös seliemel iartotva s éppen araniel varot
hasonlo kendővel.

Harmadik feier varassal ezüstel araniel varot hasonló
kendővel.

Negyedik melien Vadak voltanak varva araniel, ezüstel
es seliemel, hasonló kedővel.

Az többi ki Retzés, ki feiér Varassos.

Vankos hey egy par hasonló az vörös seliemel iartatot
lepődöhöz.

Ketteie pedig az feier varassoshosz, mely araniel es
ezüstel egieltetet hasonló.

Fel ümög egik előkötöstül araniel varotat.

Egy Scharlat varot Sünigeth [így].

Egy vörös karmasin seliembül valo övet, mely arany
fonalal volt öszvöegielítve es skofiomal meghgomboszva.

(A Czirákyak családí levéltárából.)

CHOBOT FERENC.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

B a b o n á k.

1. Ha valaki mikor ött, egy darab kenyeret letesz, osztán
elfelejti, hogy hová tötte, valaki a hozzá tartozók közül éhezik.

2. Ha a kotló elhaggya a csirkéket, hát meg kell főzni a
zelső tojását, osztán felvágni, úgy oda adni a csirkéknek, osztán
együtt járnak.

3. Mikor a menyasszony nagyobb mint a vőlegény, a vőlegény
a pokolba kapus lesz.

4. Ha a szarvasmarhának fáj a szeme, friss, meleg ganéjából
egy darabot rongyba kell kötni és a kéménybe a füst járásába fel-

akasztani, osztán mire a gané megszárad, a marha szeme meggyógyul.

5. Ha este gyertya vagy lámpa vagy mécses világánál motólnak, akkor écczaka a marha bele esik a jászolba.

6. Idegen macskát a ki meg akar szoktatni a házhoz, fogja meg és nézesse a tükörbe, hogy a macska lássa még ott magát.

7. Ha balha jár az ember kezén, levelet kap

8. Ha macska végig fekszik a ház föggyin, vendig jön.

(Szatmár m. Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

N é p m e s é k.

A z i d ős l á m, m ę g a m u s t o h a l ă ă .

Ėccĕr vót ĕgy asszoň, annak vót ĕm mustoha lĕánya męgy idĕs lĕánya. Asztán a mustoha lĕány igĕn szíp vót, a maga lĕánya męgy igĕn csunya vót. Aszt a mustoha lányát mindig ütötte, verte. Ėccĕr ĕkergette szögánya, asztá sütött neki hamubűpogácsát.

Ėmĕnt a lĕăň; asztám mikor mĕnt, előtalát ĕny nyűes kutyát. A kutya aszonta neki:

— Tĕ kis lĕăň, fordiccsá męgy engĕmet.

Asztá odamĕnt, mĕkfordította.

Mĕgint mĕnt, akkor męgy előtalát ĕk kemĕncĕt. Asztá aszonta neki a kemĕnce:

— Tĕ kis lĕăň, szĕt ki ĕn belülem a kĕnyeret.

Mĕkfogatta a lĕăň, kiszĕtte belüle a kĕnyeret.

Mĕgen továb mĕnt, ĩrt ĕggy ómafát, am męgy aszonta neki:

— Tĕ kis lĕăň, rázzá lĕ engĕmet.

Asztá lĕrászta.

Mĕgmęgy odĕb mĕnt; hát látott ĕ kis házot, asztá oda bemĕnt.

Ott vót ĕggy őreg asszoň, asztá aszonta neki:

— Nĕm foganna-ĕ męgy engĕmet?

Asszonta a zőreg asszoň:

— Debzom mĕkfogallak.

No, ot maratt nála a lĕăň. Átadott neki szobákat! de ĕgybe aszonta, hon nĕm szabad bemĕnnyi nekije.

Ėccĕr ĕmĕnt a zőreg asszony onnahazúrú; nem áhatta, hát mégis bemĕnt a szobábo. Vót ott sok ezüst meg araň; megrakodott jó a zezüsttĕ męgy a zarannyă, asztá észökött haza. Haza gyün a zőreg asszoň, hát láttya, hon nincs lĕăň. Főlűt ész szómazsákra, utána nyargát. Visszaniz a lĕăň, hát láttya, hogy gyün ám utána a zasszonya, Asztá odaĩrt a kemĕncĕhöl; aszongya neki a kemĕnce, hob bujjon ũ beleje.

Oda gyün a vĕn asszony a zóma fáhol asztá kĕrdi tüle:

— Nem láttá ĕre ĕl lĕăňt?

Asszongya a zómafa, hon nĕm. Avvă visszamĕnt a zasszoň. A lĕám mĕk kibujt a kemĕncĕbű, asztá ĕmĕnt haza.

Mikor gyűtt a kapuná, fölát a kokas a kerittsre, asztá kukurikút, hogy gyün a ké lánya tiszta aramba. Lëkergette a zasszony a kokast, hom mënnÿen, në kukurikújon, mer mingyá lëvággya a nyakát nekije. De a kokas mëgen fölát kukurikúnyi, a zasszom mëg mëgeñ lëkergette, asztá ëccërre csak oda be lëtt a lëañ.

Asztá igën igën örútek nekije, kírdësztík, hun vót, mëre járt, mëre köll oda mënnÿi, asztá mindënt ëkírdëszték tüle.

A zasszony a zü lëányát is fókíszítette, asztá süttött neki tiszta lizbú jó pogácsát.

Mënt a lëañ, oda ír a nyües kutyáhó, asztá aszonta neki a nyües kutya:

— Të kis leañ, fordiccsá mëg engëmet, maj mëkfüzeték írte.

— Ó, aszongya, majd én tígéd, të nyües mekforditlak.

Avvá továb mënt. Asztán elótaláta a kemëncét. Aszongya neki a kemënce:

— Të kis leañ, szët ki ém belülem a kënyeret.

Asz mondgya neki a lëañ:

— Majd a fene të veled is veszödík, mikor én sietëk.

Gyűtt a zómafáhol. Am mëg aszonta:

— Të kis leañ, rázd lë rúlam a zómát.

— Nëm rázom biz ëñ, mer a zóma rám potyogna.

Asztá mënt továb, hát ajs oda írt abba a házba. Annak is átatta a zasszony a szobákat, asztá annak is mëgmonta, hogy a zutósó szobába be në mënnÿen.

Mikor ëmënt a zasszoñ, mëgis csak bemënt, megrakodott a sok ezüsttë, arannyá, asztá ëszökött. Mikor haza gyűtt a zasszoñ, látta, hon nincs lëañ, fölútt ësz szómazsákra, asztá utána nyargát. Visszaníz a leañ, hát láttya, hogy gyün érte a zöreg asszoñ. Oda futott a kemëncéhó, asztá aszonta neki:

— Had bujjak beléd.

De a kemënce nëm hatta beleje bujni. Oda gyűtt a zöreg asszony a zómafáhol, asztá kírdi tüle, hon nëm látott-ë ël lëañt. Asz mongya, hogy ippem mos mënt ëre. Utána nyargát a zasszoñ, mëkfokta, agyon agyon verte, hocs csupa vír lëtt, ëvëtte tüle a sok ezüstöt, arant, asztá vissza nyargát; a lëám mëg ëmënt haza vírësseñ.

Asztám mikor gyűtt a leány a kapuná, kukurikút a kokas, hogy gyün a zides lánya tiszta vírbe. Asztá lëkergette a zasszony a kokast. De mëgin csak fölugrott a kokas, asztám mëgen kajabátó, hogy gyün a lánya tiszta vírbe. Avvá csak oda be lëtt a leañ.

Asztám mikor gyűtt, hát látták, hot tiszta vírbe vañ. Mëgijett a zasszoñ, mëg mëg is haragudott, hom mijen sok aranyat hozott a mustoha lánya, em mëk tiszta vírbe gyűtt.

Asztá ítek, hátak, ha mëg nëm hátak, mëg most is ñnek.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Gyermek-játékok.

Farkasok és a ludak.

(Két fiú gyermek egymással szemben négy—öt lépésre áll. Ezek ketten a farkasok. Egy leány pedig egyik oldalon van, ki keresi ludait. Tíz—tizenöt leány vagy fiúgyermek pedig a másik oldalon van. Ezek a ludak. Mikor aztán a 'tál galuskára' haza akarnak szaladni a ludak, a farkasok között kell elszaladniuk s a kit ezek megfognak, az is farkas lesz.)

Gazdasszony (bizonyos dallamossággal): Gyerték eleő ludajim!

Ludak: Nem mereőnk.

Gazdasszony: Mitő?

Ludak: Farkastaó.

Gazdasszony: Hol a farkas?

Ludak: Kert alatt.

Gazdasszony: Mi csiná?

Ludak: Mosgyik.

Gazdasszony: Mibe?

Ludak: Vérbe.

Gazdasszony: Mibe törőközik?

Ludak: Aran kendeőbe.

Gazdasszony: Hova teszi jaz aran kendeőt?

Ludak: Aral ládába:

Gazdasszony: Hát az aral ládát?

Ludak: Csipkebukorba.

Gazdasszony: Hát a csipkebukrot?

Ludak: Ég alá.

Gazdasszony: Hát az eget?

Ludak: Feőd alá.

Gazdasszony: Hát a feődet?

Ludak: Kapu sarkába.

Gazdasszony: Haza győttők-é ennyire? (Mutatja a nagy ujjának első percét.)

Ludak: Nem mēneőnk

Gazdasszony: Hát ennyire? (Mutatja egész keze fejét.)

Ludak: Annyira sē.

Gazdasszony: Hát ennyire? Mutatja bal kezét egész könyökig.)

Ludak: Annyira sē.

Gazdasszony: Hát ennyire? (Mutatja egész bal kezét.)

Ludak: Annyira sē.

Gazdasszony: Hát egy tál haluskára?

A ludak már akkor csak szaladnak eszeveszetten, nem felelnek szóval a kérdésre, hanem futnak.

(Otrokócs. Gömör m.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Miszteriumok.

B e t l e h e m e z é s.

Herodes.

Ma született üdvözítőnk
Néktek szelid pásztorok,
Mily örömmel, békességgel
Zengének az angyalok.
Nosza mi is hát örömmel,
Harsogjatok ti trombiták,
Az Isten-embernek!
A ki a szüzet hozta
És méhébe fogadta,
Esztet Gábiel arkangyal
Áldottnak mondotta.
Egyesség, békesség,
Légyen néktek, szól az ég,
Minden embernek.
Oh szerencsés éjtszaka,
Melybe jött e világra,
Az isten szent fia,
Ég és földnek ura
Léjött válcságunkra.

Első angyal.

Pásztorok kik itt vagytok,
Kik a nyájra vigyáztok,
Zengedezzen torkotok,
Harsogjon trombitátok!

Második angyal.

Menyből az angyal
Lejött hozzátok
Pásztorok, pásztorok.
Hogy Bethlehembe
Sietve menve
Lássátok, lássátok!
Az Isten fia,
Ki most született
Jászolba, jászolba,
Im ottan fekszik,
Barmok közt nyugszik,
Szent fia, szent fia.
Vivének néki
Szép ajándékot,
Azonnal magukkal.

Egyik a bárányt,
Másik a sajtot,
Harmadik kardot,
Szegény pásztortúl
Elig lesz, elig lesz.
Még egy aranyból is,
Többet leszen,
Pásztorok, pásztorok!
Kéjünk fel hamar
És indujunk el!
Bethlehem városába,
Rongyos istállócskába,
Szinába, polyába
Ott ápolgatja,
Jó szent Dávid
Falatjába, falatjába!

Pásztor.

Ime, ime aluvám,
Öregségre jutottam,
Ilyen csudát nem láttam,
Angyalszólást hallottam.
Tehát mi is kéjünk fel,
Bethlehembe menjünk el!
Ott imázzuk Jézuskát,
A világ megváltóját;
Nincsen ágya, párnája,
Csak jászolja, szalmája,
Melybe Jézus született,
Néktek üdvözítő lett.

Első angyal.

Örvendezzünk!
Bethlehembe menjünk
Ajándékokkal, ajándékokkal.
Most született Isten fia,
Egy kisdedecske, egy kisdedecske.
Oh mint ázik,
Szent orcája fázik
Sűrű csepekkel, sűrű csepekkel,
Ahány csepek, annyi gyöngyök,
Értünk hullanak!

Ezek a menybéli vizek,
Lelkünkre folynak!
Ezt lássátok,
Mégis ne szánjátok
Oh jó emberek,
Oh jó emberek!

Herodes (kihuzza kardját):

Én vagyok a híres nevezetes
Herodes király, a ki Egyiptom
földjén negy angyalt és két pász-
tort megmentettem az ördög hatal-
mából. Heverő kis juhász gyere be!

Kis juhász.

Szerencsés lencsét,
Füstös kolbászt
Aggyon az Isten!
Hát ti édes fiam
Mit csináltok?
Esztek-isztok, vigadoztok,
Szegény öreg, törődött
Patkához verődött
Öreg apátukról
Nem is gondolkoztok?
Mendikás koromba
Ültem a kucikba,
Egy nagy fene bolhát
Fogtam a gatyátok
Korcába.
Megfogtam a lábát,
Kilöktem a hóra,
Utcu petik kulus
Nem vagy már a korcba.
Szin vonó pemete,
Öreg apám gyere be!

Nagy juhász.

Naturalis jó estét
Kivánok!
Látom azt a kis jányt
Szereti a hurkát,
Jó feltudja gyürni
A szoknyája korcát.
Cseppint a cseppent
Csizmám órára!
Ha karácsony napja
Aratáskor vóna,

Szélfergetne,
A fejembe
Több tudomány vóna.
Gazdasszony lelkem
Fuss a kamarába,
Hozzál nekem dirib-darab
Kolbászokat,
Lökd ebbe a rongyos
Tarisznyámba.
Nem viszek én utravalót,
Egyebet.
Egy kolbászt, egy sonkát,
Egy nagy darab szalonát.
Szálingózik a hó,
Fehiredik a föld,
Sírnak a kokasok,
Rínak a malacok;
Kapufélfánkat
Megátkozta a sas,
Bejönne a hintó,
De megakad a kas.
A disznónkat
Megette a farkas.
Mikor én a sinai
Nagy hegyeken jártam,
Tücsköt-bogarat
Verekedni láttam.
Szalmakardot rántottam,
Tücsköt agyonvágтам,
Kit kügyünk pap után?
Bagolyt küdünk pap után.
Mig a bagoly elhalad,
Az a tücsük megharap.

Mikor én nyegyvennyolcban fő-
kapitány vótam, nyulaknak fek-
visit találtam, madaraknak árnyí-
kát halálra kergettem, úton-utfilen
bodzát vagdaltam, Nagy-Várad
alatt a bolhákon nyargalásztam!
Angyalok, hány óra?

Herodes.

Féltizenkettőre!

Juhász.

Fekügyünk az ajtóféltre!

Herodes.
Gloria!

Juhász.
Majd megbagariázlak!

Herodes.
Gloria!

Juhász.
Tyúk van a göréba?

Herodes.
Gloria! Vótál Betlehembe keresztet vetni?

Juhász.
Vótam Debrecenbe perecet ro-pogtatni.

Herodes.
Nem, nem öreg. Betlehembe keresztet vetni?

Juhász.
Ahá! a nagy dombra felmászni.
onnan szip jányra esni!
A nagyon jó!

Herodes.
Jártál iskolába?

Juhász.
Jártam istálóba.

Herodes.
Ösmered a betűt?

Juhász.
Ösmerem a tetűt.

Herodes.
Tucc silabizálni?

Juhász.
Tudok a sutba pipálni.

Nagy juhász (ki eddig a földön hevert, föltápáskodik).

Meleg cipó, báránypuszt, két kulacs bor belém csúsz, tik is meginnátok, ha vóna!

Herodes (énekel, a juhászok táncolnak).

Tin tili bojtórák?

Angyalok (énekelve).

Vedd rád juhász
A bundát, a bundát.
Fogjunk göndör
Báránypuszt, báránypuszt!
Vigye haza anyjának,
Főzze meg a fiának.
Nagy fel-házba,
Palotába.
Sétál, dudál.
Furulyál, furulyál,
Billeg-ballag
Meg-meg áll,
Meg-meg áll!
Juhaira úgy vigyáz!
Nosza, nosza jó gazda!
Ha elhagyta utunkra,
Isten neki, áldásom
Száljon a házadra.
Egy egy kulacs örömmel
Beszilgessünk jó szívvel!

Herodes.

Forditom paripám
Szipp asszony házába,
Bényujtom kezemet
Buzakalácsára,
Nem kell nekem málé,
Maradjon gazdának.
Elmondtam az áldást,
Adja ki a márpást!
Márpás-í vagy peták,
De nagyot pendüle,
Talán a szógáló
Moslikba bedüle.
Dixi!

N a g y j u h á s z.

Dixi garagulya,
Elszaladt a pulyka,
Utánna a szógáló
Térdig írő hóba.
Mefogta a pulykát.
Pendély alá csapta,
Talán még az övét is
Belemártogatta!

H e r o d e s.

Felderült, feltetszett
Napnak sugára,
Ez karácsony első napjára.
Hozzák az angyalok
Églyő fáklyát,
Nyitják égbe
Piros hajnalát.
Én is elmegyek
Tündérek hegyire,
Nyitok egy koszorút
Ez karácsony nevébe.
Én kis morzsa,
Gyenge morzsa,
Lebegek;
Ez karácsony első
Napjára örvendek.

A mennyi csep viz van
Tenger fenekén,
Annyi áldás hulljik
Ez karácsony nevében.

A n g y a l.

Nosza pajtás
Fogd az ajtót,
Kezedbe a
Kilincs tartót.
Mer már itten
Nem maradunk,
Hanem tovább
Masirozunk.

M i n d.

Boldog ünneplést kívánunk!

A n g y a l.

Zörgetik a kulcsot,
Pízt akarnak adni,
Ha egy krajcárt adnak,
El se fogjuk venni!
Ha egy márjást adnak,
Meg fogjuk köszönni!

(Nagyvárad.)

LÁZÁR BÉLA.

Tájszók.

Mátyusföldiek.

†lopó hideg. lopó hideg-
lelés: *) febris intermittens
larvata; orvosi nyelven: álcás
váltóláz. Torontál megye északi
részén: g y u j t v á n y h i d e g.
Mindkét kifejezés igen ta-
lálós jellemző; l o p ó h i d e g
azért, mert mintegy lopva leli
ki az embert, t. i. a beteg alig
fázik, csak nyújtózkodik, ásít,
minden tagja kiáll (elállja min-
den tagomat, testem kiáll). A

g y u j t v á n y h i d e g is meg-
felel, mert számos esetben csu-
pán a forróság és fejfájás az,
mely a hideglelésre vall.

l ú d t y u k m o n y: lúdtojás.

l ú d t y u k m o n y á s z ó: lúd-
tojás szedő.

†lúdvaj: lúdzsír.

†lúttjó: gyüge. hülye, cretin.

†m a c s k a s z e m: viola tricolor
grandiflora, Torontálban: á r -
v á e s k a.

*. A † azt jelenti, hogy az illető szó nincs meg a NSzótárban.

† m a r á s: hasrágás, hascsikarás.
,Marásról adni orvosságot.'

n e h é s s é g: epilepsia, nyavalyatörés. E szót ajánlom a barbár *eskór* helyett, melyet malum caducum nyomán a német ,fallsucht' kaptájára faragtak. ,Nyavalyatörés' járja ugyan, de azt tapasztaltam, hogy a nép irtózik e szó kiejtésétől. Nevezetesen Torontálban szívssorítá s n a k szeretik nevezni a bajt (euphonistice). Egy füst alatt megemlítem, hogy Torontál megyében járatos a nép száján következő két szép szó: e m é s z t e t (merdum), és v i r á g: pudendum muliebre, női szemérem. Az ismert trivialis megnevezést soha sem használja, ha tisztességes emberhez szól.

n y ű, n y ű v: földi giliszta.

t o k á l: egy helynek, egy teleknek fele. Tallóson harminchárom hold, Vezekényen huszonnyolc.

† o k t á l o s g a z d a: kinek fél helye van: sessio octava.

p e t r é z s e: petrezselyem.

† p i m p i m p á r é: leontodon taraxacum L.

p o r c s i k a: porcika. ,Mindén porcsikám fáj.'

s z a r k a g á b o r j á n: szarkagábor.

† s p a r g e t a, s p á r g a: bal-tacim.

† s é r e l ě m, s é r é s: sérv, herina.

s z a b ó d i k: könyörög, esedezik, engedelmet kér.

s z e n t i v á n y i b o g á r: kőrishogár.

† s z á l a z n i, s z á l ó n y i: szálanként huzogatni. ,Szálazzák a burgit' (takarmányrépát), midőn a feles palántaszálakat kihúzogatják.

t ě s z i, e m á r t ě s z i: az megfelel, jól van berendezve, elrakva, helyén van.

t ő r ő k: hurkos tör.

† t ő r k ő z n i: tört vetni.

t a g, e z a z é n t a g o m: ez az én tnlajdonom, részem a hártárból. ,Ötven, száz lánc egy tagban.'

† t y u k m o n y á s z ó, t y u k m o n y á s z: tojásszedő.

t ű l e d ě s: magadtól el, kifelé tartó.

,t ű l e d e s e n h a j t s': szorítsd, fogd rövidebbre a jobb gyep-lőt, hogy balra tartson az iga. Vő. hozzásdos.

ű z ő r e f o g j a p l. a b i k a a m á s o d f ű ű s z ő t; azért külön legeltetik.

v i l l á z a t: apró petrence; villázaton van a takarmány: még csak villával van összehányva. Ha a villázat kellően kiszáradt, petrencék be hordják össze.

v a j a z ó: minden féle zsiradék. ,Nincs vajazóm': nincsen zsirom, zsiradékom.

v i z i t ő k: nymphaea.

v i z i l i l i o m: sás nőszírom, iris pseudacorus L.

BARTS JÓZSEF.

D u n á n t ű l i a k.

b a n g ó c s: babócs, bagócs, a lovakat kinzó legyek.

b é b ő c: bibic madár (Soprony megyében: b é b i c).

c s á v á s: moslék, disznó eleség. c s e m p e: ferde, idomtalan. Egy elkopott, ugráló kugli golyóról mondták. (Vő. csámpás.)

c s ó r a g : elágazó gyökérből készített ütleg, 'az éccerre többet üt'; még-c s ó r a g ú n y i. elmés. 'Tökéletös bolond, nem is elmés embér.'

es z ës : értelmes. 'Hogyha eszës embër vóna!'

e l f a j o z : elszaporodik. 'Mëg köll öni a tarka libákat, hogy el nê fajozzanak.'

f e l ë n y á j o : felebarát, hason-szörű. 'Mindën cëhbeli jobb szereti a felënyáját.'

f é l t ö s . 'A papa ollan féltös' = nagyon félti a gyereket, hogy le talál esni.

f e n y e r : lóhere.

f ö l v i d u l : föléléd a hervadt virág a vízben.

g a v a l l é r á r p o : chevalier árpa.

h a r k á n y : harkály.

h i z o d a l m a s : moslék, 'szem' (gabona), a mitől a 'hizók' (disznók) gyarapodnak.

k e v e r ő : korpával kevert csalán, a mivel a récéket, pókákat etetik.

k i s z : apró fehér balatoni hal.

k i s z v á g ó : sirály, halász madár, a mely a víz fölött repül s le-lecsap a fölvetődő halacs-kákra.

k o s a r a s : bálizs, házaló (ha nem is kosara, hanem hátán hordott árús-szekrénye van).

l a p á n y o s : lapályos.

l e p l e : lepedő. 'Aggyon két leplét.'

m u r n y a : szemét, murva (kimustrált finom fővény).

ő r d ő g - s z ë m : coreopsis bicolor, csinos sárga virág, melynek közepe sötétbarna.

ő r v ő s v a g y ő r v ő s g a l a m b : nagyobb vadgalamb fajta.

p á c s i n g : aratás után össze-gráblált hulladék gabona.

s e l ë m - f e n y ő : pinus strobus, szép síma kérgű, hosszú fényes levelű fenyű faj.

t ë r á t o : rendetlen.

v a d p ó k a . Néhány év óta a balatoni berekbe el szoktak látogatni az ibiszek; ez előbb ottan sohasem látott madarakat, melyek messziről nézve kis pulykákhoz hasonlítanak, 'vad pókák'-nak hívja a somogyi nép.

n e v a s z o g j : ne fészkelődj.

v e r m ës k a p a : csákány kapa.

z s i d ó b u z o g á n y : az urasági kertben a gyöp öntözésére való vízvezetéki csövekkel összeköttetű nagy bádogg gömb, melynek finom likacskái szerte szét szórják a vizet.

(Rábamellék.)

CSAPODI ISTVÁN.

G ö m ö r m e g y e i e k .

a g g a s z t j á k a t ú r ó t . (Debrecenben meg Szatmáron a túrót hevítik, azaz aludt tejből túrót készítenek melegítéssel.)

b a k ó : karikára tekergetett cérna.

(Egy falusi asszony mondotta.)

b a n y a k : balkező.

b ë g r e : kis csupor. 'Accide aszt a bëgrét.' (Alsóbalog.)

b o d á z i k : kóborol, bolyong, az időt haszontalanul eltölti.

'Sokfelé bodásztam én mán, tens uram! Nem bodázok én a lóval az úton séhol.' (Egy bátki (Bátka gömör vármegyei falu) embertől hallottam, ki Rimaszombatban huszonöt éve kocsiskodik. (Debrecenben: 'Elszetyepotyálja az időt.')

b ü s z k e : köszméte.

c s a n á l : csalán, szűrő, csípő növény; urtica. (Beregben:

csonár, néhol: csanár.)
 csepet háj: a disznó bélén
 levő kövér rész. Debreczenben:
 cseplesz háj.
 csík: metélt tészta. „Mákos
 csík”: mákos tészta.
 csikar. „Mégcsikartam a ka-
 romat”: megkarcoltam.
 csima: torzsa; káposzta-
 csima: káposzta torzsája.
 csipotka: a levélnek, dohány-
 nak az ere. Debreczenben:
 koccs, Szatmárban: kaccs.
 csintalan: piszkos, rendetlen;
 csintalan ruha, csintalan gyer-
 mek, beszéd, udvar sat. „Va-
 lami csintalanság van benne” —
 rendetlenség, huncutság.
 csurgás, a mi a gépből ki-
 hull; mikor jól tele van, fel-
 emelik akkor kihull. „A csur-
 gást félöntöttük a garatra. A
 csurgást féltöltik, de a pelyvát
 nem.”
 csű: sütő cső. „Tedd a csűbe
 a pécsenyét, haggy süjjön meg.”
 (Egy magában cső, mondat-
 ban csű.)
 erső: orsó,
 fejel: párna, fejalj.
 foj: fut. „Foj a bab a lècre.”
 folyó bab: futó paszuly.
 gajabít. „Hirtelen jó kis vacso-
 rát gajabított a feleségem.”
 gajcsapta, vízhorta: jött-
 ment. Ez a neve a más vidéki
 tájról idekerült embernek a
 rimaparti szabadalmas városban.
 gyalló: gyalú; iborka-
 gyallo: ugorkagyalu.
 girind: görény.
 góré: növény kiaszott szára, pl.
 dohányé; vagy: gizgaz, a mit
 csak a számár rágicskál. „Ne-
 kém terem tíz szekér lóherém
 is! — Dehogy! csak hat lessz a!
 a többi csak góré!” (Szatmár

vármegyében góré = vessző-
 ből font vagy fenyőlécekből
 összealkotott kukoricatartó al-
 kotmány, melynek alapja oly-
 kor téglából, olykor facölöpök-
 ből készül.)
 gyurtyánfa: gyertyánfa.
 hálál: hál, alszik. „Hálálni se
 fog itt.” (Vö. jár: járál.)
 haluska: galuska.
 hanyakodás: hanykódás,
 hanyavetiség.
 hasmánt: hason (fekszik).
 hívél: hál. „Elhívél a leves”:
 meghűl. „Kihívél a leves”: kihűl.
 hívés: hűvös pl. idő.
 honna: hogyan!
 hornyász kodik: hurcolkodik,
 elviszem a padlásról seprűt s
 egyéb limet-lomot.
 huzog: húzgál.
 iborka: ugorka.
 idi: ide. „Idi menek.”
 igazskoggyel: helyezkedjél
 el a szekeren, ülésen, igazítsd
 el magadat.
 ím: majd, „Ím elménék.”
 irgényegés: akadékoskodó,
 kötekedő.
 íz: fene. „Hogy az íz egyen meg!”
 kalincs: kilincs.
 kêtes: kételkedő, a ki nem
 bízik az emberben. (Uszona.)
 kívél: kívül. „A házon kívül.”
 kocik: patka és sut.
 kossó: korszó. Az öregek még
 így mondják: kossó, bossó,
 nyess. „Nyess vót a hús.”
 külekedik. „Né külekéggy
 azzal a tehénnel”: ne kinlódj,
 ne vesződj.
 lakál: lakik. „A hol lakáltál.”
 leppentyű: az a vas, a mely
 a kéményt elzárja, hogy a me-
 leg a konyhából ki ne menjen;
 de a füst kimehet, mert mel-
 lette van a cső. (L. tiszpál.)

(Rimaszombat.)

VOZÁRY GYULA.

Kalotaszegiek.

bödölő: bodon, a miben pl.
a lisztet szokás tartani.

bujbó: női rövid kabát.

cibóka: mókus.

csanak: edény.

csébér: dézsa.

heriszbe mēnünk. Így mondják a Bánffy-Hunyad környéki községekben, mikor az új házaspárhoz az esküvő után való napon a leány szülei és az egész lakodalmi nép látogatóba mennek. B.-Hunyadon pedig: heriszt szólnak, vagyis az esküvő estéjén (mi rendesen szombat este szokott lenni) a vendégek pénzt s más ajándékokat adnak az új házaspárnak, ez ajándékokat a gazda (nász-nagy) veszi át s azonnal kiáltja a vendégségnek, hogy N. N. ezt vagy azt a tárgyat ajándékozta.

ífél: éjfél.

kancaborju: üszőborju.

kelence: méhház.

keske: kecske. Általában a szó közepén levő cs hangot s-nek hangoztatják.

kóto gat: kopogtat.

kővérjebb: kövérebb. „Háze elíg kővér vagyok én, hová légyek még kővérjebb?”

kukurgó: lakodalmi kalács, mely kör alakú s közepén kör alakulag üres. A vőlegény színes zsebkendő t köt reá, mely zsebkendő lelóg s így aztán a kalácsot karjára ölti.

nyiret: leereszti a tehén a tejét.

porcolán: porcellán.

rátó: csésze.

szuszák: tarisznya.

truda: csoda.

ügy-bajom van: annyi perem vagy annyi dolgom van, hogy azt sem tudom mit tegyek.

zsubita: tojás.

ZILAHY GYÖRGY.

Mesterműszók.

Fazekas mesterség.

Az edénykészítéshez való agyagot ássák helyben. Ez szín szerint: szürke, barna vagy sárga. Ezen kívül van szinte helyben: fejjér agyag, veres agyag; ezt festékkép használják.

Festék van: szürke, fakó vagy sárga, zöld, fekete; ehhez használják az egri borostyánt vagy bruscint, fejjér és veres.

Máz van: fejjér, szürke, sárga, zöld, barna, veres.

A korong részei: persely acélból, korongtalp fából, mit rúgnak, orsó vas, nyakvas vagy korongnyak, korongtányér, a min dolgoznak; a korongtányér alatt a rák vasból, ebbe csavaródik az orsó. A korong mellett van a lóka, min a fazekas ül, a körülfekvő padok is mind lókák; a macska azaz a srékely vagy focstartó deszka; a cövek, min a fazekas lába pihen.

A kiásott agyagot hazahordván, azt beáztatják, kétszer háromszor áttapossák, aztán meggyurják, kiszednek belőle minden kukacsot (rögecskét), ez után a méhelyben felhalmozzák; ezen máglyából szeldesnek meggömbített szállóval, azért, hogy minden gaz észrevehető legyen, és újra könnyen megnedvesíthessék. A szállóval szeldelt megy az áztatódesszkára, innen a korong mellett levő lókkára, hol újra átgúrván, röögökre szabják szemmérték szerint, ki milyen edény legyen.

A kiszabott rög a korongtányérra csapva edénnyé formáltatik és deszkára vagy lázsafákra téve, kinn a tornácon, udvaron, vagy télen benn a méhelyben szikkad. A lázsafák benn állnak a méhelyben, részei: a mester- és folyógerendákhoz szegezett járomfák; a jármokba mennek a lécek, ezekre jönnek keresztbe a pócok azaz keskeny deszkák. A mint a nyers edény többször megforgatva megszikkadt, megfűlezik, evvel újra szikkad, ezután leöntik kanálból olyan szinnel, a milyennel csinálni akarják. Ha ez megszáradt, akkor megsinorozzák sinór eresztő gurgulyából pennával a korongon (szabályos körvonalokkal befestik) és a tarkázó cserepből hajból való pemzlivel szabadkézzel megtarkázzák. Ha evvel is megszikkadt, megy a katlanba zsengélés alá (gyengén kiégetés); innen kivéve leöntetik őrlött mázzal és ezután megy az erős égetés alá, hogy a gelét úgy megolvadjon, mint mikor a kovács vasa hiccél.

A katlannak van: bejárása (edényrakás és szedéshez), szája (tüzeléshez), lába téglából; három szopólyuk a az égés megvizsgálásához, ezeknek dugója agyagból. A dugó kihúzatván egy darab szárazfát dugnak a szopólyukba, a fa lángra lobban s ennek fényénél az izzó edény meglátható. A hol a katlan van, az katlanház, a hol a kész edényt tartják, az magazin.

Az anyagkészítéshez és edényformáláshoz következő szerszámok - szükségeselek:

Malmocska: gelét- és festékörléshez; mozsár, feneke vas, békasó törésre; fabunkó vagy agyagverő kóti, az agyagcsináláshoz; ritka szita, a békasó szitálásához; sárga drót az edénynek levágására a korongról.

Az edényformálásnál: fakés; pinto, talpbőrből edénysimitásra; simító bőr, puha, szinte erre; üveg, edényhabozásra; öntőkanál, festék- v. gelétöntéshez; rázó vagy éles mosó a sűrű festéket szétverni a csimbókoktól, és az edényt berázni v. betarkázni; rézmérték vas- és rézporhoz, kettő belőle $\frac{1}{4}$ font; glétmérték békasó és glétméréshez, mindig fontos; bödön, a miben jön a stájer gelét (csak ezt használják) és egyúttal evvel mérik az összetört nyers cserepet is a festékhez.

A pataki fazekasok az edényt most százával árulják. Száz edényben következő fajták vannak: nagy első tála 4; máso-

d i k t á l 6; h a r m a d i k t á l 6; nagy tányér 2; tormás csésze 6; kis tányér 3 pár 9; leveses tányér 25; nagy fedő 6; kis fedő 3 pár = 9; fazik 4; szélke egy embernek való 4; nagy szélke 1; l á b c s u p o r (tejes csupor) 4; lapos szélke 1; közép szélke 2; kisebb szélke 2; meszelyes csupor 4; liba szélke 4; félmeszelyes csupor 4 pár, ebből is 3 egy pár; iccés csupor 2; butykos 1 v. 2; ezen kívül egy pár rádás v. pótlás.

A régi fazekas céh életét jellemző kifejezések.

Címe mindig ez volt: Nemes kir. Fazekas Céh. A mesterektől külön társasága volt a legények v. segédeknek.

A céh elöljárói: főcéhmester, kiscéhmester, egyúttal pénztáros is, kis bejáró, céhszolga, notárus. A céhgyűlések elnökei voltak: a komisszárus vagy helyettesei, rendszeren két városi tanácsos; ezeket már mindig biztosnak hívták.

Az ifjak társulata élin állottak: atyammester, nagydékány, kisdékány.

Ládájuk külön volt. A pénzen és irományokon kívül mindenik ládában volt kétágú korbács, a mesterekében az inasok, a segédekében a legények büntetésére.

Bejöveteli címek következők voltak a számadások szerint: feltételből v. aflógból bejött = évi kivetésből; szegődség, szegőtetés; szabadulásból; festékásás, céhbeállítás, táblajárásból; legény és inas tartásdíj; beköszönő a remekelni akarótól (folyamodás pénzzel); kántoros garas; remeklés, agyagpótlás (árendáreszlet); a társaság kulcsát törvénytelenül lecsapni (haragból leköszönni); céhszolgálat alól örökös felmentés; remekmutatás; kontárság ér fizetni (céhen kívül dolgozni); óramaradásér (elkésés) és számos különféle büntetések.

Kiadási pertzektom vagy pertzeptum vagy erogatio az az kimenett címei:

Trakták; kollációk; jóltevőknek (a céhbiztosok napidíjai); segedelemadás (égetteknek); festékásás; vizeresztés, ergeeresztés; céhmesternek az hivatalér; kontyolókor (új céhmester beiktatása); divitióra fejenként (az év végén); idegen fedén vizsgálás (pataki vásáron); temetkezések.

Gyűlés volt két féle: törvényes gyűlés és kántoros, misés gyűlés Sz. Florián napján.

(Sárospatak.)

UJLAKI ISTVÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovsáky-
ucca 6. sz.

XVII. kötet.

1888. DECEMBER 15.

XII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Aggastyán.

A legkülönösebb alkotású magyar szók egyike az *aggastyán*. Szabása, vagy hogy a természetrajz nyelvén szóljak, egész habitusa oly sajátos, oly magában álló valami, hogy bátran nevezhetnők unikumnak is. Etimológiája elég gondot is adott a szómagyarázóknak, elannyira, hogy egész egy kis irodalma van már egymagának. A rá vonatkozó vélemények, föltevések bármennyire eltérők legyenek is különben, egyben mindannyian megegyeznek, t. i. abban, hogy az *aggastyán* az *agg* szó származéka. Ezt vallja Sándor István, Kresznerics, Kassai, Czuczor-Fogarasi, Mátyás Fl., Budenz, Steuer, ezt a Nyelvtört. Szótár első füzeté is. A szó értelme annyira egyez az *agg* szó értelmével, gyöke oly kézzelfogható, hogy a szómagyarázó figyelmét rögtön leköti s az elfogulatlan vizsgálatot már eleve is, úgy szólván, lehetlenné teszi.

A gyök tehát, mely még a teljes tö-alakot (*agga-*) is megtartotta, 'kétségtelen' (Nyr. XVI. 343). De mi légyen benne a képző? Miféle csodálatos képző az a *-styan*? E kérdésben a fantáziát már semmi se békózza le; szabadon csaponghat s a mint az eddigi magyarázatok bizonyítják, meg is teszi derekasan.

Sándor István (Sokf. VII. 166), valamint Kassai (I. 125) az *aggaszt* (inveterat, senefacit) igéből származtatja, azt állítván, hogy az *aggasztvány* v. *aggasztjány* épen olyan, mint a *bojtorjány* v. *bojtorvány*; az *aggasztjány*-ból metatezis útján lett *aggasztján*, mint *keresztény*-ből *keresztján*. Az s-ről pedig tudva van, hogy a sibilans sz-szel gyakran fölcserélődik, mint pl. a *sörény*-ben *szörény* helyett.

Czuczor-Fogarasi így tagozza: *agg-as-ty-án* s azt mondja, hogy elemeire oldva: *agg-asz-t-án* = aggasztott. A *t* meglágyult benne, mint a *pattantyú*, *csörgetyű* s több ilyenekben.

Steuer (Nyr. XVI. 340) épen az *aggastyán*-ra s a róla lehámló „nyilván dem. értékű képzőre” támaszkodva, legmesszebb megy a bizonyításban. Ő biztosra veszi, hogy a *-styán*, *-styén* képző-bokor hajdanában élő képző volt s azt állítja, hogy az *isten* is egészen olyanféle szó, mint az *aggastyán*: amaz **ise-stén*, **is-stén* útján lett *istén*, emez a teljes tő-alakot tartva meg: *aggastyán*.

Megvallom, bennem eme különben sok elme-élről tanúsodó magyarázatok egyike sem birta a meggyőződés érzetét fölkeltetni. Az efféle hipotézisek, ha nyelvtörténeti adatokra nem támaszkodnak, csillogásukkal elkápráztatják a szemet, de az agyvelőt meg nem nyugtatják.

Igaz, hogy az *aggastyán*-ról kevés nyelvtörténeti adat áll rendelkezésünkre. De ha sok nincs, jobb a kevés biztosra építeni annyit a mennyit lehet, mint a képzeletet szabad pórázra eresztetni.

Legrégibb adatunk Pesti G. Fabuláiban (1536) található: „monda egy agostyan roka neki” (NyTSz.). Ezután következik a PP. latin-magyar részében *exolesco* cím alatt előforduló: „vén, ágostyán leány” *virgo exoleta* jelentéssel. Föltűnő, hogy PP-nak és PPB-nak minden kiadásában (1708, 1762, 1767, 1801) világosan olvasható az *ágostyán*, a mely olvasatnak Pesti ékezetet nem igen ismerő Fabulái sem mondanak ellent. Az *aggastyán* alak legelőször PPB. magyarlatin részében található, *pallidus*, *aetate*, *morbo fractus*, *bleich*, *blass*, *von zeit und krankheit abgezehret*. A Kisded Szótár így értelmezi: *beteges*, *göthös*, *bádgadt*, *vajudtt*, *elvénhedett*. Simai szerint is *morbidus*, *pallidus* és egyértelmű a *halavánnyal*.

Több régi adatot nem tudok róla. De már ezekből is kitűnik annyi, hogy 1) az *aggastyán*-t eredetileg *agostyan*, *ágostyán*-nak írták; s hogy 2) a régi jelentésében egy olyan árnyéklat is megvan, a mi független az *agg*-tól, t. i. a *göthös*, *bágdadt*, *vajudtt*, *halavány*.

Eme két nyelvtörténeti tény teljesen megingatta bennem a hitet, hogy az *aggastyán* az *agg*-ból eredne. Az *agg*-

nak semmiféle származéka nem hangzik egy nyelvjárásban sem *ág-* vagy *ágg-*-nak soha; e szerint az *ágostyán* sem származhatik az *agg-*-ből, s csakis a népetimologia révén válhatak közös hangzatúvá.

Most már a *-styán* állítólagos képző is egyszerre más színben tűnik föl előttünk. Rögtön eszünkbe jut, hogy minden efféle végű szavunk és helynevünk idegen eredetű: *borostyán*, *lestyán*, *Pisttyán*, *Trakostyán*, *kereszttyén*, *Sebesttyén*, *Pöstyén*, *Terestyén* (Tristianus Kr.) sat. Nem közéjük való-e az *ágostyán* is? Úgy rémlik előttünk, mintha valamikor *Ágostyán* nevű faluról is hallottunk volna. Ime csakugyan CzF. említ egy *Ágostyán* helységet; Kr. azt is mondja, hogy falu Kis-Kunságban. Nézzük a Helységnévtárt: „*Ágostyán* falu Komárom megyében, a tatai járásban.“ Korabinsky (Geogr. Lexicon v. Ung. 1786) azt is megmondja, hogy „ein deutsches Dorf im Komorner Komitat“ s hogy németül *Augustin* a neve. A német telepítvényesek a magyar *Ágostyán*-t *Augustin*-ra fordították. — Helyneveink jó nagy része keresztnevekből lévén csinálva, igen valószínű, hogy ez az *Augustin* (*Ágostyán*) is keresztnév. Eddigi szótáraink erről ugyan mitsem tudnak; de szerencsémre kezemenl van a Magy. Keresztneveknek egy kis kézirati gyűjteménye, melyet Szeder Fábán, Pannonhalmán az oklevéltan hajdani tanára, 1831-ben állított egybe. Itt csakugyan megvan, a mit keresünk: *Ágoston*, *Ágostyán*: *Augustinus*. Olyféle átídomítás ez, mint a Crispinusé 1338-dik évből *Köröspény*-re. *) (Hazai Okmt. III. 134). Különben már Kr. is tudta, hogy az *Ágostyán* azonos az *Ágoston*-nal, mert azt a kunsági falut az *Ágoston* név alá sorozza. -

Még csak az a kérdés, vajjon a két *ágostyán* (Augustinus és morbidus, pallidus) között van-e valami összetartozandóság? Lehetséges-e, hogy az *Ágoston* keresztnévről nevezték el a megvénhedt, göthős embereket?

Ennek lehetőségére számos analogia van minden nyelvben és különösen a magyarban is. *Balázs* a m. közmondásokban most s zeles, majd b o l o n d, majd g y e n g e (Erd. 25). Simonyi bebizonyította (Nyr. X. 405), hogy az *andalodik* igének *Antal* volt a szülője; Kunos megmutatta (Nyr. XI.

*) Kubinyi Ferenc úr levélbeli szíves közlése.

450), noha már Kr. is észrevette, hogy a mai *kaján* a bibliai *Kain*-nal teljesen azonos. PP. szerint *jakobolni valakit* a. m. *imponere alicui*, jemanden hintergehen. Baranyában *lajcsizni* a. m. *bolondozni* (Nyr. II. 184). Dunántúl *mátézni* a. m. *veszekedni* (Nyr. V. 228); Hajdu megyében *megmihályosodott* a. m. *megdőglött* (Nyr. VII. 235). Öregbbr uraink még emlékeznek, hogy a *pecsovics*-okat egy tolnamegyei tisztartóról nevezték el sat.

Magyarországon már az Árpád királyok idejében is voltak Ágoston-remeték (Augustiniani eremitae, Czin. Tárgym.). A remeték többnyire elvénhedt aggastyán-szabású emberek. Csak sejtelemképen vetem oda, hogy talán ezek adták az első indító okot arra, hogy a tulajdonnév (*Ágostyán*) lassanként milyenség-szóvá alakuljon át.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

MAGYAR ELEMÉK AZ ÉSZAKI SZLÁV NYELVEKBEN. /

Pótlások.

abrakos (ló). Az alapszó szláv eredetű, de a továbbképzés magyar. — t. *obrokoš* ein pferd, welches für gewöhnlich haberfutter bekommt (Dank.).

asztal, *asztalabrosz* (szláv eredetű). — t. *astalu obrus* tischtuch (Dank.). Eredeti tót alak: *stol*.

asztalnok (szláv eredetű). — t. *astalnik* speisemeister, triclinii curator, promus (Dank.). Eredeti tót alak: *stolnik*.

asztalocska (szláv eredetű). — t. *astaločka* mensula (Dank.).

bagaria (hozzánk valószínűleg a szerb nyelvből került). — t. *bagaria*, *bagária* bagaria (J.), steifer, rother riemen (L. R.), leder, gegärbte haut (Dank.). — A magyarból való kölcsönvétel mellett *szól* a *g* hang és az *ia* végzet. — Csop.

bagázsia (olasz v. német eredetű). — t. *bagázia* gepäck, bagage (J, L. Dank.). — A cseh *bagaze*, *pakáz* egyenesen a németből való.

bán (délszláv eredetű). — t. *bán* ban, banus (J. L.); cs. *bán* banus in Croatien (R.).

bankó, *bankócédula* (olasz eredetű). — t. *bankó*, *bankócédula* banknote (Dank.). — A többi pénznemekkel együtt

valószínűleg a magyarból került a tótságba a **banknóta** bank-note is.

barborás. — t. *barboráš* bőgős, barborás, bassgeiger (J. L.). — Az alapul szolgáló *barbora* 'bőgő', mely a cseh nyelvben is megvan, lehet hogy szláv eredetű.

bekes (ismeretlen eredetű). — t. *bekeš* ungarischer pelz-überrock (J. L.); cs. *bekeš* id. (R.); l. *bekiesza*, *bekiesza* id. (BÁ.). — A németben van ugyan *bekesche*, *pikesche*, de ide is minden valószínűség szerint a magyarból ment át e szó.

bicsak, *bicska* (török eredetű). — t. *biçak* (J.), *biçiak* (L.), *biçák* (R.) einlegemesser; *bička* id. (Dank.). — l. *biczak* art schnapp- oder schlagmesser (BÁ.). — A tót és *biçak* Miklosich szerint is a magyarból vannak visszakölcsönözve.

bodza (szláv eredetű). — t. *bodza* (Dank.), *badza* (J.) sambucus, hollunder. — Eredeti tót szó *bez*, *hjeza*, *baza*.

dereglye (török eredetű). — t. *dereglä* fähre (Matz.). — A tót szótárak nem ismerik.

fátyol (szláv eredetű). — t. *fátel* velum (Matz. J. R.).

gánica (szláv eredetű Mikl: SE. 945). — t. *gañec*, *gance* pulyiszka (J.), *ganec* eine art maisbrei (L.).

hambár, *hombár* (török eredetű). — t. *hambar* kornspeicher (L.); cs. *hambar*, *ambar* id. (R.)

hegedű (ismeretlen eredetű). — t. *brükavä* *hegedä* brugó hegedű, bassgeige (Dank.).

ibrik (török v. délszláv eredetű). — t. *ibrik* ibrik (J.).

kárpit (olasz eredetű). — t. *kárpit* aulaeum, peristroma, peripetasma (Dank.).

nadragulya (délszláv eredetű). — t. *nadragula* bauerningber, mandragora (L. R.).

párta (délszláv eredetű). — t. *párta* ornamentum capitis muliebre (J. Dank. Matz. R.), *parta* kopfputz der landmädchen (L.). — A szlovén nyelvbe, melyből mi vettük e szót, a németből került bele.

pernye, *pörnye* (szláv eredetű). — t. *perñe*, *perña* favilla, loderasche (Dank.). — Az eredeti tót alak *pyrina* (Mikl: SE); cs. *pýreni*.

piskóta (olasz, illetőleg német eredetű). — t. *piškóta* (Dank.), *piškótna* id. (J. L.). — A *piškótna* lehet, hogy közvetlenül a német többes számú *biskoten* alak átvétele.

II. Kétes egyeztetések.

A következőkben olyan egyezéseket akarok felsorolni, melyekről nem lehet határozottan megállapítani, vajjon a magyar volt-e a kölcsönadó fél; de a legnagyobb valószínűséggel föltehető, hogy a magyarból való átvételek. Ilyenek:

alkörmös (török eredetű). — t. *alkermes* alkörmös (J.); l. *alkiermes* kermes, kermespulver, karthäuserpulver.

apacsó, apacsú, apacs schwimmholz an dem netze, netzstange (ismeretlen eredetű). — t. *opačov* pertica, retis, netzstange (Dank.). — A szónak a magyarból való kerülté mellett két ok is szól: 1) A többi szláv nyelvek egyikében sem találjuk és maguk a tót szótárak sem ismerik. Csupán Dankovszky tesz róla említést, tehát a tótságban legfőlebb mint tájszó élhet. — 2) *-ov* végzet a tótban rendszerint magyar eredetű szókön található (*hajov, hintov, kopov, kuckov, válov*).

bárka (olasz eredetű? Nyr. XIII. 417). — t. *bárka* bárka, haltartó (J.). — A *bárka* szónak csak a magyarban találjuk „fischhälter“ mellékjelentését és hogy a tótban ugyanezen jelentésben találjuk meg, nagyon valószínűvé teszi a magyarból való kerültét.

bandérium (latin eredetű). — t. *bandérium* banderium (J. L.). Minthogy csak a tót nyelvben találjuk e szót, nagyon valószínű a magyar közvetítés. Ha német vagy latin nyelvből vették volna, alkalmasint a többi északi szláv nyelvekben is előfordulna.

batú, batyú MUSz. 493. — t. *batoh* batyu, bündel (J. L.) *batožiško* nagy batyú, *batožok* batyúcska (J.), *batôžek, batôžtek* bündelchen, *batožit* ein bündel binden, eine last auflegen. — A *batoh* előfordul a cseh nyelvben is, csakhogy „prügel, knüttel“ jelentéssel, a lengyelben pedig ugyanezen értelemben *batog* alakban. — A tót *batoh* minden valószínűség szerint a magy. *batú, batyú*-nak átvétele, mert e szó „bündel“ jelentését a többi szláv nyelvek nem ismerik. Kétségesse az teszi, hogy a diminutiv *batožek* sat. alakokban ž van, mely eredetibb *batog* tövet föltételez; a cseh *batoh* és lengyel *batog* szóknak azonban semmi közük a mi *batú* szavunkhoz.

boeskor (ismeretlen eredetű). — t. *bačkor* potsche, flechtschuh, geflochtener winterschuh (J. L. Dank.); cs. *bačkor* id. (R.). Dankovszky ezen kívül *bočkor* alakot is ismer. — Mind

a magyarban, mind az említett szláv nyelvekben idegen eredetű. A magyarból való kölcsönzés mellett szól az a körülmény, hogy a tót és cseh nyelvben a magyar *o* átváltozik *a*-ra (m. *bodza* : t. *badza*, m. *pogácsa* : t. *pagáča*), míg a szláv *a* a magyarban megmarad.

boszorka, boszorkány (ismeretlen eredetű). — t. *bosorka* (J. L.), *bozkorka* (R.) hexe; *bosorák* boszorkányos, *bosorisko* nagy boszorka (J); *bosorovat*, *bosoruvat* boszorkányoz, hexen (J. L.). — A *bosorka* szó a tótban mindenesetre idegen eredetű és Miklósich nem is veszi föl 'Etymologische wörterbuch der slavischen sprache' című művébe. A többi szláv nyelvjárások nem ismerik, a tótságban egészen elszigetelten él s nagyon valószínű, hogy a magyar nyelvből jutott bele. Az, hogy a *bosorka* mellett *bosor-ák*, *bosor-isko*, *bosor-ovat* továbbképzéseket találunk, nem igen szól e föltevés ellen. Ez alakok úgy magyarázhatók, hogy a *bosorka*-t a nyelv diminutiv alaknak vette és hamis analogia folytán képezte tovább a fölvett *bosor* alapszóból az említett származékokat. — A magyarban szintén idegen eredetűnek kell tartanunk és valószínűleg valamely török nyelv révén jutott hozzánk. Magából az oszmanliból alig vettük. Ott megvan a perzsa eredetű *buzurk*, melynek többes száma *buzurgan*, csakhogy a jelentése 'grand, puissant' és nem tételezhetjük föl, hogy a magyarban változott volna át idővel 'hexe'-vé. Francis Johnson 'A dictionary persian, arabic and english' (London, 1852) nagy perzsa szótárában a *buzurgân* többes alak 'doctors, wise man, philosophers'-nek van magyarázva és ebből könnyen kifejlődhetett valamely török nyelvben a *hexe* jelentés is. Mi mindenesetre ezt a kész jelentést vettük át, mely esetleg valamely oszmanli dialektusban is előfordulhat.

csap- MUSz. 380. — t. *čapit* megüt, nyaklevest ad, pofon út (J. L.); cs. *čapiti* ohrfeigen. — Minthogy a *čapit* igét 'ohrfeigen' jelentésben csakis e két szláv nyelv ismeri, nagyon valószínű, hogy tőlünk vette át. Van a tótban egy 'megfogni, megragadni' jelentésű *čapit* igéje is, mely a lengyelben is megvan, de ennek eredeti alakja *capit* és a magyar *csap*-igéhez semmi köze.

csiba. — t. *čiba* csiba te! (J.). — Ez indulatszó csak Jancsovicznál található, tehát a tótságban sem lehet általános használatú. — Vö. **coki**.

csikland- (vö. *csikl-ós*). — t. *čiklat* (L.), *čiklati* (R.) csikland, kitzeln.

csingér, *csigér* (ismeretlen, valószínűleg szláv eredetű). — t. *čingjer* csingér, löre (J.). — H.

címer (német eredetű Nyr. XIII. 102). — t. *címer schild*, *wappen* (J. L.). — Hogy a tót nyelvbe magyar közvetítéssel jutott e szó, azt legjobban az a körülmény teszi valószínűvé, hogy a tótban csupán ‚schild, wappen‘ jelentéssel találjuk, míg a magyarban a némettel egyező ‚humerus, schulter‘ jelentésben is előfordul.

coki — t. *coki coki te!* (J. Dank.). — A magyarban a *co* nemcsak a *ki*, hanem más szavakkal kapcsolatban is előfordul (*co fakó, co tovább* sat. NSz.), tehát nagyon valószínű, hogy a tót indulatszó magyar eredetű.

HALÁSZ IGNÁC.

MÉG EGYSZER ‚ISTEN‘.

A Nyelvőr novemberi füzetében Vasverő Rajmond erős vádat mond fejemre. Azt állítja, hogy az *isten* szóról adott fejtegetésemben megtagadtam a tudományos kutatás azon fundamentális tételét, hogy ugyanazok az okok mindig ugyanazokat az eredményeket szülik. Megütközve olvastam e sorokat, mert eszem ágában se volt, hogy a tudománynak ezt a fundamentális tételét megtagadjam. Ellenkezőleg, az *isten* szó fejtegetésére is épen az indított, hogy Vasverőnek nagyon is kivételes magyarázatát megcáfoljam.

Azt írja továbbá Vasverő: ‚Olyatán megállapodás a fonétikai fejlődésben, a mely szerint egyes szavak valamely hangra nézve a régi fokon maradnának, míg a szókincs többi része ugyanazon hangra nézve bizonyos határozott törvény szerint változást szenved, különös ok nélkül képzelhetetlen.‘ De hisz én szóval se mondtam, hogy különös ok nélkül, avagy egyáltalán ok nélkül keletkezik vagy marad el valamely hangváltozás. Vasverőnek tehát nem volt igaz oka, hogy engem ily vétség elkövetésével vádoljon. S mégis vádolt; azzal vádolt, mert szerinte azt mondtam, hogy az őmagyar *isten, ysten* szó ‚megállapodott fejlődésében, megcsontosodott (ép úgy, mint pl. HB. *kínece, íntetvinece* sat.).‘

Ez az állítás indította Vasverőt arra, hogy a felső nyelv-állású rövid magánhangzók eredetét fejtegetse. Nos hát én ezt nem így mondtam!

Ha úgy vesszük is ezeket a szavakat, a mint mondva vannak, vagyis inkább, a hogy Vasverő idézi őket (semmit hozzá nem értve, a sorok között semmit hozzá nem olvasva), akkor is csak azt lehet belőlük kiolvasni, hogy a HB.-beli 'isten' épen úgy megmaradt *i*-vel, mint pl. a HB.-beli 'kínece, íntetvinec' is megmaradt *i*-vel. Se többet, se kevesebbet. Vasverő hosszas fejtegetéséből kikap egy mondatot, s ahhoz fűzi összes kombinációit.

Az idézett helyen (Nyr. XVI. 342. l.) szóról szóra a következőket mondtam: 'A HB.-ben mind a két alak: *ise* (*ise*-) és *isten* (KT. *ysten*) önállóan megvan egymás mellett. A nyelv az eredetileg a *t y a* jelentésű *ise* szó egyik alakját főlhasználta a *pro avus*, a *h n*-féle jelentésbeli árnyéklat kifejezésére, s ez az *ise* később önállóan tovább is fejlődött *öse*, végre a mai *ös* szavunkká. A szónak másik alakját, a diminutív *istén*-t a *deus* fogalom jelölésére használta föl; a két szó elszakadt egymástól, s ez utóbbi megállapodott fejlődésében, megcsontosodott (ép úgy, mint pl. HB. *kínece, íntetvinec* sat.). Hogy némely szók ily módon megakadhatnak fejlődésükben akár gyéresebb használat, akár az által, hogy az irodalom lefoglalja őket bizonyos speciálisabb fogalmak vagy finomabb árnyalatok jelzésére, arra példa a HB.-beli *urdung*, ma már általánosan *ördög*; de még megvan ebben az alakjában: *ördöngös*.' Lehet-e ezt félremagyarázni? Kell-e itt a sorok közt olvasni? S lássuk, mit következett belőle Vasverő.

'Tudva levő dolog, úgy mond, hogy az ómagyar nyelv rövid magánhangzóinak az újmagyarban egy fokkal mélyebb nyelvallásuak felelnek meg: az *u*-nak *o*, az *ü*-nek *ő*, az *i*-nek *ë*, az *o*-nak *a*, s az *ë*-nek *e*. Miért hangzik hát az ómagyar *isten*, *ki* és *int* szavak *i*-je ma is *i*-nek, és mért nem *ë*-nek? Steuer, a mint már láttuk, azt feleli erre, hogy ezen szavakra nézve megállapodás történt a fejlődésben.' Ezt én nem mondtam; ezt a kérdést még csak föl se vettem, nemhogy így feleltem volna rája. A ki a föntebbi idézetet figyelmesen olvasta, az rögtön átlátja, hogy Vasverő csak futtában olvasta a kérdést, melyet tárgyaltam.

Vasverő tehát ezt a soha nem magyaráztam magyarázatot nem tartja célravezetőnek, s más úton próbál szerencsét. „Hol áll ugyanis megírva, úgymond, hogy az ómagyar *isten*, *ki*, *int* szavak *i*-jét röviden olvasták, úgy mint ma?” Az én fejtegetésemben bizonyára nem áll, s arról könnyű szerrel meggyőződhetik Vasverő, ha még egyszer figyelmesen elolvassa. Én nem írtam se hosszan, se röviden, hanem az eredeti írásmód szerint idéztem őket: *kinec* (nem *kinék*), *intetvīnec* (nem *intētvinék*), *isemucut* (nem *isēmüküt*), *isten* HB. *ysten* KT. (nem *istēn*). Tehát fejtegetésemben a hosszúságra és rövidségre nem terjeszkedtem ki, s koránt sem kardoskodom a rövid *i* mellett; sőt magam is helyeslem a hosszan való olvasást. Ellenben Vasverő maga az, a ki előbbi fejtegetésében (Nyr. XVI. 97. l.) Budenz olvasása ellenére az *isten*, *ise*, sőt régebbi *ös* szavunkat is hajlandó volt röviden olvasni. Ugyanis az idézett helyen ezeket mondja: „Valamivel határozottabban szólhatunk az *isten*-beli *is*-nek az *ös* szóval való egybevetéséről (mellőzvénn itt ezt a kérdést, hogy ez az *ös* szavunk igazán egy-e a HB-ben található *isemucut* *is*-ével, a mi, ha valószínű is, mégsem egészen bizonyos). Nem fektetve nagy súlyt arra, hogy az *isten*-beli *is* *i*-je rövid, az *ös*-beli *ö* meg hosszú (hiszen tudjuk, hogy régebben inkább vagy talán kizárólag is *ös*-nek mondták), fontosabbnak kell tartanunk azt, hogy *isten* minden nyelvjárásunkban a zártabb *i*-vel való, *ös* pedig mindig a nyiltabb *ö*-vel. Ép ilyen fontosságú az is, hogy *isten*-ben mindig a labializálatlan *i*-t találjuk, *ös*-ben meg a labializált *ö*-t. Tehát mindjárt két, igen figyelemre méltó különbség. Úgy hiszem elég, hogy kételkedővé tegyen bennünket az *isten*-beli *is* és az *ös* egybevetésére nézve.” Én pedig mind az eredeti alakjukban idéztem őket azért, mert még akkor néhány szóra nézve nem tarthattam végleg eldöntöttnek akár a hosszan, akár a röviden való olvasást. Azonban ezután következetesen hosszú *i*-vel fogom őket írni.

De az is kitetszik a fentebbi idézetből, hogy voltaképen nem is az *isten*, *isemucut*, *kinec* és *intetvīnec* szavak *i*-jének hosszan vagy röviden való olvasása volt a kérdés tárgya, sem arról nem volt szó, hogy az ómagyar *isten*, *ki* és *int* szavak *i*-je miért hangzik ma is *i*-nek, s miért nem *ē*-nek, hanem arról, hogy régi magy. *i* illetőleg *í* néhány

esetben (akár *ě, é*, akár *ii, ü* változaton át) újabb *ö* illetőleg *ő*-vé fejlődhetett és fejlődött is, hogy tehát *ís, íse* és *ős* is lehet egy és ugyanazon szó, a mit Vasverő kétségbe vont, s a mit nekem bizonyítanom kellett. Ezt pedig nem pusztá állítással, hanem tényekkel igazoltam a Nyelvőr XVI. 339. lapján. Meglehet, hogy akkori álláspontom szerint egyet-mást nem írtam le olyan aprólékos pontossággal, mint most; de a dolog veleje mégis az marad.

Azt mondtam, a mai *ős*-nek **üs* közvetésével (MUSz. 858. l.) megfelelő eredetibb alakja: HB. *ís* illetőleg *íse* — HB. *isten*-beli *ís* (**íse-stén*). De miért nem lett hát *isten* is *östen*, mint *ís : ős*? Erre a kérdésre feleltem fejtegetésemnek idézett megokolásával (nem pedig állítással). Értsük meg egymást! Ha már elfogadtuk, hogy a HB. *íse* szava csakugyan egy az *isten*-beli *ís*-sel, nem kerülhettem ki azt a kérdést, miért fejlődött az önálló *íse* *ős*-sé, s miért nem lett az *isten*-beli *ís* is *ős*-sé: *östen*? Azaz miért nem „szülték” ugyanazok az okok ugyanazokat az eredményeket? A dolognak csakis ez a megoldása lehetett; vagy nem egy az *isten*-beli *ís* és a HB. *íse* szava; vagy pedig ha ugyanaz, mint én hittem, az *isten*-beli *ís* továbbfejlődésében bizonyos okoknál fogva megállapodás történt, azaz kézzelfoghatóbban mondva: bizonyos különös okok hatása következtében megszűntek hatni azok az okok, melyek az *íse : ős*-féle hangfejlődést előidézték. Azt hiszem, ezt Vasverő se tagadhatja; már pedig az én fejtegetésemből mást kiolvasni nem lehet.

De talán Vasverőt a például fölhozott *kinec, intetvynec* hozta zavarba? Nem ok nélkül tettem őket zárójelek közé, ezzel is azt akarván jelezni, hogy nem sorozom őket az *isten*-nel egy kategoriába; s tehettem volna helyükbe bármely más példát is; mert csak azt akartam velük megmutatni, hogy a HB-beli *isten* bizonyos oknál fogva megmaradt változatlanul *isten*-nek, épen úgy mint a többi HB-beli *ís* szó megmaradt *i*-vel, holott ugyancsak a HB-beli *íse* bizonyos más ok következtében tovább fejlődött ezzé: *ős*. Ez tény, nem állítás. S ezt a nem várt megállapodást kellett magyaráznom, nem pedig az *i : i* hangmegfelelésre csupán analóg példakul fölhozott *kinec, intetvynec* szavakat! S elvégre miért ne nevezhetnők ez utóbbi jelenséget is megállapodásnak, hacsak a rövidülést nem vesszük hang-

változásnak? Ez uttöbbiaknak ily értelemben való megállapodását, változatlanul megmaradását az eredeti hosszúsággal magyarázhatjuk, míg az *isten*-nél egyéb okot is kell keresnünk, mert hisz az *íse* is hosszú *í*-vel hangzott, s mégis *ős*-sé fejlődött (már Erdy cod. *őse*). A mint látszik, csak a szavakkal vitatkozunk, de a dolog veleje egy és ugyanaz.

Ily különös okok gyanánt fölhoztam azt, hogy némely szavak a szokottnál gyérebben használtattak, s így a szokott hangváltozásoktól is elmaradtak, elestek, más szóval: a használat, az élet megakasztásával együtt járt a fejlődés, a tenyészet megakadása; másokat a nyelv lefoglalt bizonyos speciálisabb fogalmak vagy finomabb jelentésbeli árnyalatok jelölésére, s így ezek sem változhattak többé, mivel a nyelvnek szüksége volt némi alaki különbségekre. Így az *íse*, *ős* és *isten* szavak is; így az analog például fölhozott *ördög* és *ördögös*. De még több példát is hozhatunk föl: *szoros* (*szorúl*, *szorít*) és *szurdék*, *szurdok*; *szög*, *szög* (*szégelet*, *szöglet*) és *sziget* (*széget* Bécsi cod.). — Vö. régi magy. *zig*, *zeg*, *zug* Nyr. VIII. 485. l. *víz*, *vides* és *ügy* (MUSz. 590. l.). Ime kettős alakú, a hangtani fejlődésnek két különböző fokán levő szók minden látható fonétikai ok nélkül; megannyi kivétel! De hát a nyelvtudomány nem matematika; s a ki ezeket nem venné számba, az úgy cselekednék, mintha valaki megütköznék azon, hogy az erdőben, nem minden fa egyenes. Azt pedig Vasverő nem akarhatja.

A mit állítottam, azt immár tényekkel be is bizonyítottam; a mit következtettem, annak okát is adtam. Vasverő azonban ez okokat és tényeket vagy félreértette, vagy nem is akarta megérteni, úgy gondolom azért, hogy valami újat mondhasson. Pedig a mit mondott, az épen nem új, azt már régen megírta Simonyi a Nyr. VIII. 482 lapján ebben az egyetlen egy mondatban: „Némely *u* megmaradását pedig onnan kell magyaráznunk, hogy az Árpádok korában még hosszú volt, mert a hosszú magánhangzók nem változnak annyira könnyen, „*mint a rövidek.*“ Végül engedje meg nyelvészársam, hogy abbéli reményemnek adjak kifejezést, hogy legközelebb időt vesz magának s igyekezni fog a hangfejlődésben való megállapodás ténylet magyarázni, különös okait részletezni.

STEUER JÁNOS.

IRODALOM.

A fonétika elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre. Irta dr. Balassa József. (Az ember beszélő szervezetének rajzával). — Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1886. — 124 lap. Ára 70 kr.

Nyelvészetünkben az erők szaporodtával mind jobban érvényesül a munkafelosztás elve s a monografikus dolgozás. Az egyes nyelvtudományi ágakra specialista művelők nevelkedtek, kik a nyelvtani rendszer részleteit lehetőleg intenzív vizsgálat tárgyává teszik s ekkép az egésznek alapjait rendre megszilárdítják vagy átépítik.

A magyar fonétika is megtalálta külön művelőjét Balassa Józsefben, ki néhány év óta komoly kitartással, a legújabb európai színvonalon álló készséggel, a cél és eszközök biztos ismeretével dolgozik a magyar nyelv hangtanán. A Budenz-Album, Nyelvőr és a Nyelvtud. Közlemények 1884-től fogva értékes dolgozatokat közöltek tőle ez irányban. Onálló műve „A fonétika elemei“, mely az Akadémia kiadásában jelent meg és régóta érzett hézagot pótol. Legújabbban egy nagyszabású terv megvalósításán dolgozik: a magyar nyelvjárások statisztikáján; e célból kibocsátott kérdőíve a lényeges pontok összeállítása tekintetében maga is érdemes nyelvészeti munka, a maga nemében mintaszerű. A lelkes pártolásra és közreműködésre méltó munkát legnagyobb részben szintén hangtani alapra támaszkodik. Balassa továbbá folytonos érintkezésben van a külföld szakköreivel, becses adalékokat szolgáltat nekik a magyar nyelv köréből, tehát képviseli előttük nyelvünket s érdeklődésüket nyelvészeti mozgalmainkra irányozza. Ép legújabbban is írt Techmer Allg. sprachwissenschaft c. folyóiratába a dunavidéki beszéd fonetikájáról.

Alig szükséges magyarázni, mily fontos a nyelvészre nézve a hangtan, különösen az összehasonlításnak biztosabb közege mint maga a gramatika. A nyelv fejlődését, átalakulási folyamatát előidéző tényezők közt szinte a legfontosabb. És B. jól teszi, hogy kiváló hivatottságát a nyelv e legtestiebb, de épen azért legexaktabb oldalának vizsgálatára fordítja.

Ezúttal Balassa eddigi főművét, „A fonétika elemeit“ ismertetjük. E munka fonetika a magyar nyelv szempontjából; magyarok számára írt hangtan, bevezetésül a nyelvészetbe; a magyar nyelv hangbeli elemeinek és tüneteinek első corpora. A későbbi magyar fonetikai munkálatoknak ez a mű fog alapul szolgálni.

A nyolcadfél ívre terjedő munka egy bevezetésből s négy szakaszból áll e címek alatt: a beszélő szervek, az egyes hangok, a hangok kapcsolatai, a hangok változásai.

Könyve célját a szerző abban jelöli meg, hogy bevezetésül szolgáljon az általános nyelvtudományba, különösen a magyar nyelvészetbe. Mert a ki valamely nyelvvel foglalkozni akar, annak első feladata, hogy tisztában legyen azzal, mi a nyelv. Föl kell bontani az emberi beszédet legelemibb részeire, épen úgy mint az anatomus fölbontja az emberi testet. S mivel az élő beszéd (mert a nyelvész nem a holt azaz írott nyelvet vizsgálja) hangok folytonos sorozata, tehát ismerni kell a hangok természetét, meg egymáshoz fűződésük módját.

Azt hiszem, a célnak e meghatározása nem egészen pontos. Úgy tűnik föl, mintha a hangokat venné nyelvnek, mintha a fonétika fejthetné meg: mi a nyelv. Pedig ha a nyelvet fölbontjuk, nem csupán hangokat nyerünk. Épen oly kevésbé lenne szerencsés gondolat fonétikát adni egy kezdő nyelvész kezébe, hogy az szolgáljon neki bevezetésül a nyelvtudományba. Fonétikából alig merít fogalmat a nyelvész céljáról, tárgyáról és módszeréről, alig tájékozhatná magát a syntaxis és gramatika kérdései felől. Igenis, a nyelvészetbe már bevezetett, de még kezdő nyelvésznek (a bevezetés után) első iskolája legyen a fonétika; mert a nyelvfejlődést a nélkül nem fogja megérteni.

A fonétika célját s a nyelvtudomány egyéb szakaihoz való viszonyát B. jobban is tudná ennél formulázni, mire legtöbb szükségük épen a nyelvészetbe bevezetendőknek van.

Balassa még egy gyakorlati célt is tűz maga elé: hogy a hangok pontos leírása által képes legyen a tanuló arra, hogy megtanulhassa idegen nyelvek hangjait is képezni.

Fonétikai álláspontját határozottan körvonalozza. Az angol fonétikus iskolához csatlakozik, kik a hang képzése módját veszik az osztályozás alapjául (Bell, Ellis, Sweet, a norvég Storm és a német Sievers), szemben a németek legnagyobb részével, kik a hangokat inkább akusztikai sajátágaik szerint akarják osztályozni (Helmholtz, Techmer, Trautmann). A fonétika legfőbb célja megmagyarázni a hangváltozásokat; már pedig a hangváltozás nem egyéb, mint a beszélő szervek működésének változása. A szerző a hangok akusztikai sajátságainak csak annyi hatását ismeri el a hangok változására, hogy ha idegen szavat vesz át a nyelv s ez az idegen nyelv ejt néhány előtte teljesen ismeretlen hangot, ilyenkor a hallgató ezt a hangot egy másik, ismert hanggal fogja pótolni, a melyik hozzá akusztikailag hasonló. De a ki csak akusztikai sajátságai szerint különbözteti meg a hangokat, mikor idegen nyelven akar is beszélni, a hallott hangot mindig egy hasonlóval fogja helyettesíteni; de nem tanulja meg, mi az illető hang lényeges sajátága s mikor képezheti bármikor egész pontosan. Ellenben a hang képzése módjának ismerete mindig biztos eszköz a hang megtanulására.

Nem szólunk a fonétika fiziológiai alapja ellen semmit, a hangok származását, osztályozását, a hangváltozások lefolyását ez alapon lehet csak megfejtetni. De az akusztikus elvet a szerző kissé mereven tagadja. Alább a hangváltozások okait két csoportba sorozza: fiziológiai és pszikológiai okok. Ime, a fiziológia szerinte is csak a változás módját, lefolyásának törvényeit deríti föl, de nem mindig okát is, sok változásnak pszichikai eredete van. S mi azt hisszük, a pszikológiai változások jelentékeny része akusztikus hatásra keletkezik. Az egyén alkalmazkodik; sebes beszédűek közt sebesebben beszél, lassú beszédűek közt lassan; egy dialektus modorát fölveszi. Mindez az akusztikus hatás vonzásából származik, szervi szükség nincs a változásra; a tömeg pedig egyénekből áll. Bizonyos hangváltozási irányzatok időhöz, divathoz kötvék; nem szerepel-e itt tetszés, hajlam, mely mögött bizonyos akusztikus elv lappang? Tudjuk, hogy a szerző a hangváltozások okait kívül fogja hagyni a fonétika körén s a szerint az akusztikai okokat is; de saját kifejezése volt: hogy az akusztikai sajátság „legfőlebb csak akkor lehet hatással a változásra...” (a fönt említett egy esetben). — Az sem állítható, mintha akusztikai benyomás után nem lehetne megtanulni a hangok képzését. Ennek ellene mond maga az a tény, a hogy a gyermekek megtanulnak beszélni; igen jól elsajátítják tisztán hallásból anyanyelvük hangjainak kiejtését. E megjegyzések azonban — ismételjük — nem kívánják gyöngíteni a hangok osztályozásának és változása módjának fiziológiai alapját.

Egy általános, minden nyelvre illő hangrendszert nem törekszik B. fölláttani. Ez fölösleges és kivihetetlen. Ő legközelebb a magyar nyelv hangjaival kíván foglalkozni; s efféle célra elég ismerni általában a föltételeket, melyek a hangok létrehozására szükségesek; továbbá pontosan kell ismerni az egy nyelv hangjait s egymáshoz való viszonyukat; vagyis ezen nyelv hangjait olyan rendszerbe kell állítani, hogy az természetüknek tökéletesen megfeleljen. Végre az általános fonétikából annyit kell tudni, hogy legyen mértékünk, a mellyel nyelvünk hangjait összevethessük más, idegen nyelvek hangjaival. Ez az, mit úgy fejeztünk ki föntebb: fonétika a magyar nyelv szempontjából; a mellett B. különösen a hangok leírásánál sűrűn hoz föl példákat különböző nyelvekből, mert hisz „ohne vergleichung keine bestimmung.”

A vokálisok osztályozására nézve elfogadta Bell rendszerét, mint a melyik legjobb világot vet sajátjaikra, de azzal az óvással, hogy nem kell hinni, mintha e rendszer 36 vokálisa teljesen kimerítené a lehetséges vokálisok számát. A beszélő szervezet minden legkisebb változása új hangot hoz létre, úgy hogy lehetetlen az összes képezhető hangokat rendszerbe állítani; elég ha a lehetséges hangok főbb fajtáit

ismerjük. Bell rendszerének különben az is hiánya, hogy az ajak működését igen mellékesnek tekinti s így pl. a svéd nyelv vokalismusára nem alkalmazható, de a mi nyelvünkre nézve teljesen kielégítő. — A konzonansok osztályozásánál jobban eltérnek a fonétikusok; legjobb a Sweet és Sievers rendszer. Balassa mindegyikből átveszi azt, a mit benne jónak tartott, s igyekezett a közös tévedéseket orvosolni. És azt tapasztalta, hogy a magyar nyelv vizsgálata igazán rávezethet a konzonansok helyes rendszerének föllállítására. Különösen a sok nehézséget okozó palatalis és sziszegő hangok megértésére a magyar nyelv tiszta világot vet, mivel nálunk e hangok teljes számban megvannak, míg a többi európai nyelvekben legnagyobb részük ismeretlen.

Specialitása a munkának a hangok kapcsolatairól szóló része, mely rész igen fontos a hangváltozások megértésére nézve. S ezt Balassa rendszeresebben adta, mint akár Sweet akár Sievers.

A tulajdonképeni munka első része a beszélő szerveket ismerteti világosan, értelmesen, s a mellékelt rajzokkal tiszta képet nyújt róluk. A hangtan tanulmányozója együtt találja e részben mind azt rövid összefoglalásban, mit az anatómiából s a fisiológiából tudnia kell. E szakasz ismerteti a tüdőt, a géget s a hangmódosító teret, ú. m. a garatot, az orr- és a szájüreget, a szájrészekkel (különösen a nyelvvel) együtt. Megmagyarázza, hogyan dolgozik a tüdő, mi egy lélekzetvétel, hogyan küldi a tüdő a levegőt a gégebe, hogyan ütközik itt a hangszalagokba, hogy okoz itt rezgést és szüli a hangot, hogy idézi elő a kannaporcok egyik végének mozgása a hangszalagok tágabb vagy feszültebb állapotát, mi a zöngé, a susogó hang, a mellhang és fejhang. A hanglétrehozó és hangmódosító működést, a hang létrehozására szükséges lehellet-megakasztásokat, a szájrész-párokkal egyszerűen és magvasan írja le.

Az egyes hangokról szóló szakasz a hangok osztályozását s a hangok leírását foglalja magában. Legelőször meghatározza, mit nevezünk egy hangnak. Hogy bármely hang létrejöjjön, ahhoz három körülmény szükséges: 1) a lélekzet kibocsátása, mely a tüdőből indul a hangképző szervek felé; 2) e lélekzet megakasztása, hogy rezgésbe jöhessen; 3) az így keletkezett hang módosítása. Egy hang létrejöttekor mind a három működésnek meg kell történni, de mindegyiknek csak egyszer. Különbség van aztán a közt, hogy egy hangot külön képzünk-e, vagy kapcsolatban, azaz beszéd közben, mint rendesen történik. Ha például a *ó* hangot képezzük, a hangszervezet nyugalmi helyzetét elhagyja s bizonyos állást vesz föl, mely a kívánt hangot eredményezi; a hang létrejötte után a szervezet visszatér nyugalmi helyzetébe. De ha e szóban ejtjük a *ó*-t: *ember*, a *ó* hanghoz szükséges

hangszervi elhelyezkedés nem a nyugalmi helyzetből indul ki, hanem az előbbi hang (*m*) helyzetéből, s viszont nem a nyugalmi állásba tér vissza, hanem az *e* helyzetébe, mely hangnál szintén fölhasználja a *b*-hez szükséges helyzetből, a mi itt is alkalmazható. Minden külön kiejtett hang három részből áll: kezdő, középső és végső részből. A hangok kezdő és végső része nagyon különböző, a környezettől függ. Egyedül csak a középső momentum állandó, mellyel a hangot magát képezzük; akkor az egész beszélő szervezet egy meghatározható állásban van. A hangok átmeneteit nem jelöli az írás; e szót *ember* öt betűnek nézzük, pedig több hangot képezzünk. E betűk csak a főbb állomások jelei, melyeken a beszélő szervezet a szó kiejtése közben átmegy. Egy hang az emberi beszédnek akkora része, a mennyi az egész beszélő szervezet egy változatlan helyzete alkalmával létrejön.

A hangok osztályozásánál képzésük módját veszi kiinduló pontul, s a beszélő szervezet mindháromféle működésére alapítja. Első a lélekzet kibocsátása, mely szempontból három csoportot kellene fölállítanunk: 1) kilehellés közben, 2) belehellés közben, 3) lélekzetvétel nélkül (csettentve) képzett hangok; de mi majdnem kivétel nélkül a kilehell levegőt használjuk hangképzésre, tehát ez a működés nem képez osztályozási alapot. — A lélekzet megakasztása tekintetében három eset lehetséges: 1) a lehellet elé csak a hangszalagok állnak akadályul (zöngé hangok pl. *e*); 2) a zöngé elé újabb akadály lép a szájüregben s ott is keletkezik hang (zöngés hang: *b*); 3) csak a szájüregben áll akadály a lehellet elé s ott jő létre a hang (zöngé nélküli hangok: *p*). — A már létrejött hang módosítása a harmadik működés. A három módosító üreg közül a garatot nem kell figyelembe venni, mert az nem változtatja alakját s bármely hang képzésénél egyforma marad. A hangok különféleségére csak az orrüreg és a szájüreg folyhat be, annyiban, hogy szabad utat nyer-e rajtuk keresztül a lehellet vagy zöngé, vagy pedig elzárjuk előle egyiket vagy másikat, esetleg mindkettőt. Így négy eset állhat elő: a) szájüreg zárt, orrüreg nyílt; b) szájüreg nyílt, orrüreg zárt; c) szájüreg nyílt, orrüreg nyílt; d) szájüreg zárt, orrüreg zárt.

A két utóbbi működést (a lélekzet megakasztását és a hang módosítását) mint osztályozási alapot egyesítve, a hangok teljes rendszerét nyerjük. Például a zöngé hangok közt, ha a szájüreg is orrüreg is nyílt, az eredmény nazális vokális hang lesz; ha a szájüreg nyílt, orrüreg zárt, tiszta vokalist vagy *-l*, *-r*-féle hangot hallunk; ha a száj zárt, az orr nyílt, támad a nazális hang (*m*, *n*, *N*). — A zöngés valamint a zöngé nélküli hangokat egybevetve a száj és orrüreg nyílt vagy zárt helyzetével, a hangok teljes rendszere következőleg alakul:

I. Zönge hangok.

- 1) Nazális vokálisok.
- 2) Vokálisok; *L*, *R* hangok.
- 3) Orrhangok (nasales).

II. Zöngés hangok.

- 1) Néma hangok (explosivae mediae).
- 2) Folytonos hangok (spirantes lenes).

III. 1) Néma hangok (explosivae tenues).

- 2) Folytonos hangok (spirantes fortes).

Ez az osztályozás a gége működése szerint történt.

A képzés helye szerint mégint más osztályozás szükséges. Főleg három szájrész szolgál a hang képzésére s ehhez képest vannak lágy inyhangok (velares), nyelvhangok (linguales) és ajakhangok (labiales). Leggazdagabb ezek közt a nyelvhangok csoportja, mert ezek a szájpadrás egész területén keletkezhetnek; ide tartoznak — a szájpadrást három részre osztva — a fog-, iny- és torokhangok. Csupa élvezet olvasni e munkát s gyönyörködni abban, mily biztos Ariadne-fonállal vezet bennünket a hangok tömegében a szerző, mily világosan és szabatosan jelöli meg az egyes hangok képzési pontját a szájuregben, pl. csak a foghangok közt az intradentalis, alveolaris, supradentalis, cerebralis és dentipalatális hangok képzése módját, a nyelv dorsalis és coronalis működését. Bonyodalmasabb dolog ritkán van áttekinthetőbben csoportosítani mint itt. Általán Balassa előadásának főérdemei az alaposságon kívül az egyszerűség, szabatoság és világosság.

A hangképzés helyét tekintve a szájban, ismét fölállítja a csoportosítást. Majd a vokálisnak és konzonzansnak adja lényeges különbségét, eltérőleg a közönséges fölfogástól, mely szerint egyik magában is ejthető, másik csak egy önhangzóval együtt. Balassa szerint a különbség az, hogy a vokális szótagképző szereppel bír. Megkülönböztetvén a folyékony hangokat s a félvokálisokat, áttér a hangok bírására.

A hangok bírása 34 lapra terjed s igen gazdag anyagot ölel föl. Az előbbi részben a rendszert rajzolta meg, most rendre veszi s tüzetesen leírja az egyes hangokat. E szakasznak részletes kivonatolását nem kísérhetjük meg; az olvasót magára a munkára kell utalnunk. Pontos és tüzetes fölvilágosítást kapni ott minden egyes hang mivoltáról, képzéséről; akusztikai hatásáról, valamint arról is, nyelvünkben előfordul-e, vagy mely közelebbiről ismert nyelvben található. Igen érdekes a vokálisok táblázata, a vokálisok használatára vonatkozó példák, továbbá a hangok időtartamáról (hosszú más-salhangzók kérdése) s a hangok erősségéről szóló fejezetek.

Megjegyezzük itt, hogy a magyar nyelv hangjait saját megfigyelései alapján írta le; az egyes dialektusokban előforduló hangokat pedig a közlők körülírásai alapján igye-

kezett meghatározni. Elismeri maga a szerző, hogy munkájának ezen a részén sok javítani való van, de a javítást a közel jövőtől reméli is. Mindegy, — az alapul szolgáló első fölmérés megtörtént, s ez a Balassa érdeme. Pótolni s igazítani nem lesz aztán nehéz.

A harmadik szakasz, mely a hangok kapcsolatáról szól, a munka egyik legérdekesebb része, annál is inkább, mert a hangkapcsok nálunk legkevésbé tárgyaltak azelőtt, pedig a hangváltozások megértésére igen nagy fontossággal bírnak. Balassa ezt a tant több gonddal igyekezett tárgyalni a külföldi fonétikusoknál is.

A kiejtett hangnak nemcsak a középső, tipikus momentuma van, hanem egy bevezető s egy befejező momentuma is. Ezeket nevezzük kapcsoknak. Az egyes hangoknál a kezdő kapocs és a végső kapocs a hang képzésére szolgáló helyzetet a nyugalmi helyzettel köti össze. Ámde ily kapcsok csak a szó elején és végén érvényesülhetnek; a szók belsejében az egyes hangok képzése után nem tér vissza a szervezet nyugalmi helyzetébe, hanem mindig igyekszik a legrövidebb úton a következő hangnak megfelelő állást elérni. A szervezet áthalad egy közbeeső helyzeten, melyben az első hangnak végső s a másik hangnak kezdő kapcsa összeolvad; ez az átmeneti kapocs. Egyébiránt van eset, hogy a szervezet egy kis kerülő utat tesz s mielőtt a következő hangot képezné, egy másik hang képzési helyét érinti. Ez nem lesz önálló, hanem csak kapcsoló hang, melyet Sweet nem valódi kapocsnak nevez, Sievers pedig egyáltalán nem említ. Balassa fontosságukhoz mértén behatóan foglalkozik velük. Ezeken alapul épen a diftongusok megértése. A kezdő, végző és átmenő kapcsok részletes ismertetése után Balassa a kapcsoló hangokra és diftongusokra fordítja figyelmét. A diftongus egy teljes és egy kapcsoló hangból álló egység s e szerint többféle: vokális diftongus (eső és emelkedő, *nyújt, bad*), konzonans diftongus, hova az aspiraták affricaták, jésítések tartoznak.

A hangok kapcsolatainál beszél B. a beszéd tagoltságáról is. Egy lehelet-kibocsátás egy szótag, két pihenő szünet közé eső szótagcsoport a szó, két külön lélekztvétél közé eső rész a mondat. A fonétikai szó más mint a nyelvtani szó. Például e mondat: *hol van az asszony*, nem négy, hanem két fonétikai szót képez; *holvana zasszony?* és a középső szünet nem esik szó végére. A fonétikai mondat sem egyezik teljesen az értelem szerint külön való mondattal. Több értelmi mondat lehet egy fonétikai mondatban, de nem viszont; azért is a fonétikai mondat vége mindig az értelmi mondat vége is. A szótagok alkatrészeit, képzését, erejét (egyenletes, crescendo, decrescendo ejtését), időtartamát, hangsúlyát tanulságosan ismerteti.

A szótagok hangsúlyát kétfélének veszi: erősségi és magassági hangsúly; amannál a metszett, fogyó, kettős hangsúlyokat külön magyarázza.

Nevezetes a szavak és mondatok alkotásáról írt fejezet, melyben az is ki van mondva, hogy minden fonétikai szó hangsúlyos taggal kezdődik s a mondat hangsúlya által kiemelt szónak mindig valamely fonétikai szó élén kell állani. E tétel igen fontos verstani tekintetben is. Arany hangsúlyos 'gócai' fonétikai szavak. A 'gondolatritmus' lüktetése abban áll, hogy egyenlő nagyságú fonétikai szavakat alkotunk. Ez a magyar versformák prozódiajának is a kulcsa.

Azután a szóhangsúlyt, majd a mondathangsúlyt tárgyalja a szerző, megkülönböztetve mindenütt az erősségi és magassági hangsúlyt. A magyar szóhangsúly érdekesen van szembeállítva a némettel és angollal. Szóhangsúlyunknak öt foka van: erős, első, másod, harmad, negyed; e különbség elég számos, s mégis a magyar hangsúlyozás egyhangúbb mint a német vagy az angol; mert sem olyan erős sem olyan gyenge hangsúlyunk nincs mint az angolnak. A magyar hangsúlyozás szabályait világosan és szabatosan állítja föl, s a hangsúly föltüntetésére átirított meserészlet pontos megfigyelésről tanúskodik és a hangsúly fokozatait jól illusztrálja.

E szakaszhoz pár megjegyzést óhajtanék fűzni. Egyik egy *kis pótlás*, melyre fölhívom a szerző figyelmét. Gyakran megesik, hogy a szó utolsó konszonansát végző kapocs nem egy határozatlan képzésű vokális jellemével bír, hanem határozott színezete van, mely színezetet az előző vokális befolyásol. Pl. *törökc sokc* után a végző kapocs *ö*- vagy *o*-féle árnyalatú. Ennek magyarázata az, hogy a konszonáns helyzetéből a beszédszervek ugyanazon úton térnek nyugalmi helyzetükbe, melyen át a konszonáns állásába jutottak. Ez a kapocs néha egész kapcsoló hanggá nő; gyermekkorában az ismertető sok társától hallott ilyes hangoztatást: *nekémé, boto, Törökö* és e kiejtés ragad tovább is; egész gyerekjargonná vált. Toldy nyilván hasonló tüneménytől vette a 'kihangzós' képzetét, mellyel a régi nyelvemlékek bizonyos végső magánhangzóit magyarázta.

Másik egy indítvány. Nem jó lenne-e a magassági hangsúlyt (*musikalischer, tonischer accent*) valami másnak nevezni s nem hangsúlynak? Az ismertető sokat tudna arról beszélni, mennyi zavart okozott pl. a verstanban az, hogy a hangsúlyt a hang félemelésének nevezték. Azt hisszük, a fonétikában is sok félreértésnek elejét vehetjük, ha a hang magasságát nem súlynak nevezzük, hanem pl. hangmagasságnak. Szeretnők azt indítványozni, hogy nevezzük hangszínnek; csak az a baj, hogy e szót más célra foglalták már le. Pedig valóban a hangok magassága vagy mélysége az, mi halló ér-

zékünkre analog hatást tesz a színek látó-érzéki hatásával. A bírálónak úgy tetszik, hogy a zenei hangok a színekhez hasonlítanak. a magas hangok a világosabb, a mély hangok a sötétebb színekhez. Nem hiába alapul a hangmagasság épen úgy mint a szín-minőség a rezgések számán; egyenmő dolgok azok.

Még egy másik megkülönböztetést szerettünk volna a munkában látni. Az erősségi hangsúllyal rendszeren jár némi magassági hangsúly nálunk is, de azt hisszük, a magyar és a német nyelvben az egyes szók nem birnak magassági hangsúllyal, csak mondatközben, a jóízű beszédben, mikor ez a hangszínezés a savát adja meg az előadásnak. Az ily magassági hangsúly teszi éneklővé a beszédet. Hallgassunk meg egy ügyes mesélőt, ott magassági hangsúlyt kap sok szó, mely bizony külön nem bir ily magassági hangsúllyal.

,Aszongya jerre akkirájlány: Nem bánom' sat. Ellenben a kínai nyelvben a magassági hangsúly már a külön szavakban is szerepel s lényegéhez tartozik a szónak, mert megváltozván, más jelentése lesz. Az ó-görög nyelvben is a szóhangsúly állítólag muzsikális természetű volt s a hang föl-emelésében állott. Kérdés, pótolhatja-e a muzsikális hangsúly egészen az erősségit?

Végül B. szerint a magyarban a legerősebb hangsúly mindig az első szótagon van ugyan, de a következő mondatban az utolsó tagokat ejtjük ki, ha a ragok különféleségére akarunk rámutatni: *nem a házból, hanem a házba*. — Csakugyan így tanítják ezt széltere s a nyelvtanokban is így van. De az ismertető megvallja, ezt a különbséget csak tanult embereknél tapasztalta, kik a nyelvelemek kategorikus értékének tudatában ez elemeket (a fönti példában a ragokat) külön kiemelve állítják szembe. Magától a néptől hasonló esetben mindig úgy hallotta, hogy az egész szóalakot, egységesen, állítja szembe a másik egész szóalakkal: *nem a házból, hanem a házba* s azért rendes helyén hagyja a hangsúlyt, csak azt a változtatást teszi, hogy mivel szembe kell állítani s kiemelni a két szót, erős hangsúlyt ad nekik: ,Mégbolondútá Pista, hogy egy tehenet pányvászta ki? — Hász aszonta ken, hogy pányvázsam ki a tehenet; nem úgy monta ken, hogy pányvázsam ki a teheneket... Lopok, tisztelendő atyám! — Úgy mondd fiam: loptam. — Lopok, tisztelendő uram, lopok.'

A hangok változásainál előre bocsátja, hogy a mai nyelvtudomány nem elégedhetik meg az egyszerű kazuisztikával, hogy az egyes rokonnyelvek közt mely hangok felelnek meg egymásnak; hanem azt is meg kell fejteni, miért történnek és hogyan történnek e változások. A mi az első kérdést illeti, a hangváltozások okai vagy pszikologiai vagy

fiziológiai természetűek. A nyelvfejlődés pszikológiai oldala nem tartozik a fonétika körébe. (Mi azt hisszük, minden hangváltozási ok oda tartoznék, mert a nyelvtudomány más szakaiba még kevésbbé tartozhatnak.) Fiziológiai okokról oly esetekben szoktunk beszélni, ha a környezet hat valamely hang változására; de az ily változások indító okai is különböznek minden egyes nyelvben s egyrészüik pszikológiai fölvilágosításra szorul, úgy hogy az általános fonétika körébe nem tartozhatnak. Ellenben a hangváltozások módját egyenest a fonétika köteles földeríteni; mert bármi oka van a hangváltozásnak, lefolyását fiziológiai törvények szabályozzák. Első föladat már megmutatni, hogyan történhetik az, hogy a hangok változnak? második: a hangok természete minő változásokat enged meg s hogy mennek végbe ezek a változások?

A hangváltozások magyarázatában B. csatlakozik a német új gramatikus iskolához, mely a tényekre legjobb világot vet. Azonban nem írja alá mindenben a Paulék nézeteit. Különösen észreveszi, hogy a kiejtés könnyebbége, mit annak magyarázatául szoktak emlegetni, mért nagyobb valamely nyelv hajlandósága egyes esetekben inkább az egyik mint a másik hangváltozási irányban haladni, — csak kevés esetre vet világot.

A hangváltozások neveit szintén a hangok képzése módja szerint csoportosítja, s a szerint a mint a hangok létrehozására szükséges működések egyike vagy másika változik, a hangváltozások más-más csoportjával van dolgunk. A lélekzet változása, a megakasztás változása, meg a módosítás változása, ezek a hangváltozások főbb nevei, mihez járul a képzés helyének, az időtartamnak és az átmeneteknek változása. Mindegyik csoportot röviden és értelmesen ismerteti a szerző. Végül pedig a hangelvonás és hangkeletkezés tüneményét tárgyalja, mely fejezet a könyv zárlatát is képezi.

Ez Balassa könyvének átnézetes ismertetése. Ismertetése, mondjuk inkább, mint bírálata. Balassa fegyelmezett gondolkodású fő, ki minden állításának első, még pedig szigorú kritikusa; bizonyára tudja úgy mint bármelyikünk, mik könyvének esetleges fogyatkozásai s ugyanő lesz az, ki a hiányokon azonnal segíteni fog, mihelyt lehetséges lesz. A magyar fonétikát, melyet a legújabb külföldi tudományos eredmények fölhasználásával bő megfigyelései alapján e művében megalkotott, bizonyára folyton javítgatni fogja; mert e térnek igazi hivatott munkása, ki nyelvünk hangtanát méltán képviseli a nemzetközi szakférfiak társaságában. Mi üdvözljük őt, mint a magyar hangtan kiváló munkását s üdvözljük művében is az első tudományos magyar fonétikát. És figyelmeztetjük ifjabb nyelvészeinket, hogy e munkát

olvasniok, tanulniok kell. Ezt annál nagyobb kedvvel tehetik, mert a könyv igen könnyűvé teszi e nehéz tárgyat; egyszerűen, jó magyarossággal van írva s a legbonyolultabb elemezést a legnagyobb biztossággal végzi. Valóságos élvezet olvasni e nyugodt és világos stílust, mely szeretetet leheli és bizalmat költ tárgya iránt. A munka gazdag tartalmáról nem ez az ismertetés, hanem maga a könyv olvasása nyújt teljes fogalmat.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Feketézés, befeketéz, megfeketéz. A Nyelvőr szerkesztősege egyebeken kívül a címbeli szókra nézve is igazoló példákat kíván a folyóirat olvasóitól: valjon akár a történeti, akár az élő nyelvben tesz-e a *befeketéz* annyit mint: *befátyoloz*.

Úgy látszik nekem, hogy a Margit-legendában olvasható s „apáca fölszentelését, befátyolozását” jelentő *feketézés, befeketéz, meg-feketéz* szavaknak semmi közük sincs a *feketé*-hez. Idézem a helyet teljes egészében: „Akara es kere zent Margit azzonh, hog az zent velommal meg velomoztatneek, me gefeketeetzetneek. Azert elhyvattattanak az tyztelendev atyak, az eztergamy ersek es vacy pispek, nytray pispek zent Margit azonnak feketeezesere. Ez zent zvzet három sororokkal nagy tyztesseseggel befeketezeek, be zentelek” (35). Minden kétségen kívül áll, hogy itt a latin *velum* van lefordítva a *fekete* szóval; kétségtelen tehát az is, hogy az illető szók így olvasandók: *feketézés, bé-feketéz, meg-feketéz*. A *feketéz* ige egészen rendes származéka lehet egy *feketé* hangzású névszónak, a melynek illabiális magánhangzóit labiálisokkal helyettesítve a mai *főkötő* szót kapjuk. *Feketéz* tehát annyi mint *főkötöz*. A nép ma is közönségesen *fekető*-nek nevezi a *főkötőt*.

VASVERŐ RAJMOND.

A Margitlegendából idézett *megfeketéz, feketézés, befeketéz* szavak nem a *fekete*, hanem a *főkötő* szónak származékai. A nép ma is közönségesen így ejti: *fejökötő* vagy *fekető*.

BUNYITAY VINCE.

Engedelēm. Ugyan csak a szerkesztőség azt kérdezi olvasóitól, ejtik-e valahol a címbeli szót *engedelēm*nek.

Én egész biztosnak tartom, hogy csak az *engedelēm* kiejtés felel meg az etimológiának, s hogy az *engedelēm* kiejtés, ha ugyan megvan valahol, úgynevezett hibás analógiánál egyéb nem lehet. *Engedelēm* t. i. nem egyképzésű a *veszede-*

lēm v. *veszèdelēm*, *gyözèdelēm* v. *gyözødelēm*, *lakadalom* v. *lakodalom* szavakkal. Mert míg ezekben az *od*, *ød*, *ed* vagy *ad*, *ed* a mai nyelvérzék szerint a névszóképzőhöz tartozik, addig *engedelēm* egész világosan *enged* igetörzsökre és *elēm* képzőre bomlik, tehát az afféle szavakhoz tartozik, mint *félelēm*, *gyözèlēm*, *katalom*. Igaz ugyan, hogy a *veszèdelēm*-féle szavak képzőjének *od*, *ød*, *ed*, *ad*, *ed* része valamikor az igéhez tartozott s deverbális igeképző volt, úgy hogy *engedelēm* és *gyözèdelēm* csakugyan egyforma képzések lehettek régen még a nyelvérzék előtt is, föltéve hogy az *enged*-beli *eng* ige, és nem névszó (mert tekintetbe veendő pl. *árad*, *áraszt* az *ár* névszótól); de még így is csak *engedelēm* lehet az etimológiának megfelelő kiejtés, mert hisz az *enged* ige még ma is él (nem úgy, mint a *gyözødelēm*-beli *gyözød*), s jól tudjuk, hogy ennek kiejtése *enged*, képzője tehát *ed* és nem *ød*.

Enged (és kauzativuma *engesztel*) *ad*, *ed* képzőjű igéinkhez tartozik, a melyeknek kauzativuma *aszt*, *eszt* (*asztal*, *esztel*) végű, a melyenek pl. *vigad*, *vigaszt*, *vigasztal*, *akad*, *akaszt*, *akasztal* sat; a képzőbeli magánhangzónak nyíltsága tehát egészen természetes. Egy szintén az *eng* törzsökből sarjadt, de *ød* képzővel való elavult **engød* igét pedig nem tartok valószínűnek, semmi igazán kényszerítő ok ennek föltevésére nem lévén, minthogy megvan az *enged* ige.

(Megemlítem még, hogy Újvidéken s Bács-Bodrog megye déli részében egybeült is nem mondják *enged*, hanem *engød*.)

VASVERŐ RAJMOND.

Mágla, máglás. Máramarosban Visken, Técsőn és Hosszmezőn, tehát a három magyar városban szokás volt a vasút ideje előtt tengelyen hordani a sót a rónaszéki, sugatagi és szlatinai sóbányáktól le egész Bustyaházáig. A téli időben különösen ez volt a pénzkereső forrás. Ezt *m á g l á r a* járásnak s a só fölterhelését és lerakását *m j á g l á l á s n a k* nevezték és nevezik ma is. „A *m á g l á r a* jártam, hogy egy kis pénzmagra tegyek szert s míg a *m á g l á l á s* folyt, elesett a jószágom.” Így beszélnek ezek az emberek a sófuvarozásról.

Kétségtelen tehát, hogy a *m á g l á s o k o n*, a kikre az 1664-iki Nagy-Sinken tartott országgyűlés tíz tallér adót ró, sófuvarosok értendők.

A *máglya* szóval nézetem szerint is egybetartozhatik, mert *máglálás* = *f ő l h a l m o z á s*, egymásra rakás; *máglya* sem egyéb, mint valaminek halmaz, rakása.

VISKI K. BÁLINT.

V Á L A S Z O K *)

a szerkesztőség kérdéseire (Nyr. XVII. 460—466).

Meg-ecetézik. Járatos Mátyusföldjén. Csallóközben és Fehér megyében. B a r t s J ó z s e f. — *Megecetezik* a Bodroglóközben közönséges; a nép a hosszabb *megecetesedik* szót nem is használja. K a r s a F e r e n c. — *Megecètezik* a mai tájnyelvben is előfordul 'megecetesedik' jelentéssel. Annyit tesz, mint *m e g s a v a n y o d i k*. „A kovász megecetezik.” *Megecetezik*-hez hasonló alakú szó fordul elő: *levezik* a seb. *Serkedez-ik* a vetés, azaz lassan, helyen-helyen nő. *Szállingózik* a hó, azaz csendesen hull. Mind a lassú, tartós folyamatosságot fejezik ki. (Szolnok-Dobokamegye. Domokos.) M. N é m e t h S á n d o r.

Egercsél. Kassai II. 35—36. lapjáról idézem a következőket: „*Eger* ige nincsen köz divatban, hanem tudomra gyakoroltatik Poson V. Sentzen; azután Baranyában, Patats faluban és Somogy Vár-megyében Juta faluban ekképen: utána *eger* valaminek, azaz utána esdeklik és esenkedik; *r á e g e r* azaz vágy, azt igen kívánja. Szerentsen így mondják: az ökör ácsinkózik a szép fűre és hozzákapkod, a zöld gallyakhoz nyújtózik. A ki a vidéki szókat nem ismeri, *eger* igét talám *egerész* (mures captat) igéből nevetéségesen merné gyökerészni, valamint *egercsél* igét az *egerészés*-ből származtatná.” N a g y s z i g e t h i K á l m á n. — *Egercsél* nem fordul elő e nyelvjárásban, hanem a kicsinyítésnek megfelelő és hasonló jelentéssel használt szavak vannak: *Szemergél* a tyúk, *szedeget*. *Szálal* a ló a réten. Beteg volt, de mégis *eddegélt* keveset. M. N é m e t h S á n d o r. — *Egercsél* a jóllakott marha, midőn a fa rügyét, galyát csak úgy fogheggyel *szedegeti*. *Egercsél* a beteg vagy lábadozó marha, midőn a neki nyújtott táplálékból csak úgy szálanként nagyon keveset *eddegél* (Maros-Vásárhely). P a a l G y u l a.

Együs-egyik. Együs-egyig: egytől-egyig. Háromszéken használatos. P a a l G y u l a. — *Együs-egyig* nem, de *együl-egyig* használatos; annyit tesz: mind, mindnyájan, kivétel nélkül. (Gömör m.) M i h á l y f a l v i F o r g o n L a j o s. — Vác vidékén mind a kettőt: *együs-egyig* és *együl-egyig* egyformán használják; annyi mint: mind, valamennyi. Földvári L á s z l ó. — Bodroglók és Abaujban *együs-egyig* nem mondják, hanem *együl-egyig*, s néha *együtül-egyig*. A bodroglózi ember sajátságos ragozása szerint a *-tól, -től* helyett

*) Válaszaikat a Budapesti Hirlap szerkesztősége útján küldötték be: Karsa Ferenc, Bécsi Sándor, M Forgón Lajos, Ujlaki J., Bertalanffy Tódor, Földvári László, Czinke István

-nul, -nül járja: „Honnan jön? Szerkonul, az ángyomnul.” Karsa Ferenc.

Éledes, éledelmes, éltelmes, éleletes nem ismereteseek, hanem *ilelmes*, a köznyelvi értelemben igen és *ilemedett* „vidám” értelemben. „A komámat nem filtem, me aján *ilelmes* ember. A gyermek aján beteg vót, de most mán *ilemedett* ye b b.” M. Németh Sándor.

Ellető: azon hely, hol a birka ellik, ellését gondozzák (Mátyusföld). Barts József. — *Ellető*: a juh, szarvasmarha és ló „*ellető* kecci” (*kec* = zárka); ellenben „sertés fiadztató.” Karsa Ferenc. — S. Patakon nincs használatban, hanem helyette *fiadztató* járja. Újlaki J. — *Ellető*: az a hely, a hol kora tavasz az anyajuhok ellenek, bányoznak, fiadznak. Paal Gyula. — *Ellető*: elkerített hely az anyabirkák számára, hol az ellés ideje alatt tartatnak. (Borsod m. Ónod vidéke.) Sád Béla.

Előbször: először. Udvarhelyszéken járatos. Paal Gy. — (Gömör m.) M. Forgón Lajos. — *Előbször* nem fordul elő, hanem: *ëccer, ëcceribe, elsőjibe*. „Ëccer ide gyere, s ëcceribe asztán ada miszsz. Elsőjibe kapálok.” M. Németh Sándor. — *Előbször* ép oly járatos Mátyusföldjén, mint *elsődször*. „Még szánthatták volna e tagot harmadszor is, nem csupán *elsődször*, oly jó idő szolgált rá.” (Tehát megtartható *elsőd-orvos*?). Barts József.

Eming. Kassai (II. 79) szerint: „Somogy és Szala Vármegyei szó: *eming*, lac v. serum lactis salsum, a sajtból sajtó által kinyomatott sós savó. Ezen okból Somogyban initt amott mondják: sós mint az *eming*.” Nagyszigethi Kálmán.

Engedelēm v. engēdelēm. A második szótag nyílt *e*-vel (Székelység). Paal Gyula. — A második szótagot zárt *a*-vel ejtik Dorozsmán, így: *engēdelēm*. Tapody. — Sopronyban mindig így ejtik: *engēdelēm*. Csapodi István. — *Engedelem*, nyílt *e*-vel ejtik. M. Németh Sándor.

Enyves. A Medgyesi „hitvány enyves világa”-beli *enyves* szó alkalmasint egy eredetű a hegyaljai *ünyődik, ünyölődik* igével. Ez utóbbiakat Kassai jegyezte föl (II. 270) s hozzáteszi: „Ünyölődik a szegény ember, azaz bajlódik, az inség és nyomorúság miatt csak vesződik.” Az innen leváló *ün* vagy *ünyü* viszont a Sylvesternél előforduló *ünség*-et (inség) juttatja eszünkbe. E szerint az idézett *enyves* annyit tenne, mint *ünyv* vagy *ünös* s a mai *inséges*-nek felelne meg. (Vö. MF. NyKözl. IV. 204.) Nagyszigethi Kálmán.

Eresztvény: fakadó, sűrű, bokros, vágott erdő. M. Forgón Lajos. — „Már nem jó a legelő az *eresztvény*-ben, mert a fa is megnőtt, a tövis is fölverte.” (Hernád-völgy és Cserehát.) Karsa Ferenc. — A tarcali határban van egy határrész, melynek *Eresztvény* a neve; valaha erdő volt, de már kiirtották, csak itt-ott áll benne egy-egy szál

gyökről nőtt fa. Demjén Kálmán. — E szó mint dülő neve Nyitra m. Pann községben most is érvényben van. Mit jelent, azt már nem tudják. Én is nehányszor eltűnődtem e szó értelménye fölött; de csak a közleményből tudtam meg, hogy 'fiatal erdőt' jelent, mit a panni határban most hasztalan keresnénk. Spuller Gyula. — *Eresztvény*: csemetetelep, fiatal gyümölcsös, fiatal erdő. Háromszéken egy falu neve Eresztvény. Paal Gyula. — *Eresztvény*, helység Erdélyben. Macskásy Sándor. — *Eresztvény* nem fordul elő, hanem mint határnév előfordul *Tótiratvány*, mely valószínűleg a kiirtásról vette nevét. M. Németh Sándor.

Érlelő: patikai szer, mely a kelést megérleli s meg is fakasztja. Földvári László. — *Érlelő*: orvosság, melyet a kilisre, fattyútályogra, tályogra raknak. Ujlaki J. — *Érlelő*: cataplasma, meleg pempő (ez utóbbi Fehér megyében járatos), t. i. a borbély meleg pempőt rakott a kelevényre, hogy megérjen. Barts József. — *Érlelő*: olyan írféle vagy más valami szer, mely a daganat, kelevény kifejlődését, megérését eszközli, siettet. Paal Gyula. — 'Tígy a daganatra főtt lenmagot, me az megírleli. A hagyma is jó, attúl megírlik, s ki lehet asztán fokasztani.' M. Németh Sándor.

Es, 'Nagy esre-hitre' Csallóközben mondják. Szinyei József.

Eshendő: ahitozó, vágyakozó. A lányra vetette a szemét, de a lány is eshend utánna. Mit eshend utánna mint az éh tyúk a nyálra? (Bodroghöz). *Eshend* helyett a Hernád völgyön *esdek*. Karsa Ferenc.

Nagyotalanítani. 'A Tájszótár székely szónak mondja, de nem jól van mondva vagy írva; így kell: *nagyot alítani* = magát nagyozolni, maga felől érezni.' (Krizsa. NyKözl. X. 334). Szinyei József.

Tzumoltzó. Hihetőleg *csomoszoló*, *csomiszoló*. Nagy-szigethi Kálmán. — Abauj vármegyében az erdei földi epret (waldbeere) *cimóca*-nak mondják. Úgy hiszem a kettő egy. Karsa Ferenc.

Szègező-fa: azon kis pálcika, mellyel a kolbász, hurka végét beszegzik, vagy azon pálca, melyet a leölt disznó hátsó lábainak s azok ina (Achilles ina) alá húznak, hogy fölaggathassák a rémfára. Barts József.

Zárló-fa: Mátyusföldjén *relesz* v. *zárló*. Barts József. — *Zárlófa* nem fordul elő, hanem *csatlófa* igen; a szekérhez tartozik. 'Most van kedvem, majd nem lessz, mert a zuram itthon lessz, s a csatlófa készen lessz.' M. Németh Sándor. — *Zárló-fa*: a fa-závaroknak a nyelve, a mi az ütközőbe benyulva az ajtót becsukja. *Szegező-fa*: ennek a zárnak a kulcsa; annyi szeg van belefúrva, a hány rovátka van a zárolónak. Karsa Ferenc.

Fajt. Bodroghözben mondják: „Rossz fajtból van. Jó a fajtája.” Karsa Ferenc.

Faggat. A gazdasszony a paradicsomot faggatja, mikor, hogy télire eltegye, két kezével kétfelé szakasztja s aztán levét kinyomja. Hasonlóképen a szilvát is faggatják, mikor magvát kivéve lekvárt akarnak főzni belőle. A köleskását azonban, mikor fazékban tűz mellé teszik s rá vizet öntenek, hogy hurkatöltelékül szolgáljon, már nem faggatják, hanem fakadoztatják. (Csongrád m. Szegvár.) Bécsi Sándor. — Faggat: szőlőt, paradicsomot, szilvát újjaival szétnyom, hogy lekvárt készítsen belőle. (Pest m.) Fölvári László. — „Nagy verekedés vót, a Pista feje mind be van faggatva.” Demjén Kálmán. — „Megfaggasztják a paradicsomalmát. Megfaggasztották a fejemet”: bezúzták a fejemet (Csallóköz). Barts József.

Falaz. „Kereket falaz, új keréktalpakat rak, talpalja a kereket” (Kassai II. 141). Nagyszigethi Kálmán. — Nem csak a kereket, hanem a hordót is falazzák, midőn a dongákat összeállítják. „Két legény falaz, egy meg mindég ontráz, meg fenekel, még se győzi a váltót.” Karsa Ferenc. — „A kerekem (szekérkerék) erromlott, s el kell vigyem falaztatni, ha ugyan ideje lesz a zembernek, hogy megfalazzá.” M. Németh Sándor. — Kereket falaz, kerékfalazás. A kerék küllőire kereken-körül ráhúzott fák a kerék falai, rendesen öt darab fal szokott lenni minden keréken mind a fatalpún, mind a vasastalpún. A székelységben régebben sok gazdember maga szokta volt a szekérének kerekeit falazni; de mégis volt szinte minden faluban egy-egy olyan szegény ember, a ki kerékfalazással kereste kenyerét. Paal Gyula.

Fancsal. Gyarmathi (Vocabularium 17) szerint tulajdonnév és pedig annyi mint: *Venceslaus*, *Vencel*. „A háboruság csináló fancsal” úgy látszik cseh Vencel királyunkról ragadt meg és a mai *fancsal-og* épen olyan képzés, mint az *antal-og* vagy *andal-og*. Nagyszigethi Kálmán. — *Fancsal*: kancsal, kancsi. Paal Gyula. — E kitételben alkalmazzák: fancsal ördög. M. Forgon Lajos. — *Fancsal* Szolnok-Dobokában mint ige járja, rendetlenül összefog, göngyölít jelentésben: fancsald össze, ne hadd úgy! *Fancsika*, *flancsika*: ringy-rongy. „Nizz ide, mijen fancsikás vagyok.” M. Németh Sándor. — „Úgy néz ki, mint a fancsali szent.” Arról mondják, kinek szeme vágása, pofája hibás, ferde; vagy épen beteges, rossz karban van s esetleg szenteskedik. Ujlaki J.

Fánya? Nem ismeretes, hanem hasonló értelemben fordul elő: *gányal*: összerakja, de csak úgy hebe-hurgya módra. „Összegányalta valahogy a kertjít.” *Tajkal* hasonló értelemben. M. Németh Sándor.

Fari. Dorozsmán ismeretes a fari szoknya nevezet. T a p o d y.

Farogat. Ilyen alakban nem, hanem fartoltat. 'Fartoltattam a vásárba a lovakat, úgy mehettünk el.' Demjén Kálmán.

Farkall nem fordul elő, hanem *seggelődik*: 'Mennyit seggelődell!': jár jobbra-balra, mozog, helytelenkedik, forgolódik. 'Fartat az ökör', azaz hátrál. M. Németh Sándor. — *Farkall, elfarkal*: ellából, eloson, eloldalog. 'Az adosságot ott hagyta s elfarkalt.' Barts József. — *Farkall* igének csak *farkalló* cselekvő igenevét hallottam. Ha a székelynek meredek, hosszú, görbe, gödrös erdei úton kell tűzifával megterhelt szekérével leereszkednie, kereket köt vagy talabért tesz egyik hátsó kereke alá; de ezek helyett teszi azt is, hogy husángnyi vastag, egy-két-ölnyi hosszú, nyesetlen, eleven vesszőből két emberderék vastagságú rőzsét köt láncsal a szekere után, mely a szekér után, keresztben a földön vonszolódik s a melyre néha valaki rá is szokott ülni. Ez a *farkalló* vagy *farkaló*. A farkallónak egy másik faja, mikor lábszárnnyal vastagságú két vagy több nyesetlen fenyőfát vagy másféle fát kötnek láncsal a szekér után, a mely hosszában vonszolódik utána. Paal Gyula.

Félre-farag. Barátságatlan, magának való, árulkodó emberre modják, hogy félrefarag. 'Teljes életében olyan félrefaragó ember volt, se istennek se embernek nem használt'. Az *oldalog* helyett itt ezt használják: *köntör-farol*. 'Mit köntör-farolsz a munkától?' Karsa Ferenc. — *Félre-farag*: oldalog, vonakodik, szavát nem tartja, vagy huncutságon törí az esztét. Ujlaki J. — *Félre-farag*. A székely beszédben igen gyakori metaphorikus szólás s azt teszi, hogy a kérdésre nem ad egyenes, nyílt, határozott feleletet; hogy nem akarja megmondani, megvallani az igazat, hanem egyebet mond, vall; hogy ha egy dologról kérdezik, sok minden másról beszél, csak arról nem, a miért tartatják. Paal Gyula.

Faraszja? Helyesen olvasva: *far-aszalya*. Vö. *aszaly* NyelvtSzót. Nagyszigethi Kálmán.

Fázító. 'Ugyan megfázított kend az ácsorgásban.' Karsa Ferenc.

Fázlal: téli hidegen fázottan künn tart valakit. Paal Gyula. — 'Úgy megfázaltad azt a gyermeket.' (Hegyalja.) Czinke István. — 'Megfázalt a gyereket, hát meghalt belé.' Karsa Ferenc.

Föcsér. Balaton mellékén a halászt hívják *ficsér*-nek. Földvári László.

Föcskent, föccsent, fröccsent fölváltva használják mind a hármal 'aspergo' jelentésben. (Kis-Kunság.) Földvári László.

Fekélyet: fekély, kelevény, antrax. (Bodrogeköz). Karsa Ferenc.

Szél-félre: a honnan a szél fúj. „Hátam megett szélfélre feküdt.” *Tűz-félre*: a tűzfelől való oldalon; útfélre: útfelől. Karsa Ferenc.

Felesség nem paritás, hanem mikor valaminek a felét birom én is, meg egy más valaki is. M. Forgon Lajos. — Itt *felésség*, mikor földet vesz ki valaki vagy rétet feletermés beszállítása mellett. Ujlaki J. — A földek termése felében a tulajdonost, felében a művelőt illetik. „Nem ér az a felesség semmit, jobb annál az árenda.” Karsa Ferenc. — *Felesnek* nevezik Erdélyben azt, a ki földet felébe vesz bérbe. Macskásy Sándor.

Feledékösség. Nincs meg C.-ban s így a rá vonatkozó kérdés is tárgytalan. Az említett szótár az *immemoria*-t így fordítja magyarra: *feledékösség*. Nagyszigethi Kálmán.

Be-felel: visszavág, letromfol. „Ez ugyan jól befelelt neki!” Arra mondják, a ki valakinek csipkedését, ingerkedését talpraesetten viszonzozza, úgy hogy az elhallgat rá s nem tud mit felelni vissza. Bécsi Sándor. — *Befelet*: erősen odamond, gorombán szól. M. Forgon Lajos. — Dorozsmán használják *megfelel* jelentményének indulatosabb vagy gúnyos hangoztatása alkalmával. „Csak gyűjön elébem a hírös, majd befelélék én neki!” Tapody.

Meg-felhődik. A *megfölyjödöm* hibásan van kijegyezve C.-ból. A baseli kiadásban *megfölyösödöm*, az editio princepsben, a lyoniban *megfölyösödöm* áll. Ez pedig kétségtelenül *megfölyhösödöm*-nek olvasandó. Nagyszigethi Kálmán.

Felhöz. Arra mondják, hogy *fölhödzik*, a ki valami csint követ el s szorongva lesi, hogy mikor födözik föl turpiságát. (Szegevár.) Bécsi Sándor. — *Felhöz*: fél, szepeg, hogy csinja kitudódik, ha rosz fát tett a tűzre. (Kis-Kunság.) Földvári László. — *Felhödzik*: haboz, nem tudja magát elhatározni, mentegetődzik. „Mondtam neki, hogy győjön el, de igen fölhödött.” Sád Béla.

Fenek. A tiszaparti vidékeken nagy számmal található a *fenék* a hajdani rétségek helyén, azaz oly mélyedések, a melyekben az ár visszavonulta után is rendesen víz marad vissza. Nálunk Szegeváron van *Akolszegi-fenek*, *Nagy-fenek* sat. Bécsi Sándor. — *Fenek*: a rétségen található kisebb-nagyobb mélyedés, melyben sekély víz vagyon; de akkor is *feneknek* nevezik, ha egészen kiszárad. „Holmi fenekeken kaszáltam ezt a kevés sásat.” (Bodrogeköz.) Czinke István. — *Fenek*: tónak, érnek a kiszáradt vagy telve levő része. „Legtöbb szénám termett a fenekben.” Demjén Kálmán. — *Fenek*: olyan hely valamely folyam, folyó, patak mentében, a hol a megáradott víz kavicsot, fövenyt vagy iszapot szokott lerakni,

mivel az a víz sodrán kívül esik. Ilyen helyen a tutaj is megfeneklik: fenékre jut. P a a l G y u l a. — *Fenek*: vízjárta hely, hol vizes esztendőkbén a kelt víz = k ö t v í z, f e n é k v í z, t a l a j v í z, v a d v í z meg-megáll, szóval mely vizenyösebb, egyszersmind a mocsári növényzet korhadmányai következtében televényesebb. A káposztát ily f e n é k b e szokás ültetni. B a r t s J ó z s e f.

Fenekest. „Az edény fenekest feldőlt, nem maradt benne semmi. M. Forgon Lajos. — *Fenekest* feldől: fölfordul. (Vác vidéke.) F ö l d v á r i L á s z l ó. — „Fenekestül fel van nálók minden fordulva.“ Demjén Kálmán.

Fentörög, ventörög. „Ez a gyermek mind a lábam alatt fentereg.“ P a a l G y u l a. — „A disznó sárban, a gyerek a porban fentereg. A részeg ember a kocsmában, a gyerek, az apróbb házi állat láb alatt fentereg.“ B é c s i S á n d o r. — „Részegen a sárban fentereg.“ M. Forgon Lajos. — „Olyan részeg, hogy csak a sárban fentereg.“ Megelőzi ezt az állapotot a t é n f e r g é s, d ű l ö n g ö z é s, láb alatt alkalmatlankodás. „Sokat itt, reggel felé csak úgy t é n f e r e g v e j ö t t h a z a. Mit t é n f e r e g s z i t t láb alatt? Beteg szegény, csak úgy t é n f e r e g.“ K a r s a F e r e n c. — *Fentereg*: fetreng. M. N é m e t h S á n d o r. — Itt *fentereg*: láb alatt van. „Ne f é n t e r e g j i t t k ö l y ö k, e r i g y d ó g o d r a.“ Változatai: *hentereg* és *hencsereg*. U j l a k i J. — *Fentereg*, hentereg, hempereg: fetreng. „Ott fentereg a sárba mint egy disznó!“ S a á d B é l a. — *Fentereg*: hentereg. (Szolnok-Doboka. Kolos.) M a c s k á s i S á n d o r. — „Ni hogy f e n t e r e g a l ú: fetreng. *Ténfereg*: cél nélkül járkal. „Ne t é n f e r e g j a lábom alatt te fattyú!“ D e m j é n K á l m á n.

Fentő: egy fogás vagy fonás hajma. Az idétlen madárfiókanak fészekfentő a neve. (Pest vidéke.) F ö l d v á r i L á s z l ó. — *Fentő*: fonatféle, a mit a német k r a n z n a k nevez. Szerte járatos Mátyusföldjén s Csallóközben. „Van száz f e n t ő v ö r ö s h a g y m á m, f o g h a g y m á m.“ A *fentő* a vöröshagyma és foghagyma sásából font fonadék, melyhez az egyes fejek be vannak fonva. B a r t s J ó z s e f. — *Fentő*: küllő. „Fentőben tevék fejét jobbítoknak“: kerékbe. P a a l G y u l a.

Ször-féreg, viasz-féreg, férgezés. S z ő r - f é r e g: crino, comedo, dürrmaden. Eb agja (SL). Comedones: Kis gyermekek nyavalyájok, melyben eleven, szörforma állatotskák búznak-ki testekből a porusokon (PPBl.). N a g y s z i g e t h i K á l m á n. — A juh agyában levő aprócska állatokat nevezik s z ő r f é r e g n e k, mitől a birka megkergül. Egy más hasonló nevezet a c s ó k a f é r e g, mellyel a kemény szerszámfáknak szúfúrta lyukacsait jelölik. B é c s i S á n d o r. — F é r g e z é s n e k nevezik azt a cselekvést, midőn a

disznó füléből a férget kiszedik. M. F o r g o n L a j o s. — *Szőrféreg*: a birkában fészkelő apró állatocskák. Azonkívül a kapcabetyárt is *szőrféreg* nek hívják. (Kis-Kunság.) F ö l d v á r i L á s z l ó. — *Szőrféreg* az a vékony cérnaformájú fehér féreg, mely a szarvasmarhák máját fúrja össze. „Megdöglött az ökröm *szőrféreg* be.” Ujlaki J. — *Szőrféreg* a lóban szokott lenni, a szőrét lerágja. D e m j é n K á l m á n. — *Szőrféreg*: a báránynál a legelőn felszedett élősdí féreg, a lovaknál a csürökhajlásban a szőrön mutatkozó száradás, a taknyosság — vérromlás — egy neme. F é r g e z é s: a marhából a féreg kipusztítása. „Bodzát hajt le, azzal férgezi ki a gulyát.” Karsa Ferenc. — *Szőrféreg*: filaria bronchialis-féle. Minden gazda ismeri. A tüdő hörgőiben élő élősdí féreg. „Szőrférges birka, szőrférges szarvasmarha” sat. Műnyelven: *fonalóc*. B a r t s J ó z s e f.

Ferléhett kenyér. Meszlényi Róza kisasszony szerint Fehér megyében ismeretes kifejezés, s jelent rosz sütetű, szalonnás kenyeret, melynek héja külön vált a belétől; bele olyan mint a szalonna. B a r t s J ó z s e f.

Ferton. PPBl: *fertón*, fertum, furtum, egy márkának n e g y e d része, egy magyar forint. Art. VII. 1351. Hozzáteszi, hogy vox est corrupta a vocibus Germanicio: *V i e r t h e i l*. (Igazában: *viertling* vagy *viertung*). Megegyez vele az 1591-ik évi M. Arithmetika, mely szerint egy magyar mázsában van 126 font, egy magyar fontban 8 *fertón*, egy magyar fertonban 96 nehezék. Com: Jan. 1729-iki kiadásában (138): lótnak n e g y e d része, *ferdung*, latinul drachma; és a fertung-nak, drachmának n e g y e d r é s z e a két fillért nyomó, vagyis scrupulum. PPl. szerint is a drachma a. m. egy negyed rész lót, de a scrupulum a drachmának egy harmadrésze. A *fertón* eredetére nézve azonos a mai *verdung*-gal. N a g y s z i g e t h i K á l m á n. — A szállódézmaváltság a *fertón*t megölte; mert a dézmával terhelt szállók tulajdonosai ezelőtt a házakért, szállóaljakért a földesúri-jog elismeréseül bizonyos taksát fizettek, és az a taksa volt a *fertón*. (Zempléni hegyalja.) K a r s a F e r e n c.

Ferula? *Ferula*, plágáló vessző Cal. — Caedere **ferula*: oskolázni, vesszőzni (PPl.). Ruthe, kinderruthe, plágáló vessző, *ferula*: cellarius. N a g y s z i g e t h i K á l m á n. — Gyermekkoromból emlékszem, hogy *ferulá*val csaptak tenyerünkre egyet-kettőt, ha rajta kaptak bennünket, hogy tótul povedáltunk német helyett (Bártfán). B a r t s J ó z s e f.

Ki-fesül. *Fesül*: evolvitur (Kassai II. 193). N a g y s z i g e t h i K á l m á n. — Vác vidékén ismerik a *kifesül* igét s mondják: „Milyen szépen *kifesült* már ez a bimbó!” F ö l d v á r i L á s z l ó.

Fészkesen annyi mint: fészekszerűen, fészekmódra. A babot, borsót, krumplit, dinnyét, tököt nálunk nem vetik, hanem fészkelik, azaz fészekforma gödröcskébe ültetik. A kukoricát vetik is, fészkelik is, a szerint a mint azt vagy az eke után a barázdába hánnyák, vagy a szántás után kapával csinált fészkekbe rakják. Bécsi Sándor. — A Hegyalján a kompért, tököt szokták *fészkesen* (fészkekbe) ültetni. Czinké István. — 'A tengerit vetette; de jobb is az, mint fészkesen ültetni.' Karsa Ferenc. — Fészkes ültetés az erdészethél elfogadott s közönségesen használt kifejezés. Ujlaki J. — Fészkesen ültetni, mondják általában a kapa után való ültetésről. A kapával kis üreget vágnak a földbe s ebbe vetik a magot. A hüvelyes veteményeket, a tengerit s a burgonyát szokták így ültetni. Sándor Béla. — Ha a növények gyökerének, gumóinak sat. földbe ásására kis gödröt csinálnak, ezt fészkeknek nevezik. Pl. fészkekbe ültetik a pityókát. (Kolozs m. Szucsák.) Versényi György. — 'Fészkesen elföldni földdel': megtöltögetni, töltögetve megkapálni fészkesen. Fészkekbe ültetik a burgonyát, a tököt, de kivált a dinnyét, melynek fészket kiváló gonddal s mesterséggel szokás elkészíteni. Barts József. — Fészkesen, azaz úgy ragd földdel körül, hogy minden szál (fő) káposzta mintegy fészekforma üregben legyen. Pál Gyula.

Ki-fiatallik. 'Kifiatallik az idő': hajnalodik, virrad. Barts József. — *Megfiatallik*: megfiadzik, különösen a sertésről szokták használni. 'Kérem alássan az éccaka megfialt a Csákó' (sertésnek a neve). Sándor Béla.

Fitul, kifitul: kificamodik, elferdül. 'Kifitul a láb, elfitul a száj, felfitul az orr.' Sándor Béla. — *Kifitult orr*: fitos orr, azaz fölfelé hajló tompa orr, az orrsővény közepén behorpadva. Ujlaki J.

Ficere, ficeréz, fickéz. Ezek közül vidékünkön egy sem ismeretes, azonban mindennapi szó a *kifickel*. Így mondják: 'Huj, de kifickeltte magát!' Azaz: kicicomázta magát. Járatos még ezenkívül melléknévi is: *fickés*, annyi mint: cicomás. A jelentés rokonságánál fogva megemlítem, hogy az előbbivel teljesen egy értelmű az itt szintén mindennapos e két szó: *kikanyakol* és *kikanyakolt* (kicicomázott). Bécsi Sándor. — *Ficeréz*: szerelmeskedik, párosodik. Madarakra mondják: 'A sneff ficeréz,' midőn tavaszi húzáskor a levegőben összeölelkezik. Épugy a többi vadmadarakra az elfészkelés előtti időben mondják: 'már ficeréznek.' Karsa Ferenc.

Ficoma, ficomás. *Ficoma* Gömörben 'cicoma' értelemben járatos, de nem az izléses, hanem inkább a kirívó, ízetlen cicomázást jelenti. M. Forgón Lajos.

Firis, fris. Magyar-Szécsénd (Szolnok-Doboka m.), 'brust-

kleid der weiber' értelmében mondják: frisko, a vidék más helyein s a szomszédos megyékben is e ruhadarabot *bugbélének*. *bugkó*-nak híjják. *Versényi György*. — *Firis*: aranyas him, muranula Cal. Aranyhím, asszonyember nyakában való ékesség: murcenula (MAL.). Derékig érő fejez vászon újas a nőknél, máskép: kurti, koczogány (Kriza.). Felső, kabátalakú női ruha: *frisko* (Nyr. XV. 469). *Nagyszigethi Kálmán*. — *Firis*. Ezt nem, de *frisko*-t ismerem: férfiak rövid derekú vászon ujjasa. *Paal Gyula*.

Firkol. Midőn valaki mások körül kedvük, tetszésük, hajlandóságuk megnyerése végett élénken jár-kél vagy tesz valamit, azt mondják, mindig kicsinylőleg, gúnyosan: *firkol*. Eredetileg 'a kutya firkol gazdái körül': kedveskedik nekik, kelleti magát. *Paal Gyula*.

Fitet. A *fitet* ige nem ismeretes előttem, de ikerszóként ismerem e kifejezésben: *kutat-fitet*. 'Ne kutass-fitess itt': ne keresgélj, ne szöszmötölj itt. *Kutati-fiteti*: kutató-fitető. (Debrecen.) *Vozári Gyula*. — *Fitet* mindennapos kifejezés. Oly értelemben használják, mint *kútdíszkodik*, *kútdíszködő*. Különösen arra mondják, a ki csupa kíváncsiságból a más holmija közt keresgél vagy a titkok után fürkészget. *Bécsi Sándor*. — *Fitet*: kutat, fürkész, szaglál; de csupán emberre mondják s nem az ebre. (Kis-Kunság.) *Földvári László*. — *Fitet*: fitat; *felfitet*: felfitat; *fitat-kutat*: valamit különösen szaglás után felkeres. *Paal Gyula*. — *Fitet*: járkál elő s hátra. 'Mit fitet itt annyit?' *M. Németh Sándor*.

Fitit. Csak igekötővel használják: *kifitit*. Oly cselekvésre alkalmazzák, midőn valaki valamely tárgynak belső részét úgy fordítja ki, hogy az látható legyen. Rendesen trágár kifejezésekben alkalmazzák: 'Kifitítja a seggit.' Az egyszerű *fitit* ige is járatos, de csak a fölszólító egyes második személyében: *fitítsd*, annyi mint: mutasd. *Bécsi Sándor*. — *Felfitult orrú*: fölfelé hajlott orrú, olyan mint ha fölütötték volna neki. Mondják is: 'Felfitult az öklömtől az orra.' *M. Forgon Lajos*. — *Fititott*, *finitorított orr*: nem tetszik, undorodik; lenézve, kevélyen. *Paal Gyula*. — *Fitítsd*: mutasd. (Erdély.) *Macskássy Sándor*.

Fityöt, fityölt, fügyölt. *Fityöt* annyi mint: füttyül. Csak a Szárazvölgyön élnek vele. *M. Forgon Lajos*.

Fiu (funiculus). E szóra, melyet a Nyr. már másodszor köröztet, egy pusztá sejtelmet szeretnék megkockáztatni. Ént. i. azt gondolom, noha okát nem igen tudom adni, hogy ez a *fiu*, *fyu* hibás olvasat *ziu*, *zyu*, *sziu*, *szyu* vagyis a mai *sziyu*, *szi* helyett. E szó értelme teljesen megfelelne a Mon. és a Cod. Patr.-ból idézett szövegeknek. (Vö. a *szi*j és *telek*

cikket a MUSz.-ban). Érdemes volna az eredeti oklevelekben utána nézni. N a g y s z i g e t h i K á l m á n.

Fonóka: anyámasszony-férfi, gyáva, jámbor, puha. M. F o r g o n L a j o s.

Fontoz: fontonként kimér, elad. P a a l G y u l a.

Még-fonnyan: megfonnyad, ezeknek a példájára: *csökked*: csökken, *kottyad*: kottyán. „Ez a tehén ajan jó húsba vót, s úgy megcsökkett, hitványadott. A melegir úgy megcsökkettek a málészalak. Úgy lekottyattak a szalak.” M. N é m e t h S á n d o r.

Forgattyú: oly játékszer, a melynek vékonyra faragott végére póri (fonalspárta) van felcsavarva, az egy megfelelő furt lyukba illesztve sebes rántással a lyukból kiugrasztatik s aztán a földön egyhelyben forogva brúg. Néhol f a k u t y á n a k is mondják. Ezzel rokon a f e r g e t t y ü: a szekér első tengelyén a símelyre alkalmazott tőke, a melynek segélyével a szekér eleje mozog és fordul, mint a kocsiban az ötödik kerék. K a r s a F e r e n c. — F e r g e t t y ü alakban ismerik. A diót kifúrják, a lyukban fonallal egy pálcát forgatnak, a melynek végére egy krumpli van erősítve. D e m j é n K á l m á n. — F o r g a t t y u: játékszer, melyet zsinorral hoznak gyors forgásba. (Szolnok-Doboka.) M a c s k á s y S á n d o r.

Forgós: benforgó, mindenese; az a cseléd, a kinek meghatározott kötelessége nincs, hanem a hol szükségét látják, oda fordítják. K a r s a F e r e n c.

Fordító, fordítás. F o r d í t ó: vertebra in sera januae, quae pessulum attollit (Kassai II. 221). N a g y s z i g e t h i K á l m á n. — Debrecenben szegényebb házaknál meg a tanyákon a fakilincset f o r d í t ó n a k hívták ezelőtt. V o z á r i G y u l a. — Régebben, míg a parasztság ajtain fakilincsek voltak, mindennapi használatú szó volt; de nálunk sohasem jelentette az egész kilincset, hanem annak csak azon részét, mellyel azt valóban fordították, hogy az ajtó kinyílják. B é c s i S á n d o r. — F o r d í t ó: fa-tolózár, melyet görbe vassal fordítanak. (Kis-Kunság.) F ö l d v á r i L á s z l ó. — A Bodroghközön az ajtókilincset mindenütt csakis f o r d í t ó n a k nevezik. C z i n k e I s t v á n. — F o r d í t ó a kilincznek megfelelő, kifúrt fadarab, mely faszeggel van a falhoz erősítve. M. N é m e t h S á n d o r. — A f o r d í t ó nem kilincs. A kilincs a zárnak az ütközőre rácsappanó nyelve, a fordító pedig az eszköz, a vehiculum, a mellyel a kilincs fölemeltetvén, a szobába benyitunk. Az ajtó a kulcs segítségével závarra, a fordító segítségével kilincsre záródik, belőlről pedig elreteszeltetik. „Az a zár, melynek kilincse nem madzagra, hanem fordítóval jár, már az okos gazdára vall. R e t e s z, z á v á r, kilincs és fordító, külön-külön alkatrészei a zárnak; ü t k ö z ő az ajtófélbe illesztett az a

szerszám, a melyre és melybe a bezárás alkalmával a kilincs, retesz és závar illeszkednek. Továbbá *fordító*: a csizmadíák szerszáma, egy jókora karó, a melyen a csizmát a talp felvarrása után színére fordítják. Innen a mondás: „Jó mester, nemcsak fordított, de rámás munkát is dolgozik.” Karsa Ferenc. — „Né keresd mân ázt á kúcsot! véd ki á fordítót á zajtóbú, osztán ánni lész minthá bészárnád. (Dorozsma.) Tapody. — Fordító: kilincs. „Létört a fordító, meg kell csináltatni.” Demjén Kálmán. — *Fordító*: fakilincs. Macskásy Sándor.

Fölforrad nem, hanem *foradás* ismeretes. „Várj éggy kicsint, me csak éggy foradás, s minygyárt kisen van.” M. Németh Sándor. — *Felforrad*: felforr; átvittén: felboszankodik, megmérgeződik. Paal Gyula. — *Kiforrad* mondják a jegyről, melyet az ökrökre szoktak sütni: „Milyen szépen kiforradt!” Az élő fába tett metszés is kiforrad. Jó állású lóra vagy szarvasmarhára mondják: „Jó forrású állat.” Saád Béla.

Fosdós? Már Karsai (II. 224) megjegyezte, hogy ez PP.-ban *fosákos* helyett áll. Az utóbbi pedig ép olyan képzés, mint a *tudákos*, *iszákos*, *foszlákos* (kenyér) sat. Nagyszigethi Kálmán. — Szucsákban használják s azt teszi: fostos. „Be fosdós lett ez a gyermek.” Versényi György.

Föl-fosztózik, *fél-fosztózik*: fölfoszlik pl. a posztó széle, a zsinór sat. (Kis-Kunság.) Földvály László. — Így ismerem: *felfosztolódzik*, *fosztolódzik*, mikor a fejér népek lucskos időben ruhájukat fölhúzzák. Versényi György — *Fölfosztózik*. Mikor a falusi asszony-féle a ruháját, hogy el ne sárosodjék, vagy vízben mosva, vízben járva, hogy el ne vizesedjék, övében felszurdolja, erre mondja a székely, hogy: *fölfosztózik*. Paal Gyula.

Kormány-fő: az ekének egyik alkotó része. Barts József. — Nagy ladiknál elől bókony, hátul kormány-fű. „Az öreg ült a kormány-fűn, a rántón két legény.” (Bodroghöz.) Karsa Ferenc.

Fejez, *rőá-fejez*. „Ráolvas” értelemben nem hallottam; mikor azonban a deszkába szeget vernek s a szegnek kiálló hegyét meghajtván a deszkába visszaverik, erre mondják, hogy *reáfejez*. Bécsi Sándor. — *Fejez*, *rőfejez*: a deszkán átütött vasszeg kijött végít visszahajtja s jól ráveri. Paal Gyula. — A kovács a kötő szöggel *rőfejez*, az üst-csináló a kötő szegeket fejezi és *rőfejezi* a pántra. A *megfejez* szintén az ércmunkánál használtatik. „A kovács *megfejezte* a szöget.” Karsa Ferenc.

Fellebbecke, *fellyebbed*, *fellyebbedkén*, *fellyebkébb*. *Fejbebecske*, valamint *odébbacska*, *továbbocska* használatosak. M. Németh Sándor. — Az abauji, cserhádi nép használja a *fellyebkébb* szót s általában mindenütt, a hol szerit teheti, a

diminutivumokat kedveli. Karsa Ferenc. *Fellebbecke*: kevésfeljebb. P a a l G y u l a.

Környül-földel: földdel körülrak, körülhány. P a a l G y u l a.

Fraj. Allaga Gézanétól tudom, hogy leánykorában a Hunyad megyei nemesi házaknál a szobalányt *fraj*-nak hívták. C s a p o d i I s t v á n. — *Fraj*: szobalány. V e r s é n y i G y ö r g y. — *Fraj*: úri házaknál levő belsőleány, szobaleány. P a a l G y u l a. — „A sok *fraj*”: látogató, kísérő, cseléd. M. N é m e t h S á n d o r.

Fraktura. Ily alakban nem ismeri az itteni nép, hanem a *faktura* egészen szokott kifejezés, valamint képzései is: *fakturdás*, *fakturáskodik*. Oly embert neveznek *fakturás*-nak, a ki tele van agyafurtsággal, cselszövő, ármánykodó s mások gúnyolásában, bosszantásában s nevetségessé tételében leli kedvét s a ki mindezt nyilvánosan, társaság előtt szereti tenni. E szónak egy változata is él e vidék nyelvében, ez a *fiktura*, *fikturás*. Jelentése azonban sokkal enyhébb emezénél. Az olyan embert nevezik *fikturás*-nak, a ki elmésségével mulattatja a társaságot, folyton enyeleg, tréfálkozik, pajzánkodik, a nélkül azonban, hogy valakit sértene vagy sérteni akarna. (Szegvár.) B é c s i S á n d o r. — *Fakturás* ember, a ki furfangos, tudós. D e m j é n K á l m á n.

Fucsi. Mértékeszköz: $\frac{1}{8}$ része a pozsonyi mérőnek (Tsz.). Másképp *ficsór* vagy *finak*. N a g y s z i g e t h i K á l m á n. — Somogy megye északi részében ismerik a *fucsi* szót. Félmérő: *merce*, egy negyedmérő: *felöntő*; egy nyolcadmérő: *fucsi*. B e r t a l a n f f y T ó d o r.

Fullaszkodik. „Fullaszkodik a lúd, meglásd, hogy meggyebbed.” (Mátyusföldje.) B a r t s J ó z s e f.

Fulák. PP. 1801-ik évi kiadásában *kis fulák*: convolvulus arvensis, ackerwinde; *nagy fulák*: convolvulus sepium, zaunwinde. N a g y s z i g e t h i K á l m á n. — *Ad fulák* (aculeus, spiculum) vő. Balassa B. költeményei, ed. Szilády 113. és 313. lapon: „kigyók fúklájokkal”, nyilván tollhiba pro *fulák*. S z i n n y e i J ó z s e f.

Furda: vékony, sárgás szattyánbőr; a csizmaszár kibéllelésére használtatott. Ma már nem béllelik a fordított csizmák szárát, csak az asszony-csizma szárába tesznek *furdát*. Karsa Ferenc. — *Furda*: csizmadia szer. A mennyire ismerem, elszámálom őket: bicskia, musta, dikics, hosszú tő, sámfa, kerek szék; kapta, hovály, sodró, bőr, csutak, ér, kalapács; tőke, pocok, szattyán, tű, gyűszű, céna, szurok, szög; gomba, fonál, fogas, beütő, kéreg, kármentő, *furda*, lapos tő sat. U j l a k i J.

Furmányos szekér: a lengyelek nagy szekere. D e m j é n K á l m á n.

Elfurdat: alattomban elszalad, félvén a következményektől. (Bodroglóköz).

Vers-futás. Így nem hallottam, de épen nem rég Rimaszombatban ezt mondta valaki előttem: 'Mi lesz a vers vége?' Itt a *vers* a. m. versengés, veszekedés. V o z á r i G y u l a. — Általánosan használt kifejezés e helyett: *versenyfutás*. Még gyakrabban használják így: *verset futni* vagy *verset futni*. Bécsi Sándor. — Játzó gyermekek mondják egymásnak: 'Gyertek fussunk verset.' (Hegyalja. Bodroglóköz.) C z i n k e I s t v á n — Gyermekkoromban Soprony megyében sokszor játszottunk versfutást (futottunk verset). A gróf löversenyeket is rendezett, de azt ott *lófutatlásnak* mondták. C s a p o d i I s t v á n. — 'Fogadásból verset futottunk, de én hagytam el. A lányok a fonóban verset fonnak.' Így is használják: 'Égy versbe Tokajtól Ujhelyig hajtott. Az egész itce bort egy versbe kiitta.' K a r s a F e r e n c. — 'Fussunk verset gyerekek! Ez a kis kölönc verset-gyütt velem egész házáig!' Főlemlíthető itt a következő gyermekmondóka is: 'Fát vágok, fát. Micso-dái fát? Régi reketyét. Gyere velem verst! El is megyék verst. Fogaggyunk föl egy bi borba, huszonkettő ez!' T a p o d y. — 'Verset fut a gróf lova még a gőzőssel is.' D e m j é n K á l m á n. — Magát a *versfutás* szót nem ismerem, de a *vers* szónak hasonló jelentését igen. Kun-Félegyházán tanultam a következő gyermekverset: 'Gyere velem vers, én is megyék vers, fogaggyunk egy itce borba, huszonkettő ez.' Ugyancsak Kun-Félegyházán *versenyt* helyett mindig úgy mondják: *verset*, pl. 'Verset eszik, verset gyalogol vele.' S z i g e t v á r i I v á n. — 'Gyertek fiúk szaladjunk verset, ki hamarabb ér oda!' S a á d B é l a. — 'Fussunk verset.' M a c s k á s y S á n d o r. — Versenyfutás. 'Fussunk verset.' P a a l G y u l a.

Futoz Bodroglóközben ugyanaz, mint a Hernád völgyén *botlóz*. A kerítő-háló halászatkor a bodroglózi ember *futuskóval* (jókora bot) *futoz*; a hernád völgyi ember a *botlóval* *botlóz*, vagyis zörgeti, szurkálja a vízparton a bokrokat, meg a kákást, dékenyest. K a r s a F e r e n c.

Futrás: az a szénatekercs, a melyet a huszárok, mikor hosszú útra mennek, lovaik számára a nyeregkapához kötve visznek. P a a l G y u l a. — Gyermekkoromban a lovas katonák lovai részére kiszolgáltattott szénát, szalmát, zabot mondták *futrásnak*. Ú j l a k i J.

Nemismérem-fű. Hasonló kifejezések: *tűrömfű*, *elfelejtem-olaj* sät. M. F o r g o n L a j o s.

Sesel-fű, latinul *seseli*, németül Csapónál *sessel*/kraut, ma *sesel*. Diószegi *gurgulyá*-nak nevezi; Csapó összekeveri a hegyi

köménnyel vagy lestyánfüvel, a tordyliummal. A Flora Transsylv.-ban: *zezéli-fű*. Csapó is megjegyzi róla: 'nehezen ellő marhával, ha megetetik e magokat, meg-könnyíti azt.' Nagyszigethi Kálmán.

Füvel, füvez. Csak az előbbi használják, legel' értelem-ben; *fölfüvel:* megjavul, hizik a csikó, marha. (Kis-Kunság.) Földvári László. — *Füvel:* szálal, szemel, szemergél. M. Németh Sándor. — *Füvel v. gyepel:* legel. 'Füveltetem itt ezeket a juhokat. Hajtsd ki ezeket a libákat, hogy gyepeljenek.' Sád Béla. — *Füvel:* legel, leginkább ludakra mondják. Macskásy Sándor. — *Füvel:* a borju, csikó, bárány, malac, aprómarha, mikor a parén vagy a réten füvet eszik; *füvez:* füvel behint. Paal Gyula. — 'Nem foghatok be, mert még csak két napja füvel a lovam. Szűken az eleség (vagy szülés), de nem sokára kicsapom a fűre (legelőre).' Karsa Ferenc.

Szűre v. szürés. Hegyalján a gyermekek apró köveket röpítenek át a vizen, úgy hogy azok a víz színét surolják. E gyermekjátéknak szürés a neve. Czinke István. — *Szürés:* a vízre apró követ dob, úgy hogy többször ugrik a színén, míg végre alámerül. Demjén Kálmán.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Egy kiadatlan irodalom föl nem használt magyar nyelv-kincsei.

A 'Magyar Nyelvtörténeti Szótár' imént megjelent első füzeté a bevezetés után elsorolja a fölhasznált forrásokat. A terjedelmes jegyzékből azonban egészen kimaradt egy meglehetősen régi, sajtószertű irodalom, mely, ha nem csalódom, egyebek közt nyelvtörténeti tekintetben is bir némi fontossággal. Értem a székely szombatosok 1590—1638-ból való, még kiadatlan, régiebb irodalmát, melynek termékeit a 'Magyar zsidó szemle' III—V. évfolyamaiban ismertettem.*) Java részük Pécsi Simon, Erdély egykori főkancellárjának tollából folyt.

Midőn ezen, Erdély s Magyarország különféle könyvtáraiban heverő, majdnem figyelmen kívül maradt irodalmat tanulmányoztam, nem nyelvészeti szempontból tettem. Mindazáltal alkalomadtán följegyeztem egyik-másik szót, melyen

*) A régiebb, 1588—1621-ből való irodalmat a III. évf. 315—326. l. a IV. 4—16, 131—142, 195—204, 259—265, 323—331 l.; a szombatoság második korszakából (1621—1638) valót a most megjelenő V. évf. június—decemberi füzetében.

majd ritkasága, majd szokatlan alakja, majd meg sajátzerű használata következtén szemem épen megakadt. Innét jött, hogy a szóban forgó szavakat, illetve mondatokat, gyakran a mai napság szokásos helyesírással, s nem úgy jegyeztem föl, mint a kéziratban találtam. Közlöm azokat, bár valószínű, hogy sok közte a jelentéktelen és hasznavehetetlen, s minden esetre még több a fontos s az érdekes, a mi kimaradt. Az itt következő mutatóványoknak csak az a céljuk, hogy az illetékes szakkörök figyelmét irodalmunk ezen majdnem ismeretlen ágára irányozzák.

A forrásokat, valamint keletkezésük idejét, a mennyire módomban volt, pontosan megjelöltem, hivatkozással a M. Zs. Szemlében megjelent idevágó fejtegetéseimre és adataimra.

A fönnebb jelzett följegyzések a következők:

1. A ré g i s z o m b a t o s é n e k e s k ö n y v b ől (1585—1621).

D u d : dallam; az énekek elején, a dallam megjelölésére szokásos N ó t á j a helyett, néhányszor: D u d j a, vagy D u d g i a, egyszer hibásan: „T u d g i a: Christus feltámadá“ (MZsSzemle IV. 141), ebből: d u d o l n i = énekelni; „Ez éneket azolta d u d o l l j a“ (Bogáthi, zsolt. *) 13:9). Vö. „Ezeket siralmas d u d o l á s s a l kell mondani“ (MZsSzemle V. 336).

K ö r ö s k i n t : köröskörül. „Kegietlen vilagnak ne nezne köröskint farkasi dühösseget“ (36:18). **)

R u t a l : rúttnak tart, mond. „Ha ki pedigh teged rutalt“ (24:12).

H e l y h e t : helyez. „Hogi ingien fel ueuen helyhettel keduedben“ (1:1).

„Rhetorikát pöngessen és musikát“ (MZsSzemle III. 313).

„Tartsd függőben egy ideig elmédet“ (uo. 314).

T a n í t á s : egyházi beszéd, prédikáció (uo. 318—9).

Ó - k ö t é s : ó-szövetség (uo. 380). Vö. „Az kj fel uesti, megh tartia k ö t e s i t, szereti őtet isten“ (51:3).

M e g t ö k é l é s : teljesülés. „Igiretednek megh t ö k e l l e s e t ő r ö k ö s h ű t t e l u a l l j u k“ (52:9).

G y e r m e k d e d : fiatal. G i e r m e k d e d p l a n t a d a t n e h a d k j s z a g g a t n i (43:4).

„Vad faktol foilodni ne had öröködet“ (43:5).

„Noha keresztiénsegh nagifen tartia tollat“: kevélyen viseli magát (43:9).

* Bogáthi zsoltárait úgy idézem, hogy az első szám a zsoltárnak, a második a versszaknak számát jelzi.

** A R é g i s z o m b. é n e k e s k ö n y v e t a MZsSz. III. 318—326. l. közzétett tartalomjegyzék szerint idézem.

Bűdossal: bujdosással, bujdosva. „Sok niomorusagot budoossal kell tennünk“ (86:2).

Szombatolni: szombatot ünnepelni. „Batorsaggal te neked szombatlunk“ (43:16).

„Szörniű romlas utan mint sido talpokra nem alnak földnek nepű“: zsidó álláspontra nem helyezkednek (36:10).

„Nincs nemzetség, kit Úr mint zsidókat látott volna meg.“ (MZsSzemle III. 585).

Ök éjen, önk éjen: önkényt. „Valaki ök éjen (más kézirat: önk éjen) felveszi frigyedet“ (uo. 585).

„Ha nem telliesithettiük te kívánatodkint, bochanatot abból kerünk fejenkint“: miatta, v. érte kérünk (8:2).

Megenyhítés: sanyargatás. „Testinek is ő meg-enyhitésével, lelkét szentelje gyakran bőjtöléssel“ (MZsSzemle III. 649).

„Zemerem es gíalazat emberi szerzesert az Istenét megh vetni, kit Isten ban es utal tőrüeny szegeseert, nagí dűtsősseges neue megh tekozlasaert“ (20:3).

„Az új szövetség nem papirosra, sőt szűben íratott“ (MZsSzemle IV. 202).

„Hol mi tsi g a-bi g a kepet, baluant tudanak, tisztelek“ (54:11).

„Ellensegünk, ki ő rűli fogyasunk“ (22:3).

„Elueszj vallamrol suljsag at terhemnek (94:1).

„Az santakat es eređtleneket, uakokat es minden felzegeket segicz“ (109. X. 21).

Ide tartoznak a zsidó ünnepeknek ezen énekeskönyvben (s a szombatosoknál egyébűtt is) előforduló elnevezései:

Ujság: ujhold. „Mint az hold is, kinek vűsagat illiűk“. A szombatos kalendariumban és Péchi Imádságos könyvében egyszerűen: ujságot űlni.

Pesa, pesah, pogácsás innep, pogácsás hét: a zsidók pészách (kovásztalan kenyér) ünnepe. (L. a felírásokat az 51. 52. 60. énekhez).

Pesa napja hetére, azaz ezen ünnep hétköznapi idejére, a mikor t. i. nincsen nagy ünnep, rendesen: fél-ünnep. (L. MZsSzemle III. 321.)

Heteknek, ötvenedik napnak, törvénykiadásnak ünnepe, zsengés ünnep: a zsidó pűnkösd elnevezései, többnyire héber műszók magyar fordításai (uo. 322).

Sátoros ünnep, Ur sátorosa, ősszegyűjtés ünnepe, szedő-vedő: a sátoros ünnep elnevezései (uo. 322).

Sanyargatás ünnepe, kyppur napja: engesztelő nap (uo. 323. és V. 327).

Sorsvetésnek ünnepe: a héber púrim fordítása (uo. IV. 16).

2. A szombatosok régi könyvéből*) (1588—1600 körül):

„De ez megfegyhetetlen életű embernek való“ (Kereszt. Magvető, XXI. 10).

„Mózesnek istentől hagyománya és bocsátása volt a törvény adásra“ (uo. 81).

3. Bogáthi Fazakas Miklós zsoltáraiból**) (1600 körül):

Reménletlen: a nélkül, hogy remélhették volna. „Ereős ellenseget, Goliatot Dávid hóg meg vere, Sidok egiz feöldet reminletlen pogantul meg mente“ (9: 1).

Folyamni: folyamodni. „Ő hozzá folyamnak“ (34: 6).

Megtér: megfordul. „Mert az illj zerenchie igen hamar megter (37: 1).

„Isten tiszteletin égná idnep napon“ (42: 14).

Megtapodni: letiporni. „Ha te uelünk léz, ugian megtapoggiuk“ (44: 6).

Éh: éhez. „Mint az etket az eh, ugian ragjak“ (53: 6).

Holott: a hol. „Pusztaba szalhassak, holott bator-sággal teölleök maradhassak“ (55: 6).

Poklul: pokol módjára. „Verd meg az nyelveket, az kik poklul elnek“ (55: 8).

„Mint az heow tűz ellen viasz enyeszik“ (68: 2).

Drága: drágaság. (Az országot) dragával, aszallal, deöggel pusztittia“ (68: 6).

„Temerdek sok pogánt Dávid megvere, sokat meghodlata, sokat elveszte“ (68: 37).

„Lelkemre ért az víz, így elgeöbbentem“ (69: 1).

Vö. „Habok hannak, nagy geöbbeneöben jarok“ (69: 14).

Borongat: elborit. „El be kapott az árviz, hány és borongat keözepen“ (69: 2).

„Az miben nincz büneöm, azt is ram fogtak; az bika alattis borjut talaltak“ (69: 4).

„Korczioma heösek enekbe keölteöttek“ (69: 11).

„En ellensegim halalom elszantak“: elhatározták (71: 10).

„Sok cziengeö pengeö szerzammal tisztellek“ (71: 22).

Hepcziher: „Kik engem kerülnek, azok hepcziheret“ (140: 8); uo egy oldaljegyzetben kétszer: hopcziher. (Idevágó hozzávetésemet l. MZsSzemle IV. 324.)

*) L. róla MZsSzemle IV. 6.

**) Bogáthi zsoltárai a szombatos irodalom szerves részét alkotják. L. rólok MZsSzemle IV. 331.

4. A szentatyákból kiszedegetett tanulságokból (1620—1621 körül, Péchi Simontól. L. MZs.-Szemle V. 518):

Fösvényleni: fösvénykedni. „Fösvény volt kiscsin főt adni“ (Kereszt. Magv. X. 46).

Sobrák: fukar. „Tanuljanak minden sobrák asszonyok, férfiak rólla“ (uo. 47).

5. Péchi zsoltárfordításából (1625—1629 közt. L. uo. 59):

„Illy fiahoz alazatos tsockal bekellyetek“ (2: 12) és (uo. jegyzetben): „tsockal bekelleni, mint uj királhoz.“

„Minden a' ki lat, tsufol engemet, karing ajakival és fejét tsovallya.“ Vö. „Azok penig csufollják az Istennek követit, karingják vala beszédes prophetait“ (Péchi: Válogatott gyöngyök 264).

„Aga bogay leőnek, mint a nagy cedrus fának (80: 11).

„A jövendőőről, mely örökkévaló szombatlásnak példáztatik és hivattatik“ (92: 1. jegyzet). Vö. „Az jövendő boldogságot példázza.“ (Uo.)

„Bölcseledik az Mydrás itt“ (92: 1. jegyz.).

Fene: vad, nem szelidített. „Az pusztában lakó fene szamarak“ (104: 12).

„Igy serkedezteted a szép pasitot“ (104: 15).

Tulajdonság: voltaképi jelentése valaminek. „Semmi nincsen, ki úgy táplálja, segítje, vagy a mint a sidó igének tulajdonsága tartja, támassza a szivet, mint az kenyér“ (104: 15. jegyz.).

Esztrag: gólya. „Az jegenye fa tetején amaz kegyes esztrag házat készít“ (104: 17 és uo. a jegyzetben).

„Egymás gyunását nem hallották. Nem papnak, csak az egy Istennek gyuntanak“ (122. jegyz.).

6. Péchi Simon, Szentséges életnek uta' című könyvéből*) (1629 körül):

„Kérdik volt tanítványi: mivel sokasította volna ennyére meg esztendeit?“ (7). Vö. „Ne sokasítsad beszédet asszony állattal“ (uo. 167).

Megnehezese d ni: terhes állapotba jutni. „Támár Jehudától nehezesedett meg“ (9).

„Száján való lehelleti, zugása soha ne olj nagy fuvással, pihléssel, hogj azt más megérezhesse, hogy fele társai közt meg ne utáltassek. Legyen tiszta, haja, szakálla ecselet, füsülött, hogy ne tessék borzos, komor, kedvetlen, háboru színnel fele társai között“ (101).

„Kicsind részecske félelmet tartson hozzája“ (102).

*) L. uo. V. decemberi füzet.

„Nem h a b a h u r j a módra, faldosással“ (102). Vö. „h a b a h u r j a s á g“ (uo. 261).

„Fioknak, leányoknak attyokhoz, annyokhoz való t a r t o z ó h i v a t a l l y o k“ (112).

„Á r o s s és kalmár ember“ és „találkozék olly árross, ki azért az marháért kénált“ (118—9).

„Egyszer elvégezet a r r u j á t f e l n e b o n c s a“ (119).

„Soha e l n e m u l a s s a, s e m e g n e t i l c s a m a g á t ember, hogy esztendőben egyszer egy siclus harmadát adja k ö z ö n s é g e s helyre szent alamisnában“ (175).

„B o s z u ü z ő k és örökben haragjukat firol fira f e n t a r t y á k“ (190).

„Legjen békesseg szerző ő s s z v e h a b o r o d o t t e m b e r e k k ö z ö t t“ (191).

„Gyerme két u g j ő r i z h e t i, t a r t h a t t j a f e l h u z a l k o d o t t ő r e g k o r o k b a n i s“ (197).

„N e r o h a n n j o n, b ő k k e u n j e n h i r t e l e n v é l e t l e n ű l f e l e b a r á t j a h á z á b a n“ (207).

G a z d á l k o d n i: mint gazda valakit a házba fogadni. „Sokkal érdemesebb, nagjob az uton járónak szállást adni, g a z d á l k o d n i, h o g y n e m“ sat. (214) és „Elsőb mégis az, h o g j a z u t o n j á r ó k a t f o g a d g j a d, g a z d á l k o d g j á l“ (uo.).

7. A „V á l o g a t o t t g y ö n g y ö k“ P é c h i végezte fordításból (1632 körül. L. i. h.):

(Jó tettek) „máse senkiye azok nem lehetnek, hanem tulajdon saját maga b i r o d a l m á b a n (birtokában) maradnak örökké (250) és „valamelljek e vilaghi jokbol te kezed alá és b i r o d a l m a d b a n n e m a d a t t a t n a k“ (255).

M e g u t á l n i: semmibe venni. „M e g u t a l t a s s é k és semminek tartassék az haláll a t ű s z e m e i t e k e l ő t t“ (253) és „sokszor m e g u t a l t a t i k a b ő l c s e s s e g k ű l s ő j o k r a és hasznokra nézve“ (260).

„Valaki sir és b á n k o d i k, g j ö t r ő d i k e z v i l á g i á l l a p o t o n, I s t e n é r e b u s u l és h a r a g s z i k“ (255).

„Ha szintén azokat (a mások bűneit) s z ő r n y i t t e t t e, ő r e g b i t t e t t e, a v a g j k i c s i d i t t e t t e v o l n a i s“ (256).

Az igazságosnak „k é t e l e n s é g a l a t t k é n s z e r i t t e t v e n a l á j a v e t t e t n e k a z e m b e r e k f i a y“ (258).

V i s s z a m o n d a n i: szavát visszavonni. „I g i r e t e d e t i g e n n a g j r u t t s á g v i s s z a m o n d a n o d“ (258).

„A z i g a z s á g á l l a t, é p i t“ (260).

„A g o n o s z a s s z o n y á l l a t n a k n e h é z n j ü g ö l d ő t e r m e s z e t i t c s e n d e s e n e l s z e n v e d n i“ (261).

„Ú t o l s z o r m e g k i s i r t e m é g i s (még egyszer) a k i r a l y n e a s s z o n y“ (266).

„T i z c s i d á k k a l ö k l e t t e t e t t á l t a l“ (279).

8. „A p a r a n c s o l a t o k n a g y k ö n y v e“ P é c h i végezte fordításból (1638 előtt. L. i. h.):

„Hagyó parancsolatok“ és „tiltó parancsolatok“: Gebote, verbote (a címlapon s egyébütt).

„Hajokat vagj kezekkel tépik vala ki, vagy valami mérges állattal étetik vala ki“ (31).

„Ugy nem csak a szombathott, hanem a törvéjnek minden parancsolatis szabad felfejteni“ (36).

9. Chájun József „Mille de-ábót“ című könyvének Péchi végezte fordításból (1630. I. h. uo. A vaskos kéziratot csak rövid ideig használhattam):

„Első, második sat. szombati lecke“: az egyes szombatokra való fejezetek.

„Magát ember meg ne keményitse és meg ne vakmerődicse (igy) az gonoszságban“ (II. 13).

10. Péchi Simon biblia fordításából (1634. I. uo.):

„És imé a vizből följövének hét szép tettető s tehene; ott az ter pázinton legelnek vala“ (Móz. I. 41: 2).

„És ismét más hét buzafejek fiataloztak ezek után“ (uo. 6. vsz.).

„Szóla azért az fő innyaadó“: fő pohárnok (uo. 9. vsz.).

„Mondván még is (ismét) Paroh Józsefnek (uo. 43).

KOHN SÁMUEL.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Gömörmegyeiek.

l i p e - l á p a : hepehupás hely, halom és völgy váltakozva, honnan a víz, hólé le nem futhat.

l o l v a : sódar, sunka.

m a r h a b á n ó : a k i a m a r h á v a l b á n i k , e g y é b b e l n e m . S z o k t a k u g y a n i s r i m a s z o m b a t i t e h é n t a r t ó g a z d á k f a l u s i e m b e r e k e t f o g a d n i , a k i k T a m á s f a l á b ó l (s i c) , P o k o r á g y r ó l t é l e n - n y á r o n b e m e n n e k a v á r o s b a e s t e , r e g g e l . E z e k b i z o n y o s b é r é r t , n e m k o s z t é r t a t e h é n n e k e n n i , i n n i a d n a k , s k i t i s z t í t j á k a z ó l a t .

m a s i n a : gyújtó.

m á s ü t t : máshol.

m a z n a : elkényeztetett, nyápisz ember, gyermek.

m e g y ; m e n e k : megyek; mensz; mégysz.

o r t ó k a p a : írtó kapa.

ö s s z e l é p n i : összetaposni. „Jó lessz összelépni a darázs-fészket.“

p á k o s z t o s k o d i k : szó nélkül elvesz, elcsen, nyalakodik, pl. a macska v. gyerek.

p a l á n k : deszkakerítés.

p l e t y k á z i k : mindenfélét összeviszsa fecseg (maledicere).

p o c s a t ê k : lucskos, piszkos hely, pl. a konyhában.

p ü s i : malac.

r a n g a s z : pongyola, pacuha, rendetlen, a ki a ruhát úgy a hogy magára ölti. „De rangasz az öltő!”

r á t ó : szilke, csupor. „Egy rátó tejfel.”

r á s z a ; k á p o s z t a r á s z a : fiatal káposztapalánt, így is mondják: káposzta része, a mit a földbe dugdosnak.

r i b i s z k e : ribizli.

r o c s k a : víztartó, melynek fogantyúja fából van; ha ez vasból van, akkor a neve: veder.

r ő m p ő j : egy negyed icce.

s a n k : a földön a víz után lemaradt homokos iszap.

s a r n y ú : sarjú.

s e n y e : balkező.

s í k á r l ó : laskanyujtó.

s í m a : síkos, pl. az út télen, a jég. „Síkos van!”

s i n k ó z i k : csúszkál a jégen; másutt: iringál.

s i s k a : tölgyfa gubója, gubacsa. S u s k á -nak mondják Szatmártt a málé (tengeri) héját, mely közvetetlen a szemekre dől.

s u h o l : súrol. „Suhold fel a padot!”

s u r j á n : hajtás, rügy. „A surján hajt.”

s z á m o z k o d i k : összeszámol; pl. a béressel számoszkodik a gazda új év előtt.

s z ü l l é s : takarmány, zab, kukorica, árpa, szalma, csalamádé.

t á s k ú l . „Eltáskult a mész a falon” = a mész leválik a falról, de még nem esett le.

t e h é n h ú s l é : marhahús-leves.

t e m : temet; eltemik: temetik (a halottat).

t i s z p a l : a hideg konyha tüzelő helye olyan házban, a hol kémény nincs, hanem cserépből van egy padra fölvezető kürtő kályhaféle, a mi alatt tüzelnek.

t o j u : toll. (Szabolcsban és Szatmárban: tallu.)

t ö l l e m : nálam. „Az a ján töllem nagyobb.”

t y u t y u - m u t y u és t ü t y ü - m ü t y ü ember: olyan tedd ide, tedd oda ember, a kinek hasznát nem lehet venni, csak motoszkál, de semmi látatja nincs a dolgának, hozzá még bamba is.

z a v a z z á l : alkalmatlankodik, útjában áll, akadályoz, gátol. „Ne zavardzáj. Zavazzálok-e?” kérdezte egy úr, mikor háta mögött az asztalt kivitték, ő pedig a széken útjokban ült.

ú j j a s : kabát.

v e r : csattog, énekel (a fülemile). vízhortal. gajcsapta.

(Rimaszombat.)

VOZÁRI GYULA.

G y ő r m e g y e i e k .

h a l p i k k e l y e s , h a l p i k k e l y e s fölhö: bárány fölhö. Mikor az ég szakadozott, apró, sűrűen egymás mellett álló fehér fölhökkel van borítva, akkor mondják: „Az ég halpikkelyes.” i h a s : szomjas; az ehes analó-

giájára. „Hadd mehessek ki, ihas vagyok.”

k á r p á l : hajt, ösztönöz; ősárol, gyaláz. „Azér kárpál bennünket (t. i. a gazda), mér nem csinálunk több trágát.” De a mások dolgával foglal-

kozni s a másokat megszólalni szerető emberről is mondják: „Mindig mást kárpál.”
 k a s t á n k o d i k: alkalmatlan-kodik, láb alatt van, a munkában hátráltat. Mondják különösen a gyermekekre, mikor lépten-nyomon szülőik körül vannak s őket a dologban hátráltatják.
 k á t y o s ősszel, tavasszal az út, mikor sok eső esik, rajta a víz megáll s a járókelő szeke-rek, kocsik gödröket, lyukakat vágnak rajt.
 l a d á z: lármáz, pörlekedik. „Egész nap ladáznak egymással”: egész nap kiabálnak, lármáznak egymásra, pörölnek egymással.
 l i p p e d, m e g l i p p e d: el-tikkad, meglankad, elalél, pl. az állat a nagy melegség miatt.
 m u r c i: már megforrott, de még egészen meg nem tisztult s le nem fejtett bor.
 ó b é g a t: jajgat. „Ugyan ne óbégass annyit a fülemben!”
 p i k k e d, m e g p i k k e d: megszagosodik, elromlik a hus nyáron a melegség miatt.
 p ö c c e d, f ö l p ö c c e d: megdagad a fájós, a megütött, megsérült testrész.
 r e m p ö l: sokat, sok hiába valót beszél, pletykáz, ócsárol, aláz. „Na kirempőtétek” (= kibeszeltétek) már magatokat! Mindig másokat rempő = másokra pletykáz, másokat megszól, aláz.
 s á t o r o z. „A pulyka sátoroz” = tollait fölborzogatja.

s e d r e: szeles, gyorsan tesz-vesz, de épen azért ügyetlenül is.
 s e d r é k e d i k: szeleskedik, ügyetlenkedik.
 s ü s ö k e. A búbos pacsirtát, „pityerkét”, mondják süsökének.
 s z i l á n k o l: apró pelyhekben esik a hó; Veszprémben: szálinkózik.
 s z ö l ő r e k e t t y e: a szőlővenyigének az a kacsa, mellyel egymással összefonódik s minden mellette levőben megkapaszkodik, megkötölődzik.
 t á n g á l ó d i k: tengődik, éldegél, pl. a betegségében s még azután is, mikor igen keveset eszik. „Csupán levesen és vizen tángálódik” = levesen és vizen élődik, él.
 t a r j a, v i r á g o s t a r j a: az állatnak, különösen a szarvas-marhának gerinccsontja, husával együtt, farkától kezdve úgy dereka tájáig. A disznónál: orrja, vese pecsenyéje.
 t a r j a g o s, t a r j a g o s f ö l h ő: nagy, darabos, terhes fölhből, miből esőt várhatni.
 t a r j a g o s u l, t a r j a g o s u l n a k a f ö l h ő k: gyülekeznek, sokasbulnak, növekednek a fölhből.
 t e n g e r i b o d z a: orgonafa. Veszprémben: szelence fa.
 t o h o n y a: lusta. „A milyen tohonya vagy, te bizony éfékűnné délig is.”
 u g r a t: fődöztet, lovat a mén-nel. Veszprémben: hágat.
 v e r á z s o l: este gyertya- vagy lámpás-világnál sokáig fönn van, sokat éjjelez.

(Bőny.)

TOLNAI JÓZSEF.

Jászságiak és kunságiak.

d e n á r: „Kisujszálláson hasonlóan a forintos elnevezés van

használatban, a forint 102 denárral számítatik, egy forintos

föld = 1000 °. (Századok. XIV. 682.)

fej s z e. Dósán egy öl föld... Itt még szokásban volt az ,egy fej s z e föld' elnevezés is, de erről többet kitudni nem sikerült. (Uo.)

fi g u r. ,Felső-Sz.-Györgyön egy kötel földben van 4 figur = 45 frtos = 40 hold. (Uo. 683.)

fo r i n t o s. ,Jászkiséren egy forintos föld = egy cat. hold. Kúnhegyesen a forintos föld 1275 □ °. (Uo. 682.)

gy a l o g. föld. ,Apátiban 400 frtos váltságú föld tesz egy sessiót; egy negyed sessio egy gyalog földnek neveztetett. Jászládayban egy gyalog föld 12 régi hold v. 56 cat. hold és 206 □ °. (Uo.)

ö l. ,Dósán egy öl föld szántóban: 2 cat. hold és 124 □ °, kaszálóban 1422 □ °. (Uo.)

p ó z n a föld. ,Jász-Alsó-Sz.-György: itt egy p ó z n a föld 4 cat. hold és 222 □ °; 24 pózna tesz egy sessiót. (Uo.)

r o v á s. ,Túrkeviben a rovás elnevezés használtatik; egy rovásos föld váltsága volt 22 frt, egy rovásos föld szántóban 8 hold. (Uo.)

t a n y á s. ,Dorosmán egy kötel tanyás oszt. föld 18 cat. hold, egy kötel nyilas 8 hold, egy kötel fekete föld 1200 □ °. (Uo. 683.)

k u r g a t. ,E szegény embert [adó-] hátralékaért a kétségbeesésig kurgatják. (Jászberény és Vidéke II. 7. sz. 4. l.)

H a l a s i a k.

c s a j h o s. ,Nem veszem rám a szép ruhám, félek, csajhos lesz.'

d u v e r c. ,Jaj, ne adjon forintot; abba a nagy duvercbe ottkinn [a konyhába] még fő találom tüzelni.'

g e b e s z k ë d i k. ,Az már ki nem gebeszkedik abbul a betegségből.'

h i z a m o s; hízekony, hizalmas.

k o p o z; hámoz, koppaszt. ,Koppozza a harkály a fát' sat.

n y u k l i k. ,Megnyuklik a lába': megcsuklik.

ő r j e g ë s hely, a hol megállapodik az esővíz hosszabb ideig, de még nem terem sás.

p e s z m e t, a mi a Balaton vidékén; vacak.

SIMONYI ZSIGMOND.

F e h é r m e g y e i e k.

c s a j k o s; csámpás.

d i v ó; dió.

h á; hová.

h o s s z i; hosszú.

k a r a t y u l; össze-vissza hadar.

k e s z k e n ő; kendő.

k i b u k n i valamit: kiöblítés után a szájából kiköpní valamely folyadékot.

k ó d o r o g, k u j t o r o g; barangol.

k i s a f a; a lógos ló hámfája.

k o k a s; kakas.

m a j k ó, k a c a m a j k ó; felső ruha.

p á c á n y; fácán.

p i a r c; piac.

p i l l e d t; bágyadt, gyenge.

s é t á l ó; az óra ingája.

s i f l i; mézes báb.

t i k; tyuk.

ü m ö g; ing.

(Lovasberény.)

FELEKI SÁNDOR.

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Alexics György:</i>	Magyar elemek az oláh nyelvben 12, 57, 110 155, 211
<i>Balassa József:</i>	Az oláh helyesírás 72 Fonétikus írás 120 A helyesírás kérdése 337
<i>Balogh Péter:</i>	Az ige szereplése a mondatban 294, 342 393, 439
<i>Barbarics Róbert:</i>	Így. Nem így 255
<i>Bélteki Kálmán:</i>	Rokon értelmű szók 354, 400 Megszólítások a szerelem nyelvén . . 501
<i>Csapodi István:</i>	Szemorvosi tanácsok a helyesírás tekintetében 69
<i>Halász Ignác:</i>	Magyar elemek az északi szláv nyelvekben 250 300, 444, 495, 532
<i>Illéssy János:</i>	P. Horváth Ádám mint tájszólásgyűjtő 505
<i>Kalmár Elek:</i>	A szolnok-dobokai tájszólás jellemzőbb sajátságai 314
<i>Moldován Gergely:</i>	Az oláh helyesírás a Akadémia előtt . 21
<i>Nagyszigethi Kálmán:</i>	Egy feledésbe ment régi szótárunkról. 307 Az „s” képző megkettőztetése 357 Szómagyarázatok: Aggastyán 529
<i>Négyesy László:</i>	Szómagyarázatok: Eny, enyhely, enyhében 203
<i>Riedl Frigyes:</i>	Szólások magyarázata 260
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	Ritka szók és szólások 8 Idegen hatások 481
<i>Steuer János:</i>	Még egyszer „isten” 536
<i>Szarvas Gábor:</i>	Mire való a Nyelvtörténeti Szótár? . 385 Mit beszél a „göncöl” csillag? . . 434
<i>Szinnyei József:</i>	A birtokos személyragozásról I, 49, 97, 145 193, 241
<i>Vasverő Rajmond:</i>	Két névragunk eredete 289 Felső nyelvállású rövid magánhangzóink eredetéhez 489

Helyreigazítások. Magyarázatok.

	Oldal
Követ, költ, kelt. <i>Szarvas Gábor</i>	27
Dal. <i>Szarvas Gábor</i>	27
Csék. <i>Szarvas Gábor</i>	28
Tanítok. <i>Szarvas Gábor</i>	30
Elház. Jónat. <i>Szente Bálint</i>	31
Dal. <i>Szarvas Gábor</i>	81
Köveszt. <i>Somogyi Gyula</i>	84
Tanítok. <i>Somogyi Gyula</i>	84
Éte-bére. <i>Négyesy László</i>	85
Alkoss, gyarapíts. <i>Szarvas Gábor</i>	85
A ritkaságok tárából. <i>Szarvas Gábor</i>	124
A 'Néma orvos' (1813) némely ritkább szava és kifejezése. <i>Csapodi István</i>	126
Fityúr. <i>Tamás Tamás. Szarvas Gábor</i>	126
Bodzás lábú. <i>Barts József</i>	129
Miseder. <i>Révész Ernő. Vasverő Rajmond. Barts József</i>	130
Követ, köveszt. <i>Seper Lászlóné</i>	131
Bozda, csúz. <i>Szarvas Gábor</i>	166
Lepke, csepke. <i>Szarvas Gábor</i>	169
Elevendül. <i>Simonyi Zsigmond</i>	170
Buz. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	170
Üstöllés. Juhszél. Pörgyó. Zerna. Cula v. csula. Furcsa. Dijmatlan. <i>Trencsényi Lajos</i>	171
Eny. <i>Szilasi Mór. Korda Imre</i>	171—172
Elkatymol. <i>Korda Imre</i>	172
Kótyog. <i>Szarvas Gábor</i>	214
Csirág. <i>Szarvas Gábor</i>	216
Csúz. Elevendül. Furcsa. Helyēs. Megjárt. Nyagda. Nyakóc. <i>Csapodi István</i>	218
Boklyó. <i>Simonyi Zsigmond</i>	219
Cserebogár. <i>Szarvas Gábor</i>	219
Házagol. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	265
Régi szók a tájszólásban. <i>Paal Gyula</i>	266
Csirág, csirák. <i>Szilágyi Sándor</i>	267
Helyes, furcsa, ügyes, csinos. <i>Balassa József</i>	267
Dal. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	267
Ringlispil. <i>K. M.</i>	268
Egy betű hang nélkül. <i>Szigetvári Iván</i>	360
A főnévi igenév. <i>Szigetvári Iván</i>	361
Versalak. Szent Mihály lova. <i>Komáromy Lajos</i>	361
Csala, család. <i>Komáromy Lajos</i>	362
Egy kifejezésünk magyarázata. <i>Szarvas Gábor</i>	363
Tömkeleg. <i>Szarvas Gábor</i>	365
Csaláz. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	404
Köveszt. <i>Gösy Géza</i>	404
Közel se, távol se. <i>Gösy Géza</i>	404

	Oldal
Netalán. <i>Szarvas Gábor</i>	405
Juhszél. <i>Herman Ottó</i>	406
Firkál. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	406
Máglya. <i>Szilágyi Sándor. Szarvas Gábor. Vasverő Rajmond. Viski</i>	
<i>K. Bálint</i>	450, 511, 552
Alkalmatlankodik. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	451
Fogház. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	510—511
Természetes szóalkotás. <i>Gonda Béla</i>	512
Beéri valamiből? <i>Halász János. Szarvas Gábor</i>	513
Feketézés, befeketéz, megfeketéz. <i>Vasverő Rajmond. Bunyitay</i>	
<i>Vince</i>	551
Engédelem. <i>Vasverő Rajmond</i>	552

Kérdések és feleletek.

<i>A circus, gladiator és pugil magyar nevezete?</i>	31
„A katonák lovai?”	32
Helyes szó-e a mácsik?	34
<i>Imbolyog?</i>	35
<i>Század? Tudomás? Megállapít? Korhely? Délibáb? Este, estve?</i>	
„Van szerencsém?”	173—174
„Határozatot hozni?”	407
<i>Emberiesedni, emberesedni?</i>	408
„Beéri valamiből?”	409
<i>c? vagy c?</i>	412

Nyelvtörténeti adatok.

Babonák Szerencsi Mihály sárospataki fazekas 1809-ben kezdett naplókönyvéből. <i>Ujlaky István</i>	274
Régi magyar szavak 1540-ből. <i>Szilágyi Sándor</i>	275
A „Lexicon Budense” érdekesebb magyar szavai. <i>Alexius György</i>	319, 369, 466
A nagybányai régi céhek irataiból. <i>Katona Lajos</i>	374, 423
Clenodiumok laistroma. <i>Chobot Ferenc</i>	514
Egy kiadatlan irodalom föl nem használt magyar nyelvkincsei.	
<i>Kohn Sámuel</i>	567

Irodalom.

A fonétika elemei. <i>Négyesy László</i>	541
--	-----

Vegyesek.

Hirlapirodalmi adatok. <i>Vasverő Rajmond</i>	276
Nyílt levél a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztőihöz. <i>Lakath Sándor</i>	452
Válasz. <i>Szarvas Gábor</i>	456

	Oldal
A szerkesztőség kérdései	35, 175, 268, 317, 460
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire 86, 131, 183, 221, 270, 413, 553	

Népnyelvahagyományok.

Szók és saajtságok	190
Szólásmódok	143, 184, 231, 277, 322, 375, 425
Mondások	425, 469
Közmondások	277
Babonák	323, 376, 426, 515
Párbeszédek	42, 96
Beszédtöredékek	470
Elbeszélések	40, 185, 231
Népmesék	185, 278, 324, 377, 426, 470, 516
Népmondák	278
Regölés	188
Történetkék	43
Állatmesék	379
Tálálósmesék	379, 471
Átkozódások, tréfás mondások	143
Gyors mondókák	471
Gyermekmondókák	472
Misztériumok	43, 326, 519
Lucázás	235
Lakodalmi versek	472
Gyermekjátékok	44, 189, 235, 278, 518
Kiolvasó versek	380
Tájszók 44, 144, 190, 236, 284, 333, 380, 429, 476, 522, 573	
Kaszárnyaszók	278
Gúnynevek	192
Az ittasság nevezetei	235
Mesterműszók	240, 287, 384, 479, 526
Néprománcok	48, 288
Népdalok	48, 240, 288, 336, 432, 480

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Magánhangzók: Tövégi magánhangzó elkopása: *álmu: dlm, szerelmü: szerelm; fekete: fekete, míg: meg* 4 || Pótlónyújtás: *ítam, átam, vëtem, régel, bëne* 314 || Rövidülés: *víz: víze, színë: színe* 7 || Összevonás: *sehoá: sehá, hüel: höl, mielő nap: mëlő nap, üeg: ög, süeg: sög, *ajtaát: ajlát, teteére: tetére* 154 || Hangszín: zártabbá válás: *ê: é, é: í* 6. *édes: ides, békét: bikít, ebédel: ebídel* 315 | *o: u: katona: katuna, szalona: szaluna, bodri: budri* 315.

II. Mássalhangzók: Elveszés: *n* eltűnik explosiva előtt: *fulánk: fulák, inkább: ikább, mink: mik, felkunko-*

rit: felkukorít, naponként: naponkét 293 | Szókezdő *v* elenyészése: *vimád: imád* 291 | Szóközépi *v* elvesz: *miel: mïel, töve: tüe, ivás: iás, sövény: söény* 153. 291. 196. <ava, evs: <óa, öe 194 || Hangváltozás: *k: g: köncöl: göncöl* 436 | *l: v: belül: bévül, hideglelés: hideglövés, sílány: sivány* 7. *keleszt: köveszt* 28. 131 || Járulékmássalhangzók: *l: mód: mold, szöke: szölke, pípa: pélpa* 293 | *n: pedig: peding, izík: izink, házaként: házanként* 293 || Hiátustöltés: *j: <óa, öe: ója, öje* 194 | *h: kegyilmél: kegyilméhel* 196 | *v: riá: rivá, iándék: ivándék* 197 || Jézés: *csalán: csóján, széles: széjös* 4.

Alaktan.

I. Szóképzés: A birto-
kos személyragozásbeli többes képzője: <í 249 | Pleonasztikus: *-s: nádasos, fejese* 358 | Többes képző = egyes névszótó: *csirák: csirág* 216. *réték, ürek, szemercsek, házak: házagol* 265.

II. Szóragozás: Személyragok tárgyalva 1—8,

49—57, 97—110, 145—154, 193—203, 241—249 | *-ól, -öl* tárgyalva 289—291 | *-nként* tárgyalva 291—294 | Régibb és újabb keltű ragok 147 | Névi személyrag *-ja* és igei személyrag *-ja* nem ugyanegy elemekből állanak 198 | Pleonasztikus ragok: *-ja: birkájaim, ekéjeim* 94. *-vel: velemmel, veletekkel* 12, 266.

Jelentéstan.

A n y a g i j e l e n t é s : 354. *út, pálya, ösvény, nyom*
Ágoston 532. *Antal, Balázs* 355. *szabad, lehet* 400. *húz, von,*
531. *bűnbak* 263. *csúsz*: *szent* *hurcol* 401. *hiba, fogyatkozás*
Antal tüze 168. *emberiesedik*: 402 | *Szólások és közmondá-*
emberhez méltón viselkedik, *sok: apjára üt* 263. *áprilist*
emberesedik: emberkorba lép *jár* 264. *bakot löni* 262. *batkát*
408. *így különböző jelentései* *sem ér* 262. *kiköt valakivel* 264.
255—260. *Jakab, Kain* 532. *kosarat kap* 264. *mi a közben*
kótyog jelentéseinek fejlődése 263. *pálcát tör* 263. *rováson*
215. *Lajcsi, Máté, Mihály* 532. *van* 263. *rövidet húzni* 263.
vezérjónal 264 | *Rokonértelmű* *szent Mihály lova* 361. *vörös*
szók: egész, teljes, tökéletes, ép *kakas* 264.

Mondattan.

Többes alany mellett többes Tárgyatlan ragozás tárgyas
számi állítmány 316 | Jelentő helyén 218 | Partitívus 411.
mód fölszólító helyett 256 | 513.

Antibarbarus.

I d e g e n s z e r ű s é g e k : *távolról se* 363. 404. *tanít vala-*
Többes szám egy birtok mel- *kinek* 30. 84 | Hibás képzések:
lett 33. *van szerencsém* 174. *idomár* 85.

SZÓMUTATÓ.

- Aggastyán 531
 aggaték 132
 agglamos 221, 413
 alamusza 80, 132
 alét 86, 132
 alétkozik 221
 alétozik 132
 alít 183
 alkatmatlankodik
 451
 alkuzás 132
 apadott juh 221,
 271, 413
 arányit 132
 arányoz 87
 asszonyiálkodik
 133
 avad 87, 133
 avat 87, 273
 Áj, ajas 10, 266
 ájong, ajong 10, 266
 általmérő 268
 áraszat 132
 ármány 87, 133
 ármánykodik 222
 ármányos 273
 ásztani 222
 áztani 88, 134
 áztó 134
 Babosgat 88, 134,
 222, 273
 bajlik 135, 222
 bakik 183
 bakó 88, 135, 222
 bakol 88, 135, 222,
 273
 bakos 136, 222, 273
 bábó 222
 bambó 89, 222
 bányol 137
 bántódatlan 268
 barkács 89, 137, 183
 barkácsol 222
 bebamol 89
 becsü 90, 137, 222,
 273
 befelel 462, 558
 beleget 90
 belence 91, 137
 benge 91, 137, 222
 bereg 91, 137
 bese 91
 birkájaim 140
 bodzás 129
 bófinta 138
 bohaj 92, 138
 bojtani 388
 boklyó 92, 138, 219,
 223
 boltani 387
 bolyó 92, 138, 223
 bolyók 138
 boncs 139, 223
 boza 93, 140, 223
 bozda 93, 140, 166
 budboka 223
 búz 124, 127
 Cankózik 224, 271
 céda 225, 272, 413
 cicamaca 272
 cice 414
 cicere 226, 272
 cicés 225, 272, 414
 cigere 226, 272
 cihant 227, 272
 cika 227
 cincál 228, 272, 414
 cincius 228, 272
 cingolódik 272
 cirák 228, 267
 civolás 272
 cobók 228
 cókó 229, 273
 copog 229, 273
 cök 229
 cucolék 230, 273
 cula 171
 culák 229, 414
 Csába 414
 csaja 414
 csal 415
 csala 362, 404
 csámporodik 415
 csapzi 415
 csatora 416
 csécs 416
 csék 28
 csemp 416
 csempeszkedik 417
 csendeni 417
 csepke 169, 417
 cseplye 417
 cserebogár 219
 csereklye 417
 cserkész 418
 csetten 418
 csigere 272
 csikó 418

csikkeny 418
 csinga 418
 csingolódik 272,
 419
 csinos 267
 csipeszkezik 419
 csirág 216, 267
 csob 419
 csúforog 419
 csup 419
 csúz 166, 218
 csüd 420
 csüllekedik 420
Dac 420
 dal 27, 81, 267
 deberke 420
 deget 421
 délibáb 174
 dijalmas 422
 domó 422
 dósá hüt 422
 döngöl 423
 dörmög 423
 dudkóró 423
 dudorog 423
 dufál 423
Egercsél 460, 553
 együs-egyik 460,
 553
 elájít 131
 elbágyul 135
 elcsöpévezik 419
 elewendül 170, 218
 elfurtat 465, 566
 elház 31
 elkatymal 9, 172
 ellető 460, 554
 előbbször 460, 554
 eming 460, 554
 engedelem 460, 551,
 554
 eny 11, 171, 172
 enyett 266
 enyhe 206
 enyves 460, 554
 eresztvény 460, 554
 es 461, 555
 eshendő 401, 555

Éledes 460, 554
 érlelő 461, 555
 éte-bére 85
Fabiró 91, 137, 223
 faggat 461, 556
 fajt 461, 556
 falaz 461, 556
 fancsal 461, 556
 fánya, fányol 461,
 556
 faraszja 462, 557
 fari 461, 557
 farogat 461, 557
 farkall 461, 557
 fázító 462, 557
 fázlal 462, 557
 fecsér 462, 557
 fécskent 462, 557
 fejbíró 91, 137
 fekélyet 462
 feketéz 462, 551
 feledékesség 462,
 558
 felesség 462, 558
 felhöz 462, 558
 félrefarag 461, 557
 fenék 462, 558
 fenekest 462, 559
 fentereg 462, 559
 fentő 462, 559
 fertéhett 463, 560
 ferton 463, 560
 ferula 463, 560
 fészkesen 463, 561
 fitul 463, 561
 ficere 463, 561
 ficoma 463, 561
 firis 763, 561
 firkol 463, 562
 fitet 463, 562
 fitit 463, 562
 figyőt 463, 562
 fiú 463, 562
 fonóka 464, 563
 fontoz 463, 563
 forgattyú 464, 563
 forgós 463, 563
 fordító 464, 563

fölforrad 464, 564
 fosábos 564
 fölfosztozik 464,
 564
 fejez 465, 564
 fellebbecke 465,
 564
 fullaszkodik 465,
 565
 fulák 465, 565
 furcsa 218, 267
 furda 465, 565
 furmányos 465, 565
 futoz 465, 566
 futrás 466, 566
 firkál 406
 fityúr 126
 foglalo bor 139
 fogház, foghely 510
 fölbástol 90, 137
 fraktura 9, 565
 fraj 465, 565
 fucsi 465, 565
 fülajtó 86, 132, 273
 füvel 466, 567
Göncöl, 436
Gyujtovány 8
 gyukszél 406
 gyulangó 512
 gyülep 10, 266
Hajt 389
 hanyakodik 268
 házagol 265
 hé 171
 hegybíró 91
 helyes 218, 267
Imbolyog 35, 94,
 141
Jónat 31
 juhszél, 171, 406
 jülep 266
Kagymában 9
 kástélyos bor 92,
 139
 kéj, 268
 kicsürül 420
 kifesül 461, 560
 kifiatallik 463, 561

- kormányfő 465, 564
 kótyog 95, 141,
 214, 274
 környülföldel 465
 köveszt 84, 131,
 404
 követ 27, 131
 közbíró 92, 137
 középpont 268
 küllekedik 420
 Lévság 8, 9
 Mácsik 34
 mágla 450, 511, 552
 martalékos 273
 megavat 133
 megecetezik 460,
 553
 megfelhődik 462,
 558
 megfonnyan 464,
 563
 mezőbíró 223
 miseder 130
 Nagyotalanítani 461,
 555
 nemisméremfű 466,
 566
 netalán 404
 Nyagda 218
 nyakóc 219
 nyersbor 92, 139
 nyomdokol 268
 nyúlbersó 140
 Ollik 9
 ordas 171
 Ördögmotolla 268
 ördögszekér 268
 örmény 9
 összecsempelyödik
 417
 Pacalbíró 91
 pajtabíró 223
 parás 126, 274
 parásborsó 92, 140
 pergyó 171
 pót 268
 pörnyebíró 91
 pusztabíró 223
 Ringlispil 268
 Sergő 268
 seselfű 466, 566
 Száradott juh 271
 század 173
 szegénybor 92, 140
 szegezőfa 461, 555
 székbíró 91, 137,
 223
 szélfélre 462, 558
 szellőztet 268
 szénabíró 137, 223
 szőrféreg 559
 szüre 466, 567
 szűrűbíró 223
 Terj, tejes 11
 tőkebíró 91, 137,
 223
 tömkeleg 365
 tzumoltzó 461, 555
 Ügyes 267
 ülep 266
 üstöllés 170
 Velemmel 12, 266
 vérengező 126
 versfutás 465, 566
 Zárlófa 461, 555
 zerna 171
 zeeverlicás bor 140.

Földrajzi mutató.

Dunántúl:

a) Drávamellék: (Kopács) 45, 191, 238.

b) Rábamellék 523. (Beő-Sárkány) 143, 185, 192, 231, 323, 377. Bőny 574 | Sopron m. (Bágyogh) 277. (Felső-Szakony) 384. (Nemes-Véss) 336.

c) Baranya m. (Csúza) 43, 48, 185, 278, 379, 432, 472. (Baranya-szt.-Lőrinc) 335, 381 | Zala megye: (Szepezd) 191, 237, 284 | Somogy megye: (Visnye) 287, 335. (Csurgó) 478 | Tolna megye: (Duna-földvár) 189, 235. (Paks) 425 | Vas megye: (Répcse-szt.-György) 189, 235 | Veszprém megye: (Csetény) 326, 378, 429, 472, 517. (Ólaszfa) 47. (Torna) 432 | Fehér megye: (Felső-Alap) 44, 240. (Székes-Fehérvár) 284. (Velencei tóvidék) 431. Lovasberény 576.

Dunáninnen:

Mátyusföld: 478, 522. (Alsó-Csallóköz) 287.

Palócság:

Hont megye: (Ková) 43, 96, 426 | Nógrád megye: (Lósonc) 190 | Gömör megye: 470. (Otrokócs) 518. (Rimaszombat) 524, 573. (Rozsnyó)

476 | Heves megye: (Eger) 429, 476. (Felnémet) 228.

Duna-Tisza köz:

Bács megye: (Borsod) 283. (Baja) 240 | Halas 576.

Tiszáninnen:

Abauj megye: (Kassa) 239, 285, 380, 480 | Torna megye: (Torna) 324. (Torna-Ujfalu) 42, 188, 234 | Zemplén megye: (Deregyő) 471. (Sátoralja-Ujhely) 282. (Szürnyegh) 376. 426, 469 | Borsod megye: (Ónod) 288, 383.

Tiszántúl:

Szatmár megye: (Kis-Ricse) 336, 379. (Namény) 379. (Patóháza) 470, 471, 516 | Bihar m.: (Nagyvárad) 522 | Jász-N.-Kun-Szolnok megye: 575. (Tisza-sz.-Imre) 48 | Csongrád megye: (Szentés) 46.

Erdély:

a) Székelység: Háromszék megye: 381 | Udvarhely megye: (Bethlemfalva) 333.

b) Kolozs megye: (Nagy-Kalota) 475, 526. (Bánffy-Hunyad) 47. (Szucsák) 43 | Szolnok-Doboka megye: 381.

